

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**A cseh elem a magyar polgárosodásban.
A cseh nemzeti mozgalom expanziója**

Mészáros Andor

2007.

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Mészáros Andor

A cseh elem a magyar polgárosodásban

A cseh nemzeti mozgalom expanziója

Történelemtudományi Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Dr. Gergely Jenő egyetemi tanár
Művelődéstörténeti Program
A Program vezetője: Dr. Kósa László egyetemi tanár

A bizottság elnöke:
Dr. Kósa László
Hivatalosan felkért bírálók:
Dr. Tóth Ágnes, Dr. Heiszler Vilmos
A bizottság titkára:
Dr. Nagy Zsombor
A bizottság további tagjai:
Dr. Kiss Gy. Csaba,
Dr. Fónagy Zoltán, Dr. Borsodi Csaba (póttagok)
Témavezető: Dr. Szögi László

Budapest, 2007.

Tartalom

Bevezetés	5
I.	A csehek a dualista monarchiában
I. I. 1.	Előzmények
I. I. 2.	A cseh tartományok közjogi helyzete az 1867-es kiegyezésig
I. I. 3.	A kiegyezés
I. I. 4.	Cseh reakció a kiegyezésre, a trialista kísérlet
I. I. 5.	Csehország a trialista kísérlet bukása után
I. II.	A gazdaság fejlődése a cseh tartományokban
I. III.	A cseh tartományok nemzetiségi viszonyai
I. III. 1.	Az egységes cseh nemzettudat kialakulása
I. III. 2.	A cseh-német viszony
II.	A cseh elem a cseh történelmi tartományokon kívül a 19. század második felében
II. I.	Cseh hatás a történelmi tartományokon kívül
II. I. 1.	A cseh tartományokból kiinduló migráció fő tendenciái
II. I. 2.	A cseh gazdasági befolyás a történelmi tartományokon kívül
II. I. 3.	A cseh politikai fejlődés hatása
II. II. 1.	Csehek Bécsben és Alsó-Ausztriában
II. II. 2.	Csehek a délszlávok lakta tartományokban
II. II. 3.	A magyarországi csehek
II. II. 3. 1.	A csehek Magyarország szlovákok lakta vármegyéiben
II. II. 3. 2.	A bánáti cseh települések
III.	Magyarország, a magyar főváros és a magyarok recepciója a csehek körében a 19. század második felében
III. 1.	A magyar művelődés, irodalom fogadtatása a cseheknél, a magyar kulturális fejlődés pozitív képe
III. 2.	Magyarország, Budapest fejlődésének képe
III. 3.	Magyarország mint vetélytárs
III. 4.	A magyarországi nemzetiségi viszonyok negatív értékelése, a magyarok negatív jellemzése
IV.	Csehek a magyar fővárosban
IV. 1.	A magyar főváros nemzetiségi viszonyai és a csehek száma Budapesten
IV. 3.	Cseh életutak a dualizmus kori Budapesten
IV. 4.	Cseh ipar, vállalkozás, bank Budapesten
V.	Egyetemi kapcsolatok
VI.	A csehek önszerveződése Budapesten
VI. 1.	Az egyletek szerepe a cseh társadalomban
VI. 2.	Cseh egyletek külföldön
VI. 3.	Cseh egyletek Magyarországon
VI. 3. 1.	Cseh egyletek vidéken
VI. 3. 2.	A pesti cseh egyletek
VI. 3. 2. 1.	A cseh Társaskör (Česká beseda)
VI. 3. 2. 2.	Az Első Cseh-szláv Munkásegylet (I. Československý dělnický spolek)
VI. 3. 2. 3.	A „Svornost” Cseh-szláv Művelődési és Segélyegylet (Československý vzdělávací a podporovací spolek „Svornost”)
VI. 3. 2. 4.	A Sokol Tornaegylet
VI. 3. 2. 4. 1.	A Sokol mozgalom

VI. 3. 2. 4. 2.	A budapesti Sokol Tornaegylet (Tělocvičný jednoty Sokol v Budapešti)	269
VI. 3. 2. 5.	Az Osvěta, Cseh Művelődési Egylet (Český vzdělávací spolek Osvěta)	286
VI. 3. 2. 6.	A cseh egyletek kapcsolatai egymással és a budapesti más szláv nemzetiségekkel	291
VII.	Összegzés	295
	Mellékletek	297
	Irodalom	324

Bevezetés

Általánosan elfogadott, hogy a 18. század végén az alapokból kiinduló, elementáris jellegű cseh nemzeti ébredés, összekapcsolódva a 19. századi cseh polgárosodással és a cseh tartományok ipari forradalmával, a legsikeresebbek egyike volt Közép-Európában.

A 19. századi cseh nemzeti és gazdasági fejlődés sajátos vonása volt expanzív jellege is. Ez megvalósult a cseh tartományokon belül, hiszen a cseh tartományok német területeinek cseh, szláv jellegűvé tétele a nemzeti mozgalom fő céljai közé tartozott, de a történelmi tartományok határain túl is. A cseh tartományok területén kívül, a 19. századi cseh expanzió mindenekelőtt a Habsburg monarchia ausztriai, Lajtán túli tartományait, a Balkánt és Oroszországot érintette, de – a párhuzamosan jelentkező – kivándorlási hullám következtében jelen volt Nyugat-Európában és Amerikában is.

A cislajtán területek mellett a cseh hatás, ugyan sokkal kisebb mértékben, de Magyarországon is érvényesült. Erről, a 19. századi cseh befolyásról azonban magyar vonatkozású feldolgozás még nem született, alaposabban elsősorban a bécsi, illetve alsó-ausztriai cseh közösség történetét, a szlovének által lakott tartományokban érvényesülő cseh hatást dolgozták fel, illetve a horvát és a szlovák kapcsolatokat.¹

Disszertációmban a 19. századi cseh fejlődés magyarországi hatásait kívántam felvázolni. E hatás természetesen Magyarország egész területén érezte hatását, központja mégis kétségkívül a magyar főváros volt. Jelen volt az ország észak-nyugati vármegyéiben, a szlovák etnikai régióban, a Bánátban és Erdélyben is. Munkámban leginkább a fővárosra koncentrálok, de természetesen kitérek a fontosabb vidéki vonatkozásokra is.

Az első fejezetben a munkám hátteréül szolgáló cseh nemzeti mozgalom és polgárosodás időszakát mutatom be a 19. század második felében, ismertetem a cseh

¹ A bécsi vonatkozásokról Monika Glettler és Karl Brousek adott ki részletes munkákat, a szlovén tartományokban érvényesülő cseh hatást pedig Irena Gantar-Godina dolgozta fel. A korszak horvát-cseh kapcsolatairól Damir Agčić jelentette meg a legfrissebb összefoglalást, a cseh-szlovák kapcsolatoknak pedig könyvtárnyi irodalma van. A magyar történeti irodalomban a kiegészítést megelőző politikai kapcsolatokról született több tanulmány, főként Heiszler Vilmos tollából, és – elsősorban Richard Pražák munkásságának köszönhetően – a kulturális kapcsolatok kerültek részletesen feldolgozásra. Születtek a budapesti cseh egyletekkel kapcsolatos művek is, amelyek azonban általában a város szlovák közössége kapcsán említik a cseh egyesületeket és az alapvető tényekre szorítkoznak. (pl. TILKOVSKÝ Loránt: Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez. = Századok, 1998/2., 1305-1321.; HEISZLER Vilmos: Szláv dalegyletek Budapesten 1867-1918. In: ABLONCZY Balázs – ifj. BERTÉNYI Iván – HATOS Pál – KISS Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. BIP, Budapest, 2002, 473-476.; KOVÁCS Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918). Pons Strigoniensis, Studia VI., Piliscsaba – Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006.)

tartományok politikai, gazdasági és nemzetiségi viszonyait. A magyarországi csehek életére is fontos hatással volt a cseh tartományok közjogi helyzete a birodalomban, az 1867-es kiegyezésre adott cseh reakciók, a kiegyezés utáni időszak kísérletei a cseh közjogi helyzet rendezésére és az 1871-es trialista elképzelés kudarca, hiszen a közjogi megoldások kezdetben sokszor a magyar mintát követték, illetve később – főként 1871 után – a cseh politikai már inkább ellenségesen viszonyult a sikeres magyar rendezéshez.

A cseh tartományok gazdasági, ipari fejlődése teremtette meg azt a hátteret, ami lehetővé tette, hogy – elsősorban Prágában – fontos, a Monarchiában, Bécs után a második helyen álló pénzügyi központ is kialakuljon, ahonnan komoly gazdasági, pénzügyi expanzió indulhatott meg a század utolsó harmadában.

A cseh tartományok – részben a magyarországiéval összevethető – nemzetiségi viszonyai alig változtak a 19. század folyamán, viszont a nemzetiségi kérdés megközelítése gyökeresen átalakult. A század derekára egységesült a cseh nemzet, a történeti tartományok mindegyikében elfogadottá vált a Csehországból, Prágából kiinduló nemzeti mozgalom egységes nemzetfelfogása. A cseh nemzeti ébredés hatásai alól a tartományok német lakossága sem vonhatta ki magát, és az így meginduló nemzetiségi vetélkedés párhuzamosan kibontakozó nemzetfelfogásokat (tschechisch – böhmisch) és nemzeti intézményrendszert hozott létre. A tartományok cseh (szláv) jellegét erősítendő a cseh nemzeti mozgalom fő céljává vált a tartományok határain belül, a német többségű területeken, kisebbségi sorban élő cseh közösségek erősítése, ami kulturális és gazdasági expanzió formájában egyszerre jelentkezett, de a nyelvi-, nemzetiségi kérdés jogi rendezésének kísérletei – amelyek közül a legsikeresebb talán az 1905-ös morva nemzetiségi kiegyezés volt – szintén végigkísérték a korszakot. E vonatkozásban a magyarországi nemzetiségi viszonyok változása, az asszimiláció folyamata pozitív példaként jelent meg a cseh közvéleményben és csupán a század végére kerültek túlsúlyba a magyarországi nemzetiségek helyzetét együttérzéssel szemlélő vélemények.

A második fejezet a cseh tartományokon túli cseh közösségeket mutatja be, kitérve a cseh gazdasági expanzió, a tőke- és munkaerő kiáramlás ismertetésére is. Fontosnak tartottam bemutatni a cseh közösségek kialakulását Nyugat-Európában, elsősorban a németországi városokban, Berlinben, Hamburgban illetve más európai nagyvárosokban, Párizsban, Londonban. Fontos cseh közösségek jöttek létre azonban a Monarchiától keletre is, többek között Oroszországban.

A legvonzóbb célpont a cseh ipari munkaerő, vállalkozók és értelmiség számára azonban az egész század folyamán a birodalom fővárosa, Bécs és Alsó-Ausztria volt. Az itt

élő csehek alkották a legszervezettebb közösséget, intézményeik a pesti csehek számára is mintául szolgáltak. Ugyancsak nagy vonzerőt jelentettek a csehek számára a Monarchia délszláv tartományai, mindenekelőtt a szlovén lakosságú ciszlajtán tartományok és Horvátország is. E területeket elsősorban, a cseh nemzeti mozgalomban hangsúlyosan jelenlévő gondolat, a cseh kulturális misszió célterületeinek tekintették, de fontosak voltak a cseh gazdasági expanzió szempontjából is.

Magyarország is helyet kapott a cseh terjeszkedésben, a Bánátban cseh telepés falvak születtek még a század első harmadának végén, a szlovákok lakta terület pedig a század utolsó évtizedeiben vált fontossá a csehek számára, ekkor alakult ki a csehszlovakizmus eszméjének végleges formája is.

Munkám harmadik fejezetében a magyarság csehországi recepcióját mutatom be, kitérve a magyarságnak a cseh közvéleményben kialakult igen összetett képének legtöbb aspektusára és azok kialakulásának történetiségére. E recepció igen eltérő elemekből épült fel, hiszen egyszerre voltak jelent benne pozitív és negatív vonások. Egyértelműen pozitívnak értékelhetjük a magyar forradalom képét és a körülötte kialakuló cseh kultuszt, ami szorosan összekapcsolódott a magyar irodalom iránti rokonszenvvel is. Ugyanakkor pozitív és negatív ítélettel is találkozhatunk a cseh közvélemény részéről a korszak csodálattal és, az egyre erősebb konkurencia miatt, aggodalommal is szemlélt magyar gazdasági fejlődésével, a rohamtempóban épülő magyar fővárossal és a kezdetben mintaként tekintett, később már ellenségesen szemlélt, nemzetiségi politikával kapcsolatban.

A negyedik fejezetben áttekintést kívánok adni a fővárosi csehekről. A budapesti csehek vonatkozásában igen gyér forrásanyaggal találkozhatunk, ráadásul – mivel a csehek aránya meglehetősen alacsony volt – a korabeli statisztikák is a legritkább esetben emlékeznek meg róluk. A korszak statisztikai adataira támaszkodva mégis képet alkothatunk a város cseh közösségének nagyságáról, annak változásairól és tagjainak összetételéről. A cseh közösség három, tipikusnak nevezhető személyiségének életútját is be kívánom mutatni. A Budapesten élő Josef Homolka (Homolka József) térképész, František Novák (Novák Ferenc) építész és Rupert Maria Přecechtěl szervita szerzetes, ugyanis jól példázza egyrészt a magyar társadalomba teljesen asszimilálódott, cseh kapcsolatait szinte teljesen elvesztő, másrészt a magyar társadalomba beilleszkedő, de cseh nemzeti érzéseit megtartó, a város cseh közösségi életét szervező, Csehországgal folyamatos kapcsolatban álló, illetve – cseh hazafiként – a magyar közegben mindvégig kényszerűségből, idegenkedve élő budapesti cseh alakját. E fejezetben kitérek még az elsősorban a fővárosba összpontosuló magyarországi cseh gazdasági hatásra is.

Jelentős szerepük volt a felsőoktatási kapcsolatoknak is, többek között a Monarchia második felsőfokú tanintézetének számító, nagy tradíciójú prágai egyetem, illetve a pesti egyetem kapcsolatai, de a két műegyetem kapcsolatai is a korszak értelmiségi kötelékeinek fő területét adták. Az egyetemjárás főbb tendenciái mellett a magyar fővárosba érkező csehek egy részét érintő fontos kérdés még a magyar nyelv oktatása is a prágai intézményekben.

Munkám utolsó fejezetében tágabb kontextusba állítva a magyarországi csehek társasági életét kívánom bemutatni. A cseh tartományokban a némethez hasonló élénk egyleti mozgalom bontakozott ki a 19. században. A cseh tartományok egyleti mozgalma a nemzeti mozgalom igen fontos szegmensét jelentette.

A kibontakozó hazai egyleti mozgalom hatására a külföldi cseh közösségek is igyekeztek létrehozni közösségeiket új lakhelyükön. A külföldi csehek egyletei részben a cseh tartományok egyleti mozgalmához kapcsolódtak. Szervezetileg is e típusnak legszemléletesebb példái a szinte minden jelentősebb cseh közösséggel rendelkező városban, így Budapesten is, megalapított Sokol Tornaegyletek, amelyek a cseh egyleti mozgalom legszéleskörűbb szervezetét adták. Részben azonban – a cseh tartományokkal szoros kapcsolatban álló – önálló, a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodó önszerveződések voltak. E fejezetben tehát, a cseh egyleti mozgalom bemutatása mellett, ismertetni kívánom a magyarországi cseh egyletek történetét, kapcsolatukat a cseh tartományokkal, szerepüket a két nép kapcsolatában.

I.

A csehek a dualista monarchiában

I.1.1. Előzmények

A 19. század derekától a Habsburg birodalomban bekövetkező változások a birodalomba betagolt cseh tartományok² helyzetére is hatással voltak. Nem ment végbe ugyan gyökeres

² A Habsburg államszervezetbe tagozódás nagy jelentőségű volt a cseh államiság és nemzetfejlődés szempontjából. A Cseh Királyság, illetve az azt alkotó tartományok mintegy négy évszázadon át tartoztak a dunai monarchiához. A cseh nemzet újkori fejlődését rendkívüli módon meghatározta, hogy ezalatt gyakorlatilag megszűnt a Cseh Korona országainak közjogi önállósága.

A Cseh Korona Országaiban 1526-ban jutott hatalomra a Habsburg dinasztia, ami kezdetben a cseh rendi állam berendezkedésében még nem hozott alapvető változásokat, nem esett csorba

közjogi átalakulás, a tartományok pozíciója mégis jelentősen megváltozott. A „cseh kérdés” megjelent az európai politikában és a 18. század második felében megindult cseh nemzeti megújulás képviselői immár – a kulturális emancipáció mellett – markáns nemzeti politikai programokat is megfogalmaztak.³

A fejlődő cseh nemzeti mozgalom a tartományok német lakosságára is hatással volt,⁴ a kibontakozó nemzetiségi vetélkedés következményeként kiépült a cseh és német lakosság párhuzamos nemzeti intézményrendszere.

A lendületes ipari fejlődés pedig a birodalom legfejlettebb gazdasági életével rendelkező területévé tette a cseh tartományokat. Mindezek a folyamatok háttérül szolgálnak e dolgozat fő témájának.

Az említett cseh politikai és közjogi fejlődés kiindulópontja 1848 volt. E fejlődés alapját ugyanis egyrészt az 1848 folyamán megfogalmazódott liberális követelések,⁵ – az alkotmányos kormányzás igénye, a sajtószabadság, a polgári szabadságok, a cenzúra eltörlésének követelése és a jobbágyság megszüntetésének, a katolikus egyház kiváltságos helyzete megváltoztatásának kívánalma, illetve az állami bürokrácia hatalmának korlátozása – amelyek a cseh tartományok német és cseh lakosságának körében egyaránt megfogalmazódtak, másrészt az általános követelések mellett ekkoriban már megjelenő,

a Cseh Korona egységén, és egyik országának, a Cseh Királyságnak, a Morva Örgörfősnak és a Sziléziai Hercegségnek az önállóságán sem. A Cseh Korona országai továbbra is olyan perszónalunions kapcsolatban álltak a birodalom más országaival, mint korábban, a 15. század végétől, a Magyar Királysággal, a Jagellók uralkodása alatt. I. Habsburg Ferdinánd ugyanakkor már röviddel trónra kerülése után jelentős centralizációba fogott, több olyan hivatalt is felállított (Titkos Tanács, Haditanács), amelyek a birodalom minden országában hatáskörrel bírtak. (MALÝ, Karel: Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945. Praha, Linde, 1999, 126-151.)

A 19. század derekától a cseh történeti közgondolkodás a cseh tartományok közjogi önállóságának elvesztését mégis a protestáns rendi felkelést leverő, történelmi tragédiának tekintett, 1620. november 8-i, fehérhegyi csatavesztéshez (RAK, Jiří: Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha, H&H, 1994, 127-140.), illetve az utána, 1627-ben Csehországban, 1628-ban pedig Morvaországban, kiadott Megújított Országos Rendtartáshoz (*Erneuerte Landesordnung – Obnovené zřízení zemské*) köti. Igaz, hogy a cseh rendi felkelés bukása után tovább erősödtek a centralizációs törekvések, de a közjogi önállóság elvesztése mégsem azonnal következett be, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként, és lényegében a 18. század derekán, az 1749-ben megvalósult reformokkal teljesedett ki, az utolsó cseh rendi intézmény, a királyi kamara megszüntetésével. Ekkor alakult ki a cseh tartományok alapjaiban az első világháborúig fennálló közjogi helyzete. (MALÝ, 126-151.)

³ KOLEJKA, Josef: Národy Habsburské monarchie v revoluci 1848-1849. Praha, Svoboda, 1989, 100.

⁴ A német etnikum még a középkorban, a 13. század folyamán jelent meg a cseh tartományokban és ekkortól a tartományok egyes, elsősorban határmenti, területein, homogén német lakosság élt, ami a tartományok összalakosságának mintegy harmadát tette ki. (ŽEMLIČKA, Josef: Století posledních Přemyslovců. (Český stát a společnost ve 13. století.) Praha, Panorama, 1986, 193-228.) A városok a huszita korszaktól már többnyire vegyes, cseh-német lakosságúak voltak. (ŠMAHEL, František: Idea národa v husitských Čechách. Praha, Argo, 2000, 29-34.)

⁵ URBAN, Otto: A cseh liberalizmus, 1848-1918. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Budapest, Gondolat, 1984, 192.

kifejezeten cseh nemzeti követelések adták, amelyek végső fokon a Cseh Korona Országai történeti egységének felújítására irányultak, olyan állami keretként, amelyben a gazdaságilag még meglehetősen gyenge cseh nemzetiségű polgárságot illette volna a vezető szerep.⁶ E nemzeti programnak elsődleges elemei voltak a nemzetiségi és nyelvi kérdések, mindenekelőtt a cseh és német nyelv egyenjogúságának kérdése a hivatalokban és a nemzeti mozgalom alapvető intézményeinek tekintett iskolákban.⁷

A cseh tartományokban élő németséggel szembeni pozíciószerezés azonban csupán a fejlődés egyik elemét jelentette, elsőként a cseh nemzeti törekvések egységességét kellett megteremteni, a Csehországból induló nemzeti mozgalmat az azzal közjogi kapcsolatban nem álló Morvaországba, illetve Sziléziába kellett elfogadtatni.⁸ A nemzeti programot, a 11 pontot tartalmazó, első Prágai Petíció követeléseit, 1848. március 11-én fogadták el a mintegy 3000 fő – többségében a városi polgárság és az egyetemi diákság képviselői – részvételével megtartott, a radikális demokraták, a *Měšťanská beseda* értelmiségeinek kezdeményezésére összehívott gyűlésen a *Szent Vencel Fürdőben (Svatováclavské lázně)* közfelkiáltással. E követelések élén már a következő évtizedek fejlődését meghatározó kérdések, a nyelvi egyenjogúság és a Cseh Korona Országainak alkotmányos egységének megújítása álltak.

A Bécsbe eljutó követelések nem teljesültek, az 1848. április 8-i leirat csupán egy, a Cseh Királyságra illetékességgel rendelkező, központi hivatal felállítását mondta ki.⁹ A cseh nemzeti követelések, a cseh tartományok cseh (szláv) jellegének erősítése, összekapcsolódva a Monarchia más szláv népeinek ügyével, azonban egyre nagyobb jelentőséget kaptak. A márciusban létrehozott *Guberniumi Bizottságból (Guberniální komise)* alakult *Nemzeti Bizottság (Národní výbor)* elérte, hogy ne menjenek cseh képviselők a frankfurti előparlamentre,¹⁰ illetve megkezdte a frankfurti parlament által inspirált, prágai szláv gyűlés¹¹

⁶ E cseh nemzeti követelések és a cárizmussal kapcsolatos közvetlen tapasztalatok – mindenekelőtt a lengyel felkelések leverése 1831-ben és 1846-ban – az intenzív nemzeti propagandában végképp háttérbe szorították a germanizációs nyomás ellen a harmincas évek elején megfogalmazódott szláv együttműködési elképzeléseket. (KOLEJKA, 1989, 101.) 1846-ra megszületett František Palacký későbbi ausztroszlavizmusának alapgondolata, ekkor írta le Karel Havlíček Borovský, a *Pražské noviny*ben megjelent, *Slován a Čech (Szláv és cseh)* című cikkében, hogy a Habsburg birodalom államkerete jelenti a legfőbb védelmet a cseh (és az illír, délszláv) nemzeti mozgalomnak. (MORAVA, Jiří: C. k. disident Karel Havlíček Borovský. Praha, Panorama, 1991, 48-50.)

⁷ HAVRÁNEK, Jan: Národní jazyky ve školství a jejich význam pro dosažení plné vzdělanosti všech středoevropských etnik. In: BINDER, Harald – KRIVOHÁVÁ, Barbora – VELEK, Luboš: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 23-32.

⁸ Szilézia monarchiabeli része és Morvaország között ugyan, a jozefinista korszaktól, fennállt közjogi kapcsolat, amit azonban 1849-ben felszámoltak. (EFMERTOVÁ, Marcela C.: Česká země v letech 1848-1918, Praha, Libri, 1998, 46.)

⁹ BÉLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří (szerk.): Dějiny zemi Koruny české II., Praha - Litomyšl, Paseka, 1993, 92-93.

¹⁰ František Palacký a több prágai lapnak írt, *Böhmen's Verbindung mit Deutschland (Csehország kapcsolata Németországgal)* című cikkében reagált a frankfurti gyűlésre, és véleménye meghatározta az egész cseh politika reakcióját is. Palacký az elutasításkor azzal érvelt, hogy a korábbi kapcsolatok az uralkodókhöz kötődtek, nem a

előkészítését, a Monarchia szláv népeinek képviselői részvételével,¹² amelyen megfogalmazódott a cseh tartományok helyzetét a trialista kísérlet bukásáig meghatározó ausztroslavizmus koncepciója.¹³

I.1.2. A cseh tartományok közjogi helyzete az 1867-es kiegyezésig

Az első ausztriai alkotmány, amely a cseh tartományok helyzetét is szabályozni kívánta, az 1848. április 25-én kihirdetett ún. áprilisi alkotmány¹⁴ volt.¹⁵ Ez az alaptörvény ugyan sosem lépett életbe, de rendelkezései alapján került összehívásra a birodalmi gyűlés, 1848 májusában,¹⁶ amely az alkotmányozó gyűlés szerepét töltötte be. A kremsieri (Kroměříž)

népek kapcsolatai voltak, így a szláv jellegű cseh tartományokat nem képviselhetik a frankfurti német nemzetgyűlésen. (KORÁLKA, Jiří: František Palacký (1798-1876) Životopis. Praha, Argo, 1998, 265-266.) Palacký szerint: „... *Bár kicsiny ez a nemzet, de emberemlékezet óta egyedi és önmagává váló; uralkodói korszakok óta részt vettek a német hercegek szövetségében, maga a nemzet azonban sohasem tartotta magát a német nemzet részének, minthogy mások sem tartották annak egyetlen században sem. Csehország kapcsolata előbb a szent Német Birodalommal, majd a Német Szövetséggel sosem volt egyéb pusztá haszonbéri viszonyból, s ezt sem a cseh nemzet, sem a cseh rendek nem voltak hajlandók sem tudomásul, sem figyelembe venni. ... tehát Csehországnak a Német Birodalommal való mindaddigi viszonya nem értelmezhető egy nemzetnek a másik nemzettel való kapcsolataként, hanem uralkodó s alattvaló kapcsolataként.*” (ČERNÝ, Václav: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei II. A pánszlávizmus a politikai és demokratikus Szláviában. = Kalligram 1994, 7-8., július – augusztus, 118-119.)

¹¹ KOLEJKA, 1989, 174.

¹² A gyűlésen a lengyelek, - Galiciából és a porosz területekről – a csehek, a szlovákok, a ruszinok és a délszlávok képviselői vettek részt, pozíciójuk mégis igen gyenge volt és belső ellentétek is felmerültek. Szorgalmazták a Monarchia átalakítását a nemzetiségi szempontok figyelembevételével, elítélték Lengyelország felosztását és a magyarországi nemzetiségek helyzetét. Gondosan igyekeztek elkerülni a pánszlávizmus vádját, így a lojalitás talaján álló csehek számára ezért is jelentett nagy megrázkódást, hogy a gyűlést, utcai zavargások miatt, Windischgrätz parancsára, szétverték. (WANDYCYZ, Piotr S.: Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha, Academia, 1998, 149-150.)

¹³ NIEDERHAUSER Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 80.

¹⁴ A belügyminiszterre, Franz Pillersdorffra, utalva ezt az alkotmányt Pillersdorf-féle alkotmánynak is nevezik. (MALÝ, 1999, 180.)

¹⁵ Területi hatálya a Habsburg monarchiára terjedt ki, a Magyar Királyság, Horvátország és Lombardia-Venecia kivételével. Hét részből állt, általános rendelkezéseket tartalmazott a császár helyzetéről, a polgárok politikai és polgári jogairól, a kormányról, a birodalmi gyűlésről és a tartományi gyűlésekről. Az alkotmány megfogalmazta és rögzítette a szabadságjogokat is, a személyi és vallási szabadságot, a sajtószabadságot, a levéltitkot, a bírósági eljárás szóbeliségét és nyilvánosságát, illetve a nemzetiségi egyenjogúságot. (Uo., 180-181.)

¹⁶ Az áprilisi alkotmány alapján összeült birodalmi gyűlés legfontosabb feladata új alkotmány kidolgozása volt. A birodalmi gyűlés 1848. július 10-én vette kezdetét és 1849. március 7-én oszlatták fel Kremsierben

birodalmi gyűlést ugyan feloszlatták, de az ott megfogalmazódott gondolatok később hangsúlyosan megjelentek az ausztriai, cislajtán alkotmányjogi fejlődésben.¹⁷ A gyűlés feloszlásával a kidolgozott alkotmánytervezet is érvényét veszítette, a kormány újabb, oktrojált alkotmányt hirdetett ki.

A márciusi alkotmány a kremsieri gyűlést feloszlató császári manifesztummal egyidőben került kihirdetésre, 1849. március 4-ére datálva, de 1849. március 7-én kihirdetve, amikor a birodalmi gyűlés helyszínét megszállta a hadsereg.

Ez az új, de életbe nem léptetett alkotmány alapvetően centralista szellemű volt, nem csak a cseh és az osztrák tartományok között nem tett különbséget, de a magyar területeket sem kezelte külön. E felfogás egy összefüggő vám és kereskedelmi területet is alkotó egységes államterület gondolatát tükrözte. A Pragmatica Sanctiora hivatkozva Ausztriát örökletes monarchiává nyilvánította élén a császárral, akinek széles joghatóságot biztosított.¹⁸ Az alkotmány további részében rögzítette az egységes állampolgárságot és az egységes jogrendet is. Később Országos Rendtartás kiadására is sor került, Csehországra vonatkozóan 1849 decemberében, ami azonban sosem lett hatályos. A márciusi alkotmány teljes egészében nem lépett életbe, csupán néhány rendelkezése, pátensek és miniszteri rendeletek formájában.¹⁹

Az alkotmányosságot elvető és az abszolutisztikus kormányzási formához visszatérő időszakot az 1851. december 31-i, korlátlan miniszteri abszolutizmuson alapuló rendszert bevezető Szilveszteri Pátens rendelkezései alapozták meg. A császár tanácsadó testületére, a Birodalmi Tanácsra és a kormány szerepét betöltő miniszteri konferenciára támaszkodva kormányzott. A történelmi tartományok viszont továbbra is fennmaradtak, helytartó irányítása alatt. A cseh tartományok esetében ez három, cseh-, morva- és sziléziai helytartóságot

(Kroměříž), ahová az októberi, bécsi felkelés után költözött. A gyűlés összetétele meglehetősen demokratikus volt, a cseh képviselők a 120 tagú *Ausztroszláv Szövetség* képviselői között foglaltak helyet. (EFMERTOVÁ, 1998, 24-26.) A kremsieri gyűlés elé terjesztette František Palacký, a Habsburg birodalom federalizálásának tervezetét. Palacký terve a nemzeti igények kielégítésével, a Monarchia nyolc, nemzetiségi szempontok figyelembevételével kialakított, tartományra osztásával gondolta megvalósíthatónak a birodalom federalizálását, a cseh tartományokról leválasztva a német többségű területeket, a Magyar Királyság szlovák lakosságú területeit viszont a cseh tartományhoz csatolva. (KREJČÍ, Oskar: Geopolitika středoevropského prostoru. Praha, Ekopress, 2000, 148-149.)

¹⁷ A jellegzetes megfogalmazások között első helyen a cseh történeti tartományokra történő hivatkozást kell említeni, tehát Csehország és Morvaország említését, természetesen birodalmi tartományokként, másrészt a kétkamarás birodalmi gyűlés koncepcióját, amely választott képviselőházból és szenátusból (felsőházból) áll, amelynek tagjait a császár nevezi ki. Ez utóbbi elképzelés 1867-ben valósult meg, hasonlóképpen a császár széles jogkörének koncepciójához, amit csupán a törvényhozás terén korlátoz az együttműködés a parlamenttel és a miniszteri ellenjegyzés követelménye. (MALÝ, 1999, 181.)

¹⁸ A hadsereg főparancsnoka, hadat üzenhet, békét köthet, intézi a külügyeket, törvényeket hirdethet ki, – a felelős miniszter ellenjegyzésével – kinevezheti és felmentheti a minisztereket, nemességet, rendeket és kitüntetések adományozhat. (Uo., 181.)

¹⁹ Uo., 171-182.

jelentett, illetve Opavában (Troppau) felállításra került a kisebb területek irányítására szolgáló, a brünni morva helytartóságtól független, presidium.²⁰

A Monarchia külpolitikai vereségei 1859-re, a legbefolyásosabb személyiségéről Bach-féle abszolutizmusnak nevezett, rendszer bukásához vezettek. A visszatérést az alkotmányossághoz az 1860. október 20-án kiadott Októberi Diploma teljesítette ki. Az Októberi Diploma az 1713-as Pragmatica Sanctiot tekintette a Monarchia jogi alapjának, és – a centralizmus mellett – kifejezte a föderalizálás bizonyos fokának szükségességét is az egyes tartományok történeti hagyományai alapján. Alapelvként megfogalmazódott a visszatérés a parlamentarizmushoz, kihangsúlyozva a tartományi gyűlések szerepét. Elismerte a törvényhozó hatalom megosztását a tartományi gyűlések és a Birodalmi Tanács között. A Birodalmi Tanács kompetenciájába tartoztak az egész államot érintő ügyek, elsősorban a pénzügyek, a vámok, a kereskedelem, az értékpapírügyek, a posta, a vasút és a hadügyek. Kimondta továbbá a magyar korona alá tartozó területek saját törvényhozó jogát is, ami a gyakorlatban közös alkotmányuk felújítását jelentette. A cseh korona közös jogairól azonban nem esett szó az Októberi Diplomában. A cseh politika ennek ellenére üdvözölte kiadását, mivel, legalább utalásszerűen, a kihirdetési formulában: *“megegyezik országaink és tartományaink történeti jogával és különbözőségével”* a Cseh Királyság történeti jogai megújításának lehetőségét látták.

A birodalom belső felépítését az 1861. februári alkotmány szabályozta ismét, amely kétkamarás Birodalmi Tanácsot (választott tagokból álló képviselőház és az uralkodó által kinevezett tagokból álló felsőház) állított fel és Országos Rendtartást vezetett be a birodalom nem magyar tartományai részére. Az alkotmány alapvetően centralizációs szellemű volt, ami elsősorban a tartományi gyűlések törvényhozó hatalmának korlátozásában jelent meg, emellett azonban már kifejeződött benne a birodalom dualista berendezésének lehetősége is a tágabb és szűkebb Birodalmi Tanács megkülönböztetésében. A szűkebb Birodalmi Tanács az osztrák tartományok ügyeivel foglalkozott és csak a tágabb Birodalmi Tanácsban jelentek meg a magyar ügyek is, természetesen már magyarországi képviselők bevonásával. A tágabb tanács azonban sosem ült össze.²¹

A František Palacký²² és František Ladislav Rieger²³ vezette cseh liberálisok, az 1861 elején megalakult *Nemzeti Párt (Národní strana)* kezdetben kedvezően reagáltak a februári

²⁰ EFMERTOVÁ, 1998, 46.

²¹ HYE, Hans Peter: Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, Karolinum, 1998, 58-85.

²² František Palacký (1789-1876) történész, politikus, a „nemzet atyja” (otec národa). A 19. századi cseh nemzeti mozgalom legjelentősebb alakja, a legújabb kori cseh történetírás megteremtője. Morvaországi evangélikus lelkészi családban született, tanulmányait Magyarországon, Trencsénben és a pozsonyi evangélikus líceumban

alkotmányra, mivel bár az alkotmány a cseh állampolgári igényeket nem vette figyelembe, de az alkotmányosság megújítása mégis reményeket ébresztett a további liberalizálásra és a cseh nemzeti érdekek megjelenítésére.

A februári alkotmány lényeges része volt az Országos Rendtartás és a 15 tartományi gyűlésbe történő választásokat szabályozó választási rendtartás.²⁴ A tartományi gyűlések, amelyek – különösen 1864 után – a cseh politikai fejlődés meghatározó színtereivé váltak,²⁵ joghatósága elsősorban a mezőgazdaság, a közmunkák és a tartományi költségvetés területére vonatkozó törvényhozó hatalomban testesült meg. A tartományi gyűlések továbbá végrehajtó rendelkezéseket adhattak még ki a birodalmi törvények mellé a községi, egyházi és oktatási ügyek területén. A tartományi gyűlés elnöke Csehországban az országos marsall (marsálek), Morvaországban pedig az országos kapitány (hejtman) volt, akiket a császár nevezett ki. A tartományi gyűlések ugyanakkor a tartományi önkormányzat szerveiként is működtek, és e vonatkozásban végrehajtó orgánumai a tartományi bizottságok voltak. Kezelhették a

végezte. 1823-ban érkezett Prágába és 1848-ig a cseh történelem tanulmányozásának szentelte magát. Kezdetben a Šternberk család levéltárosa volt, ahol a cseh nemzeti ébredés megindítójának, Josef Dobrovskýnak irányítása alatt elsajátította a történeti kutatás módszereit. 1831-ben hivatalosan tartományi történésszé nevezik ki, hogy megírja a Cseh Királyság történetét. Tudományos munkássága mellett részt vett a cseh nyelvű könyvkiadást támogató *Cseh Matice (Matice česká)* 1831-es megalapításában, és a Nemzeti Múzeum folyóiratának (*Časopis Českého muzea*) megindításában, amelynek később szerkesztője is lett. Történeti művét először németül jelentette meg, *Geschichte von Böhmen*, három kötetben (1836, 1839, 1842), majd kibővítve csehül is, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. A cseh politikában 1848-tól vett részt. A hetvenes évek közepéig személyéhez fűződnek a cseh politika meghatározó lépései. 1848. április 11-i levelében utasította vissza a frankfurti parlament meghívását. 1848 júniusában az ausztroszlavizmus gondolatát hangoztató prágai Szláv Kongresszus elnöke volt. A kremsieri alkotmányozó gyűlésen benyújtotta a birodalom föderatív átalakításának tervzetét. 1865-ben megírta – a már a cseh államiság visszaállításának gondolatát hangsúlyozó – az *Osztrák állam eszméje (Idea státu rakouského)* című munkáját, a kiegészítést követően pedig tagja volt a cseh politikuskok Moszkvába utazó küldöttségének. 1872-ben nyugalmába vonult. (SPEISSOVÁ, Jana: Palacký František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 294-296.)

²⁴ František Ladislav Rieger (1818-1903) cseh politikus. Tanulmányait a prágai akadémiai gimnáziumban, a cseh nemzeti ébredés második generációjának vezető alakjának, Josef Jungmannak osztályában, végezte, majd a prágai egyetem előkészítő jellegű bölcsészeti karára járt, később pedig jogot tanult Bécsben. A negyvenes években költőként jelentkezett és 1841-ben a későbbi cseh himnusz szerzőjével, Josef Kajetán Tyllel közösen szervezte meg az első cseh bált. 1842-ben, a lengyel emigránsok támogatása miatt, letartóztatták, ami lehetetlenné tette, hogy továbbra is állami szolgálatban működjön, így ezután birtoka jövedelméből tartotta fenn magát és a hazafias tevékenységre összpontosított. Egyesületet alapított a csehországi ipar fejlesztésére (*Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*), 1848-ban tagja lett a *Nemzeti Bizottságnak*, majd képviselő lett, Palacký mellett a cseh politika másik vezető személyisége, a cseh liberálisok legfontosabb szónoka. Az abszolutizmus éveiben kiadta az első cseh tudományos enciklopédiát, a *Riegerův slovník naučný*. 1860-ban a cseh politika újabb korszakát jelentette az általa szerkesztett memorandum eljuttatása az uralkodóhoz, amelyben cseh politikai lap kiadását is kérte. Az 1861-ben meginduló *Národní listy* című lap első vezércikkét is ő írta. Palacký halálát követően a cseh politika elsőszámú vezetője lett, de a nyolcvanas évek végére az általa vezetett öcséhek mindinkább teret szereztek az ifjúségekkel szemben, az 1891-es kampányban, amely főként az öcséhek által kezdeményezett nyelvi rendezésről, a pontakcióról szólt, a közvélemény is ellene fordult. Ezután visszavonult a nyilvános politikától. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František; Rieger František Ladislav. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 342-344.)

²⁵ MALÝ, 1999, 189.

²⁶ KOŘÁLKA, Jiří: Altes und Neues in den böhmischen Ländern. In: KÜHNEL, Harry – VAVRA, Elisabeth – STANGLER, Gottfried (szerk.): Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880. Beiträge. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1984, 277.

tartományi tulajdont és felügyelték az alacsonyabb államigazgatási egységeket. Alapvető szerepük volt a tartományi gyűléseknek a Birodalmi Tanács összetételének kialakításában, legalábbis ami a képviselőházat illeti, ahová képviselőket küldhettek. Tehát a tartományi gyűlések választási rendje határozta meg az ausztriai parlamentarizmus kezdeti időszakában, 1873-ig, a birodalmi tanács képviselőházának összetételét és strukturáját is. A választási rendszer alapjává a kúriák váltak, amelyek a rendi érdekképviselési rendszer és a vagyonos rétegek polgári kormányzásfelfogása közötti kompromisszumot képviselték. A választók és a képviselők négy kúriába tartoztak, a nagybirtokosiba, a kereskedelmi kamarákéba, a városiba és a községibe.²⁶ A cseh képviselők abban a reményben érkeztek a Birodalmi Tanácsba, hogy sikerre viszik a cseh politikai követeléseket, azonban mivel a Birodalmi Tanácsban nem voltak magyarországi, itáliai és horvát képviselők, szövetségesek híján, alulmaradtak a német polgárság képviselőivel szemben.

E kudarc a cseh politikát szembefordította az alkotmánnyal, 1863-ban, a *Národní listy* című lapban megjelentetett, passzív ellenállást hirdető új cseh nemzeti programnak megfelelően, a cseh történeti államjog megsértésére hivatkozva, a cseh képviselők elhagyták a Birodalmi Tanácsot és csupán 1879-ben tértek vissza. Hasonlóképpen cselekedtek a morvaországi cseh képviselők is.²⁷ Megváltozott az addig egyértelműen az ausztrioszlavizmus alapján álló cseh politikai felfogás is. A lengyel felkeléssel szimpatizáló František Ladislav Rieger ugyan még a nemzetek egyenjogúságát hangoztatta,²⁸ František Palacký viszont, 1865-ös, *Az osztrák állam eszméje (Idea státu rakouského)* című cikksorozatában részletesen kibontva az új politikai programot, az etnikai föderalizmus gondolatának helyébe már a történeti jogi elveken alapuló föderalista átalakítás tervét állította.²⁹

1.1.3. A kiegyezés

A magyar kiegyezés megszületése komoly változásokat hozott a cseh tartományok életében. A kiegyezést közvetlenül megelőző 1866-os porosz háború a cseh tartományok területén zajlott. A megszálló porosz szervek ugyan igyekeztek maguk felé fordítani a csehek

²⁶ MALÝ, 1999, 189.

²⁷ EFMERTOVÁ, 1998, 54.

²⁸ SAK, Robert: Rieger. Konzervátec nebo liberál? Praha, Academia, 2003, 147.

²⁹ PALACKÝ, František: Az osztrák állam eszméje. In: PAŠIAKOVÁ, Jaroslava (vál.): Esszék és tanulmányok hét évszázad cseh irodalmából. Budapest – Bratislava, Európa – Madách, 1988, 105-121.

szimpátiáját,³⁰ a porosz-osztrák háború végül mégsem érintette a tartományok helyzetét a birodalomban. A csehek hűnek bizonyultak Ausztriához, de immár megkerülhetetlennek válték az államjogi helyzet rendezésének kérdését. A cseh politika a cél elérésének mikéntjében viszont nem bizonyult egységesnek. Még az 1863-ban indult passzív politika időszakának kezdetén két fő irányzat alakult ki, a későbbi két meghatározó politikai párt előzménye, a konzervatív-liberálisokból álló ócsehek és a radikális ifjúcsehek irányzata.³¹

³⁰ A megszálló porosz erők barátságosan viselkedtek, hogy megszerezzék a tartományok lakosságának szimpátiáját, illetve, hogy kihasználják a cseh nemzeti politikai törekvéseket. E gondolat vezérelte a porosz vezetés kiáltványát is, miszerint porosz győzelem esetén ugyanúgy lehetőséget adnak a csehek és a morvák számára politikai aspirációik megvalósítására, mint ahogyan azt a magyaroknak biztosítják a Habsburg birodalomban. Ugyancsak együttműködtek a cseh emigrációval – különösen az 1848-as, prágai szentlélek felkelés diákvezérével, Josef Václav Fričssel – és a csehországi radikálisokkal, Thurn-Taxiszsal és Josef Barákkal. Ennek eredményeként a radikálisok, ahogy az Antonín Kotík újságíró Berlinben kiadott népszerű – címében az exuláns Jakub Jakobeus cseh protestánsok Fehérhegy utáni történetét feldolgozó írására, a *Lacrimae gentis Slavonicae*-re (MÉSÁROS Andor: Cesta a stanice českých exulantů. In: BOHONY, Pavol (szerk.): Ludia ľudom bez hranic. Zborník referátov z mezinárodnej konferencie Helsinské občianske zhromaždenie v Slovenskej republike. Nitra, Nitrianská pobočka HOZ, 2000, 103-109.) utaló – pamfletjéből, a „*Cseh korona könnyei, azaz egy ócseh kedves cseheinek előadott őszinte szavai a nyomorúság idején, 1866-ban*” (*Pláč koruny české čili upřímná slova Staročecha propovědná mým krajanům léta bdy 1866*), is kitűnik, már az állami önállóság gondolatáig is eljutottak. Eszerint, az önállósult cseh tartományok, egy közép-európai föderáció részeként, hidat képezhetnének a németység és a szlávtság között. A mérsékeltbb körökben azonban inkább félelmet kellett az esetleges porosz befolyás, tartottak a porosz tőke, értelmiség befolyásától, ami szerintük a cseh nemzeti érdekek teljes megsemmisüléséhez vezethet. Így számukra a porosz beavatkozás inkább a Habsburg monarchia felértékelődését hozta, különösképpen mivel a Poroszország vezetésével egységesülő Németországból kimaradó Ausztria részeként a cseh tartományok is elveszítik minden, Németországhoz kapcsolódó, államjogi köteléküket. (KRÉN, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Academia, 1990, 174-175.)

³¹ Az ócsehek vezetői František Palacký és František Ladislav Rieger, az ifjúcsehekéi Karel Sladkovský és Julius, illetve Eduard Grégr voltak. (EFMERTOVÁ, 1998, 54.)

Karel Sladkovský (1823-1880) újságíró, politikus. Bécsi jogi tanulmányait követően 1848-ban tért vissza Prágába és a prágai diákság vezetője lett. Résztvételéért a cseh radikálisok Bakunyinnal közösen tervezett felkelésében halálra ítélték, amit 1851-ben 20 évnyi börtönbüntetésre változtattak. 1857-ben amnesztiával szabadult, de állandó rendőri felügyelet alatt élt. A hatvanas évek elejétől vett ismét részt a cseh politikai életben, a *Čas*, a *Hlas* és a *Národní listy* című lapok munkatársa volt. 1861-ben rehabilitálták és tartományi gyűlési képviselő lett. 1874-től az ifjúcsehek vezetőjeként működött, a tömegdemonstrációk kedvelt szónoka volt, leghíresebb beszédét a prágai Nemzeti Színház alapkövének elhelyezésekor mondta el. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Sladkovský Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 369-370.)

Julius Grégr (1831-1896) újságíró, politikus. 1860-ban, amikor a František Rieger által kezdeményezett cseh politikai napilap szerkesztéséhez a hatóságok által kevésbé ismert személyt kerestek, esett Julius Grégrre a választás. Az 1861. január 1-jén megindított, 10 000 példányban megjelenő, *Národní listy* című lap a 19. század meghatározó cseh napilapjává, a későbbi ifjúcsehek központi orgánumává vált, Julius Grégr pedig a korszak meghatározó politikusa lett, 1874-től az ifjúcsehek egyik vezetője volt. Karel Sladkovský halálát követően, a realisták felbukkanásáig, pedig már egyedül Julius Grégr vezette az ifjúcseheket. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Grégr Julius. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 116.) Eduard Grégr (1827-1907) újságíró, politikus, Julius Grégr fivére. Az ifjúcseh párt egyik alapítója. Pályafutását orvosként kezdte, a modern cseh természetudományi gondolkodás alapítójaként, Jan Evangelista Purkyněnek asszisztense volt, majd a prágai egyetem docense. 1861-ben választották a tartományi gyűlésbe, ezután teljes mértékben a politikanak szentelte magát, nyomdát, kiadót alapított és az ifjúcsehek radikális szárnyának vezetője lett. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Grégr Eduard. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 115-116.)

Az ifjúcsehek képviselői, akik a cseh polgárság támogatását élvezték, a patrióták régi, romantikus iskolájával szemben léptek fel³² és a helyi, hazai politikai tevékenységet részesítették előnyben, demonstrációk szervezésével, államjogi petíciók benyújtásával válték megvalósíthatónak a cseh követeléseket. Az öcsehek pedig inkább a magas politikában, Bécsben látták a cseh kérdés megoldásának lehetőségét,³³ és így kudarcukat követően annak a radikális kritikának tették ki magukat, amelyből valaha ők is kiindultak.³⁴

A cseh társadalom azonban még gyengének bizonyult érdekei érvényesítéséhez, az 1867-es év, amely meghatározó változást hozott az alkotmányos berendezkedésben, a cseh történeti államiság elismerését nem hozta el.³⁵ A birodalom dualista felosztása osztrák és magyar részre mégis meghatározónak bizonyult a cseh politika további fejlődésében, az 1867-es törvények ugyan nem vették figyelembe a cseh társadalom államalkotó jellegét, nem ismerték el politikai entitásként, de biztosították a Monarchián belüli szabad fejlődését, így a cseh társadalom gazdasági, kulturális és politikai potenciálja gyorsan fejlődött.³⁶

A kiegyezést követően a birodalom Lajtán inneni részéhez³⁷ tartozó cseh tartományok történeti államiságának helyreállítása, a Magyar Királyság helyzetével egyenrangú helyzet elérése vált a legfőbb céllá. A magyar állam fejlődése a cseh közvélemény számára, többnyire féltékenyen szemlélte, példává vált a politikai és nemzeti fejlődés vonatkozásában.

A Lajtán inneni tartományok részére 1867-ben egy sor alapvető törvény került kibocsátásra, amelyek - mivel valójában az alkotmányukat alkották – együttesen a decemberi alkotmány megjelölést kapták. Ez az alkotmány több szempontból is az ausztriai alkotmányfejlődés csúcspontját képviseli, egyrészt azért, mert ez volt a birodalom utolsó

³² URBAN, 1984, 193.

³³ BĚLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří (szerk.): Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvicenství po naši dobu. II. Praha – Litomyšl, Paseka, 1995, 110.

³⁴ URBAN, 1984, 193.

³⁵ MALÝ, 1999, 187.

³⁶ URBAN, 1984, 197.

³⁷ A birodalom azon részét, ahová a csehek által lakott tartományok az osztrák-magyar kiegyezés megkötése után kerültek, hivatalosan "a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és tartományok közösségének" nevezték, ami egyben kifejezte azt a tényt is, hogy a közös uralkodó személyén túl e területeket csupán a közös parlament köti össze. Általánosan azonban Cislajtánianak nevezték ezt a területet és használatos volt az Ausztria elnevezés is, ami az 1804-ben I. Ferenc által alapított Osztrák Császárság dinasztikus nézőpontját tükrözte.

Cislajtániát 17 királyság és tartomány képezte, a Cseh Királyság, Morva Örkörország, Sziléziai Hercegség, a Galíciai és a Dalmát Királyság, az Ens feletti és alatti Ausztriai Főhercegség, a Salzburgi, Stájer, Karintiai, Krajnai és Bukovinai hercegségek, az Isztriai Örkörország, a Tirolai és Görzi Grófság, Voralberg Tartomány, illetve Trieszt város és környéke. (MALÝ, 1999, 187.)

alkotmánya és egészen 1918-ig volt hatályban, másrészt pedig több olyan polgári szabadságjogot rögzített, amelyeket a Monarchia felbomlását követően az utódállamok alkotmányai is változatlanul átemeltek. A decemberi alkotmány formálisan a februári alkotmány továbbfejlesztése volt. A birodalmi képviselet, a Birodalmi Tanács továbbra is kétkamarás maradt és a kamarák létrehozása is az előző szabályozással megegyezően történt. A képviselőház tagjait továbbra is a tartományi gyűlések választották.³⁸

I.1.4. Cseh reakció a kiegyezésre, a trialista kísérlet

A cseh politikai követelések 1867-től a korábbinál is határozottabban jelentek meg a birodalom politikai életében. A kiegyezést közvetlenül megelőző időszakban és azt követően a cseh politika képviselői, František Ladislav Riegerrel az élen, igyekeztek a cseh kérdést a magyarral egy szintre emelni.³⁹ Az alkotmányosság felújítása a cseh politikát is új koncepció kidolgozására sarkallta, a kiegyezéssel a nemzeti követelések jellege módosult. Az ausztrioszlavizmus ekkorra már idejétmúlt elképzelésnek bizonyult és a kremsieri parlamenten felbukkant föderalizációs elképzelések sem tűntek reálisan megvalósíthatónak. A nemzeti célokat a cseh politika már egyértelműen a történeti cseh államiság, történeti államjog megújításában látta megvalósíthatóknak. Tehát a cseh követelések immár a magyarországi megoldáshoz hasonlóan, a Cseh Korona Országai állami jogainak elismerésén és a közös szervek ennek megfelelő átalakításának igényén nyugodtak. A Cseh Korona Országai önálló államiságának megteremtését kívánták a Habsburg Monarchia keretein belül. Meghatározó változás volt tehát, a magyarországi fejleményekre alapozva, a jogok teljességének követelése. A konzervatív cseh nemesség ugyan továbbra is csupán a cseh államjog (a Cseh Királyság jogainak) elismerését tartotta elérendőnek, a tartományi autonómia alapján,⁴⁰

³⁸ Uo., 185-188.

³⁹ Ezt az 1865. július 3. és 9. között szerkesztett emlékirat ki is mondja: „*Királyságunkban senki sem érti, hogy az uralkodó és az osztrák államférfiak szemében a gazdag és dicső cseh koronának miért lenne kevesebb joga a méltatásra, egységének védelmére és önmeghatározására, mint a magyar koronának...*” („*Nikdo nepochopí se v království našem, proč by před očima panovníků a státníků rakouských bohatá a slavná koruna česká měla mít méně nároku na ocenění a na chránění celistvosti své a sebeurčení svého než koruna uherská...*”) idézi: URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha, Svoboda, 1982, 194.)

⁴⁰ Ezt tekinthetjük az egyik okának, hogy a kiegyezéskor, bár Deák Ferenc nyilvánosan elismerte a cseh történeti jogokat, nem kerülhetett sor közeledésre, összefogásra magyar és cseh részről, hiszen míg Deák maga mögött tudhatta a magyar országgyűlés teljes támogatását, addig a cseh liberálisok kisebbségben voltak. (Uo., 196.)

viszont egyes képviselőivel⁴¹ – akik már 1861 elejétől közeledtek a cseh liberálisokhoz – összefogva a liberálisok követeléselei ekkor már a nemzeti önrendelkezés elvéből indultak ki, nyelvi egyenjogúságot követeltek a hivatalokban és az iskolákban és a nemzeti intézmények támogatását. E követelések alapját az Októberi Diploma, illetve a liberalizmus és föderalizmus alapelvei jelentették.

A cseh történeti államjog érvényesítésének programja, amely a cseh nemzeti megújulás politikai programjaként is jelentkezett és a cseh nemzet, nyelv egységesítését és a történeti hagyományok új tartalommal való megtöltését is jelentette, rövid időn belül teljes támogatást szerzett a cseh nyelvű lakosság körében, képviselői pedig immár az egész nemzet nevében léphettek fel. Az 1867-es kiegyezés tehát aktivizálta a cseh politikát, amelynek képviselői először külföldön próbáltak támogatót találni. 1867-ben Moszkvában jártak a cseh politika meghatározó személyiségei,⁴² ahol demonstratív módon részt vettek a néprajzi kiállításon és végül maga a cár is fogadta őket. A „*csehek moszkvai zarándoklata*“, ahogyan a kortársak nevezték az utazást, nem hozott semmiféle konkrét politikai eredményt, de ismét felszínre hozta a cseh társadalomban addig is meglévő kritikátlan ruszofil érzéseket, ami inkább rontotta a csehek megítélését a birodalomban. František Ladislav Rieger még ugyanebben az évben, Párizsban, III. Napóleon császár figyelmét is megpróbálta felkelteni a cseh nemzet helyzete iránt. E lépések voltak az első olyan akciók, amelyek külföldön jelenítették meg a monarchiában élő csehek követeléseit, így egyfajta előképei voltak a későbbi ilyen jellegű akcióknak.⁴³

A cseh történeti jogokra hivatkozás egészen az elvetélt trialista kísérletig meghatározta a cseh politika alakulását. Az említett külföldi akciók mellett a cseh nemzeti mozgalom is elmozdult az alapvetően kulturális emancipációt célzó alapállásáról és egyre inkább a történeti jogokra alapozott politikai követelések kifejezésére koncentrált. Jó alkalmat adott erre például a cseh koronázási ékszerek átszállítása 1867-ben, Bécsből Prágába, amit, bár a vonat éjszaka haladt át Csehországon, tömegdemonstráció kísért, illetve 1867. november 8-án, a fehérhegyi csata évfordulóján, tartott megemlékezés a csata egykori színhelyén, és 1868. május 15. és 17. között, a cseh Nemzeti Színház alapkövetétele. A tömegdemonstrációk legelterjedtebb formája azonban az ún. *népi tábor* volt. Ezek nem csupán elnevezésükben kapcsolódtak az ekkor rögzülő cseh történeti kánon központi jelentőségűvé váló korszakához, a huszitizmus korához

⁴¹ Vezetőjük Jindřich Clam-Martinic gróf volt, aki még 1861 januárjában találkozott Riegerrel, majd 1867 és 1871 között az államjogi küzdelem meghatározó alakjává vált. 1879 után a Rieger vezette Cseh Klub alelnöke volt. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Clam-Martinic Jindřich Jaroslav hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 62.)

⁴² Többek között František Palacký, František Ladislav Rieger és Julius Grégr.

⁴³ BÉLINA – POKORNÝ, 1995, 110-111.

és az ennek alapján fokozatosan kialakított cseh forradalmi, plebejus demokrata hagyományhoz, de külsőségeikben is, hiszen résztvevőik – a huszita irányzat mintájára⁴⁴ – táboritáknak nevezték magukat, és gyakran használták a huszitákra utaló kelyhes zászlót is. E gyűléseket, amelyeket 1868 tavaszától, nyarától tartottak rendszeresen, általában a cseh történeti múlthoz szorosan kötődő helyszíneken rendezték. Az elsőre, 1868. május 10-én, a Říp hegyen került sor, de volt tábor a Vítkov hegyen és a Blaník sziklán is.⁴⁵ Táborokat egészen a kilencvenes évek elejéig rendszeresen szerveztek, de a hetvenes évek végétől vesztek radikalizmusukból és inkább már nemzeti jellegű ünnepségekké, illetve választási gyűlésekké váltak.⁴⁶ E gyűléseknek nagy szerepük volt abban, hogy a cseh nemzeti mozgalom szinte az összes csehországi városban megjelent és általánosan elfogadottá vált a cseh történeti jogok követelése.⁴⁷

A cseh politikában ettől az időszaktól kezdve vett aktívan részt az egyre szélesebbé és gazdaságilag erősebbé váló cseh polgárság. Sorra alakultak a különféle egyletek és egymást követték a hazafias megmozdulások. 1868. augusztus 22-én a cseh tartományi gyűlés 81 képviselője deklarációt fogadott el az államjogi kérdésről. A deklarációt, amelyhez a cseh nemesség képviselői nem csatlakoztak, František Ladislav Rieger készítette és az osztrák-magyar dualizmussal szembeni tiltakozásul, elutasította a Cseh Királyság és a Morva Örgörfség betagozását az új államba és történeti különállásuk elismerését szorgalmazta. A monarchiához fűződő viszonyt dinasztikus viszonyként értékelte, ami a cseh nemzet és a dinasztia szerződésén nyugszik, leszögezte, hogy e kapcsolatban semmiféle változás nem lehetséges új szerződés nélkül *“a cseh király és a helyesen és igazságosan képviselt cseh nemzet között.”* Ennek hiányában a Birodalmi Tanácsot inkompetensnek tekintették a cseh államiságot, annak autonómiáját és pénzügyeit érintő törvények meghozatalában. Néhány nappal később, 1868. augusztus 25-én, kevésbé harcias nyilatkozattal, a morva tartományi gyűlés 28 cseh képviselője is csatlakozott a cseh tartományi gyűlés deklarációjához.⁴⁸

A nemzetközi folyamatok, elsősorban Poroszország megerősödése a porosz-francia háború következtében, a bécsi kormányzatot a cseh politikai erőkkal kötendő megegyezésre

⁴⁴ A Jan Žižka z Trocnova zsoldosvezér vezette, a közeli világégésben hívó, husziták által 1420-ban alapított településből fejlődött ki a későbbi Tábor városa, amelyről a huszitizmus egyik radikális irányzata az elnevezését kapta. (ŠMAHEL, František: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha, Univerzita Karlova, 1996, 32.)

⁴⁵ A Říp hegy a cseh nemzeti mítosz szerint az államalapítás központi helye, itt pihentek meg először későbbi hazájukban a Čech ősatya vezette csehek, a Vítkov hegy a Jan Žižka vezette huszita hadak 1420-as, a keresztes seregek felett aratott, első nagy győzelmére emlékeztette a cseheket, a prágai Vyšehrad alatti Blaník szikla pedig a nemzeti mítosz szerint a súlyos veszedelmek idején a cseh nemzet védelmére kelő, álomba merült cseh vitézeket rejt.

⁴⁶ ČORNEJ, Petr: Lipanské ozvěny. Praha, H&H, 1995, 49-83.

⁴⁷ BĚLINA – POKORNÝ, 1995, 110-111.

⁴⁸ EFMERTOVÁ, 1998, 75.

sarkallták, hiszen nem volt kizárható egy újabb háborús konfliktus kialakulása sem. A cseh kiegyezés előkészítését 1871 szeptemberében kezdte meg Karl Sigmund Hohenwart kormánya. Az uralkodó támogatásával a kormány tárgyalásokat kezdett a cseh politikusokkal, a már jelentős súlyt képviselő cseh polgárság képviselőivel, elsősorban František Ladislav Riegerrel és a cseh arisztokrácia képviselőivel, mindenekelőtt Jindřich Clam-Martiniccal. A kabinet felkérte a cseh tartományi gyűlést, dolgozza ki a Cseh Királyság új közjogi helyzetének alapelveit. A tárgyalások így formálisan a deklaráció alapján zajlottak, de új közjogi berendezkedés kialakítására irányultak.

Végül 1871. október 10-én fogadták el a cseh képviselők azt a 18, *fundamentális cikkely*nek nevezett (*fundamentální články*), pontot, amelyek alapját képezték egy későbbi cseh kiegyezésnek. A pontok nem vetették el az osztrák-magyar kiegyezést, és nem jelent meg bennük a Cseh Korona Országai egységének gondolata sem. Morvaország teljes mértékben önállóan lépett fel, Szilézia pedig részt sem vett a folyamatban. A Cseh Királyság sem vált el olyan határozottan Ausztriától, mint a történeti jogait visszakapott Magyarország, szubdualizmus jött volna létre, így Csehország csupán Ciszlajtánián belül élvezett volna bizonyos autonómiát. A közös ügyek vonatkozásában kimondottan elismerték az 1867-es kiegyezést, így annak rendelkezései alapján a külügyek, hadügyek és pénzügyek terén közös kormányzás valósult volna meg. Ezekon felül Ausztria és Csehország között közös ügyé tették még az adó- és vámügyeket, illetve a posta ügyet és a közlekedést, amelyeket a Monarchia egész Lajtán inneni területére kiterjedő hatáskörű szervek intéztek volna. Az államélet fennmaradó területeit – a jelentősen megnövelt jogkörű – tartományi gyűlés, illetve a felállítandó tartományi kormányzat irányította volna. A fundamentális cikkelyek kimondták, hogy a Birodalmi Tanácsot egy, a tartományi gyűlések delegáltjaiból álló kongresszus és egy szenátusnak nevezett felsőház váltja fel. A cseh államot az osztrák tartományok közös kormányában a cseh udvari kancellár képviseli.⁴⁹ A pontok tehát elismerték a Cseh Királyság önrendelkezését az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül, Csehországban a végrehajtó hatalom a cseh tartományi gyűlésnek felelős cseh kormány kezébe kerül volna, minden olyan kérdésben, amit nem nyilvánítottak kifejezetten közös ügyé. A kiegyezést a Birodalmi Tanácsban és a cseh tartománygyűlésen is el kellett fogadni.⁵⁰

A cseh kiegyezés, a Monarchia átalakulásának ügye azonban végül elbukott, elsősorban azért, mivel a Monarchia német és magyar vezetőrétegében egyre erősebb félelem

⁴⁹ A Cseh Korona Országainak egysége csupán itt jelent meg a fundamentális cikkelyekben, hiszen a központi kormányzat tagjává váló cseh kancellár hatáskörébe a cseh korona összes tartományainak ügyei beletartoztak. (Uo., 78-79.)

⁵⁰ MALÝ, 1999, 195-196.

alakult ki vezető szerepük elvesztésétől, mivel a Cseh Királyság önrendelkezésének megteremtésében egy olyan szláv központ kialakulásának lehetőségét látták, amely vonzó lehetne a monarchiában számbeli többséget adó szláv népek számára és ez a monarchiának idővel esetleg szláv jelleget adott volna. Az uralkodó tehát 1871. október 30-án, a cseh tartománygyűlésnek írott leiratában visszavonta ígéretét a kiegyezés elfogadására és cseh királlyá koronázására. A trialista kísérlet, a cseh történeti jogok legalább részbeni elismerésének elbukása nem csak a nemzetiségi ellentéteket élezte ki, de lehetetlenné tette a Monarchia föderációs átalakítását és meghosszabbította a cseh politika passzivitásának időszakát is.⁵¹

1.5. Csehország a trialista kísérlet bukása után

A trialista kísérlet bukása nagy traumát jelentett a cseh közvélemény számára és komoly változásokat eredményezett a cseh politikában. A csalódottságot csak fokozták az 1872 tavaszi tartományi gyűlési választások, amelyek a kétes üzletekre utaló chabrus választás elnevezést kapták. A német polgárság ugyanis nagybirtokok, illetve inkább az ezekhez kötődő szavazatok, felvásárlásával is megkísérelte megerősíteni pozícióit a választásokon. A cseh polgárság e téren ugyan megpróbálta felvenni a versenyt a németiséggel, de ehhez még nem rendelkezett megfelelő erővel. Egyes cseh politikusok azonban egyre élesebb kritikát fogalmaztak meg a passzív politika ellen, mivel attól tartottak, hogy a további passzivitás politikai apátiát eredményez majd a cseh közvéleményben, ami pozícióvesztéssel járhat.

Az 1873-as választási reform⁵² után kialakult helyzetben, 1873. október 29-én, a cseh politika képviselői mégis úgy határoztak, hogy – a cseh arisztokrácia néhány tagjának példáját követve – folytatják a passzív politikát, és továbbra sem küldik el képviselőiket a tartományi gyűlésbe és immár a Birodalmi Tanácsba se.⁵³ Ezen elhatározás mögött, amely leginkább

⁵¹ A passzív politikával szemben kialakított viszony eltávolította egymástól a cseh politika két irányzatát, a passzív politikát már 1874-ben feladó szabadgondolkodó, ifjúságszervezetek és a képviselői szervezetek csupán 1878-ban visszatérő nemzeti, öcsch pártot. Az öcsch párt 1879-től Eduard Taafet támogatta és több engedményt is elért, elsősorban a nyelvi egyenjogúság ügyében (a prágai egyetem bifurkációja cseh és német intézményre, belső, hivatali nyelvi egyenjogúság stb.), azonban befolyását fokozatosan elvesztette, különösen, amikor az ún. pontkáció – a nyelvhasználat nemzetiségi arányhoz kötésének - elfogadásával a radikálisabb nyelvi követelésekről is gyakorlatilag lemondott. (Uo., 189-200.)

⁵² A reform alapján a Birodalmi Tanácsba is közvetlen választások útján kerültek a képviselők, ami a korábbi rendszerhez, a tartományi gyűlések általi delegáláshoz képest rosszabb helyzetet hozta a cseh politikusokat. (HYE, 1998, 194.)

⁵³ EFMERTOVÁ, 1998, 83.

František Palacký és František Ladislav Rieger véleményét tükrözte, az a gondolat állt, hogy az európai erőegyensúly, a cseh kérdés megoldásának feltételeit kedvezően érintő, döntő változások előtt áll.⁵⁴ A két cseh politikus vitathatatlan tekintélye szinte megkérdőjelezhetetlenné tette e lépést, bár az ifjúcsehek között már sokan voltak, akik úgy vélekedtek, hogy a döntés inkább károsan hat a cseh nemzeti érdekekre.

A passzív politika feladása elsőként Morvaországban következett be, a morva képviselők, a csehek ottani eltérő élethelyzetére hivatkozva, már 1873-ban, csupán a morva tartománygyűlés összeüléseig mentették ki magukat a birodalmi tanácsi részvétel alól és 1874 januárjában előbb a tartományi gyűlésen, egy évvel később pedig már a Birodalmi Tanácsban is részt vettek.

Ezek a passzív politika kérdésében kialakuló nézeteltérések tovább mélyítették a cseh politikai élet régebbi keletű megosztottságát. A nemzeti mozgalom idősebb nemzedékével szembeforduló néhány ifjúcseh képviselő, a morva képviselők példájának hatására 1874 októberében úgy döntött, visszatér a tartományi gyűlésbe. E lépés eredményezte a két irányzat 1875 eleji szervezeti elkülönülését is.⁵⁵ Az ócseh Nemzeti Párttal szemben szervezetileg is megszületett az új, *Szabadelvű Nemzeti Párt (Národní strana svobodomyslná)*, az ifjúcsehek, a Nemzeti Párt radikálisaiból már régóta szerveződő, pártja. Mindkét erő a cseh polgárságot képviselte és világnézetiileg sem álltak távol egymástól, a liberális ifjúcsehek tulajdonképpen csupán radikálisabbak voltak az ócseheknél és elindítói voltak a század utolsó éveit jellemző, a nagy államjogi követeléseket feladó, az apróbb kedvezmények elérésére törekvő ún. szakaszos politikának.⁵⁶ Az ócsehek elsősorban a cseh városok, a tehetősebb polgárság, a honoráciorok pártja lett, míg az ifjúcsehek a feltörekvő, éppen születőben lévő cseh vállalkozó polgárok, az ország középső részén (Mladá Boleslav környékén és a Říp hegy lábánál elterülő Podřipskoban) élő gazdagabb földművesek, illetve a demokrata gondolkodású, antiklerikális és gyakran antiszemita nézeteket is hangoztató cseh értelmiség pártjává vált. Fontos különbségként értékelhetjük, hogy az ócsehek inkább meghatározó, tekintélyes személyiségek klubjára hasonlítottak, az ifjúcsehek viszont már szervezett politikai pártként működtek, viszonylag állandó struktúrát, sajtót kialakítva és működő területi szervezetet létrehozva. Az ifjúcsehek a kezdet kezdetétől a közvélemény tudatos formálására törekedtek, így a tartományi gyűlésen mindenekelőtt a polgári jogok kiszélesítésére

⁵⁴ TRAUB, H.: F. L. Rieger. Praha, Manes, é.n., 170-171.

⁵⁵ EFMERTOVÁ, 1998, 83.

⁵⁶ HALÁSZ Iván: A cseh pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In: ÁBRAHÁM Barna – GEREBEN Ferenc – STEKOVICS Rita (szerk.): Regionális és nemzeti identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003, 457.

törekedtek, az általános választójog elérésére és az oktatás fejlesztésére, amit azonban igen gyakran vallásellenes propagandára szűkítettek le. E törekvéseikhez a leghatásosabb eszköznek a sajtó bizonyult, hiszen az ifjúcsehekhez kötődött az egyik legbefolyásosabb századvégi cseh napilap a *Národní listy*, amelyet egyik vezetőjük, Eduard Grégr alapított, de szerkesztősége a kor legkiemelkedőbb irodalmi személyiségeinek is otthont adott, többek között Jan Nerudának⁵⁷ és Jakub Arbesnek.⁵⁸

A hetvenes években a cseh közéletet tehát már az ócsehek és az ifjúcsehek szembenállása határozta meg. Az ifjúcsehek ugyan még kisebbségben voltak, de az általuk kezdeményezett ügyek egyre nagyobb támogatást kaptak, olykor még az ócsehek képviselőitől is. Ez egyre inkább megkérdőjelezte az ócsehek passzív politikájának létjogosultságát. A passzív politika legfőbb képviselőjének, František Palackýnak 1876-os halálát követően mind többen szorgalmazták az ócsehek és ifjúcsehek közös fellépését. A legvégsőkéig csupán František Ladislav Rieger tartott ki a passzív politika folytatása mellett, bár 1877-ben már Karel Sladkovskýval közösen javasolta az ócseh és ifjúcseh képviselőket egyesítő, *Államjogi Klub* (*Státoprávní klub*) létrehozását.⁵⁹ 1878. október 23-án, egy nappal a cseh tartományi gyűlés összehívása előtt a cseh képviselők, öt ócseh – köztük Rieger – ellenszavazatával, a passzív politika feladása mellett döntöttek. Így 1878-tól már mindkét cseh párt részt vett a tartományi gyűlésen, 1879-től pedig a Birodalmi Tanácsban. Ezzel megkezdődött az aktív politika időszaka.

E korszak már a két cseh párt együttműködését kívánta, így megegyezés született a két politikai erő között. A cseh- és morvaországi képviselők megalakították a *Cseh Klubot* (*Český klub*). Rieger e megegyezéshez további szövetségeket próbált találni, komoly tárgyalásokat folytatott a cseh nemzeti követeléseket támogató német liberálisokkal. A liberálisok legerősebb csoportja ugyanakkor a lengyel nagybirtokosokkal és az osztrák klerikális erőkkal egyezett meg, létrehozva ezzel az Eduard Taafe konzervatív kormányát támogató *vasgyűrű koalícióját*.

A Birodalmi Tanács összehívását követően, 1879. november 17-én, a cseh küldöttek négy memorandumot nyújtottak be, *államjogi tiltakozás* címmel. A memorandumokban a

⁵⁷ Jan Neruda (1834-1891) költő, író, újságíró. A 19. század egyik legjelentősebb irodalmi személyisége, a tárca műfajának megteremtője a cseh újságírásban. A *Čas*, a *Hlas* című lapoknál dolgozott, mielőtt a *Národní listy* című lap publicistája lett. (HONZÁKOVÁ, Marie – HONZÁK, František: Neruda Jan. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 284-285.)

⁵⁸ MALÝ, 1999, 196-197. Jakub Arbes (1840-1914) író, újságíró. Jan Neruda tanítványa. A történeti jogokra hivatkozó és a szociális állapotokat bíráló cikkei miatt többször vizsgálatot indítottak ellene, 1973-tól pedig egy év börtönrre is ítélték. (HONZÁKOVÁ, Marie – HONZÁK, František: Arbes Jakub. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 18-19.)

⁵⁹ SAK, 2003, 214.

nemzetiségek egyenjogúságának alkotmányos elvére hivatkozva nyelvi egyenjogúságot követeltek a hivatalokban és az oktatásban. Mivel Taafenak szüksége volt kormányzásához a cseh képviselők támogatására is, a nyolcvanas évek elején a nyelvi egyenjogúság kérdésében sikerült bizonyos engedményeket elérni. Ez jelentette az ún. szakaszos politika korszakát, amikor rendkívül jelentős apróbb eredményeket, Rieger szavaival élve morzsákat, sikerült kiharcolni. A cseh képviselők ugyan többször is támogattak olyan lépéseket, amelyek ellentmondtak korábbi álláspontjuknak, viszont sikeresen valósultak meg olyan célok, mint például 1880-ban a Stremayer-féle nyelvi rendezés és a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem 1882-es felosztása cseh, illetve német tannyelvű egyetemekre.⁶⁰

Az aktív politikának azonban nem ezek a kisebb engedmények voltak a legfőbb eredményei. Sokkal inkább az, hogy alapjaiban változott meg a cseh közvélemény viszonya az államhoz, az „ausztriai Monarchiához”. Immár nyitva állt a karrierlehetőség az állami szolgálatban anélkül, hogy ezzel kizárta volna magát valaki a cseh társadalomból, a cseh nemzeti mozgalomból. A részvétel a politikai életben szintén gyökeresen más adottságokat követelt már meg, mint a passzív politika időszakában, hiszen akkoriban elégnek bizonyult a nemzeti elkölözöttség és a morális hajthatatlanság, a nyolcvanas években viszont, a szakpolitikai kérdésekről folytatott mindennapos viták, már jelentős szakmai hozzáértést is megköveteltek, így megindult a felkészült cseh szakpolitikai elit létrejötte is.⁶¹ Az ipari és pénzügyi fejlődés következtében, a nyolcvanas évek során a cseh vállalkozó polgárság rendkívül megerősödött, 1884-ben a kereskedelmi kamarák választási rendjének megváltoztatása lehetővé tette, hogy a szervezetekben is létrejöhessen cseh többség, így a prágai, plzeňi (Pilsen) és české budějovicei (Budweis) kereskedelmi kamarák cseh vezetés alá kerültek.

E változások egyre inkább meggyengítették a konzervatív ócsehek helyzetét, akik az 1889 nyarán tartott cseh tartományi gyűlési választásokon vereséget szenvedtek az ifjúcsehekkel szemben. Az ifjúcsehek egyre radikálisabb, németellenes nacionalizmusával szemben azonban Taaffe megpróbált mégis az ócsehekre támaszkodni. Az ócsehek, Rieger vezetésével, már a német képviselőknek a cseh tartományi gyűlésből történt 1886-os kivonulását követően tárgyalásokat kezdtek a német liberálisokkal a nemzetiségi megbékélésről. 1890-ben pedig a német liberálisokkal történő nemzetiségi kiegyezés mielőbbi

⁶⁰ EFMERTOVÁ, 1998, 85.

⁶¹ BÉLINA – POKORNÝ, 1995, 116.

létrehozásában látták a lehetőséget politikai befolyásuk megőrzésére. E – pontációnak nevezett – kísérlet kudarca azonban az öcseh párt szétesését hozta magával.⁶²

A csehek számára hátrányos rendezés éles bírálata hatalmas sikert hozott az ifjúcseheknek az 1891-es választásokon. A katasztrofális vereséget szenvedő öcsehek ugyan nem szüntették be tevékenységüket, de többé már sosem játszottak meghatározó szerepet a cseh politikai életben. A Cseh Klub szétesett, Emanuel Engel⁶³ vezetésével az ifjúcsehek megalakították a Birodalmi Tanácsban a független cseh képviselők klubját. Az ifjúcsehek vezető szerepüket egészen az első világháborúig megőrizték, de köreikből került ki az első Csehszlovák Köztársaság több meghatározó politikusa is.⁶⁴ Általános lett a gondolat, hogy a cseh nép aprómunkával, fokozatosan elérheti alkotmányos céljait is. „*Amit a magyarok elértek, mi is elérjük. A magyarok ellenállással érték el pozíciójukat, a cseh nemzet munkával és kitartó állhatatossággal éri majd el önállóságát. Amit a magyarok egy, energikus fellángolással értek el, nekünk, cseheknek, elmulasztva talán egy hasonló pillanatot, fáradszórakoztatlan munkával kell elérnünk.*”⁶⁵

Az ifjúcseh párt azonban már nem volt egyedüli szervezet a cseh politikában. A kilencvenes évek elején létrejött politikai pártok, a *Morva Néppárt (Lidová strana na Moravě)*, és Tomáš Garrigue Masaryk *Realista Pártja (Realistická strana)* ugyan még az ifjúcsehek szervezetén belül működtek, vezetőik pedig igen gyorsan háttérbe szorultak, de hamarosan az önállóan fellépő politikai erők is megerősödtek.

Az egyik ilyen fontos politikai szervezet a nagyszámú ipari munkásságra építő szociáldemokrata mozgalom lett, amely a hatvanas évek munkásegyleteiből és önszegélyző egyletekből⁶⁶ fejlődött ki. A fejlett iparral rendelkező cseh tartományok a kezdetől a szocialista munkásmozgalom központjai voltak a Monarchiában, már az 1874-ben, Neudorföldben szerveződő összasztriai Szociáldemokrata Munkáspártban is, amelynek egyik

⁶² EFMERTOVÁ, 1998, 86-87.

⁶³ Emanuel Engel (1844-1907) orvos, politikus. Már egyetemi tanulmányai idején tevékenyen részt vett a cseh nemzeti mozgalomban, a *Ruch* elnevezésű irodalmi társaság vezetője volt. 1883-tól a cseh tartománygyűlésben, 1885-től pedig a Birodalmi Tanácsban volt képviselő, 1900-ig vezette az ifjúcsehek klubját. (PEČENKA, Marek: Engel Emanuel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 92-93.)

⁶⁴ MALÝ, 1999, 199-200.

⁶⁵ „Čeho Maďaři dosáhli, dosáhneme i my. Maďaři dosáhli svého postavení odbojem, český národ dosáhne své samostatnosti prací a vytrvalou neústupností. Co Maďaři dosáhli jedním energickým vzplanutím, my Čechové, propáše snad podobný okamžik, dosahovati musíme neúmornou prací.“ (Čas, Roč. VI., č. 24., 369.)

⁶⁶ A legnagyobb ilyen egyesület a prágai *Oul* volt, 3000 taggal és 60 000 arany tőkével. 1871-ben már 279 hasonló egylet működött Csehországban és 46 Morvaországban. Többségük azonban nem élte túl az 1873-as gazdasági válságot. (BÉLINA – POKORNÝ, 1995, 118.)

fő orgánuma volt a cseh nyelvű munkásújság, a *Dělnické listy*. 1877-től 1880-ig a párt központja a csehországi textilipar központjába, Liberecbe (Reichenberg) költözött Bécsből.⁶⁷

Az ausztriai párt vezetőségével egyetértésben, a cseh munkásvezetők azonban önálló pártot alapítottak 1878-ban a Prága melletti, břevnovi *U Kaštanu* vendéglőben tartott tanácskozásukon, a *Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspártot* (*Československá strana sociálně demokratická dělnická*). E párt rövidesen felbomlott, de a nyolcvanas évek végén újjáéledt. A cseh szociáldemokrácia meghatározó megjelenését a cseh politikai életben, mint a legtöbb hasonló európai pártét, 1890. május 1-jére tehetjük, amikor Prágában harmincezen vonultak fel az utcákon. A szociáldemokrata párt megkerülhetetlen szereplőjévé vált a cseh politikai életnek, hiszen rendkívül nagyszámú választót volt képes mozgósítani. Az első általános, bár nem egyenlő, választójog alapján megtartott választásokon is a szavazatok harmadát tudhatta magáénak.⁶⁸

A cseh polgárság nagy része ugyan továbbra is az ifjúcseheket támogatta, de a század utolsó éveire, elsősorban a választójog kiszélesítésének következtében, fokozatosan más politikai csoportok is határozottabban megjelenhettek a cseh politikában, amelyek az ifjúcsehek és a szociáldemokraták közötti politikai térben keresték helyüket. Mivel ezek az ifjúcsehek kiszámítható politikai manővereinél radikálisabb megoldásokat kerestek, e politikai erők a haladó jelzőt kapták és vezetőik elsősorban a cseh diákság köréből kerültek ki. A haladók egy csoportja az *Omladina* című, fiatal munkások által szerkesztett lappal is kapcsolatot tartott. Az Omladina ellen 1894-ben felségvétségű per indult, amelyben 68 embert ítélték el. Az eljárás a haladó mozgalom gyors szétesését eredményezte, meghatározó személyiségeik az ifjúcsehek (Alois Rašín⁶⁹), illetve a szociáldemokraták (František Soukup⁷⁰) között tevékenykedtek tovább.

⁶⁷ KOŘALKA, 1984, 279.

⁶⁸ BĚLINA – POKORNÝ, 1995, 118.

⁶⁹ Alois Rašín (1867-1923) politikus, ügyvédjelöltként az Omladina per egyik legaktívabb személyisége volt, a mozgalom egyik szellemi vezére. A perben két év börtönrre ítélték. A haladó mozgalom szétesését követően, 1899-ben, egy kisebb radikális államjogi pártot alapított, ennek sikertelensége után, 1906-ban csatlakozott az ifjúcsehekhez. A Národní listyben gazdasági rovatot vezetett és az ifjúcsehek gazdasági programját is ő dolgozta ki. 1911-től volt képviselő a Birodalmi Tanácsban és Karel Kramář mellett a párt egyik legaktívabb személyisége volt. A világháború éveiben a monarchia-ellenes cseh *Maffia* tagja volt, 1916-ban Kramář-zsal együtt halálra ítélték. Az első Csehszlovák Köztársaságban pénzügyminiszter volt, 1923-ban merénylet áldozata lett. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Rašín Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 337-338.)

⁷⁰ František Soukup (1871-1940) politikus, újságíró. 1896-ban lépett be a Szociáldemokrata Párta, megalapította a párt munkásakadémiáját és megindította a párt lapját, a *Právo lidu*. 1907-től volt képviselő a Birodalmi Tanácsban. A világháború idején részt vett a Maffia tevékenységében. Az első Csehszlovák Köztársaság első kormányában igazságügy-miniszter volt, majd a szenátus alelnöke, később elnöke lett. (KOUDELKOVÁ, Jarmila – KOUDELKA, František: Soukup František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 377-378.)

A 90-es években bontakozott ki az igen befolyásos önálló agrármozgalom. A politika centruma ugyan Prágában volt, de az 1899-re párttá, a *Cseh Agrárpárttá (Česká strana agrární)* szerveződő mozgalom már a vidéki lakosság érdekeit jelenítette meg. Az Agrárpárt a rétegérdekek képviselőitén túl széleskörű gyakorlati segítséget is nyújtott támogatóinak, például gazdasági szövetkezeti hálózatot hozott létre.⁷¹

Katolikus politikai mozgalmak is szerveződtek, a sok, gyakran átalakuló szervezet közül a *Keresztény-Szociális Párt (Křesťansko-sociální strana)* bizonyult a legtartósabbnak, amely elsősorban Morvaországban fejtett ki jelentős tevékenységet, összefogva a korábbi katolikus egyletek tagságát.

1897-ben jött létre a cseh politikai élet később rendkívül befolyásos pártjává váló *Nemzetiszociális Párt (Národní-sociální strana)*, amelyet a Badeni-féle nyelvrendelet végrehajtásának elmaradásával kapcsolatban kirobbant elégedetlenségi mozgalom során fellépő, nemzeti elkötelezettségű, cseh munkások alapítottak.⁷²

Az új politikai pártok tartós politikai keretként számoltak a Monarchiával, programjaik elemeinek megvalósítását a fennálló államon belül kívánták elérni. A Szabadelvű Nemzeti Párt a kuriális rendszer fennmaradásáig, 1907-ig megőrizte vezető szerepét a cseh politikában. Az egyenlő és általános birodalmi tanácsi választásokon már a szociáldemokraták és az agrárpárt után, a harmadik helyre került. A tartományi gyűlésben és az önkormányzatokban, ahol nem került sor reformra, megőrizte vezető szerepét.

Az 1914-es háborús helyzet vezetett végül a cseh politika ártértelezéséhez és a háború utolsó éveit, a század végén nagyformátumú programmal jelentkező, Masaryk befolyásának növekedését hozták, az ő történetfilozófiai, szociológiai indíttatású humanista demokrácia-felfogása az 1918 utáni fejlődés alapja lett.⁷³

I.II. A gazdaság fejlődése a cseh tartományokban

A 19. század második felében, a cseh tartományok rövid idő alatt komoly gazdasági fejlődésen mentek keresztül. E fejlődést segítette a tartományok nagy népsűrűsége, fejlett – és

⁷¹ 1903-ban, Morvaországban és Sziléziában önálló agrárpárt alakult, az *Agrární strana na Moravě a ve Slezsku*, amely azonban 1905-ben közös központi bizottságot alakított ki a cseh agrárpárttal, Prágában. (EFMERTOVÁ, 1998, 99.)

⁷² Uo., 100-101.

⁷³ URBAN, 1984, 193-194; 211-212.

a vasútvonalak kiépítésével továbbfejlődő⁷⁴ – közlekedési hálózata, ami igen megkönnyítette az iparcikkek kivitelét is.⁷⁵ A cseh tartományok területének zártsága és egyes részeinek gazdálkodási különbsége kedvezett a belső piac kialakulásának is. Az ipar gyors fejlődését a nyersanyagbőség is elősegítette, hiszen a cseh tartományokban nagy mennyiségben bányásztak feketeszenet, ami az akkori legkorszerűbb gépeket hajtó gőz előállításának elsődleges energiaforrása volt.⁷⁶

A tömeggyártás és fogyasztás elterjedése közrejátszott a korszak mélyreható társadalmi változásaiban is. Egyrészt nagy lendületet adott a polgári fejlődésnek és többeknek felemelkedést kínált, de a tömeges ipari munkásság kialakulását is magával hozta. A kivándorlás mellett, ami a birodalom más tartományainál kisebb mértékű volt a csehek lakta területeken, az iparosodás igen erőteljes belső migrációt is megindított. A 19. század második fele az urbanizáció rendkívüli fejlődését hozta, ami a cseh tartományokban összekapcsolódott a tömeges „*vidékről menekülés*” jelenségével is. Különösen Prága és elővárosai, illetve Brünn vonzása volt jelentős.⁷⁷

A cseh területek már a 18. században a Monarchia legfejlettebb területeinek számítottak, a 19. század közepétől pedig, a gyors ipari fejlődésnek köszönhetően, cseh tartományok fokozatosan kulcspozícióba kerültek a Habsburg birodalom gazdaságában, Csehország középső-, nyugati- és északi részén, Morvaország középső és északi részén nagy ipari körzetek alakultak ki.⁷⁸ A cseh tartományok pozícióváltásának azonban csupán egyik oka volt a gyors ütemű ipari forradalom, a másik a birodalomban lejárott politikai, államjogi változások sorozata, amelyek során a birodalom, 1859 és 1866 között, elvesztette a gazdaságilag igen jelentős Lombardiát és Velencét.⁷⁹ Így a dualizmus időszakára, de leginkább az 1873-as válságot követően, az addig is kiemelkedő szerepű cseh ipar már

⁷⁴ A 19. század nyolcvanas éveitől a birodalom nyugati felének vasúthálózata már több, mint 40%-ban cseh tartományokban volt, a kilencvenes évekre ez az arány pedig 45%-ra emelkedett. (RUDOLPH, Richard Lawrence: *The Role of Financial Institutions in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1880-1914*. Michigan, The University of Wisconsin, 1968, 85.)

⁷⁵ A kivitel egyrészt a német tartományok felé irányult, illetve az Elbán jól megközelíthető hamburgi kikötő felé, másrészt pedig Magyarország irányába. (Uo., 92.)

⁷⁶ A nyersanyaglelőhelyek váltak a főbb ipari központokká is. A feketeszenében leggazdagabb Sziléziában, Ostravában alapították a Rotschild Vitkovic üzemet, Csehországban pedig Kladno térsége látta el szénrel a prágai üzemeket, köztük a Monarchia egyik legjelentősebb vas- és acélüzemét, a Prager Eisenindustrie Gesellschaftot, és Plzeňben is nagyon jelentős gépgyártás épült a közeli szénbányákra. (Uo., 95.)

⁷⁷ FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STOUKAL, Milan: *Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha, Mladá fronta, 1998, 221.*

⁷⁸ URBAN, 1984, 184.

⁷⁹ EFMERTOVÁ, 1998, 145.

meghatározó helyzetbe került a Monarchiában.⁸⁰ Megőrizte addigi elsőségét a század elejétől már hagyományosnak tekinthető textil-⁸¹ és üvegiparban, a bányászat jelentőségének növekedésével pedig a bányaiiparban is vezető szerephez jutott,⁸² folyamatosan növekedett részesedése a vas- és gépiparban is, bár ezekben az iparágakban egészen a nyolcvanas évekig Alsó-Ausztriái és Tirolé volt az elsőség.⁸³ Több iparágban viszont monopolhelyzetbe jutottak a cseh tartományok, szinte kizárólagosan ide összpontosult a porcelán-, a vászon-, a gyapjú- és főként a cukoripar,⁸⁴ amely a cseh gépgyártás fejlődésének is egyik fő motorja volt.⁸⁵

A cseh iparosodás valódi hordozója az első évtizedekben a kis- és középtermelők tömege volt és csak fokozatosan váltak ki a 19. század végén már a cseh társadalom meghatározó alakjaivá váló nagy formátumú, gyorsan meggazdagodott vállalkozók,⁸⁶ akik közül a legismertebb talán az 1869-ben Valdštejn gróf kis plzeňi gépgyárát megvásárló és ott rövid idő alatt hatalmas gépgyárat kialakító Emil Škoda vált. Ezekből a kisebb, gyakran családi vállalatokból alakultak ki a dualizmus korának meghatározó részvénytársaságai, 1898-ban jött létre az Emil Kolben alapította részvénytársaság, 1899-ben pedig a Škoda részvénytársaság. 1910-ben már 269 részvénytársaság működött a cseh tartományokban.⁸⁷

⁸⁰ Az 1911 és 1913 közötti időszakot tekintve a cislajtán területek nemzeti jövedelmének 43%-a származott a cseh tartományokból, Alsó- és Felső-Ausztriából pedig 34%-a. A lakosság arányát tekintve viszont a cseh tartományokban Cislajtánia teljes népességének csak mintegy 36%-a élt. (RUDOLPH, 1968, 82-83.)

⁸¹ A vászontermékek központja Liberec (Reichenberg), a gyapjúké pedig Brünn volt. (Uo., 96.)

⁸² PRŮCHA, Václav: Hospodářské dejiny Československa v 19. a 20. století. Bratislava, Pravda, 1974, 70.

⁸³ A fémiparban a fordulat a nyolcvanas évek derekára tehető és leginkább annak volt köszönhető, hogy Thomas Gilchrist 1879-ben kidolgozott foszfortalanító eljárásának segítségével a cseh tartományok magas foszfortartalmú vasércének kitermelése jövedelmezővé vált. Addig az alpesi tartományok adták az ausztriái tartományok termelésének kétharmadát, a cseh tartományok pedig az egyharmadát, a kilencvenes évektől már fordított volt ez az arány. A gépgyártás tekintetében a termékek vonatkozásában is jelentkezik eltérés a tartományok között, ugyanis míg Alsó-Ausztriában és az alpesi tartományokban inkább az acél-, illetve a sín- és a vasúti gépgyártás volt jelentős, addig a cseh tartományokban a vas-, illetve a hajógyártás, a fegyvergyártás, a bányászati-, cukoripari- és a mezőgazdasági gépgyártás. (RUDOLPH, 1968, 91, 95.)

⁸⁴ URBAN, Otto: Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha, Lidové noviny, 2003, 59-60. A cukoripar az 1860-as évektől vált a legfőbb kivitelű iparágá. A cseh tartományok monopolhelyzetét jól mutatja, hogy 1861-ben a 86 cislajtániai cukorgyárból 104 volt a tartományokban, 1885-ben pedig a 210 gyárból 206. (RUDOLPH, 1968, 97.) A cukorkivitel is folyamatosan fejlődött, amit adóviszátérítéssel támogattak. 1873-75 között ugyan ez az iparág is átmeneti válságot élt át, de – Franciaország és Németország mellett – ezután is a három nagy cukorexportőr között volt a Monarchia, sőt a francia cukrot több európai piacról is sikeresen kiszorította.

A magyarországi cukorgyártás a második volt a monarchiában a cseh tartományok után. 1902-től pedig a magyarországi cukorgyártók kartellje monopolizálni tudta a magyar piacot, ahonnan a cseh cukor szinte teljesen ki is szorult. (DUDEK, František: Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938. Praha, Academia, 1985, 28-32.)

⁸⁵ A cukoripar folyamatos fejlődése a 19. század utolsó harmadában igen megnövelte a keresletet a cukoripari gépek, illetve az ebben az iparágban használható új technológiai eljárások kidolgozása iránt. Így a cukoripar a cseh műszaki fejlesztések bázisa lett, a cseh gépgyártás pedig a cukoripari berendezések nemzetközi szállítója. (RUDOLPH, 1968, 100-101.)

⁸⁶ URBAN, 1984, 185.

⁸⁷ EFMERTOVÁ, 1998, 157.

Az ipar rendkívül gyors fejlődése azonban mégsem jelentette a mezőgazdasági termelés háttérbe szorulását. Az 1870-ig tartó agrárkonjunktúrának köszönhetően⁸⁸ a kapitalista jellegű, piacra termelő mezőgazdasági vállalkozások elterjedése, amelyek szoros kapcsolatban álltak a rohamosan fejlődő élelmiszeriparral,⁸⁹ lehetővé tette, hogy a cseh tartományok mezőgazdasága megőrizze korábbi pozícióját a monarchiában. A cseh tartományok Ausztria fő gabonatermelői voltak és, a búza kivételével, az egész monarchiában jelentős helyet foglaltak el.⁹⁰ A vállalkozó gazdaságokban formálódott a megerősödő cseh középosztály, amely kezdetben kisebb cukorgyárat alapított a birtokán, később e réteg vált a cseh ipar fejlesztésének legelkötelezettebb támogatójává, vállalkozásából a cseh nemzeti célokot is támogatta.⁹¹

Témánk szempontjából azonban fontosabb a cseh tartományok ipari fellendülését kísérő fejlődés a cseh pénzügyi életben, hiszen ezen intézmények tőke kiviteleivel valósult meg leginkább a cseh gazdasági terjeszkedés a cseh tartományokon túlra. A 19. század utolsó harmadára a cseh tőke már elég erősnek és konkurenciáképesnek érezte magát, megvalósította a gazdasági expanzió politikai programját a cseh nyelvterületen és annak határain túl is.⁹²

A cseh tartományokbeli kereskedelmi bankok, takarékszövetkezetek és biztosítótársaságok fejlődésének kezdeti időszakában jelen volt a cseh-német nemzeti vetélkedés is és e pénzintézetek igen jelentős szerepet játszottak a nemzeti mozgalomban. A tartományok etnikai kettőssége a gazdaság terén legélesebben a bankok esetében mutatkozott meg, osztrák-német, illetve osztrák-cseh pénzintézetek alakultak, a csehek kétnyelvű elnevezéssel, alapszabállyal, hirdetésekkel. A cseh pénzintézetek tőke kivitelének tendenciáiban is megfigyelhetők voltak a nemzeti szempontok, elsősorban a szláv lakosságú tartományokban létesítettek fiókokat és támogatták több kisebb szláv pénzintézetet is.

A pénzintézetek hatvanas évektől induló fejlődése⁹³ párhuzamosan haladt a tartományok gazdasági jelentőségének növekedésével. A cseh pénzintézetek egyedüli

⁸⁸ KOŘALKA, 1984, 278.

⁸⁹ A cukoriparnak a piacra termelő gazdaságok kialakulásában is jelentős szerepe volt. (RUDOLPH, 1968, 98.)

⁹⁰ URBAN, 2003, 61.

⁹¹ RUDOLPH, 1968, 99.

⁹² URBAN, 1984, 202.

⁹³ A Monarchia központjánál, Bécsnél jóval később indult meg a pénzintézetek fejlődése Prágában. Először 1820-ban merült fel a Cseh Iparegyesületben egy, a cseh agrárnépesség körében az ipar fejlesztését szorgalmazó, takarékszövetkezet alapításának gondolata. Végül 1825-ben alakult meg Prágában az első takarékszövetkezet, majd a harmincas évekig még több, kisebb biztosítótársaság is alakult. Az első nagyobb bank a Creditanstalt 1857-ben alapított prágai fiókja volt, amit a vidéki takarékpénztárak alakulása követett. A bankok iránti érdeklődés a cukoripar fejlődésével élénkült meg. A Niederösterreichische Eskomptegesellschaft égisze alatt két független, német bank is alakult, 1862-ben a brünni Mährische Escompte-Bank, 1863-ban pedig Prágában a Böhmisches Escompte-Bank. (RUDOLPH, 1968, 149-150.)

központjává Prága vált, Brünn tulajdonképpen önálló bankok nélküli iparvárosként fejlődött és más vidéki városokban is – a kisebb takarékszövetkezeteket nem számítva – csak a bécsi, illetve prágai bankházak fiókjai működtek. A cseh bankfejlődés első fellendülése az 1873-as válságot követően következett be, majd a következő, 1884-es ipari válság után tovább erősödtek a prágai pénzintézetek, a kilencvenes évektől pedig Prága már – Bécs mellett – Cislajtánia második pénzügyi központjává vált. Tőkeállományuk növekedésével a helyi, cseh tulajdonú pénzintézetek, a nemzeti megújulás lelkesedését is kihasználva, szinte monopolhelyzetbe jutottak a tartományok gazdaságának finanszírozásában, oly mértékben, hogy az első világháborút megelőző években Prága – legalábbis a cseh tartományokban – már Bécs riválisává is tudott válni a pénzügyi életben.⁹⁴

Az első mezőgazdasági pénzintézet, valójában az első önálló alapítású kereskedelmi bank a cseh tartományokban, az 1867-ben megszületett *Landwirtschaftliche Creditbank für Böhmen – Hospodářská úvěrní banka pro Čechy* (Csehországi Mezőgazdasági Hitelbank), még kettős, német-cseh alapítású volt. Alapításában a tartományok nemessége és a kormányzat is nagy részt vállalt. A bank a francia Crédit Agricole-t tekintette mintának és leginkább a cukoriparhoz fűzték szoros kötelékek.

A hitelbankkal szinte egy időben, 1868-ban, jött létre a cseh tőke kivitel első intézménye, a *Slavia, česká, vzájemná, život, kapitálý a důchody pojišťovací banka v Praze* (*Slavia, Prágai Cseh Kölcsönös Élet-, Tőke- és Nyugdíjbiztosítási Bank*)⁹⁵ és a rövidesen legnagyobb és a cseh nemzeti ipartámogatásban, illetve tőkeexportban legfontosabbá váló

⁹⁴ MICHEL, Bernard: Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siecle. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976, 56.

⁹⁵ A Slavia 1870-ben vette be üzleti tervébe tevékenységének kiterjesztését a szlávok által lakott területek irányába: „...Ebből is látható, hogy a Slavia Bank erkölcsi szempontokat szem előtt tartó és jótékony intézmény, amely hazafias szellemiségtől ihletve bátran vállalja fel egy össz-szláv kereskedelmi intézmény feladatát. Ezért ügyet sem veve üldöztetésére, derűs gondolatokkal tekintünk a nagy jövő felé, amikor tisztelettel tekint majd a Slavia cégéreire ott a szlovén, itt a morva, ott a szerb, itt a szlovák, ott az orosz, itt a lengyel testvér, amikor a nagy szláv nemzet minden ága úgy ismeri majd a Slaviát, mint első össz-szláv kereskedelmi intézményt...” „...Z toho lze viděti, že banka Slavia jest ústavem mravním a blahodárným, kterýž jsa nadchnut duchem vlasteneckým, chrabře kráčí za úlohou svou co obchodní ústav všeslovanský. A proto nevšimajíce sobě pronásledování, bodrou myslí hledíme vstříc veliké budoucnosti, kde s úctou hleděti bude na štítu Slavie tam bratr Slovinec, tu Moravan, tam Srb, tu Slovák, tam Rus, tu Polák, kde všem kmenám velikého národa slovanského známa bude Slavia co první obchodní ústav všeslovanský...” (idézi: NEČAS, Ctibor: Na prahu české kapitálové expanze. Rozpinavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987, 14–15.) A biztosítótársaság kitűzött céljait jelenítette meg Maixnernek a székház tárgyalótermében függesztett festménye, amelyen az allegorizált Szláviát a szláv tartományok címerei vették körül mögötte pedig Prága és Moszkva látképe sejtelt elő. A biztosítási kötvényeken és a biztosító pecsétjén is szerepelt ez a kép kétnyelvű, cseh-orosz felirattal. Az alkalmazottaknak a biztosító indulását követő két éven belül meg kellett tanulniuk oroszul, vagy szerbül, libéria helyett pedig szláv viseletet hordtak. (Uo., 15.)

cseh bank,⁹⁶ a cseh- és morvaországi *Iparbank*, a *Živnostenská banka pro Čechy a Moravu*, rövidebb nevén *Živnobanka*, a bank első igazgatója a szlovák Pavol Kuzmány, a Credit-Anstalt korábbi főkönyvelője lett. A bank kettős szerepet látott el, két osztálya közül az egyik betétintézetként működött, a másik pedig hitelintézetként, crédito-mobilierként. A Živnobanka fennállásának első évére engedélyt kapott, hogy az iparalapításokban német bankok közbeiktatása nélkül vehessen részt. Ennek lejártakor, 1869-ben közös, német-cseh pénzintézetet alapított, a prágai *Všeobecná česká bankát* (Cseh Általános Bank),⁹⁷ melyet a Živnobanka eszközül használt iparalapítási befektetéseihez.

Az elkövetkező években még két fontos pénzintézet alakult, mindkettő a cseh mezőgazdák kezdeményezésére, az egyik a Hradec Králové-i *Záložní úvěrní ústav* (Záloghitel Intézet), a másik a kolíni *Kolínská úvěrní banka* (Kolíni Hitelbank) volt. A kolíni bank 1900-ban Prágába tette át székhelyét és *Credit Bank – Pražská úvěrní banka* (Prágai Hitelbank) néven működött tovább.⁹⁸

1871 májusában kezdte meg működését a prágai tőzsde, és ez hatalmas lökést adott a pénzintézet-alapításoknak a cseh tartományokban. 1872-ben harminchárom olyan bank részvénytársaság jött létre, amely az 1873-as válság után is tovább tudott működni.⁹⁹ 1873-ban jött létre a Bécsből irányított *Prager Bankverein*, amely külföldi tőkét közvetített a cseh tartományokba.¹⁰⁰ A kilencvenes évekig nem alakult új bank, az *Anglo-Österreichische Bank* fiókjának 1878-as megnyitása kivételével. A kilencvenes évek elején a nagyobb bécsi bankházak kezdték meg tevékenységük kiterjesztését – elsősorban fiókok nyitásával – a cseh tartományokra,¹⁰¹ az évtized második felében pedig a cseh bankok terjeszkedése vette kezdetét a cseh tartományokon túlra, elsősorban fiókhálózat kiépítésével.¹⁰²

A kilencvenes évek második felének gazdasági fellendülése a második „Gründerzeit” időszakát jelentette a pénzintézetek vonatkozásában is. 1898-ban, a cseh ipari fejlődés hatására, kezdte meg tevékenységét a *Česká průmyslová banka* (Cseh Iparbank), illetve két

⁹⁶ A Živnobanka a legtőkeerősebb bank volt a cseh tartományokban, alaptőkéje 10 millió arany volt, míg a *Böhmische Escompte-Banké* és a *Landwirtschaftliche Creditbanké* 2-2 millió. A cseh bankok ennek ellenére mégsem bírtak jelentős tőkeerővel. A Živnobanka terjeszkedését jól illusztrálól, igen szerteágazó portfóliójában, 1905-ben már szerepelt a török vasúttársaság, a szerb dohányipar, a krakkói lóttó, illetve egyéb galíciai, bosznia-hercegovinai, bulgáriai és budapesti érdekeltségek, teljes értéke mégsem érte el az egymillió koronát. (RUDOLPH, 1968, 151, 347.)

⁹⁷ A bank 6 milliós alaptőkével jött létre és az első általános bank lett a cseh tartományokban. (Uo., 152.)

⁹⁸ MICHEL, 1976, 60.

⁹⁹ RUDOLPH, 1968, 153.

¹⁰⁰ HORÁK, Josef: Přehled vývoje českých obchodních bank. V Praze, Merkur, 1913, 256.

¹⁰¹ A *Wiener Bankverein* 1890-ben nyitott fiókot Prágában, a *K. K. priv. Länderbank* pedig 1895-ben. 1901-ben a *Niederösterreichische Escomptegesellschaft* részesedést szerzett a *Böhmische Escomptebankban*, majd később teljesen átvette a bank feletti ellenőrzést. Végül 1905-ben nyílt meg a *Vienna Merkur Bank* prágai fiókja. (RUDOLPH, 1968, 153.)

¹⁰² MICHEL, 1976, 63.

olyan bank, amely kifejezetten nemzeti alapon, a nemzetiségi versengés okán szerveződött, 1901-ben a *Deutsche Creditgenossenschaft in Böhmen* megalakította Prágában a *Centralbank der deutschen Sparkassent*,¹⁰³ amit 1903-ban követett a cseh kezdeményezés, a cseh takarékszövetkezetek központi bankja, az *Ústřední banka českých spořitelen* (Cseh Takarékszövetkezetek Központi Bankja), rövidebb nevén a *Sporobanka*.¹⁰⁴ E bank rövidesen megelőzte az addig legerősebb cseh bankházat, a Živnobankát és a legnagyobb általános bankká vált a cseh tartományokban, illetve a legkiterjedtebb hálózattal rendelkező cseh bankká a monarchiában és külföldön is.¹⁰⁵

A cseh pénzügyi fejlődést jól példázza, hogy 1901-re már a 47 Lajtán inneni bankrésztvénytársaságból 21 a cseh tartományokban működött, és e 47 bank 100 fiókjából is 48-at itt nyitottak. Az *Osztrák-Magyar Bank* 44 fiókjából 21 volt a cseh tartományok területén. 1912-ben pedig a *Creditanstalt* 19 fiókjából 10, az *Anglobank* 20 fiókjából 14, a *Wiener Bankverein* 31 fiókjából szintén 14.

A cseh tartományokon belül azonban éles regionális eltérések alakultak ki, 1910-ben a csehországi bankok a cislajtán bankok tőkéjének 14%-ával rendelkeztek, miközben a morvaországiak alig több mint 1%-ával, a sziléziaiak pedig kevesebb, mint fél százalékával. Csehországban működött ebben az évben a cislajtán bankok 35%-a, Morvaországban a 13%-a, Sziléziában pedig csupán alig 4%-a.¹⁰⁶

I.III. A cseh tartományok nemzetiségi viszonyai

I.III.1. Az egységes cseh nemzettudat kialakulása

¹⁰³ RUDOLPH, 1968, 154.

¹⁰⁴ Az első cseh takarékszövetkezetet 1857-ben, Plzeňben alapították. A századfordulóra már 88 cseh takarékszövetkezet működött Csehországban és 32 Morvaországban. 1901. június 2-án pedig megtartották a *Cseh- és Morvaországi, Sziléziai Cseh Takarékszövetkezetek Szövetségének* (*Svaz českých spořitelen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*) alapító közgyűlését, amely megkezdte egy központi takarékszövetkezet szervezését. A Centralbankhoz hasonló intézmény felállítására vonatkozó koncesszió-kérelmet még ebben az évben benyújtották a belügyminisztériumhoz. A bank végül 1903. június 7-én jött létre. (NEČAS, Ctibor: Podnikání českých bank v cizině 1898-1918. Rozpinavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis Facultas Filosofica 295, Brno, Masarykova univerzita, 1993, 9-13.)

¹⁰⁵ New Yorkban is rendelkezett fiókkal. (RUDOLPH, 1968, 154.)

¹⁰⁶ Uo., 147-157.

A cseh tartományok nemzetfejlődése, nemzetiségi viszonyai kapcsán egyaránt lényeges az 1848 előtt még csupán nyelvi-, irodalmi-, illetve kulturális programként, a nemzeti kultúra ápolásában, intézményei kiépítésében, folyóiratok megindításában és formális, illetve informális társulások létrejöttében megjelenő,¹⁰⁷ majd a század második felében a polgári modernizációval összekapcsolódó cseh nemzeti emancipációs program, az egységes modern cseh nemzettudat kialakulásának folyamata, – hiszen az egységes cseh nemzet, a tartományi patriotizmusból kifejlődő egységes nemzeti identitásként csupán a 19. század utolsó évtizedeire alakult ki – és a tartományok lakosságát alkotó két nemzetiség, a cseh és a német viszonyának változása.¹⁰⁸

A 18. század végén az elsősorban a nyelvhez kötődő etnikai identitás alapjairól induló cseh nemzeti mozgalom¹⁰⁹ előtt a patriotizmus több iránya is mutatkozott, hiszen lehetséges kínálkozott az államhoz, az államterülethez, de az etnikai szempontokhoz kötődő fejlődésre is. A nemzeti mozgalommal foglalkozó cseh történészek körében mára általánosan elfogadottá vált a Jiří Kořalka által az 1990-es években felvázolt öt fő nemzetfejlődési tendencia, amelyek részben egymást kiegészítve, részben egymást kizárva alakították a cseh nemzettudatot a 19. század folyamán.

E tendenciák közül az első az államkerethez kötődő *osztrák, ausztriai tudat* (*rakoušanství - Österreichtum*), amely az állammal, – annak Lajtán inneni felével, Ausztriával – az uralkodóházzal kialakuló azonosuláson alapult. Ez az államcentrikus gondolat elsősorban a társadalom felsőbb rétegeiben, az állami szolgálatot vállaló hivatalnokok, katonatisztek körében talált hívekre, de a nemzeti szempontokat elvető, szupranacionális, a nemzeti mozgalom romantikus fejlődésének ellentmondó vonásai miatt nem bizonyulhatott sikeresnek.

A történeti és etnikai szempontokat magába olvasztó *nagynémet gondolat* (*velkoněmectví*), amelynek hívei a Német-római Birodalomhoz tartozó összes tartományt egy nagynémet államban kívánták egyesíteni, elsősorban a cseh tartományok német lakosai körében számíthatott – kezdetben mérsékelt, majd, a cseh nemzeti mozgalom ellenhatásaként, egyre növekvő – népszerűsége. A csehek számára ez az irányzat inkább taszító volt, hiszen az összes tendencia közül ez fenyegetett leginkább a cseh tartományok

¹⁰⁷ URBAN, 1984, 186.

¹⁰⁸ HROCH, Miroslav: In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective. Prague, Faculty of Arts Charles University, 2000, 25-26.

¹⁰⁹ HROCH, Miroslav: Na prahu národního existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999, 54-62.

szláv jellegének eltűnésével, a cseh nemzet beolvadásával. Palacký ezt az irányt utasította el 1848-as, a frankfurti nemzetgyűlésnek írott válaszában, az 1866-os porosz-osztrák háború idején azonban a berlini cseh emigráció néhány tagja e gondolatra hivatkozva fogadta el a porosz támogatást.

A *szláv kölcsönösség gondolata (slovanství)* leginkább a cseh nemzeti mozgalom kezdeti, külső támaszt igénylő, időszakában számíthatott népszerűsége, később inkább csupán eszközként használták a csehek birodalmon belüli gyengeségének ellensúlyozására.¹¹⁰ E szláv irányzat azonban háttérül szolgált a 19. századi cseh kulturális és gazdasági expanciónak, a cseh nemzeti mozgalom kapcsolatának a Monarchia más szláv nemzetiségeivel és a Monarchián kívüli szlávokkal.

A Cseh Királysághoz, annak államterületéhez kötődő irányzat a *bohemizmus*, a tartományi patriotizmus volt, amely etnikai vetülettel nem rendelkezett. Ez a területileg kizárólag Csehországhoz és a Cseh Korona többi országához¹¹¹ nem kötődő irányzat kezdetben a tartományi patriotizmus híveivé váló, cseh gyökerekkel nem rendelkező, Fehérhegy utáni csehországi arisztokráciához kötődött, a nemesség ellenállási platformja volt a bécsi állami hivatalok központosító törekvéseivel szemben,¹¹² később pedig a csehországi tartományi tudattal azonosuló csehországi németiséghez kapcsolódott, amely így különböztette meg magát a szűken értelmezett ausztriai németiségtől és tartott távolságot az össznémet gondolattól.¹¹³

A cseh nemzeti mozgalom végül a cseh tartományok cseh (szláv) jellegére építő *csehségnek (češství)* nevezett nemzetfejlődési tendenciát vitte sikerre. Ez a nyelvi-kulturális nacionalizmushoz kötődő irányzat a cseh-szláv nemzeti ébredés folyamatához kötődve az egységes – a 17. század előtti nyelvállapot felújításával, mesterségesen létrehozott – cseh irodalmi nyelv és a kialakított cseh nemzeti tradíció segítségével sikeresen egyesítette a 19.

¹¹⁰ A szláv gondolat része volt a cseh politika ruszofil irányzata, amely többször is felbukkant a 19. században. A csehek meglehetősen ambivalens módon viszonyultak Oroszországhoz, a század első harmadában kibontakozó oroszbarát lelkesedés már a negyvenes évek végére lanyhult, – elsősorban a lelkes pánszlávként Oroszországban járt és az ott tapasztaltak miatt oroszbarátságából kiábrándult Karel Havlíček Borovský 1846-os, *Slovan a Čech (Szláv és cseh)* című cikkének hatására – később pedig, a lengyel felkelések leverését követően, egyenesen kényelmetlenül vált Oroszország a cseh nemzeti mozgalom hívei számára. (ČERNÝ, Václav: A pánszlávizmus kialakulása és gazdái III. A szlávimádatról a pánrussizmusig. = Kalligram, 1994. szeptember, 9. sz., 90-91) Oroszország segítségét 1867-ben, a kiegyezés ellen keresték ismét a cseh hazafiak, majd a neoszláv irányzat, elsősorban Karel Kramář fordult nagy várakozással az oroszok irányába. (VLČEK, Radomír: Ruský panslavismus – Realita a fikce. Praha, Historický ústav AV ČR, 2002, 218-237.)

¹¹¹ Morvaországban és Sziléziában is kialakultak a tartományi patriotizmus elemei, ez azonban kevés hatással volt az egységesülő cseh nemzeti identitásra.

¹¹² KOŘÁLKA, 1984, 280.

¹¹³ A bohemizmus irányzatához kötődő emblematisz személyiség volt az egységes, integratív, kétnyelvű – cseh és német – politikai nemzetben gondolkodó Bernard Bolzano, aki a cseh nemzetfejlődés – manapság többek által nosztalgiaiául emlegetett – korai, elvetélt alternatíváját kínálta a nyelvi-kulturális nacionalizmus irányával szemben. (BERKES Tamás: A cseh eszmetörténet antinómiái, Budapest, Balassi, 2003, 27-32.)

század végére a cseh történeti tartományok cseh (szláv) lakosságát egy egységes nemzeti mozgalomban.¹¹⁴

A 19. század folyamán e nyelvi, etnikai irányzathoz kötődve alakult ki a cseh nemzeti mozgalom intézményrendszere, a mozgalom kulturális alapjául szolgáló nemzeti kánon és a cseh nemzeti sztereotípiák a cseh történelem legendás alakjairól, a cseh történelem alakítóiról és a cseh nemzeti fejlődés lehetőségeiről.¹¹⁵ A csehségen alapuló nemzeti mozgalom kizárólagossága és expanzív jellege miatt a kezdetektől szembekerült a tartományok német lakosságával, ami a század végére a legjelentősebb társadalmi konfliktusforrássá vált.

A cseh nemzeti mozgalom meghatározóvá és általánosan elfogadottá válása Csehországon kívül, Morvaországban – és Sziléziában¹¹⁶ – hosszabb folyamat eredménye volt, mivel e tartományok, a fehérhegyi csatát követő időszakban, közjogilag is elkülönültek Csehországtól és kulturális, történeti tradícióikban is jelentős távolodás következett be a 17. század derekától.¹¹⁷

E távolodás a 19. századra kialakította a morva különállás történeti és politikai indokokkal alátámasztott tudatát, a csehvel rivalizáló nemzeti gondolatot. A morva nemzeti mozgalom kialakította saját nemzeti kánonját, amelyben fontos helyet kaptak a nagymorva államhoz kötődő szimbólumok, Cirill és Metód, illetve Szvatopluk kultusza, a tatárok felett aratott győzelem.¹¹⁸ Az eltávolodás az önmeghatározásra használt frazeológiában is jelen volt, hiszen a morvaországi csehek magukat és nyelvüket is szlávnak nevezték, a cseh megnevezést egyértelműen a Cseh Királyság szláv lakosaira, nemzetiségére és nyelvére alkalmazták. A cseh megnevezés a 19. század derekától kezdett Morvaországban terjedni és elsőként a nyelv meghatározására alkalmazták.¹¹⁹

¹¹⁴ KOŘALKA, Jiří: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha, Argo, 1996, 16-67.

¹¹⁵ E jellemző sztereotípiákat Vladimír Macura gyűjtötte kötetbe. MACURA, Vladimír: Český sen. Praha, Lidové noviny, 1998.

¹¹⁶ A rendkívül kevert etnikai összetételű, német, cseh és lengyel lakosságú, német többségű Sziléziában a század végéig elsősorban a tartományi identitás tudata volt uralkodó. A helyi, kisebbségben élő, cseh lakosság körében ható cseh nemzeti mozgalom, a többi tartománytól eltérően, inkább védekező jellegű volt. (EFMERTOVA, 1998, 125.)

¹¹⁷ Megjelent az önálló morva történeti-politikai tradíció, amely a csehországi Čech ősatya kultuszától eltérően inkább a markomannok és a morva törzsek közötti kontinuitást hangsúlyozta. Hangsúlyosan jelent meg a morva hagyományban a Nagymorva állam tradíciója is. A Csehországban erős protestáns hagyomány Morvaországban alig volt jelent, a katolikus hagyományban pedig Morvaországban Szent Vencel kultuszánál erősebb volt a Cirill-Metód-i hagyomány. (HALÁSZ Iván: Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez.) In: ÁBRAHÁM Barna – GERE BEN Ferenc – STEKOVICS Rita (szerk.): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Pilisecsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003, 309.

¹¹⁸ ŘEPA, Milan: Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno, Doplněk, 2001, 77-80.

¹¹⁹ ŘEPA, Milan: Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě. In: MALÍŘ, Jiří – VLČEK, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 94.

A különállás 1848-ban, a cseh egységesítő törekvésekkel szemben fogalmazódott meg markánsan, amikor Alois Pražák¹²⁰ a Morva Örgrófság történeti jogaira hivatkozva utasította el a két tartomány egyesítésére vonatkozó cseh terveket.¹²¹ Az első fontos közeledés a csehországi nemzeti mozgalomhoz azonban rövidesen megindult, mivel a frankfurti nemzetgyűlésbe küldendő küldöttek megválasztásakor, a választást megelőző időszak elmélyítette a tartomány cseh és német lakossága közötti ellentéteket, így a morvaországi csehek már közelebb kezdték érezni magukhoz a csehországi cseheket, mint tartományuk német lakosságát, ami leginkább prágai a szláv gyűlésen vált egyértelművé, majd a kroměříži gyűlés idején, amikor a cseh nemzeti mozgalom fő képviselői hosszabb időt Morvaországban töltöttek, szoros kapcsolat alakult ki a két nemzeti vezetőréteg között, különösen František Ladislav Rieger és Alois Pražák között. Az 1861-es választásokra a morva politikusok már cseh nemzeti programmal készültek,¹²² ettől az esztendőől működött Morvaországban is az ócseh párt, Alois Pražák irányításával, egységes cseh nemzeti programmal. Mindez azonban nem akadályozta meg a morvaországi politikusokat, hogy a morva tartománygyűlésben és a Birodalmi Tanácsban önálló politikát valósítsanak meg.¹²³

A hatvanas években fontos társadalmi változások is segítették a morvaországi cseh nemzeti mozgalmat, mivel a városok lakosságának száma, az ipari fejlődés következtében igen megnövekedett, a beköltözők pedig elsősorban a vidéki cseh lakosságból kerültek ki. A kialakuló modern városi élet pedig cseh egyesületek születését is magával hozta. Az 1863-as Cirill-Metód-i millennium¹²⁴ alkalmából rendezett brünni ünnepség fontos fordulópont volt a morvaországi cseh nemzeti mozgalomban. Az ünnepségen a cseh nemzeti mozgalom vezetői

¹²⁰ Alois Pražák (1820-1901) morva politikus. 1848-ban tűnt fel a morva nemzeti mozgalomban, 1861-től képviselő volt a morva tartománygyűlésben és a Birodalmi Tanácsban. Az ócsehek morvaországi vezetőjeként működött, a passzív politika feladása után vezetésével tért vissza a morva politikusok 1874-ben a Birodalmi Tanácsba. 1879-ben tárca nélküli miniszteri posztot kapott, Eduard Taaffe kormányában pedig 1881-től 1887-ig igazságügy miniszter volt. Nagy szerepe volt a Stremayer-féle nyelvrendelet kidolgozásában és a punktáció előkészítésében. Az ócsehek 1891-es, katasztrofális vereségét követően kénytelen volt elhagyni a Birodalmi Tanácsot, de mivel 1888-ban nemesi rangot kapott, 1892-től a felsőház tagja lett. (PEČENKA, Marek: Pražák Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 319.)

¹²¹ ŘEPA, 2001, (1) 85-86.

¹²² ŘEPA, 2001, (1) 81-85, 106.

¹²³ CIBULKA, Pavel: Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století. In: MALÍŘ, Jiří – VLČEK, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 102.

¹²⁴ A szláv apostolok missziójának ezredéves egyházi ünnepségére a nagymorva gyökerekkel is rendelkező morvaországi búcsújáró helyen, Velehradon került sor, ahová több tízezer hívő érkezett Morvaországból, Csehországból, a szlovák területekről és Bécsből is. Az egyház igyekezett a nemzeti mozgalomtól távol tartani Cirill és Metód kultuszát és a szláv apostolokat a morva tartomány patrónusaiként tisztelte, ami a cseh és a német lakosság számára egyaránt elfogadhatónak vélt. E kísérlet azonban nem járt sikerrel, mivel a német nemzetiségű morvaországi katolikusok körében egyre gyengült a szláv apostolok tisztelete, így a Cirill-Metód kultusz a század végére Morvaországban már egyértelműen a csehekhez kötődött. (KADLEC, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin 2., Řím, Zvon, 1987, 211.)

is, František Palacký, František Ladislav Rieger előadásokat tartottak, fellépésük a morva vezetők szereplését teljesen háttérbe szorította és a csehországi politikusok tekintélye ettől kezdve Morvaországban is megkérdőjelezhetetlenné vált.¹²⁵ A kiegyezést követően, 1868. augusztus 25-én, a morva tartománygyűlés, a csehországihoz hasonlóan, államjogi tiltakozást fogalmazott meg, amelyben a Cseh Korona Országainak egységére hivatkozott¹²⁶ és Morvaországban is megjelentek a csehországi szimbolikus akciók, a tartományok egységét kifejező cseh koronázási ékszereket szállító vonatot Morvaországban is ünneplő tömegek fogadták és a népi táborok mozgalma Morvaországra is kiterjedt.¹²⁷

Palacký már személyében is kifejezte a cseh nemzeti mozgalom egységét, hiszen morvaországi evangélikus családból származott, de Prágában tevékenykedett, a cseh nemzeti mozgalom vezetőjeként. Különös jelentősége volt történeti munkájának is, hiszen ebben a cseh nemzet történetéről írt Csehországban és Morvaországban és a könyv bevezetőjében hangsúlyozta is, hogy a két tartomány szláv nemzetiségét egységesnek tartja.¹²⁸

A cseh nemzeti mozgalomnak ellenfelei is akadtak a morvaországi cseh nyelvű sajtóban. E, Bécsből támogatott lapok, elsősorban a *Moravské noviny* és a *Morava* című lapok a morva tartománygyűlés önállóságát és a Morva Őrgrófság történeti különállását hangsúlyozták.¹²⁹

A trialista kísérlet kudarca azonban tovább erősítette a morvaországi cseh nemzeti mozgalmat. A hetvenes évek elején, a fundamentális cikkelekről folytatott tárgyalások idején a csehek ugyan szakítani látszottak a morvákkal kialakítandó nemzeti egység gondolatától és kitarítottak a Csehországra korlátozódó osztrák-cseh kiegyezés gondolata mellett. Ez Morvaországban viszont egyértelművé tette, hogy céljaik elérése csak a nemzetiségi, etnikai érvekre történő hivatkozással lehetséges, a tisztán történeti, tartományi jogokra apellálás eredményeként törekvéseik elválhatnak a náluk erősebb csehországi cseh mozgalomtól, ami szinte bizonyosan sikertelenséghez vezet.

A hetvenes évek derekától tehát már létrejött az egységes cseh nemzeti mozgalom Cseh- és Morvaországban, bár a morva identitás eltérő jellege fennmaradt és a morvaországi konzervatív, katolikus értelmiség gyakran hivatkozott a morva különállás szimbólumaira, különösen a morvaországi politikát magától eltávolító, gyakran felsőbbrendűen fellépő

¹²⁵ ŘEPA, 2001, (1) 120.

¹²⁶ CIBULKA, 2001, 105.

¹²⁷ ŘEPA, 2001, (1) 118-123.

¹²⁸ Uo., 160-166.

¹²⁹ CIBULKA, 2001, 107.

csehországi politikával szemben.¹³⁰ A morva tartományi politika azonban már az egységes cseh nemzet alapjáról védelmezte a tartományi jogokat.¹³¹

I.III.2. A cseh-német viszony

A cseh tartományok belső viszonyaiban rendkívül fontos szerepet játszott a tartományok kétnyelvűsége, a tartományok lakosságát képező két etnikum, a cseh és a német viszonya, hiszen e két együtt élő etnikum kapcsolata éppen ekkor, a nemzeti ébredés befejező szakaszában vált egyre feszültebbé, a dinamikusan emancipálódó csehekkel szemben a cseh tartományok németisége fokozatosan defenzívába szorult, a két nemzetiség vetélkedésének eredményeképpen kibékíthetetlen ellentétek alakultak ki.¹³² E feszültségek természetesen nem jelentek meg mindenütt, a cseh és a német nemzeti mozgalom sok területen nem vált szét, sokan egész életüket kétnyelvű közegben éltek, a nemzeti társadalmak aktív életének peremén, a cseh tartományok „harmadik nemzetiségeként”.¹³³

A cseh tartományokban élő csehek és németek, a több évszázados együttélésnek köszönhetően, kulturális vonatkozásban nem különböztek egymástól és az a gazdasági előny, amit a németiség szerzett azzal, hogy az ipari forradalom a németek lakta vidékeken már a 19. század elején kibontakozott, szintén kezdett kiegyenlítődni a század végére¹³⁴ és a cseh és német társadalom a századfordulón már hasonló struktúrájú és dinamikájú.¹³⁵

A 19. század elejétől átgondolt cseh iparfejlesztési mozgalom zajlott,¹³⁶ a hatvanas évektől a cukoriparban a csehek részesedése már jelentős volt és néhány év elteltével a cseh vállalkozók szinte az összes iparágban megjelentek.¹³⁷

¹³⁰ ŘEPA, 2001, 166-168.

¹³¹ CIBULKA, 2001, 109.

¹³² BOČEK, Jaroslav: Hry s českou otázkou. Praha, Melantrich, 1997, 58.

¹³³ URBAN, 1984, 186.

¹³⁴ Az ipari fejlettség területi különbségének oka leginkább a bányászatra vezethető vissza, hiszen a németek a cseh medencét körülvevő, gazdag szénlelőhelyekkel rendelkező, hegyvidéki területeken voltak többségben, sőt e területek nagy része homogén német lakosságú volt. A gőzgépek használatának terjedésével az ipar a szénben gazdag területekre települt, a cseh tartományokban e folyamat a harmincas években vette kezdetét és először az üvegipar, később pedig a cukoripar is e szénben gazdag területekre települt. (RUDOLPH, 1968, 94.)

¹³⁵ URBAN, 1984, 186.

¹³⁶ 1833-tól működött egyesület a cseh ipar megsegítésére és az ötvenes-hatvanas évektől a cseh takarékszövetkezetek is élénken támogatták az iparalapítást. Szinte az összes cseh egylet kivette a részét az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének népszerűsítéséből. Különösen nagy politikai támogatást kapott e mozgalom a cseh politikai passzivitás végetértékor. A cseh nemzeti mozgalom egyik eleme volt a cseh árucikkek vásárlása történő buzdítás a „*saját a sajátához*” („*svůj k svému*”) jelmondat jegyében. (Uo., 134-136.)

¹³⁷ Uo., 135.

A cseh nemzeti ébredés folyamata, a cseh nemzeti emancipáció igénye már tudatos reflexiót jelentett a tartományokban élő németiségre, elsősorban a nyelvhasználat, a nyelvi jogok tekintetében. A 19. század derekától mindkét népességben jelen volt bizonyos kisebbségi tudat, a védekezés kényszere is. A csehek kisebbségben érezték magukat a német többségű csehországi területeken és Cislajtániában, a németek pedig Csehország egyes belső területein és Morvaországban, természetesen maguk mögött érezve Bécs és kisebb mértékben Berlin támogatását is. A német többségű területeken tudatos cseh nemzeti mozgalom indult meg, az ezeken a vidékeken kisebbségben élő csehek, elsősorban kulturális, támogatása a nemzeti mozgalom fő céljai közé került, ami védekező reakcióit váltott ki a németiség körében. A két etnikum számarányainak ismeretében – Csehországban a lakosság 37%-a volt német, Morvaországban pedig 29% – komolyan ugyan fel sem merülhetett az asszimiláció gondolata egyik oldalról sem, a cseh nemzeti mozgalom távoli céljai között a tartományok szláv, cseh jellegének elérése is szerepelt.

Rövidtávon a cseh politika célja a csehek jogi emancipációja volt. A poroszoktól elszenvedett vereség kifejezetten kedvezett e törekvésnek, hiszen Ausztria az össznémet háttország nélkül sokkal elfogadhatóbb volt számukra, és ekkortól a csehek hivatkozási alapjai is megerősödtek a cseh nyelvi- és történeti jogok érvényesítésére.¹³⁸ Az ócsehek kezdeményezésére 1866 augusztusában tartott szláv kongresszuson a nyelvi egyenjogúság elérését fogadták el célként az oktatásban és a hivatalokban, de a folyamatok a két etnikai közösség fokozatos elhidegülése irányába mutattak. A csehek ugyan deklarálták az egyenjogúságot és a nagypolitikában együtt is működtek a német föderalistákkal, illetve autonómistákkal, otthon, az eljáróságokban a német településeket mégis szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. Persze a német politika, a közvélemény és a sajtó is érdektelennek, illetve ellenségnek tekintette a cseheket.

A csehek 1867-es moszkvai látogatása is kifejezte, hogy a cseh államjogi követelések cseh (szláv) – német konfliktus formájában jelennek meg. A kiegyezésre reagáló, 1868. augusztusi deklaráció, amely a magyarokéval hasonló megegyezését követelt a „*politikai-történeti cseh nemzettel*” is, ugyan még kimondta, hogy e nemzetnek két, egyenlő jogú töve van, a cseh és a cseh tartományokbeli német, de a törekvések tartalmukban már elvesztették kötődésüket a tartományi patriotizmushoz és a társadalom alsóbb rétegei számára is könnyen megfogható cseh, szláv nemzeti programon alapultak. E nemzeti program megfogalmazása

¹³⁸ Az ausztriai németek számára komoly krízist jelentett 1866. Nem csupán kiszorultak az össznémet közösségből, de a monarchiabeli vezető szerepüket is veszélyeztetve látták, identitásuk is válságba került, szembekerültek a kérdéssel, hogy németek vagy osztrákok és alkotnak-e egyáltalán nemzetet. A Monarchia más népei ezzel szemben csak nyereségre számíthattak. (KREN, 1990, 177.)

párhuzamosan haladt a cseh polgárság felemelkedésével. 1868 tavaszának nagy nemzeti ünnepeit – a prágai Nemzeti Színház alapkövetését, František Palacký hetvenedik születésnapját és Husz János máglyahalálának 450. évfordulóját – már nem a tradicionális politikai honorációrréteg kezdeményezte, hanem az új, polgári cseh önszerveződések, egyesületek. Sajátos szerepük volt a modern cseh nemzeti mozgalomban az ún. táboroknak, amelyek az addig nemzeti kérdésekben passzív rétegeket – a parasztságot és a munkásságot – vonták be a cseh polgárok által kezdeményezett folyamatba, illetve a – prágai központú, Csehországra összpontosuló – nemzeti mozgalomban korábban alig képviselt tartományokat, Morvaországot, Sziléziát.¹³⁹

Az 1871-ben, a trialista kísérlet során is felmerült a nemzetiségi kérdés. A Hohenwart kormány terveit éles ellenkampány kísérte a németek részéről, úgy értékelték, hogy a kormány meghajlik a csehek hatalmi törekvései előtt, ami a németek felé irányuló erőszakhoz fog vezetni.¹⁴⁰ A trialista kiegyezést tartalmazó császári leirat 1871. szeptember 18-án a csehországi németeknek olyan nemzetiségi törvényt, nemzetiségi kiegyezést is ígért, amely megvédi őket a cseh többséggel szemben.

A fundamentális cikkelyek kimondták, hogy a nemzetiségi békét külön törvénnyel kell biztosítani, amely az országot nemzetiségi kerületekre osztja, kizárva ezzel a hivatali nyelv kérdése körüli feszültségeket. A nyelvi- és nemzetiségi jogok betartása felett a tartományi gyűlés mellett működő önálló szerv is örködött volna.¹⁴¹ Ez a rendezés az ország olyan adminisztratív felosztását jelentette, amelynek során nemzetiségileg homogén, nemzeti nyelven kormányzott egységek jöttek volna létre. A vegyes népességű területeken – azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya elérte a 20%-ot, vagy olyan kerületekben, ahol legalább egy, a kerület többségi lakosságától eltérő nyelvű, település van – kétnyelvű lett volna a közigazgatás. A két, nemzetiségi kúriára felosztott tartományi gyűlést vétőjoggal és beleszólással rendelkezett volna az oktatás és a kultúra területén, amit az adott nemzetiségű lakosság adójából, önfinanszírozással kellett volna működtetni.

A nemzetiségi törvényt 1871-ben, a németek távollétében a cseh tartománygyűlés megszavazta. A csehországi németek azonban teljesen elutasította ezt a megoldást, hiszen a többségi hatalom feladását jelentette volna, önkéntes kisebbségbe vonulást a cseh nemzeti

¹³⁹ Uo., 178-185.

¹⁴⁰ A Hohenwart kormány galíciai rendezését, amely során sor került a közigazgatás és az oktatás lengyelesítésére, lengyel helytartó került a tartomány élére és a kormányban is döntő mértékben képviseltették magukat a lengyelek, nem érték ilyen vádak, sőt úgy tekintették, hogy éppen lengyel segítséggel kerülhet itt sor a német befolyás felújítására. (Uo., 186-187.)

¹⁴¹ BÉLINA – POKORNÝ, 1995, 111-112.

törekvések javára, ami a nemzeti identitás jelentős sérülésével járta.¹⁴² A trialista kísérlet sikere azonban mindenképpen a cseh nemzeti mozgalom sikerének elismerését jelentette volna, a tartományban élő németek viszont érdekeik sérelmét, korábbi helyzetük romlását látták benne.¹⁴³ Nem meglepő tehát, hogy a fundamentális cikkek bukását Prágában németellenes demonstráció követte, miközben Bécsben ünnepelték a trialista kísérlet kudarcát és a cseh politika passzivitása mellett, 1879-ig tartó liberális időszak egyik főszereplője a csehországi németiség volt.

Az 1873-as gazdasági krízis ugyancsak hozzájárult a csehek és németek közötti feszültségek növekedéséhez, mivel leginkább a kevésbé tőkeerős cseh gazdasági vállalkozások mentek tönkre, kerültek nagy számban német kézre.

A hetvenes évek közepére tehát már az elidegenedés jelei mutatkoztak a két etnikum között. Kétnyelvű modern polgári társadalom épült ugyan ki, de a bilingvizmus aszimmetrikus volt. A cseh nemzeti mozgalom hívei számára természetes volt a német nyelv használata, miközben a németek alig kerültek kapcsolatba a cseh nyelvvel. A művelődés is aszimmetrikus volt, a cseh nemzeti társadalom teljes mértékben otthonosan mozgott a gazdag német kultúrában, a cseh kultúra viszont kevésbé volt ismert a németek körében. Még nem épült ki két, párhuzamos nemzeti társadalom, de a németek nem kételkedtek hegemoniájuk fenntartásában, a csehek pedig rendíthetetlenül hitték, hogy végül kivívják jogaikat.¹⁴⁴ A sajtóban éles viták zajlottak és szinte megszokottá váltak a kisebb összecsapások is, leginkább a vegyes lakosságú területeken és az iskolaügyi területén.

1879-től, a Taaffe kormány időszakában indult meg a nemzetiségi szembenállás intézményesülése. A németek, attól való félelmükben, hogy a kormány működése sérteni fogja érdekeiket, önvédelmi egyleteket (*Schutzvereine*) alapítottak, elsőként a *Schulvereint*,¹⁴⁵ amely a német iskolaügyet támogatta és magániskolákat is létrehozott. Cseh részről válaszul megalakultak a cseh iskolai egyletek, maticék (*Matice školská*) és központi szervezetük, az *Ústřední matice školská*, illetve a kisebbségi sorban élő cseh közösségeket támogató *Jednoták* hálózata. A nyolcvanas évek elejétől a nemzetiségi vetélkedés már ezen egyesületek

¹⁴² Az elutasítás nem csupán a Monarchián belül számíthatott támogatásra, de az éppen 1871-ben európai nagyhatalommá vált Németország sem tartotta kívánatosnak a cseh államiság megújítását. (KREN, 1990, 187-192.)

¹⁴³ BÉLINA – POKORNÝ, 1995, 111-112.

¹⁴⁴ KREN, 1990, 193-203.

¹⁴⁵ A *Schulverein* megalapítását egy sor egyesület létrejötte követte, 1884-ben a *Deutsche Böhmerwaldbund*, 1886-ban a *Bund der Deutschen Nordmährens*, 1892-ben a *Bund der Deutschen Westböhmens*, 1894-ben a *Bund der Deutschen Nordwestböhmens*, a *Bund der Deutschen Ostböhmens* és a *Nordmark für Schlesien* 1899-ben a *Bund der Deutschen in Südmähren* és végül 1904-ben a *Bund der Deutschen der Sprachinsel Iglau* alakult meg. (HEMMERLE, Rudolf: *Sudetenland Lexikon. Geografie, Geschichte, Kultur*. Augsburg, Bechtermünz, 1996, 405.)

keretében folyt, az iskolaegyletek a másik nemzetiségből is megkíséreltek diákokat szerezni iskoláikba.¹⁴⁶ A cseh nyelvű művelődés az oktatásügy területén látványos eredményeket ért el, bár a cseh iskolahálózat kiépítettsége még mindig nem közelítette meg a németét. A legfontosabb lépés a prágai egyetem bifurkációja volt, a cseh tannyelvű egyetem létrehozása 1882-ben ugyanis hatalmas lökést adott a cseh nyelvű teljes iskolahálózat kiépüléséhez.¹⁴⁷

A passzív politika feladásával, a Taaffe kormány támogatásával a nyelvi, nemzetiségi kérdés jogi rendezése is ismét felmerült. A liberális korszak centralizmusával szemben a konzervatív kormányzat megengedőbb volt, elsősorban azért, mert fő támogatói, az ausztriai és alpesi tartományok klerikális erői a decentralizáció, az autonómia mellett foglaltak állást, persze nem nemzetiségi, hanem tartományi szempontból.

1880-ban került sor az első szabályozásra. A Stremayer-féle nyelvi rendezés Cseh- és Morvaországban a közigazgatás kulcsfontosságú területein biztosította a cseh nyelv külső hivatali nyelvként történő használatát.¹⁴⁸ A cseh- és morvaországi hivatalok a német nyelvű beadványokra németül, a csehekre pedig csehül válaszoltak. A hivatalok belső nyelve és egymás közötti levelezése továbbra is német nyelvű maradt. 1886-ban, a bíróságokon részlegesen a belső, cseh hivatali nyelvet is bevezették. E rendezés persze a nyelvi jogok szempontjából nem jelentett igazi áttörést, ráadásul a belső német hivatali nyelvhasználatot kifejezetten megerősítette, mégis jelentős lépésként értékelték, hiszen megszüntette a németül nem tudó cseh lakosság diszkriminálását és kiszélesítette a cseh hivatalnokréteg lehetőségeit, amelynek létszáma a kormányzati részvétellel is jelentősen megnövekedett. A tartományi önkormányzatokban, elsősorban Csehországban, illetve lassabb ütemben, Morvaországban is, szintén jelentős lépések történtek a cseh nemzeti nyelv érvényesítésében.¹⁴⁹

A nyolevanes évek a cseh nemzeti mozgalom rendkívüli sikereit hozta, jelképes események sora követte egymást, megnyílt az állandó Nemzeti Színház épülete, felépült a Monarchia jelentős középületeivel méltán összevethető Nemzeti Múzeum épülete. A cseh társadalom pedig a kisvárosi-vidéki társadalomból gyors ütemben vált fejlett, modern társadalommá, teljes szociális struktúrával.¹⁵⁰

Ezzel párhuzamosan indult el a csehországi német fejlődés egy sajátos, a cseh nemzeti fejlődéssel rokon, útja, amely egyrészt az 1880-as nyelvi rendezés alapján a német prioritás kodifikációját célozta, másrészt egyre gyakrabban tekintett támaszként a felemelkedő

¹⁴⁶ KŘEN, 1990, 223.

¹⁴⁷ Uo., 215.

¹⁴⁸ Sziléziában, 1882-ben csupán a bíróságokon nyert teret kis mértékben a cseh nyelv. (Uo., 214.)

¹⁴⁹ Uo., 214-215.

¹⁵⁰ Uo., 1990, 216.

Németországra. A német nemzeti mozgalom e változásának legfontosabb vonása volt, hogy ami addig a cseheket mint nem egyenjogú nemzetiséget jellemezte, az megjelent a német oldalon is, az elzárkózás és minden lépés átpolitizálása, csehellenes, nemzeti értelmezése.

Még mindig kétnyelvűség jellemezte a hétköznapokat, természetesek voltak a vegyes házasságok, a nemzetiségi vetélkedés pedig a magánéletben szinte ismeretlen volt, a felosztott kulturális intézmények, tudományos társaságok mégis az elzárkózást és a vetélkedést erősítették. A nemzeti nyelvű közigazgatás lehetősége már a társadalom alacsonyabb rétegeiben is az elzárkózást erősítette. A gazdaság és a szabad foglalkozások területén is szinte csak nemzeti nyelvű kommunikációra volt szükség és a fiatal cseh értelmiség körében is egyre népszerűbb lett a német nyelv használata nélküli boldogulás gondolata. Az évtized végére a nemzetiségi pozíciókért folytatott küzdelem már a mindennapokban is megjelent, harc folyt az utcátláblak nyelvért, az állami hivatalokért, a cseh, illetve német iskolák diákjaiért, a nyelvhatáron az iparalapításért és a mezőgazdasági birtokokért. A küzdelemben a hadi terminológiából kölcsönzött kifejezések jelentek meg, elterjedt a nemzeti tartomány (*národní država, Besitztland*) kifejezés használata és a sajtóban stratégiákat dolgoztak ki ennek megtartására, terjeszkedésére. A német nemzeti gondolkodásban is elfogadottá vált az addig csak a cseh nemzeti mozgalomra jellemző elképzelés, az autonómia gondolata, a nemzetiségi szempontok szerint, cseh és német közigazgatási területekre, felosztott tartomány elképzelése.¹⁵¹

A nemzetiségi viszonyok rendezésére irányuló kísérletek fontos állomása volt az öcsehek által 1890-ben kezdeményezett nemzetiségi kiegyezés, a punktáció. A nemzetiségi kiegyezés fontos előzménye volt a cseh politikai élet átalakulása, az ifjúcsehek párttá szerveződése, hiszen ez, a főként fiatal értelmiségiekből álló, a cseh polgárság körében gyorsan népszerűvé váló csoport, amelynek tagjai a nemzeti mozgalom eddigi eredményeit csupán kiindulópontnak tekintették,¹⁵² már a teljes nyelvi, nemzetiségi egyenjogúság talaján álltak.

Az öcsehek a nyelvi követelések ismételt és újszerű felvetésével igyekeztek elkerülni a pozícióvesztést az ifjúcsehekkel szemben, 1885-86-tól követelésekben az addigi egynyelvű modellt a kétnyelvű, két, párhuzamosan használt közigazgatási nyelvvel számoló modell váltotta fel. Eredményt azonban már alig voltak képesek elérni, mivel Bécsben az egyesült

¹⁵¹ Ez az elképzelés eltért az 1882-es, linzi német nemzeti programtól, amely a német államnyelv törvénybeiktatásában, a német vámunió kiterjesztésében, a dualizmus perszonálunióvá formálásában látta a cislajtán területek német jellege megőrzésének lehetőségét. (Uo., 228.)

¹⁵² Az ifjúcsehek között volt a cseh értelmiség első generációja, amely már teljes, cseh nyelvű képzésben részesülhetett. (Uo., 232.)

német liberális klub sikeresen akadályozta meg kezdeményezéseiket, ráadásul 1886-ban a németek a cseh tartományi gyűlésről is kivonultak. A meggyengült párt Jindřich Clam-Martinic 1886-os halálával, elveszítette legfontosabb szövetségeseit, a cseh nagybirtokosokat is. 1887-ben, a cseh követeléseket tárgyaló koronatanácsból már csupán üres ígéreteket kaptak, miközben a cseh oktatásügy a Wilhelm Gautsch oktatásügy miniszter rendeletének köszönhetően, kevesebb pénzt kapott a költségvetésből¹⁵³ és a cseh nemzeti intézmények közül utolsóként megalapított, Cseh Tudományos Akadémia létrehozását sem pártolták, annak ellenére, hogy a felállítását a korszak legjelentősebb cseh mecénása, Josef Hlávka építész finanszírozta volna.¹⁵⁴

A párt vezetése ekkor szánta el magát a nemzetiségi követelések erőlesebb megfogalmazására, csatlakozva a konzervatív nagybirtokosok 1888-as kezdeményezéséhez a német-cseh viszony újratárgyalására. A Taaffe kormány is hajlott a megegyezésre, így 1889 végén, Bécsben megindultak a tárgyalások a nemzetiségi kiegyezésről. A szorult helyzetben lévő öcsehek, akik a képviselőházban még többségben voltak, de a cseh közvélemény már fokozatosan elfordult tőlük, beleegyeztek Morvaország kizárásába a megegyezésből és abba is, hogy az öcseh tárgyalódelegációt a kormány jelölje ki, miközben a németek maguk választottak képviselőiket.¹⁵⁵

A kormány javaslata a német politika által elfogadott elvre, a nemzetiségi elkülönülésre alapozódott és a rendezés a csehországi közigazgatás teljes átalakítását célozta. A kerületeket nemzetiségi kritériumok alapján kívánták újjászervezni, lehetőség szerint homogén kerületek kialakításával. A cseh tartományokat a járási és kerületi bírósági rendszer, a kereskedelmi- és iparkamarák, a földműves- és iskolatanácsok rendszerének átalakításával két, cseh és német, területre, a tartományi gyűlést pedig szintén két, nemzetiségi kúriára osztották volna, a nagybirtokosok kúriájának megtartásával.

Az 1890 januárjában elfogadott pontok (*punktace*) ugyan a nemzetiségi autonómia felé mutattak, de a németek így is több joggal rendelkeztek a csehnek nyilvánított területeken, mint a csehek a német területeken. Az államigazgatás továbbra is kétnyelvű maradt, de a belső cseh hivatali nyelv nem valósult meg. A punktációt a cseh közvélemény nem fogadta el, mivel az ifjúcsehek heves kampányt indítottak ellene, arra hivatkozva, hogy a rendezést a csehországi németek győzelemként ünneplik, miközben a – már a cseh nemzet integráns

¹⁵³ Uo., 233.

¹⁵⁴ Az akadémia létrehozását 1877-ben maga Josef Hlávka vetette fel, 1888-ban pedig 200 000 aranyat adományozott felépítésére. Hosszas tárgyalásokat követően végül 1890-ben fogadták el az akadémia szabályzatát és 1891-ben nyílt meg. (LODR, Alois: Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš. Praha, Melantrich, 1988, 103-114.)

¹⁵⁵ KŘEN, 1990, 235.

részt képező – morvaországi és sziléziai csehek kimaradtak belőle. Végül csupán a tartományi iskolák és a mezőgazdasági tanácsok felosztása valósult meg, az ócseh párt pedig néhány hónap alatt jelentéktelenné vált, a realisták és az ócsehek egy részével kiegészült ifjúcsehek pedig hatalmas sikert értek el az 1891-es választáson.

A század végére bekövetkezett társadalmi változások vetették fel ismét a nyelvi, nemzetiségi rendezés szükségességét, mivel miközben a cseh tartományok a Monarchia gazdaságilag legfejlettebb területeivé váltak, a határmenti német lakosságú területek gazdasága stagnált, a gazdasági fejlődés a kevert lakosságú és a cseh területekre (Ostrava vidéke, Plzeň, Közép-Csehország) összpontosult. A csehek az egyetlen szláv ipari nemzetté váltak, és minden társadalmi mutatóban megközelítették az osztrák-németeket. A – németek által bojkottált – kilencvenes évekbeli nagy kiállítások, a néprajzi és az ipari, már a csehek növekvő gazdasági és kulturális potenciálját bizonyították és demográfiai növekedésük, amely ugyan lassult, még meghaladta a németekét. A cseh magaskultúra sem függött már a német hátországtól, mint korábban és élénk kapcsolatban állt az európai központokkal. A cseh művészet elvesztette korábbi folklór jellegét és kezdett behatolni a német kulturális közegbe is. A cseh közeg vonzóvá vált az ambiciózus, nemzetiségileg nem elkötelezett polgári rétegek, elsősorban a zsidóság számára.

E fejlődés hátteret biztosított a radikális nemzeti, államjogi követeléseknek, amelyeket már nem kizárólag az ifjúcsehek, de a megjelenő új mozgalmak, az *Omladina* köre, a szociáldemokrácia is megfogalmazott. E korszakban jelennek meg a szimbolikus nemzetiségi összecsapások, a német diákegyesületek (*Burschenschaft*) prágai megmozdulásai, az ifjúcseh vezetésű városháza cseh nemzeti akciói, cseh nyelvű utcatáblák, cégtáblák kihelyezése.

Az ifjúcsehek és a pártot 1893-ban elhagyó Tomáš Garrigue Masaryk azonban hamarosan szembefordultak a radikalizmussal és a cseh politikai elit kis, gyakran politikán kívüli, konstruktív lépésekkel kívánt fokozatosan apró eredményeket elérni, hasonlóan a lengyel *praca organyczná*hoz. E politikát Eduard Taaffetől kölcsönzött kifejezéssel politikátlan politikának nevezték. E politika határozta meg a cseh nemzeti mozgalmat egészen az első világháborúig, az államjogi önállóság elérése már csupán távoli célként volt jelen és autonómista nemzeti programnak adta át a helyét.¹⁵⁶ A csehországi németekkel történő kiegyezés jelentőségét veszítette és inkább a közös kormányzás eszméje, a németekéhez

¹⁵⁶ A Csehországnak állami jogokat vindikáló történeti jogokra hivatkozás a korábbi politikához kötődött, az új politikai erők számára már sokkal nagyobb vonzerőt jelentett a szélesebb hazához, Ausztriához tartozás. Inkább Bécsben akartak másodikká lenni, mint első a kis, provinciális Prágában. (Uo., 253.)

hasonló, nyelvi, nemzetiségi autonómia lett az elérendő cél, amelynek segítségével a kisebbségben élő csehek – és szlovákok is – bekapcsolhatók voltak a cseh törekvésekbe.

Bécsben is uralkodóvá vált az a nézet, hogy a csehek nélkül nem lehet a ciszlajtán tartományokat kormányozni.¹⁵⁷ Felix Badeni, Eduard Taaffevel ellentétben már aktív és önálló szubjektumoknak tekintette a nemzetiségeket, akikkel kénytelen együttműködni. A nemzetiségekre támaszkodva, reformintézkedésekkel, például a választójog kiszélesítésével, kívánt egy erős, liberális német – lengyel – cseh koalíciót létrehozni, aminek alapvető feltétele volt a cseh helyzet megváltoztatása, közelítése a galíciai lengyelek helyzetéhez, a második államnemzet státuszához. Ennek első lépése, a csehek nyelvi követeléseinek kielégítése volt a fennálló alkotmány alapján.¹⁵⁸

1897-ben tehát ismét kísérlet történt a nemzetiségi viszonyok rendezésére. A rendelet immár bevezette a belső, cseh hivatali nyelvet, ami az ifjúcsehek egyik legfőbb követelése volt és az általuk kidolgozott, 1895-ös Bedřich Pacák-féle tervezet is tartalmazta. Ez megfelelt a galíciai mintának is, ahol a lengyel nyelv már régen betöltötte ezt a funkciót. A rendelet, amely egyaránt érvényes volt Cseh- és Morvaországra is,¹⁵⁹ a korábbi, Stremayer-féle rendelet hatályát szélesítette ki a közigazgatás több területére és a hivatalokon belül és a hivatalok közötti érintkezésben is azt a nyelvet kellett használni, amelyen a beadvány született. Az államigazgatási hivatalnokok négy évet kaptak mindkét tartományi nyelv elsajátítására. A rendelkezés úgy vezette be a cseh nyelvet az államigazgatásba, illetve szélesítette ki használati területét, hogy a központi igazgatás – a hadsereg, a vasút, az állami vállalkozások és a tartományokon túli hivatalokkal történő kapcsolattartás – nyelve a német maradt és a német lakosság nyelvhasználati jogai sem sérültek.

Mindennek ellenére megismétlődött pontáció sorsa, mivel a csehországi a németek, akik ismét kisebbségi léhelyzetben találták magukat, ausztriai társaikkal szembeni egyenlőtlen helyzetükre hivatkozva, intenzív kampányt indítottak a rendelkezés ellen és csehellenes tömegdemonstrációkon buzdítottak polgári engedetlenségre,¹⁶⁰ a határmenti, kisebbségi cseh területeken brutális csehellenes támadásokra is sor került, az alsó-ausztriai

¹⁵⁷ Uo., 230-257.

¹⁵⁸ Uo., 257-258.

¹⁵⁹ Sziléziában a rendelet bevezetését a kormány későbbre ígérte. (Uo., 258.)

¹⁶⁰ A németek tiltakozását Németország, illetve a német egyetemi polgárság nyíltan támogatta, Theodor Mommsen nyílt levelet intézett a csehek ellen. (Uo., 262.)

tartományi gyűlés pedig megtiltotta a cseh kisebbség nem német nyelvű oktatását.¹⁶¹ Ráadásul a csehül nem tudó német hivatalnokok munkáját is szinte lehetetlenné tette a rendelet.

A szembenállás a mindennapokban is érezte hatását, ellenállás bontakozott ki a másik tartományi nép nyelvének használata iránt, a kulturális kapcsolatok szinte megszűntek, még a templomok is nemzetiségi szempontok szerint különültek el. A cseh és német sörözők a helyi nemzeti mozgalmak központjaivá váltak, mindenki a saját, „nemzeti” sörét itta. A saját a sajátához (svůj ke svému) jelszó jegyében megkezdődött a másik nemzet termékeinek, boltjainak szervezett bojkottja, ami szinte láthatatlan vámhatárt állított fel két, elkülönült nemzeti gazdaság között.

Badeni 1897 nyarán még megkísérelte a tárgyalások felújítását és a pontáció alapján készített javaslatokat,¹⁶² de a már Bécsre és Grácra is kiterjedő ellenkampány végül elérte célját és Badeni bukásához vezetett. A nyelvrendelet végrehajtásának elmaradása ekkor a csehek körében vezetett elégedetlenséghez, ami utcai demonstrációkba torkollott, Prágában a hadsereget kellett bevetni és rendkívüli állapotot hirdettek ki.

Wilhelm Gautsch hivatalnokkormányza ezért tárgyalásokat kezdeményezett a csehországi mérsékelt német vezetőkkel a rendelet újabb változatáról. E megoldás is az egynyelvű modellből indult ki, a vegyes, kétnyelvű területekre azonban tág szabályozást alkalmazott, elég volt, ha a lakosság egynegyede tartozott más nemzetiséghez, vagy egy más nemzetiségű település volt a területen.¹⁶³ A csehek nem fogadták el, hogy Morvaországra, amit teljes egészében vegyes területté nyilvánítottak, a rendelkezés eltérő szabályozást alkalmazott és, hogy Szilézia nem került a rendelkezés hatálya alá, mivel ezt a tartományt hivatalosan még mindig tisztán németnek tekintették, annak ellenére, hogy ott a németek már rég elvesztették többségüket, igaz, inkább a lengyelek, mint a csehek ellenében.¹⁶⁴

A nyelvi rendezés elfogadását végül elhalasztották és Leo Thun kormányza, kisebb adminisztrációs kiigazításokkal szabályozta a nemzetiségi viszonyokat. E fejlemények

¹⁶¹ A szembenállás során alakultak ki a csehországi németek és a csehek körében azok a nézetek, amelyek ettől kezdve szinte már, főként a szélsőséges politikai körökben, folyamatosan jelent voltak. Ilyen gondolat volt a csehek elleni teljes gazdasági bojkott, illetve a csehek, vagy a németek lehetséges kitelepítése. (Uo., 261.)

¹⁶² A csehországi németek is elkészítették javaslatukat. A német liberális párt vezetője, Lippert felkérésére a prágai német egyetem két professzora, Pfersche és Ulbrich, a pontációt alapul véve, Csehországra vonatkozóan, az egynyelvű modellt javasolták, így a német területeken a hivatali nyelv kizárólag a német lett volna, a cseh feleknek viszont hivatalos cseh fordítást biztosítottak volna. A kötelező kétnyelvűség csupán a vegyes területeken maradt volna fenn, illetve a cseh területeken, amennyiben a német államnyelv kötelező használata nem zárta volna ki. (Uo., 264.)

¹⁶³ Uo., 260-272.

¹⁶⁴ Uo., 288-289.

mindkét oldalon a szélsőséges politikai erőket erősítették.¹⁶⁵ A radikálisok ugyan kisebbségben voltak a parlamentben, de nagy befolyást szereztek a közvéleményben, különösen az ifjúság körében, a nemzetiségi és kisebbségi egyesületekben, a népszerű nemzeti irodalomban, a bulvársajtóban, illetve a testnevelési tömegmozgalommá váló Sokolban. A nemzetiségi kiegyezés elvén alapuló politika ezzel háttérbe szorult, a rendezést már az csak erő pozíciójából történő tárgyalással tekintették elérhetőnek, amelynek eredményeként a szembenálló felet legyőzik.¹⁶⁶

A kormányzat viszont továbbra is kiegyezésben gondolkodott, Ernst Koerber kormányában ugyan volt három, német, lengyel és cseh miniszter, a nemzetiségi kiegyezés kimunkálását, az 1897-es pontáció alapján, mégis a kormány szürke eminenciása, Sieghart dolgozta ki. A részletesen kidolgozott kormányzati elképzelés alapja a regionális nemzetiségi autonómia volt. Ez az autonómista megoldás ugyan kiszélesítette a csehek fennálló jogait, törekvéseiket mégsem elégítette ki, hiszen éppen azok alapját, a cseh tartományok egységét tette elérhetetlenné. Az egységes cseh nemzeti terület az autonómia alapján nem jöhetett létre, ráadásul sokkal kisebb torzó maradt belőle, mint a korábbi rendezésekkor. A csehországi németeket viszont ez a megoldás az ausztriai németiségtől zárta el.

A rendezés alapjává az igazgatási rendszer reformja vált, a kerülethatárok kijelölése, amelynek során a németek csupán a nemzetiségi szempontokhoz ragaszkodtak, a csehek viszont más, gazdasági, közlekedési szempontokat is érvényesíteni próbáltak. A kerületek (*okres*) és a tartományok (*zem*) közötti nagy távolság áthidalására egy új közigazgatási egységet, a megyét (*kraj*) hozták létre, 5 csehet, 2 németet és 2 vegyes lakosságút. E megoldást ugyan mindkét oldal elfogadta, a németek a megyékbe kívánták delegálni a legtöbb joghatóságot, a csehek viszont tartományi szinten kívánták hagyni. A Badeni-féle megoldástól eltérően a tartományi igazgatásban az egynyelvű modell érvényesült, a hivatali nyelv az adott körzet nemzetiségi többségéhez igazodott, csupán azokon a területeken volt kétnyelvű ügyintézés, ahol az adott kisebbség aránya elérte a 20%-ot. Ez a megoldás egynyelvű hivatalnokréteget is feltételezett. A cseh nyelv belső, hivatali nyelvvé vált a tisztán cseh, illetve a vegyes lakosságú területeken, a német nyelv azonban továbbra is megőrizte túlsúlyát, mivel a központi hivatalok, a vasút, a postaügy, a hadsereg, a rendőrség, a csendőrség és az

¹⁶⁵ A németek esetében kézenfekvő volt a nagynémet gondolathoz fordulás, Németország növekvő vonzereje miatt. A cseh oldalon a radikalizmus alapvetően nem mehetett túl az államjogi követelések maximumán, az egyenlőség eszméjére hivatkozason és az antiklerikalizmuson. A tartományok elcsehesítése gyakorlatilag nem folytatódhatott, az ország kiválására a Monarchiából pedig nem gondolhattak. A szláv ideológia sem hathatott a monarchiabeli szlávok egységének hiányában, illetve a cseh ügy iránt érzéketlen cári vezetés miatt a ruszofil irányzat sem érhetett el sikereket. Ráadásul a Kéziparvitát követően a csehek ősiségére, felsőbbségére sem hivatkozhattak. (Uo., 272.)

¹⁶⁶ Uo., 272-279.

állami vállalatok, illetve a hivatalok legbelsőbb ügyintézésének (utasítások, személyi ügyek)¹⁶⁷ kizárólagos nyelve maradt. A 20%-nál kisebb arányú nemzetiségi lakosság kérdését az iskolarendszerben oldották meg, állami kisebbségi iskolát kellett alapítani, ahol a kisebbségi diákok száma elérte a 40 főt. E megoldás a gazdaságilag nehezebb helyzetben lévő csehek helyzetét könnyítette meg, hiszen a németek mindenütt képesek voltak magániskolákat alapítani.

Morvaországot vegyes lakossága miatt nem lehetett kizárólagos nemzetiségi területekre osztani, de itt – éppen emiatt – a nyelvi averzió sem volt nagy mértékű, ezért teljes egészében vegyes területté nyilvánították. Ez a megoldás viszont a nemzetiségi arányoknak nem felelt meg, hiszen a németiség itteni aránya jóval alacsonyabb volt, mint Csehországban, a lakosság csupán mintegy negyedét tették ki, társadalmi helyzetük azonban a csehekénél jobb volt. E megoldással viszont a morvaországi és sziléziai csehek, a cseh nemzet egyharmada, nem részesült az autonómiából. A megegyezés érintetlenül hagyta a csehek számára kedvezőtlen kuriális rendszert és megmaradt a csehek hátránya az önkormányzatok hivatali apparátusában is. Csehországban ugyan már többségben voltak a cseh hivatalnokok, de Morvaországban és Sziléziában alig voltak cseh hivatalnokok. A csehek számarányát a Lajtán inneni központi igazgatásban sem érte el képviselőjük.¹⁶⁸

A rendezés ismételt sikertelenségével a cseh kérdés immár a Monarchia kulcsproblémájává emelkedett, amit az 1900-as cseh-német kiegyezési konferencián kíséreltek meg megoldani. A kormány javaslata az addigi legátfogóbb terveket tartalmazta, a másik két fél azonban a nyelvi- nemzetiségi kiegyezésen túlmutató célokat fogalmaztak meg, a gyengébb pozícióban lévő csehek államjogi szempontokat is érvényesíteni kívántak, a németek pedig meglévő pozíciójuk bebiztosítását akarták elérni, még mielőtt késő lenne. A tárgyalások biztatóan indultak és gyors megállapodás született az önkormányzatokról. Bécsben könnyen megvalósíthatónak látták a cseh-német megbékélést és úgy tekintettek a két népre, mint Cislajtánia két jövőbeli vezetőjére. Végül ez eredményezte sikertelenségét is. Ernst Koerber nem tartotta fontosnak, hogy átsegítse a konferenciát azokon a nehézségeken, amelyekbe a közigazgatás kérdésében jutott és végül elhalt, mivel a befolyásos politikai körök, a lengyelek, német konzervatívok, cseh nagybirtokosok, attól tartottak, hogy a

¹⁶⁷ Ez olyan abszurd helyzeteket okozott, hogy például a cseh- és morvaországi cseh hivatalok is német nyelven leveleztek egymással. (Uo., 287.)

¹⁶⁸ Uo., 280-290.

kiegyezés esetleges sikere túlságosan nagy befolyást biztosítana Bécsben a cseh, illetve csehszlovákiai német polgárságnak.¹⁶⁹

Sikeres nemzetiségi kiegyezésre végül Morvaországban kerülhetett sor, a morva tartományi gyűlés által, 1905. november 22-én, elfogadott morva paktummal. A császári megerősítést nyert, négy törvényt tartalmazó paktum nemzetiségi szempontok alapján osztotta fel a tartományt. A választójogot szabályozó törvény cseh és német nemzetiségi választói csoportokat, katasztereket hozott létre, ahová a helyi képviselő-testületeknek kellett besorolniuk a választókat. A nemzetiségi kataszteri rendszer nem jelentett ugyan szakítást a kúriális rendszerrel, de – a nagybirtokosi kúria kivételével – a képviselőket a nemzetiségi arányoknak megfelelően választották meg. A második kúriába – városok és kereskedelmi, illetve iparkamarák kúriája – 20 cseh és 20 német képviselőt választottak, a harmadikba – az egyéb települések kúriája – 39 cseh és 14 német képviselőt, a negyedik, általános kúriába pedig 14 cseh és 6 német képviselőt. Az oktatási törvény az oktatás nemzeti szempontú felosztását eredményezte, mivel – az alapfokú iskolák kivételével – az egyes iskolákba csak olyan diákokat vehettek fel, akik már ismerték az adott iskola oktatási nyelvét.¹⁷⁰

Egyetlen tartományban sem kísérelték meg ilyen sokszor szabályozni a nemzetiségi viszonyt, mint a cseh tartományokban a kisebbségi helyzetű, de vezető szerepben lévő német és számbeli többséget alkotó, jogilag alárendelt szerepéből kitörni akaró cseh lakossága között. Az egymást követő sikertelen szabályozási kísérletek fokozatosan elidegenítették egymástól a tartományok két nemzeti csoportját és ösztönözték az alulról kiépülő nemzeti intézményrendszer létrejöttét. Az egyetlen sikeres szabályozás, a morva kiegyezés következményeit, bár a nemzeti agitációt egy időre semlegesíteni tudta, sem tekinthetjük azonban egyértelműen kedvezőnek, hiszen, a teljes körű cseh hivatali nyelvhasználat elérésére törekvő csehek nem elégitette ki, de a tartomány végleges nemzetiségi kettészakadásához mégis hozzájárult, megszüntetve a nemzetiségi identitás körüli bizonytalanságot és felszámolva az addig általános kétnyelvűséget.¹⁷¹

II.

¹⁶⁹ Koerber a Birodalmi Tanácsban is megkísérelte kifogni a szöveget a nemzetiségi törekvések vitorlájából. A tárgyalásokkal egy időben nagylélegzetű gazdasági terveket vázolt fel – az Odera, Elba, Duna csatorna kiépítését, Trieszt összekötését az iparosodott északkal – és szociális reformok – munkásbiztosítás, a bányászok munkaidejének csökkentése – terveit. Felmerült egy esetleges oktrojált, császári nemzetiségi rendezés lehetősége is. (Uo., 293.)

¹⁷⁰ EFMERTOVÁ, 1998, 115-116.

¹⁷¹ HALÁSZ, 2003, 121.

A cseh elem a cseh történelmi tartományokon kívül a 19. század második felében

II.I. Cseh hatás a történelmi tartományokon kívül

A 19. század derekától, a cseh nemzeti mozgalom kiteljesedésével párhuzamosan, a Monarchia nem cseh tartományaiban is – és Európa néhány nagyvárosában – igen erőteljes cseh hatás érvényesült, a legnagyobb mértékben a Monarchia tartományaiban élő szlávok körében.

A cseh hatás három formában jelent meg, egyrészt a cseh tartományokból kiinduló kivándorlás célterületei voltak a fent említett területek, így nagyszámú cseh hivatalnok, ipari munkás és földműves érkezett ide, másrészt – főként a század utolsó évtizedeitől – az egyre intenzívebbé váló cseh gazdasági terjeszkedés is elsősorban e területekre irányult és végezetül a cseh politika fő irányzatai is hatással voltak, elsősorban a Monarchia szláv lakosságú tartományainak belső fejlődésére.

II.I.1. A cseh tartományokból kiinduló migráció fő tendenciái

A cseh történelmi tartományok igen korán kiindulópontjaivá váltak a 19. századi erős közép-európai kivándorlási hullámnak.¹⁷² A század derekáiig még elsősorban a mezőgazdasági

¹⁷² A cseh nemzet ugyan teljes egészében a cseh tartományokban élt, a cseh emigráció mégis több évszázados hagyományokkal rendelkezett. A 19. századi kivándorlók a cseh protestáns emigránsok, az exulánsok két fő – a protestáns felkeléseket követő – kivándorlási hullámának, az 1547-esnek és a fehérhegyi vereséget követő, 1620-as évekbelinek tradíciójára támaszkodhattak. Ekkor nagyszámú cseh protestáns arisztokrata és értelmiségi vándorolt ki a cseh tartományokból és hozott létre emigráns központokat a német tartományokban (főként Szászországban, Pírnában, Drezdában és Zittauban), Lengyelországban (Lesznoban), illetve Magyar Királyság északnyugati vármegyeiben (Zsolnán, Puchón). E két kivándorlási hullámot még három kisebb, protestáns kivándorlási mozgalom követte a 18. században, elsősorban Szilézia, Szászország és Poroszország irányába. Az utolsó migrációs mozgalom már szervezett kolonizáció volt, II. Frigyes porosz király, a vallási agitációt felhasználva, Jan Liberda protestáns prédikátor segítségével, titkos észak-csehországi protestánsokat telepített át, akik először Münsterbergben telepedtek le, ahol a lutheránusok maradtak, a cseh testvérek, a később érkezett cseh emigránsokkal, azonban továbbköltöztek porosz Sziléziába, ahol több cseh települést is létrehoztak (Velký

jellegű, sokszor szervezett kolonizáció formájában megjelenő migráció jellemezte a kivándorlást. Az 1848 utáni három évtizedben főként a cseh nemzetiségű, kisparaszti, illetve földnélküli népesség vándorolt ki, az 1853 és 1871 között egyes években a cseh tartományokból kiinduló migráció meghaladta a Habsburg birodalom teljes kivándorlásának 75%-át.¹⁷³ A század utolsó évtizedeire azonban már a nagy ipari központokba irányuló tömeges, spontán kitelepülés volt a jellemző.¹⁷⁴

A 19. század harmincas éveitől az első világháborúig a cseh tartományok népességének természetes növekedése évente mintegy negyedével, egyes időszakokban felével is csökkent emiatt. Évente ezer lakosból két-három ember vándorolt ki. A legintenzívebb migráció elsősorban a cseh etnikumot érintette, hiszen a kivándorlók nemzetiségi összetételét vizsgálva a csehek aránya nagyobb volt, mint a németeké, mivel a németek által lakott, határmenti területeken az iparosodottság mértéke meghaladta a belső területekét, így ott több munkalehetőség is kínálkozott. Az észak-csehországi határmenti területek lakosságának – az asi (Asch) kiszögeléstől Broumov (Braunau) területéig, illetve a jeseníki (Freiwaldau), morva-sziléziai határterületig – több mint kétharmada egész életét szülőhelye közelében töltötte.¹⁷⁵

Ezzel ellentétben Csehország nagyobb, belső területeinek lakossága – az említett határmenti területeket és a nyugati határvidék Tachovtól Domažlicéig húzódó részét, illetve Plzeň, Prágát és Morvaország északi határvidékét kivéve – sokkal kisebb arányban maradt szülőhelyén. E területeken belül is megfigyelhetők azonban jelentős különbségek. Morvaország lakossága sokkal kevésbé volt mobil, mint Csehországé. A Bécsbe költözött morvaországiak továbbra is összeköttetésben álltak szülőföldjükkel. Délkelet-Morvaország, különösen Uherský Brod és környéke, a kivándorlásban legkevésbé érintett, cseh lakosságú területi sáv volt, ahol a lakosság életmódja már inkább a Monarchia keleti területei lakosságának életmódjához hasonlított. Az egész Monarchia területét tekintve, a csehországi területek számítottak olyanoknak, ahol a népesség legkisebb része töltötte életének döntő hányadát szülőföldjén. Ide tartozott Közép-Csehország déli része, a Selčany-i, benešovi, Český Brod-i, pelhřimovi, Havlíčkův Brod-i körzet és a már morvaországi jihlavi körzet. 1910-ben az innen származó lakosság több mint fele szülőhelyén kívül élt.

Tábor, Čermin, Veronikapol, Husinec, Poděbrady, Bedřichův Hradec, Lubin). (BROUČEK, Stanislav: Nad výzkumem českého etnika v zahraničí. = Český lid 1990, 77. sz., 130.)

¹⁷³ KOŘÁLKA, 1984, 278.

¹⁷⁴ BROUČEK, 1990, 130.

¹⁷⁵ E területeken nem csak az ipar fejlődése miatt kínálkozó munkalehetőségek eredményezték a lakosság helybenmaradását, de a hegyi területeken végbemenő jelentős parcellázási hullám is, ami sok önálló, a helyi népesség szükségleteit kielégítő, gazdaság alapítását is lehetővé tette. (FIALOVÁ – HORSKÁ – KUČERA – MAUR – MUSIL – STLOUKAL, 1998, 119.)

A kivándorlás célterületei közé kezdetben a Habsburg monarchia országai számítottak, első helyen természetesen Alsó-Ausztria és Bécs állt.¹⁷⁶ Amikortól azonban a tengeri közlekedés fejlődése már megkönnyítette az átjutást az amerikai kontinensre, az Egyesült Államok¹⁷⁷ és Kanada is jelentős célterületeivé váltak a cseh kivándorlásnak, de érkeztek csehek Dél-Amerikába, Brazíliába, Argentínába és Chilébe is.¹⁷⁸ Más európai és Európán túli területekre is folyamatos volt a cseh kivándorlás. Cseh földművesek vásároltak földbirtokokat a keleti területeken, cseh szakmunkások pedig a főbb, nyugat-európai ipari központokba vándoroltak.

Keleten az olcsó földbirtok vásárlásának lehetősége, de olykor a szakmunkások iránti igény is nagy vonzerőt gyakorolt a cseh kivándorlókra. Elsősorban orosz Lengyelországra, illetve az ukrán Feketeföld-övezetbe érkeztek sokan a cseh tartományokból.¹⁷⁹ 1861 és 1865 között sok cseh és cseh tartományokbeli német család költözött a Krímbe, ahol a cseh lakosságú Čechohrad és Bohemka, illetve a cseh-német vegyes lakosságú Alexandrovka falvakat alapították. Néhány cseh család a volt Taurid kormányzóság területén is letelepedett, 1867-68-ban pedig az orosz kormány cseh telepéseket hívott a Fekete tenger térségébe.¹⁸⁰

Az ipari munkásság kivándorlása a legnagyobb intenzitást a 19. század kilencvenes éveiben érte el, amikor tömegesen vándoroltak ki csehek a nagy európai szénövezetekbe, különösen Vesztfáliába és Észak-Franciaországba.

¹⁷⁶ A Bécsbe irányuló kivándorlásban a hatvanas évek végétől már főként a képzett, dél-csehországi munkaerő vett részt, Bécs pedig, Prága mellett a század végén a második cseh nemzeti központtá vált. (BROUČEK, 1990, 131.)

¹⁷⁷ Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás a kaliforniai aranymezők 1853-as felfedezése után lendült fel, majd az ötvenes évek végétől, az amerikai gazdasági válság és a polgárháború miatt mérséklődött. A hatvanas években vette kezdetét a kivándorlás újabb hulláma, mivel Amerikában véget ért a polgárháború és könnyen lehetett földhöz jutni a nyugati parton. A kivándorlási hullám az 1873-as gazdasági válságot követően egészen a nyolcvanas évekig folyamatosan nőtt, ez volt a csehek amerikai kivándorlásának legintenzívebb időszaka, bár abszolút számban alatta maradt a Monarchia más területeiről – főként a Magyarországról és Galiciából – kiinduló kivándorlásnak. A kivándorlás célterülete elsősorban az Egyesült Államok főbb mezőgazdasági államai voltak, Nebraska, Iowa, Wisconsin és Texas, ahol több cseh település is született, Texasban például Novohrad, Moravia, Praha, Velehrad, Vyšehrad, Nebrascában Prague, Bruno, Kovanda, Wisconsinban pedig Slovan, Mělník, Krok, Pilsen. A 80-as évek végétől a migráció intenzitása és iránya is módosult, az Amerikába kivándorló csehek már a nagy iparvárosokban telepednek le, főként Chicagóban, New Yorkban és Clevelandben. (Uo., 131.)

¹⁷⁸ FIALOVÁ – HORSKÁ – KUČERA – MAUR – MUSIL – ŠTLOUKAL, 1998, 119.

¹⁷⁹ A volhíniai kormányzóságba egészen a hetvenes évek elejéig érkeztek cseh kivándorlók, több, mint ötven cseh falvat alapítva. Az első volhíniai cseh falut, Luthardovkát, 1863-ban alapította 17, lengyel területről érkezett emigráns, cseh testvér család, a fontosabb cseh, illetve részben cseh lakosságú falvak pedig Podhájce, Mirohošť, Sedmidubý, Záválí, Straklov, Malín, Hlinsko, Hrušvice, Kvasilov, Teremno, Borjatín, Hubín, Kupičev, Hulě, Bludov és Antonovka voltak. Innen, főként Volynből, a századfordulót követően néhányan továbbköltöztek Szibériába, a tomszki kormányzóságban fekvő Sosnovkába, Miltušba és Ditlovba, illetve a jenyiszeji kormányzóságba. (BROUČEK, 1990, 131.)

¹⁸⁰ Metodějovkába, Kyrilovkába, Vladimírovkába, Glebovkába, Aderbijejkába, Tekosba, Tešesbe, Anastasijevkába, Pavlovkába és Varvarovkába. (Uo., 131.)

A nagyobb európai iparvárosokban is – elsősorban Berlinben és más német városokban, illetve Párizsban és Londonban – jelentős cseh kolóniák jöttek létre, cseh egyletekkel, klubokkal, cseh vendéglőkkel, boltokkal. Az ezekben a városokban élő cseh munkásokat, a pénzkereset mellett, a korszerű tudás megszerzése is vonzotta. Az egyik ilyen fontos központ Berlin volt, ahol több száz cseh munkás dolgozott. Az itt dolgozó csehek nem csupán a munkahelyükön tudták mesterségbeli tudásukat továbbfejleszteni, de ipariskolákat is szerveztek a külföldi munkásoknak, amelyekben az egyes kivándorló közösségek anyanyelvükön részesülhettek oktatásban.

Berlinben több cseh egylet is működött, rendszeres zenés, énekes és színházi előadásokat rendezve. Az egyletekben nagy, elsősorban hazafias könyvállománnyal rendelkező, cseh könyvtárakat is találtak az itt élő csehek. A legjelentősebb berlini cseh egylet a Sokol Tornaegylet volt. A cseh egyletek tagsága, a cseh közösség meglehetősen zártan élt, igyekeztek ugyan a cseh nemzeti gondolatot a német főváros közvéleménye számára is népszerűsíteni, de ez a német környezetben meglehetősen kevés reménnyel kecsegtetett.

A századfordulón már igen nehézkesen lehetett munkát találni a német fővárosban, így az ekkoriban érkező cseh munkások egy része már kénytelen volt csalódottan hazautazni.¹⁸¹ Az 1910-ben érkezett cseh munkásokat pedig, a szűkös munkalehetőségek miatt, már a porosz kormány utasította ki, ami a németországi csehek közösségek élénk felháborodását váltotta ki.¹⁸²

Németországban, Berlin mellett még Drezdában, Hamburgban, Brémában és Lipcsében élt nagyobb létszámú cseh közösség, illetve a Rajna menti és a vesztfáliai ipari övezetben. A német területre kivándoroltak nagy része ipari munkás volt, a kilencvenes évek derekától többségükben bányászok.

Franciaországban, a 19. században, Párizs volt a cseh kivándorlás legfontosabb célállomása, ahová főként szabók, szűcsök és vendéglősök érkeztek.¹⁸³

A 19. századi cseh kivándorlási mozgalom lezárultakor, az első világháború előestéjén, mintegy egymillió kettősszázezer cseh kivándorló élt a cseh tartományok határain túl, 750 000 a Habsburg monarchia nyugati tartományaiban, 40 000 a Monarchia keleti felében, mintegy százezeren Szászországban, ugyanennyien Poroszországban, a Német Birodalomban összesen 200-250 000-en. Oroszországban, amely szintén a cseh kivándorlás egyik fő célpontja volt, mintegy harmincezeren telepedtek le. Az amerikai kontinensen 1910-re

¹⁸¹ Berlin a český dělník = Vlast, 1894. január 1., XVIII. évf., 1. sz., 2-3.

¹⁸² Pruská vláda vyhání české řemeslníky = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 139.

¹⁸³ BROUČEK, 1990, 132.

148 ezerre teszik a cseh tartományokból származó csehek, illetve cseh tartományokbeli németek számát.¹⁸⁴

A kivándorolt férfiak 80%-a 30 év alatti volt, a húsz év alattiak aránya azonban folyamatosan csökkent, mindenekelőtt a tanulmányi idő hosszabbodása miatt, mivel a kivándorlás előtt, a könnyebb munkához jutás érdekében, valamilyen szakképesítést igyekeztek szerezni.

A kivándorló nők életkora, elsősorban a távolabbi területekre irányuló kitelepülés esetén, valamivel magasabb volt a férfiakénál, csupán mintegy felük volt fiatalabb 30 évesnél, egynegyedük viszont 30 és 40 éves kor között hagyta el a cseh tartományokat. Tehát a nők már csak akkor hagyták el szülőföldjüket, mikor férjük, testvérük, jegyesük már biztosnak tűnő helyzetet teremtett számukra külföldön. A Habsburg monarchia tartományaiba irányuló kivándorlók között viszont a nők voltak többségben.¹⁸⁵

II.I.2. A cseh gazdasági befolyás a történelmi tartományokon kívül

A 19. század hetvenes éveitől a kivándorlás mellett a cseh tartományokból kiinduló gazdasági expanzió, a tőkeexport és az ipari terjeszkedés is fontos eleme volt a cseh történelmi tartományok határain átnyúló cseh hatásnak, elsősorban a Monarchián belül.¹⁸⁶

A cseh tulajdonú pénzintézetek, kereskedelmi bankok élénk tevékenységet fejtettek ki a Monarchia nem cseh tartományaiban, Galíciában, a szlovének lakta tartományokban, Horvátországban és Magyarországon, illetve a Balkánon, Szerbiában, Romániában és

¹⁸⁴ Az amerikai statisztika 1880-ban és 1890-ben még külön számította a származási helyek között Csehországot. Ekkor az onnan származottak száma 85, illetve 118 ezer volt. (FIALOVÁ – HORSKÁ – KUČERA – MAUR – MUSIL – STLOUKAL, 1998, 220.)

¹⁸⁵ Uo., 219-221.

¹⁸⁶ A monarchia határain túl, Európa más államaiba, csak az 1910-es években jutottak, a teljes mértékben belső tőkéből működő, cseh pénzintézetek. Az osztrák és a cseh tartományokbeli német bankok szoros kapcsolatban álltak németországi bankokkal, a cseh pénzintézetek azonban, a nemzeti mozgalom erős nyomása miatt, ezt csak a legszükségesebb esetekben tették meg, a legszorosabb kapcsolatot a Živnostenská banka alakította ki a Deutsche Bankkal 1898 és 1914 között. A Moravská agrárni banka, 1913-ban, a Banco di Romával kísérelt meg együttműködést kialakítani, sikertelenül.

Sokkal eredményesebb volt a cseh bankok franciaországi kapcsolatépítése, Živnobanka és a Česká průmyslová banka, a 20. század első éveitől, rendszeresen vettek fel rövid távú hiteleket Párizsban.

A 20. század elején az Egyesült Államokban is megjelentek a cseh pénzintézetek. 1906-ban a Sporobanka Prágában megalapította a Bohemia Bankot, amelynek részvényeit Prágában és New Yorkban is lehetett jegyezni. 1910-ben a Bohemia Bank megvásárolt egy 1867-ben, cseh emigránsok által Amerikában alapított bankot, a Brodsky et Sovak bankot, amelyet Bank of Europe néven szervezett újjá. (MICHEL, 1976, 299-300; 304-305.)

Bulgáriában és kisebb mértékben Oroszországban is, közvetlen banki szolgáltatások nyújtásával, illetve befektetésekkel.

Az 1872-től meginduló és a századforduló táján megerősödő cseh tőke kivételben szinte az összes jelentősebb cseh bank részt vett. Az első, rövid ideig tartó tőke kiviteli hullám elsősorban csak a Slavia Biztosítótársaságot és a kor legfontosabb cseh bankját, az Iparbankot, a Živnostenská bankát érintette, amely bankház később is a legnagyobb szerepet játszotta a cseh tőke exportban.

A Živnobanka közgyűlése 1872. március 3-án megváltoztatta a bank alapszabályát, a bank tevékenysége addig Cseh- és Morvaországra korlátozódott, a változtatás értelmében viszont már az egész Monarchiában működhetett, fiókokat nyithatott és eljárást a Monarchia egész területén. A 9.§ lehetőséget biztosított a banknak, hogy irányítson, üzemeltessen, létrehozson, illetve részt vegyen ipari, bányászati illetve más vállalkozásokban, vasúti, hajózási és egyéb közlekedési vállalatokban, kiadhassa részvényeiket és kötelezvényeiket.¹⁸⁷ 1900-ban ismét megváltoztatták a bank alapszabályait, már kifejezetten a szláv szolidaritásra hivatkozva, és kimondták, hogy a Živnobanka a szláv bankok hálózatát kívánja kiépíteni a Monarchiában.¹⁸⁸

A cseh takarékszövetkezetek központi bankja, a Sporobanka, Ústředná banka českých spořitelén, amely a Živnobanka mellett szintén jelentős szerepet vállalt a tőke kivitelben, már 1903-as alakulásakor kitűzte a terjeszkedés célját. Elsősorban a Monarchia szláv népeinek kisebb pénzintézeteivel tervezett együttműködést, hasonlóan a csehországi német takarékszövetkezet, a Centralbank, nemzeti elvű terjeszkedéséhez. Amint az az alapításkor elhangzott, először csupán ciszlajtániai terjeszkedésre gondoltak, és csak ezt követően jelent volna meg a bank a többi szláv államban megszerezve az addig a bécsi bankokhoz kötődő itteni ügyfeleket.¹⁸⁹

E gazdasági expanzió irányai tehát megfeleltethetők a cseh tartományok gazdasági érdekeinek, de értelmezhetők a cseh nemzeti mozgalomban jelenlévő, más szláv népek irányába megnyilvánuló kulturális küldetés egyik vetületeként is. Annál is inkább, mivel a századfordulót követően megerősödött a kapcsolat a cseh gazdasági szereplők és a nemzeti mozgalom vezetői között és ennek eredményeképpen ki is épült egy szláv gazdasági kapcsolatrendszer. Így kezdetben a Monarchián belül erősödött a szláv gazdasági együttműködés, majd a Monarchián kívüli, a többségükben szláv lakosságú városokban épült

¹⁸⁷ HORÁK, 1913, 35.

¹⁸⁸ MICHEL, 1976, 291.

¹⁸⁹ NEČAS, 1993, 10.

ki olyan bankrendszer, amely a helyi kisebb vállalkozások és a parasztgazdaságok számára nyújtott szolgáltatásokat. E folyamat vezetett az Oroszország iránti gazdasági érdeklődés megjelenéséhez, 1902-ben néhány, az ausztriai, cseh tartományokbeli iparral kapcsolatban álló orosz bankár felvetette Oroszországban, hogy a prágai Iparkamara lépéseket tehetne egy olyan hitelintézet létrehozására, amely az Oroszországba irányuló exportot segíthetné a Monarchiából.¹⁹⁰ A valójában Szergej Witte orosz pénzügyminisztertől származó ötletet végül a Živnobanka közvetítette Bécsbe.¹⁹¹

A tervezett osztrák – orosz bank ugyan sosem jött létre, a gondolat azonban komoly hullámokat vetett a cseh közéletben. Az ötlet az 1908-as prágai szláv kongresszuson is felmerült, itt Jaroslav Preiss, a Živnostenská banka igazgatóhelyettese már egy tisztán szláv bank (*Slovanská banka*) kiépítését javasolta.¹⁹²

Ez a szentpétervári, vagy moszkvai székhelyű bank, amelynek minden szláv nemzetnél működött volna egy intézete, az angol, illetve a német bankrendszer példájára épült volna ki, de – mivel a szláv népek gazdaságának legnagyobb problémája a készpénzhiány volt – a Deutsche Bankhoz hasonlóan a közvetlen iparalapításokban vett volna leginkább részt. A bank, amelyben meghatározó részesedése lett volna a Živnobankának, kezdetben az egyes szláv államoknak nyújtott volna hiteleket, szervezte volna a szláv bankok együttműködését és segítette volna a szláv – elsősorban cseh – iparcikke kivitelét Oroszországba, Szerbiába és Bulgáriába,¹⁹³ később pedig a fontosabb iparágakat (cukor-, textilipar stb.) támogatta volna hitelekkel, hogy a csökkentse a szláv tőkehiányt a nyugati pénzügyi piacokon, szervezte volna a vasútépítéseket, illetve a tengeri és folyami szállítást.¹⁹⁴ A bank fiókokat működtetett volna Konstantinápolyban, Szalonikiben, Prágában, Londonban, Párizsban és New Yorkban.¹⁹⁵

¹⁹⁰ A javasolt Osztrák-Orosz Export Bank székhelye Bécsben lett volna, fiókjai pedig Szentpétervártól, Moszkvától, Varsótól, Odesszától, Vlagyivosztoktól és Port Arthurtól. (RUDOLPH, 1968, 345.)

¹⁹¹ MICHEL, 1976, 301.

¹⁹² KOSATÍK, Pavel: Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preisse. Praha, Motto – RIF, 1996, 31.

¹⁹³ NEČAS, Ctibor: Balkán a česká politika. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brně, 1979, 54-55.

¹⁹⁴ KOSATÍK, 1996, 31.

¹⁹⁵ A Szláv Kongresszuson Ivan Hribar, ljubljanoi polgármester, Karel Kramář mellett a neoszláv gondolat másik fontos személyisége és a szlovén tartományokba érkező cseh tőke fő szervezője, úgy vélte, hogy kezdetben a klasszikus banki tevékenységre koncentráljon a pénzintézet, mivel a közvetlen iparalapítás nagyon megterhelné a tőkeállományát. Azt javasolta, hogy amennyiben Oroszországba helyezik a bank székhelyét, Bécsben alakítsanak ki egy másik, önálló vezetésű központot is, amely a Monarchiában és a Balkánon élő szlávok pénzügyeit irányítaná és nyissanak kirendeltséget Hamburgban, Alexandriában, illetve Kairóban is. Felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes szláv területek gazdasági fejlettsége között hatalmas eltérések vannak, csak Oroszországban és a cseh tartományokban működnek nagyobb pénzintézetek, de túlságosan csak a cseh tartományokban van. Ezért kezdetben Prágában kell a bank székhelyét berendezni és csak az orosz pénzügyi törvények megalkotása, az orosz gazdaság megerősödését követően helyeznék át Szentpétervárra. (NEČAS, 1979, 55-56.)

1909-ben, a neoszláv végrehajtó bizottság pétervári tárgyalásain, ahol Preiss is a cseh delegáció tagja volt, ismét felmerült a közös, szláv bank kérdése. Preiss ekkor már azt javasolta, hogy a bank a kormányok mellett tartományi és megyei szláv intézményeket is támogasson, felügyelje a kisebb szláv bankok kereskedését, hitelügyeit is. A bank székhelyét ekkor már Prágába helyezte volna, igazgatójául is egy cseh pénzügyi szakembert képzelt el, igazgatóságában viszont helyet kaptak volna a szláv népek képviselői. Az orosz pénzügyminiszter, Kovcov azonban, az orosz érdekekre hivatkozva, elhárította a bank megalapításának ötletét, illetve csak egy nagyobb orosz pénzintézet keretében tartotta megvalósíthatónak.¹⁹⁶ Végül 1909 februárjában, a Szláv Kongresszus végrehajtó bizottságának ülésén, amelyen az öt nagy oroszországi bank képviselői is részt vettek, az orosz pénzügyminisztériummal egyetértésben úgy döntöttek, hogy Szentpétervár központtal, még 1910-ben, megalakul a Szláv Bank, amely Moszkvában, Varsóban, Prágában és a Balkánon nyit kirendeltségeket. Alaptőkéjét 5 millió rubelben határozták meg, amelynek a felét cseh bankok adták volna. Karel Kramář, a tanácskozás egyetlen cseh résztvevője ugyan elfogadta a tervet, a cseh pénzügyi körök azonban visszautasították.¹⁹⁷

A közös szláv bank ötlete tehát sosem valósult meg, felvetése mégis jól szemlélteti a csehek egyre növekvő érdeklődését a szláv lakosságú területek iránt.¹⁹⁸

Az orosz sajtó nagy érdeklődéssel fordult Preiss elképzelései felé, felmerült a gondolat, hogy maradjon néhány évig Oroszországban. Kramář is támogatta az ötletet, mivel úgy gondolta, hogy Preiss Oroszországban sokat tehetne a cseh iparcikkek kivitelének előmozdítása érdekében.¹⁹⁹ Preiss ugyan nem maradt Oroszországban, de kiváló oroszországi kapcsolatainak köszönhetően a Živnobanka 1910-ben végül megszerezte a Cseh- és Morvaországba irányuló orosz kereskedelem monopóliumát, 1911-ben pedig az orosz állami bank cseh- és morvaországi közvetítője lett.²⁰⁰

A cseh bankok expanziója ugyan már a 70-es években megkezdődött, de ezt az első hullámot az 1873-as gazdasági válság még megakasztotta. Az egyetlen jelentősebb lépés a

¹⁹⁶ A neoszlávizmus keretein belüli gazdasági együttműködés ugyanis ekkor már az orosz pénzügyi körök egy részének nem állt érdekében. 1909-ben orosz pénzügyi szakemberek megkísérelték egy, a neoszláv kezdeményezésén kívüli, orosz-szláv orientációjú kereskedelmi kamara és szláv bank létrehozását, illetve elküldték képviselőiket a Balkánra és a Közel-Keletre, hogy tanulmányozzák az orosz iparcikkek versenyképességét. E lépés hatalmas felháborodást keltett a cseh gazdasági sajtóban és a Preiss által összehívott neoszláv tanácskozás is barátságtalan lépésnek tekintette. (Uo., 63-64.)

¹⁹⁷ Uo., 64.

¹⁹⁸ RUDOLPH, 1968, 341-346.

¹⁹⁹ NEČAS, 1979, 63.

²⁰⁰ MICHEL, 1976, 301.

Živnobanka bécsi fiókjának megnyitása volt, de 1874-ben végül a Živnobanka is kénytelen volt bezárni ezt a fiókot.²⁰¹

A terjeszkedés második hulláma 1898-ban vette kezdetét. A Živnobanka ekkor ismét megnyitotta bécsi fiókját, amely a délszláv lakosságú tartományok irányába, illetve a transzlajtán, elsősorban a szlovákok lakta, területek felé megindított terjeszkedés kiindulópontja lett.²⁰² Ezután a legszerteágazóbb külföldi tevékenységet folytató Živnobanka önálló részvénytársaság formájában alapította meg kirendeltségként működő leánybankjait, amelyekben számottevő tőkeérdekeltsége volt és irányításukba is döntő befolyással bírt.²⁰³

A Sporobanka a század elején még óvatosabb volt, ekkor csupán egy kisebb bécsi német bankot, a Kreditvereinsbankot, vásárolta meg és ezen keresztül valósította meg tőkekivitelét.²⁰⁴

A cseh tőkekiáramlás különösen 1908 után erősödött meg,²⁰⁵ amely konjunktúra egészen 1910 őszeig tartott. Ebben az időszakban elegendő mennyiségű szabad tőke állt rendelkezésre és a külföldi befektetés, elsősorban a Monarchia azon tartományaiban, ahol a cseh ipari termékek fő fogyasztói éltek, különösen Galíciában, jobb hozammal kecsegtetett, mint az otthoni.²⁰⁶ 1910-ben a külföldön elsőszámú befektetőként megjelenő cseh bank, a Živnobanka, ki is vette elnevezéséből a Cseh- és Morvaországra utalást, „*pro Čechy a Moravu*”.²⁰⁷

Az Ústřední banka českých spořitelén ekkor építette ki szerteágazó fiókhálózatát, fiókja volt a banknak, Bécsen kívül, Lembergben, Krakkóban, Czernovitzban és Triesztben is.²⁰⁸

Az 1910-es év azért is jelentős, mivel ekkoriban már nem igen adódtak nagy profitfallal kecsegtető befektetési lehetőségek a cseh tartományokban és – elsősorban Bosznia-Hercegovina annektálását követően – sok, a cukor-, textil- és gépiparhoz kötődő, leggyakrabban cseh, vállalkozó a Balkánon vélte felfedezni a birodalom ipari fejlődésének jövőjét. A Balkánon, a szláv együttműködés jelszavával, a cseh befektetők különleges szerepet játszottak, megindítva ezen az ígéretes piacon a textil-, cukor- és mezőgazdasági gépipar fejlődését, illetve kiépítve a bankhálózatot és az ipar finanszírozását.

²⁰¹ HORÁK, 1913, 114.

²⁰² MICHEL, 1976, 292.

²⁰³ HORÁK, 1913, 114.

²⁰⁴ MICHEL, 1976, 293-294.

²⁰⁵ RUDOLPH, 1968, 356.

²⁰⁶ HORÁK, 1913, 257.

²⁰⁷ RUDOLPH, 1968, 356.

²⁰⁸ HORÁK, 1913, 115.

A balkáni terjeszkedés már 1908-ban megindult, de 1910-től vált igazán jelentőssé. A legfontosabb befektető itt is a Živnobanka volt. A bank terjeszkedésének elsőszámú célpontja Szerbia volt, de jelen volt Bulgáriában és Romániában is.²⁰⁹ A cseh bankok intenzív terjeszkedését, tőke kivitelét ekkor már kritika is érte a cseh tartományokban, különösen az 1912-es pénzhiány idején vádolták azzal a bankokat, hogy külföldi befektetéseikkel rontják az otthoni helyzetet. A cseh közvélemény, a sajtó hatására, túl is becsülte a cseh banktőke külföldi befektetéseinek nagyságát, mivel a tudósításokban kevés szó esett a fiókok betétgyűjtéséről, csupán aktív befektetéseiket hangsúlyozták.²¹⁰

A Monarchián túli cseh tőke kivitel tehát leginkább a Balkánon jelent meg. A balkáni területek közül Szerbia keltette fel leginkább a cseh pénzintézetek figyelmét. Szerbiában a Prágai Hitelbank, a Pražská úvěrní banka volt a legaktívabb, amely egész balkáni tevékenységét Szerbiába koncentrált, de a Živnobanka és a Sporobanka is jelen volt Belgrádban. A Sporobanka először 1906-ban nyújtott hitelt a belgrádi Izvozna Bankának, 1908-ban pedig a Trgovačka Bankának, hogy rendezze adósságát az Andrejević Bank és a Pesti Magyar Hitelbank felé.²¹¹

A cseh pénzintézetek érdeklődésének indoka tehát elsősorban a nagy szerbiai hitel igény volt, hasonlóan más, fejletlen régiók mezőgazdasági hitelezéséhez, ahol nagy szükség volt a kisebb összegű hitelekre. 1912-ben a kamatok 6%-ról hirtelen 8%-ra ugrottak, a külföldi bankok, gyakran a helyi pénzintézetekkel szövetkezve, viszont alacsonyabb kamatokat tudtak ígérni a hazaiaknál.²¹² A Živnobanka az egymillió korona alaptőkéjű, belgrádi Szerb Hitelbankban, a Srpská Kreditná Bankában játszott vezető szerepet, bécsi igazgatója, Špitálský e bank igazgatótanácsának is tagja volt.

A Sporobanka a mintegy 2 milliós alaptőkéjű, belgrádi Kereskedelmi Bankkal épített ki szoros kötelékeket és e bankon keresztül a popovoi cementüzemben, illetve két szerbiai vasútvonal kiépítésében is részesedése volt.

1910-ben a Pražská úvěrní banka teljesen felhagyott prágai befektetéseivel és Belgrádban építette ki kirendeltségét, amelynek segítségével több ipari- és kereskedelmi beruházásban is részt vett. E belgrádi bank irányította a legnagyobb szerbiai vasútvonal kiépítését, a szerbiai fakitermeléseket, illetve vett részt számos nagy ipari vállalkozás és

²⁰⁹ RUDOLPH, 1968, 356-357.

²¹⁰ HORÁK, 1913, 257.

²¹¹ MICHEL, 1976, 302.

²¹² A törvény ugyan 12%-ban maximálta a kamat mértékét, az gyakorta elérte a 35%-ot, mivel e kisebb hitelek gyakran nem kerültek visszafizetésre. A cseh bankok szerepe a hitelezésben így nem igazán erősítette a szerbek elkötelezettségét a szláv kölcsönöség iránt. (RUDOLPH, 1968, 360.)

exportcég finanszírozásában. Érdekeltségei voltak a banknak a kereskedelemben is, elsősorban a mezőgazdasági gépek és felszerelések részletfizetésre történő szerbiai eladásában.²¹³

A prágai bank legnagyobb ipari vállalkozása a cuprijai Szerb-cseh Cukorgyár és Finomító részvénytársaság 1911-es megalapítása volt, amelynek építésében a Českomoravská és a Kolben cégek vettek részt.²¹⁴ A Prazská úvěrní banka a Živnobankával és egy német céggel versenyezve szerezte meg az új cukorgyár felépítésének koncesszióját. A vállalat, amely igen jelentős, 5 milliós alaptőkével rendelkezett, székhelye Prágában volt és csak a finomítója működött Szerbiában.

A bank másik nagy vállalkozása a Jagodina sörgyár és maláta feldolgozó részvénytársaság, amely egy korábbi cég alapjaira épült, 1912-ben, mintegy 2 millió koronás alaptőkével.²¹⁵

A Balkán másik jelentős célállomása a cseh pénzintézetek számára Bulgária volt, ahol például a Prazská úvěrní banka belgrádi kirendeltsége is élénk tevékenységet fejtett ki. A cseh beruházások és pénzintézetek megjelenését az 1910-es szófiai szláv kongresszushoz köthetjük.²¹⁶ 1910-ben nyitotta meg a Živnobanka szófiai fiókját, amely hamarosan saját számlavezetési és hitelezési, illetve iparalapítási és befektetési tevékenységet kezdett folytatni Bulgáriában²¹⁷ és Szerbiában.²¹⁸ Egyik legjelentősebb befektetése egy cukorgyár volt Gorna Orjahovicában, amelynek a bank egy értékesítési irodát is létrehozott. E Cseh-bolgár Cukorfinomító rendkívül jó eredményeket produkált, 1909-ben alaptőkéjét 6 millió koronáról 9 millióra emelték, majd 1912-ben már 25 millióra.

A Česká průmyslová banka is több bulgáriai beruházásban vett részt, részvénytársaságot alapított a fontos kereskedelmi központban, Ruszében és hitelt is folyósított számára, illetve egy fatermék részvénytársaságot is létrehozott. A Sporobanka ruszei Bohemia nevű kirendeltsége is több más bulgáriai társaságban is részt vett.

Romániában, amely ugyan szintén jó piaca volt a cizslajtán ipari termékeknek, a cseh bankok nem fejtettek ki jelentős tevékenységet. 1910-ben a Živnobanka részletes tervet készített a román pénzpiacra történő megjelenésre, ezt a tervet azonban hamarosan feladta. 1910-től a Prazská úvěrní banka és a Sporobanka is rendelkezett kisebb romániai fiókkal, 1911-ben, a budapesti Magyar-Cseh Iparbank alapításával egyidőben, pedig a Česká

²¹³ Uo., 359-361.

²¹⁴ MICHEL, 1976, 302.

²¹⁵ RUDOLPH, 1968, 359-361.

²¹⁶ MICHEL, 1976, 303.

²¹⁷ RUDOLPH, 1968, 365.

²¹⁸ HORÁK, 1913, 116.

průmyslová banka megalapította a bukaresti Román Iparbankot, egy millió lej alaptőkével. A bank viszonylag jól működött, tervek is születtek alaptőkéjnek 5 millió lejre emelésére 1912-ben, ami azonban a bizonytalan politikai helyzet miatt elmaradt.²¹⁹

A századfordulótól a lengyel területek, Galícia és orosz Lengyelország szintén a cseh tőke fontos célállomásai voltak. Elsőként a Slavia Biztosítótársaság nyitotta meg 1874-ben lembergi fiókját, a C. K. Uprzywilejowany Galicyjski Zakład Kredytowy Włościański ottani kirendeltségének átvételével, majd 1914-ben a krakkóit.²²⁰ A Živnobanka 1900-ban 2 500 000 koronával vett részt a przeworski Galícia-Bukovinai Cukorgyár holdingjának megalapításában,²²¹ és 1906-ban és 1910-ben fel is vásárolta a gyár összes részvényét,²²² amiket azonban később a – szintén galíciai – Kaaden részvénytársaságbeli²²³ részesedésre cserélt. 1905-ben nyitotta meg a Živnobanka krakkói fiókját, majd 1908-ban a lembergit.

1906-ban egy másik cseh bank, a Pražská úvěrní banka is fiókot nyitott Lembergben és ezen keresztül galíciai olajipari vállalkozásokban vett részt.²²⁴ A lembergi fiókhoz 1907-ben egy kirendeltséget csatolt a bank Brodban.²²⁵

Szintén Lembergben, illetve Krakkóban nyitott fiókot a Sporobanka, amelyekben főként rövid lejáratú hitelezést folytatott. 1911-ben a Záložní úvěrní ústav nyitotta meg krakkói fiókját és kezdett galíciai hitelezésbe.²²⁶ A korszak végén, 1914-ben pedig a Moravská agrární banka nyitotta meg krakkói fiókját.

A Slavia biztosítótársaság is üzemeltetett egy lembergi fiókot, amely működése során a ruszofil elveket, az orosz nyelvhasználatot igyekezett népszerűsíteni.²²⁷

Galíciában és Bukovinában a vidéki, falusi takarékpénztári hálózat kiépítésében is nagy szerepük volt a cseh pénzüzeteknek. 1905-ben a Sporobanka hozott létre külön intézményt e célból, a Živnobanka pedig 1908 januárjában, a Russkij Rewizyjnyj Sojuzsal és a ruszofil Zasczyta Zemiivel közösen vett részt ruszin takarékszövetkezet létrehozásában.

Bukovinában elsőként a Pražská úvěrní banka végzett kutatást az üzleti lehetőségekről 1905-ben, majd 1906-ban, egy román takarékpénztárral közösen, a Sporobanka, de az itteni

²¹⁹ RUDOLPH, 1968, 365-366.

²²⁰ NEČAS, 1987, 16.

²²¹ RUDOLPH, 1968, 349.

²²² MICHEL, 1976, 294.

²²³ A Kaaden cég elsődlegesen építőanyag-kereskedelemmel foglalkozott, de az igen jövedelmező termőföld-üzletben és ingatlanpekulációkban is részt vett. 1911-ben Živnobanka tőkerészesedése 500 00 korona volt, amelyet 4 millió koronára emelt, a cégnek nyújtott hitel formájában. (RUDOLPH, 1968, 349-350.)

²²⁴ RUDOLPH, 1968, 348.

²²⁵ HORÁK, 1913, 116.

²²⁶ RUDOLPH, 1968, 344, 347-348.

²²⁷ MICHEL, 1976, 294.

beruházást mindketten túl kockázatosnak ítélték. A Sporobanka végül 1909-től, közvetítőkön keresztül, részt vett az egyházi erdők hasznosításában és még ugyanebben az évben fiókot is nyitott Csernovitzban, amely a román és ruszin takarékszövetkezeteknek nyújtott szolgáltatásokat.²²⁸

Orosz Lengyelország is fontos szerepet játszott a cseh tőkeexportban, a Živnobanka volt az első pénzintézet, amely ebbe az irányba is terjeszkedni kezdett. 1910-ben jelent meg orosz Lengyelországban, amikor részesedést szerzett Lubomirski herceg varsói bankházában, a *Krajowy Dom Bankowy*ban,²²⁹ amely az átalakulást követően a Varsói Iparbank, *Bank Przemysłowy Warszawski* nevet vette fel és 3 millió rubeles alaptőkéjével²³⁰ az egyik legnagyobb finanszírozójává vált orosz Lengyelország iparának és az oroszországi és galíciai cseh beruházások többsége is e pénzintézet közvetítésével történt.²³¹ Az évtized végére a Živnobanka már Oroszországban is üzemelt, az orosz Nemzeti Bank hivatalos közvetítője lett Csehország és Morvaország felé, kereskedett a szentpétervári tőzsdén és a cseh iparcikkek oroszországi exportját is intézte.²³²

II.I.3. A cseh politikai fejlődés hatása

A gazdasági terjeszkedés mellett erős cseh politikai befolyás is jelen volt a cseh tartományok határain túl. A kibontakozó cseh nemzeti mozgalom nagy hatással volt a Monarchia szláv népeire a 19. század elejétől. A fokozatosan kiépülő cseh nemzeti intézményrendszer imponáló példaként hatott rájuk és – különösen a század második felében Prága – a prágai cseh egyetem, a formálódó monarchiabeli szláv értelmiség fontos központjává vált.

Az ifjúcseh párt és az abból kivált Tomáš Garrigue Masaryk vezette realisták is igyekeztek kapcsolatokat építeni a Monarchiában, különösen a délszlávok és a magyarországi szlovákság helyzetét követték figyelemmel, Masaryk realizmusát pedig elsősorban prágai diákjai terjesztették.²³³

²²⁸ Uo., 294-295.

²²⁹ Uo., 302.

²³⁰ HORÁK, 1913, 115.

²³¹ MICHEL, 1976, 302.

²³² RUDOLPH, 1968, 350.

²³³ HLADKÝ, Ladislav: T. G. Masaryk a jihoslovanské národy. In: T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994, 60.

A cseh politika cseh tartományokon túli aktivitása azonban leginkább a neoszlávimushoz és személyesen a korszak meghatározó cseh politikusához, Karel Kramářhoz²³⁴ kötődött. Kramář a kilencvenes évektől az ifjúcseh párt meghatározó, realista irányzatának fő képviselőjeként, a cseh képviselői klubban kifejtett külpolitikai nézeteivel és a Monarchia külpolitikájáról írott cikkeivel, amelyeket először angol és francia lapokban (*Revue de Paris*, *National Review*) publikált, és amelyekkel ismét megjelent a cseh kérdés a nyugati közvéleményben, a cseh gazdasági és nemzeti érdekeket kívánta megjelentetni a Monarchia külpolitikájában. Keletre mutató koncepciójában valójában a Monarchia külpolitikáját igyekezett összehangolni a cseh gazdasági terjeszkedési tervekkel Oroszország, illetve a Balkán irányába.²³⁵ Kramář a Monarchiát fenyegető legnagyobb veszélynek a pángermanizmust látta, a németek balkáni és közel-keleti terjeszkedési terveit.²³⁶ Kiállt a Monarchia önálló külpolitikája mellett, távolodást szorgalmazott a hármasszövetségtől és közeledést javasolt Oroszországhoz.

Kramář ugyan a cseh történeti jog aljáról politizált, de nézetei nem voltak monarchia-ellenesek, hiszen a Monarchia gyengítése Németország további erősödését szolgálta volna. A Monarchia pozícióját, véleménye szerint, a balkáni pozíciók erősítése és az idővel federalizált, szláv többségű Ausztria szilárdítaná meg, amelyben kulcsszerepet kapna Csehország. 1906-os *Jegyzetek a cseh politikáról (Poznámky o české politice)* című írásában, ami a hozzá kötődő neoszláv gondolat első összefoglalása volt, fejtette ki e nézeteit, hozzátéve, hogy így az általa meghirdetett, a kompromisszumok ellenében a cseheknek tett engedményeket elérő, Béccsel lojális, pozitív politika, a többi szláv nép szemében nem tűnne elvtelen ausztrofilának, hanem az ausztroslavizmus programjának új formában történő felújításának.

A neoszláv gondolat, Oroszország, a Monarchia szláv népei és a balkáni szlávok összefogásának terve, az orosz дума néhány liberális politikusától és Szvatkovszkij orosz újságírótól származott, Csehországban pedig elsőként a Máj irodalmi lap szerkesztősége

²³⁴ Kramář, Karel (1860-1937) cseh politikus. A század cseh gazdasági fellendülését kihasználó, sikeres építészeti vállalkozó apjának köszönhetően rendkívül széleskörű képzést szerzett, Berlinben, Strasbourgban és Prágában tanult jogot, Párizsban politikatudományokat, Bécsben pedig osztrák történelmet. Rövid egyetemi működést követően a politikának szentelte magát. 1889-ben Masarykkal és Josef Kaizlrel, a későbbi osztrák pénzügyminiszterrel, megalapította a realista pártot, amely 1890-től az ifjúcsehek pártjában működött tovább. Kramář a Birodalmi Tanács elnökhelyettese volt. Az első világháború idején az osztrákellenes cseh politika ruszofil vonulatához tartozott, 1916-ban halálra ítélték, de az 1917-es amnesztia után ismét bekapcsolódott a politikába. Az első Csehszlovák Köztársaság első miniszterelnöke volt, 1919-től azonban, Masaryk elnök egyik legfőbb bírálójaként, fokozatosan veszített befolyásából. (PEČENKA, Marek: Kramář Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 219-220.)

²³⁵ NEČAS, 1979, 28.

²³⁶ HALÁSZ Iván: Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában. = Limes 2005/2., 91.

karolta fel, amely 1906-ban javaslatokat várt olvasóitól a szláv együttműködés új formáira. A beérkezett javaslatok alapján kezdeményezték egy újabb Szláv Kongresszus összehívását Prágába, 1908-ra, az első kongresszus 60. évfordulójára.²³⁷

A szláv képviselők a Birodalmi Tanácsban is tárgyalták a szláv összefogás kérdéseit és ekkor kapcsolódott az előkészítésbe Karel Kramář, aki rövidesen a neoszláv gondolat legfőbb képviselője lett a Monarchiában. Úgy vélte, hogy a szláv összefogás hatással lehet a Monarchia külpolitikájára és elérheti az Oroszországhoz közeledést, terveiről személyes ismerőset Aarenthal külügyminisztert is tájékoztatta és mind az osztrák, mind az orosz kormány jóindulatúan viszonyult elképzeléseihez.²³⁸

Kramář tevékenységével a formálódó szláv összefogás központja Csehország lett, ami hatalmas lehetőséget nyitott a cseh gazdasági befolyás előtt Oroszországban és a délszláv térségben. Már a Májhoz beérkezett javaslatok nagy része is erre utalt. A szlovén liberális politikus, Henrik Tuma például a délszláv pénzügyek cseh központi kezelését javasolta, azt, hogy hozzanak létre cseh-szerb bankot Belgrádban, cseh-bolgár bankot Szófiában, cseh-szlovén bankot Triesztben és egy központi szláv bankot Prágában, amely a szláv pénzügyi együttműködést szervezné. Tuma elképzelései között szerepelt még egy adriai cseh-délszláv gőzhajózási társaság megalapítása és egy cseh-délszláv szállítmányozási társaság létrehozása is Triesztben, vagy Szalonikiben.

A neoszláv mozgalomba a csehek mellett elsősorban a szlovén liberálisok kapcsolódtak be. Kramář mellett a neoszláv gondolat második számú ausztriai képviselője, Ljubljana polgármestere Ivan Hribar volt, aki a gazdasági mellett a kulturális együttműködést is fontosnak tartotta, közös szláv irodalmi lap indítását is javasolta. Véleménye szerint szorosabb, politikai, gazdasági és kulturális együttműködés csak a ciszlajtániai szlávok között lett volna elképzelhető, a magyarországi és külföldi szlávokkal csupán gazdasági és kulturális együttműködés jöhetett volna létre. Az össz-szláv szolidaritás első lépését ő is a cseh központú gazdasági együttműködésben látta, a Živnobanka és a Slavie biztosítótársaság meglévő kirendeltségeire alapozva, amelyek igazgatói rendszeresen találkoznának és a szlávokat segítő gazdasági terveket dolgoznának ki, erősítenék a szláv népek közötti üzleti kapcsolatokat és szláv tulajdonú üzemeket alapítanának. Úgy látta, hogy ezzel, a Lajtán inneni szlávokra épülve nagyhatalmi státuszú cseh pénzügyi élet jöhetne létre.²³⁹

²³⁷ NEČAS, 1979, 28-32.

²³⁸ HALÁSZ, 2005, 93.

²³⁹ NEČAS, 1979, 28-47.

A neoszláv törekvések sikerének alapvető feltétele az orosz-lengyel viszony javulása volt. Kezdetben ez ügyben is kedvező jelek mutatkoztak, a neoszlavizmus nagy hatással volt a galíciai – és az orosz lengyelországi – lengyel arisztokrácia tagjaira, akik közül legfontosabb híve a cseh gazdasági beruházások fontos támogatója, Lubomirski herceg volt,²⁴⁰ és a Roman Dmowski vezette lengyel nemzeti demokraták, illetve az orosz liberálisok között is megindult bizonyos közeledés.²⁴¹

A neoszláv gondolat jegyében tartották meg 1908. július 12. és 18. között a prágai Szláv Kongresszust, amelyen cseh, orosz, lengyel, és horvát, szlovén, szerb és bolgár delegátusokkal közös délszláv küldöttség vett részt. A kongresszuson elnöklő Kramář beszédében az együttműködés legfontosabb feltételeként a szláv népek közötti, elsősorban persze a lengyel-orosz, megbékélést hangsúlyozta. A neoszlavizmus politikai programját pedig a pozitív politika alapján az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország közeledésében, a közös balkáni politikában látta. A kongresszuson elfogadott gyakorlati feladatok között egy szláv kiállítás megrendezése és egy szláv pénzügyi intézet felállítása szerepelt. A pénzügyi intézettel kapcsolatos elképzeléseket a Živnobanka igazgatóhelyettese, Jaroslav Preiss ismertette a kongresszuson, de létrehozatalában nem sikerült megállapodni. A szláv kiállítás az eredeti, az orosz delegáció által felvetett, elképzelések szerint még tisztán etnográfiai jellegű lett volna, a cseh delegáció azonban inkább ipari kiállítás megrendezését tartotta fontosnak, mindenképp a szláv piac esetleges megszerzése érdekében a cseh iparcikkek számára. A kiállítást, amelynek terve, úgy tűnt, a kongresszus egyetlen konkrét eredménye lett, 1911-ben, Moszkvában rendezték volna meg, de az orosz-japán és a balkáni háborúk miatt 1915-re halasztották és a neoszláv gondolat elhalása, illetve az első világháború kitörése miatt elmaradt.²⁴²

Bosznia-Hercegovina annexiója, nem egészen három hónappal a prágai kongresszus után, azonban komoly törést okozott a neoszláv gondolat hívei között. Az annexiót a cseh polgári politikusok jelentős része, elsősorban gazdasági okokból, pártolta. Kramář Budapesten, a delegáció ülésén, maga mellé állítva a többi szláv tagot is, nem ítélte el az annexiót, sőt kedvezőnek tartotta a Monarchia terjeszkedését a neoszláv elképzelések számára, csupán a tartományok szláv lakosai számára kért egyenjogúságot. Véleménye azonban nagy felháborodást váltott ki Oroszországban és Szerbiában, és a cseh belpolitikában, a szocialisták, realisták és a nemzeti radikálisok körében is. Kramářt a szláv ügy árulójának

²⁴⁰ MICHEL, 1976, 294.

²⁴¹ HALÁSZ, 2005, 93.

²⁴² NEČAS, 1979, 32-45.

tartották és lassan elvesztette vezető pozícióját a fokozatosan elhaló neoszláv mozgalomban. A neoszláv végrehajtó bizottság 1909-es, szentpétervári tanácskozásán még sikerült valamelyest kimagyarázni álláspontját és maga mellé állítani a többséget, a szófiai Szláv Kongresszust előkészítő 1910. februári szentpétervári tanácskozáson viszont már az orosz-lengyel ellentétek is ismét előtérbe kerültek.²⁴³

A neoszláv törekvések bukása végül a szófiai Szláv Kongresszuson vált látványossá. A kongresszust 1910. július 7-én vette kezdetét, de az ukrán és lengyel képviselők mellett a bolgár kormány sem képviseltette magát rajta. A kongresszus csak gazdasági és kulturális kérdésekkel kívánt foglalkozni, a szerb küldöttek azonban folyamatosan támadták Kramájt a boszniai annexió elfogadása miatt, és Ausztria-ellenes fórummá próbálták változtatni a kongresszust. Világossá vált tehát, hogy a neoszláv mozgalom a szlávok közötti problémákat nem képes elsimítani és 1910-et követően gyakorlatilag megszűnt.²⁴⁴

II.II.1. Csehek Bécsben és Alsó-Ausztriában

A Habsburg monarchia utolsó éveiben Bécs lakosságának nagy részét tették ki a kevésbé iparosodott, az agrárválságtól elszegényedett, elnéptelenedő morvaországi, dél-csehországi területen születettek. Kisebb arányban bár, de a Cseh-morva Fennsík déli részéről származottak is nagy számban éltek a birodalom székvárosában. A Monarchia más területei viszont meglepően csekély mértékben voltak képviselve. Csehország északnyugati, északkeleti, németek lakta vidékeiről származókat pedig szinte nem is lehetett találni Bécsben.²⁴⁵

²⁴³ HALÁSZ, 2005, 94.

²⁴⁴ NEČAS, 1979, 47-69.

²⁴⁵ FIALOVÁ – HORSKÁ – KUČERA – MAUR – MUSIL – STOUKAL, 1998, 220.

A Bécsbe irányuló cseh migráció jelentős hagyományokkal rendelkezett,²⁴⁶ de csak a 19. század második felében ért el tömeges méreteket.²⁴⁷ Ezt jól jelzi, hogy a csehek Alsó-Ausztriát a század végén már egyharmad arányban szláv nemzetiségűnek, Bécset pedig a legnagyobb cseh városnak tartották, mivel a városnak 1900-ban mintegy 400-600 000 cseh lakosa volt, ami az összlakosság mintegy harmadát tette ki.²⁴⁸ A legintenzívebb Bécsbe irányuló vándorlást a 19. század 80-as éveiben figyelhetjük meg, csupán 1880 és 1890 között 237 303 cseh tartományokbeli lakos érkezett Alsó-Ausztriába, ami mintegy 0,9%-át tette ki a cseh tartományok népességfogyásának. Egyes becslések szerint 1851-ben 83 000 cseh és szlovák élt Bécsben. 1856 és 1910 között a bécsi lakosok egynegyed része származott közvetlenül, nagyobb részük pedig közvetve, szüleik által, még nagyobb részük pedig távolabbi felmenőjük révén a Cseh Korona Országaiból.

A statisztikákból csak becsülni lehet a bécsi csehek létszámát. A század elején a nem Bécsben született bécsi lakosok aránya még csupán 10% volt, ez az arány a század közepére már 60%-ra emelkedett. Mivel azonban a népszámlálások általában december végén, olyan

²⁴⁶ A század második felében Bécsbe érkező csehek tehát viszonylag könnyedén kapcsolódhattak be az itteni cseh közösségekbe, hiszen Bécsben már régóta nagyszámú cseh élt. Már Wolfgang Lasius 1619-es *Viena Austriae* című munkájában említi, hogy a csehek bort szállítanak Bécsből, Bécsbe pedig halat, húst, sört és textilt hoznak. Wolfgang Schmälzl és Matthäus Merian pedig a 16. és 17. században a csehek évszázados bécsi kereskedéséről írtak.

A csehek kisebb közösségeket is kialakítottak a városban. Abraham a Sancta Clara prédikációiból tudjuk, hogy a csehek I. Lipót idején Szent Vencel ünnepét a bécsi ágoston rendi templomban tartották. A morvaországiak első egyházi ünnepüket, bécsi nemeseik és polgárok részvételével, 1708-ban tartották és ezután rendszeresen sor került e cseh nyelvű ünnepekre a Nepomuki Szent János kápolnában, Bécs második kerületében, majd a Maria am Gestade templomban. A templom, amely az 1820. április 3-i búcsún a redemptoristákhoz került, rendszeresen adott helyet a bécsi csehek anyanyelvi istentiszteletének. 1761-ben született az első, rövid életű, cseh nyelvű bécsi lap, a *C. k. privilegované české vídeňské poštovní noviny*. Ezt követően 1813 és 17 között jelent meg ismét cseh nyelvű lap Bécsben, a *Cis. král. Vídeňské noviny*, Johann Nepomuk Hromátko kiadásában. 1848-ban adták ki a *Wjdecký posel*, a cseh, morva és sziléziai egyletek orgánumát. 1850 júliusától pedig Bécsben jelent meg a Karel Havlíček Borovský Slovan című lapja ellen irányuló, kormány által felügyelt, *Vídeňský deník*, amelyet azonban a Slovan beszüntetésének elérésékor leállítottak.

A 18. század második felétől Bécs a cseh művelődés fontos központjává is vált. II. József, aki Johann Wenzel Pohl-tól tanult csehül, bevezette a cseh nyelv oktatását a bécsi helyi Katonai Akadémián, 1775-ben a bécsi egyetemen pedig megalakult az első cseh tanszék. A bécsi egyetemen több kiváló cseh tudós is oktatott, köztük a történész, filológus Alois Vojtěch Šembera és Tomáš G. Masaryk is.

Palacký kezdeményezésére 1823-ban alakult meg az első bécsi cseh egyesület, Jan Petian *Csehszláv Evangélikus Teológusok Egyesülete* (*Československý spolek evangelických teologů*), amelyet azonban két év múlva feloszlattak.

Az első bécsi cseh nyelvű színházi előadásra 1850. december 29-én került sor a josephstadti színházban, ahol Václav Kliment Klicpera *Divotvorný klobouk* című vígjátékát mutatták be. (BROUSEK, Karl M.: Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band 7., München, R. Oldenbourg Verlag, 1980, 11-14.)

²⁴⁷ Bécs lakosságának gyors növekedése is erre a körülményre vezethető vissza. A város 1860 és 1880 között 35,5%-al, 1880 és 1900 között 130,8%-al nőtt. (Uo., 15.)

²⁴⁸ GLEITLER, Monika: Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München-Wien, R. Oldenbourg, 1972, 29.

időben voltak, amikor a cseh idénymunkások nem tartózkodtak a városban, így a kisebbségnek csupán töredéke jelent meg ezekben.²⁴⁹

A század második felében élénk cseh közösségi élet bontakozott ki Bécsben, több cseh együletet is alapítottak, eleinte elsősorban a Bécsben élő konzervatív cseh arisztokraták támogatásával. Ezek az egyletek kezdetben a városban élő összes szláv nemzetiség közös intézményeiként működtek. A bécsi cseh közösségi élet legfőbb szervezője Jan Harrach gróf²⁵⁰ volt, az ő támogatásával alakult meg, 1863-ban, az első bécsi cseh színjátszó egyület is, a *Pokrok (Haladás)*.²⁵¹

Az első cseh egylet alapításának gondolata még 1856-ban merült fel, de a – szintén össz-szláv jellegű – *Slovanský zpěvácký spolek (Szláv Dalegyület)* megalapítását csupán 1862-ben engedélyezték.²⁵² 1865-ben született meg a szintén cseh arisztokrata alapítású *Lumír* énekkar, és az 1848-tól szervezett szláv társaskör, a *Slovanská beseda*, alapszabályait is ebben az évben hagyták jóvá. E két egylet néhány évtizedig a bécsi szlávok legfontosabb szerveződése volt. A Beseda első elnöke Eugen Černín gróf volt, alapítói között pedig a Monarchia szláv népeinek vezető személyiségeit, arisztokratákat, főpapokat, nagypolgárokat és tudósokat találhatunk, Jindřich Clam-Martinicot, Otto és Jan Harrachot, Zdenko Kolowrat-Krakowskyt, Egbert Belcredit, Sigmund Berchtoldot, Heinrich Lobkowitz herceget, Adolf Schwarzenberg von Krumau herceget, Josef Hlávkat, Anton Becket, Josef Alexander Helfert bárót, Štěpán Moyses magyarországi szlovák evangélikus püspököt és Josip Strossmayer diakovári püspököt, de az alapító tagokhoz sorolták még František Palackýt, František Ladislav Riegert, Eduard és Julius Grégrt és Karel Sladkovskýt is. Az egylet tagja volt Tomáš G. Masaryk is.²⁵³

A Slovenská beseda anyagi alapjának megteremtéséhez nagyszabású szláv bálokat rendeztek a negyvenes, ötvenes években, amelyeket elsősorban a szerb fejedelmek, Miloš és Mihail Obrenović finanszíroztak.

1868-ban alakult meg a bécsi egyetem cseh diákjainak egyesülete, az *Akademický spolek (Akadémiai Egyület)*, amelynek tagjai közé tartozott, többek között František Palacký,

²⁴⁹ A bécsi cseh lakosság arányát jól jelzi, hogy a város német többsége a század végére már irracionális félelmet érzett Bécs elcsehesedésétől. A népszámlálások előtt ezért cseh-ellenes kampányokat folytattak, a cseheket gyakran lakásfelmondással és munkájuk elvesztésével fenyegették. (BROUSEK, 1980, 22-23.)

²⁵⁰ Jan Nepomuk Harrach gróf (1828-1909) a konzervatív cseh arisztokrácia hazafias tagjai közé tartozott, a 19. század ötvenes éveitől vett részt a cseh közéletben, a Nemzeti Színház felépítésére létrehozott választmány elnöke volt és nagy összeggel járult hozzá a színház felépítéséhez, a Cseh Matice kurátora és a Slavic Bank elnöke is volt. A cseh operairodalom támogatására is kiírt pályázatokat. (PEČENKA, Marek: z Harrachu Jan Nepomuk hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 126.)

²⁵¹ BROUSEK, 1980, 14.

²⁵² Az egylet alapítása így is egy évvel megelőzte a prágai Hlahol dalegyület létrejöttét. (GLETTLER, 1972, 83.)

²⁵³ Uo., 84.

Jan Harrach gróf, Alois Šembera egyetemi tanár, Josef Karásek, az Afrikakutató Emil Holub, Ferdinand Menčík és Josef Svatoopluk Machar, illetve Svatoopluk Čech is. Masaryk néhány évig, Vlastimil álnéven az egyesület elnöke volt.²⁵⁴

1866 végén Sokol Tornaegylet is alakult Bécsben, a *Sokol vídeňský*, amely az első Sokol egyesület volt a cseh tartományok határain kívül. 1883-ban fiókegyesületet nyitott a X. kerületben, 1900-ra pedig 302 tagja volt. 1910-ben pedig Bécsben és Alsó-Ausztriában összesen 15 Sokol egyesület volt, 2800 taggal.²⁵⁵ 1895-ben pedig az *Orel Katolikus Tornaegylet* is megkezdte működését, amelyet 1897-ben a szociáldemokrata munkás tornaegylet, a *Dělnická tělocvičná jednota* alapítása követett.

A század utolsó évtizedére már megszámlálhatatlan kisebb, folyamatosan változó taglétszámú cseh egyesület működött Bécsben.²⁵⁶ Az egyesületalapítási láznak csak a kerületi előljáráásokon dolgozó kevés csehül beszélő hivatalnok kapacitásának korlátai vetettek gátat, hiszen egy bizonyos egyesületi létszám felett már képtelenek lettek volna az ellenőrzésre. A kilencvenes években, a szervezeti átláthatóság érdekében, nagyobb közös szervezetekbe tömörültek a bécsi cseh egyesületek. 1890-ben létrehozták az alsó-ausztriai nem politikai jellegű szláv egyesületek központi egyesületét, az *Ústřední jednota nepolitických spolků slovanských v Dolních Rakousích* szervezetét, 1894-ben pedig a Sokol tornaegyletek alsó-ausztriai tartománya alakult meg, *Sokolská župa dolnorakouská* néven, végül a cseh dalegyletek egyesültek 1908-ban a *Dolnorakouská župa pěvecká* szervezetében.²⁵⁷

A nyolcvanas évekre a bécsi cseh közösség legégetőbb kérdésévé a cseh nyelvű oktatás megszervezése vált, mivel a cseh tanárok csak az egyesületek alkalmatlan körülményei között taníthatták a cseh közösség fiataljait. A cseh nyelvű korszerű oktatásban az erős asszimiláció elleni védekezés és a társadalmi beilleszkedés eszközét látták. Az 1868-ban létrejött *Česko-slovanský dělnický spolek* 1872-ben kezdeményezte a *Komenský Iskolaegylet* (*Komenský-Verein zur Errichtung und Erhaltung böhmischer Schulen in Wien*) megalakítását.²⁵⁸ Az iskolaegylet szervezésében 1883-ban nyílt meg az első cseh népiskola, a Quellen Strasse 72-ben, Bécs X. kerületében. Elsősorban az alsófokú oktatás kiépítésére törekedtek, középiskola nyitását nem is tervezték, 1908-ban azonban, magánalapításként, ipariskolát nyitottak.

²⁵⁴ BROUSEK, 1980, 14.

²⁵⁵ GLETTLER, 1972, 86-87.

²⁵⁶ Az egyre aktivizálódó egyesületi élet biztos jele volt a birodalom fővárosába bevándorló csehek számának erős növekedése. (BROUSEK, 1980, 15.)

²⁵⁷ BROUSEK, 1980, 16.

²⁵⁸ GLETTLER, 1972, 95.

A Komenský Iskolaegylet a bécsi nemzetiségi vetélkedés egyik célpontja volt, ami egy 1905-ös bírói döntéssel vette kezdetét. A városháza azzal, hogy megvédte az oktatási nyelve miatt megtámadott cseh iskolát, csak fokozta a bécsi német nacionalisták felháborodását. A bécsi cseh iskolákat végül az Alsó-Ausztriában a kötelező német oktatási nyelvet bevezető *Lex Kolisko*, majd a *Lex Kolisko-Axmann* hozta nehéz helyzetbe, mivel ezután nem kaptak nyilvános működési jogot, diákjaiknak egészen 1908-ig Břeclavban (Lundenburg) kellett letenniük a záróvizsgákat.²⁵⁹

A nyolcvanas években megjelenő nemzetiségi vetélkedés hatására politikailag is formálódni kezdett a bécsi cseh közösség. Az 1881-ben megalapított *Ausztriai Nemzetiségi Klub* (*Klub rakouských národnosti – Österreichische Nationalitätenklub*) a Monarchiában elsőként próbálta elérni a nemzetiségi jogegyenlőséget, tagjai között németek is voltak, például Karl Lueger. A Klub idővel ifjúcseh irányba mozdult el és egyre inkább a cseh kisiparosok és a kézművesek érdekképviseletévé vált. 1885-ben alapították az 1500 tagú *Első Bécsi Cseh Politikai Egylet* (*První česká politická jednota ve Vídni*), amit azonban öt évvel később feloszlattak.

A pünkösdi program reakciójaként született meg az *Alsó-ausztriai Nemzeti Tanács* (*Národní rada dolnorakouská*), amely nem csupán politikai szervezetté, hanem a cseh kulturális és gazdasági egyesületek gyűjtőszervezetévé is kívánt válni, a szervezkedési tilalomtól tartva azonban illegalitásban tevékenykedett és a jelentősebb egyletek nem is képviseltették magukat benne. Hasonló sorsra jutott az 1906-ban alapított *Národní rada česká, Dolnorakouský odbor národní rady české* is. E szervezetek sikertelenségének legfőbb oka az volt, hogy a cseh munkások és a Bécsben szétszórta élő cseh értelmiségiek többsége a szociáldemokrata mozgalomba kapcsolódott be és nem a nemzeti politikai egyletekbe.²⁶⁰

²⁵⁹ A Komenský Iskolaegylet iskolái az ún. Volksstamm Theorie-re, az alkotmány 19. paragrafusának első bekezdésére hivatkozva a minden nemzetiséget (Volksstamm) megillető nyelvi egyenlőség jogára alapozva kérelmezték nyilvános iskolák fenntartását, az alsó-ausztriai és a bécsi cseheket azonban nem ismerték el nemzetiségként és a cseh nyelvet sem tekintették tartományi nyelvnek. (BROUSEK, 1980, 16.)

²⁶⁰ Az ifjúcsehek is megkíséreltek bécsi politikai egyletet alapítani, a *Szabadelví Választók Politikai Egylete* (*Politický spolek svobodomyslných voličů*) azonban szintén rövid életűnek bizonyult.

Jaroslav Klofáč *Nemzeti Szocialista Pártja* (*Národní socialistická strana*) 1897-es alapítása után Bécsben is működött. A szociáldemokrata cseh munkások közül sokan átléptek a nemzetizocialista munkásegyletbe, amely 1898-ben megalapította a Barák oktatási egyletet (*Jednota Barák*). Az egylet 1901-ben mintegy 2000 tagot számlált, 1912-ig azonban tagjainak száma már negyedére csökkent. A párt keretében női egylet is alakult, amely nagy súlyt fektetett az ifjúsági munkára. Az első világháborút megelőzően ifjúsági titkársága, a *Zemský výkonný výbor omladiny národní sociální*, a bevándorolt ifjúság számára ötven tanulólhelyt biztosított. A nemzeti szocialistáknak saját bécsi orgánumuk is volt, a *Česká Vídeň* című lap.

Több gazdasági jellegű cseh egylet is működött Bécsben, zálogház (*Dělnická a živnostenská záložna*), cseh nemzeti ház felépítését pártoló egylet (*Český lidový spolek pro vybudování národního sociálního domu ve Vídni XV.*), illetve betegsegélyző és temetkezési pénztár (*První česká nemocnenská a pohřební pokladna*). (Uo., 17-18.)

A szociáldemokratákon kívül sikeresnek csak a bécsi keresztényszocialista cseh együletet a *Katolícko-politická jednotu* nevezhetjük, ennek szervezetében számos más egyesület, például az Orel Tornaegylet,²⁶¹ iparosegylet (*Jednota katolíckých tovaryšů*) és egy szakszervezet (*Všeodborové sdružení křesťansko-socialistického dělnictva*) is működött, vezetője az első világháborúig Cyril Stojan birodalmi tanácsi képviselő volt.²⁶²

A cseh szociáldemokrata mozgalom az 1867-ben alapított Csehszláv Munkásegyletből fejlődött ki. A munkásegylet 1874-ben egy fogyasztási egyesület létrehozása körüli vita során felbomlott, a X. kerületben létrejött a *Munkásegylet (Dělnická jednotu)*, a XI.-ben a Tyl Egylet, a XII.-ben pedig a Slovan Munkásegylet.

A megszülető számos munkásegyletet az 1881-ben lapjával, a *Dělnické listy*vel együtt Liberecből Bécsbe települt *Szociáldemokrata Párt* olvasztotta magába. 1899-ben Bécsben és Alsó-Ausztriában 37 cseh szociáldemokrata egylet működött, 3044 taggal. 1907-ben pedig 87, 4800 taggal. A *Dělnické listy* 1900-tól 1907-ig példányszámát 2800-ról 10 000-re növelte. 1904-től szerveződött meg a cseh szociáldemokraták bécsi oktatási egylete, a *Jednota Máj*, a pártnak nyomdája is volt, a *Lidová tiskárna*, az V. kerületben pedig egy munkásháza (*dělnický dům*).²⁶³ Az első világháború előtt, 1914-ben, a Bécsben megjelentetett cseh kalendárium, a *Vídeňský národní kalendář* sorra vette a bécsi cseh szociáldemokrata egyleteket, a felsorolás 6 politikai, 15 képzési-, szórakoztatási, 8 kerékpáros, 7 munkásifjúsági, 11 munkástornaegyletet és 7 dalegyletet tartalmaz.

A cseh és a német szociáldemokrácia 1911-ig szorosan együttműködött, ezután azonban a cseh szociáldemokrácia már önállóan szerveződött és 1912 végére elérte taglétszáma maximumát, 4000 tagot.²⁶⁴ A századfordulón a szakszervezeti mozgalomban is megindult a csehek és szlovákok önálló szervezkedése. Elsőként a téglagyári munkások alakították meg saját szakszervezetüket 1896-ban, az *Odborový spolek cihlářských dělníků v Rakousku*-t,²⁶⁵ amelyet a többi szakma szervezete is követett²⁶⁶ és még ugyanebben az

²⁶¹ Az Orel (Sas) Tornaegylet a Sokol Tornaegylet mintájára szerveződő katolikus egyleti mozgalom volt. Az Orel központja Brünnben volt, az egyes egyletek pedig főként egyházi ünnepeken léptek fel nyilvánosan. A bécsi Orel tagjai 1912-ben részt vettek a kroměříži harmadik Orel találkozón és a bécsi eucharisztikus kongresszuson. Első bécsi nyilvános bemutatójukat 1913-ban rendezték. (GLETTLER, 1972, 141.)

²⁶² Uo., 117.

²⁶³ BROUSEK, 1980, 17-19.

²⁶⁴ Korábban a német szociáldemokrácia a csehek törekvéseinek többségét támogatta Bécsben, de mégis egyre többször került sor nézeteltérésre. Az 1907-es birodalmi tanácsi választások előkészületekor a bécsi csehek azt követelték, hogy a két jelölt közül az egyik cseh legyen, ez azonban Viktor Adler erős ellenállásába ütközött, 1909-ben pedig a kisebbségi iskolakérdéssel kapcsolatban kerültek szembe egymással a cseh és német szociáldemokraták a képviselőházban. (Uo., 19.)

²⁶⁵ A csatornatisztítók, akik csaknem kizárólag csehek voltak, és a szinte teljes mértékben szlovák munkásokból álló szenesek is ezt a példát követték. (Uo., 19.)

évben létrejött a csehszlovák szakszervezeti szövetség, az *Odborové sdružení československé* Antonín Němec elnöklétével.

Bécs gazdasági életében is nagy szerepet játszott a város cseh népessége. A bécsi csehek 85%-a az iparban dolgozott, mintegy 28%-uk a textiliparban és sok csehet foglalkoztattak a Bécs déli részén található téglagyárak is. Mivel a bécsi csehek többsége ipari munkás volt a cseh közösségben a férfiak száma meghaladta a nőkéét. A fiatalabb generációban különösen feltűnő volt a férfiak többsége, az idősebb generációkban azonban már a nők voltak többségben.²⁶⁷

A cseh tőke viszonylag későn, a századfordulótól jelent meg Bécsben, elsőként bécsi cseh pénzügyi fiókokat a Slavia Biztosítótársaság, 1874-ben,²⁶⁸ és a Živnobanka hozott létre. A Slavia elnöke Jan Harrach volt. 1900 és 1913 között a cseh bankok összesen nyolc fiókot nyitottak Bécsben, a Živnobanka pedig, 1914-ben, már tizennégy bécsi kerületben létesített alfiókot.²⁶⁹

Helyi alapítású cseh pénzügyi intézetek, főként zálogpénztárak, kis takarékegyesületek és krajcáros társaságok, viszont már az 1860-as évektől működtek. 1863-1914 között összesen húsz cseh zálogházat alapítottak, amelyek közül, különösen a két másik intézménnyel történt 1910-es sikeres fúzióját követően, a *Videňská záložna* emelkedett ki. Több zálogház egyesüléséből 1887-ben egy másik nagyobb intézmény, a *Cseh Zálogház (Česká záložna)* is létrejött. A kisebb takarékegyesületek és krajcáros társaságok egyesülésével szociáldemokrata és polgári fogyasztói szövetkezetek (*Spotřební družstva*) születtek, de ezek többsége hamarosan tönkrement.

A cseh egyletek is létrehoztak szövetkezeteket, amelyekben különböző egyleti célokra gyűjtöttek. 1894-ben elsőként a bécsi Sokol Tornaegylet fogott gyűjtésbe, tornacsarnok építésére (*Družstvo pro vystavění tělocvičny sokolské jednoty Tyrš*), majd e szövetkezet 1896-ban átalakult a XV. kerületi Nemzeti Ház felépítését támogató szövetkezetté (*Družstvo k vystavění Národního domu XV.*). Végül a ház felépítése helyett az I. kerületben, a Posta

²⁶⁶ 1901-ben a szabóké, az *Odborové sdružení československých krejčí* és a *Odborové sdružení československých mistrů krejčovských*, majd a cipészeké: *Sdružení národně-sociálních obuvníků*, és a szűcsöké: *Odborný spolek mistrů kožešnických* és *Svaz slovanských kožešníků*, a henteseké: *Sdružení československých uzenářů*, a pincéreké: *Odborné sdružení československých číšníků*, illetve *Odborný spolek pomocnictva hostinského*, a vasipari munkásoké: *Sdružení československých kovopracovníků*, a pékeké: *Odborné sdružení dělníků pekařských*, a cukrászoké: *Národní odborové sdružení dělnictva cukrářského*, a nyomdászoké: *Národní sdružení českých typografů*, a szobafestőké: *Odborové sdružení malířů a natěračů* és a fodrászoké: *Odborové sdružení československých holičů a vláskářů*. (GLETTLER, 1972, 145.)

²⁶⁷ A bécsi német férfiak és nők aránya 100 volt a 112-höz, a csehek esetében pedig ez 82 volt a 100-hoz. (BROUSEK, 1980, 20.)

²⁶⁸ NEČAS, 1987, 16.

²⁶⁹ BROUSEK, 1980, 20.

Hotelt alakították át, amelybe, röviddel a háború kirobbanását megelőzően, a *Národní rada česká*, a *Slovanská beseda*, a *Pokrok*, a *Lumír*, a *Sokolská župa dolnorakouská* és az *Akademický spolek* költözött.²⁷⁰

Bécsben 1875-től mondtak szentmisét cseh nyelvű prédikációval, eleinte négy, 1905-ben pedig már tíz templomban. A bécsi cseh katolikus egyházi intézmények közül az 1865-ben alapított *Szent Metód Egylemek* (*Jednota sv. Metoděje*) volt kiemelkedő jelentősége, az egylet eredeti célja a cseh nyelvű misék és – a cseh iskolákban – a cseh nyelvű hitoktatás megszervezése volt, de később számos jótékonyági egyletet (*Svato-Václavský spolek*, *Spolek sv. Zity*, *Mariánská družina paní a dívek*) is fenntartott. 1908-ban a redemptoristáktól félmillió koronaért a III. kerületi főúton egy templomot és kolostorépületet vásároltak, ahol az Orel Tornaegylet, a *Jednota katolických tovaryšů* és a *Všedoborové sdružení křesťansko-socialistického dělnictva* munkásegyletek, illetve a *Katolicko-politická jednota* székhelye is működött.

A bécsi cseh evangélikusok 1868-tól hallgathattak cseh nyelvű istentiszteletet a Dorotheergasse-i templomukban, 1891-ben pedig megalakult a *Spolek pro zřízení ev. ref. sboru ve Vidni* evangélikus egylet. 1895-ben jött létre a bécsi cseh evangélikus matice (*Evangelická Matice*), amit 1897-ben egy evangélikus férfi egylet (*Spolek křesťanských mladíků a mužů*), 1908-ban pedig egy leányegylet (*Spolek křesťanských dívek*) követett. 1907-ben szövetkezetet hoztak létre egy bécsi cseh evangélikus központ, a Husz Ház felépítésére (*Stavební družstvo „Husův dům“*)

Karel Živný, a bécsi *Első Cseh Politikai Egylet* (*První česká politická jednota*) vezetője a kilencvenes évek végén élénk propagandába kezdett a bécsi csehek átcsábítására az ortodox egyházba, ami szerinte védelmet nyújtott volna az asszimiláció ellen. Kezdeményezése kevés visszhangra talált, 1897-ben csupán 150 taggal tudta megalapítani a pravoszláv művelődési egyletet a *Pravoslavný vzájemně vzdělávací spolek*et, amely mellett, *Gorazd* néven, egy szövetkezetet is létrehoztak bécsi cseh pravoszláv ház felépítésére.²⁷¹

A bécsi csehek száma tehát egészen 1914-ig folyamatosan emelkedett, a bécsi cseh közösség kiépítette és folyamatosan fejlesztette művelődési, oktatási, érdekvédelmi és egyházi szervezetét. E cseh közösség szoros kapcsolatban állt a cseh tartományokkal, fejlődése lépést tartott, sőt – mivel Bécs a birodalom fővárosa volt – néhány vonatkozásban meg is előzte a cseh tartományok cseh közösségének fejlődését. Ugyanakkor alapvetően a külföldi cseh közösségek jellegzetes képét mutatta, jelen volt a város német többségéhez történő

²⁷⁰ Uo., 21.

²⁷¹ GLETTLER, 1972, 111-120.

asszimiláció jelensége és az emigráns közösségekre jellemző fluktuáció is, hiszen a bécsi cseh közösség nagy részét alkotó idénymunkások, – az építőmunkások, a téglagyári munkások, a cselédek, a tanoncok – az egyetemi hallgatók, a hivatalnokok, a művészek és a katonák csupán életük bizonyos, hosszabb-rövidebb időszakát töltötték a városban, de nem különböztek e csoportoktól az állandó bécsi lakosoknak számító csehek sem, hiszen egy részük – több éves bécsi tartózkodás után is – szintén rendszeresen tért vissza rokonaihoz a cseh tartományokba.

Az első világháború kirobbanását és a Monarchia széthullását követően a bécsi cseh közösség helyzete alapjaiban változott meg.²⁷²

II.II.2. Csehek a délszlávok lakta tartományokban

A Monarchia délszlávok lakta területei a 19. századi cseh expanzió fontos célterületei voltak. A szlovének által lakott Lajtán inneni tartományok nemzeti megújulása már a kezdetektől nagy cseh támogatást kapott, de a horvát területeken is erős volt a cseh kulturális és politikai befolyás. A cseh pénzügyek, illetve a textil- és gépipar számára, a Balkánhoz hasonlóan, a legjövödelmezőbb terjeszkedési iránynak számítottak a birodalmon belül a délszláv területek, így a gazdasági terjeszkedés, emellett, hogy a csehek számára a délszlávok támogatását is jelentette, rendkívül jövödelmezőnek is számított.

²⁷² Az első világháború kirobbanását követően a bécsi cseh egyesületek nagy veszteségeket szenvedtek, a Komenský Egyesület fiatal tanárai a frontra vonultak és egyre növekvő pénzügyi nehézségekkel küzdött az iskolaegylet, 1916 őszén az alsó-ausztriai Sokol tartomány még gyűlést kezdeményezett a javára, de egy évvel később, a helyzet rosszabbodásával, már önállósága feladását, az Ústřední matice školskával történő egyesülést fontolgatta. 1915-ben, mivel az egyesület betiltása fenyegetett, a III. kerületi iskolaépületet kórházként a hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátották, más cseh szervezetekkel pedig a Molnárok Szövetsége néven leveleztek.

A Sokol Tornaegyletnek 10-ről 40%-ra nőtt a tagvesztése a első háborús évben. A háború végéig 1244 férfi vonult be a bécsi Sokol tagjaiból, ami a háború előtti taglétszám 70%-a volt. A bécsi Sokol egyesület tevékenysége a háború egész ideje alatt folyt, az egyesület női tagsága intenzíven vett részt karitatív munkában, étel és ruhaosztás mellett – amíg be nem tiltották – cseh folyóiratokat, főként a Videňský denníket, és cseh nyelvű irodalmat juttattak a bécsi kórházakban fekvő sebesült cseh katonáknak.

A bécsi cseh egyesületi élet, bár szigorú megfigyelés alatt, de tovább működött, sőt, a Monarchia utolsó évében, új bécsi cseh egyesület is alakult, 1918. február 1-én, a *Cseh Szív (České srdce)*, amely hivatalosan humanitárius, szociális egyesületként alakult, nem hivatalosan azonban a megszűnt Cseh Nemzeti Tanács helyébe lépett.

A háború idején Bécsben két cseh nyelvű napilap jelent meg, a Videňský denník és a Dělnický listy. A Videňský denník példányszáma a háborús időszakban a 20-25 000-et is elérte, szlovák területen és a fronton is terjesztették, cikkei pedig, – a cenzúrát megkerülve – főként 1918 januárjától, a cseh emigráció tevékenységéről és a légiókról is tudósítottak. Egy 1918. október 18-i cikke szerint azonban a bécsi csehek aggodalommal szemlélték a fejleményeket és arra kérték a Cseh Nemzeti Tanácsot, hogy ne feledkezzen meg a bécsi cseh kisebbségről, amely a cseh nemzet 12%-a. (BROUSEK, 1980, 24-29.)

A szlovének lakta tartományok különleges helyet foglaltak el a 19. századi cseh fejlődésben, hiszen a szlovén szintén a birodalom ciszlajtán felében élő, sok történelmi szállal a csehekhez kötődő szláv nemzet volt, amelynek fejlődését a csehek élénk figyelemmel kísérték, a szlovénokat a cseh kulturális küldetés, gazdasági terjeszkedés és politikai befolyás fő alanyainak tekintették. A század végéig sokszor a csehekhez legközelebb eső, magyarországi szlovákságnál is erősebb kapcsolatok alakultak ki a szlovénekkel. A szlovén nemzeti mozgalomra a 19. század derekától a 20. század elejéig a cseh befolyás volt a legnagyobb, meghatározó hatással.

Az 1848-as szoros kapcsolatokat követően, – Josip Kranjc František Palacký érveit használva utasítja el a frankfurti nemzetgyűlés meghívását²⁷³ és az ausztrioszlavizmusnak is nagy hatása volt a szlovén politikai gondolkodásra²⁷⁴ – az 50-es években a cseh tartományok területéről érkezett cseh hivatalnokok, tanárok bekapcsolódtak a szlovén nemzeti ébredésbe, a szlovén nyelvű művelődés lelkes hirdetői lettek. A szlovén tartományokba érkező – többségükben a szláv összetartozás gondolatát hangoztató – csehek egy része végleg itt maradt.²⁷⁵

1860 után, az alkotmányos időszakban a szlovén tartományokkal a kulturális mellett politikai kapcsolatok is egyre szorosabbá váltak.

A kulturális kapcsolatok fontos szegmense volt a főként cseh mintára szerveződő szlovén egyleti mozgalom. A századfordulóig sorra jöttek létre a különböző olvasóköriök, egyletek, intézmények. Közülük a legfontosabbak az 1860-ban felállított a *Szlovén Matica*

²⁷³ PRUNK, Janko: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana, Grad, 1998, 66.

²⁷⁴ GANTAR-GODINA, Irena: Oris slovensko-slovanskih stikov do 1914. In: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in culture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za Slovenske Jezike in Književnosti, 1996, 197.

²⁷⁵ A ljubljana gimnázium tanári karában több, a szlovén nyelvű oktatás fontosnak tartó cseh tanár működött, 1852 és 1862 között a cseh J. N. Nečasek volt a gimnázium igazgatója, 1859 és 1887 között pedig a gimnáziumban tanított J. Vavř, aki Fran Levstikkal közösen, német alapokon, kidolgozta az első szlovén testnevelési terminológiát. Vavř mintegy négy évtizeden át a Szlovén Matica (*Matica Slovenska*) bizottsági tagja is volt. A Matica maribori csoportjában, annak megalakulásától, 1863-tól fontos szerepet töltött be a cseh R. Chočoloušek. G. A. Lindner, aki később a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem pedagógia professzora lett, 1855-től Celjében tanított, 1869-71 között pedig városi oktatási felügyelőként működött. A modern nőgyógyászat egyik világszerte ismert személyisége, több európai szervezet tagja, A. Valenta 1857 és 1898 között a ljubljanai szülészeti főorvosa, a ljubljanai kórház igazgatója volt. 1861-ben egyik alapítója volt az *Egészségügyi Társaságnak (Zdravniško društvo)* is, amely Bécs és Prága után a harmadik ilyen társaság volt a Monarchiában.

A Csehtestvéri egyház (Jednota česko-bratrská) megújítását kívánta, meglehetősen kevés sikerrel, népszerűsíteni a szlovén tartományokban, előadásaiival, cikkeivel, kiadványaival a 19. század utolsó éveitől az első világháború kitöréséig a cseh A. Chršký. Nagy szerepe volt Biblia 1914-es, szlovén nyelvű kiadásában, amelyet a *Britanska in inozemska svetopisemska družba* adott ki. (URBANČIČ, Boris: Česko-slovenské kulturní styky. Praha, Euroslovica, 1995, 24.)

(*Slovenska Matica*),²⁷⁶ amelynek lapja, a *Letopis Matice Slovenske* többször közölt cseh vonatkozású cikkeket.²⁷⁷ 1885-ben az *Ústřední Matice Školské* mintájára hozták létre a *Ciril-Metód Társaság*ot (*Ciril-Metodovo društvo*).²⁷⁸ Az egyletek, olvasókörok mellett működő szintársulatok gyakran mutatták be cseh szerzők színdarabjait is.²⁷⁹

1863. október 1-én alakult meg a cseh Sokol mozgalom szlovén egylete, a ljubljana *Déli Sokol Tornaegylet* (*Južni Sokol*),²⁸⁰ az egylet első vezetője Etbin Henrik Costa²⁸¹ volt,²⁸² 1879-től a ljubljana polgármester, Ivan Hribar vezette a Sokolt, 1892-től pedig Viktor Murnik irányította az egyletet,²⁸³ aki több Sokolt is alapított a szlovén tartományokban, 1905-ben pedig létrehozta a szlovén *Sokol Szövetséget* (*Sokolska zveza*).²⁸⁴ Murnik a szlovén Sokol mozgalom teoretikusa is volt, a kilencvenes években több saját, illetve csehből fordított cikkben népszerűsítette a Sokol mozgalom alapítójának, Miroslav Tyršnek gondolatait és cseh alapokon kialakította a modern szlovén testnevelési terminológiát is.²⁸⁵ A szlovén Sokol találkozókát is rendezett²⁸⁶ és a szlovén szokolisták a prágai Sokol találkozókra is

²⁷⁶ GANTAR-GODINA, 1999, 40.

²⁷⁷ 1874-ben és 1880-ban beszámolt a Királyudvari, majd a Zöldhegyi Kéziratról, 1877-ben F. Šukelj írt František Palackýról, 1894-ben és 1897-ben pedig Matija Murko közölt cikkeket Jan Kollárról. (URBANČIČ, 1995, 29.)

²⁷⁸ GANTAR-GODINA, 1999, 40.

²⁷⁹ URBANČIČ, 1995, 23.

²⁸⁰ MAROLT, Janez – MIHELIČ, Darja – ŽVANUT, Maja – ROZMAN, Franc – PRUNK, Janko – KRESAL, Ferdo – KACIN-WOHINC, Milica – FERENC, Tone – REPE, Božo: Slovinci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana, Mihelač, 1999, 162.

²⁸¹ A ljubljana ügyvéd 1872-ig a Slavia Biztosítótársaság képviselője volt Krainában. (NEČAS, 1987, 17.)

²⁸² Kezdetben a ljubljana *Olvasóegylet* (*Ljubljanska čitalnica*) helyiségében működött a Sokol, 70 taggal. Az első tornászmaster Štefan Mandič volt. Az egylet első tornatermét a Fröhlich házban rendezték be, a Dunajska cestán, de 1864 májusától a ljubljana Tivoli parkban is rendeztek nyilvános tornabemutatót. 1868 októberétől a tornaterem átköltözött Gradišče pri Cvelbarba, majd 1896-tól a ljubljana új *Nemzeti Ház*ban (*Narodni dom*) tornáztak az egylet tagjai. Az egyleti köszönet a cseh *Na zdar* volt. (MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 162.)

²⁸³ GANTAR-GODINA, 1999, 40.

²⁸⁴ Szinte az összes fontosabb szlovén városban alakult Sokol Tornaegylet, az 1904-es Sokol találkozó idején már 15 egylet működött, a ljubljana után 1887-ben alakult Sokol Novo mestóban, 1889-ben Prvačinában, 1890-ben Celjében és Zagorjében, 1896-ban Kranjban, 1897-ben Idrijaban, 1900-ban Solkanban, 1902-ben Šiškabán, 1903-ban alakult meg a Sokol Ljutomerben és Trzicben, majd 1907-ben Mariborban, 1908-ban Ptujban, Lenartban és Slovenska Goricában, 1911-ben Središčében, 1913-ban pedig Ormožban alakultak újabb egyletek. Az első világháború idején már 115 Sokol egylet működött.

Az egyletek nagy száma miatt a szlovén tartományokban működő Sokolt is tartományokra osztották, 1909-ben nyolc Sokol tartományt alakítottak ki. Az első világháború idejére a szlovén Sokol taglétszáma elérte a 6600-at. (MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 162, 172, 196.)

²⁸⁵ URBANČIČ, 1995, 23.

²⁸⁶ Az első szlovén Sokol találkozót (*1. slovenski vsesokolski zlet*) a Južni Sokol fennállásának 25. évfordulóján, 1888. szeptember 8-9-én rendezték, Ljubljánban, amelyre az összes szlovén tartományból érkeztek szokolisták, de a horvát és a cseh Sokol is képviseltette magát. (MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 179)

rendszeresen részt vettek,²⁸⁷ 1904. július 16-án pedig Ljubljánában rendezték a Sokol találkozót.²⁸⁸

A liberális szellemiségű Sokol mozgalom sikerén felbuzdulva a szlovén katolikusok is megindították 1906-ban saját tornaegyleti mozgalmukat, szintén cseh mintára. Karel Čuk káplán ekkor alapított Jesenicében tornaegyletet, amely a brünni székhelyű Orel tornaegyleti mozgalomhoz csatlakozott. Az Orel mozgalom népszerűsége rövidesen elérte a Sokolét.²⁸⁹

A 19. századi cseh közvéleményben a tornamozgalom mellett a természetjárásnak is nagy kultusza alakult ki. Az alpesi turisztika a század végén jelentős szerepet kapott a cseh-szlovén kapcsolatokban, a szlovén tartományokban fekvő Júliai Alpok, az Alpesek szláv lakosságú hegyei, kedvelt célpontjaivá váltak a cseh polgárságnak. 1897-ben megalapították a Szlovén Hegymászó Szövetség cseh fiókját Prágában, amelynek mintegy ötszáz tagja volt. A kirendeltség elnöke K. Chodounský, egyetemi tanár volt, tagjai pedig Čermák, Dvorský és Růžicka. 1898 és 1914 között a hegymászó szövetségnek folyóirata is megjelent *Alpský věstník* címmel, illetve számos más kiadványban is népszerűsítették a szlovén hegyeket, ismertették a helyi lakosság viszonyait és *Slovinské Alpy* címmel könyvet is kiadtak a szlovén Alpokról.²⁹⁰

A hatvanas évektől a művészeti,²⁹¹ irodalmi kapcsolatok is igen szorossá váltak, aminek legszembevetőbb jele a fordítások számának robbanásszerű növekedése volt.²⁹² A

²⁸⁷ GANTAR-GODINA, 1999, 40.

²⁸⁸ A Sokol találkozón mintegy 10 000-en vettek részt, a legtöbben, 2000-en csehek, de horvátok, lengyelek, oroszok és bolgárok is. (MAROLT – MIHELIC – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 179) A budapesti Sokol Tornaegylet is képviseltette magát.

²⁸⁹ Az első világháború idejére taglétszáma szintén 6000 körül volt, tagegyleteinek száma pedig meg is haladta a Sokolét, Krajinában 107, Stájerországban 26, Görzben 29, Karintiában pedig 5 Orel egylet működött. 1906 őszén alakult a ljubljánai Orel a Keresztényszociális Szövetség (*Kršćanskosocialna zveza*) kezdeményezésére és 1907 májusában rendezték az első nyilvános tornabemutatót az Unionban. Az egylet jelszava Istennel a hazáért (*Z Bogom za narod*) volt. (Uo., 198.)

²⁹⁰ URBANČIČ, 1995, 29.

²⁹¹ Elsőként a ljubljánai Olvasóegylet mutatott be cseh darabot, 1867 őszén Klicpera *A híd* című darabját. (MAROLT – MIHELIC – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 164.) A színházi kapcsolatok különösen a ljubljánai Nemzeti Színház megnyitását követően váltak szorossá, a színházban, a századfordulón, több cseh művész is fellépett és sok cseh darabot is bemutattak. 1894 és 1900 között a cseh R. Inemann volt a színház felelős vezetője, rendezője és egyik vezető színésze is. A színház az első világháborúig mintegy negyven cseh színészt alkalmazott, az ismertebb nevek között volt O. Boleška, R. Deyl, A. Dobrovolný, Růžena Nasková és Deyl, akik visszaemlékezéseikben is említik a Ljubljánában töltött időt. F. Bohuslav pedig külön kötetben emlékezett ljubljánai éveire. A színház zene- és énekkarában is több cseh tag volt és cseh karmesterek is működtek a színházban, 1894-ben H. Beníšek, aki később, 1904 és 1910 között a ljubljánai opera igazgatója is volt, illetve Václav Talich, aki 1908 és 1912 között, megszakításokkal a – többségében cseh tagokból álló – ljubljánai Szlovén Filharmoniait is igazgatta. Rövid időn belül a város senki életének jelentős alakja lett, egy kvartettet is alapított, amelyben hegedűn játszott, és távozása után is többször vendégeskedett Ljubljánában. A szlovén zenei élet más területein is sok csehvel találkozhatunk, A. Nedvéd 26 évig vezette a Filharmoniai Társaságot (*Filharmonična družba*), férfi- és vegyeskari is alapított, 1870 és 1890 között pedig a tanári intézetben tanított zenét. Egyik alapítója volt a Zenei Maticának (*Glasbena matica*) és a Ljubljánai Olvasókörnek (*Čitalnica*) és énekkarát is vezette. A szintén cseh Anton Foerster 1867-ben lett a Drámai Kör (*Dramatični društvo*) első karnagya és J. Fabián, illetve V. Procházka után az Olvasókör

cseh írók szlovének iránti rokonszenvének szép példája volt a Jaroslav Vrchlický által 1896-ban összeállított, 51 cseh író és képzőművész alkotásait tartalmazó, Lublani című almanach, amely az 1895-ös ljubljanoi földrengésről emlékezett meg.²⁹³

Az 1883-tól Ivan Hribar és Ivan Tavčar által megindított lap, a *Slovan*, amelynek elsődleges célja a szlovén nemzeti mozgalom bekapcsolása volt a kor szláv mozgalmába és a szlovén közvélemény megismertetése a többi szláv nép irodalmával, művelődésével, szintén fontos orgánuma volt a cseh-szlovén kapcsolatoknak, mivel a *Slovan* által feldolgozott témák között előkelő helyet foglaltak el a cseh vonatkozásúak.²⁹⁴

A cseh nemzeti mozgalom során létrehozott nemzeti intézmények közül a prágai Nemzeti Színház építése váltott ki nagy figyelmet a szlovén közvéleményben. Már 1868-ban, az alapkövetételre szlovén küldöttség ment Prágába, a küldöttség tagja volt az ifjúszlovén Josip Vošnjak is, aki ünnepi beszédében a csehek kulturális fejlettségét méltatta, ugyanakkor szembeállította a két, egymással szoros kapcsolatban álló, nép politikai törekvéseit, a cseh történeti jogi érvelést és a természeti jogra hivatkozó szlovén követeléseket.²⁹⁵

énekkarának harmadik cseh vezetője volt és a Zenei Matica alapítói között is szerepelt. Több mint négy évtizedes működése során a szlovén romantikus zene egyik fő személyiségévé és a szlovén egyházi zene megújítójává vált. Jelentős volt még E. Züngl tevékenysége, illetve azoké a cseh zeneszerzőké, akik a neoromantikus zenét igyekeztek népszerűsíteni a szlovén tartományokban, K. Hoffmeister például a Zenei Maticában tanított zongorát 1891 és 1898 között és több szlovén dalhoz írt zenét, illetve szólistaként is többször fellépett. J. Procházka Hoffmeister utódja volt a Zenei Maticában, ahol 1908-ig tanított és több kamaradarabot is szerzett. 1895-től tanított orgonát a Zenei Maticában J. Vedral, Mariborban pedig E. Beran.

1893-tól többször vendégszerezelt Ljubljánában a Cseh Kvartett, Smetana, Dvořák és Suk művekkel. 1902-ben a Cseh Filharmónia és a plzeňi Smetana énekkar, 1906-ban és 1911-ben a Ševčík Kvartett, 1906-ban pedig a Morva Tanárok Egyesületének énekkara járt Ljubljánában. 1909-ben ünnepséget rendeztek a Slavec ljubljanoi énekkar fennállásának 25. évfordulójára és ezen is több cseh társulat vendégszerezelt. A szólisták közül elsősorban a híres hegedűművész, Jan Kubelík kell megemlíteni, aki a Zenei Maticának is tiszteletbeli tagja volt.

A cseh képzőművészek közül is többen alkottak a szlovén tartományokban, 1870-ben cseh karikatúrista rajzolta meg a szlovén vezetők portréját Levstik *Pavlih (Kópé)* című szatirikus lapjába. A legjelentősebb kapcsolatot a Šubič fivére ápolták cseh művészekkel. Janez Šubič Velencében ismerkedett meg V. Hynais-szal, és utazott vele Itáliában. Bécsben F. Zenisekkel, aki 1881-ben felkérte őt, hogy vegyen részt a prágai Nemzeti Színház díszítő munkálataiban. 1884-ig dolgozott Prágában, M. Aleš-sel közösen készítette az óvárosi víztorony sgraffitóját, rengeteg prágai művésszel állt kapcsolatban, például J. V. Myslbek is barátja volt. Jurij Šubič 1879-től Cseh- és Morvaországban tanított rajzot, ekkor festette Cseh lány című képét. V. Hynais hívására 1880-ban Párizsba ment, ahol segített a prágai Nemzeti Színház festményeinek elkészítésében. (Uo., 34-40.)

²⁹² 1892-ben jelent meg F. Gabršek fordításában Jan Amos Komenský *Schola ludus (Šola v igri)* című műve, az 1889-ben megjelent részletek után 1893-ban pedig J. Ravnikar fordításában a teljes Didaktika. Kortárs irodalmi művek is szép számmal jelentek meg, szinte az összes jelentős cseh szerző fontos művét kiadták.

Cseh nyelven is több szlovén munka jelent meg, 1896-ban adta ki V. Vondrák az első szlovén nyelvemlék, a Freisingi tőredék cseh fordítását. Főként a *Slovanský přehled* című lap között a szlovén irodalommal foglalkozó írásokat. Az irodalmi kapcsolatok különösen France Prešeren születésének századik évfordulója alkalmából élénkültek meg.

A fordítások mellett a cseh irodalommal foglalkozó tudományos munkák is nagy számban jelentek meg a szlovén tartományokban, a *Slovan* és a *Ljubljanski zvon* című lapok közölték cikkeket a cseh irodalomról. (URBANČIČ, 1995, 29-30, 32-34.)

²⁹³ Uo., 32.

²⁹⁴ GANTAR-GODINA, 1999, 40-41.

²⁹⁵ Uo., 40-42.

A színház megnyitásán, 1883-ban, Ivan Hribar és Makso Pleteršnik képviselte a szlovén tartományokat.²⁹⁶ 1885 novemberében, a Nemzeti Színház második megnyitójára szintén népes küldöttség látogatott a szlovén tartományokból és Horvátországból különvonattal Prágába, Ivan Hribar vezetésével. Az utazás szervezésében Anton Trstenjak és Ivan Murnik is részt vett, a delegáció tagjai között pedig a kor szlovén értelmiségének fontos személyiségeit találjuk, Makso Pleteršnik képviselte Slovenska Maticát, Ignac Valentinčič, Josip Gerba és Srečko Nolli pedig a ljubljanaí Sokolt. A megnyitóünnepségen Anton Aškerc is részt vett, aki Jan Lego segítségével a cseh kulturális élet több vezető személyiségével is megismerkedett.²⁹⁷ Az utazást egy velehradi zárandoklattal is össze kívánták kötni, hiszen ebben az évben volt Metód halálának ezredik éves jubileuma, a kormány azonban – a Velehrad környékén kitört pestisjárvány miatt – a zárandoklatot nem engedélyezte. Az utazáson résztvevő S. Gregorčič ebből az alkalomból írta meg *Velegrajska kuga* (Velehradi pestis) című versét, amelyet a prágai búcsúünnepségen olvasott fel. Az utazásról és a lelkes prágai fogadtatásról két szlovén visszaemlékezés is született, A. Trstenjak Ljubljanában kiadott *Spomenik slovanske uzajemnosti* és V. Vakaj Mariborban megjelentetett *Jugoslovani v zlati Pragi in v slavnem Velehradu* című műve.

A csehek 1887-ben viszonyozták a szlovén látogatást, ekkor 512 cseh vendég érkezett Ljubljanába. A cseh látogatók részére rendezett ünnepi koncerten Gregorčič felolvasta *Bratom Čehom* (A cseh testvérekhez) című versét,²⁹⁸ az utazásról pedig František Ekert írt útleírást.²⁹⁹

Még három alkalommal járt jelentősebb szlovén delegáció Prágában, 1891-ben a Polgári Társaskör (*Měšťanská beseda*) jubileumi kiállításán vettek részt, 1895-ben pedig a prágai néprajzi kiállításon, végül 1918 májusában a Nemzeti Színház alapkövetelésének ötvenedik évfordulóján. Ezen az ünnepségen, amely a monarchia szláv népeinek politikai megmozdulása volt, közel száz szlovén vett részt. Az ünnepség egyik szónoka a szlovén költő, O. Župančič volt és a szlovén delegáció a prágai Husz János emlékművet is megkoszorúzta.³⁰⁰

1905-ben, a szlovén költő, France Prešeren születésének századik évfordulóján rendezett ünnepségekre, a költő közadakozásból épült emlékművének leleplezésére cseh művészek és politikusok delegációja látogatott Ljubljanába. A delegáció tagjai között volt G.

²⁹⁶ URBANČIČ, 1995, 23.

²⁹⁷ GANTAR-GODINA, 1999, 42-43.

²⁹⁸ URBANČIČ, 1995, 23.

²⁹⁹ EKERT, František: Výlet Čechů na Slovinsku. V Praze, Ekert, 1888.

³⁰⁰ URBANČIČ, 1995, 23-24.

Preissová, a *Korutanské povidky* (*Karintiai történetek*) szerzője, Jaroslav Vrchlický, aki ez alkalomból szonettet írt Prešeren tiszteletére³⁰¹ és Prága polgármestere.³⁰²

Az önálló szlovén egyetemért indított mozgalom is szorosan kötődött a cseh művelődéshez. A Monarchia, szláv és német oktatási nyelvű, egyetemei (Prága, Krakkó, Lemberg, Bécs és Grác) kezdetben elegendő szlovén diáknak kínáltak képzési lehetőséget, a szlovén oktatási nyelv lehetősége pedig – a szlovén lakosságú tartományok német nyelvűsége és a szlovén értelmiség csekély száma miatt – komolyan fel sem merülhetett, így a 20. század elejéig nem is jelentkezett önálló, nemzeti intézmény iránti igény.³⁰³ A ljubljanaei egyetem megalapításáért kibontakozó mozgalom a morvaországi, brünni székhelyű egyetemért indított mozgalommal együtt indult a század elején. Mindkét mozgalom a helyi, többségi német lakosság ellenállásába ütközött. A Prágában, Brünnben és Ljubljanában 1901-től 1909-ig tartottak a megmozdulások,³⁰⁴ amelyeken a diákok mellett a nemzeti mozgalmak jeles képviselői is részt vettek, többek között Masaryk és – a korábban több ljubljanaei középületet is tervező – J. V. Hráský is.³⁰⁵

Az egyetemért folytatott mozgalom sikertelensége után egy önálló, a prágai cseh egyetem szervezetén belül felállítandó, szlovén képzési hely alapítása merült fel. E mozgalom legaktívabb tagja a nemzeti radikális Mihajlo Rostohar volt, aki 1909-ben habilitált a prágai egyetemen. A prágai cseh egyetem keretei között működő provizórikus szlovén egyetem létrehozását a ljubljanaei polgármester, Ivan Hribar és a cseh egyetem rektora, Leopold Heyrovský, illetve az egyetem szenátusa is támogatta. A prágai liberális befolyástól tartó szlovén katolikus tartományi képviselők azonban végül megakadályozták a kezdeményezést és Šušterič azt javasolta, hogy a provizórikus intézményt inkább a krakkói Jagelló Egyetem

³⁰¹ Uo., 1995, 32.

³⁰² MAROLT – MIHELIC – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 196.

³⁰³ GANTAR-GODINA, Irena: The Significance of Language and Education in Forming National Consciousness of a Small Nation. In: BINDER, Harald – KRIVOHLAVÁ, Barbora – VELEK, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v Habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 74.

³⁰⁴ GANTAR-GODINA, 1999, 45.

³⁰⁵ URBANČIČ, 1995, 27. A ljubljanaei középületek nagy részét cseh mérnökök tervezték, illetve vettek részt felépítésükben. Ilyen épület volt a tartományi székhely, a *Deželni dvorec*, a Nemzeti Galéria épülete, az *Obrtna šola* (*Ipari Iskola*), a prulei iskola épülete, a kolíni gyár, a šentjakobi híd, a celjei Nemzeti Ház. A szlovén Nemzeti Múzeum épületének belső díszítésén is csehek dolgoztak. (Uo., 41-42.) A ljubljanaei szlovén színház, a Deželno gledališče új épületén is dolgoztak csehek: „Az épület itáliai reneszánsz stílusban épül, honfitársaink, Hráský és Hrubý tervei alapján ... Más munkák is cseh eredetűek: A. Liebscher festi az előfüggönyt, a mennyezet allegóriái egy bécsi cseh festőtől valók, a dekorációk pedig a Kautský cégtől. A gépész Alois Bittner Nemzeti Színházunk egykori gondnoka ...” („*Stavba provedená jest v italské renesanci po návrzích krajanů našich Hrázkého a Hrubého ... I jiné práce jsou původu českého: A. Liebscher maluje hlavní oponu, alegorie na stropě pocházejí od malíře Čecha z Vídně, dekorace jsou od firmy Kautský a strojmistrem jest Alois Bittner, bývalý hospodář našeho Národního divadla ...*”) (Čas, Roč. VI., č. 40., 636.)

keretein belül valósítsák meg.³⁰⁶ Az ideiglenes szlovén egyetem lengyel egyetemeken – Krakkóban, vagy Lembergben – történő felállítását támogatta a katolikus szlovén diákokat tömörítő Katolikus Akadémia Szláv Ligája is.³⁰⁷

A hatvanas évek végétől – bár a cseh történeti jogi hivatkozás szemben állt a szlovén természetjogi érveléssel – cseh politikai minták is megjelentek a szlovén nemzeti mozgalomban. 1868 után a szlovén tartományokban is a politikai követelések fontos eszközei lettek a – cseh mintára – táboroknak nevezett tömeggyűlések, amelyeken a három, szlovének lakta tartomány egységét – az 1848-ban megfogalmazott egységes Szlovéniát (Zedinjena Slovenija) – és nyelvi egyenjogúságot követeltek.³⁰⁸ Az első tábort 1868. augusztus 9-én, Ljutomerben rendezték, 10 000 fő részvételével.³⁰⁹ Összesen 34 tábort tartottak a szlovén tartományokban, a legnagyobb az 1869. május 17-én, a Vižmarj pri Ljubljaniiban tartott gyűlés volt, amelyen mintegy harminc ezren vettek részt.³¹⁰

A cseh politika elsősorban a szlovén liberálisok, az ún. ifjúszlovének számára szolgált mintául, akik 1894-ben a Szlovén Nemzeti Pártba tömörültek. E pártot az ifjúcsehek szlovén viszonyokra adaptált politikájának megvalósítójának tekinthetjük, mindenekelőtt a cseh nyelvi követelések ösztönözték hasonló célok megfogalmazására az ifjúszlovéneket, akik elsősorban szlovén tannyelvű középiskolák felállítását kívánták elérni.³¹¹

A szlovén közéletet meghatározó konzervatívok, a katolikus Szlovén Néppárt és a katolikus értelmiségiek azonban mindvégig bizalmatlanul viszonyultak a cseh politikai hatáshoz, amiben a liberalizmus és ateizmus befolyását látták.³¹² Anton Mahnič a *Rimski katolik* című lapban, 1889-ben megjelentetett, *Szlovének, vigyázzunk, kivel barátkozunk!* című cikkében kifejezetten károsnak nevezte a csehekkel létrejött szoros viszonyt és azt javasolta, hogy csak a cseh katolikusokkal építsenek ki kapcsolatokat.³¹³ A többi katolikus szlovén lap, a *Katoliški obzornik*, a *Čas*, illetve a *Zora* című diáklap is közölt cseh-, elsősorban Masaryk-ellenes cikkeket³¹⁴ és más vezető szlovén politikusok – Franc Grivec, Josip Puntar és Josip Stuller – szintén ellenségesen viszonyultak a csehekhez.³¹⁵

³⁰⁶ GANTAR-GODINA, 1999, 45.

³⁰⁷ GANTAR-GODINA, 1994, 73.

³⁰⁸ GANTAR-GODINA, 1999, 40-41.

³⁰⁹ A Fran Levstik kezdeményezésére megtartott tábor követelései között, az egységes Szlovénia mellett, nyelvi követelések szerepeltek még, a szlovén hivatali és oktatási nyelv bevezetése, illetve a szlovén nyelvű prédikáció. (MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 165.)

³¹⁰ PRUNK, 1998, 70.

³¹¹ GANTAR-GODINA, 1999, 40-41.

³¹² GANTAR-GODINA, 1994, 72-73.

³¹³ GANTAR-GODINA, 1999, 48-49.

³¹⁴ GANTAR-GODINA, 1994, 73.

³¹⁵ GANTAR-GODINA, 1999, 39-40, 44, 48-49.

A századfordulón a Monarchiában leginkább a cseh és szlovén tartományokban kibontakozó neoszláv mozgalomban alakult ki a legszorosabb politikai együttműködés,³¹⁶ Ivan Hribar, Ljubljana polgármestere, Karel Kramář mellett a mozgalom második számú vezetője volt.³¹⁷ A neoszlávizmus időszakának legfontosabb szlovén eseményeinek az 1902-es szláv újságíró-találkozót tekinthetjük, Ivan Hribar közreműködésével, amelyeken a szláv nyelvű sajtó együttműködésének lehetőségeit tárgyalta meg mintegy 150 szlovén, cseh, lengyel, szlovák, horvát és ukrán újságíró.³¹⁸

A cseh politikusok közül a század végén a szlovénekre legnagyobb befolyással Tomáš G. Masaryk volt. Masaryk hatása mindenekelőtt prágai szlovén diákjai közvetítésével jutott el szlovén környezetbe, elsősorban A. Dermota és D. Lončar vélte megvalósíthatónak Masaryk politikai, gazdasági és kulturális elképzeléseit a szlovén tartományokban.³¹⁹ Először 1889-ben adott hírt a szlovén sajtó Masaryk tudományos tevékenységéről, közvetlen hatással pedig 1899, első prágai szlovén diákjainak visszatérte után volt a szlovén tartományokra.³²⁰ 1900 szeptemberében volt diákjai és tisztelői³²¹ gyűlést rendeztek Ljubljanában,³²² 1902-től pedig a Szociáldemokrata Párt nem hivatalos lapjában, a *Nasi zapiski*ben jelentették meg írásainak szlovén fordításait, illetve cikkeket Masaryk oktatási, népnevelési elképzeléseiről, antiklerikális nézeteiről.³²³

A szlovén Masaryk-pártiak, a realisták nem tudtak jelentős önálló politikai szervezetet alapítani, 1906-ban, a választások előtt, szervezetileg is csatlakoztak a Szociáldemokrata Párthoz.³²⁴ A szlovén realisták 1918 előtt, nem álltak közvetlen kapcsolatban Masarykkal, az

³¹⁶ A szlovén katolikusok a neoszláv mozgalom kezdetét jelentő 1898-as Szláv Kongresszust elutasították, elsősorban azért, mert az ifjúscehek itt kezdeményezték Husz János prágai emlékművének felállítását. (Uo., 49.)

³¹⁷ A szlovén politikai gondolkodásban a ruszofil pánszlávizmus már a hatvanas évek végétől jelen volt. Kezdetben elsősorban nyelvi vonatkozásban jelentkezett, a szlovén diákok között ekkoriban indult mozgalom az orosz nyelv általános, szláv irodalmi nyelvvé tételéért, mindenekelőtt František Ladislav Rieger hasonló gondolatokat tartalmazó 1867-es, a moszkvai néprajzi kiállítás megnyitóünnepségén elmondott beszédére alapozva. Az irányzat legfontosabb képviselője Fran Levstik volt. (GANTAR-GODINA, 1996, 198.) A neoszlávizmus hatása szlovén területen szintén leginkább a szláv nyelvek, első helyen az orosz, tanulásában mutatkozott meg. A szlovén tartományokban is sorra alakultak az ún. orosz körök, amelyekben a szlovén fiatalok megismerkedhettek az orosz irodalommal és orosz nyelvet is tanultak. (GANTAR-GODINA, 1999, 45-46.)

³¹⁸ MAROLT – MIHELIC – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 192.

³¹⁹ GANTAR-GODINA, 1999, 45-46.

³²⁰ GANTAR-GODINA, Irena: T. G. Masaryk in the eyes of the Slovenes. In: T. G. Masaryk a Sfédní Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994, 70.

³²¹ A szlovén értelmiség sok tagja tartozott Masaryk tisztelői közé. Például I. Lah, V. Zalar, aki többek között Machar költeményeit is szlovén nyelvre fordította, J. Ferfolja, V. Knaflič, R. Krivic, M. Rostohar, B. Vošnjak és I. Žmavc. (URBANČIČ, 1995, 28-29.)

³²² Uo., 27.; *Kaj hočemo – Poslanica slovenski mladini (Mit akarunk – A szlovén ifjúság küldetése)* címmel 1901-ben, Masaryk 1898-1899-es *Jak pracovat? Přednášky z roku 1898* című műve alapján, kiadták a Masaryk-féle realista párt programját is szlovénül. (GANTAR-GODINA, 1999, 45.)

³²³ GANTAR-GODINA, 1994, 70-71.

³²⁴ Uo., 1994, 71.

egyetlen kivétel a szlavista Matija Murko³²⁵ volt, aki levelezett Masarykkal, Havlíčekről szóló munkáját is korrektúrázta³²⁶ és 1897-től rendszeresen írt Masaryk nézeteiről a szlovén sajtóban.³²⁷

A Gregor Žerjav vezette Nemzeti-radikális diákmozgalom, a cseh radikális ifjúsághoz, az Omladinához hasonlóan, szintén Masaryk nézeteit követte, a cseh radikálisok jelszavát – *Iz naroda, za narod* (A népből, a népért) – használva. A Masaryk-i „aprómunka” módszerével politizálva ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, népszerűsítették a prágai „szláv” egyetemen folytatandó tanulmányokat, igyekeztek minél szorosabb kapcsolatokat kialakítani a csehekkel. Közvetlen kapcsolatuk volt a prágai, cseh egyetemi egyesületekkel. 1907-ben tagjaik kiváltak a délszláv diákokat tömörítő, prágai *Ilirija* diákegyesületből és megalapították saját, szlovén diákegyesületüket, az *Adriját*.³²⁸

A cseh szociáldemokráciának hatása volt a szlovén tartományokban, de a cseh mintára létrejövő szlovén munkásegylet, a Nemzeti Munkás Szervezet (Narodno delavska organizacija) első, trieszti szervezetének megalakításában 1907-ben, cseh szociáldemokrata munkások is részt vettek.³²⁹

1911-ben indították meg a szlovén nemzeti szocialisták saját lapjukat, a *Narodni socialist* című újságot, amelyben a cseh nemzeti szocialista, Klofáč nézeteit népszerűsítették. A lap kiadója és tulajdonosa a cseh Kamil Černý volt. Kezdetben – az első négy szám megjelenéséig – Fran Radešček volt a lap szerkesztője, majd Prágába távozása után Slavoj Škerlj vette át a lap irányítását. Írásaikban a népből származó nemzeti értelmiség fontosságát hangsúlyozták, illetve a mindenki számára elérhető, ingyenes, nemzeti nyelvű oktatást.³³⁰

A cseh-szlovén együttműködés, közös egyleti élet fontos helyszínei a Monarchia nagy iskolavárosai, Bécs és Grác voltak, de leginkább Prága, amit a 19. század második felében a szlovén nemzeti fejlődés egyik központjának is tekinthetünk: „*A legközelebbi főváros, ahol vágyaik és reményeik támogatásra, védelemre találhatnak, és minél őszintébben ölelik*

³²⁵ Matija Murko több tanulmányban igyekezett megismertetni a szlovén közvéleményt a cseh tudományos munkákkal és kulturális eseményekkel. 1879-ben, Grácban jelent meg a cseh romantikával foglalkozó kötete. Murko írta a szlovén vonatkozású szócikkek többségét az 1898-ban megjelent cseh lexikonba, az *Ottův slovník*ba. Bohemisztikai munkássága elismerésül 1909-ben a prágai egyetem díszdoktorává választották, 1913-ban pedig a cseh akadémia levelező tagja lett. (URBANČIČ, 1995, 29-30.)

³²⁶ MURKO, Matija: Spomini. Ljubljana, Slovenska Matica, 1951, 144.

³²⁷ GANTAR-GODINA, 1994, 70.

³²⁸ GANTAR-GODINA, 1999, 40-41.

³²⁹ MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 199.

³³⁰ GANTAR-GODINA, 1999, 40-41.

keblükre Prágát az ausztriai szlávok, annál bőségesebb segítséget adhat nekik, igaz testvéri szívből, Prága és támogathatja őket, hogy tiszta szláv alapon tartsák meg nemzetiségüket.“³³¹

Prága legfontosabb szerepe a 19. századi szlovén értelmiség képzésében mutatkozott meg. A nagyhirű prágai Károly-Ferdinánd Egyetem az 1919-ben alapított első önálló szlovén egyetem megalapításáig a szlovének, elsősorban a liberális értelmiség, elsőszerű képzési helye volt.³³² Néhányan a szlovén katolikus értelmiségiek közül is tanultak, illetve tanítottak a Monarchia szlávjainak szellemi központjának tekintett Prágában, például a Ljubljana-i egyetem megalakításában később nagy szerepet játszó J. E. Krek.

A szlovén diákok Prágába áramlása már 1848-tól, az egyetem átalakításától megindult, de a neoabszolutizmus idején még a krakkói egyetemen tanult a szlovén diákok többsége.³³³ A hatvanas évek második felétől azonban folyamatosan nőtt a prágai egyetemre beiratkozó szlovén diákok száma és e folyamatnak hatalmas lökést adott 1882-ben a cseh tannyelvű prágai egyetem megalakulása.³³⁴ A 20. század elején már tömegesen tanultak szlovén hallgatók a prágai felsőoktatási intézményekben, mivel a bécsi és a gráci egyetemeken megjelenő a német nemzeti mozgalom is Prága felé irányította a szlovén diákokat. 1907-ben több mint 70 szlovén anyanyelvű hallgató volt Prágában, 1910-ben pedig már 220. 1901 és 1910 között 91 szlovén anyanyelvű diák szerzett doktorátust a prágai egyetemen, a legtöbben, 84-en a jogi karon.³³⁵

Az egyetem több tanára – Masaryk mellett a pedagógus F. Drtina és az etnológus L. Niederle – meghatározó hatással volt a Prágában tanuló szlovén diákokra, több munkájukat szlovénre is fordították. Szlovén tanárok is működtek Prágában, Fran Miklošič már 1848 előtt kapcsolatban állt Hankával, Palackýval és Šafaříkkal, később pedig a nyelvész Jan Gebauerrel, aki tudományos együttműködésük mellett, a prágai egyetemen a tanári állás megszerzésekor is segítette őt. Az egyetem jogi karán 1872-től tanított polgári- és bányajogot

³³¹ „Najbližje stolno mesto, kjer morejo njih želje in nadeje najti svoje podpore, svoje zaščite; in čim odkritosrčneje se bodo oklepali Prage avstrijski Slovani, tem izdatnejše pomoč jim bode mogla Praga biti in jih podpirati, da si ohranijo svojo narodnost s čisto slovanskega stališča, iz pravega bratskega srca.“ Zlata, slovanska Praga = Slovan, 1884, I. sz., 8.

³³² Prága liberális irányultsága miatt a szlovén katolikus értelmiség továbbra is a bécsi, illetve a gráci egyetemet választotta, de sokan tanultak közülük a lengyel egyetemeken, Krakkóban és Lembergben is (BENEDETIČ, Ana: Zgodovina visokega šolstva oziroma univerze na Slovenskem. In: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2000, 261.)

³³³ 1851 augusztusában a tartományi vezetők azt az utasítást kapták, hogy akadályozzák, vagy tiltsák meg a nem cseh ausztriai szlávoknak a prágai tanulmányokat, nehogy Prága a Monarchia szláv központjává váljon. (GANTAR-GODINA, 1999, 43-44.)

³³⁴ Uo., 44. A hatvanas években Prágában tanult például F. Marn is, szlovének számára írt cseh nyelvtanát 1867-ben adta ki a Szlovén Matica. F. Rebec és J. Stare, akik rendszeresen beszámoltak a szlovén lapokban a cseh viszonyokról és több cseh könyvet is szlovénre fordítottak, szintén prágai diákok voltak. (URBANČIČ, 1995, 27.)

³³⁵ GANTAR-GODINA, 2003, 75.

J. Krajnic, 1910-től pedig M. Rostohar volt a prágai egyetem docense. Josip Plečnik 1911-től volt a prágai Iparművészeti Iskola díszítőépítészet-tanára.

A prágai Zeneakadémián is sok szlovén diák tanult, Geberic,³³⁶ A. Hajdrih, D. Jenko és R. Savin zeneszerzők, V. Prelesnikova, C. Ličar, D. Koblerová zongoraművészek, J. Ravnik zongoraművész és zenetanár, illetve testvére, Anton Ravnik és J. Tertnik tenoristák.³³⁷

Szlovén nyelvet viszonylag sokáig nem oktattak a prágai felsőoktatási intézményekben, csupán 1914-ben alapították meg az egyetemen a szlovén nyelvi lektorátust J. Skrbinšek, az 1912-ben kiadott, első csehországi szlovén nyelvkönyv szerzőjének kezdeményezésére, aki az első lektor is lett.³³⁸

Szintén elsősorban Prágához kötődik a szlovén nemzeti fejlődésre talán a legnagyobb közvetlen hatással bíró cseh személyiség, Jan Lego is. Lego szlovén területen kezdte munkásságát. 1857-ben érkezett ide és 1862-ig tevékenykedett Kamnikban, Ljubljánában, majd Triesztben.³³⁹ Szoros kapcsolatot épített ki a szlovén nemzetébresztőkkel, politikusokkal, többek között Levstikkal, Anton Aškerczel és Ivan Hribarral. Triesztben szlovén dalkört alapított, amelyből később, a trieszti szlovén értelmiség fontos egylete, a trieszti szlovén olvasókör is kinőtt.³⁴⁰ Itt ismerkedett meg F. Cegnarral, aki az ő kezdeményezésére és segítségével fordította 1862-ben szlovénre Božena Němcová Babička (Nagyanyó) című regényét. A Levstik által szlovénre fordított Királyudvari kézirat után ez volt a második, szlovén nyelven kiadott, cseh irodalmi mű.³⁴¹

Lego legnagyobb hatása mégis abban állt, hogy megismertette a cseh közvéleményt a szlovén viszonyokkal. Miután 1874-ben visszatért Prágába a Nemzeti Múzeumban dolgozott és továbbra is élénk kapcsolatban állt a szlovénekkal.³⁴² 1888-ban megalakította a *Cseh-szlovén Egyletet* (*Česko-slovinský spolek*), amelynek 1895-től haláláig az elnöke is volt. Az egylet előadásokat szervezett a szlovén kultúráról, a szlovének lakta tartományokról és támogatta könyvek kiadását is a Prágában tanuló szlovén diákok részére. Lego a szlovén zenét is népszerűsítette a cseh tartományokban, szlovén dalok csehországi kiadását segítette.

³³⁶ F. Geberic tanulmányai befejezését követően a prágai Nemzeti Színház elődjének tekinthető Prozatimní divadlo tenoristája volt, később pedig több cseh operát is színre vitt Ljubljánában. Jan Nerudával is baráti viszonyt ápolt, aki meg is látogatta őt Cerknicében és e látogatást több tárcájában is megörökítette. Geberic lánya, Jarmila, Prágában és Pilsenben is koncertezett, 1907 és 1909 között pedig Prágában volt énektanár. (URBANČIČ, 1995, 39.)

³³⁷ Tertnik Opavában és Brünnben volt tagja az opera társulatának. (Uo., 27-29, 39.)

³³⁸ Uo., 30.

³³⁹ Uo., 24.

³⁴⁰ GANTAR-GODINA, 1999, 38-39.

³⁴¹ URBANČIČ, 1995, 24-25.

³⁴² GANTAR-GODINA, 1999, 39.

Szlovén és horvát nyelvet tanított, 1887-ben szlovén nyelvtani összefoglalót is kiadott,³⁴³ amelynek második kiadása 1892-ben jelent meg.³⁴⁴ Szorgalmazta folyóiratok cseréjét, és a cseh nyelv oktatását a szlovén-, a szlovén nyelv oktatását pedig a cseh tartományokban. A Szlovén Matica támogatójaként a csehül tanuló szlovén diákoknak cseh nyelvtankönyveket, szótárakat és szépirodalmi műveket küldött, segítségével egy sor cseh irodalmi mű szlovén fordítása születhetett meg. Prágában több tagot is szervezett a Szlovén Maticába, amelynek tiszteletbeli tagja volt és szorgalmazta a szlovén szépirodalom csehországi elterjesztését.³⁴⁵

Lego kezdeményezte a szlovén Cirill-Metód Társaság létrejöttét és szervezte a szlovén delegációk 1885-ös, illetve 1892-es prágai útját. A szlovén Sokol tiszteletbeli tagja és Kamnik,³⁴⁶ illetve Ljubljana díszpolgára is volt.³⁴⁷

Jan Lego 1887-ben útikönyvet adott ki a szlovén tartományokról (*Průvodce po Slovinsku*)³⁴⁸ több cikke is megjelent a szlovén kultúráról, a két nép kapcsolatairól, a Popotnik és az Učiteljski tovariš című szlovén pedagógiai lapok számára pedig ismertetéseket írt a cseh nyelv oktatásáról és a cseh tanári szervezetekről. A *Riegerův slovník* és az *Ottův slovník naučný* számára több a szlovén vonatkozású szócikket is írt, a szlovének iránti szimpátiája leginkább az 1884-ben, a Slovan című lapban folytatásokban közölt írásában, *A szlovén nemzet jellemzése* című írásában mutatkozik meg.³⁴⁹

Prágában szlovén lapokat is alapítottak, elsőként, 1904-ben, a *Domači prijatelj* (*Házibarát*) című ingyenes havilapot, majd 1912 és 1914 között M. Rostohar *Napredna misel* (*Haladó gondolat*) című újságját.³⁵⁰

A szlovén lakosságú tartományok fontos szerepet játszottak a cseh gazdasági terjeszkedésben is, Ivan Hribar, a szláv együttműködésre hivatkozva, már a hatvanas években, szorgalmazta a cseh gazdasági kapcsolatok kiépítését, de ekkor még csupán a prágai Slavia biztosítótársaság³⁵¹ nyitott fiókot a szlovén tartományokban,³⁵² 1869-ben, elsőként a cseh

³⁴³ Az első, csehek számára íródott, szlovén nyelvtant még 1884-ben adta ki Brünnben F. Vymazal. Szótár azonban sokáig nem született, az A. Zavadil által 1908-ban Prágában kiadott cseh-szlovén, majd az 1912-ben megjelentetett szlovén-cseh pedig meglehetősen kezdetleges próbálkozás volt. (URBANČIČ, 1995, 25, 31.)

³⁴⁴ GANTAR-GODINA, 1999, 39.

³⁴⁵ URBANČIČ, 1995, 25.

³⁴⁶ GANTAR-GODINA, 1999, 39.

³⁴⁷ A Ljubljana díszpolgári címet, hetvenedik születésnapja alkalmából, Ivan Hribar adta át Legonak, a cseh-szlovén kapcsolatok apostolának nevezve őt. (URBANČIČ, 1995, 25.)

³⁴⁸ GANTAR-GODINA, 1999, 39.

³⁴⁹ Uo., 39-40.

³⁵⁰ URBANČIČ, 1995, 34.

³⁵¹ A Slavia kezdetben csak a cseh történelmi tartományokban kívánt működni, tevékenységének kiterjesztésében az egész Monarchia területére nagy szerepe volt annak, hogy részvényeinek első jegyzői között, elsősorban a szervezésben nagy szerepet játszó František Palacký hatására, nagy számban szerepeltek más szláv népek képviselői is, mindenekelőtt szlovének, köztük a szlovén nemzeti ébredés vezetője, Janez Bleiweis. A szláv kölcsönösség eszméjét megjelenítő biztosítót kezdetben elsősorban a szlovén katolikus papság támogatta,

történeti tartományok határain kívül. A fiók, amely Krajna és a déli osztrák tartományok ügyeit intézte, 1874 és 1876 között Triesztben működött.³⁵³

A cseh ipari termékek és a cseh tőke viszonylag későn volt képes intenzíven megjelenni a szlovén tartományokban, Josip Vošnjaknak panaszkolt is az egyik cseh képviselő, hogy a szlovének inkább a német ipari termékeket részesítik előnyben a csehekkel szemben. A fordulatot a századfordulón a neoszlov gondolat népszerűvé válása hozta el a szlovén tartományokban, ami a cseh gazdasági terjeszkedésben a tartományok szláv jellegének erősítését látta. Vrhovnik a Máj című lap szláv együttműködéssel kapcsolatos körkérdésére válaszolva kifejtette, hogy a szlovén nemzetnek cseh gazdasági segítségre van szüksége, mivel a szlovének lakta tartományokban az ipar jórészt nem szláv kézben van és a cseh gazdasági jelenléttel legalább szláv kézbe kerülne.³⁵⁴

A cseh cégek igyekeztek is kihasználni a szláv gondolatot reklámjaikban, a kolíni gépgyár például a „*svoji k svojim*” („*saját a sajátnak*”) jelszóval népszerűsítette termékeit, azzal a megjegyzéssel, hogy a gyár a Szent Cirill és Metód Társaságot is támogatja. 1904-től 1914-ig jelentette meg Prágában Zofka Kvedrová szlovén nyelvű, Domáči prijatelj (Házibárát) című ingyenes újságját, amely valójában a cseh Vydrova kávé reklámkiadványa volt.³⁵⁵

A századfordulótól már a cseh pénzintézetek is komoly tevékenységet fejtettek ki a szlovén lakosságú tartományokban, különösen Trieszt (Trst), a cseh kiviteli szempontjából igen fontos adriai kikötőváros vált jelentős cseh pénzügyi központtá,³⁵⁶ itt több cseh bank is megnyitotta fiókját. A városban az Adriai tenger partjának legnépesebb cseh közössége alakult ki, cseh jachtklub is működött itt, amely saját lapot is megjelentetett, a *Hlas Adrije* című újságot.³⁵⁷

A cseh pénzintézetek közül a Živnostenská banka jelent meg elsőként és a legnagyobb befolyást szerezve a szlovén tartományokban, 1897-ben bécsi fiókján keresztül kezdte meg

hogy eloszlassák a szlovén lakosság bizalmatlanságát, itt biztosították az egyházi épületeket és maguk is itt kötötték életbiztosítását. A Slavia a szlovén Slovenija biztosító 1872-es megalakulásáig a szlovén lakosság egyetlen biztosítója volt. (NEČAS, 1987, 15., 17.)

³⁵² NEČAS, 1979, 47.

³⁵³ A Slavia költözését a Slovenija szlovén biztosító megalakulása miatt elszenvedett veszteség indokolta. 1876-tól ismét Ljubljánában működött, képviselője pedig a cseh-szlovén kapcsolatokban nagyon fontos szerepet játszó Ivan Hribar lett. (NEČAS, 1987, 16-18.)

³⁵⁴ Uo., 47-48.

³⁵⁵ GANTAR-GODINA, 1999, 47.

³⁵⁶ A cseh cukorkiviteli jó részét itt rakták tengerre. (DUDEK, 1985, 35.)

³⁵⁷ ŠPANIHEL, Jaroslav (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílu zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1911, 77.

terjeszkedését a délszlávok által lakott tartományokban.³⁵⁸ 1900-ban pedig megalapította Ljubljana első nagyobb bankházát, a *Ljubljanaí Hitelbankot* (*Ljubljanska kreditna banka*),³⁵⁹ amelynek segítségével több balkáni cégben is részesedést szerzett.³⁶⁰ A bank megalapításában a szlovén liberális politikusoknak, Ivan Hribarnak és Ivan Tavčarnak fontos szerepe volt,³⁶¹ a Hitelbank első igazgatója a cseh Ladislav Pečanka lett.³⁶² A Hitelbank csak a 20. század elején erősödött meg, eredeti 500 000 koronás alaptőkéjét³⁶³ 1911-re fokozatosan 8 millióra emelték.³⁶⁴ Több kirendeltséget is működtetett délszláv területen, fiókjai voltak 1902-től Splitben, 1904-től Klagenfurtban (Celovec), 1908-tól Triesztben, 1909-től Szarajevóban,³⁶⁵ 1910-től Goricében és 1911-től Celjében is,³⁶⁶ amelyeket a Živnobanka is használt. A bank ipari befektetései között pedig a Boromejska fegyvergyár, a trnovi téglagyár, egy, a Júliai Alpok legmagasabb hegyén, a Triglavon üzemeltetett hotel és egy ljubljanaí kártyagyár, illetve egy nagyobb cukorgyár szerepelt a horvátországi Eszéken.³⁶⁷

A Živnostenská banka 1905-ben egy másik bankot is alapított szlovén területen, az *Adria Bankot* (*Jadranska Banka*), Triesztben. A bank 1 millió koronás alaptőkéjét, már a következő évben 3 millióra emelte.³⁶⁸ A bank alaptőkéjét 1910-ben tovább emelték 6 millió, 1911-ben pedig 8 millió koronára.³⁶⁹ A Jadranska banka főként a Trieszt környéki vállalkozások pénzügyeit intézte, de – a Živnobanka irányításával – több ipari vállalkozásban is részt vett.³⁷⁰ 1910-ben együttműködést alakított ki, tulajdonképpen fuzionált, a dubrovnikai Horvát Hitelbankkal,³⁷¹ amelynek központját és sibeniki, spliti, illetve zadari kirendeltségeit saját fiókjaivá alakította.³⁷² Befektetései között szerepelt a Dalmátia gőzhajózási társaság, amelyben 4 millió koronával meghatározó érdekeltséget szerzett, az Agrumaria gyümölcsimportáló cég és az Adria sörgyár, 1 millió koronával, illetve egyéb, kisebb cégek is.

³⁵⁸ RUDOLPH, 1968, 361.

³⁵⁹ NEČAS, 1987, 46.

³⁶⁰ RUDOLPH, 1968, 361.

³⁶¹ MAROLT – MIHELIČ – ŽVANUT – ROZMAN – PRUNK – KRESAL – KACIN-WOHINC – FERENC – REPE, 1999, 176.

³⁶² GANTAR-GODINA, 1999, 47.

³⁶³ HORÁK, 1913, 115.

³⁶⁴ A részvények fele szlovén kézben volt a másik felét pedig a Živnobanka birtokolta, de részesedése később csökkent. A tőkét 1901-ben emelték először 1 millióra, 1905-ben 2 millióra, 1907-ben 3 millióra, 1910-ben pedig 5 millióra. (NEČAS, 1987, 46.)

³⁶⁵ RUDOLPH, 1968, 362.

³⁶⁶ HORÁK, 1913, 115.

³⁶⁷ RUDOLPH, 1968, 362.

³⁶⁸ MICHEL, 1976, 95.

³⁶⁹ HORÁK, 1913, 115.

³⁷⁰ RUDOLPH, 1968, 357.

³⁷¹ Uo., 358.

³⁷² HORÁK, 1913, 115.

A Živnobanka 1908-ban önálló terjeszkedésbe is fogott a szlovén tartományokban, saját fiókot nyitott Triesztben, amely maga is több alfiókot hozott létre,³⁷³ Abbáziában és Ljubljanában is. A Živnobanka fiókja kifejezetten a cseh importőröket igyekezett kiszolgálni, illetve maga is szerepet vállalt ipari befektetésekben. 1907-ben a többségi tulajdonos *Niederösterreichische Escomptegesellschaft*tal közösen tőkét emelt a központi trieszti hajózási vállalatban, a *Navigazione Libera Triestina*ban,³⁷⁴ részt vett az *Alimentaire* gyümölcs vállalatban és a *Mramorna Industrie* márványcégben.³⁷⁵ 1909-re már mintegy 3 millió korona hitelt helyezett ki a bank a környék cégeibe.

A századfordulót követően másik két jelentős cseh pénzintézet, a Sporobanka és a Česká průmyslová banka is fiókot nyitott Triesztben, de befolyásuk a szlovén tartományokban jóval szerényebb volt, mint a Živnobankáé.³⁷⁶

A horvát és, 1908 után, a bosnyák területek is kisebb mértékben ugyan, de célpontjai voltak a cseh kivándorlásnak. E területekre leginkább cseh iparosok érkeztek, akik, ahogyan azt egy korabeli beszámolóban is olvashatjuk, meglehetősen keresettek voltak: „*Dalmáciában, Horvátországban, Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában is meglehetősen sok lehetősége van a modern ismeretekkel és bizonyos mennyiségű tőkével felszerelkedett cseh földművesnek. A cseh iparos az egész délszláv területen minden városban talál versenynek ki nem tett működési helyet. Frappáns példaként hozhatom fel, hogy Splitben, ebben a nagyvárosban, egy rendes vízszelölő sincs. A cseheket szívesen fogadják. Az ő szakértelmükkel kapcsolatban nincsenek kétségeik. Leginkább azonban annak az ellenőrzésével kell törődni, hogy cseh néven ne jöjjenek kétséges színvonalú emberek.*”³⁷⁷ A horvátországi csehek egyletét, a zágrábi Česká besedát a neoabszolutizmus idején már egy ideig Zágrábban élő és oda a hetvenes évek elején visszatérő radikális cseh politikus, Josef Václav Frič alapította, 1874-ben.

³⁷³ RUDOLPH, 1968, 347-348.

³⁷⁴ MICHEL, 1976, 295.

³⁷⁵ A Mramorna Industrie ciszlajtán viszonylatban kis cégnek számított, 600 000 koronás alaptőkéjével, a Živnobanka mégis nagy jelentőséget tulajdonított fejlesztésének és négy helyet is szerzett az igazgatótanácsban. (RUDOLPH, 1968, 358.)

³⁷⁶ Uo., 343-344, 357-359.

³⁷⁷ „...v Dalmatsku, Hrvatsku a Slavonsku i v Bosnë-Hercegovinë jest dosti místa pro českého zemědělce vyzbrojeného moderními vědomostmi a jistým kapitálem. Český řemeslník najde všude v městech celé jihovýchodní oblasti slovanské působistě nedotčené soutěží. Jako frapantní případ uvádím, že ve Splitu, městě ak velikém, není dosud pořádného instalatéra. Čeští lidé budou vítáni. O jejich odbornou kvalifikaci není starosti. Více péče bude třeba při kontrole, aby pod českým jménem nešli dobrodruzi a lidé pochybných kvalit.“ (Češi v zahraničí = Sokol zahraniční, 1913. május, 7. évf., 5. sz., 71.)

Fričet a Horvát Nemzeti Párt 1873-as győzelmét követően hívták Zágrábba, az Agramer Zeitung szerkesztőjének. Budapestről – ahol szintén nagy szerepe volt a helyi Česká beseda szervezésében – érkezett a horvát fővárosba és 1877-ig maradt itt, majd Szentpétervárra utazott.³⁷⁸

Zágrábba érkezését követően azonnal megkezdte a helyi kis számú, főként iparosokból, hivatalnokokból, katonákból, a Nemzeti Színház színészeiből, zenészeiből³⁷⁹ és néhány diákból álló,³⁸⁰ cseh közösség életének szervezését.

A zágrábi Beseda tehát a zágrábi egyetem alapításának évében, 1874. október 14-én alakult meg, ugyanebben az évben jött létre a cseh mintára, de többségében horvát tagokból szerveződött horvát Sokol Tornaegylet is, amelynek vezetője, starostája, Stjepan Miletić költő volt, akinek nevelője a cseh Josef Holeček volt.

A horvát főváros csekély létszámú cseh közösségének egyetlen nagyobb szabású megmozdulása a prágai Nemzeti Színház megnyitása alkalmából Prágába szervezett különvonat volt 1884-ben. Ez az akció azonban kis híján botrányba fulladt, ugyanis a szervezés megkezdése után érkezett a hír, hogy Pestről is indult vonat Prágába, ráadásul a Magyarországról érkezett különvonatot hatalmas ünnepséggel fogadták Prágában, ami a horvát résztvevők körében akkora felháborodást keltett, hogy visszamondták a jegyüket. A Beseda tagjai ekkor egyenként végiglátogatták a visszalépett horvátokat és rábeszélést tettek az utazásra. A Beseda, kárpótlásul, azt is megszervezte, hogy a horvát vonatot ne csak a prágai pályaudvaron, de minden csehországi állomáson köszöntsék a helyi cseh egyletek, a Beseda Zágrábban maradt néhány tagja pedig ünnepséggel el is búcsúztatta a vonatot.³⁸¹

Többször járt cseh küldöttség Zágrábban és e látogatások mindig élénk sajtóvisszhangot kaptak Csehországban, elsőször az 1891-es horvát gazdasági kiállításra érkezett népesebb cseh küldöttség, 1891 októberében, majd 1892-ben a horvát oktatási kiállítást tekintette meg a cseh tanárok csoportja.³⁸²

³⁷⁸ KVÁČA, Josef – PÁRA, Oton – TOULA, Karel (szerk.): Česká beseda v Záhřebě 1874-1924. Záhřeb, é.n., 7-14.

³⁷⁹ A zágrábi Nemzeti Színház a cseh-horvát kulturális kapcsolatok fontos színtere volt. 1862-ben mutatták be Zágrábban az első cseh darabot, Václav Kliment Klicpera művét *Dobro jutro* címmel, 1888 és 1914 között pedig 21 cseh színű bemutatójára került sor. Sok cseh színész is fellépett a zágrábi színházban, többen hosszabb időt is eltöltöttek a városban, például a Frankl színész testvérpár, Josef Chlostek, Václav Novák, Václav Raugl a zágrábi Nemzeti Színház operájának énekesei és Oertel, Grasse, Anderle és Vychodil, az opera zenészei. A Nemzeti Színház intendánsa Stjepan Miletić, a zágrábi Sokol vezetője volt. (AGIČIĆ, Damir: Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Zagreb, Ibis, 2000, 77-80.)

³⁸⁰ A zágrábi cseh közösség akkori legismertebb tagjai Cejpek gyógyszerár, Josef Chvála mérnök, Jan Strnad zenetanár, illetve a Miletić család nevelője, Josef Holeček voltak. (KVÁČA – PÁRA – TOULA, é.n., 14-15).

³⁸¹ Uo., 17-18.

³⁸² AGIČIĆ, 2000, 63-67.

Nagyobb cseh közösség csupán a 20. század első évtizedének végén, a Balkán irányába meginduló nagyobb kivándorlás idején kezdett kialakulni Horvátországban, az 1910-es népszámlálás már 550 zágrábi csehet említett, 1913-ban pedig újabb cseh egyesület, a *Český vystěhovelec* (Cseh Kivándorló) alakult. 1911-től cseh nyelvű újságot is kiadtak Zágrábban a balkáni csehek számára *Český lid* (Cseh Nép) címmel.³⁸³

A prágai egyetem, mindenekelőtt az 1882-ben megalapított cseh egyetem fontos képzési hely volt a horvát diákok számára is, bár arányuk elmaradt a szlovén diákok aránya mögött, hiszen 1874-től már működött horvát felsőfokú képzési hely, a zágrábi egyetem.³⁸⁴

A Prágában tanuló horvát diákok a cseh egyetemen tanító Masarykkal is kapcsolatba kerültek, akinek gondolatai azonban gyakran ellentmondtak a korábbi horvát politikai törekvésekkel. Masaryk horvát hívei esetében például a történeti jogra hivatkozás háttérbe szorítása szakítást jelentett a horvát történeti joggal és erősítette a délszláv összetartozás tudatát.

Prágai horvát diákjai körében, akik művei fordítói is lettek, Masaryk kritikátlan tiszteletnek örvendett, Prágát pedig a horvát modernizmus szülőhelyének tekintették.³⁸⁵ Zágrábban Vladimir Jelovšek³⁸⁶ vezetésével masarykistáknak nevezett csoport alakult, amely *Nova Nada* (Új Remény) címmel irodalmi folyóiratot is alapított. Masaryk hatvanadik születésnapjára, 1910-ben pedig emlékkönyvet is kiadtak. 1909-ben Masaryk részvétele a zágrábi felségárulási perben és délszláv területeken tett utazásai ismét a horvát érdeklődés középpontjába állították személyét.³⁸⁷

Stjepan Radić,³⁸⁸ - a Horvát Parasztpárt egyik későbbi megalapítója – került a legközelebbi barátságba Masarykkal, de elsősorban Masaryk szerbbarát nézetei miatt később eltávolodtak egymástól. Ivan Lorković Masaryk politikai programja alapján hozta létre a Horvát Haladó Pártot, Dalmáciában pedig Josip Smolaka megalapította a Népi Haladó Pártot. E két párt volt 1905-ben a kezdeményezője az ellenzéki blokknak, az ún. horvát-szerb koalíciónak, amely az 1906-os választásokat követően a legerősebb politikai erő lett Horvátországban.³⁸⁹

³⁸³ KVÁČA – PÁRA – TOULA, é.n., 15-23.

³⁸⁴ A prágai cseh egyetem bölcsészeti karán 1882 és 1918 között 91, a jogi karon 290, az orvosin pedig 63 horvátországi születésű diák tanult. (A horvátországi hallgatók névsorát, az egyetemi katalógusokban megtalálható adatokkal közli: AGIČIĆ, 2000, 260-290.)

³⁸⁵ AGIČIĆ, Damir: Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19-20. század fordulóján. In: ÁBRAHÁM Barna – PILECKY Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 472-475.

³⁸⁶ 1897-től tanult a prágai cseh egyetem orvosi karán. (AGIČIĆ, 2000, 288.)

³⁸⁷ AGIČIĆ, 2006, 475-481.

³⁸⁸ 1893-tól a prágai cseh egyetem jogi karán tanult. (AGIČIĆ, 2000, 281.)

³⁸⁹ HLADKÝ, 1994, 60.

A cseh gazdasági terjeszkedés a 19. század végén a horvát területeken is megjelent. Elsőként a Slavia Biztosítótársaság jelent meg Horvátországban. A horvát-szlavónországi és dél-magyarországi területek kezdetben a Slavia ljubljana fiókjához tartoztak. 1873-ban merült fel először önálló fiók felállítása Eszéken, de a város polgármestere üzletileg elfogadhatatlan feltételeket támasztott, így a tervet elhalasztották és nem is merült fel többé. 1877-ben ismét sikertelenül próbálkozott a biztosító, de az önálló fiók létrehozása már egyre halaszthatatlanná vált, hiszen a ljubljana fiók a nyelvi különbségek, a távolság és a horvátországi ügyfelek egyre nagyobb száma miatt már képtelen volt ellátni a horvátországi képviselőt. Slavia így 1879. október 1-jén megnyitotta zágrábi fiókját.³⁹⁰

Horvátországban is a Živnostenská banka volt a legaktívabb cseh bankház. 1897-ben a Živnobanka adta az egyik dubrovniki bank részvénytársaság 500 000 koronás alaptőkéjének kétharmadát. 1909-ben, Horvát Országos Bank néven, részvénytársasággá alakította az eszéki Sorger, Weismayer & Co. bankházat, amelynek 3 milliós alaptőkéjének felét biztosította, amelyet a következő évben 5 millióra emelt. E bank az első világháború kitöréséig négy fiókot és három kirendeltséget nyitott,³⁹¹ Zágrábban, Szabadkán és Dél-Magyarországon.³⁹²

E fiókok elsősorban mezőgazdasági hitelezéssel foglalkoztak, de emellett ipari vállalkozásokba és bérletbe is kezdtek, a bank egyik nagy vállalkozása az 1912-ben alapított eszéki öntőde és gépgyár volt, amely indulásakor 8 milliós kölcsönt kapott a Živnostenská bankától.³⁹³

A Živnostenská banka több horvát pénzintézettel is szoros kötelékeket alakított ki. 1910-ben megvásárolta a brodi Horvát Discount és Exchange Bankot, amelyet az eszéki bank fiókjává alakított. Együttműködött a zágrábi Horvát Kereskedelmi Bankkal és 1912-től a zágrábi Croatische Volksbankban is részt vett.

A banki tevékenység mellett azonban mindvégig a cukoripar volt a Živnostenská banka fő érdeklődési területe a térségben, a Živnobanka – több délszláv pénzintézettel, köztük az érdekeltségi körébe tartozó, ljubljana Hitelbankkal – 1905-ben, 4 millió koronás alaptőkével, amelynek a felét közvetlenül a bank prágai központja adta, cukorgyárat alapított a szlavóniai Eszéken, 1909-ben pedig részt vállalt az *Erste Kroatisch-Slavonisch Zuckerindustrie A. G.*-ban is.

³⁹⁰ NEČAS, 1987, 16., 26-27.

³⁹¹ RUDOLPH, 1968, 362-363.

³⁹² HORÁK, 1913, 115.

³⁹³ RUDOLPH, 1968, 362-363.

A Živnostenská banka trieszti bankháza, a Jadranska banka is kiterjesztette kapcsolatait Horvátországba, átvéve a dubrovnikai Horvát Hitelbankot, három fiókjával,³⁹⁴ illetve 1912-től szezonális kirendeltséget is üzemeltetett az Adria parti üdülővárosokban, Gradacban és Abbáziában.³⁹⁵

A Živnostenská banka finanszírozta az Union részvénytársaságot is, amelynek nagy gőzmalma volt Eszéken. Az Union a bank segítségével emelte 1,6 millió koronás alaptőkéjét 2,4 millió koronára 1911-ben és 1913-ban pedig 4 millióra. Bár az ipari beruházások mértéke nem volt túl jelentős, mégis meglehetősen magas bevételt hoztak, 1912-13-ban például a Živnostenská banka által ellenőrzött bácskai cukorgyár 5 675 000 koronás profitot ért el.

A Prazská úvěrní banka és a Sporobanka is rendelkezett horvátországi banki érdekeltségekkel. A Prazská úvěrní banka fiókirodával rendelkezett Brodban, a Sporobank pedig a brodi Horvát Discount és Exchange Bank (*Chorvatské eskomptní a směnečná banka*) tulajdonosa volt, illetve több zágrábi bankhoz is szoros szálakkal kötődött. A Horvát Discount és Exchange Bank segítségével a Sporobanka több horvátországi ipari beruházásban is részt vett, többek között a 400 000 korona alaptőkéjű brodi nagy részvénytársaságban is, amely a bosznia-hercegovinai erdőkitermeléssel foglalkozott.³⁹⁶ A Sporobanka átvette a horvát bank diakovári és zágrábi fiókját is.³⁹⁷

Bosznia 1908-as annexiója és az 1912-es balkáni háborút követően is erős kivándorlási hullám indul a cseh tartományokból a Balkán irányába. Annál is inkább, mivel cseh tartományok és egész Cislajtánia gazdasági nehézségeinek időszaka egybeesett nagy, szláv lakosságú balkáni területek, a szerbek és bolgárok, függetlenné válásával.

E, végül igen kismértékű, cseh kivándorlás ekkor már igen szervezett formában történt, igyekeztek cseh intézményrendszert teremteni a kivándorlás célterületein, hogy ezzel is segítsék az ottani megtelepedést és a letelepedő csehek nemzeti jellegének megőrzését. A mozgalom központja Horvátország volt, Zágrábban alapították meg a térség cseh kivándorlóinak lapját, a *Český lid* című újságot, 1911-ben, illetve a kivándorlók egyesületét a *Český vystěhovelec* egyület 1913-ban és különösen a Sokol mozgalom tett erőfeszítéseket a szervezésre.

Ebben, az elsősorban mezőgazdasági, telepes mozgalomban is, elsősorban Bosznia esetében, egyértelműen megjelent a cseh szláv kulturális küldetéstudat gondolata: „*Hogy ezen, újonnan megszerzett szláv tartományok kultúrterületekké váljanak, elsősorban művelt és*

³⁹⁴ Uo., 362-363.

³⁹⁵ HORÁK, 1913, 114.

³⁹⁶ RUDOLPH, 1968, 364-367.

³⁹⁷ HORÁK, 1913, 116.

fejlett mezőgazdaságra van ott szükség. A helyi, bolgár és szerb földművesek maguk még nem állnak a fejlettség olyan fokán, hogy korábbi működési helyüket elhagyva, az újabb területek betelepítésébe fogjanak. Erre elsősorban a kétségbe vonhatatlan szakmai tudással rendelkező cseh földművesség képes és hivatott, amely mindezek mellett rendelkezik azokkal a nemzetiségi és nyelvi készségekkel, amelyek segítségével a legrövidebb időn belül alkalmazkodni tud az új környezethez. „³⁹⁸

Boszniában is megjelent a cseh tőke, a Slavia Biztosítótársaság már 1907-ben tervet készített itteni képviselő létrehozására, az annexiót követően pedig az itt tanulmányúton járó Ivan Hribarral írtak véleményt, majd 1910-ben a Slavia megnyitotta szarajevói kirendeltségét.³⁹⁹

II.II.3. A magyarországi csehek

A magyarországi statisztikák a cseheket többnyire csupán az egyéb kategóriában említik, néhányszor azonban az egyéb kategórián belül, az egyes településeknél jelölésre került a cseh(morva) nemzetiség is.⁴⁰⁰ Ezen adatok alapján (*melléklet 1. táblázat*) megállapíthatjuk, hogy a Magyarország három régiójában találkozhatunk nagyobb cseh közösségekkel. Az észak-nyugati vármegyékben, a Bánátban és Budapesten. A Magyarországon élő csehek számát csupán becsülni lehet. Az első világháború kirobbanása előtt a Slovanský Svět című lap, a magyar statisztikákra hivatkozva, ötvenezerre tette a magyarországi csehek számát, a Průdy című újság viszont ennél több, 1910-re vetítve, 67 113 csehről és morváról beszél Magyarországon.⁴⁰¹

³⁹⁸ „Aby tyto nově dobyté provincie slovanské staly se půdou kulturní, jest tam potřeba především vzdělaného a pokročilého zemědělství. Domácí zemědělci bulharští a srbsí sami nestojí ještě na takovém stupni rozvoje, aby mohli opustiti svoje dosavadní působiště a oddati se kolonisační novým územím. K tomu jest způsobilá a povolána v první řadě rolnictvo české, mající nespornou kvalifikaci odbornou a vedle toho i schopnost národnostně i jazykově přispůsobiti se v nejkratší době novému prostředí. (Češi v zahraničí = Sokol zahraniční, 1913. május, 7. évf., 5. sz., 71.)

³⁹⁹ NEČAS, 1987, 16., 27.

⁴⁰⁰ A korszak cseh irodalmában többen is megkísérelték megbecsülni a Monarchia keleti területein élő csehek számát. A legelfogadhatóbbnak talán Stanislav Klíma adatait tekinthetjük, aki, a bánati cseh telepések nélkül, összesen 69070 főre tette a cseh-, morvaországi és sziléziai születésű polgárok számát a Lajtán inneni területeken és ezek mintegy három ötödét tartotta cseh nemzetiségűnek. A statisztikák alapján úgy becsülte, hogy ebből 27521-en éltek Horvátországban, 13921-en pedig Magyarországon. A magyarországi csehek mintegy kétharmada pedig Budapesten. (KLÍMA, Stanislav: České osady dolnouherské. = Český lid, VIII. évf., 1899, 28.)

⁴⁰¹ Počet Čechů v Uhrách = Sokol zahraniční, 1914. január-február, 8. évf., 1-2. sz., 15.

A következő fejezetekben a csehek számára legfontosabb Budapesten kívüli magyarországi régiókat igyekszem kiemelni. A cseh ipari befektetések azonban természetesen az ország egész területén jelen voltak, legtöbbször persze a pesti cseh érdekeltsgű pénzintézetek közvetítésével.⁴⁰²

A cseh pénzintézetek szempontjából a dél-magyarországi, szerbek, illetve szlovákok lakta térségnek volt még a felsoroltakon túl jelentősebb szerepe. A Slavia Biztosító kezdetben zágrábi fiókján keresztül igyekezett terjeszkedni ezen a területen, majd, 1886. május 1-jén, önálló fiókot nyitott Újvidéken, amely a dél-magyarországi területen, a Bácskában és a Bánátban, illetve Szlavóniában, a Szerémségben és Szerbiában kívánt terjeszkedni. A fiók vezetője T. Popović lett, aki szerződésében elfogadta, hogy a Szerémségben, illetve Szerbiában azonnal felhagy tevékenységével, ha azt a politikai viszonyok így kívánják. A fiók azonban olyan kevés sikerrel működött, hogy egy évvel később, 1887-ben a prágai központ be is záratta.⁴⁰³

A Živnobanka is jelen volt Magyarországon, egymillió koronás érdekeltséggel rendelkezett a szabadkai *Südlandische Volkswirtschaftsbankban*.⁴⁰⁴ brünni fiókja pedig elsősorban az észak-magyarországi szlovák pénzintézetekkel állt kapcsolatban, de a dél-magyarországi szlovák lakosságú területeken is megjelent, elsősorban a nagylaki *Népbanknak* (*Nad'lacká l'dová banka*) nyújtott hitelt.⁴⁰⁵

II.II.3.2. A csehek Magyarország szlovákok lakta vármegyeiben

A Magyar Királyság szlovákok lakta területei különböző mértékben, de fontos szerepet játszottak a korszak cseh közvéleményében, igaz, a 20. század elejéig a Lajtán túli szláv együttműködésnek még nagyobb szerepe volt.

⁴⁰² Az egyik legnagyobb cseh ipari befektetés a Škoda gyár tőkebefektetése volt a győri ágyúgyárba, amelynek során a francia Schneider-Creusot céggel alakított konzorciumot. Ez a konzorcium átvette a szentpétervári hajógyárat, acélgyárat épített Oroszországban és, bécsi bankházakkal összefogva, kölcsönt eszközölt ki a kínai kormány részére, fegyvervásárlásra. (MRÁZEK, 1964, 430.)

⁴⁰³ Uo., 16-17., 27.

⁴⁰⁴ RUDOLPH, 1968, 351-352.

⁴⁰⁵ Uo., 53.

A csehszlovakizmus koncepciója, miszerint a Csehországban, Morvaországban, Sziléziában és a Magyar Királyság szlovák lakosságú vármegyéiben élő szláv lakosság egy egységes nemzetet képez, már a 19. század derekától jelen volt a cseh nemzeti mozgalomban, de e nemzeti egység gondolatához szorosan kötődött a nyelvi egység elképzelése is.⁴⁰⁶

A pozsonyi evangélikus liceumban már 1803-ban megnyílt a Csehszlovák Nyelv- és Irodalom Tanszéke, Jan Kollár pedig, az 1836-ban kiadott *A szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről* (*O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slávskými*) című könyvében megteremtette a csehszlovakizmus eszmei alapvetését is.⁴⁰⁷ A cseh tartományokban a csehszlovakizmus eszméjét leginkább az ausztrioszláv, föderalista nézeteket követő cseh liberális politika (elsősorban František Palacký, Karel Havlíček Borovský) fogadta el.⁴⁰⁸ A szlovák értelmiségiek közül pedig leginkább a pozsonyi evangélikus liceumban létrejött Cseh-szláv Társaság tagjai, akik között fokozatosan Ludovít Štúr szerzett vezető szerepet, azonosultak a csehszlovakizmussal.

A negyvenes években azonban, elsősorban a magyar nemzeti mozgalom hatására a szlovákság inkább elvetette az egységes szláv nemzet koncepcióját és a szlovákság önállóságát hangsúlyozta. Kollár 1846-os *Szózat egy egységes irodalmi nyelv szükségességéről a csehek, morvák és szlovákok számára* (*Hlasové o potřebě jednoty*

⁴⁰⁶ A nyelvi kérdés nagyon lényeges a cseh-szlovák kapcsolatokban, hiszen a cseh nemzeti fejlődés alaptézise volt, hogy az tekinthető csehnek, – függetlenül attól, hol él – aki csehül beszél. A szlovák nyelv nagyon közel áll a csehhez, ráadásul a szlovákság a 17. századtól többnyire a csehet – a protestánsok a Králieci biblia nyelvét, az ún. bibličtinát, a katolikusok pedig az ún. szlovakizált csehet – használta irodalmi nyelvként. Így a csehek és a szlovákok, nyelvi alapon történő, egy nemzetként kezelése és a szlovák nyelvhez, mint dialektushoz viszonyulás a 19. század elején szinte magától értetődő volt a csehek körében. (RYCHLIK, Jan: Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000, Brno, Masaryková univerzita v Brně, 2000., 60.) Ezért is találkozhatunk a cseheknél, a szlovák irodalmi nyelv kialakításának a szlovák katolikusok körében megindult, majd 1843 Štúr által megvalósított folyamatával kapcsolatban a „szakadás” („štěpení, odtrhnutí”) kifejezésekkel. (KOLÁŘ, František: Sedm tezí ke vzniku a vývoji ideje jednotného československého národa (do první světové války). In: PEKŇÍK, Miroslav a kol.: Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakizmus. Bratislava, Veda, 2000, 493.)

⁴⁰⁷ Jan Kollár a csehszlovakizmus hívei által legtöbbször hivatkozott személyiség volt. „Jan Kollár emlékművének felállítását tervezí doktor Jakubec... Az 1893-as évre esik Kollár születésének századik évfordulója. »Bizony nem adódhat szebb alkalom, mondja a tervező, mint Kollár születése századik évfordulójának éve. Lehetőségünk nyílik közös gyakorlati munkát mutatni (csehek és szlovákok). Ott, a szláv kölcsönösség legmerészebb dalmokának és hirdetőjének bölcsőjénél, leginkább nekünk, a csehszlovák törzsek kell egybesimulnunk szoros, testvéri ölelésben. Legyen Kollár, aki valójában akaratlanul előidézte e két ág elidegenedését, ismét erős kötelék számunkra.«” („Pomník Janu Kollárovi postaviti navrhuje dr. Jakubec ... Na rok 1893 připadá stá ročenice Kollárových narozenin. »Věru krásnější příležitost nemůže se naskytnout, di navrhovatel, jako za rok o stých narozeninách Kollárových. Zde objevi se nám pole, na kterém můžeme ukázatí (Čechové a Slováci) společnou práci prakticky. Tam u kolébky nejmilejšího pěvce a hlasatele vzájemnosti slovanské musíme především my, kmen českoslovanský, přivínouti se v užší bratrské objetí. Nechť Kollár, který vlastně nevědomky také trochu toho odcizení obou větví zavinil, je nám zase pevným pojítkem.«”) Čas, Roč. VI., 4. 39., 615.

⁴⁰⁸ A szláv kölcsönösséggel ellentétes vélemények is megfogalmazódtak, Pavel Josef Šafařík 1826-os, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur című munkájában a csehek és szlovákok eltérő nemzeti jellegét hangsúlyozta. (KOLÁŘ, 2000, 493.)

spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky) című írásában ugyan még az egységet szorgalmazta, Karel Havlíček Borovský Szláv és cseh (Slovan a Čech) című cikkében pedig egyenesen cseheknek nevezte a szlovák területek lakosságát.

1843-ban Štúr a szlovák irodalmi nyelv bevezetése mellett döntött, 1848 májusában pedig, a szlovákság követeléseinek megfogalmazásával pedig egyértelművé vált, hogy a magyar állam keretei között kívánnak politizálni, csupán annak föderalizálására törekednek.⁴⁰⁹ Mindennek ellenére a prágai Szláv Kongresszuson a cseh és szlovák küldöttek még közös, csehszlávák szekcióban foglaltak helyet, František Palacký pedig a Kroměřížben benyújtott föderációs tervezetében még egy nemzeti egységbe helyezte a cseh tartományokat és a Magyar Királyság szlovákok lakta észak-nyugati területeit, a következő évtizedekben azonban a cseh politika elfordult a szlovákságtól.⁴¹⁰ Ennek elsődleges oka a kiegyezés utáni időszak cseh törekvése volt a Monarchia trialista átalakítására, a Béccsel kötendő államjogi kiegyezésre, hiszen ehhez szükség volt a magyarok beleegyezésére is.⁴¹¹

A hatvanas években tehát lazultak a kapcsolatok a szlováksággal, ami kedvezett annak, hogy a továbbra is szimpátiával szemlélt szlovákok helyzetéről, magyarországi szerepéről félígazságok, sztereotípiává váló vélemények jelenhessenek meg a cseh közvéleményben.⁴¹² Általánossá vált a magyarországi szlovákok iránti szimpátia, különösen

⁴⁰⁹ RYCHLÍK, 2000, 60.

⁴¹⁰ KOLÁŘ, 2000, 494.

⁴¹¹ Ráadásul az 1848-as szlovák követelések és a magyar állam keretein belül autonómiát követelő, 1861-es szlovák Memorandum a csehek a cseh- és morvaországi németek követeléseire emlékeztette. František Ladislav Rieger biztosította is a magyar politikát arról, hogy a csehek szlovákság iránti érdeklődése kifejezetten csak kulturális jellegű. (RYCHLÍK, 2000, 61.)

⁴¹² „A népi ipar főként a szlávok és a románok kezén van. A szlávok és németek Magyarországon önálló kulturális közösséget alkotnak. A legkiemelkedőbb magyarországi művészek szlávok voltak. (Kupecký cseh testvér volt, szlovák, Petőfi szlovák volt. Ad. Husár, a modern magyarországi szobrászat létrehozója, Petőfi, Deák, Eötvös és mások emlékművének alkotója, szintén szlovák volt, magyarul nem is tudott. Munkaczi, valójában Lieb, Észak-Magyarországról származik és magyarul csupán idősebb korában tanult meg. A magyar királyi operában egyidejűleg van szerződötve Turolla, Reichova, Broulík, Perotti és mások.) De ugyan felül is múltnak a szlávok a kulturális és gazdasági élet minden területén a magyarokat, ha mesterségesen és erőszakosan nem fogták volna vissza őket gazdasági és kulturális fejlődésükben, ha elegendő iskola és művelődési intézmény jutott volna számukra, ha a magyar államférfiak a magyar állam legfőbb érdekének nem a nem magyar nemzetek elnemzetlenítését tartanák.

A magyarok nem felejtik el, hogy Szlovákiában állt a szláv kölcsönösség legdicsebb apostolainak, Kollárnak és Šafaříknak bölcsője, hogy a Tátira égő ormairol mennydörög a szláv jövődől himnusza, a »Hej Slované!« és ezért hatalmukat elsősorban a békés és másoknál szorgalmasabb szlovákok ellen fordítják.”

(„Lidový průmysl je po výtece v rukou Slovanů a Rumunů. Slované a Němci jsou v Uhrách vlastním živlem kulturním. Nejčelnější umělci uherští byli Slované. (Kupecký byl český bratr, Slovák. Petőfi byl Slovák. Tvůrce moderní uherské plastiky Ad. Husár, jenž vytvořil pomník Petőfiho, Deáka, Eötvösa a j., byl taktéž Slovák, maďarský ani neuměl. Munkaczi, vlastně Lieb, pochází ze Severních Uher a naučil se maďarský teprve v pozdních letech. V budapešťské královské opeře byly současně angažovány Turolla, Reichova, Broulík, Perotti a j.)

A kterak by byli Slované uherští předstihli Maďary u veškeré práci kulturní a hospodářské, kdyby nebyli uměle a násilně u svém hospodářském a kulturním vývoji a rozvoji zdržováni, kdyby se jim dostalo potřebných škol a ústavů vzdělávacích, kdyby státníci maďarsí nepokládali odnárodňování národů nemaďarských za hlavní důležitost státu uherského?

1875 után,⁴¹³ ám a cseh értelmiségnek csak egy része, elsősorban a morvaországiak, kísérték folyamatosan figyelemmel a szlovákság szellemi életének alakulását.⁴¹⁴

A szlováksággal kapcsolatos politikai érdeklődés felújulása a cseh politika újabb generációjához kötődött, elsősorban az 1882-ben Prágába költöző Masarykhoz.⁴¹⁵ Masaryk a cseh politika fő kérdései közé emelte a szlovákság támogatását.⁴¹⁶ Szoros kapcsolatot alakított ki prágai egyetem szlovák diákjaival, az egyetemi szlovák Detvan egyesület⁴¹⁷ tagjaival, elsősorban Vavro Šrobárral,⁴¹⁸ már 1890-ben prágai szlovák lap megindításán munkálkodott, ekkor még sikertelenül.⁴¹⁹ A szlovákság helyzetével azonban a realisták lapja, a *Čas (Idő)* folyamatosan foglalkozott.⁴²⁰ A lap, a *Hlas (Hang)* végül 1898-tól jelent meg,⁴²¹ a lap körül a prágai szlovák egyetemistákból szerveződött csoport, a *hlasszisták* (Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Pavol Blaho), akik azonban meglehetősen korlátozott befolyással bírtak a szlovák politikára. Kezdetben élesen szembenálltak a szlovákság turócszentmártoni vezetésével, a viszony azonban később békéssé vált és a hlasszisták sok, cseh környezetből származó elemet honosítottak meg a szlovák politikai életben. Az egyik ilyen volt a csehszlovakizmus újra

Maďari nezapominají, že na Slovensku stála kolébka nejslavnějších apoštolů vzájemnosti slovanské Kollára a Šafaříka, že od nebetýchých štítů Tater zahřimala hymna slovanské budoucnosti: »Hej Slované!« a proto moc svou především proti klidným a nad jiné přičinlivým Slovákům obracejí.» (ADÁMEK, Karel: Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy. Brno, Ant. Kindl, 1891, 98-99.)

⁴¹³ A Matica slovenská és a három szlovák gimnázium esete nagy felháborodást keltett a cseh sajtóban. (URBAN, Zdeněk: K česko-slovenským sblížovacím snahám v druhé polovině 19. století. In: PEKŇÍK, Miroslav a kol.: Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakizmus. Bratislava, Veda, 2000, 512.)

⁴¹⁴ Példaként a Živena nőegylet gyűléséről készült beszámolóit idézhetjük: „A »Živena« - az egyetlen, a magyaroktól szenvedő szlovák egylet – idei gyűlése, két év elteltével, ismét ünnepélyes jellegű volt... A vendégek között láthattuk Pastrnek doktort, a bécsi egyetem docensét, Tišnovból doktor Šilenýt és feleségét, Hodoninból doktor Dorazilt, Strážnicéből doktor Kouteckýt, Pozlovicéből Berger katolikus papot, Slavkovból Ferd. Jockl professzort – a Cseh Királyság szégyenére csak Jakubec professzor képviselte Prágából, aki Kollár nagy életrajzának megírására készül és Szlovákiában azokat a helyeket keresi fel, ahol Kollár működött.” („Letošní schůze »Živeny«, jediného od Maďarů trpěného spolku slovenského, opět po dvou letech měla ráz slavnostní ... Mezi hosty pozorovali dra Pastrnka, docenta vídeňské university, dra Šileného s chotí z Tišnova, dra Dorazila z Hodonína, dra Kouteckého ze Strážnice, katol. faráře Bergera z Pozlovic, prof. Ferd. Jockla ze Slavkova – pohříchu Království české zastoupeno jest jen prof. drem Jakubcem z Prahy; jenž připravuje se na veliký životopis Kollárův a stopuje po Slovensku místa, na kterých Kollár působil.”) (Čas, Roč. VI., č. 34, 538-539.)

⁴¹⁵ Masaryk apai ágon szlovák volt, és a morva-szlovák határvidéken lévő Hodoninból származott. A nyolcvanas évektől pedig a Szlovák Nemzeti Párt vezetőivel, mindenekelőtt Svetožar Hurban Vajanskýval alakított ki szoros kapcsolatot. (RYCHLÍK, 2000, 61.)

⁴¹⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue: Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Praha, Svoboda, 1990, 55-56.

⁴¹⁷ A prágai egyetemen tanuló szlovák diákok egyesülete, a Detvan 1882. március 15-én alakult, ezért 1909-ben meg is vonták a prágai egyetem magyarországi származású diákja, majd irodalomtörténet professzora, Jaroslav Vlček volt. (ŠKVARNA, Dušan – BARTL, Júlíus – ČIČAJ, Viliam – KOHUTOVÁ, Mária – LETZ, Róbert – SEGEŠ, Vladimír: A szlovák történelem lexikona. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003, 133.)

⁴¹⁸ Vavro Šrobár 1888-tól 1893-ig volt a prágai cseh egyetem orvosi karának hallgatója. (MÉSZÁROS Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001, 93.)

⁴¹⁹ ŠOLLE, Zdeněk: Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi. Praha, Mladá fronta, 1998, 92.

⁴²⁰ A lapban egyre élesebben támadták a magyarországi nemzetiségi politikát, ezért 1909-ben meg is vonták a Čas terjesztési jogát Magyarországon. (A Prágában megjelenő Čas című cseh lap postán szállítási jogának megvonása magyarellenes irányzata miatt. MOL Minisztertanácsi iratok 1909.12.1./41.)

⁴²¹ A Hlas megszűnését követően később a Průdy (Áramlatok) című lap vette át a szerepét. (RYCHLÍK, 2000, 62.)

megjelenő gondolata, amelynek azonban ekkor már több, különböző értelmezése alakult ki. Leginkább a cseh és szlovák nép együttműködésének eszmei alapjaként értelmezték és így, a századfordulótól, a sikeres nemzeti mozgalmat magáénak tudó cseh tartományok cseh lakossága hasonló támaszává vált a magyarországi szlovákságnak, mint az ottani szerbek és románok számára a saját nemzetállamuk. A csehszlovakizmus eszméjét elsősorban a magyarsággal szembeni ellenérzések tették ismét népszerűvé a szlovákság körében, a magyarosítási törekvések, a millenáris ünnepek, illetve a Függetlenségi Párt 1906-os hatalomra kerülése.⁴²²

A cseh tartományokban a cseh-szlovák közeledést elsősorban az 1895. május 7-én, Prágában létrehozott a *Csehszlovák Egylet (Československá jednota)*, amelynek elnöke a Masaryk mellett a hlásszisták másik cseh programalkotója, František Pastrnek lett, de az egylet rendezvényein a Szlovák Nemzeti Párthoz közel álló személyiségek, Vajanský és Matuš Dula is részt vettek.⁴²³

A cseh politikai életben azonban a szlovákbarát irányzatok még nem jelentek meg erőteljesen, a cseh politikai pártok továbbra is a történelmi jogi álláspontot tartották politikájuk alapjának, a szlovákság problémájával nem nagyon foglalkoztak, a magyar politikában inkább szövetségeseket kerestek. A szlovák kérdés csupán a természetjogi érvekkel operáló politikai pártoknál, a Masaryk-féle realistákon kívül a szociáldemokratáknál jelent meg. A csehszlovakizmus csupán a világháború előtti néhány esztendőben vált ismertebbé a cseh közvéleményben, az 1907-es csernovai események hatására és a Csehszlovák Egylet által 1908-tól rendszeresen rendezett luhačovicei találkozók segítségével.⁴²⁴

A hetvenes évek derekától azonban Magyarországon szlovákok iránti cseh rokonszenv megnyilvánulásait a magyar állam integritása elleni lépéseknek tekintették, e gesztusokat a hatóságok figyelemmel kísérték,⁴²⁵ ahogyan a cseh tartományokba látogató szlovákokat is, például az 1908-as, kroměříži jubileumi kiállításra érkezőket.⁴²⁶

Bár a Lajtán túli bankok magyarországi befektetései sosem értek el meghatározó mértéket, a cseh tartományok cseh kézben lévő pénzintézetei Magyarország észak-nyugati vármegyeiben

⁴²² KOLÁR, 2000, 495-497.

⁴²³ RYCHLÍK, 2000, 62.

⁴²⁴ KOLÁR, 2000, 495-497.

⁴²⁵ *Policejní ředitelství podává zprávu o schůzi, z níž vyšlo svolání k české veřejnosti, aby podporovala morálně Slováky v Uhrách odebráním slovenského tisku a literárních děl. PM 1901-10 8/1/88 kart. 3667 (1907) (Státní ústřední archiv)*

⁴²⁶ *Moravský místodržitel ministerskému předsedovi podává zprávu o účasti Slováků z Uher na jubilejní výstavě v Kroměříži. MRP/R 1908 3359 (Státní ústřední archiv)*

mégis jelentős pozíciókat foglaltak el. E terjeszkedési irány azonban sosem volt megfelelően jövedelmező, hiszen e régióban az osztrák tőke mellett kizárólagos pozícióban voltak a magyar pénzintézetek.

A Slavia már a hetvenes évek elején célul tűzte ki tevékenységének kiterjesztését a szlovákok lakta területekre és 1870. október 13-án tárgyalásokba is kezdett a nagyszombati A. Balázsovič-csal és elhatározta itteni kirendeltségének létrehozását. Első ügynökei A. Balázsovič és J. Valovič lettek, akikkel 1871. február 28-án kötöttek szerződést. A fiók azonban mégsem nyílt meg, az észak-magyarországi területek képviselését a bécsi fiók látta el. A budapesti fiók 1876-os megalakulását követően a biztosító szlovák területen tevékenykedő ügynökét, J. Kouteket áthelyezték Budapestre, de továbbra is a bécsi fiók ellenőrzése alatt tevékenykedett. Koutek 1877. augusztus 25-én levélben kérte a biztosító prágai központjától, hogy nevezzék ki Észak-Magyarország szlovák részére főképviselőnek, ami, Turócszentmárton székhellyel meg is történt. Koutek 1877. december 5-én már fiók megnyitását kérelmezte, amit azonban ekkor még elutasítottak. Ugyancsak negatív válasz érkezett az 1878. december 25-én megismételt kérésére.⁴²⁷ Koutek javaslatára azonban, 1878. október 31-én, új képviselőt is nyitott a Slavia Nagyszombatban, a képviselő a már korábban ügynökként dolgozó J. Valovič lett, szintén a bécsi fióknak alárendelve.

A Slavia Biztosító saját fiókkal végül a nyolcvanas évek elején jelent meg a szlovákok lakta térségben,⁴²⁸ 1881. január 1-jén nyitotta meg nagyszombati⁴²⁹ és – személyi problémák⁴³⁰ miatt később – 1881. április 1-jén, turócszentmártoni⁴³¹ fiókját. A turócszentmártoni fiók azonban hamarosan összeütközésbe került a szlovák nemzeti mozgalommal, mivel a fiók irányítására Liptó vármegye korábbi főispánja, Ján Francisci is jelentkezett. A Slavia nem kívánt szembekerülni a szlovák nemzeti mozgalommal, hiszen ennek támogatása üzleti szempontból is előnyös volt számára, viszont a budapesti kormányzatot sem akarta provokálni, így Franciscinak csupán egy tiszteletbeli funkciót juttattak a biztosító fiókjában. A turócszentmártoni fiók tevékenységét először a szlovák

⁴²⁷ 1877 decemberében azzal utasították el Koutek kérelmét, hogy a szlovák területen a tűzkárbiztosítások összegének el kell érniük a 15 000 aranyat, Koutek újabb levelekor a biztosítások teljes összege 14 238 arany volt, de kérése leutasításakor az 1879-es évre már a 20 000 arany összeget tűzték ki célul. (NEČAS, 1987, 22.)

⁴²⁸ A döntés oka az volt, hogy a szlovákok lakta területen már 10 000 ügyfele volt a biztosítótársaságnak és a tűzkárbiztosítások értéke meghaladta a 60 000 aranyat. (Uo., 23.)

⁴²⁹ A fiók tevékenysége Nyitra, Pozsony megyére és Trencsén megye egy részére terjedt ki. (Uo., 23.)

⁴³⁰ Koutek addigi tevékenységének ellenőrzésekor szabálytalanságokat fedeztek fel, így a fiók vezetője a biztosító korábbi ügynöke, Balázsovič lett. (Uo., 23.)

⁴³¹ A fiók tevékenysége az összes, a nagyszombati fiók alá nem tartozó, észak-magyarországi megye szlovák helységére kiterjedt. (Uo., 23.)

nemzeti mozgalom részéről érték támadások,⁴³² majd ennek tisztázását követően a magyar hatóságok és a sajtó tekintette működését károsnak, különösen azután, hogy kiderült, a fiók egyik tisztviselője, František Bořivoj Wurm, a cseh-szlovák viszonyról jelentetett meg cikket a Moravská orlice című lapban,⁴³³ amelyet bécsi lapok – a Deutsche Zeitung és a Neue Freie Presse – is átvettek, a Pester Lloyd pedig már mint a pánszláv izgatás egyik bizonyítékát említett.

A fiókok ezután nem bizonyultak hosszú életűnek, Hovorka a sajtó támadásait ismertetve azt javasolta a prágai igazgatóságnak, hogy fiókját vonják össze a budapesti fiókkal, így a turócszentmártoni fiókot, alapítása után másfél évvel, 1882. október 1-jén megszüntették,⁴³⁴ hasonló sorsra jutott a nagyszombati fiók is,⁴³⁵ 1883. január 1-től ez is Budapestre került.⁴³⁶

A cseh bankok elsősorban a szlovák tulajdonú pénzintézetek irányába érdeklődtek. A térségben megjelenő legfontosabb cseh bank a Živnostenská banka volt.⁴³⁷ 1880-ban alapított brünni fiókja folytatott üzleti tevékenységet Magyarország, Galícia és Ciszlajtánia déli területei irányába. A bank első magyarországi ügyfele az akkoriban alapított turócszentmártoni Tatrabanka volt, amelynek 1887-től folyósítottak kisebb kölcsönöket, 1892-ben a kölcsön összegét 100 000 aranyra emelték. A Tatrabanka mellett a rózsashegyi takarékpénztár (*Ružomerská úverná banka úč. sp.*) számára is folyósítottak kölcsönt, a takarékpénztár hitelkerete 1892-ben 20 000 arany, később 30 000, 1899-től pedig 100 000 arany volt. Ez az összeg azonban még mindig alatta volt a korabeli átlagnak. A takarékpénztár később a Živnobanka galíciai hitelezéseiben is részt vett.⁴³⁸ A brünni fiók később a zsolnai segélypénztárnak (*Vzájomná pomocnica*), a miavai banknak (*Myjavská banka*), a tiszolci segélypénztárnak (*Vzájomná pomocnica v Tisovci*), a vágújhelyi Népbanknak (*Ludová banka*) és más kisebb szlovák pénzintézeteknek is rendszeresen nyújtott hitelt.⁴³⁹

⁴³² A Slavia döntése azonban nem elégítette ki a szlovák nemzeti mozgalom tagjait, a politikailag semleges Balázsovič ellen több kifogást is emeltek, többek között azt, hogy helytelen szlováksággal intézi az ügyeket. A Slavia prágai központjából kiküldték az egyik igazgatósági tagot, aki ugyan mindent rendben talált, Balázsovičot mégis Csehországba rendelték és a helyére A. Hovorka könyvelőt nevezték ki. (Uo., 24.)

⁴³³ WURM, František Bořivoj: Slováci a my = Moravská orlice, 31. května, 1. června 1882.

⁴³⁴ A további hasonló esetek elkerülése érdekében a Slavia prágai igazgatósága Magyarország egész területére vonatkozóan azt a rendelkezést hozta, hogy bármilyen politikai, nemzeti, illetve egyházi agitációs tevékenység azonnali szerződésbontással jár. (NEČAS, 1987, 25.)

⁴³⁵ A nagyszombati fiók esetében üzleti szabálytalanságokra derült fény és Valovič helyére rövid időre T. Lošťákot nevezték ki, de mivel mindez a turócszentmártoni fiókkal kapcsolatos botrány kibontakozásának idején történt, a prágai igazgatóság jobbnak látta ezt a fiókot is Budapestre helyezni. (Uo., 25.)

⁴³⁶ Uo., 16-25.

⁴³⁷ HORÁK, 1913, 115.

⁴³⁸ RUDOLPH, 1968, 343, 350.

⁴³⁹ NEČAS, 1987, 38-39.

A századfordulótól pedig folyamatosan növekedett a cseh pénzügyi jelenlét a régióban, valódi áttörésről azonban csupán 1908-at követően beszélhetünk. 1903-ban a Živnobanka egyik igazgatója, Rudolf Pilát utazást is tett e vármegyékben, hogy felmérje a kínálkozó üzleti lehetőségeket. Tapasztalatait az Obzor národohospodářský című lap hasábjain ismertette, kiemelve, hogy rendkívül kedvező lehetőségek fogadják itt a cseh befektetőket.⁴⁴⁰

Becslések szerint, 1912-től, a 42 szlovák pénzintézet 14,6 millió koronás tőkéjéből már mintegy 13 millió cseh befektetőktől származott. A cseh bankok megszerezték az ellenőrzést jónéhány pénzintézet felett, 1909-től már a Živnobanka irányította az eredetileg a Česká průmyslová banka által, 800 00 koronás tőkével alapított Tatrabankát. Ugyancsak meghatározó részesedést szerzett a Ružomberská úverná bankában, mivel az, 1909-ben, hozzá fordult, hogy veszteségeit finanszírozza. Ekkor a Živnobanka bécsi fiókjának egyik igazgatója, Špitálský, bekerült a rózsahegy bank igazgatótanácsába, a pénzintézet pedig szerződésben vállalta, hogy diszkonzámláit kizárólag a Živnobankánál intézi. 1911-ben, a Živnobanka segítségével 2 millió koronáról 3 millióra emelték a bank alaptőkéjét, 1912-ben pedig 4 millióra, majd 5 millióra. Így, a tízes évek elejére, a Živnobanka megszerezte az ellenőrzést a két legnagyobb szlovák bank és fiókjaik felett. A rózsahegy bank különösen fontos volt, mivel nagy szerepet töltött be a régió iparának, legnagyobb üzemeinek finanszírozásában, irányította és hitelekkel segítette a 2,5 millió korona alaptőkéjű rózsahegy Magyar Papírmalmot, az ugyanennyi tőkéjű trsztennai petróleum lepárlót és a 600 000 korona alaptőkéjű zsolnai üvegyárat, illetve egy nagyobb cement és mésző üzemet is. A Živnobanka közvetlenül is részt vett ipari beruházásokban, a rózsahegy papírmalomnak önállóan is nyújtott hitelt, 1906-ban pedig megalapított és hitellel látott el egy turócszentmártoni bútorgyárat is, illetve hitelezett az 5 millió korona alaptőkéjű zsolnai cellulóz részvénytársaságnak.⁴⁴¹

Az 1908-ban, a morva nagybirtokosok által, alapított *Moravská agrární a průmyslová banka* 1910-től tartott fenn üzleti kapcsolatot szlovák pénzintézetekkel.⁴⁴²

A bankok mellett a cseh vállalkozótőke is jövedelmező lehetőségeket látott az iparalapisban Magyarország szlovák etnikai régiójában. A kiegyezés utáni években, az 1873-as válságig 5 nagy cukorgyárat alapítottak a térségben ciszlajtán, főként a cseh tartományokból származó tőkével. A 110 gőzgéppel, 700 alkalmazottal működő nagysurányi

⁴⁴⁰ PILÁT, Rudolf: Uherské Slovesko a český kapitál. = Obzor národohospodářský, 1903, 8. sz., 8-14., 9. sz., 63-71.

⁴⁴¹ RUDOLPH, 1968, 351-356.

⁴⁴² HORÁK, 1913, 219.

cukorgyárat A. Frey cseh cukorgyáros alapította, de a csallóközi Bős 300 alkalmazottat foglalkoztató cukorgyárának alapítója is egy brünni nagykereskedő, Bauer volt.⁴⁴³ Zsolnán pedig brünni Karel Löw-Beer cég alapított textilgyárat 1 millió koronával, amelyhez 1889-ben 2 milliós tőkével katonaruha üzemet építettek.⁴⁴⁴ Az új üzemek munkásai is, a helyi, képzett szakmunkások hiánya miatt, főként külföldiek voltak, az alpesi, illetve a cseh tartományokból.⁴⁴⁵

A szlovákság képviselői is szívesen fogadták a cseh vállalkozásokat, a cseh-szlovák testvériség megnyilvánulását látva ebben. Milan Hodža például így írt egyik cikkében a csehekről: „*Szlovákiát, gazdag természeti kincseivel kiszolgáltatják a német spekulánsok kényére-kedvére ... A magyar faj gazdaságilag gyenge ahhoz, hogy konkurálni tudjon a németekkel. Ti erősek vagytok, körületekintőek és műveltek. Gyertek hozzánk, a Táttra alá és műveljétek meg földjeinket, a mi és a ti hasznokra.*”⁴⁴⁶ A csehek érdeklődése a cikk írásakor, a századfordulón még meglehetősen gyenge volt, a szélesebb közvélemény alig tudott valamit a szlovákok lakta területekről. A 20. század elejétől azonban már egyre többen szorgalmazták a cseh iparcikkek tervszerű terjesztését a régióban is, illetve egy, kifejezetten a magyarországi csehek és szlovákok számára készülő, prágai gazdasági folyóirat beindítását.⁴⁴⁷

II.3.2. A bánati cseh települések

Magyarország másik vidéke is élénken foglalkoztatta a cseh közvéleményt a 19. század végén, a dél-magyarországi Bánátban, Krassó-Szörény vármegye újmoldovai járásában cseh telepes közösség által a század elején alapított települések. Ez a néhány faluból álló kis cseh közösség azért is kelthette fel korszakunkban a cseh sajtó érdeklődését, mivel elzárt helyzetük, identitásuk megőrzésében csehországi segítségre szorulásuk, a cseh tartományok német többségű területein kisebbségben élő csehekére emlékeztetett.⁴⁴⁸

⁴⁴³ MRÁZEK, Otakar: Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, NPL, 1964, 195-196.

⁴⁴⁴ ADÁMEK, 1891, 168.

⁴⁴⁵ MRÁZEK, 1964, 260-261.

⁴⁴⁶ „Slovensko se svými bohatými přírodními poklady je vzdáné na pospas nemeckých spekulantov... Maďarská rasa je hospodársky slabá na to, aby vedela konkurovať Nemcom. Vy ste silní, obozretní a vzdelaní. Pojd'te sem k nám pod Tatru obrábajte naše lúky vo vašom a našom záujme.” HODŽA, Milan: Hospodárska politika. Slovenské listy. 24. 12. 1898. č. 6. (idézi: MRÁZEK, 1964, 364.)

⁴⁴⁷ Český kapitál na Slovensko = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3-4.

⁴⁴⁸ A cseh kíváncsiulást a 20. század elején és a két világháború között elsőként tudományosan feldolgozó Jan Auerhan több írásban is foglalkozott a bánati csehekkel, mivel személyes kötődése is volt ehhez a területhez,

E magyarországi, határörvidéki cseh települések a cseh történelmi tartományokból kiinduló mezőgazdasági kolonizációs hullám utolsó jelentős alapításai voltak a Monarchiában. A települések az itteni katonai parancsnokság felhívására a prágai cseh tartományi vezetés kezdeményezésére születtek, több száz cseh család bevándorlásával, a Duna és a Néra folyó közötti erdős, puszta terület benépesítésével.⁴⁴⁹ A húszas évek elejétől több cseh határör-település és kisebb, kezdetben erdőgazdálkodással foglalkozó, közösség jött létre. Cseh telepesek éltek Krassó-Szörény vármegye Újmoldvai járásában Dunaszentilona (Szenthelena, *Svatá Helena*),⁴⁵⁰ Szörénybuzás (Weitzenried, *Gerník*), Bigér (Schnellersruhe, *Biger, Bygr*) és Báziás (*Baziáš*), Bozovicsi járásában Almásróna (Ravenszka, *Rovensko, Ravenska*) és Cseherdős (Sumicza, *Šumica*), Orsovai járásában Tiszafa (Eibenthal, *Elbenthal, Aibental*), Újasszonyrét (Új-Ogradena, *Nová Ogradina, Trauenwiese*) és Nagyzsupány (Új-Zsupanek, *Nový Župánek*), Karánsebesi járásában Újkaránsebes (Schwabendorf, *Nový Karánšebeš*) és Ruszkica (Ruszkiczatelep, *Ruskyce*), Teregovai járásában Temesfő (*Weidenthal*), Boksánbányai járásában Érszeg (Egerszeg, Jerszegh, Jerszeg, *Jeršég*), Oravicabányai járásában Stájerlak (Staierdorf, *Steierdorf*), Resicabányai járásában Resicabánya (Resicza, *Řešice*), Temes vármegye Fehértemplomi járásában Fehértemplom (Fejéregyház, Ungarisch Weisskirchen, *Weisskirchen, Belá Cirkva*), Csehfalva (*Ablián, Ablian, Česko Selo*), Körtéd (Krusicza, *Kruščica*) és Nagybecskerek (*Velký Bečkerék*), Verseci járásában Nagyszerez (Nagy-Szredistye, Gross Sredischte, *Velké Srediště*), Temesrékasi járásában Aga (Bresztovác, *Brestovac*) településeken.

Az első bánáti cseh közösséget, a Szent Helénáról elnevezett falut, Dunaszentilonát, 1822-ben alapították, a Duna mellett.⁴⁵¹ E falu lett az egyik legfontosabb cseh település, itt alakult az első cseh iskola is, amelyet szintén Szent Helénáról neveztek el. A falut egy Magyarla⁴⁵² (más helyen Mandžarli)⁴⁵³ nevű temesvári birtokos, a kincstári erdők bérlője,

apja – akitől először hallott a bánáti csehekről – 1863 és 1868 között a Határörvidéken volt erdész. (AUERHAN, Jan: České kolonie v jižních Uhrách. = Pokroková Revue. IV. évf., 1908, 276.)

⁴⁴⁹ A Bánát nemzetiségi összetétele a 18. század elejétől meginduló telepítések eredményeként alakult ki. A nagy kiterjedésű, erdős, mocsaras terület termővé tételére a beszivárgó románok és a szerbek mellett elsősorban a mezőgazdasági munkában járatos külföldi munkaerő betelepítése folyt, a Habsburg birodalom különböző részeiből döntő többségben németek, de magyar, szlovák, rutén és cseh telepesek is jönnek. A betelepítési akció során 14 különféle nemzetiség

⁴⁵⁰ A helységek elnevezései közül a Lelkes György által szerkesztett helységnév-azonosító szótárban (LELKES György (szerk.): Magyar helységnév-azonosító szótár, Budapest, 1992.) található alakot használok, a zárójelben az esetleges névváltozatok, kurzíva a cseh forrásokban használt alakok szerepelnek.

⁴⁵¹ BROUČEK, 1990, 130-131.

⁴⁵² AUERHAN, 1908, 281.

⁴⁵³ KLIMA, 1899, 22.

alapította és főként Čáslav, Černý Kostelec, Sázava és Domažlice környékéről hívott ide cseh telepeseket.⁴⁵⁴

Röviddel ezután jött létre egy rövid életű, második cseh település, a Dunaszentilona-tól mintegy két kilométerre alapított Elisabethafeld. A két falu névadója, a helyi hagyomány szerint, Magyarla két lánya volt. A második falu azonban rövid idő múlva lehanyaglott és lakói részben Dunaszentilonára költöztek, részben pedig a környező falvakba, Sordokba (?) és Nagyszeredre.

A dunaszentilonai cseh telepesek többségét alkotó katolikusok röviddel érkezésük után iskolát is alapítottak, de tanító hiányában a helyi takács, a Černý Kostelecből származó Matěj Kovářik, tanított, aki után énekek és íráskönyvek is maradtak. Az iskola 1848-ig működött eredeti helyén, egy szegényes kunyhóban.

1836-ban az erdőkitermelés leállt, ezt követően a cseheket határőrszolgálatra osztották be, illetve ingyenesen kiosztották közöttük a kitermelt erdőterületet 6-12 holdas birtokokban. A határőri szolgálatot a 14-es számú, fehértemplomi ezredben és – a négy órai járásra lévő – 11-es számú, pozezínai században végezték.⁴⁵⁵ Az 1848-as év, az egymást követő szerb és magyar átvonulások, sok nehézséget hoztak a cseh telepesek életébe. A hadi események lezárultával megindult az iskolaépület és egy hozzá kapcsolódó kisebb kápolna építése, ami 1852-re fejeződött be. Új tanítója is lett a falunak, Kovářik halálát követően, 1849-től, a Jaroměřből származó Kroupa tanította a cseh telepesek gyerekeit, aki szintén nem volt képzett tanító. Az iskolaépület elkészültekor sikerült képzett tanítót is alkalmazni, Antonín Holeš, 1852-től 1863-ig működött a falu iskolájában. 1863-ban Holeš az Ústí nad Orlicé melletti Velké Řetověből származó Jindřich Schlögl követte, aki Kukuljević tábornok parancsára került a tanító nélkül maradt iskolába, a hadsereg alkalmazottjaként. 1874-ben, a Határőrvidék megszüntetésekor, a falu iskolája állami iskola lett, ami elsősorban a katonai szolgálatból állami alkalmazásba átkerülő tanító javadalmazásának javulásában jelentkezett.⁴⁵⁶ A csehországi tanító lelkiismeretesen szolgált a falut és a bánáti cseh közösség egyik legfontosabb képviselőjévé vált. Nem csupán a cseh falu lakóinak anyanyelvét sikerült megőriznie az idegen környezetben, de folyamatosan kapcsolatban állt a cseh tartományokkal is – rendszeresen hazlátogatott, a prágai néprajzi kiállításon részletesen bemutatta a bánáti cseheket – így a kisebbségben, elsősorban a cseh tartományok német területein, élő cseheket

⁴⁵⁴ AUERHAN, 1908, 281.

⁴⁵⁵ KLIMA, 1899, 23.

⁴⁵⁶ A katonai igazgatás idején a tanító éves jövedelme 150-160 arany, – 100 készpénzben, 50-60 természetben – állami szolgálatban pedig már 300 arany volt. (Uo., 23.)

támogató egyletektől a bánáti csehek számára is sikerült adományokat szereznie.⁴⁵⁷ Könyvtárat rendezett be az iskola mellett, amelyhez a kisebbségben működő cseh iskolák támogatására született Iskolai Maticétől (Ústřední Matice Školská) és magánadományozóktól – a Stýbl, Kobr és Pospíšil könyvesboltoktól, illetve a Hradec Králove-i tanárképző tanárától, Panýřektől – is kapott könyvadományokat.⁴⁵⁸ A magyar hatóságoknál is sikeresen képviselte közösségét, 1878-ban, a tanító kérésére, a Közoktatási minisztérium, 642 arany értékben, felújította, illetve kibővítette az iskolát. A magyar minisztérium ezután figyelemmel kísérte az iskola sorsát, a körzeti tanfelügyelő, dr. Dényi János elérte, hogy az iskola négy, tehetséges diákja, államköltségen, tanítói képesítést szerezzen, hogy a cseh iskolában taníthassanak.⁴⁵⁹ Jindřich Schlögl később fia, Jan Schlögl követte a tanítói állásban.⁴⁶⁰

Jindřich Schlögl a tanítás mellett Dunaszentilona gazdasági helyzetét is igyekezett javítani, utazásai során különböző vetőmagokat és palántákat szerzett be, hogy javítsa a növénytermelés hozamát, korszerűbb ekéket szerzett be és gyümölcsöst is telepített, illetve méhészetet rendezett be. A falu gazdaságának sikeres fejlesztéséért a Földművelésügyi minisztérium állandó gazdasági tudósítójának tette meg. Schlögl tevékenységével így idővel a falu irányítójává vált, községi tanácsossá választották, majd a szegényügy intézőjévé, egyházi elnökké és a megyei választmány tagjává. Betöltötte a bírósági mezőgazdasági és erdészeti földmérő szakértő tiszteét is.⁴⁶¹

A falu kisebbséget alkotó evangélikus lakosai 1861-ig az egyetlen, katolikus iskolába járatták gyerekeiket, ebben az évben azonban már önálló iskolát tudtak építeni. Az iskolába a cseh tartományokból érkeztek tanítók, Antonín Bukáček, a libicei Bedřich Čížek és Antonín Kořen, aki a királyi Lengyelországban lévő Zelov iskolájából érkezett. Kořent Gustav és Ferdinand Španiel követte, majd Antonín Svoboda és a szlovák Ján Chorvát tanított az evangélikus iskolában. Az oktatás mindkét iskolában cseh nyelven folyt, a magyar nyelv kötelező tárgy volt.⁴⁶² 1896-ban azonban az evangélikus iskolát megszüntették, a katolikus iskola maradt az egyetlen iskola.⁴⁶³ Az iskolák tanulóinak számáról az 1890-es népszámlálás szolgált adatot, eszerint a 781 lakosú Dunaszentilonán az állami katolikus iskolában 78 gyermek, az evangélikusban pedig 69 tanult.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ Uo., 23, 27.

⁴⁵⁸ AUERHAN, 1908, 288.

⁴⁵⁹ KLIMA, 1899, 23.

⁴⁶⁰ AUERHAN, 1908, 288.

⁴⁶¹ KLIMA, 1899, 26.

⁴⁶² Uo., 26.

⁴⁶³ AUERHAN, 1908, 289.

⁴⁶⁴ KLIMA, 1899, 26.

Dunaszentilona katolikus lakói egyházilag egy másik bánati cseh településhez, Szörénybuzához tartoztak. A későbbi alapítású Szörénybuzás népesebb, közel 1500 lakosú falu volt,⁴⁶⁵ templommal és iskolával. A szörénybuzási iskolának azonban a 19. század végén már több év óta nem volt cseh tanítója.⁴⁶⁶ A bánati cseh katolikusok papja kezdetben egy ferences szerzetes volt, aki az összes falu egyházi szolgálatát ellátta. 1851-től a Česká Třebovából származó František Unzeitig, későbbi tiszteletbeli dékán és konzisztórium tanácsos vette át az egyházi szolgálatot, aki szolgálataiért később arany császári érdemkeresztet is kapott. Unzeitig halálát követően a Mělník melletti Všetatyból származó ferences, Václav Bertrand Špaček lett szörénybuzás papja. Mivel a két falu közötti nehézkes közlekedési viszonyok miatt⁴⁶⁷ Dunaszentilonára egy évben csupán háromszor, Húsvétkor, Szent Ilona ünnepnapján, augusztus 18-án, és a falu búcsúján, Szent Vencel napján, szeptember 28-án, jutott el a szörénybuzási pap, ezért szükségből, az egyházi szolgálatokat, a keresztelest, temetést és az ünnepi, illetve a vasárnapi prédikációt Jindřich Schlögl tartotta. Az istentiszteleteken cseh egyházi énekeket énekeltek, a leveleket és az Evangéliumokat olvasták és magyarázták.⁴⁶⁸

Dunaszentilona egyházi önállósodása érdekében, Schlögl ösztönzésére, 1878-ban, új templom építésébe is belevágtak, mivel az iskola kis kápolnája már szűkösnek bizonyult az istentiszteletekhez. Az építkezés 1879-ben a tanító által összegyűjtött adományokból folyt.⁴⁶⁹

A falu protestáns lakóinak vezetője kezdetben Svoboda Jakab volt, 1830-tól pedig Groszman Mátyás nagybecskereki ágostai hitvallású evangélikus prédikátor végezte a lelkipásztori szolgálatokat. Ő a Generális Konventtől kért lévitát a faluba lelkipásztornak és tanítónak, illetve kérelmezte iskola és templom építését is. A Tiszántúli Református Egyházkerület is foglalkozott a dunaszentilonai cseh protestánsokkal, 1835. április 25-én tartott közgyűlésén úgy rendelkezik, hogy: „*A békési egyházi vidékről tudósítás váratik be a Szent Heléna nevű véghelybeli Eklésia dolgáról.*”

⁴⁶⁵ Az itteni cseh telepek többsége Klatovyből, Plzeňből, Kourimból, Litomšřicéből, Chrudimból származott. (AUERHAN, 1908, 282.)

⁴⁶⁶ KLIMA, 1899, 26.

⁴⁶⁷ Szörénybuzást és Dunaszentilonát egy órányi gyalogút kötötte össze az erdőn keresztül. Az országúton, a Duna mentén, kocsival 5-6 órát tartott az út. Télen, a hó miatt, viszont néha hetekig is járhatatlan volt mindkét út. (Uo., 26.)

⁴⁶⁸ AUERHAN, 1908, 288.

⁴⁶⁹ Schlögl rengeteg adományt gyűjtött igen neves személyiségektől. Maga a császár is hozzájárult, 150 arannyal, a templom építéséhez. Mária Anna császárnő prágai személyes audienciáján, Jindřich Schlögl kérésére, Průchy érsek közbenjárására, 100 aranyat adott a templomhoz. Bonnaz Alexandr, temesvári püspök 500 aranyat adományozott. Érkezett adomány a környező, részben cseh lakosságú településekről is, Fehértemplomból, Csehalváról, Körtédtről, Agából, de a cseh tartományokból is. A Szent Ilonát ábrázoló oltárképet a chrudími városi tanács adományozta, Walter dékán közbenjárására. (KLIMA, 1899, 26-27.)

1846-tól Nádor Károly szigetfalui (Szkulya) lelkész-tanító járt át évente háromszor a faluba. 1848-tól egyre több cseh lett református, a falu már *cseh református leányegyház*ként szerepelt az iratokban, 1852-ből fennmaradt a Canonica visitatio jegyzőkönyvének címe: *Alázatos jelentés a határvidéken létező helvét hitvallású Szent Helénai cseh leányegyház 1852-i hivatalos meglátogatásáról*. A református templom 1895-ben épült fel, a templomi szolgálatokat két, a faluban kocsmát is üzemeltető helybéli, Kovalik Péter és Csermák (?) látta el. Kovalik Péter több missziót is hívott a faluba, Jan Horváth 1903-ban egy hétig evangelizált a gyülekezetben, majd Kosztomlaczky (?) járt itt, aki a református egyházon belül a szabad keresztyén mozgalom elindítója volt. 1904-től Péter Kyska volt a lelképásztor, aki 1919-ben egy kisebb csapattal kivándorolt Argentínába.⁴⁷⁰

A Dunaszentilónát alapító cseh telepesek egy része 1897-ben továbbköltözött Bulgáriába, ahol a Duna partján Vojvodov falut alapították meg.⁴⁷¹

A cseh telepesek főként mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkoztak, szarvasmarhával, tejjel, vajjal, sajttal és más élelmiszerekkel kereskedtek.⁴⁷² A cseh lakosságú falvak, Dunaszentilona és az 500 lakosú Almásróna, illetve a 600 lakosú Bigér azonban meglehetősen rossz mezőgazdasági adottságokkal, meszes talajjal rendelkeztek,⁴⁷³ ezért az ifjabb generáció telente már Szerbiába járt dolgozni. Főként Belgrádban, Pozsarevácban, Smederevában, Gradistében, Golubacban és Milanovacban kaptak munkát és csak nyáron, a mezőgazdasági munkák idején tértek vissza.

A többi helységben, Szőrénybuzáson, Tiszafán, Újasszonyréten, Almásrónán, Bigéren, illetve a második telepítési hullámban érkezettek kisebbségben, szerb környezetben éltek.⁴⁷⁴ Erre, a második, állami segítséggel lezajlott betelepülésre 1827-ben került sor. A cseh tartományokból származó kitelepülők Bécsben találkoztak és – amikor már megfelelő számban összegyűltek – innen, államköltségen, hajóval érkeztek a Bánátba, Szőrénybuzásra, Bigérbe, Tiszafára, Cseherdőre és más falvakba. A letelepedéshez állami segílyt is kaptak, kezdetben 6 koronát, vagy 2 bécsi garast naponta, amit később csökkentettek, majd négy év elteltével megszüntettek.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ HIGYED István: Ecclesiae desolatae: Szent Ilona. = Az Út. 2002. október-december, XXVIII. évf., 4. sz., 48-49.

⁴⁷¹ BROUČEK, 1990, 132.

⁴⁷² AUERHAN, 1908, 289.

⁴⁷³ Főként búzát, kukoricát, rozsot, krumplit termesztettek és zabot, illetve más takarmánynövényeket. Kezdetben a szőlőtermesztés is fontos volt, a levéltetvesség azonban szőlőt kipusztította. (KLIMA, 1899, 27.)

⁴⁷⁴ Uo., 27.

⁴⁷⁵ AUERHAN, Jan: Z pamětní knihy Čechů v Krušici (v jižních Uhrách). = Národopisný Věstník Československý, VI. évf., 1911, 122.

A bánáti csehekről beszámoló cseh írárok fontos forrása volt a 481 cseh nemzetiségű lakossal rendelkező 2209 lakosú Körtéd cseh tanítójának, Václav Kýský írása. A tanító egy emlékkönyvben (*Emlékkönyv Körtéd falu cseh lakosai számára, amely a templomi közösség gondozásában készült, és a legidősebb telepeselek szövegei elbeszélése alapján íródott, emlékül a jövő nemzedéknek, hogy visszaemlékezzen a kezdeti időkre, az indulásra és az itteni folytatásra, íródott az itteni volt tanító, Václav Kýský által az Úr 1890. évében*)⁴⁷⁶ foglalta össze 1890-ben a cseh telepítés történetét. A szerző 1837-ben született a cseh lakosságú bánáti községben, Szörénybuzáson. Eredeti neve Václav Stehlik volt, csak a fehértemplomi dékán rábeszélésére – miszerint állami szolgálatban nem viselhet cseh nevet – választott magának magyar nevet.⁴⁷⁷ Kýský mindenesetre harcos, igaz cseh hazafiként nőtt fel a Bánátnban, ami könyvének előszavából rögtön ki is derül. Itt, a cseh tartományokban kisebbségben élő csehek által hangoztatott, sztereotíp képet láthatjuk viszont, a Bánátra vetítve. A cseh kivándorlás fő okát a német kormányok általi elnyomásban látja. A németek megjelenését cseh földön a Habsburgokhoz köti, akik miatt a csehek elszegényedtek és kénytelenek voltak hazájukból idegenbe költözni.

A cseh telepeselek kezdeti időszaka, a városoktól távol, az erdők közepén, román és szerb környezetben alapított településeken nagyon nehéz volt. Kérvényezték is áthelyezésüket termékenyebb területre, kérvényüket azonban elutasították és megismétlése esetére büntetést helyeztek kilátásba. Néhányan ezután engedély nélkül mégis elköltöztek, végül 1833-ban engedélyezték az elköltözést. Ekkor kerültek csehek a környék más falvaiba.⁴⁷⁸

1840 előtt érkezett néhány család Körtédbe. Ők kezdetben Oravica bányáról szállítottak kőszén Baziásba, később pedig a megtakarított pénzükből földet vásároltak és földműveléssel kezdtek foglalkozni. Az oktatás megszervezése Körtédben is sok gonddal járt, eleinte Fehértemplomban a plébános, Šterner tanította vasárnaponként a gyerekeket, de mivel nem tudott csehül, az oktatás hiábavaló volt. A plébános így kérvényt írt, amelyben tanítót kért a csehek számára. Ekkor egy meglehetősen képzetlen embert küldtek, akit a szörénybuzási plébános, Unzeitig, aki lelkes cseh hazafi volt, tanítói képzésben részesített. Mivel iskolaépület nem volt, az oktatás egy bérelt szobában folyt. A tanító állami fizetést kapott, 6 aranyat havonta. 1854-ben arra kötelezték a cseheket és a szerbeket, hogy közösen

⁴⁷⁶ *Pamětní kniha pro obyvatelé české obce Kručické, zřízená péčí kostelního výboru, sepsaná dle ústního podání nejstarších osadníků na památku pro budoucí pokolení k upamatování na první časy, pohutky a pokračování zdejší; psaná od zde bývalého učitele Václava Kýského léta Páně 1890.* Az emlékkönyvről J. Auerhan számolt be, akinek Josef Studnička fehértemplomi őrmester küldte el. (AUERHAN, 1911 (1), 122.)

⁴⁷⁷ A Kýský név valószínűleg elírás, a választott magyar vezetéknév – amint az az emlékkönyv címéből ki is derül – minden bizonnyal a Kis volt.

⁴⁷⁸ AUERHAN, 1908, 282.

építsenek iskolaépületet, ami a község ékessége lett. A rendőri szervek azonban felszólították az iskolát, hogy ne csak anyanyelvi oktatást folytasson, hanem németül is tanítsanak. Ekkor a tanítót, Glasert, mivel nem tudott németül, el kellett küldeni és helyére ekkor került az Emlékkönyv szerzője, a 19 éves Václav Kýsý.

A Határőrvidék 1871-es megszüntetése nagy változást hozott a faluban. Még ezt megelőzően felszólították a lakosokat a kezdetben kapott állami támogatás visszafizetésére, amit csak nehezen tudtak elengedtetni.⁴⁷⁹ A katonai igazgatás felszámolásakor a község 3000 aranyért megvásárolta a korábbi tisztiházat, amelyet templommá alakítottak át. A falu cseh lakossága a vételárnak csupán felét tudta előteremteni, a másik felét Alexander Bonas püspök adományozta. 1875-ben Václav Kýsý⁴⁸⁰ Újasszonyrétre helyezték, az új tanító pedig Josef Nevrátil lett, akit 1880-ban Rudolf Málek követett.⁴⁸¹

Az említettekén kívül még több, cseh lakosságú, helység született a 13. román-bánáti ezred területén is, Cseherdős, Nagyzsupány, Újkaránsebes, a cseh-német lakosságú Temesfő és Walsberg, illetve a csehek és szlovák lakosságú Érszeg, Aga, Stájerlak, Ruszkica és Resicabánya. Az 1890-es magyarországi statisztika Krassó-Szörény vármegyében 8575-re tette a csehek számát.⁴⁸² (Melléklet 3. táblázat)

A bánáti csehek életéről született beszámolók felhívják a figyelmet, hogy a települések cseh jellegének megőrzése érdekében cseh könyveket, folyóiratokat kell a Bánátba juttatni, ugyanakkor kiemelik a nyolcezeres, a cseh árucikkek biztos vevőjének tekinthető, közösség gazdasági jelentőségére is a figyelmet.⁴⁸³ Mivel ezek a cseh falvak kedvelt turistacélpontok mellett feküdtek, meglátogatásukra is gyakran felszólították a cseh polgárokat. *„A cseh turistának nem csak a nagyvárosi cseh központokat kéne felkeresnie, látogassa meg külföldön a cseh községeket és falusi településeket is ... Dél-Magyarországon, (Krassó-Szörény vármegyében)Az e településeken tett utazások nagyon érdekesek, tanulságosak és össze lehet ezeket kötni több turisztikailag jelentős terület felkeresésével is (mivel a dél-magyarországi cseh települések közel vannak a Kazán-szoroshoz, Orsovához és Herkulesfürdőhöz).*

Ezekre a településeinkre és külföldi falvainkra különösen szükséges hangsúlyosan felhívni a cseh üzleti és ipari körök figyelmét, főként a nagyobb kiviteli cégeinkét. Az e

⁴⁷⁹ Az adósok listájából ismerjük néhány cseh lakos vezetéknévét, Veselý, Schováněk, Červenka, Choc, Havlovic, Votava, Votýpka, Marek, Mareš, Vlasák, Strnad, Kuželka, Helebrand. (AUERHAN, 1911 (1), 123.)

⁴⁸⁰ Václav Kýsý, hiányos magyar nyelvtudása miatt 1895-ben nyugdíjazták, ezután Körtéden élt egészen 1909-es haláláig. (Uo., 123.)

⁴⁸¹ Uo., 123.

⁴⁸² KLIMA, 1899, 27.

⁴⁸³ AUERHAN, 1908, 292.

településeken élő honfitársaink nagyon sok termékünk fogyasztói lehetnének és ennyi ezer cseh ember fogyasztóerejét nem szabad alábecsülni és ki kell használni a cseh ipar fejlődése érdekében. A Habsburg államközösségen belüli települések különösen alkalmas céljai kivitelünknek, mivel itt nem találkozunk a vámból adódó nehézségekkel. Természetesen ezeken a településeken találkoztam elég sok különböző cseh termékkel, de távolról sem annyival, amennyi ott lehetne.”⁴⁸⁴

III.

Magyarország, a magyar főváros és a magyarok recepciója a csehek körében a 19. század második felében

A magyarországi viszonyok cseh recepciója igen sokrétű volt a 19. század második felében, Magyarország fejlődésének teljes elismerésétől a magyarok iránti ellenszenvig terjedt. A csehek Magyarország képe sok összetevőből épült fel, sokáig nagyon erőteljesen jelent meg benne a magyar kultúra, a magyar nemzeti fejlődés kedvező megítélése, de idővel a gazdasági, majd a nemzetiségi viszonyok váltak meghatározóvá.

Az egész évszázadon végigvonult a magyarországi művelődés, a kulturális fejlődés, főként a magyar irodalom egyértelműen pozitív cseh fogadtatása, ami a század elején a magyarországi nemzeti intézmények kiépülésének a cseh fejlődés számára mintaként történő értékelésében, majd a magyar szabadságvágy, 1848 hagyományában mutatkozott meg, kiegészülve Petőfi csehországi kultuszával. A kiegészést követően e kedvező képhez járult még a magyar gazdasági fejlődés pozitív értékelése is, illetve az ország, az állam magyar jellegűvé válásának példaként történő értelmezésével a cseh nemzeti mozgalom törekvései, a cseh tartományok cseh nemzeti jellegűvé válása szempontjából. E kedvező képpel összefonódva jelentek meg a Magyarországgal kapcsolatos cseh munkákban, elsősorban az

⁴⁸⁴ „Český turista neměl by vyhledávati jen česká střediska ve velkých městech, nechť navštíví za hranicemi i české osady a kolonie vesnické ... v jižních Uhrách (ve stolicí Krassó-Szőrényi) ... Cesty po těchto koloniích jsou velmi zajímavé a poučné a lze s nimi spojit i návštěvu mnohých turisticky vyznačných partií (tak české kolonie v jižních Uhrách jsou blízko Kazanu, Staré Ršavy a Lázně Herkulových). Na tyto naše kolonie a zahraniční vesnice nutno jmenovitě s důrazem upozorniti české kruhy obchodní a průmyslové, hlavně pak větší naše firmy vývozní. Naši krajané v koloniích mohli by býti konsumenty velmi mnohých našich výrobků, a konsumní síla tolika tisíců českých lidí nesmí býti podceňována a musí ji býti využíkováno ve prospěch českého průmyslu. Zvláště kolonie v sousední Habsburském byly by vhodným cílem našeho vývozu, protože nesetkáváme se tu s překážkami celními. Našel jsem ovšem v těchto koloniích porážnu již dosti českých výrobků, daleko však ne tolik, kolik by jich tam býti mohlo.“ (AUERHAN, Jan: Několik slov úvodem. In: ŠPANIHEL, Jaroslav (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílu zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1911, 7.)

útleírásokban, a magyarsághoz, Magyarországhoz kötődő pozitív sztereotípiák, a magyar vidék romantikus képe, illetve a magyar fejlődés dinamizmusának elismerése.

A kiegyezést követő évtizedekben e pozitív momentumok mellett azonban egyre gyakrabban találkozhatunk a magyarországi viszonyok negatív szemléletével is. A magyar gazdaság erősödése, vetélytárrsá válása egyre komolyabb aggodalmakat váltott ki a cseh tartományok Monarchián belüli gazdasági helyzetéért aggódókban, az elsősorban a szlováksággal kiépülő egyre közvetlenebb kapcsolatok pedig fordulatot hoztak a magyar nemzeti fejlődés megítélésében is és egyre élesebb kritikával szemlélték a magyarországi nemzetiségi viszonyokat, ami – főként az elvetélt trialista kísérletet követően – a magyarsággal kapcsolatos negatív nemzeti sztereotípiák kialakulásával is járt.

III.1. A magyar művelődés, irodalom fogadtatása a cseheknél, a magyar kulturális fejlődés pozitív képe

A 19. század folyamán a magyar irodalom rendkívüli népszerűsége tett szert a cseh tartományokban. A magyarországi irodalom iránti érdeklődés kezdetben szorosan kötődött a magyar reformkor során létrejött nemzeti intézmények kiépülésének példaként történő szemléletével,⁴⁸⁵ – aminek magyarországi párjával is találkozhatunk a század elején⁴⁸⁶ – majd a század végéig jelen volt, ekkor már, elsősorban a rendkívül termékeny fordításiirodalom által közvetített, magyar kulturális, irodalmi fejlődés elismeréseként.

Vizsgálódásunk kezdeti időhatára ugyan a kiegyezés körüli időszak, de ezt nem tekinthetjük kifejezetten határpontnak a cseh–magyar kulturális kapcsolatok szempontjából, hiszen a történeti államiságát visszanyerő Magyarországhoz kedvezően viszonyuló cseh közvéleményt meglehetősen sok, a múltban gyökerező, a század elejétől továbbélő kapcsolattörténeti vonatkozás is formálta. Ezért, a korszak cseh–magyar kapcsolatairól szólva,

⁴⁸⁵ Többek között a magyarországi Tudományos Akadémia és a Nemzeti Színház alapítása váltott ki élénk visszhangot a cseh nemzeti mozgalomban. (SÁRKÁNY Oszkár: Magyar kulturális hatások Csehországban (1790–1848). In: SZIKLAY László (szerk.): Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 42–43.)

⁴⁸⁶ Magyarországon elsősorban a cseh polgári fejlődés kezdeteit szemlélték elismerően. Szemere Bertalan például így írt útinaplójában: „*Este a színházban kedvesen lepett meg az öltöztetbeli polgári egyszerűség. Pesten a karzat is pompázóbb az itteni páholyoknál... De én Pestet nem védem, mert ellene vagyok a vett fényűzésnek.*” (STEINERT Ágota (szerk.): Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Budapest, Helikon, 1983, 17.)

először mindenképpen ki kell tekintenünk röviden e kapcsolatok főbb irányainak előzményeire is.

A 19. század elejétől, a magyarországi reformkor idejétől, több olyan kapcsolattörténeti momentumot is találhatunk, amelyek jelentős kihatással voltak a két nép viszonyára az egész század folyamán, illetve befolyásolták a két nép egymásról kialakított képét. Feltétlenül meg kell említeni a század meghatározó cseh történéseinek, a nemzeti megújulás 19. századi vezéralakjának, František Palackýnak magyar kapcsolatait, hiszen Palackýnak alapvető szerepe volt a cseh politikai közvélemény formálásában. Palacký élete fontos időszakát töltötte Magyarországon, 1812-től 1818-ig folytatott tanulmányokat a pozsonyi evangélikus líceumban, majd 1821 és 1823 között Csúzon nevelősködött és az ekkor kialakított kapcsolatait később is fenntartotta.⁴⁸⁷ Később a magyar tudományosság jeles képviselőivel állt folyamatos kapcsolatban, – 1829-ben például Vörösmarty Mihály köszönte meg neki levélben a magyar nyelvről írott elismerő szavait⁴⁸⁸ – illetve Martin Hamuljak, a budai Helytartótanács tisztviselője tájékoztatta a magyarországi történekekről⁴⁸⁹. Az 1830-as években a pesti egyetem tanára, Virozsil Antal jelentett számára állandó kapcsolatot Magyarországgal. 1834-ben, Teleki József javaslatára, a Magyar Tudományos Akadémia pedig kültagijává választotta.⁴⁹⁰ 1846-ban és 1858-ban járt ismét Magyarországon, Pesten, felkeresve ismerőseit és kutatásokat folytatva a cseh történelem forrásai után.

A Magyarországról kialakított kedvező képet tehát mindenekelőtt a, Palacký által is elismert, reformkori magyarországi viszonyok kedvező cseh visszhangja⁴⁹¹ alapozta meg,

⁴⁸⁷ A magyarországi protestáns tanintézetek nagyon fontos szerepet játszottak a csehországi értelmiség képzésében a 18. század nyolcvanas éveitől a 19. század közepéig. A pozsonyi evangélikus liceum mellett a debreceni, sárospataki és a pápai református kollégiumok voltak fontos képzési helyei a csehországi protestáns diákoknak. (PRAŽÁK, Richard: Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Budapest, Gondolat, 1991, 22-23.)

⁴⁸⁸ Palacký pozsonyi, magyarországi éveivel kötődött tudományos munkásságának indulása. Ekkor ismerkedett meg a szláv tudományosság jeles magyarországi képviselőivel (Jan Kollárral, Pavel Josef Šafáříkkal) és a reformkori magyar nemesség jeles képviselőivel. Pozsonyi tanulmányai idején latin nyelvű újságot szerkesztett (Ephemerides politico-statisticae Poseniensis), 1818-ban itt adta ki, Šafáříkkal közösen a cseh költészet kezdetei (*Počátky českého básnictví*) című művet.

Palacký magyarországi tartózkodásakor kapcsolatot talált a reformmozgalom képviselőivel és később is figyelemmel kísérte a magyar tudományosság fejlődését, valószínűleg a Magyar Tudományos Gyűjtemény példája is szerepet játszott abban, hogy 1826-tól megindította Prágában a cseh múzeum folyóiratát a Časopis českého museát. (Uo., 23., 69-72.)

⁴⁸⁹ HLAVÁČKA, Milan: A cseh-magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. = Limes 2005/2, 6.

⁴⁹⁰ PRAŽÁK, 1991, 85-86; 72-73.

⁴⁹¹ A csehországi liberálisok leginkább szlovák közvetítéssel, illetve a német nyelvű sajtóból tájékozódva ismerték a magyarországi viszonyokat. Többek között Juraj Palkovič mutatta be igen részletesen kalendáriumában és a Tatranka hasábjain Széchenyi István reformtörekvéseit és számolt be az 1825-1836-os országgyűlésről. A legszorosabb kapcsolat ekkoriban a magyarországi nemesi családokkal rokonai, illetve baráti kapcsolatban álló csehországi nemesek - Kinský, Šternberg, Thun, Valdštejn, Desfours – ápolták. (Uo., 73-76.) A cseh arisztokráta családokkal Széchenyi Ferenc került szorosabb kapcsolatba, miután lánytestvére, Anna Borbála, František Václav Desfours grófhöz ment feleségül. Széchenyi gyakori csehországi tartózkodása során

elsősorban a cseh nemzeti megújulás hasonló folyamatában kitűzött célok magyarországi megvalósulásainak példái, a nemzeti alapítások⁴⁹² és a magyar nyelv ügyében elért eredmények.⁴⁹³ A cseh nemzeti mozgalomnak is támaszul szolgáló magyarországi kulturális fejlődés képe jelent meg például Karel Havlíček Borovskýnál is, aki a *Česká včela* című lapban közölt beszámolókat a magyarországi viszonyokról. 1847-ben több írást is közreadott a magyar helyzetről, kiemelve a magyar nyelv használatát és a magyarországi, soproni németek helyzetének hasonlóságát a csehországi németekéhez.⁴⁹⁴

A 19. század kezdetén jelent meg a pozitív magyarságképet később meghatározó, fokozatosan egyre népszerűbbé váló magyarországi szépirodalom is a cseh tartományokban.⁴⁹⁵ Közismert, hogy František Čelakovský figyelemmel kísérte a magyar költészetet és költészetében átvette a Kisfaludy-szonettet, a *Česká včela*⁴⁹⁶ és a *Květy* című lapok pedig már a század első felétől folyamatosan közöltek beszámolókat a magyar irodalomról és magyar művek több fordítása is megjelent.⁴⁹⁷

A szépirodalmi kapcsolatoknak ebbe a kezdeti időszakába tartozott Petőfi költészetének korai cseh recepciója is. 1844-ben jelent meg először Petőfi Sándor neve Csehországban, aki a századfordulóig a legismertebb magyar író lett. 1847-ben a *Česká včelában* jelent meg három kisebb versének fordítása, majd az 1850-es években a Lumír és a *Časopis Českého muzea* című lapok közölték néhány költeményét Katz és Alexander Müller fordításában. Petőfi csehországi népszerűségét azonban Jan Neruda ötvenes évek végi fordításai hozták el. Neruda 1857-ben jelentette meg Petőfi verseinek német fordításait az *Erinnerungen* című lapban, majd ezt követték, 1859-ben, a cseh nyelvű Petőfi fordítások az *Obrazy životában, Képek és románcok Magyarországról (Obrazy a romance z Uher)* címmel. 1861-ben a *Honvéd* című vers fordítását Josef Václav Fričnek küldte el Neruda, Svájcba, aki

megismerkedett a fontosabb arisztokrata családokkal. (HLAVAČKA, 2005, 5.) Széchenyi ezután élénk levelezést folytatott cseh- és morvaországi arisztokratákkal, tudósokkal. (PRAŽÁK, Richard (vál.): Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. OSZK – Gondolat, Budapest, 2003.)

⁴⁹² A Magyar Nemzeti Múzeumról és a Magyar Tudományos Akadémiáról elismeréssel szóló František Palacký is a *Časopis Českého muzea*ban, 1829-ben megjelentetett, A magyarországi nemzetekről, különösen a szlávokról (*O národech uherských, zvláště o Slovanéch*) című tanulmányában. (PRAŽÁK, 1991, 79.)

⁴⁹³ HLAVAČKA, 2005, 6.

⁴⁹⁴ PRAŽÁK, 1991, 84-85.

⁴⁹⁵ A magyar szépirodalom természetesen elsősorban a német nyelv közvetítésével jutott el a cseh olvasókhoz, így népszerű volt a csehek körében például a németül író Majláth János Brünneben kiadott *Magyarische Sagen und Märchen* című romantikus műve, vagy Pyrker János László, későbbi egri érsek, német nyelvű történelmi drámái. (Uo., 80-81.)

⁴⁹⁶ A *Česká včela* szerkesztője Karel Havlíček Borovský volt, a lap az ő kezdeményezésére közölt magyar vonatkozású ismertetéseket, beszámolókat, magyar szépirodalmi művek fordításait, elsősorban Bohuslav Nosáktól. (Uo., 82.)

⁴⁹⁷ Például Mednyánszky Alajos A fogoly herceg és Tóth Lőrinc Célérésem című munkája. (Uo., 82-83.)

P. Z. aláírással 1861 októberében közölte Čech című osztrákelles lapjában.⁴⁹⁸ Ugyancsak Nerudának tulajdonítják Jókai Petőfiről írott cikkének 1863-as cseh fordítását az írásban található Petőfi versfordítások jellegzetességei alapján és egyezései miatt az ugyanabban az évben íródott, halottak napi tárcájában közölt fordítással.⁴⁹⁹

Az ötvenes években, elsősorban 1848 kultuszához, illetve Petőfi népszerűségéhez kötődve, indult meg a magyar irodalom népszerűségének növekedése Csehországban, ami a dualizmus időszakában is folytatódott.

A cseh közvélemény ugyan ellenségesen viszonyult az 1848-as magyar forradalomhoz,⁵⁰⁰ az 1849 tavaszától már egyértelmű szimpátiával szemlélt magyarországi események egészen a századfordulóig jelen voltak a cseh köztudatban, számos írás jelent meg a magyar szabadságharcra kapcsolatban⁵⁰¹ és legendák is születtek.⁵⁰² Az abszolutizmus időszakában tovább erősítette a magyar szabadságharc kultuszát a csehországi, morvaországi börtönökben raboskodó magyarok kapcsolata cseh rabtársaikkal.⁵⁰³ Több magyarbarát

⁴⁹⁸ Jan Neruda Petőfi fordításainak forrásai körül élénk polémia bontakozott ki. A legkézenfekvőbbnek az mutatkozott, hogy Neruda a korábbi, Hartmann-féle német fordítások szövegeiből dolgozott, ezt azonban cáfolni látszott fordításának Hartmannénál erősebb szövegűsége. Ezt egyrészt Neruda írói tehetségével, illetve azzal magyarázták, hogy érthette annyira a magyar nyelvű versszövegeket, hogy azokat a német fordítások szövegeivel összevetesse. Richard Pražák azonban egy másik, német nyelvű forrást feltételez, mégpedig Riedl Szendét, akinek *Album für die Jugend (Album az ifjúság számára)* című német nyelvű munkája a Neruda által fordított Petőfi szövegeket is tartalmazza. (Uo., 104-105; 116.) A minden bizonnyal Riedl szerkesztette Albumot 1858-ban adták ki Prágában és, német költemények mellett, Kisfaludy Károly, Eötvös József, Vachott Sándor, Garay János, Pap Endre, Szentmiklósy Alajos, Petőfi, illetve Kölcsény műveit tartalmazza magyar és német nyelven. (SAS Andor: Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860). Bratislava – Pozsony, 1937, 30-31.)

⁴⁹⁹ PRAŽÁK, 1991, 85-87.

⁵⁰⁰ DOLEŽAL, Bohumil: Magyarország képe a XIX. századi cseh politikai gondolkodásban. = Hítel, XII. évf., 1. sz., 1999. január, 81-82.

⁵⁰¹ Sigismund Berchtold, aki megtanult magyarul és többször megfordult Magyarországon, 1848-ban is Pesten tartózkodott. (PRAŽÁK, 1991, 73-76.) Folyamatosan jelentek meg cikke a magyar forradalomról, Kossuth Lajosról. A legjelentősebb talán Jakub Arbes cikksorozata volt. (ARBES, Jakub: Epizódok 1848-ból. In: PRAŽÁK, Richard: A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében. Budapest, Ister, 1998.) Karel Sabina is közölt cikket a magyar szabadságharcról a Noviny Lípy Slovanskében Szomorú gondolatok címmel. (PRAŽÁK, 1991, 98-99.) 1848-hoz kapcsolódik a Szózat átdolgozása is a cseh irodalomban. A Český Szózat című költeményt egyes vélemények szerint már 1848-ban énekelték, Prágában. Valószínűbb azonban, hogy a költemény cseh változatát csak 1860-ban készítette a České Budějovicében raboskodó Sárosi Gyula. (ZALABAI Zsigmond: Verses magyar Bohémia. Magyar-cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv 896-2000. Pozsony, Kalligram, 2001, 353-354.)

⁵⁰² Josef Kajetán Tyl írt az általa szerkesztett Selské novinyben a magyarok felhívását hozó galambokról, arról, hogy híre ment, hogy Kossuth Morvaország felszabadítására készül. Legendák terjedtek arról is, hogy Kossuth II. József fia, illetve a morvaországi mesékben szereplő legendás uralkodó, Ječmínnek királyi rokona, és nagy hadseréggel vonul Morvaországba. (PRAŽÁK, 1991, 98.)

⁵⁰³ Többek között például Karel Sabina és Karel Sladkovský együtt raboskodott Nyáry Pállal, Szontágh Pállal, illetve Madarász Józseffel. E kényszerű együttélésről számol be Karel Sabina Oživené hroby (Feléledt sírok) című műve. (PRAŽÁK, 1991, 99.)

megnyilvánulásra is sor került Csehországban, rendőri jelentések számolnak be a magyarokkal szimpatizáló brosrák tiltott árusításáról, illetve a Kossuth-nóta énekléséről.⁵⁰⁴

Az ötvenes évek végétől, amikor a magyar politikai törekvések mintául kezdtek szolgálni a csehek számára, megszorodtak a magyar forradalommal, a magyarországi eseményekkel foglalkozó beszámolók, a *Posel z Prahy* című kalendárium 1859 után több írást is közreadott a magyarországi viszonyokról.⁵⁰⁵

A század végére pedig leginkább a forradalmi gondolattal rokonszenvező munkásmozgalom körében erősödött meg a magyarországi forradalom képe, igaz már kissé átértékelve, nagy hangsúlyt fektetve a szociális gondolatra. 1880-ban a Budoucnost című munkáslap közölt cikksorozatot a magyarországi forradalomról.⁵⁰⁶

Az ötvenes években nagy népszerűsége tett szert a magyar irodalom is. Az elsősorban fordításokat közlő Lumír című lap indulásától, 1851-től tett közzé magyar munkákat, de jelentek meg magyar irodalmi fordítások a Časopis Českého muzeában és az Obrazy života című lapban is.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ HLAVAČKA, 2005, 9. Antal Stašek emlékirataiban emlékezett meg arról, hogy az Óriáshegységben lévő falujában hogyan lelkesedtek a magyar forradalomért, látott Kossuth bankót és a faluból ketten is átszöktek Kossuth seregébe.

Reményi Ede, Görgey hegedűse, a magyar szabadságharc egyik legfontosabb népszerűsítőjévé vált Prágában. 1862-ben és 1865-ben is járt itt. 1862-ben Jan Neruda tárcát írt róla a Hlas című lap 1862. március 17-i számában, és Reményihez címmel költeményt is kinyomtatnak a tiszteletére, amit a rendőrség elkobozott. A František Šimáček újságíró szabadon engedése alkalmából rendezett banketten Reményi is ott van, a Národní listy beszámolója szerint pohárköszöntőt mondott a szláv-magyar testvériségre, amelyre Karel Sládkovský válaszolt magyarul és Julius Grégr is köszöntötte. 1865. március 8-án pedig Vitězslav Hálek írt róla a Národní listyben. Március 11-i koncertjén csak akkor játszottta el a Rákóczi indulót, ha a közönség előbb adakozott a cseh nemzeti színház javára. Jakub Arbes Görgei Artúr című művében is feltűnik Reményi alakja. (KREJČÍ, Karel: Epizodok a XIX. század hatvanas éveinek cseh-magyar kapcsolataiból. Klny. Filológiai Közl. Bp., 1957. 39-51.)

⁵⁰⁵ Itt jelent meg a Szózat cseh fordítása Nerudától, 1860-ban. Karel Sabina pedig 1862-ben cikksorozatotban mutatta be a magyarországi fejlődést a reformkortól, külön kiemelve Kossuth 1848-49-es tevékenységét.

⁵⁰⁶ PRAŽAK, 1991, 113.

⁵⁰⁷ A Lumír 1851-es, első évfolyamában már közölte Egressy Gábor egyik karcolatát. Megjelentek még a lapban Fáy András, Garay János és Kisfaludy Károly, illetve Jósika Miklós művei. A cseh tematikát feldolgozó Jósika Miklós munkássága jelentős visszhangot váltott ki Csehországban, a jeles író, Karel Sabina írt elutasító kritikát a Csehek Magyarországon című regényéről, (KOVÁCS ENDRE: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok. Budapest, Közoktatási Kiadóvallalat, 1952, 221-222.) aki mindenekelőtt a történelmi hűségét hiányolta Jósika művéből. (PRAŽAK, 1991, 83.; 103.) Riedl tanítványa, Alexander Müller 1858-ban közreadott egy válogatást a magyar költészetből a Časopis Českého muzeában, amelyben Petőfi, Eötvös, Vachot és Kisfaludy néhány versét közölte. A költészet mellett a magyar regényirodalom is megjelent a cseh lapokban, kezdetben ismertetések formájában, amelyek közül Karel Sabina már említett, 1858-as, a Lumírban megjelent, a regényirodalomról szóló tanulmányának magyar vonatkozásai a legfontosabbak. Az ismertetéseket azonban a regény-, illetve novellafordítások is hamarosan követték. Jókai első, cseh nyelvre fordított munkája az Egy bál című novella volt, Quadrille címen, amely 1859-ben látott napvilágot az Obrazy života című lapban, Josef Konstantin Dusel fordításában. A novella szereplőit a fordító jelentősen megváltoztatta, mivel a magyar szabadságharcról szóló novella megjelentetése Csehországban ekkor még nem lett volna lehetséges. Így a magyar sereg orosz, a német lány pedig magyar lánnyá változott, ami viszont már a csehországi nemzetiségi viszonyok feszültségeire történő utalás volt. 1863-ban a Lumírban az Adamante és ugyanebben az évben a Hvězda című lapban A bűntárs című Jókai elbeszélés jelent meg. A Hvězdában röviddel ezután, még 1863-ban, megjelent A szerencsétlen szélkakas

A magyar irodalom első jelentős cseh fordítója Vlastimila Ružičková volt, az ötvenes évek második felének fordítói pedig a prágai egyetemen 1854-től magyar nyelvet oktató Riedl Szende tanítványai közül kerültek ki, Volýňský, Pok-Poděbradský és Alexander Müller.⁵⁰⁸

A fordításirodalom dualizmus kori fellendülése először Petőfi cseh kultuszának kiteljesedését eredményezte, folyamatosan jelentek meg verseinek fordításai és több írás is foglalkozott életével.⁵⁰⁹ Petőfi verseinek első gyűjteményes kötetét 1871-ben adták ki, Básné Alexandra Petőfiho címmel.⁵¹⁰ A kötet előszavának szerzője és a versek többségének fordítója Karel Tůma volt, több verset fordított a dualizmus kori kapcsolatok kiemelkedő személyisége, František Brábek is, és szerepel még a kötetben három Neruda-féle versfordítás.⁵¹¹

A század végére a magyar regényirodalom – a korszak két jelentős fordítójának, Brábeknek és Gustav Narcis Mayerhoffernek köszönhetően – szintén népszerű lett a cseh tartományokban. Sorra jelentek meg cseh nyelven az egymást is segítő két fordítótól⁵¹² a magyar irodalom legfontosabb művei, Eötvös, Jókai, Mikszáth regényei,⁵¹³ Arany, Madách, sőt Mikszáth, Rákosi Jenő, Dóczy, Csiky művei.

A magyarországi kulturális fejlődés e kedvező fogadtatása volt tehát az alapja a Csehországban megszülető kedvező magyarsággépeknek.

A kor közvéleményének képét más népekről, így a csehek magyarsággépét is, az irodalmi közvetítés mellett, elsősorban az önálló kötetben, vagy folyóiratokban, gyakran képekkel gazdagon illusztrálva megjelent úti beszámolók, útleírások alakították.

A kedvező képet közvetítő leírások közül több a dualizmus korszakában a magyar irodalom legkiemelkedőbb cseh közvetítőjéhez, a dualizmus kora prágai szellemi életének magyar kapcsolatait szervező František Brábekhez és Petőfi legismertebb cseh fordítójához, Jan Nerudához kötődött.

című elbeszélés is, a dualizmus kori cseh-magyar kapcsolatokban nagy szerepet játszó Karel Adámek fordításában. 1865-ben a Lumír közölte Jókai A Caldaria című elbeszélését, a Moravská orlice pedig folytatásokban a Szegény gazdagokat. (Uo., 117.)

⁵⁰⁸ SAS, 1937, 28-30.

⁵⁰⁹ 1877-ben a *Budoucnost* című lapban jelent meg a Básník proletáre című cikk, melynek szerzőjét Richard Pražák az 1880-ban a *Duch času* című újságban hasonló cikket közlő Josef Boleslav Peckával azonosította. 1871. december 17-én a Národní listyben Jan Neruda írt kritikát Petőfi verseinek első gyűjteményes kötetéről, (PRAŽÁK, 1991, 107-108.; 111.)

⁵¹⁰ KNAPPOVÁ, Miloslava: A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: ZUZANA Adamová – KAROL Rosenbaum – SZIKLAY László (szerk.): Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 265–275.

⁵¹¹ PRAŽÁK, 1991, 107-111.

⁵¹² *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Szily Kálmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910 2 11, č. přír. 42/58.; Mayerhoffer Gustav Narcis Brábkovi Františku, 1 dopisnice z roku 1910 4 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví)

⁵¹³ PRAŽÁK, 1991, 103.

Brábek a hetvenes évek derekától a prágai Műegyetemen, majd – Riedl Szende munkáját folytatva – a prágai egyetem Bölcsészeti Karán tanított magyar nyelvet és irodalmat, hivatalos bírósági tolmácsként működött és rendkívül termékeny fordító-, magyar nyelvtan- és szótárírói tevékenységet is kifejtett⁵¹⁴

⁵¹⁴ KNAPPOVÁ, 1965, 265–275. Brábek magyarsághoz fűződő kapcsolatáról a Svatobor irodalompártoló együlethez írott – tanulmányai befejezéséhez anyagi támogatást kérő – kérvényéhez csatolt 1873-as életrajzában olvashatunk: „.... Csehországnak születtem (Branovicében, 1848. december 9-én) szegény családból. Első tanulmányaimat Magyarországon végeztem, (a magyar városban, Miskolcon), ahol az apám 1853-tól 1861-ig segédfogalmazó volt, állami szolgálatban. Az 1861-es restauráció után minden kenyerétől megfosztott apámmal visszatértem Csehországba és a gimnázium harmadik osztályától Táborban tanultam ... három évig, 1869 és 1871 között, a prágai egyetemen hallgattam természettudományos és bölcsészeti előadásokat, amelyekből most készülök az állámvizsgára (az írásbelin már dolgozom) ... már néhány éve irodalmi munkával is foglalkozom szorgalmasan és ezen irodalmi törekvéseimben azt tűztem ki feladatul, hogy idővel megismertessem olvasóközönségünket a magyar irodalom legjobb terméseivel és általában a magyarországi irodalmi, társadalmi és politikai viszonyokkal, ez irányban le is tettem már egy sor munkát, eredeti, illetve fordítást. Így a „Világ költészet” („Světová poezie”) II. füzetében, 1871-ben, Karel Tůma fordításával közösen, megjelentettem Petőfi verseinek kedvezően fogadott fordításait. 1872-ben részletesen leírtam (a Světozor mintegy 20 számában „Magyarországi utazásomról” („Z mého cestování po Uhrách”) címmel) magyarországi utazásomat, amelyet 1869 nyári szünetében Václav Kounic gróffal tettem és ebben az útleírásban a magyarok társadalmi és politikai életének sok érdekes oldalát leírtam. Ez az útleírás rövidesen megjelenik önállóan is, Urbánek kiadásában. Ebben az évben lefordítottam Rákosi öt felvonásos vígjátékát, az „Aesopus”-t, amelyet 1872 őszén a Cs. k. Tartományi Színházban kedvező eredménnyel bemutattak és ezekben a napokban, Stolle „Színházi világá”-ban („Divadelní svěť”) VI. füzeteként, nyomtatásban is megjelenik. Emellett megjelentettem több kisebb prózai és szónoki fordításokat Jókaitól, Eötvöstől, Tompától, Kisfaludytól és más vezető magyar költőktől és íróktól, amelyek főként a Světozor, az Obrazy života, a Lumír, a Tábor és más lapokban jelentek meg. Különféle eredeti irodalmi tanulmányokat jelentettem meg a magyar irodalom több irányzatáról a Národní listy tárcarovatában és máshol, különösen elemzéseket a magyar drámai költészetéről, fejtegetéseket Kisfaludy és mások költészetéről és jelentőségéről. Ezeket a kisebb munkákat a magyar irodalom egyes irányzatairól később fordításokkal egységbe rendeztem és ezekben a napokban kiadásra áadtam „Magyar irodalmi szemle, költészeti példákkal kiegészítve” (Rozhledy po literatuře maďarské, rozmnožené ukázkami básnickými”) címmel Urbánek úrnak...“ („... Narodil jsem se v Čechách (v Branovicích, 9. pros. 1848) v rodičích chudých a nabyt jsem prvního vzdělání školského v Uhrách (v maď. Městě Miskovci), kdež můj otec byl od r. 1853 až do r. 1861 podrizeným konceptním úředníkem v službě státní. Po restauraci z r. 1861 bylo se otci, nyní všeho chleba zbavenému navrátni do Čech i studoval jsem gymnasium od 3ti třídy počínaje v Táboře ... poslouchal jsem na univerzitě Pražské po tři léta 1869-1871 přednášky o přírodních vědách a filosofii, z kterýchž se nyní připravuju ku státní zkoušce (o písemní již pracuju) ... zabývám se však již po několik let pilně pracemi literárními a v tomto svém snažení literárním vytkl jsem si za úkol seznámat během času naše čtoucí obecensťo s nejlepšími plody literatury maďarské jakož i vůbec s literárními, společenskými a politickými poměry v Uhrách, i podal jsem již v tomto směru řadu prací původních i přeložených. Tak jsem zejména uveřejnil v II: svazku „Poesie světové” r. 1871 své příznivé přijaté překlady básní Petőfiho společně s překlady Karla Tůmy. Roku 1872 pospal jsem obsírně (v asi 20 číslech „Světozoru” pod názvem „Z mého cestování po Uhrách”) své cesty po Uhersku, které jsem o prázdninách r. 1869 s hrabětem Václavem z Kounic vykonal a vylíčil jsem v něm cestopise mnohá zajímavá stránky společenského a politického života Maďarů. Cestopis tento vyjde v krátkém čase též ve zvláštním vtisků nákladem Urbánkových. Téhož roku přeložil jsem Rákosiovu 5.aktovou veršovanou veselohru „Aesop” kteráž na podzim r. 1872 na král. zem. čís. divadle několikráte s příznivým výsledkem provozována byla a v těchto dnech též co VI. sešit Stolleova „Divadelního světa” tiskem vyjde. Mimo to jsem uveřejnil přecetné menší překlady v proze i řeči vázané z Jokaie, Eötvöse, Tompy, Kisfaludyho a jiných čelnějších básníků a spisovatelů maďarských, které vyšly nejvíce ve Světozoru, v Obrazech života, v Lumíru, v Táboře a j. Rozličné původní literární statě, projednávající různá odvětví literatury maďarské uveřejnil jsem ve feuilletonu „Národ. Listů” a jinde, zejména pojednání o dramatickém básnictví maďarském, úvahy o poesii a významu Kisfaludyho a j. Veškeré tyto drobnější práce o jednotlivých odbořech literatury maď. sestavil jsem později v překladný celek a odevzdal v těchto dnech pod názvem: „Rozhledy po literatuře maďarské, rozmnožené ukázkami básnickými” panu nakladateli Urbánkovi do tisku ...”) (Svatobor, Brábek, František Svatoboru, 1 dopis z 18.3.1873. 4 11 (Pamětník národního písemnictví))

Brábek a század végére Magyarországon is elismert személyiség lett,⁵¹⁵ kapcsolatban állt több magyar íróval,⁵¹⁶ irodalmárral. Különösen a kiemelkedő cseh költővel, Josef Vrchlickývel közösen készített műfordításainak – Petőfi költeményei,⁵¹⁷ Arany János Buda halála⁵¹⁸ és Madách tragédiája – megjelenése után, illetve az Ember tragédiájának, Budapesten nagy visszhangot kiváltó,⁵¹⁹ prágai nemzeti színházi bemutatója következtében vált népszerűvé⁵²⁰ Budapesten, elismert Petőfi fordítóként⁵²¹ 1899-ben, a Kisfaludy Társaság⁵²² és később, 1908-ban, a Petőfi Társaság⁵²³ is tagjává választotta.

⁵¹⁵ Cikkeit és tevékenységének méltatását több magyarországi lap közölte, a Vasárnapi Újság, a Koszorú, az Akadémiai Értesítő és a Pallas Lexikon is. Baranyai Zoltán a Magyar Nyelvőr 1905. évi 2. számában adta ki egyetemi előadásait és az Új Idők számára kért Brábektől fényképet, illetve munkáinak jegyzékét, hogy méltatást írjon tevékenységéről. (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Baranyai Zoltán Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1905. 5 11, č. přír. 42/58.; Kürthy Emil Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1909 2 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví))

⁵¹⁶ Csiky Gergely a Cecil házassága, a Humfay család és a Proletárok fordításába és prágai színrevitelébe egyezett bele, majd a Proletárok, Brábek által kezdeményezett nagy sikerű bemutatóját után a prágai Nemzeti Színházban, Brábekre ruházta összes darabjának cseh fordítói jogát (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Csiky Gergely Brábkovi Františku, 2 dopisy z let 1886-1889. 3 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví))

Mikszáth pedig a következő köszönőlevéllel küldte el a Jó palócokat: „Köszönöm hogy szíves volt velem foglalkozni, de különösen figyelmét hogy a lapokat elküldeni méltóztatott.

Nem értek ugyan jól tőled de annyira mégis hogy egy darabon összehasonlíthattam az ön szövegét a magaméval s egész bizonyossággal kimondhatom: hogy a »Zlata nevesta« remekül van fordítva a »Svetozor«-ban.

Örülök hogy azon meleg rokonszenv melyet a szlávok iránt érzek, ha legalább ilyen alakban is, (olyan kitűnő névvel kapcsolatban mint az öné,) élveztetett a nemes csehek irodalmába melynek fejlődését mindenkor érdeklődéssel fogom kísérni.

Fogadja még egyszer őszinte meleg köszönetemet s engedje meg hogy a legújabb könyvemet a most sajtó alatt levő »Jó palócokat« még nyilvános megjelenése előtt küldjem el.“ (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Mikszáth Kálmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1881 4 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví))

⁵¹⁷ *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Vrchlický Jaroslav Brábkovi Františku, 2 dopisy 3 navštívenky z let 1899-1907, 1 dopis, 3 navštívenky b. d. 9 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví)

⁵¹⁸ Arany művének fordítását 1898-ban a cseh akadémia világirodalmi sorozatában jelentették meg. (Almanach České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898, 548.)

⁵¹⁹ *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Siklóssy László Brábkovi Františku, 9 dopisy z let 1903-1909 15 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví)

⁵²⁰ Brábek népszerűségét és a magyar irodalom iránti érdeklődését néhány arra is megpróbálták felhasználni, hogy Magyarországon sikertelen műüket Prágában jelentessék meg. „... Végül még egy dologra kérlek. Nagyon szeretném, ha azt a 3 kötetes regényemet, amit Lerchnek átadtam, elolvassad és meggyőződnél róla, hogy az milyen alkalomszerű a mai szocialisztikus világban. III. Napóleonnál mindenki tudja, hogy milyen szocialisztikus szívű ember volt, mindig azon törte a fejét, hogyan segíthetne a munkásokon. Mielőtt a porosz háborút megüzente, egy pillanattal úgy állott a helyzet, hogy Napoleon a párisi munkásokkal kezét fog és a Köztársasági patriátókat lefegyverzi, és már meg is volt hívva Napoleonhoz a párisi 600.000 munkás vezére. A vezér azonban egy szerelmi kaland miatt nem ment el a császárhoz, mire a szövetségből nem lett semmi, mert a vezér a Kalandban az életét veszítette. Így indult meg a francia német háború.

Ez egy családi szenzációs regény, mely magyar nyelven azért nem tett nagyobb hatást, mert 10 év előtt jelent meg, és akkor nálunk még nem volt szocializmus.

Nagyon leköteleznék engemet, ha e regényt valamely prágai lapban el tudnátok helyezni. Én az illető szerkesztőtől nem kérnék érte többet 150 ft-nál, sőt végül 100 ft-ban is megegyeznék...“ (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Déry Gyula Brábkovi Františku, 1 dopis b. d. 2 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví))

„Itt küldök a mai napon egy művet, amelynek tartalma azt hiszem, hogy érdekelni fogja a kegyed honfitársait is ... Ha e kis műről pár sort írni szíveskednék Nagyságod, vagy ha azt lefordítaná cseh nyelvre, ingyen átengedem a kiadás jogát, s ezt azért óhajtanám, ... hogy másik művem megjelenésekor már legyen ismert nevem.“

Brábek több magyarországi beszámolót is írt. Az elsőt a még a hatvanas évek végén, egyetemistaként, a nyári szünetben, tábori barátjával, Václav Kounic gróffal⁵²⁴ tett útjáról, 1874-ben adta ki, *Procházky po Uhrách (Séták Magyarországon)* címmel.⁵²⁵ Következő utazását 1873-ban tervezte, a Svatobor Egylet támogatásával.⁵²⁶ František Brábek egy

(*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Holóssy Istvan Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*)

⁵²¹ „... Meg volt a Petőfi-matinée fénys sikerrel ... Oly sok közönség volt, hogy már be kellett szüntetni a jegykiadást, mert hallatlan tolongás támadt ... Sajnálom, hogy Ön és Vrchlický nem voltak itt, olyan ovatioban lett volna részük, a minőben talán még soha. Mikor Petőfi cseh fordításairól szóltam, és kiemeltém, hogy Brábek a ki Madáchunkat is lefordította, Arany Buda Halálát is, Jókainkat és most Petőfit fordítja írótlársával Vrchlickývel a nagy költővel és kitűnő műfordítóval... Mikor felmutattam a már megjelent I. köt. cseh Petőfit s jelentettem, hogy a II.ik kötet már kész, melyet követni fog a III-ik köt. s Petőfi prózai művei és így rövid idő múlva lesz teljes cseh Petőfink a mi derék barátainknak Brábeknek és Vrchlickýnek érdeméből, a kinek a magyar nemzet tartozik örök hálával... No hát uralam én nem tudok számot adni arról a tapsról, éljenzésről, a mi ott volt. Csak annyit mondhatok, hogy rengett belé az épület s féltünk, hogy a karzatok leszakadnak. Mikor vége volt a matinének s a közönség az ajtón ömlött ki száz és száz kéz nyúlt felém, kiáltoztak: éljen Vrchlický! éljen Brábek! éljen Ferenczy! (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908-1909 6 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*)

⁵²² *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Radó Antal Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1899 2 11, č. přír. 42/58.; Kisfaludy-Társaság Budapesti Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)*

⁵²³ (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908-1909 6 11, č. přír. 42/58.; Petőfi-Társaság - Budapesti Brábkovi Františku, 1 tisk z roku 1914, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)*)

⁵²⁴ Kounic Brábekhez címzett, 1869. április 29-es keltezésű, Táborból írott leveléből meg tudhatjuk, hogy az utat már évekkel korábban tervezték és annak finanszírozásában és szervezésében Kounic gróf is szerepet vállalt. "... ami a pénzügyeket illeti, az Ön lábai elé helyezem a kasszám feletti rendelkezést, hiszen szerencsés születéseimből fakadó sorsomból fakadóan, az ültökölésen túl a pesti Leszámitoló Banknál is van hellelem, ami több, mint két ilyen útra elegendő...

...Válasszon tehát a következő két program közül:

A. Minél előbb Táborba jön, de amennyiben Önnek Tábor nem felelne meg, akkor egy Tábor és Budějovice közötti pontba és rögtön a tudomra adja, hová kell eljutnom. E két esetben azonnal útnak indulunk és szeptemberben térünk vissza Kuninckébe.

B. A másik program az utazás elhalasztása lenne a kunincei ünnepekig és így a prágai kirándulókkal indulhatnánk ismét útnak amit október 15-ig bevégezve visszatérnénk. Én ettől kezdve a tudományok élnek és példázatokot írnek Prágában, vagy bárhol máshol. Ez a program prágai barátom ajánlásának inkább megfelel, már csak azért is, mert I. Augusztus 15. és 30. között Táborban sorozás lesz, amelyen muszály lesz megjelennie 2. Nem megyünk forróságban, ami itt Táborban inkább a kutyáknak, mint az embereknek való 3. Megjövünk a szüretre! Október 15-ig több időnk van."

"... co se týče financí, kladu Vám k nohama dispozice nad moji kassou, neboť mám šťastným rozením osud mimo peněz na cestu kreditní list na Escomptbank v Pesti, dostupující keclu na více než dve takové cesty...

... Rozhodněte se tedy pro dvoji program:

A. Přijet co nejdřív do Tábora stuntopede kdyby Vám Tábor byl nemilým, tedy na nějaký punkt mezi Tábor-Budějovicemi a dát mi hned vědět, kam se mám dostavit. V těch dvou pádech bysme vyšli na cestu ihned a vrátili se do záři do Kunince.

B. Druhý program byl by, odložit cestu až do Kuninecké slavnosti, tak že bychom zrovna s výletníky z Prahy vyjeli v cestu vykonávše se do 15 října k inskripiji vrátili. Já bych od té doby žil vědě a psal explicky v Praze neb kdekoli jinde. Ten program zasluhuje odporučení zvláště přetli v Praze jinak také proto 1. Bude v Táboře mezi 15-30 srpnem odvod, k němuž se budete musit dostavit 2. Nepůjdemě horkem, které už zde v Táboře je pro pesy než pro lidi 3. Přijdemě na vinobraní 4. Máme do 15 října více času."

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka č. 49; Kaunic Václav Brábkovi Františku č. přír. 42/58 Památník národního písemnictví

⁵²⁵ BRÁBEK, František: Procházky po Uhrách. v Praze, Urbánek, 1874.

⁵²⁶ „Mivel e törekvések megvalósításához a magyar nyelv és a magyar irodalmi viszonyok állandó intenzív tanulmányozása olyan anyagi eszközöket követel meg tőlem, amelyekkel nem rendelkezem, sőt gyakran keserű nélkülözéssel küzdök és mivel szívesen tennék még egy pesti utazást, hogy ott egyes irodalmárokkal személyes

évtizeddel később ismét megfordul a magyar fővárosban és erről az utazásáról is fennmaradt írásos visszaemlékezése. Brábek az 1885-ös, magyar ipari- és mezőgazdasági termékeket bemutató országos kiállításra egy különvonatot, mintegy ezer embert kísért Budapestre a kolíni, chrudimi és pardubicei gazdasági egyletek szervezésében,⁵²⁷ akiknek a várost bemutató útikönyvet és kis magyar nyelvkönyvet is összeállított.⁵²⁸ A kiállításra érkező csehek a pesti csehek is nagy lelkesedéssel fogadták. Brábek Budapest útikönyvének rövid, illusztrált kivonata a Zlatá Praha című lapban is megjelent, folytatásokban.⁵²⁹ Utoljára 1893-ban tervezett, fényképekkel illusztrált leírást megjelentetni a Josef Lerch cseh földbirtokossal és íróval⁵³⁰ tett budapesti, illetve erdélyi látogatásáról, de ez a munka sosem jelent meg.⁵³¹

A magyarországi utazásai során Petőfi életének színtereit bejáró Jan Neruda 1860-as évek végén keletkezett leírásai először a korszak legfontosabb cseh nyelvű lapjában, a Národní listyben jelentek meg,⁵³² Neruda legendássá vált tárcái között, majd 1910-ben önálló kötetben is.⁵³³ Neruda több útleírást is közölt európai országokról, köztük – arányukat tekintve – előkelő helyet foglalnak el a magyarországi vonatkozásúak.

kapcsolatban az ottani különféle irodalmi viszonyokról tapasztalatot szerezhessek, kérem a jeles Bizottságot, kérésemre szíveskedjen támogatási kérelmemnek kegyesen helyt adni.”

„Poněvadž provedení těchto snah vždy intensivnějšího studia maď. jazyka i poměru literárních vyžadují o mně se hmotných prostředků nedostává, ba, mnohdy mi s trpkým nedůstatkem zápasiti jest a poněvadž bych též rád vykonal ještě jednu cestu do Pešti, abych tam v osobním styku s některými literáty bezprostředně o různých u nich domácích poměrech literárních zkušenosti nabyti mohl, prosím Slavný výbor, by prosbě mé o nějakou podporu blahosklonně vyhověti ráčil.“ *Svatobor, Brábek, František Svatoboru, 1 dopis z 18.3.1873. 4 11 Památník národního písemnictví*

⁵²⁷ HUSOVÁ, Marcella: Cseh-magyar kapcsolatok a századfordulón. A magyar irodalom sorsa Csehországban 1890 és 1918 között. In: BERKES Tamás (szerk.): Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Osiris, 1998, 59. Az utazásról a kolíni járási főnök részletes beszámolót küldött a helytartóságnak. *(Okresní hejman v Kolíně oznamuje presidiu místodržitelství, že zemědělský spolek v Kolíně uspořádá spolu se zemědělskými spolky v Chrudimi a Pardubicích výlet na zemskou výstavu v Pešti. PM 1881-90 11/1/2 kart. 1758 (1885) (Státní ústřední archiv))*

⁵²⁸ BRÁBEK, František: Průvodce k výletu do Pešti, pořádanému Hosp. Spolky v Chrudimi, Kolíně a v Pardubicích ve dnech 18.–20. července 1885, s malou naukou maďarské řeči. Kolin, J. Pak, 1885.

⁵²⁹ BRÁBEK, František: Budapest I–III. = Zlatá Praha 1885, č. 37, 544–546; č. 38, 559–560; č. 39, 571–574.

⁵³⁰ Josef Lerch, aki valószínűleg inkább az utazás anyagi feltételeit biztosította, egyetlen munkája egy cseh és német gyógyszerészeti szinonimaszótár volt (LERCH, Josef Zdeněk: Pharmaceutisches Handlexicon. Synonyma in lateinischer, deutscher, böhmischer und polnischer Sprache. Für Apotheker, Aerzte und Drogisten. Příruční slovník lékárnícký. Synonyma latinská, česká, polská i německá. Pro lékárníky, drogisty, jakož i přátely věd přírodních vůbec. Prag, Wiesner, 1890.) és minden bizonnyal ennek készítésekor került kapcsolatba a szótárírásban jártas Brábekkel.

⁵³¹ Brábek látogatásról ekkor már szinte az összes budapesti lap beszámolt. Külföldi tudósok Budapesten. = Egyetértés, 1893. június 26, 6., Érdekes vendégek Budapesten. = Pesti Hírlap, 1893. június 26, 11., Érdekes vendégek Budapesten. = A Nemzet, 1893. június 26, 5., Cseh barátaink Budapesten. = Budapesti Hírlap, 154. sz, 1893. június 26, 7., Cseh írók a fővárosban. = Fővárosi Lapok, 1893. június 26, 8., Érdekes vendégek Budapesten. = Nemzeti Ujság, 1893. június 26, 6., Interessante Gäste. = Neues Pester Journal, 1893. június 26, 6., Interessante Gäste in Budapest. = Politisches Volksblatt, 1893. június 26, 8., Ausländische Gelehrte in Budapest. = Pester Lloyd, 1893. június 26, 8.

⁵³² A Národní listy 1869. április 9, 14, 16 és 17-i számában.

⁵³³ NERUDA, Jan: Pešťské listy In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 419–432.

A Magyarországról kedvező képet közvetítő útleírások tematikájában a magyar tudományosság és a magyar irodalom méltatása mellett fontos helyet foglal el a magyar tájesszmény ábrázolása és a magyar nemzeti fejlődés pozitív képe.⁵³⁴

A magyar tudományosság elismerése mindenekelőtt Brábek munkáiban jelenik meg, így nála, Budapest bemutatásakor, olvashatjuk a Magyar Tudományos Akadémia és a hasonló cseh intézmény mintájára is szolgált Magyar Nemzeti Múzeum részletes ismertetését. Leírja a Nemzeti Múzeum és az Akadémia épületét, majd alapításának történetét, tevékenységét, tagságát, könyvtárát, képtárát.⁵³⁵ A Neruda, a magyar irodalom barátjaként, Petőfi költészetére és a Szózatra utal bevezetőként.⁵³⁶

A magyar táj, a sztereotip betyárromantika és a magyar előkelőségek életének bemutatása sok helyen megjelenik az útirajzokban és a cseh szépirodalomban is,⁵³⁷ a cseh közvéleményben rögzült magyar tájesszményt Brábek legkifejezőbben az akadémiai képtár kapcsán, a magyar nemzeti festészetről szólva, – amit, véleménye szerint, Markó Károly képvisel tájképeivel olyan erővel, amilyen erővel Petőfi jeleníti meg a magyar nemzeti irodalmat – mutatja be a legkifejezőbben: *"Senkinek sem sikerült a magyar tájakat oly hűen és oly bájos színekkel ábrázolni, mint Markónak. Azok a hatalmas síkságok, a Tisza szűk partjai és különösen a tágas sztyeppék, a lazúrkék éggel és aranysárga homokkal, amelyen csikós száguld keresztül barna lován és mindezt valamiféle melankólia lengi be, ami az egyébként heves magyarokon eluralkodik, és amit e festőnek olyan ecsettel sikerült ábrázolni, hogy az ember csodálkozva áll a festményei előtt, körülnézve, hogy valóban a képtárban van-e, vagy ott kinn, a szürke Tisza partján."*⁵³⁸

A magyar nemzeti fejlődésről Brábeknél és Nerudánál inkább kedvező véleményekkel találkozhatunk. Magyarország és a magyar főváros magyar jellegűvé válásának folyamatát nem tartják egyértelműen negatív folyamatnak, érezhetően inkább irigylendő példának a kétnemzetiségű Prága, illetve más cseh városok számára.

⁵³⁴ MÉSZÁROS Andor: Csehek magyarokról. = Magyar Napló, XIX. évf., 1. sz., 2007. január, 49.

⁵³⁵ BRÁBEK, 1874, 53–55.

⁵³⁶ NERUDA, 1910, 428.

⁵³⁷ A magyar pusztai képe, a betyárromantika már a század elejétől jelen volt a cseh irodalomban, legismertebb példái Vorel *Az utolsó orebita (Poslední orebita)* című, 1828-as regénye, illetve a cigányprimásról szóló *Cigányhegedűs (Cikán houslista)*, 1847-es műve. Bedřich Schwarzenberk *Haburák* című romantikus regénye pedig a pusztai betyár életét mutatja be. (PRAŽÁK, 1991, 83–84.)

⁵³⁸ „Nikdo nedovedl krajiny uherské tak věrně a tak půvabně barvami vyličiti jako Markó. Ty velké roviny, ty nízké břehy Tisy, zvláště pak ty rozlehlé stepy s oním lazurovým nebem a zlatožlutým pískem, přes které čikóš pustý na snědákůvém uhání, a to vše pokryto jakousi melancholií, kteráž veškerou jinak prudkou povahu Maďarů ovládá, dovedl malíř tento takovým štětcem vyličiti, že člověk stane udiven před obrazem jeho, rozhlížeje se, zda-li je skutečně v obrazárně nebo tam venku na břehu šedé Tisy.“ (BRÁBEK, 1874, 55.)

E leírásokban természetesen jelenik meg a főváros többnemzetiségű jellegének képe, de a magyarság térnyerése is. A magyarság ugyan már megkísérel kizárólagosságra törni a sajátos „... az európai Jenki, nyurga, csontos, vékony nyakú, de erős bajszú”⁵³⁹ embertípust kialakító sok nemzetiséggel, elsősorban a németekkel és a szlováksággal szemben, de még nem dőlt el a város magyar jellege. „...számos azonban a szláv és a német elem is, ami itt a magyar elemmel érintkezik, elmossa annak tiszta nemzeti jellegét, ami ugyan a szó szoros értelmében soha nem is volt neki, és amire azonban most erőteljesen törekszik. Arról, hogy ez milyen gyorsan sikerül neki, vagy sikerül-e neki egyáltalán, itt nem szólhatunk, - a fajok harca elkeseredett és e kérdésről csak a jövőben születik döntés.”⁵⁴⁰ Sőt, Brábek egyenesen úgy véli, „mindenki, aki azt hiszi, hogy Pest, az ország fejeként hű tükre annak, melyben a magyar elem jellege és egész különleges természete a leginkább tükröződik, nagyon téved; ha a magyar legeredetibb oldaláról akarod megismerni, hogy hogyan él, érez és gondolkodik, ülj fel a vonatra és siess messze, az ország belsejébe, Debrecenbe, a pusztá és a cigányzene városába, ahol a csárdás még egy tapodtat sem engedett a modern négyesnek, ahol a csikós még vidáman futtyent a szürkijének, »ami a villám barátja.«”⁵⁴¹

Budapest fejlődésének elején tart és még jó időnek kell eltelnie, amíg a magyar lakosság eléri az őt megillető helyzetet, Pest viszont már ma is a nemzeti értelmiség központja, irodalmi és politikai műhelye. A feszültségeket is leginkább a közigazgatás magyar jellegűvé tételében nyilvánulnak meg. „A magyar nem féltékeny egy idegenre sem, aki ipart, vagy művészetet űz mellette; a hivatalban azonban maga mellett, vagy maga felett senkit nem tűr meg.”⁵⁴²

A magyar nemzeti fejlődés kimenetele azonban nem kérdéses, „a magyar ugyan érzi, hogy még nem a világ ura, de a legkevésbé sem kételkedik abban, hogy a legrövidebb időn belül az lesz.”⁵⁴³ Neruda a magyarság fejlődését a kívülről álló ironikus szemléletével nézve inkább cinikusan, mint felháborodva, sőt némi irigységgel, ábrázolja. A magyarok a

⁵³⁹ „... evropský Yankee, vytáhlý, kostnatý, s tenkým krkem, silným ale vousem.” (NERUDA, 1910, 421.)

⁵⁴⁰ „...mohutný však živel slovanský a německý, který se zde s živlem maďarským stýká, stírá a ní onen čistý ráz národní, kteréhož sice v přísném slova smyslu nikdy neměla, jehož se však nyní ušlně domáhá. Jak brzy se jí to asi podaří, neb podaří-li se jí to jednou vůbec úplně, o tom nelze zde mluvit, – zápas plemen jest křečovitý, a rozhodnutí jeho jest otázkou doby příští. (BRÁBEK, 1874, 50.)

⁵⁴¹ „Kdokoliv se domnívá, že jest Pešť jako hlava země věrným zrcadlem, v němž se ráz a celá ta zvláštní povaha živlu maďarského nejlépe zračí, mýlí se velice; kdo chce seznati Maďara z jeho nejpůvodnější stránky, jak žije, cítí a myslí, sedni na dráhu a spěchej dále do vnitř země, do Debrecína, do onoho města pustá a hudby cikánské, kde čardás ještě nepopustil ani píďe půdy moderní čtverylce, a kde si cikós ještě vesele zahvízdne na svém síváku, »jenž jest s bleskem spřátelen.«“ (Uo., 50.)

⁵⁴² „Maďar není fevniv na žádného cizince, provozuje-li si vedle něho své řemeslo nebo své umění; v úřadu jej však vedle sebe nebo nad sebou nikdy nestřípi.“ (Uo., 50.)

⁵⁴³ „Maďar cítí sice, že ještě není pánem světa, ale nepochybuje ani dost málo, že jím velmi brzy bude.“ (NERUDA, 1910, 428.)

magyarosítást az Istenen kezdték, aki szerintük nem is törődik senki mással, csak a magyar nemzet fiaival. Istent magyaros szakállal is ábrázolják, ahogyan a többi bibliai alakot is: „*láttam egy kőreliefet egy házon és az első pillanatban meg voltam róla győződve, hogy azt ábrázolja, hogyan megy három huszár a kivégzésre, de a Háromkirályok voltak és Betlehembe mentek. Ha Szent Márton Magyarországon jótéteményt szeretne tenni, a köpenye helyett a dolmányát kéne megosztania...*”⁵⁴⁴

A magyar „nem számolja »hányan vagyunk?«, hiszen meg kéne döbbsennie, hanem körülnéz és így szól: »Ezek mind a mieink lesznek!«”⁵⁴⁵ és ahogyan a szlovák Tátošikból magyar Táltost tudott faragni, „... már azt gondolja, hogy maga a szlovák is átnyerget magyarnak és utána az összes többi nemzet is. Adjon az Isten nekünk hasonló büszkeséget és bizakodást!”⁵⁴⁶ A város magyarrá válása a magyar lakosság lelkiismeretes igyekezetén is múlik, Budapesten mindenhol a magyar nemzeti jelképek, a címer és a nemzeti színek láthatóak, a sárga-fekete császári zászlót csak Budán ismerik és ott is csupán akkor, amikor a király a várban tartózkodik, a cs. k. jelzés viszont már csak a dohányüzleteken látható. A magyar történelemről és jelentős személyiségeiről tanít az összes utca és tér neve.⁵⁴⁷

Neruda részletesen szól a pesti nem magyar nemzetiségek életéről is, akiket e folyamat – amelyben Neruda inkább csak szelíd erőszakot lát – lassan, de biztosan a magyar nemzet részévé kíván tenni. A nem magyar nemzetiségek helyzetét a Lánchíd nyelv nélküli köoroszlánjaival érzékelteti.⁵⁴⁸ „*Átmész a Lánchídon, és mögötte rögtön meglátod a »népszínházat«, amelyben az itteni német lakosságnak játszanak – magyar nyelven ... Pesten ugyan áll egy német színház, de minél gyorsabban le kell bontani, hogy »nyerjenek egy teret« - engedélyeztessenek aztán egy másik építkezést!*”⁵⁴⁹ E folyamat részének tekinti, hogy a nem magyar művészeket is magyarosítják, a képtárakban a magyarországi szláv művészeket magyarként állítják ki.

A munkaerőhiány miatt folyamatosan érkeznek a munkalehetőséget bőségesen kínáló városba a nem magyarok, és mindig találunk is munkát. A korabeli magyar főváros számukra

⁵⁴⁴ „Viděl jsem kamenný reliéf na jednom domě a byl jsem v prvním okamžiku přesvědčen, že se tu znázorňuje, jak jedou tři husaři na eksekuci; zatím to byli biblickí Tři králové a jeli do Betlema. Chce-li sv. Martin činit v Uhrách dobrodiní, musí místo pláště rozdělovat dolman“ (Uo., 429.)

⁵⁴⁵ „On nepočítá »kolik je nás?« musíil by ustrnout; ale rozhlídne se kolem a praví: »Ti všichni budou naši!«“ (Uo., 428.)

⁵⁴⁶ „... takž myslí již, že také Slováků samého předsedal na Maďara a po něm že předsedlá národy jiné. Dej nám pánbůh podobnou pychu a důvěru!“ (Uo., 428.)

⁵⁴⁷ Uo., 429.

⁵⁴⁸ Uo., 429-430.

⁵⁴⁹ „Přejdi řetězovým mostem a vidíš hned za ním »divadlo pro lid,« v němž se hraje tamějšímu švábskému obyvatelstvu – v jazyku maďarském ... V Pešti stojí sice posud divadlo německé, ale má se co nejdřív zbořit, »aby náměstí získalo« – zadávejte si pak o staveníště jiné!“ (Uo., 429.)

a lehetőségek tárházát jelenti, a városba érkező más nemzetek képviselői előtt számtalan karrierlehetőség és vállalkozási alkalom tárul fel. Példaképpen a budapesti csehek és németek sikeres vállalkozásainak bemutatásával találkozhatunk. *"A cseh munkást nagyon keresik és jól megfizetik, egy cseh mesternek a város központjában van forgalmas, jövedelmező üzeme, cseh vendéglős is van mindenfelé, még a közkedvelt Városligetben is van egy jó hasznot hozó étterem. Az oly változatosan alakuló élet során egyesek meglehetősen különösen tesznek szert jólétre. Egy bizonyos vendéglős, egy sváb, úgy tett szert fél millióra, hogy a vendégeket meztüláb szolgálta ki. Amikor már valamennyit összeszedett, eszébe jutott, hogy vesz magának cipőt – a vendégek viszont elmaradtak és a szerencsétlen ismét gyorsan levette a cipőjét. A szomszédja »a szomszéd meztülábas vendéglőshöz« nevet tette ki cégérnek és neki is jól megy."*⁵⁵⁰

A szerbségnek is nagy respektje van a magyarság előtt, jó kereskedőknek tartják őket, sok a pénzük és az üzleteikben a magyar nyelvet használják, hogy is konkurálhassanak a magyarokkal. A románok, akik a magyarság ádáz ellenségei, a magyarokhoz hasonlóan nagyon büszkéek a nemzetükre, így ők is tiszteletet vívnak ki.⁵⁵¹

Neruda kifejezetten méltatja a Pesten élő csehek lelkes nemzeti érzését, véleménye szerint ők már az új nemzedéket képviselik, de mivel nemzeti érzésüket a magyaroktól tanulták, ez az új nemzedék, Csehországban még meg sem jelent, hiszen ott még németül jelzi a kalauz az utolsó cseh nemzeti uralkodó, Podjebrád György családi fészket, Poděbrady-t. De ha a magyarok példáját fogják követni a csehek, mindez meg fog változni. *"Mikor húsz évvel ezelőtt először utaztam vasúton, hallottam, ahogy a kalauz kiabál: »Bodeprat – ejne minutn!« és úgy gondoltam, hogy ennek így kell lennie. Most újra hallottam: »Bodeprat – ejne minutn!« és arra gondoltam ... fogunk majd valamikor nemzeti freskókat festeni! A pesti Vigadó termében láttam egy freskót arról, hogy Mátyás király hogyan győzte le egy lovagi tornán Holubár cseh lovagot. A festett cseh válaszból azonban nem lesz hiány, hiszen elődeink is már sokat megfestettek."*⁵⁵²

⁵⁵⁰ „Český tovaryš je velmi hledán a placen, český mistr má uvnitř města živý, výnosný závod, český hospodský všude, i v oblíbeném Městském lesíku, výnosné restaurace. V životě tak různé kypícím někdy mnohý dost divnou cestou dochází blahobytu. Jistý hospodský, Šváb, stal se půlmilionářem, že obsluhoval hosty – bos. Když už tak něco měl, napadlo mu koupit sobě boty – ale hostů ubývalo a chytrák honem se zase zul. Jeho soused vyvěsil si firmu »u souseda bosého hospodského« a daří se mu také.“ (Uo., 420.)

⁵⁵¹ Uo., 430-31.

⁵⁵² „Když jsem jel před dvaceti lety poprvé po železnici, slyšel jsem konduktora volat: »Bodeprat – ajne minutn!« a myslil jsem tenkrát, že to tak musí být; nyní jsem zase slyšel: »Bodeprat – ajne minutn!« a myslím si ... až budem někde malovat národní fresky! Viděl jsem v reductním sále peštském fresku, jak král Matyáš na sedání přemohl českého rytíře Holubára. O malované odpověď českou nebude přec žádná nouze – vždyť naši předkové tolik jich zmalovali!“ (Uo., 432.)

Nerudánál a nemzetiségekkel kapcsolatban egy helyen találkozhatunk egyértelműen negatív értékeléssel, a Felföldről érkező szlovák munkások mindennapi életének bemutatásakor. Számukra a boldogulás Budapesten a vadnyugathoz hasonló nehézségekbe ütközik, különösen a magyar hatóságok öncélú ellenségeségével nehéz megküzdeniük: *„Az Újpestre, a várostól északra, a Duna mentén fekvő és a gőzhajók téli kikötőjéről híres falu felé vezető országúton történt. A rossz országút mellett lóvasút fut és az út dombjába a pandúrok beásták magukat, mint az ürgék, istállót ástak ki maguknak és deszkával bélelték ki. Innen figyelték, ki jár az országúton, és valóban - azonnal felfedezték, hogy itt jön egy jó szlovák, megállították, felmásztak a kocsijára és az összes szénáját összeszedték a lovaiknak. Pofonnal csak megfenyegették, nem adtak neki, így a szlovák sovány kancájára csapott és könnybe lábadt szemekkel tovább állt.”*⁵⁵³ A szegénységben élő szlovák munkások elkülönülnek a város lakosságától, vasárnap a rakparti kenyérpiacra. *„Érkeznek a szlovák munkások Pestről és környékéről és a hátán visz innen magának és családjának egy egész hétre való nyomorúságos élelmet. Kilencre már mindennek vége, a szegényes fehér kabátok eltűnnek és már az érkező dámák szőrmebundái susognak.”*⁵⁵⁴

A Felföldről érkezett szlovák rakodómunkások viszont ahelyett, hogy új kabátot vennének keresetükből, inkább a drága borozókba járnak.⁵⁵⁵ Pesti sétája során sok tapasztalatot szerzett a főként egyszerű munkából élő, többnyire – a Trieszt után a második legnagyobb kikötőben a Monarchiában – a Duna parton hajókat rakodó, szlovákokról.. Szlovák szót egyre ritkábban hallani a városban, többnyire már csak ezek az egyszerű munkások beszélik az anyanyelvüket. A pesti szlovákok száma csökken, a szlovák családok viszont, Neruda szerint, Pesten nem elmagyarosodnak, hanem inkább elnémetesednek. Szülőföldjükön, vidéken, viszont jobb a helyzet, ott a szlovák nép *„a szlovák lobogó alatt szépen gyarapodik”*.⁵⁵⁶

A szlovákság helyzetéről Brábek könyvében is sok szó esik, a Bécsből gőzhajóval érkezve, Dévénryről szólva ugyan megemlékezik a magyarországi szlávokról, a nagymorva államról, de a Budapesten kívül élő szlovákság mégis csupán érdekességként jelenik meg

⁵⁵³ „Bylo to na silnici do Nové Pešti, vesničky to severně od města na Dunaji ležící, zajímavé svým zimmím přístavem pro parníky. Běží tam podél špatné »zemské« silnice koňská dráha a v úbočí silnice té vrylí se panduři jako syslové, vyhrabali si maštal a zabeďnili prkny. Dávají zde pozor na to, co po silnici jezdí, a vskutku – ihned spozorovali, že tu jede dobrý Slováček, zastavili ho, vlezli mu na vůz a pobrali pro své koně všechno jeho seno. Fackami mu jenom pohrozili, nedali mu jich, neboť Slováček prásknul do hubených svých kobyľ a jel se zaroseným zrakem dál.“ (Uo., 419.)

⁵⁵⁴ „Přichází slovenský dělník z Pešti a vůkolí a odnese sobě a rodině odtud na zádech bídné potraviny na celý týden. Do deváté je po všem, chudá bunda bílá zmizí a zašustí hedvábný šat procházejících se dam.“ (Uo., 427.)

⁵⁵⁵ Uo., 420.

⁵⁵⁶ „pod slovenskú zástavú pěkně jich přibývá“ (Uo., 430.)

leírásában, elsősorban ruházata részletes bemutatásával. *"A szlovák általában széles karimájú kalapot és szőrtelen kabátot visel, aminek csak a külső oldala van tarka virágokkal, vagy arabeszkekkel kivarrrva. A magyar általában tollat tűz a kalapja mögé, a szlovák művirágot. ... Összességében azt figyeltük meg, hogy az itteni szlovák nők, mind testalkatukra, mind arcuk szépségére nézve kiemelkednek a magyarok közül."*⁵⁵⁷

A problémák közül egyedül a nyelvhasználat kérdése merül fel, Pozsonyról szólva megállapítja, hogy minden szlovák beszél magyarul és ugyanez volna itt elvárható a magyaroktól is, de sajnos hiába. Erősen hiányolja viszont a szlovákság csehországi támogatását, bár szerint őt Csehországban magyarónak tartják, mégis hitetlenkedve kérdezi, hogy a cseh maticének talán nincs elég felesleges könyve, hogy néhányat a szlovákságnak is elküldjenek.⁵⁵⁸

A magyar nemzeti fejlődés értékelése a hatvanas évek második felében még egyértelműen pozitív. *„Ha szerény cislajtán külföldiként lépsz a magyarok új, 1867-es kiadású büszke társadalmába, ahol minden, bortól pirosuló arc oly elégedetten és győztesen néz körül, titokban átkozni kezded sorsodat, hogy a Lajtán túl jöttél a világra, bekuporodsz egy sarokba és – egy kis melengető palugyai borocska mellett – átadod magad a beletörődésnek, a sztoikus filozófia rendszerének gyógyító erején elmélkedve."*⁵⁵⁹

A hetvenes évek végétől azonban ez az elnéző, kedvező kép már jelentősen megváltozott, a cseh közvéleményben a század végére általánossá vált az erőszakos magyarosítás ábrázolása. A hatvanas évek képe a lendületes, a csehek számára példaértékű, magyar nemzeti fejlődésről azonban nem tűnik el teljesen, még az első világháborút megelőző esztendőben is találkozhatunk vele például Alfred Mayer *Hungarica. Rub a líc Uher* (*Hungarica. Magyarország színe és visszája*)⁵⁶⁰ című munkájában. Mayer a magyar főváros nemzetiségi viszonyait is ismertetve szintén csak az idő kérdésének tekinti a város teljes mértékben magyar jellegűvé válását. A budapesti viszonyokat érezhetően irigykedve, neheztelés nélkül veti össze a prágaiakkal. Az utcákon sokkal kevesebb német szót hall, mint Prágában. Pesten még az is, aki csak németül tud, vagy akar beszélni – hiszen háromszor

⁵⁵⁷ „Slováci nosí obyčejně klobouk se širší střechou a nehuňaté bundy, kteréž jen na vnější straně pestrými květinami neb arabeskami prošíty bývají. Za kloboukem mívá Maďar obyčejně péra, Slovák umělé kytičky ... Celkem zde jsme pozorovali, že Slovačky zdejší i co do postavy i co do krásy obličeje daleko vynikají nad Maďarky.“ (BRÁBEK, 1874, 20.)

⁵⁵⁸ Uo., 16–21.; 68–69.

⁵⁵⁹ "Vstoupíš-li jako skromný cislajtánský cizineček do hrdé společnosti Maďarů z nového vydání roku 1867, kde každá tvář, vínem ozářená tak spokojeně a vítězoslavně po okolí svém se rozhlíží, počneš potajmu klnouti svému osudu, že tě vysadil na světlo boží před Litavou, schouliš se do koutěčka a poddáš se při zahřívavém vínečku palugyaiském své resignaci, přemýšleje o léčivém filosofickém systému stoiků." (Brábek, 1874, 18-19.)

⁵⁶⁰ MAYER, Alfred M.: *Hungarica. Rub a líc Uher*. V Praze, Ed. Grégr, Český čtenář kniha 20., roč. V., sv. 2. 1913.

annyi német, régi zsidó családok, budai német iparosok, él itt, mint Prágában – észrevétlenül és halkán teszi, Prágában viszont igyekszik a cseh beszédet túlkiabálni. „... *prágai boltosaink értelmetlen szokása, ... hogy a vásárlónak, aki belép a boltba, nem köszönnek, inkább megvárják, melyik nyelven teszi ő ... Pesten, Pozsonyban, Temesváron és más magyarországi városokban, ahol szintén élnek németek, viszont nem vár a kereskedő a köszönésre, inkább teljesen természetesen magyarul köszönti az ismeretlen vásárlót. Ha a vásárló szintén így köszön, ezen a nyelven folytatja a társalgást, ha pedig németül, akkor mindenkéle bocsánatkérés nélkül, egyszerűen németül. Ha azonban a boltos a vásárlót egyáltalán nem üdvözlőné, ahogyan az nálunk történik, ezt Magyarországon udvariatlanságnak, modortalanságnak tekintenek és könnyen megeshetne, hogy a vásárló megsértődne és szó nélkül elmenne.*”⁵⁶¹

A város német múltjára több dolog – például a cégtáblák – is emlékeztet, többségük viszont már eltűnt, nincs német iskola, színház a városban, német egyesület pedig csak egy, az ártalmatlan „*Eintracht*”.⁵⁶²

III.2. Magyarország, Budapest fejlődésének képe

A kiegyezést követően a cseh közvélemény egyre intenzívebb érdeklődéssel fordult Magyarország felé, egymást követték a Monarchia magyar feléről született beszámolók, útirajzok. Ezeknek egy része a magyarokról kialakított sztereotípiákat ismételte, a magyar pusztá, a betyárromantika, a cigányzene motívumai jelennek meg ezekben, de már nagyszámban születtek beszámolók az 1867 utáni magyar gazdasági fejlődésről is, a dinamikusnak erősödő magyar gazdaságot, a kiépülő magyar fővárost a cseh leírások kezdetben érdekességeként, néha példaként mutatták be, később azonban már jövőbeli vetélytársaként láttatták és ábrázolták Budapest robbanásszerű fejlődését.

A magyarhoni cseh beszámolók száma, és közvélemény-formáló ereje, különösen a 19. század utolsó harmadában nőtt meg, mivel eddigre, elsősorban a közlekedési lehetőségek

⁵⁶¹ „... pošetilý zvyk našich pražských obchodníků, ... že kupujícího, vstoupivšího do krámu, nepozdraví, nýbrž čekají, až jakou řečí začne on. ... V Pešti, Prešpurku, Temešváru a jiných uherských městech, kde žijí též Němci, nečeká obchodník teprve na pozdrav, nýbrž pozdraví neznámého kupujícího zcela přirozeně po maďarsku. Poděkuje-li kupující též tak, pokračuje rozhovor jazykem tímto, poděkuje-li však německy, mluví se pak bez jakýmkoliv dalších omluv nebo výmluv prostě po německu. Kdyby však obchodník kupujícího vůbec nepozdravil, jako děje se to u nás, pokládalo by se to v Uhrách za nedvořilost, za nezpůsob a mohlo by se snad státi, že by se kupující urazil a beze slova odešel.” (Uo., 37.)

⁵⁶² Uo., 7-8.

javulása, a vasút rohamos fejlődésének köszönhetően, rendkívül könnyűvé vált az utazás és egyre többen látogattak el a cseh országrészekből a birodalom Lajtán inneni területére, annál is inkább, mivel a dualizmus korában a cseh közvélemény egyre fokozódó figyelemmel kísérte a gyors magyarországi fejlődést.⁵⁶³ E korszakot azonban az élenkülő érdeklődés és a közeledési kísérletek ellenére mégis a cseh és a magyar nemzet fokozatos elhidegülése⁵⁶⁴ jellemezte.

A Magyarországra érkező cseh utazók szinte mindegyike megfordult a magyar fővárosban, így a cseh közvélemény folyamatosan értesülhetett a magyar állam fővárosának életéről. Pest-Budáról, Budapestről szólva a cseh szerzők mindig első helyen emelték ki a város lendületes fejlődését, a történeti államiságát visszaszerzett ország új fővárosának épülését, kissé irigylendő példaként állítva ezt a csehek, elsősorban a prágaiak elé. Szintén sok szerzőnél találkozhatunk a pesti nemzetiségek említésével, természetesen első helyen a pesti szlovákság sorsának bemutatásával, a nemzetiségi viszonyok e leírásakor mindig fontos szerepet kapott a város magyar jellegűvé válásának bemutatása is, összevetve a prágai és csehországi helyzettel, kiemelve a pesti németiség helyzetét.⁵⁶⁵

Végezetül sok leírásban találkozhatunk a magyarokról korábban kialakított romantikus sztereotípiákkal és a magyar főváros történeti múltjának érdekességeivel, mindenekelőtt a cseh közvélemény számára egzotikumnak számító római kori, illetve török emlékek leírásával.

„Amerikai módra!” Ezzel a később másoknál is gyakran felbukkanó hasonlattal kezdődik Neruda Budapesttel kapcsolatos legfontosabb írása az 1869-es *Pešřské listy* (*Pesti levelek*). A magyarországi, pesti viszonyok amerikai jellege nem feltétlenül jó értelemben

⁵⁶³ A 19. század elején a csehek Magyarország-képét még nagymértékben a cseh országrészekbe irányuló magyarhoni közvetítés alakította, egyrészt a magyarországi protestáns egyházak segítségével a cseh, elsősorban a morvaországi egyházak újjáélesztésében, a nagyszámú magyarországi lelkipásztor cseh országrészekbeli tevékenysége, illetve a magyarországi irodalom, nemegyszer szlovák nyelvi környezetből kiinduló közvetítés révén elért, rendkívüli mértékű népszerűsége a cseh olvasók körében. (PRAŽAK, Richard: A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén. In: PRAŽAK, Richard: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Korma, 2001. 74-113.; HUSOVÁ, 1998.)

A 19. század első valódi, csehországi utazó tollából született útleírása Joachim Šternberg beszámolója volt, aki 1807-ben tett utazást a felföldi bányavárosokban és Pesten. E munkában találkozhatunk először a század derekáig szinte minden műben megjelenő sztereotíp, kedvező véleménnyel a magyarországi tudományosságáról és a magyar alkotmányról. (SÁRKÁNY, 1974, 28–29.; 32–34.)

⁵⁶⁴ Az államjogi kérdések mellett jelentős szerepe volt ebben a cseh művelődésben ekkoriban rögzülő, a magyarokkal ellenséges sztereotípiáknak is. Ilyen volt például a František Palacký történeti művéből származó toposz a magyar honfoglalásról, illetve II. Ottokár közép-európai államközösségének bukásáról. (RÁTZ Kálmán: A pánszlávizmus története. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, Lucidus, 2000. 112.)

⁵⁶⁵ MÉSZÁROS Andor: „*Tu jede dobrý Slovák*ek...” A szlovákság képe dualizmus kori cseh beszámolóiban. In: ÁBRAHÁM Barna – PILECKY Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 461-462.

jelenik itt meg, inkább némi iróniával, a magyar viszonyok vadnyugatias jellegére értve. „»Amerikai módra!« gondolod látva a vasúton utazókat revolverrel és késsel az övükben, »Amerikai módra!« mondja az idegen, hallva a mozgalmas magyarországi választásokról, »Amerikai módra!« örvendezik a magyar, Pest gyors növekedésére emlékeztetve, amelynek, ahogy mondogatják, »magyar mázzal bevont világvárossá« kell válnia ... De máshogyan is amerikai, ne járj éjszaka egyedül, ne járj a romok körül és mindig jól tesz a pénztárcádnak, ha van mellette revolver.»⁵⁶⁶ Neruda azonban szinte az egyetlen a korszakban, aki útirajzaiban ennnyire hangsúlyosan jelenítette meg a város árnyékos oldalait, a saras utcákkal, a bűnözéssel, a hivatalok nemtörődomségével és a rosszul öltözött városlakókkal,⁵⁶⁷ de a nagy gazdagság és a szemet szűrő szegénység egymás mellett élését is az amerikai viszonyokhoz hasonló jelenségnek tartja. *”Mintha New York-i beszámolót olvasnál a gazdag Broadwayről és szegényes környékéről.”*⁵⁶⁸

Budapest amerikai jellegű fejlődésének – a magyar közvéleményben is rögzült – képe ezután toposzként van jelen szinte az összes cseh útleírásban, de már pozitív jelzőként, a dinamikus ütemű változásának jellemzőeként. Brábek a város építészeti fejlődését mutatja be így: *„A múlt században Pestnek főként csak földszintes házai voltak, egyemeletesek csak I. Ferenc császár idejében épültek, kétemeletesek pedig az 1858-as nagy árvíz után. 1867-et követően – amikor Magyarország elnyerte politikai függetlenségét – vette kezdetét a monumentális építkezések korszaka... Az utóbbi tizenhét évben Budapest, úgy mondanánk mintegy »amerikai« gyorsasággal, fejlődött fel közép kategóriájú városból az európai nagyváros szintjére. Még tizenöt évvel ezelőtt a Duna szabályozatlan partok között folyt a Magyar Királyság szívében. Azon a helyen, ahol ma a büszke palotákkal díszített Ferenc József és Rudolf rakpart fekszik a pesti és a vár rakpart a budai oldalon, a roppant óriásfolyó szabályozott folyómederbe szorul, és kijárást enged a teherszállító hajóknak egész a partig,*

⁵⁶⁶ „»Po ameríkánsku!« myslíš si vida na železnici cestující s revolvery a noží v pasu –; »po ameríkánsku!« pronese se cizinec slyše o živých volbách uherských –; »po ameríkánsku!« libuje si Uher vzpomínaje rychlého vzrůstu Pešti, jež musí se stát »městem světovým s náterem maďarským«, jak povídají ... Aby ale bylo i jiné po ameríkánsku – nechoď sám v noci, nechoď kolem zbořeníšť a bude vždy dobřeřportmoné, budeli vedle něho revolver.“ Neruda, 1910, 418-419.

⁵⁶⁷ „Sehol sincs ennyi és ilyen Katilina-féle egzisztencia, mint itt. Velencében a legszegényebbek is még valamelyest tiszták, Párizsban és Bécsben a rendőr még azt sem engedi meg, hogy azok, akik ruha helyett, úgymond »a mellkasukon viselik a gombot«, madzagot hordanak a lábukon, felemás száru nadrágot és ujj, elülső rész, hát és gallér nélküli inget viselnek, hogy átmenjenek a piszkos rue Mouffetardon, vagy az országuiton a téglagyárba, Prágában valami hasonlót csak akkor látsz, amikor a rendőr elővezet valakit a általános »Fispangba«, Pesten ez viszont olyan leplezetlenül virágzik, mint kövirózsa a falon.“ „Nikde není tolik a takových katilínarských existenci jako zde. V Benátkách je i největší chudoba ještě poměrně čistotna, v Paříži a Vidni nedovoluje policie těm, kteří mají místo šatu, jak se říká, »knoflik na prsou«, špagát na noze, kalhoty jen o půl druhé nohavici a košili bez rukávů, bez předku, zadku a límce, ani, aby přešli špinavou rue Mouffetard nebo silnici do cihelen, v Praze vidíš cos podobného jen, když to policajt vede do prádla na obecní «Fišpanku», v Pešti to květe naze jako netřesk na zdi.“ (Uo., 419-420.)

⁵⁶⁸ „Jako bys četl newyorský popis bohatého Broadwaye a chudého vůlku jeho!“ (Uo., 420.)

húsz évvel ezelőtt szemétdomb feküdt, amely a környék levegőjét bűzös kipárolgásával mérgezte. Ott, ahol nemrég csak a koszos rongyokba öltözött csöcselék ténfergett, most gyönyörű és elegáns korzó húzódik, az egyik legszebb Európában, egyik oldalról a hatalmas Duna által szegélyezve, amelyen százféle hajó kergetőzik, a másik oldalról pedig a Magyar Tudományos Akadémia palotájával, a Vigadóval, a pompás Vámházzal, csodás hotelekkel, sétányokkal és emlékművekkel.”⁵⁶⁹ A város épületei közül leginkább a Vigadó nyűgözte le, „ez a kőóriás, amelynek stílusa a gótika és a bizánci stílus valamiféle érdekes keveréke, és amely hatalmas termeiben minden évben ezer mulatságra, táncestre gyűjti össze a kedves magyar közönséget, a város szerencséséről tanúskodik, ami nem sajnált több, mint egy millió aranyat áldozni a tánc istennőjének ... A Vigadóban töltöttem szinte az egész délutánt, annyi különlegességgel, annyi művészeti szépséggel bír, hogy az ember nem is akar onnan kimenni a közönséges utcákra.”⁵⁷⁰

Mayer 1913-as leírásában is hasonló értelemben találkozhatunk az Amerika párhuzammal, itt már erősebben összekötte az állami önállóság megtermékenyítő hatásával. „Pest növekedése az elmúlt évtizedekben valóban óriási volt. A vezető nem hazudik, ha a város fejlődését amerikainak nevezi. Valóban, valahányszor újra Pestre jövök, mindig belefájdul a szívem, ha arra gondolok, mit is képes a nemzet szabadsága és az állami önállóság egy kis fővárosból is tenni.”⁵⁷¹

Az önálló államiság visszaszerzésének jótékony hatása és a reprezentatív főváros kiépítésének igénye persze szinte az összes útleírásban megjelenik Budapest fejlődésének magyarázataként. „Alig száz éve annak, hogy Pest szóra érdemes, és már szinte akkora, mint

⁵⁶⁹ „V minulém století Pešť měla většinou domy jen přízemní, jednopatrové vznikaly v době císaře Františka I., dvoupatrové po veliké povodni r. 1858. Od roku 1867 – v kterémž Uhersko nabylo své politické samostatnosti – počíná doba staveb monumentalních ... Za posledních osmnácti let Budapešť vyvýšila se, řekli bychom téměř »americkou« rychlostí, z města střední kategorie na výši evropského velkoměsta. Ještě před patnácti lety Dunaj protékal v neupravených březích srdce království uherského. Na místě, kde nyní hrdými paláci zdobené nábreží Františka Josefa a Rudolfovo na Pešťské a nábreží hradní na Budínské straně mohutný veletok do pravidelného řečiště těsná a nákladním lodím přístup až ke břehu dovoluje, ležela před dvaceti lety smetiště, kteráž vůkolní vzduch smrdutými výpary otravovala. Tam, kde před krátkou dobou jenom luza ve špinavých hadrech se povalovala, nyní se táhne nádherná a elegantní korso, jedno z nejkrásnějších v Evropě, vroubené na jedné straně mohutným Dunajem, na kterémž stero lodí se prohání, na druhé straně palácem uherské akademie věd, redutou, velikolepou celnici, skvělými hotely, promenadami a pomníky.“ (BRÁBEK, 1885, 545.)

⁵⁷⁰ „Kamenný tento obr, jehož sloh jest jakási podivná směs gotiky a byzantiky, shromažďující v ohromných svých sálcích ročně na tisíce zábavy a tance milovného obecnstva maďarského, svědčí o veliké štědrosti obce, která se nezdřáhala, obětovati bohyni tance více než jeden milion zlatých ... V redutě jsme strávili téměř celé dopoledne; má tolik zvláštností, tolik uměleckých okras, že se člověku odtud ani nechce ven do všedních ulic.“ (BRÁBEK, 1874, 41-43.)

⁵⁷¹ „Vzrůst Pešti v posledních desetiletích byl skutečně obrovský. Průvodce nelže, nazývá-li rozvoj města americkým. Opravdu, kdykoliv přicházím znovu do Pešti, vždy mne zabolí u srdce, vzpomenu-li si, co může svoboda i státní svěbytnost národa učiniti i z malého hlavního města.“ (MAYER, 1913, 7.)

*Prága. Még nem is telt el két teljes év a koronázás óta és ez alatt az idő alatt is harmincezer lakossal növekedett – áldott autonómia!*⁵⁷²

A város építészete mellett gazdasági életével is megismerkedhetünk a cseh beszámolókból. Különösen a pesti kikötő, a rakpart vált ki nagy figyelmet, a raktárak, irodák sora és a rakparti vasúti sínek. A dunai hajóközlekedés, a mezőgazdasági termékeket szállítása is nagy figyelmet kap, illetve a Lánchídtól egészen a Ferencvárosig elterülő mindenféle kiváló terméket kínáló, hatalmas, színes piac.⁵⁷³

A város fejlődését azonban még ezekben a kedvező beszámolókból is éri kritika, általában túl gyorsnak tartják és az új épületek sem váltanak ki osztatlan elismerést. *"Pest most túlságosan gyorsan növekszik, ide, oda csapong, fiatal óriásnak tűnik, még éretlen hűstorony, határozott személyes vonások nélkül. Egyelőre azt mondhatjuk, Pestnek nincs szép épülete."*⁵⁷⁴ Neruda csupán a Nemzeti Múzeum és az Akadémia épületét tartja említésre méltónak, még a híres Vigadó vonalait durvának, az épületet pedig túl nehézkesnek tartja, az új Takarékpénztár pedig szerinté olyan lesz, mint a takarékpénztárak bárhol máshol, csak nagyon drága.

Még nem dönt el, hogy keleti, vagy nyugati jellegűvé akarják-e tenni a várost, mindkettőre találni példát, határozott stílus azonban sehol. Több útleírásban is találkozhatunk az építészeti jelentős főtemplom hiányával. Brábek Pesten egyetlen épületet hiányol, a katedrális, ám ezt annak tudja be, hogy a korábban épült nagyobb templomok a tatár és a török pusztításokor tűntek el, és Pesten, Európa egyik legfiatalabb és legújabb városában, új katedrális építésére még nem volt idő.⁵⁷⁵ Neruda is szóvá teszik ezt, de felsorolják a jelentős egyházi épületeket, így a mór stílusú zsinagógát is, amelynek azonban – Neruda szerint – homlokzata szabálytalanul törik.

*„Egyelőre arról van szó, hogy a gyorsan szaporodó lakosság egyáltalán lakjon valahol, így gyorsan építkeznek, a város belső részén magas házakat az európai bérházak stílusában, kívül pedig egész kiterjedt negyedeket, csupa kis, földszintes házakkal, egy, két, vagy legfeljebb három család számára, ezekből a csúnya kis házakból egész légió van már."*⁵⁷⁶

⁵⁷² „Teprv as sto let je tomu, co Pešť stojí za řeč, a již bez mála tak velká jako Praha. Ještě neuplynula celá dvě leta od korunovace a za dobu tu přirostlo třicet tisíc obyvatelů – božská autonomie!“ (NERUDA, 1910, 418.)
⁵⁷³ Uo., 424-427.

⁵⁷⁴ "Pešť vzrostla nyní příliš rychle, mrštila sebou sem i tam, vypadá jako mladý obr: balvan ještě nedozralého masa bez určitého osobního rázu. Prozatím se může říci, že krásných budov Pešť ani nemá." (Uo., 422.)

⁵⁷⁵ BRÁBEK, 1874, 46.

⁵⁷⁶ "Prozatím jedná se o to, aby rychle rozmnožující se obyvatelstvo vůbec bydlelo; staví se tedy na rychlo, uvnitř města vysoké domy v evropsky činžovní manýře, mimo ně celé rozsáhlé čtvrti samý malý, přizemní domek pro jednu, dvě, na nejvýš tři rodiny, domečků těch nechutných jsou již legie." (NERUDA, 1910, 423.)

Brábek 1885-ös beszámolójában már a kiépült, irigylendő nagyváros képe tárul elénk: „Az idei magyar országos kiállítás a külföld figyelmét elsősorban a magyar állam erőteljesen virágzó székvárosa, a fiatal Budapest felé fordítja, amely a történelmi Budából és fiatalabb nővéréből, Pestből születik és most egy egységes, hatalmas, tíz kerületre osztott települést alkot.”⁵⁷⁷ Az írás egészen végigvonul a város rohamos fejlődésének elismerő ismertetése: „Azt mondhatjuk, hogy itt szinte egy éjszaka alatt nőnek ki hatalmas téglapaloták, egymás után sorakozva, a világ négy sarkában sem látható, egyenes, a modern követelményeknek teljesen megfelelő utcákat és sugárutakat.”⁵⁷⁸

A robbanásszerű városfejlődés kezdetét Brábek is a kiegyezést követő időszakra teszi, összekapcsolva a magyar politikai önállóság kivívásával, szinte mechanikusan párosítva a politika változásait a városfejlődés egyes állomásaival, egyetlen kivétellel, az 1838-as árvízét követő nagy építkezésekkel, amelyekre azonban téves évszámmal utal.⁵⁷⁹ A város építészetét a Dunakorzó főbb épületeinek, a Vigadónak, a Grand Hotelnek, a pesti ortodox templomnak és a Belvárosi plébániatemplomnak, végezetül az új Vámháznak, illetve az úton található szobroknak a bemutatásával írja le. Az épületek esetében gyakran előkerül építtetésük költsége, ami a város gazdagságát sugallja a cseh olvasók felé. Az első rész a Csepel-sziget és a déli vasúti összekötő híd látképével zárul.⁵⁸⁰ Brábek útleírásának második része a magyar főváros közlekedési infrastruktúráját mutatja be, a déli vasúti hidat, a Margit hid imponáló műszaki megoldását, a körutat, a Nyugati pályaudvar épületével és a Ferdinánd híddal. A város bemutatása ezután a Váci utcán elindulva az Invalidus házzal, a Nemzeti Színház épületével folytatódik. A Nemzeti Színház épületét ugyan szerénynek tartja a szerző, de azonnal hozzáteszi, hogy már épültek szebb és drágább színházépületek is a városban, például a Népszínház, de leginkább a Királyi Operaház épülete. Ezeket, különösen az Operaházat részletesen ismerteti, megemlítve méreteiket és építésük költségeit is. A színházak közül említésre méltónak tartja még a budai Várszínházat, illetve a Horvát Kert nyári szabadtéri színházát, ahol vidéki szintársulatok lépnek fel. A Nemzeti Múzeum és könyvtára után a Vámház új épülete kerül sorra, részletes leírással.⁵⁸¹ A Vámház környezetének, a kikötőnek, teherpályaudvarnak és a vágóhídnak a részletes leírásával találkozhatunk a harmadik rész elején, ami a magyar ipar fejlődését illusztrálja. A város gazdagságát érezzük a főúri paloták

⁵⁷⁷ „Letošní zemská výstava uherská obrací zraky ciziny v přední řadě na mohutně vzkvétající metropoli státu uherského, na mladou Budapešť, která, vzniknuvši ze starého, historického Budína a z mladší sestry jeho Pešti, nyní představuje jednotnou, mohutnou, na deset okresů roztržiděnou obec.“ (BRÁBEK, 1885, 544.)

⁵⁷⁸ „Možno říci, že zde téměř přes noc vzrůstají obrovské cihlové paláce, řadíce se jeden ke druhému a tvoříce do čtyř úhlův světa nepřehledné, rovné, zcela dle moderních požadavků řízené ulice a třídy.“ (Uo., 545.)

⁵⁷⁹ Uo., 545.

⁵⁸⁰ Uo., 544-546.

⁵⁸¹ Uo., 559-560.

bemutatásakor is.

Brábek természetesen nem hagyja ki a Duna parti Petőfi szobrot bemutatva a költő jelentőségét és méltatva a szobor alkotóinak, Izsó Miklós és Huszár Adolf művészetét, az írásban bemutatott másik budapesti szobor a város nagy támogatójának, József nádornak az emlékműve.

Hangsúlyosan jelenik meg a beszámolóban, hogy Pest igen kevés történeti épülettel, különösen templommal rendelkezik, amit részben pusztításokkal magyaráz, részben pedig azzal, hogy bár a magyar egyházi hierarchia igen tehetős, Esztergommal, vagy Váccal ellentétben mégsem került sor egészen eddig nagyobb egyházi építkezésre, mivel Pest nem volt egyházi székhely. Buda viszont igen gazdag történeti emlékekben, templomokban. Ezek többsége IV. Béla uralkodása alatt, a mongol pusztítás után épült. A jelentős épületek között sorolja fel Brábek a Schulek által befejezett Mátyás templomot és a Zsigmond kápolnát, ahol a Szent Jobb található. Ennek kapcsán említi az augusztus 20-ai Szent Jobb körmenetet, amit 1818-ban I. Ferenc nemzeti ünnepé nyilvánított és az ország összes fontos személyisége, felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül, részt vesz rajta és egyre többen érkeznek már erre az ünnepségre vidékről is, hiszen az ünnep nem a szentről, hanem a Magyar Királyság alapítójáról emlékezik meg. A budai palota történetével és az itt őrzött Szentkoronával, a koronaörséggel is megismerteti Brábek a cseh olvasókat. A budai Várnegyed bemutatása a minisztériumok felsorolásával fejeződik be.⁵⁸²

A birodalom székvárosával történő összevetés viszonylag későn, a századfordulót követően jelenik meg a cseh leírásokban. Mayer 1913-as beszámolójában viszont már arról ír, hogy Budapest fejlődésében Bécs meghaladásának igyekezete tükröződik. Ez látszik a rengeteg budapesti emlékműben, hiszen már nincs egyetlen jelentős magyar személyiség sem, akinek ne lenne Pesten szobra. A budapesti szobrok ugyanakkor művészileg sokkal jobbak, mint a bécsiek, nem is beszélve a prágaiakról és elhelyezésük is szerencsésebb. Egyetlen szobor hiányzik csak a városból, Kossuthé, de ezt a császár életében már nem lehet felállítani oda, ahová a magyarok szeretnék, a Parlament elé, mivel a császár nem enged meg még egy olyan kellemetlenséget, mint Hentzi szobrának eltávolítása és a 48-as honvédszoborral történt pótlása volt a várban. A pesti szobrok között, mint a csehek által jól ismertet említi a kolozsvári testvérek Prágában álló Szent György szobrának másolatait (a Halászbástya alatt és az Epreskertben), amelyeket egyszerre említi a régi cseh, német, illetve magyar szobrászat emlékeiként.⁵⁸³

⁵⁸² Uo., 560.

⁵⁸³ MAYER, 1913, 6-7.

A város hatalmas növekedését Mayer is a magyar függetlenség elnyerésével magyarázza. Könyvtárában talált egy régi útikönyvet az Osztrák Császárságról, 1861-ből, melyben Pest-Budát még így emlegetik: "*eine kleine deutsche Stadt an der Donau*".⁵⁸⁴ 1913-ban viszont már az egymilliót is megközelíti lakosainak száma, a közeli Újpestet és Kispestet is beleszámítva pedig meg is haladja. Kiépítettsége és nagyvárosias jellege pedig Bécsével vetekszik.⁵⁸⁵

Budapest Mayernél már egyértelműen Prága példaképe. Pest szinte mindenben – közlekedés, posta, telefon, burkolt utak, középületek, üzletek, iparpolitika, társadalompolitika – Prága előtt jár és még sok időnek kell eltelnie, mire Prága beéri. A kialakult különbségek oka az, hogy Pest egy önálló állam, nagy lakosságú fővárosa és rengeteg támogatásban részesül.

A fejlett Budapest képével a Prágáról kialakított cseh sztereotípiákat állítja szembe. Egyrészt Prága történeti múltját, hiszen már akkor világváros volt, amikor Pest még falu sem és sokkal több ősi szellemi, anyagi emléke van, mint Pestnek, másrészt Prága lakosainak a pestiekét meghaladó gazdagságát, takarékoságát, vállalkozó kedvét. Így a két város előnyei és hátrányai kiegyenlítődni látszanak. Azt, hogy Pest most előbbre tart, inkább a csehek hibájának tartja, kishitűségük és széthúzásuk eredményének. Ezzel kapcsolatban a magyar főváros 1873-as egyesítését említi, hiszen ekkoriban Prága még mindig 20 községből állt, amelyek csak a közlekedés, csatornázás és vízszállítás kérdésében működnek együtt, a többit maguk intézik. Ennek köszönhető, hogy Prágában öt gázgyár és erőmű van, sok egyforma nevű utca. Prága lemaradása tehát leginkább lakosainak neveltséges kispolgáriságában rejlik, hiszen szerepe hasonló lehetne Budapestéhez, olyan hatszázezres nagyvárossá válhatna, amely a művelt, öntudatos, gyarapodó cseh nemzet fővárosa, modern, fejlett szláv világváros lehetne.⁵⁸⁶

A cseh leírásokban tehát a megállíthatatlanul fejlődő Budapest képe bontakozik ki, amelynek alapja az állami önállóság mellett a város kitűnő gazdasági adottságai, a Pestet elérő vasútvonalak, a Duna gazdasági jelentősége és a város kedvező fekvése, a körülötte elterülő jó termőföldek, a budai festői szőlőhegyek és a városban található gyógyforrások. „*Egy kevésre ezekből nekünk magunknak is szükségünk lenne.*”⁵⁸⁷ – írja Neruda.

A város és általában Magyarország gyarapodását azonban cseh szempontból gyakran igazságtalannak érzik, ahogy ez Brábek budapesti élményeinek összegzéséből is kiderül:

⁵⁸⁴ Uo., 7.

⁵⁸⁵ Uo., 7.

⁵⁸⁶ Uo., 45-47.

⁵⁸⁷ „... trochu toho bychom mohli sami potřebovat!” (NERUDA, 1910, 424.)

„Ismét Pesten voltunk – amely szemmel láthatóan minden nappal tovább fejlődik, és úgy tűnt számunkra, mintha a néhány nap alatt, amióta utoljára láttuk, ismét gazdagodott volna néhány épülettel. Pest, ami gyors felvirágzását illeti, nagyon hasonlít az egész magyar nemzetre, a legfiatalabb az európai városok közül, ahogyan a magyar is a legfiatalabb kulturnemzet Európában. Ugyan milyen régen volt, amikor a Duna bal partján, Buda alatt, néhány lépésnyire a fa viskóktól, terméketlen fövény terült el, most pedig már ezen a homokon a tudós akadémia, múzeumok, színházak állnak, csupa jel, amely arról tanúskodik, hogy a kulturnemzet kiépítette székhelyét. Tudom, hogy a »magyar kulturnemzet« szavakkal sok helyütt megütközést keltek, de nem is tartom feladatomnak, hogy a magyarok védőügyvédje legyek, abban a vitában, hogy szellemi fejlődésük során máig hová jutottak, de irodalmi, politikai, társadalmi és kereskedelmi életük legutóbbi felemelkedése legalábbis arról tanúskodik, hogy abból a folyamatból, amelyen egy nemzet átmegy zabolátlan állapotától a kulturállapotig, nem ismerünk olyat a történelemben, amely gyorsabban játszódott le, mint náluk. Ez az átmenet olyan nehéz szokott lenni, hogy kezdetei más nemzeteknél általában a legendás Deukaliónok és Romulusok birodalmi idejére esnek. És mit látunk a magyaroknál? A tizedik században még egész Európát bekalandozták vad lovaikon, a tizenharmadik században már írott alkotmányuk van, ma pedig hegemoniát szereznek a Lajtán innen és részben túl is – jogosan-e, vagy sem, arról ne beszéljünk – amennyiben csupán a valóságos eseményeket vesszük számba. Természetesen könnyebb dolog a már megterített asztalhoz ülni, mint főzni és a lakomát elkészíteni, de jól elkölteni szintén művészet.“⁵⁸⁸

A Magyarországról szóló leírások többségében az erőteljes magyar kormánytámogatása is felmerül, ami általában a természetes fejlődés ellentétéként szerepel érvként, így van ez a budapesti városfejlődés kapcsán is: *„Mindent összevetve, arra a felismerésre juthatunk, hogy a magyaroknak viszonylag rövid idő alatt sikerült olyan várost*

⁵⁸⁸ „Byli jsme opět v Pešti – vzrůstá očividně každým dnem, a zdálo se nám jakoby byla i za těch několik dní, co jsme jii posledně viděli, zase o několik budov zbohatla – vůbec jest Pešť, co se rychlého rozkvětu jejího týče, velmi podobna celému národu maďarskému, jestiť nejmladším z evropských měst, tak jako národ maďarský jest v Evropě nejmladším kulturním národem. Jakž pak jest tomu dlouho, co na levém břehu Dunaje pod Budínem krok několika dřevěných baráků se planá písčina rozkládala, nyní pak stojí již na témže písku učená akademie, musea, divadla, samá znamení svědčící, že zde rozbil kulturní národ svůj hlavní stánek. Vím, že slovy »kulturní národ maďarský« ledakdes zavádím, necítím se také povolán, státi se zde právním zástupcem Maďarů, vede-li se spor o to, kam až do dneška ve svém duševním rozvoji dospěli; ale nejnovější povznesení se jejich literatury i jich politického, sociálního a obchodního života alespoň nasvědčuje tomu, že onen proces, jimž národ nějaký ze stavu divokého do stavu kulturního přechází, se u nich děl rychlostí v historii dosud neznámou. Přechod tento bývá tak obtížný, že počátkové jeho u jiných národů spadají obyčejně do říše báječných Deukaliónů neb Romulů. A co vidíme u Maďarů? V desátém století prohánějí se ještě Evropou na divokých koních, v třináctém století mají již psanou svou konstituci a dnes provádějí hegemonii za a částečně i před Litavou – zdali jest oprávněna čili nic, o to se zde nejedná – neboť počítáme jen se skutečnými událostmi. Ovšem že jest věci snadnější, přijíti ku stolu již připravenému, nežli sám vařiti a hody připravovati – dobře stráviti však jest také uměním.“ (BRÁBEK, 1874, 83-84.)

*felépíteniük, amely a nyomába érhet minden európai nagyvárosnak, olyan várost, amely nem csupán minden típusú nagyszabású és modern épületekben gazdag, de humanitárius és oktatási intézményekben és olyan intézetekben, amelyekben az egész nemzet szellemi élete összpontosul.*⁵⁸⁹ Az infrastruktúra, az oktatás és az egészségügy fejlesztésére fordított hatalmas összegeket felsorolva méltán állítja, hogy a város már nem marad el a világ fejlett területei mögött.

A Budapestről születő leírások rengeteg tartós sztereotípiát rögzítettek a cseh köztudatban. Magyarországra látogató csehországi utazók egy része a korábbi, a 40-es évekbeli és főként a 48-as hagyományokat folytatva, továbbra is a magyarság, a magyar irodalom feltétlen csodálója volt. Tekintet nélkül a feszültséget okozó állampolitikai változásokra, műveikben elsődlegesen értékközvetítésre, illetve a cseh közvéleményre érdekességgként ható jelenségeket, a magyar "egzotikum" leírására törekedtek.

E munkákban mindenekelőtt dicséretet találhatunk, a magyar műveltség, a nemzeti dicsőség, a magyar államiság, alkotmány ősi hagyományainak bemutatását, a magyar táj szépségének leírását és a betyárromantika sztereotip rajzát.⁵⁹⁰

A modern, dinamikusan fejlődő nagyváros képe mellett Budapest régmúltja is bemutatásra kerül. A város történetéből a városnév etimológiájához köthető korai szláv utalások és a csehek számára különlegesnek számító római, illetve török emlékek tűnnek fel e munkákban.

Pest nevének szláv, bolgár eredetével, a tégláégetésből magyarázva, illetve Buda német, hasonló elnevezésével Neruda foglalkozik hosszabban és a város neve etimológiájának igazolásaként említi az ekkor is működő hatalmas téglagyárat, amelyek hozzájárultak a város gyors fejlődéséhez.⁵⁹¹

A római kori emlékek közül, a Budapest elődjének tartott, Aquincumról olvashatunk a

⁵⁸⁹ „Shmeme-li vše v jeden celek, přicházíme k poznání, že Maďarům v poměrně velmi krátkém čase podařilo se utvořit město, kteréž každému velkoměstu evropskému po bok postaviti se může, město bohaté nejen velikolepými, moderními stavbami všeho druhu, nýbrž i ústavy humanitními a vzdělávacími jakož i institucemi, v nichž se soustřeďuje duševní život celého národa. Obec Budapešťská, podporovaná vydatně vládou a sice morálně i hmotněvnuje každý rok veliké summy na zvelebení města, jehož celá prostora jest co nejpřesněji triangulována a nivellována. Regulační čáry v nejrozmanitějších směrech jsou ustanoveny již na století napřed...” (BRÁBEK, 1885, 573.)

⁵⁹⁰ E hagyományt a csehországi folyóiratokban, elsősorban a Květyben és a Česká Včelában, megjelent írások alapozták meg. (SÁRKÁNY, 1974, 59.)

⁵⁹¹ „Pestet magát bolgár tégláégetők alapították. Pest nem is jelent mást, mint »pec« (kemence), bolgárul »pešč«, amit a budai németek a másik oldalra »Ofennek« fordítottak. Megszületett ezzel »Ofen und Pest«, ami szép kis értelmetlenség, majdnem olyan szép, mint a »Faröer-inseln«, vagy még inkább a »Marmora-meer«.” „Pešť sama založena od bulharských cihlářů, Pešť nezanamená právě nic jiného než »pec«, Bul.»pešč«, což přeložili Němci budínšti na druhou stranu co »Ofen«. Tím vytvořili »Ofen und Pest«, krásný nesmysl, skoro tak krásný jako »Faröer-inseln« nebo docela »Marmora-meer«.” (NERUDA, 1910, 422-423.)

cseh beszámolóiban, amelyek azonban elsősorban az igazi egzotikumnak számító török emlékeknek szentelnek nagy teret. Mindenhol említést találunk Gül Baba türbájáról, ahová még Indiából is érkeznek a dervisek.⁵⁹² Brábek részletesen elmeséli vadregényes útját Buda zegzugos utcáin a vezír által budai őrhelyén felejtett Gül Baba sírjáig⁵⁹³ és ehhez kapcsolódóan látomásos képet rajzol a régmúlt mohamedán világról, amely Pestről visszaszorult a Boszporusz partjára és ma már csupán a dervisek és vezírek itteni sírjai emlékeztetnek rá.⁵⁹⁴

A magyar történelem is meglevenedik a beszámolóiban, elsősorban Budához kötődve: „*Buda - Pest! Milyen meglepő két nővér! Ott a múlt, itt a jelen, ott a történelem, itt egy modern regény. Ha megállsz a Lánchíd közepén, és Buda felé nézel, a középkor lebeg a szemeid előtt, mind az összes Mátyás, László és Lajos, akik valaha a budai vár szobáiban időztek, mind egyszerre lépnek méltóságteljes léptekkel eléd. Az Árpádok jogara, a Přemyslek zászlaja, a nagy próféta félholdja, a Habsburg sas – úgy látod, mintha felváltva lebegnének a budai bástyákon. Ha pedig Pest felé fordítod a tekinteted, mennyire más képzetek tűnnek eléd! Itt minden modern, hatalmas, nagyszerű és mégis mintha kezdetleges volna. Óriási épületek, széles utcák, hemzseggő embertömegek, munka, vagy szórakozás után loholva, mindenféle jármű zaja, számos építkezés szinte minden utca végén, csöndület, sietség, munka, kiáltozás, mindez azt mutatja neked, hogy Pest lázasan iparkodik, hogy – előbb, mint bárki gondolná – valódi világvárossá váljon. Ezzel szemben Buda, úgy tűnik, mintha egy pillanatra meg akarna pihenni történelmi babérjain, és stoikus arccal nézi modernül viselkedő, nagyvilági fiatalabb nővérét.*”⁵⁹⁵ A Lánchídon és az Alagúton túli városrész azonban nem csupán a régmúlt történelmet jeleníti meg a pezsgő nagyvárossal szemben, de a budai dombokon falusias hangulatát is a jó bort, például a Sas hegyit (adlerbergit) adó szőlők között.⁵⁹⁶

A magyar történelmi egzotikum máshol is feltűnik. Brábeknél a Rákosra tett

⁵⁹² Uo., 423.

⁵⁹³ A mecsetet keresve egy budai ház udvarára jutott, végül a háziak vezették el Gül Baba sírjához és meg is vendégelték. (BRÁBEK, 1874, 44-45.)

⁵⁹⁴ Uo., 45-47.

⁵⁹⁵ „Buda - Pešť! Jaké jsou to podivné dvě sestry! Tam minulost', zde přítomnost', tam historie, zde moderní román. Postavíš-li se na prostředek řetězového mostu a diváš-li se k Budínu, tane ti na mysli středověk; všickni ti Matyášové, Ladislavové a Ludvíkové, co jich komnaty hradu Budinského kdy hostily, kráčeji pojednou vážným krokem před tebou; Árpádovců žezlo, prapor Přemyslovců, půlměsíc velikého proroka, orel Habsburků – vše to zdá se ti, že vlaje střídavě na cimbuří Budinském – obrátiš-li však zraky na stranu Peřtskou, jak zcela opačné představy vstupují ti na mysli! Vše jest zde moderní, rozlehlé, velkolepé, a přece vše ještě jakoby v zárodku. Obrovské budovy, prostranné ulice, hemžící se davy lidstva, po výdělku neb po zábavě se pachtícího, rachot povozů všelikého druhu, četná staveniště na konci všech téměř ulic, sběh, shon, práce, křik, vše to dává ti na jevo, že Pešť pracuje zimničně k tomu, aby se stala, dříve než se kdo naděje, městem v pravdě světovým. Naproti tomu zdá se Budín jakoby chtěl chvíli si odpočinout na svých historických vavřínech a divá se s tváří stoickou na moderní si počinání své mladší světácké sestry.“ (Uo., 41.)

⁵⁹⁶ BRÁBEK, 1885, 573.

kirándulás leírásakor is, amikor élénk képekkel írja le az egykori rákosi országgyűlést, felelevenítve a honfoglaló magyarokról élő sztereotip képeket. „...kimentünk még a tiszteletreméltó, ősi Rákosra is, a régi magyarok e, frissen illatozó, zöld bársonyszőnyeggel borított és az ég világoskék baldachinjával boltozott, szabadtéri országgyűlésére is, amelynek földjére az örökké szépséges nap arany sugarainak millióit vetette. A képviselőknk itt nem volt szükségük székekre, hiszen mindegyikük keményen ült szürke csikóján, amelynek nyertése kísérte az urak országgyűlési beszédét. Hej, volt is itt egykor zaj! Amikor a mező tízezer pata dobantásától megremegett és a remegés hullámai eljutottak innen a Dunán keresztül egész a budai vár alapjaihoz, amelyek ettől, mint a földrengéstől, pillanatonként megrezegték. A budai vár szobáiból az ilyen pillanatokban az Árpádok közül sokan tekintettek a fenyegető Rákos felé, amely tanácskozó emberekkel volt teli, akik mint fekete csikók csapata a királyság minden szegletéből ide gyűltek. Rákos, az erős nemzet dacos ereje! Ahol tízezer súlyos pallos volt a nyomaték minden paragrafushoz, amelyet az ország összegyűlt urai meghoztak.”⁵⁹⁷

De a magyar társadalom képe sokszor karikatúra-szerűen jelenik meg, többek között a nemzeti opera, a Bánk Bán előadásának ismertetésekor is. Az előadás közönségében a formálódó modern magyar nemzet panoptikumát fedezhetjük fel: „A jobb oldalamra két vidéki káplán ült, akik az összes lehetséges alkalommal úgy tapsoltak, hogy csengett belé a fülem. Mögöttem egy zsidó állt, aki az opera szövegét tartotta a jobb kezében, a ballal pedig a tizenkét éves forma fiának a kezét fogta. Az apa egész este a szöveget silabizálta hangosan, megbotránkoztatva ezzel az összes körülötte állót, az üzleti érzékkel megáldott fiacskáját azonban ez sem elégitette ki teljesen, hiszen minden pillanatban azt kérdezte: »Papa, most mit mondtok?« Az apa rögtön kész volt a magyarázattal, és ez így ment egészen a darab végéig. De a két káplánnál és a zsidónál a fiacskájával inkább lekötötte a figyelmemet a darabon kívül egy kritikus, aki, úgy tűnik, igencsak elhivatott volt. Minden egyes hangot különös figyelemmel követett, minden jelentősebb taglejtésre hegyezte a fülét és nagyon világosan kifejezésre juttatta tetszését, vagy nemtetszését, hogy senki ne maradjon tévedésben, és

⁵⁹⁷ „... vyšli jsme si ještě na ctihodný a starožitný Rákoš, na tuto volnou sněmovnu starých Maďarů, pokrytou svěžím vonným kobercem zeleného aksamitu a překlenutou jasněmodrým baldachynem nebes, na jehož půdě jest vyšito věčně krásné slunce s miliony svých zlatých vláken. Křesel nebylo zde sněmovníkům zapotřebí, vždyť seděl každý z nich pevně na hřbetě svého síváka, jehož řehotání provázelo sněmovní řeč pánovu. Hoj, bývalo zde druhdy hlučno! Když půda deseti tisíce kopyty tepaná se otfásala a vlny otfesu jejího se nesly odtud přes Dunaj až k těm základům hradu budinského, které se chvilkami jako zemětřesením zachvívaly. Z komnat hradu budinského díval se asi v takovém okamžiku mnohý z Arpadovců na ten hrozivý Rákoš, posetý lidstvem sněmujícím, kteréž jako černé hejno kobylek ze všech úhlů království se sem bylo sešlo. Rákoš, vzdorná síla mocného národu! Kde deset tisíc pádných palašů bylo přívazkem ku každému paragrafu, o němž se shromážděné panstvo země usneslo.“ (BRÁBEK, 1874, 55-56.)

*mindenki első látásra felismerje, hogy egy kritikust lát maga előtt.*⁵⁹⁸

Budapest városépítészeti fejlődésében is vannak sajátos, a leírások állandó elemeiként felbukkanó momentumok, ilyenek a város nagy parkjai és a fürdők. Az újonnan kialakított városi parkok – a Margitsziget, gyógyforrásával, Árpád kori kolostorával, ahol nyáron az egész pesti közönség találkozni szokott, az Állatkert, a Városliget, a Gellérthegy – mind elnyerik a cseh utazók tetszését.

Brábeknek különösen az 1866-ban, a külföldi nagy állatkertek mintájára, kialakított budapesti állatkert vívja ki csodálatát. Részletesen bemutatja a kertben látható állatokat és megjegyzi: *„Nem szoktam irigykedni senkire, ... a pestieket viszont irigylem ezért az állatkertért és nem lenne lelkiismeret furdalásom, ha valami isteni csoda által e kert, összes tollas és szárös lakójával, egyik éjszaka a mi Stromovkánkban, vagy a košíři Clam Kertben akarna teremni.*”⁵⁹⁹ Az állatkert állatai bemutatásakor azonban itt is találkozhatunk a magyar egzotikum szembeállításával a cseh viszonyokkal, a farkasokkal kapcsolatban például Brábek megjegyzi, hogy a cseh tartományokból, a középkori lovagokkal együtt, kihaltak, már csupán Oroszországban és Magyarországon élnek.⁶⁰⁰

Végezetül a cseh munkákból sem hiányzik a Budapest egyik legfőbb toposzává váló fürdőélet bemutatása. A legrészletesebb ilyen jellegű ismertetést, valószínűleg az írás útikönyv jellegéből fakadóan, Brábek 1885-ös írásában találhatjuk, ahol sorra veszi *„Buda legfőbb különlegességeit*”, a fürdőket és gyógyforrásokat, amelyeket már a rómaiak, de különösen a törökök is kihasználtak.⁶⁰¹

III.3. Magyarország mint vetélytárs

⁵⁹⁸ „Na pravé straně ode mne posadili se dva venkovští kaplani, kteří tleskali při každé příležitosti, až mi uši zaléhaly, za mnou stál žid, který držel pravou rukou text opery a levou asi 12tiletého syna za ruku, táta slabikoval text po celý večerku pohoršení všech okolních na hlas, synáčka však duchem obchodním nadaného ani to neuspokojilo docela, neboť se tázal každou chvíli: »Tatínku, co teď povídal?« Otec byl s vysvětlením hned pohotově, a tak to šlo až do skončení hry. Více než oba kaplani a žid se synem poutal mimo hru mou pozorností jeden kritik, který, jak se zdá, si velmi mnoho zakládal na svém povolání. Sledoval každý hlásek s neobyčejnou pozorností, stíhal při každém významné posunky a dával na jevo svou libost nebo nelibost způsobem velmi zřetelným, aby nikdo nezůstal v omylu a každý na první pohled poznal, že vidí před sebou kritika.“ (Uo., 51.)

⁵⁹⁹ „Nebývám závistivým,... zoologické této zahrady však Pešťanům závidím a nečinil bych si z toho těžké svědomí, kdyby tak nějakým tím božím zázrakem se chtěla zahrada tato se všemi svými opeřenými a chlupatými obyvateli octnouti přes noc v naší Stromovce neb v zahradě Clamově za Košíři.“ (Uo., 46.)

⁶⁰⁰ Uo., 46.

⁶⁰¹ BRÁBEK, 1885, 573.

A hatvanas évek elején, az Októberi Diploma kiadását követően, a történeti jogokra hivatkozás kapcsán még párhuzamosságok jelentkeztek a cseh és a magyar politikában,⁶⁰² 1867-ben pedig, az önálló magyar államiság megteremtését pedig példaként szemlélték a csehek, de a trialista kísérlet bukása után, 1871-et követően cseh részről már egyértelmű elutasító gyanakvással viszonyultak a magyar politikához. Magyarországot egyre inkább vetélytársként szemlélték és a század végére már kifejezetten ellenséges véleményekkel is találkozunk Magyarországgal kapcsolatban. A magyarországi ezredéves ünnepség például élénken foglalkoztatta a cseh közvéleményt, a legtöbbször azonban inkább már a negatív vélemények jelentek meg.⁶⁰³

Volt azonban a cseh politikának egy, a dualista rendszert elfogadó, Magyarországgal békülékeny irányzata is, amelynek legfőbb képviselője František Ladislav Rieger volt, aki azt próbálta elérni, hogy a magyar kormány, a dualizmus megőrzése mellett, támogassa a cseh ügyet.⁶⁰⁴ Rieger nyomában a cseh-magyar együttműködés lehetőségeit vizsgáló munkák is születtek, amelyek közül Ludwig Odstrčil kötete volt a legfontosabb.⁶⁰⁵

A kritikusabb hangvételű beszámolók szerzői között kiemelkedő jelentősége volt Karel Adáameknek, aki a Birodalmi Tanács egyik csehországi képviselőjeként az egész korszakban rendszeresen járt Magyarországra, legtöbbször a delegációk tagjaként és elsősorban a magyar politikai élet szereplőivel alakított ki jó kapcsolatokat. A dualizmus kori magyar fejlődés rendkívül érdekelte, magyar vonatkozású könyvei, amelyekben Magyarországot egyre veszélyesebb gazdasági vetélytársként, mutatta be, nagy hatással voltak a csehek magyarsággépére.⁶⁰⁶

Az 1891-ben íródott, Magyarország statisztikai adatait tartalmazó könyvének bevezetőjében a magyar gazdaság erősödését már egyértelműen fenyegetőnek látta. Meggyőződése volt, hogy a gazdag érc és ásványvagyonnal rendelkező, erős mezőgazdasági

⁶⁰² HEISZLER Vilmos: Ausztroszlavizmus – ausztroungarizmus. (A cseh föderalista elképzelések fogadtatása Pesten 1860-1861-ben.) In: NÉMETH G. BÉLA (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 1988, 446-463.

⁶⁰³ Az ezredéves kiállításra Budapestre látogató cseheknek készült brosúrából például a kiállítás rendezőségének kérésére ki kellett húzni a magyarokkal ellenséges részeket. (*Připis min. předa. Badeniho o passu Uhrám nepřátelském v průvodu k národopisném výstavě, jeho vyškrtnutí a požadavku, aby se vedení k tomu vyslovilo. (PM 1891 1900 8/1/15/1 kart. 2305 (1895) (Státní ústřední archiv)*)

⁶⁰⁴ HLAVAČKA, 2005, 12.

⁶⁰⁵ ODSTRČIL, Ludwig: Magyaren und Böhmen. Betrachtungen über Österreich-Ungarn. Prag, Eduard Velečka, 1886.

⁶⁰⁶ Több közgazdasági jellegű munkát is megjelentetett a magyarországi viszonyokról, amelyekben elsősorban az imponáló magyar gazdasági fejlődésről közölt statisztikai adatokat, a csehek elrettentésére, *Základy vývoje Maďarů* (1879), *Z uherského zemědělství* (1892), *Hospodářský rozkvět Uher. Praha, Unie, 1905; Obrat v Uhrách, Chrudim, Eckert, 1905; Uhry od Rakouska. Chrudim, Hospodářský list, 1907. Az Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy z Uher (Brno, Ant. Kindl, 1891.)* című munkája Keleti Károly részletes adatainak cseh nyelvre feldolgozása.

országból⁶⁰⁷ mezőgazdasági-ipari országgá fejlődő Magyarországról fokozatosan kiszorulhatnak a cseh ipari termékek, sőt lassan külföldön is komoly konkurenciát jelenthet a magyar ipar a csehnek: „*Ausztria kettéosztásával, a dualizmussal, nem csupán politikailag, de a nemzetgazdasági viszonyokban is nagy változás következett be a birodalomban. E kettéosztás, a magyar állam megújítása behatolt sokféleségre alapozott birodalmunk mindkét felének természeti, néprajzi viszonyaiba és történelmi, illetve kulturális fejlődésébe, ami a kiegyezés megújításakor és különösen a kereskedelmi- és vámmegállapodások ismételt megkötésekor nem egyszer nagyon jelentős kérdésekben is az állami és a nemzetgazdaságok összeütközéséhez vezetett a mi birodalomrészünkben...*

Magyarország teljes erejével és leküzdhetetlen energiával azon dolgozik, hogy kiszabaduljon a gazdasági függésből birodalomrészünktől és elismerésre méltó állhatatossággal törekszik nem csupán hazai piaci teljes ellenőrzésére és ellátására saját termékeivel, illetve mezőgazdasági és ipari termékei piacainak kiterjesztésére a mi birodalomrészünkre, de a külföldre jutásra is. Teljes mértékben kihasználják erejüket és birodalmunkban meglévő politikai túlsúlyukat mezőgazdasági érdekeik egyenesen szélsőséges védelmére, nem törődve a károkkal, amelyek emiatt iparunkat érhetik.

E törekvésben az összes magyar párt egyetért és a magyar kormánynál a legbuzgóbb és leghatékonyabb támogatást találják...

Ennek az országnak a mostani nemzetgazdasági fejlődésére már most fel kell készülnünk, hogy velünk minél tovább, annál hatékonyabban, nem csupán mezőgazdasági termékeivel, de az ipar több ágában is veszélyesen fog versenyezni, nem csak a hazai, de a külföldi piacokon is, különösen azután, hogy a magyar piacokat a hazai, magyar konkurensek rövidesen lezárják a mi iparunk előtt.

E kritikus időszakban, amikor alapvető fordulat van készülöben az egész európai kereskedelmi politikában, nemzeti gazdaságunk számára a legnagyobb jelentőséggel bír, hogy mi is a valós szükségletekre alapozzuk, és birodalomrészünk viszonyaihoz igazítsuk gazdasági politikánkat, hogy végül ne kerüljünk a magyar gazdaság függésébe.”⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ ADÁMEK, 1891, 86.; Adámek a magyar mezőgazdaságról igen elismerően ír: „*Igen, a Magyar Korona Országai a legerősebb konkurenseink a zöldség és gabona piacokon egyaránt és nem csupán külföldön, de a birodalom hozzánk tartozó felének királyságaiban és országaiban is.*” („*Ano, země koruny uherské jsou našim nejmocnějším konkurentem a také nejdůležitějším našim soupeřem na trzích plodinových, jakož i na trzích melivem a to netoliko v cizině, ale také v královstvích a zemích naší polovice říše.*”) (Uo., 32.) Különösen a lótenyésztést emeli ki. (Uo., 67.)

⁶⁰⁸ „*Rozdvojením Rakouska, dualismem, nastala netoliko v politických, ale také v národohospodářských poměrech této monarchie velká proměna. Po tomto rozdělení, po obnovení státu uherského pronikly teprve v přírodních a národopisných poměrech i v historickém a kulturním vývoji obou polovic naší říše založené různosti, jež vedly při obnovování vyrovnání, zvláště pak při opětném uzavírání obchodních a celních úmluv, ku sporům pro státní a národní hospodářství naší polovice říše v ohledu nejdnou velice povážlivým...*

Más helyeken a magyarok iparfejlesztéssel, vállalkozó kedvével kapcsolatos cseh kritikák Adámek műveiben is megjelennek, de sokszor példaként is emlegeti a magyar iparpolitikát. *„A magyar államférfiak idejekorán eltalálták, hogy a magyar politikai hatalom alapja Magyarország kiszabadítása a külföldi függésből és, hogy ezt a függetlenséget mezőgazdasági államként Magyarország nem éri el. Magyarország gazdaságpolitikájának e célját világosan kijelölte már Széchenyi István gróf, »az új Magyarország megalkotója«.*”⁶⁰⁹

Adámek tanulmányaiban, beszámolóiban tehát a kiegyezést követő magyar gazdasági fejlődést, magyarországi viszonyokat akarta a cseheknek bemutatni azért, mert úgy gondolta, hogy ha nem számolnak vele időben, Magyarország már nem csak az államjogi eredmények kivívásában, de hamarosan gazdaságilag is sikeresebb lesz a cseh tartományoknál. Nem volt a legjobb véleménnyel a magyarokról és erre vonatkozó megjegyzései a legtárgyilagosabb munkáiból sem hiányoztak⁶¹⁰ és nála is gyakran megjelenik a magyarok gazdálkodásának a cseheknel már sztereotípiává vált rossz képe.⁶¹¹ *„A magyarországi művelődésbeli és gazdasági fejlődés legfőbb akadályai nem a nemzeti, inkább a társadalmi viszonyok. Magyarország máig aránytalanul alacsony népességű és a tehetséges, intelligens munkások hiányában szenved. Az uralkodó magyar nem kerüli ugyan a munkát, sok mindenben ügyes, legfőképpen a mezőgazdaságban, de a munkában nem kitartó, és az egyszerű nép, ugyanúgy*

Uhři plnou silou a s nezdoľnou energií pracují o naprosté vymaňení z hospodářského područí naší polovice říše a s houževnatostí uznání hodnou přičiňují se netoliko o úplné ovládnutí a opatřování trhů domácích vlastní výrobou a o rozšíření trhů svých plodin a výrobků i v naší polovici říše, nýbrž i také v cizině. Plnou měrou vykořisťují svou moc a politickou převahu v naší říši ku výstředním přímo obhajování zájmů svého zemědělství nic nedbajíce škod, jež z toho mohou vzejíti našemu průmyslu.

V snaze této jsou všechny strany v Uhrách jednosvorny a nalézají při uherské vládě podpory nejhorlivější a nejučinnější...

Při nynějším národohospodářském vývoji těchto zemí musíme se již nyní připravití, že s námi budou čím dále tím účinnější netoliko zemědělskými plodinami, ale také v mnohých odvětvích průmyslu podnikati nebezpečnou soutěž a to netoliko na trzích domácích ale také na trzích cizích, zvláště pak, že trhy uherské budou našemu průmyslu domácími uherskými konkurenty záhy zavřeny...

V této kritické době, kdy se připravuje základní obrat u veškeré obchodní politiky evropské, jest největší důležitostí pro naše hospodářství národní, abychom také mi politiku hospodářskou založili na skutečných potřebách a poměrech naší polovice říše, abychom konečně neuvázli v hospodářském područí Uher.”.(Uo., 3-4.)

⁶⁰⁹ „Státníci uherští záhy postfelili, že základem politické moci Uher jest vymaňení zemí Uherských z hospodářské odvislosti od ciziny, jehož i že k této neodvislosti Uhry nedospějí toliko jako stát zemědělský. Tyto cíle národohospodářské politiky Uher jasně vytkl již hr. Štěpán Széchenyi, »tvůrce nových Uher.«” (Uo., 97.)

⁶¹⁰ A magyar mezőgazdaságra vonatkozó adatok felsorolásakor a pusztát említve például megjegyzi, hogy a törökök pusztává tették az országot, a magyaroknak igencsak megtetszett, hiszen nomád eredetűek és nem szeretik a fákat, így fák csak a szláv és német részekben vannak. *„A legtermékenyebb magyar vidékek a török háborús hadjáratokat követően pusztává változtak, és a magyarok, beleszeretve pusztájukba, nem tettek semmit, hogy eltüntessék a félhold uralmának ezt a nyomát. A magyar, nomád eredete miatt, nem szereti a fákat.”* „Nejzímější kraje uherské byly za válečných výprav tureckých proměněny v poušť a Maďar zamilovaný do svých pust nepřičinil se o vyhlazení těchto stop svrchované moci púlměsíce. Maďar, po svém původu jako nomád nemiluje stromovi.”(Uo., 53.)

⁶¹¹ A magyar borról ugyan elismeri, hogy jó, de a magyarok nem tudják tárolni. 1883-ban ezért meg kellett alapítani a budapesti mintapincészetet, hogy megtanulják a németektől. (Uo., 59.)

*mint a nemesség, a munkát nem tekinti hivatásának, a jólét után vágódik, az édes lustálkodás után, »a munka alóli megszabadulásban keresi a szerencséjét« (dr. Schwicker). A magyar földműves és politikus, de nem iparos, kedvetlenül adja magát a fáradtságos, hosszan tartó ipari foglalkozásra. Az ipar és a kézművesség Magyarországon ... a szorgalmas és szerény szlovákok és a vállalkozó németek kezében van ... Az első ipari kiállításon, 1842-ben, mintegy 80 kiállítót tüntettek ki, 50 németet, 9 szlovákot és 8 magyart. De egyetlen magyar sem kapott arany-, vagy ezüstérmét! A magyarországi ipariskolákat szinte kivétel nélkül csak szlovákok és németek látogatják. A magyar diákok, ha egyáltalán ebbe az iskolába tévednek, megrémülnek a tanároktól. A magyar nemzet úgynevezett felsőbb osztályai egyenesen aggódva ügyelnek arra, nehogy a fiacskáik kézműves, vagy ipari műhelyekbe kerüljenek.*⁶¹²

Gazdasági jellegű művei mellett egy útirajzot is írt, *Upominky z Uher (Magyarországi emlékek)*⁶¹³ címmel, amelyben több magyarországi látogatásának emlékét foglalta össze.⁶¹⁴ A magyarokban vetélytársat látó, eredményeiket azonban elismerő, mégis kissé barátságtalan Adámek is leginkább a főváros hatalmas fejlődését és magyar nemzeti jellegűvé válását tartja említésre méltónak és a magyar múltidézést is szimpátiával szemléli.⁶¹⁵ „A Bach kormány időszakának végén Budapest még a puszta terjedelmes, teljesen német jellegű, fővárosa volt. A főbb vendéglőkben és kávéházakban szinte kizárólag németül beszéltek, és még az utcákon sem jelent meg a magyar beszéd.”⁶¹⁶ Budapest azonban teljesen megváltozott, elveszítette régi, piszkos hírét. „Micsoda változások következtek be Budapesten Magyarország önállósodása óta, két évtized elteltével! Budát egyesítették Pesttel, és ez az egyesített város

⁶¹² „Kulturního a hospodářského vývoje v Uhrách čelnou překážkou jsou netoliko národní, ale také sociální poměry. Uhry jsou dosud nepoměrně málo zalidněny a trpí nedostatkem zdatných, inteligentních dělníkův. Vládnoucí Maďar neštít se sice práce, dovede mnohdy, arcit' při zemědělství, statečně pomáhati, avšak nemá při práci vytrvalosti a také obecný lid, jako šlechtu uherská nepokládá pracování za své povolání, tuží po blahobytu při sladkém zahálení, »vyhledává štěstí v osvobození od práce« (dr. Schwicker). Maďar je rolník a politik, ale průmyslník není; s nechutí se oddává namáhavějšímu trvalému zaměstnávání průmyslovému. Průmysl a řemesla jsou v Uhrách ... v rukou příčinlivých a skromných Slováků a podnikavých Němců ... O Prvé průmyslové výstavě v Pešti r. 1842 bylo toliko 80 vystavovatelův vyznamenáno, a to 50 Němců, 9 Slováků a 8 Maďarů. Ani jediný Maďar neobdržel však zlatou nebo stříbrnou medailii! Průmyslové školy v Uhrách navštěvují téměř jenom Slováci a Němci, žáci maďarští, zabloudí-li do těchto škol, jsou postrachem svých učitelův. Tak zvané vyšší třídy národa maďarského přímo úzkostlivě pečují, aby se jich synkové neoclti v dílnách řemeslnických anebo průmyslových.” (Uo., 97-98.)

⁶¹³ ADÁMEK, Karel: *Upominky z Uher*. V Praze, Nákladem vlastním, 1909.

⁶¹⁴ Először a hatvanas évek elején járt Adámek Magyarországon, majd a delegációk tagjaként 1884-ben és 1886-ban. Az 1884-es delegáció többi tagja František Ladislav Rieger, Karel Matušík, Josef Hlávka, Šrom, Mezník, Dostal, Josef Jireček, Bedřich Kinský gróf és Deym gróf voltak, az 1886-osé pedig Rieger, Matušík, Hlávka, Eduard Grégr, Slavík, Žáček, Deym gróf, Nádherný báró és Schindler. (Adámek, 1909, 13, 29.)

⁶¹⁵ HUSOVÁ, Marcela: A magyar „realitások” cseh szemszögből. Adalékok a magyar irodalom csehországi fogadtatásához az 1890-es években. In: BÉKESI Imre – JANKOVICS József – KÓSA László – NYERGES Judit (szerk.): Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, 82.

⁶¹⁶ „Na sklonku vlády Bachovy bylo sídelní město Uher rozsáhlou »metropolí pustý« ... rázu naprosto německého. V čelných hostincích a kavárnách se mluvilo téměř výlučně německy, ano ani na ulici nepronikal hovor maďarský.” (ADÁMEK, 1909, 3.)

*lázás igyekezettel, a kormány határtalan támogatásával, hatalmas modern székvárossá változott.*⁶¹⁷

Adámek azonban nem feltétlen csodálója a magyar fővárosnak, szerinté Budapest csupán hitelből, az állam által épített nagyozás, nem pedig az ország állapotának megfelelő, szerves fejlődés eredménye. *„Budapesten és máshol nem született semmiféle gazdasági, vagy kulturális vállalkozás a nép önálló kezdeményezéséből, az államigazgatás kezdeményezése és jelentős anyagi támogatása nélkül, ami Magyarország látszólagos fellendülésének árnyékos oldala. Mi amink van, az önségélynek köszönhetjük, a magyarok, az állam segítsége nélkül még két szalmaszálát sem tesznek keresztre. A magyar kormányok viszont még a pusztába is tulipánt ültetnek.*”⁶¹⁸ Minden fejlesztés állami segítséggel valósul meg, német és osztrák mintára.⁶¹⁹ Ezt Wahrmann, a magyar delegáció vezetője is megerősítette neki, megjegyezve, hogy nem mind arany, ami fénylik, adósságból építik a várost és Budapest nem Magyarországot jelenti, a magyar pedig nem munkás, kereskedő, vagy művész, hanem nemes, a magyar Árpád leszármazottja.⁶²⁰

A magyarokkal szimpatizáló útleírásokban irigykedve szemlélt budapesti építkezések a kritikus leírásokban értelmetlen pénzkidobásként jelennek meg, elismerve viszont a nemzeti lelkesedést és irigyelve az ehhez rendelkezésre álló állami segítséget: *„A kiállításon kívül nekem a legnagyobb vállalkozásnak a budapesti földalatti vasút tűnik, ami azonban teljesen felesleges és egyetlen célja a magyarok hiúságának fokozása, akik el vannak ragadtatva, hogy Londonon és Párizson kívül egyik európai városnak sincs olyan földalatti vasútja, mint Budapestnek. Az ilyen pénzszerzés láttán, amelynek Budapesten tanúi voltunk, magától adódott*

⁶¹⁷ „Jaké změny nastaly v Budapešti za osamostatnění Uher, prodléním dvou desítiletí! Budín byl pŕívŕetén Pešti a tato spojená města pŕímo se zimníčnīm úsilím za neobmezené podpory vlády proměňována v moderní sídelní veleměsto.“ (Uo., 15.)

⁶¹⁸ „V Budapešti a j. nevznikl vŕubec žádný větší hospodářský nebo kulturní podnik ze svépomocné iniciativy lidu, bez podniku a vydatné hmotné podpory státní správy, což jest zajisté stinnou stránkou velkého zevního rozmachu Uher. My, co máme, děkujeme svépomoci; Uhři bez pomoci státní ani stěblo na kŕíž nepŕelozí. Uherské vlády namnože sázejí tulipány i na pustě.“ (Uo., 16.)

⁶¹⁹ E véleményét más munkáiban is hangoztatta: „A magyar kormányok 1868-tól csodálatraméltó energiával és merészséggel avatkoznak be Magyarország kulturális és gazdasági fejlődésébe. A kormány és az állam akarata és közreműködése nélkül Magyarországön két szalmaszálát sem tesznek keresztre ... A magyar társadalom a kulturális feladatok megoldásában szinte negatív szereplő, mivel a kulturális munkához lusta, éppen ezért kell ... e területeken a kormánynak tevékenykednie, olyan munkákban is, amelyeket máshol önkormányzati, vagy egyleti szervek kezdeményeznek, vagy oldanak meg. Ahová csak nézünk, a kulturális feladatok megoldásában mindenütt az államot látjuk. Az állam épít országutat és vasutat, old meg tudományos feladatokat.” (*„Uherské vlády od r. 1868 s podivuhodnou energií a odvahou zasahují v kulturní a hospodářský vyvoj v zemích uherských. Bez vůle a bez pŕičinění vlády a státu téměř ani stěblo se na kŕíž v Uhrách nepobží ... Uherská společnost jest pŕi řešení úkolů kulturních téměř negativním činitelem; jestiť pŕi kulturní pŕáci lhostejnou a pŕávě proto musí ... podnikati v oborech těchto vláda i takové práce, jež jinde podnikají a řeší orgány samosprávné nebo spolky občanské. Kam se ohlédneme, všude vidíme pŕi řešení úkolů kulturních stát. Stát staví silnice i železnice, podniká úkoly vědecké.”*) (ADÁMEK, 1891, 99-100.)

⁶²⁰ ADÁMEK, 1909, 14-16.

a gondolat, mi lesz az ilyen gazdálkodás vége. Nem is tudtam megtagadni magamtól azt az örömet, hogy egy kormánytisztviseelőnek, akivel a véletlen hozott össze az Orient Szálló kávéházában, ne tegyem fel ezt a kérdést. Hosszabb gondolkodás nélkül, magabiztosan felelte: »A gazdasági hanyatlásra gondol, amit nekünk az ellenségeink a kiállítást követően nem csak jósolnak, de a sárga irigységtől vezérelve, szívből kívánnak is. Legyen, teljesüljön csak nemes kívánságuk, szenvedjünk el egy időre gazdasági visszaesést, és akkor mi van? Országunk gazdag és az idő minden sebet begyógyít. Figyelje csak meg, hogy a felvilágosítás eredményéből, amit ezzel a kiállítással el akarunk érni és el is fogunk, több hasznunk lesz, mint maga a több milliós veszteség, a lelkesedés, a nemzeti hevület, amit a kiállítás a népünkben kivált, sokkal nagyobb gazdasági károkat is ellensúlyoz, mint amelyeket a kiállítás talán okoz. Bár ma a krízist sem lehet bizonyosan megjósolni.« Józan cseh eszemmel én ugyan kissé másként ítéltém meg a dolgokat, mégis egész másként néztem most már erre az emberre, mint mondandója előtt, és azt kívántam, hogy jövőendőbeli prágai kiállításainkról a kormánysszervek hasonló megértéssel és lelkesedéssel beszéljenek.»⁶²¹

A magyar főváros fejlődését a 20. század elején már Bécsével vetik össze a cseh leírások. Mayer szerint Budapesten ugyan sok szép és jó dolog van, de sok feleslegesen épített is, amelyek közül több a bécsi rossz másolata.

Elismeri ugyan, hogy a magyar főváros szociálpolitikája fejlettebb, mint Bécsé, gyorsabb a posta is és jobb városi intézmények, főként közparkok vannak, mint az Állatkert a Városligetben. Az új épületek legtöbbjét mégis nagyozolásnak találja. A Parlament épületét is feleslegesen nagyinak tartja, amely a Westminster után a második legszebb és legnagyobb parlament a világon, de akkora összegbe került, hogy felépítése örültség volt egy olyan szegény országban, mint Magyarország, hiszen 5000 iskolát lehetett volna belőle építeni, ami szerinte biztosan más szellemre vezetett volna. Hasonló nagyozoló értelmetlenségnek nevezi a párizsihoz hasonlóan kialakított, központi vásárcsarnokot és – más cseh beszámolókhöz

⁶²¹ „Nejnákladnějším podnikem mimo výstavu samu zdá se mi však býti budapešťská podzemní dráha, která jest jinak naprosto zbytečná a za účel má jediné stupňovati ješitnost Maďarů, kteří jsou nad tím u vytřeňi, že mimo Londýn a Paříž žádné jiné evropské město nemá takové dráhy jako Budapešť. Při tomto plýtvání penězi, jakého jsme byli v Budapešti svědky, samovolně se vnucovala myšlenka, jaké budou takového hospodářství konce, a nemohl jsem si odepřiti potěšení, abych jistému vládnímu úředníku, s nimž mě náhoda svedla v kavárně hotelu Orient, otázky této nepedložil. Bez dlouhého rozmyšlení odpověděl určitě: »Máte na mysli hospodářský úpadek, jež nám po výstavě naší nepřátelé nejen prorokují, ale i z bléde závisťi z toho srdce přejí. Bud'si, nechť se šlechtné přání toto vyplní, nechť nějaký čas hospodářsky strádáme, co na tom! Země naše jest bohata a čas hojí každou bolest: však ujišťuji vás, že onoho osvětového výsledku, jež výstavou dosáhnouti chceme a také dosáhneme, výše ceníme, nežli ztráty sebe více milionů a nadšení a vlastenecký rozruch, jež výstava v lidu našem vyvolá, vyvážejí daleko i hodné velkou škodu hospodářskou, již snad výstava zavíná, ač dnes ani zdaleka nelze s jistotou krise předpovídati.« Soudil jsem sice svým střízlivým českým mozkiem o věci trochu jinak, přece pohlížel jsem na muže toho nyní již zcela jinak nežli před oslovením, a přál bych si, aby i o našich budoucích výstavách pražských mluvili orgánové vládní se stejným prozumením a nadšením jako muž tento.“ (MARŠNER, František: Zimní výlet přes Uhry do Dalmacie a na Černou Horu. V Praze, Edvard Beaufort, 1896, 12-13.)

hasonlóan – a Városligetbe vezető földalatti pedig felesleges játékszernek. A lemásolt bécsi épületek közül Mayer véleménye szerint a budapesti Operaház lett a leggyengébb utánzat.⁶²²

A vetélytársként szemlélt Magyarország fővárosát azonban nem csak az állam segítségével véghezvitt reprezentatív építkezések miatt kritizálták. A nagyvilágias magyar főváros a bűnökkel teli nagyvárosként is szembekerül Prágával. „*Cseh pornográf folyóirat. A cseh irodalmat nem kímélte meg a mérgező és közönséges szellem, amelyet hozzánk Pestről és Bécsből hurcolnak be. Valamiféle Cavián példájára Žižkovban a Baštár könyvkereskedő megkezdte az »Amor« című, cseh szemérmetlen lap kiadását.*”⁶²³

III.4. A magyarországi nemzetiségi viszonyok negatív értékelése, a magyarok negatív jellemzése

A Habsburg birodalomban élő nemzetek egymásról kialakított véleménye rendkívül meghatározó tényezővé vált a 19. század végére, amelynek a politikai életben is egyre erősebb közvetlen hatása mutatkozott. A közvéleményt, a Csehországban kialakult Magyarország-kép vonatkozásában, kezdetben a nagyrészt ismeretlen, szokatlan magyar viszonyok iránti őszinte érdeklődéstől vezérelt szellemi kíváncsiság alakította, majd, a nemzeti törekvések erősödésével egyre tendenciózusabb, a nemzeti önképnek, önérdeknek mindinkább alárendelt leírások adtak hírt a magyarhoni vonatkozásokról.

Elsősorban az útleírások, úti beszámolók fejtették ki a legközvetlenebb hatást a szélesebb közvéleményre, így ezeket tekinthetjük a nemzetek közötti érintkezés meghatározó forrásainak, ezek adták az alapját az egyes nemzetek egymásról kialakított képének.

A cseh környezetben született magyarországi témájú beszámolók is híven tükrözik a csehek magyarságképének, a magyarhoni, leginkább a nemzetiségi, viszonyokról kialakított vélemény változását a 19. század folyamán.⁶²⁴

A viszonyok átalakulása így a cseh beszámolók, útleírások egyre kritikusabb

⁶²² MAYER, 1913,

⁶²³ „Pornografický časopis český. Česká literatura nezůstala ušetřena otravného a sprostého vzduchu, donášeného k nám z Pešti a z Vídně. Po příkladě všelikých Caviánů knihupec Baštár na Žižkově začal vydávati český oplzlý list »Amor«.” (Čas, VI. évf., 20. sz., 309.)

⁶²⁴ A szlovákságról kialakított benyomást a csehországi értelmiség körében e beszámolók mellett természetesen a Matica slovenská 1875-ös feloszlata és a szlovák középiskolák bezárása után Prágában alapított, korábban említett, szlovák diákegyet, a Detvan, majd a Hlas folyóirat és köre, illetve a Csehszláv Egyetel tevékenysége is befolyásolta. (SZIKLAY László: A szlovák irodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 426-440.; KOVÁČ, Dušan: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001, 148.)

hangnemében is megmutatkozott. Kialakultak a magyarokról, Magyarországról a cseh közvéleményben később tartósan rögzült olyan sztereotípiák, mint a szlovákság, és általában a magyarhoni nemzetiségek,⁶²⁵ erőszakos magyarosítása, a szlovák lányok, gyermekek alföldi neveltetése,⁶²⁶ a magyarok nomád eredetének meghatározó szerepe a magyar társadalomra, a magyar pusztá képe.

A dualizmus korában született leírások másik vonulata elsősorban az állampolitikai kérdések hatása alatt, a nemzetiségi problematikát élesebben felvetve szól a magyarországi viszonyokról. E megközelítés már kívülről, távolságot tartva, sokszor igen ellenségesen, éles kritikával tekintett Magyarországra. A magyar fejlődést barátságtalan képekkel, a felemelkedő vetélytárs iránti irigységgel vegyes ellenérzéssel jeleníti meg. E művekben a szlovákság helyzetéről az előbbieken megjelenő leírásoknál realisabb, ám ellenségesebb képet kapunk.⁶²⁷ A beszámolók szinte mindegyike erősen cseh nemzeti alapról szemléli a magyarországi viszonyokat és egyre inkább már a csehszlovakizmus kereteit építve tekint a szlovákságra, néprajzi, illetve történeti irányból közelítve kísérli meg bemutatni a csehek és a szlovákság egybetartozásának hagyományát, annak történeti érveit. Egy részük, bár a dualizmus korában született, nyomtatásban csak 1918 után jelent meg, elsősorban abból a célból, hogy e visszaemlékezések a dualizmus kori utazásokra, megismertessék a cseh nagyközönséggel az újonnan született Csehszlovák Köztársaság számukra a hétköznapiakból kevésbé ismert szlovák területeit.

A Felföld és a szlovákság képe az 1840-es évektől tűnt fel egyre hangsúlyosabban a cseh beszámolóiban, bár a század végéig, a huszadik század elejéig eléggé ismeretlen maradt a szlovákság és Magyarország északi vármegyéi a szélesebb cseh közvélemény előtt. Az első ilyen munka Moric Fialka 1839-es úti beszámolója volt felföldi útjáról. A leírást közlő Květy című cseh lap ekkor csodálkozva tette fel a kérdést, hogy e vidék eddig vajon miért nem

⁶²⁵ A cseh beszámolók szinte kizárólag a szlovákság helyzetével foglalkoznak, mellettük a budapesti németek említésével találkozhatunk gyakrabban, de a többi magyarországi nemzetiség csak elvétve szerepel.

⁶²⁶ E kép toposzként szerepelt már a 19. század végi cseh közgondolkodásban. Az 1874-től kezdődő folyamatot hol a magyarosítás eszközeként felhasználált neveltetésként írták le alföldi magyar családoknál (pl. Karel Adámek magyarországi útleírásában), hol egyenesen a szlovák gyerekek rabszolgaságba hurcolásaként (1892-ben például A magyarok és a szlovák gyerekek. Miért szlovák árvaikkal egészítik ki népüket a magyarok címmel jelent meg cikk a Časban /Maďari a slovenské deti. Proč Maďari doplnují své plemě slovenskými sirotkami. = Čas 1892. november 5., VI. évf., 45. sz., 719./ majd a Szózat a szlovák szülőkhöz, tanárokhöz, előjárókhöz, a gyermekek és a fiatalság minden barátjához című felhívásról számolt be a lap. /Hlas k rodičom slovenským, tátorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže. = Čas 1892. december 3. VI. évf., 49. sz., 781-782./). 1874-ben a kolerajárvány idején, majd 1887/1888-ban a FEMKE szervezésében valóban több száz szlovák gyermeket szállítottak az Alföldre, akik közül több nem tért vissza és a hivatalok ellenséges viselkedése is felháborodást váltott ki. (ŠKVARNA – BARTL – ČIČAJ – KOHÚTOVÁ – LETZ – SEGEŠ, 2003, 134.)

⁶²⁷ Az ilyen leírások a cseh folyóiratokban is egyre rendszeresebbé váltak, különösen Tomáš Garrigue Masaryk 1893-as felföldi látogatása után.

keltette fel a cseh közvélemény figyelmét.⁶²⁸ Az ötvenes évek legfontosabb szlovák vonatkozású cseh leírása azonban Božena Němcovához, a század meghatározó cseh íróijéhez kötődik, aki 1851-53-ban tett először utazást szlovák környezetben a Magyarországon szolgálatot teljesítő férjénél és az itt gyűjtött anyagait később *Szlovák mesék és legendák (Slovenské pohádky a pověsti)* címmel adta közre.⁶²⁹

Ebben az időszakban működtek Magyarországon azok a birodalmi hivatalnokok, akik a Bach huszár elnevezést kapták és sokáig a cseh-magyar viszony egyik kevésbé pozitív vonatkozásaként tekintettek rájuk. A Bach huszárok többsége azonban nem feltétlenül volt cseh, sok cseh tartományokbeli, illetve ausztriai tartományokból származó német volt közöttük, ráadásul a cseh hivatalnokok sem viszonyultak egyértelműen elutasítóan a magyar szabadságmozgalomhoz, hiszen sokan közülük büntetésből kerültek Magyarországra. Ilyen volt Božena Němcová férje, Josef Němec is.⁶³⁰

A közvetlen cseh – magyar érintkezésen túl nagyon nagy jelentősége volt két közvetítő közegnek. A magyarországi nemzetiségi helyzet csehországi képét e közvetítés változása is nagyban alakította. A század elején még a német közvetítés volt fontos, a század második felében pedig a másik közvetítő szerepet betöltő közeg a magyarországi szlovákság vált egyre jelentősebbé. Nyelvi okokból számukra nyílt talán a legkönnyebb lehetőség erre, azonban egyre inkább sérelmeiket közvetítik majd a csehek felé, a magyar kultúra közvetítéséből már kevésbé veszik ki részüket. Az általuk kialakított magyarságképet viszont inkább torznak nevezhetnénk. A magyarokról a pusztai, műveletlen nép sztereotip képét adják, mintegy a magyarság, a csehek körében egyre terjedő, karikatúráját közvetítik.⁶³¹ Ilyen volt például a magyarországi tevékeny szlávság és a magyarok szembeállításának sztereotípiája a korszak cseh közvéleményében. Baross Gábor miniszter haláláról például így emlékezett meg a Čas című lap: „Születését tekintve szlovák volt... a munka embere volt, szakmájában rendet tartott, fegyelem és munka, megszüntette a magyar hivatalnokok örökletes slendriánságát... Még a szlovák Národnie noviny, az 54-es és 55-ös számában, szimpatizálva ír Barossról, annak ellenére, hogy elhagyta szlovák köznemességét és még magyarosítónak is vált.”⁶³²

⁶²⁸ SÁRKÁNY, 1974, 26.

⁶²⁹ Němcová magyarországi utazásairól három útleírásban is beszámolt: Vzpomínky z cesty po Uhrách (1854), Uherské město, Darmoty (1858) és Z Uher (1863). (DOBOSSY László: Němcová példája. In: DOBOSSY László: Párhuzamok találkozása. Esszék és tanulmányok a magyar–cseh szellemi érintkezésről. Budapest, Korma, 2000. 101–102.) Němcová magyarországi írásai mellett levelezésében is sok magyarországi vonatkozást találhatunk. (DOMIN Károly (ford.): Božena Němcová miskolci levelei 1851. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1963.)

⁶³⁰ Josef Němecnél egy házkutatás során egy trikolórral díszített Kossuth portrét is találtak és később ez is hozzájárult ahhoz, hogy elbocsátották a pénzügyőrségtől. (PRAŽÁK, 1991, 100.)

⁶³¹ SÁRKÁNY, 1974, 24–25.

⁶³² „Rodem byl Slovák... byl muž práce; v oboru svém zaváděl pořádek, kázeň a práci, přetřhl pověstný dědičný šlendrián uherského úřednictva ... I slovenské »Národnie noviny« v č. 54 a 55. píšou o Bar. sympaticky přes to,

A vidéki szlovákság csak későn jelent meg részletesebb cseh leírásokban. Němcová és Brábek még elsősorban csupán a szlovák néprajzi elemek iránt érdeklődött.

Jan Neruda magyarországi politikai beszámolójában, *Magyarországi választások (Uherské volby)*,⁶³³ a kiegyezés utáni első magyarországi választásokról című írásában részletesen bemutatja a heves vidéki magyarországi választási harcot. Ír a negyvennyolcas hagyományok újjáéledéséről és kritikusan szól az emberek politikai képzetlenségéről. A szlovákságot ellenben már idealizált leírással mutatja be, mint a politikai harc megtévesztő külsőségei mögé látó, önérdékét teljesen tisztán felismerő népet. A különböző nemzetiségű magyarhoniakról szólva úgy látja, hogy a németek kivonják magukat a magyarországi választási harc nyersessége alól, a románok és a szerbek pedig csupán alakoskodnak. Politikailag aktívak így csak a magyarok és a szlovákok maradnak. A magyaroktól igazán tanulhatnának a ciszlajtán németek, főként azt, ahogyan a politikai pártokat a sajtó támogatja, hiszen még satirikus lapjai is vannak a különböző politikai csoportoknak. Ami pedig a szlovákságot illeti, ők kivonják magukat a heves, Neruda ábrázolásában néha nevetségszerűbe fúló politikai küzdelemből, előbb gondosan áttanulmányozzák a választási lehetőségeket, és csak azután adják le szavazatukat, hiszen művelt és önérzetes emberek. Hozzáállásukat a politikai harchoz egy kortesdallal illusztrálja:

*Verná práca má pre seba
vždy poctivý svoj kus chleba;
nedá sa sviest' darom, svodu,
nezaprodá si slobodu. -
Volme, bratia, z dŕvery,
Slovák svodu neverí:
kto sa dá zaprodati,
dušou nám to zaplatí* -⁶³⁴

(A becsületes munka mindig megadja a tisztas darab kenyeret, nem hagyja magát ajándékok, megtévesztés által félrevezetni, nem adja el szabadságát. Testvérek, bizalom alapján szavazzunk, a szlovák nem hisz a megtévesztésnek: aki eladja magát, lelkével fizet érte.)

Ezt éneklí a szlovák szavazó és hozzáteszi, hogy a szlovák nép meggyőződéssel adja

že se odrodil zemanstvu slovenskému a stával se i maďarísatorom.” Smrt Barosse = Čas, Roč. VI., č. 20., 312-313.

⁶³³ NERUDA, Jan: Uherské volby In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 433-455.

⁶³⁴ Uo., 437.

le a szavazatát: „*Vlasti zrádca, kto sa prodá - sláva tomu, čo sa nedá!*” (Hazaáruló, aki eladja magát – dicsőség annak, aki nem adja magát!)⁶³⁵

A szlovákság ábrázolása élesen elválík azonban a magyarországi, a magyarokhoz kötődő választási harc leírásától. A szlovákok Nerudánál nem kapcsolódnak szervesen a magyar állam életébe, mintegy kívülállóként, távolságot tartva, érdeklődve, de idegenként szemlélik a magyar állam életét. „*Csak a csendes, rakományával Miskolcra utazó szlovák, somfordált csendesen útján. Itt neki nem szabad, nincs otthon, talán egy hatosért kapna bort és pecsenyét, de inkább brinzára vágyik, aludtjére és vajas krumplira. Ekkor elment mellettünk egy mágnásokkal, vagy inkább korteskedő cimborákkal teli, tollas jelvényekkel díszített kocsi. A szlovák ráterítette a rakományra a fehér kabátját, és amikor elsüvitettek, újra eljött a kocsitól, amennyire a gyeplő engedte és kerek arcával csodálkozva nézett az őrült menet után.*”⁶³⁶ A korteskedés, ami Magyarországon már külön iparág, de csak a magyar többségű, vagy tisztán magyar lakosságú megyékben virágzik. „*A szlovák például nem is akar róla többet hallani és Liptoszentmiklóson így énekel:*

*Služnodvorský i Vicišpán
jeden i druhý dobrý pán;
lež kortešmi byt im škoda,
nám nechutí táto móda.
Dajte si vy pokoj páni,
nepojdeme slepo s Vámi,
Vy nám pravdu prísluhajte
a viacej nekortešujte!*⁶³⁷

(A szolgabíró és az alispán, mindkettő jó úr, csak éppen kár korteskedniük, ez a mód nem tetszik nekünk. Maradjatok békén, urak, nem megyünk vakon utánatok, adjátok meg nekünk az igazságot, és többé ne korteskedjeteek!)

Az első olyan leírás, amely a cseh–szlovák összetartozás nézőpontjából, de történeti érvekre alapozva közelítette meg a magyarhoni, nem Budapesten élő, szlovákság helyzetét a cseh múltat bemutató, nagyhatású történelmi regények szerzőjének, Alois Jiráseknek három

⁶³⁵ Uo., 437.

⁶³⁶ Uo., 439.

⁶³⁷ Uo., 441.

útibeszámlolója volt. Jirások a 19. század végén és a 20. század elején három utazást tett Magyarországon és írásaiban már egyértelműen a magyaroktól elnyomott szlovákság később közhellyé vált képét festette le (*Z první cesty za bratrstvem, Z druhé cesty za bratrstvem, Šarišsko*).

Mindhárom alkalommal a csehszlovák egység történeti gyökerei után kutatva, a fehérhegyi csatavesztés utáni cseh protestáns exulánsok nyomait kereste. *Z první cesty za bratrstvem* (Első utamról a testvériség nyomában) című írásában beszámol arról, hogy két regényéhez, a *Mezi proudy* és a *Proti všem* címűhöz gyűjtött anyagot azokon a végeken, ahol a cseh testvérek „*ereje kivirágzott és kihunyt*”. Utazásához neves támogató is hozzájárult, František Ladislav Rieger, aki „*mindig azon igyekezett, hogy szorosabbá váljanak a kapcsolatok a szlováksággal*”. Rieger a Svatobor egyesületben azt is javasolta, utaljanak ki ösztöndíjat Jirások utazáshoz a szlovák vidékre, hogy anyagot gyűjthessen a magyarországi csehek történetének megírásához a híres zsoldosvezér, Jan Jiskra idejében. Jirások már régen készült a szlovákokhoz, így örömmel vette fel a 600 korona ösztöndíjat és indult útnak 1896-ban.⁶³⁸ Következő utazására 1897-ben, a harmadik, Krakón át vezető utolsó útjára pedig 1906-ban került sor.

Első utazásáról beszámolva a dicső múltat veti össze saját korával. 1896-ban „*a mieink nehezen utaztak akkoriban a szlovák vidéken*”, de még éltek az emlékek a szebb múltból, amikor nem tudtak itt magyarul, még a nemesek sem, a Vág mentétől egészen Kassáig, amerre a testvériség uralkodott, mindenhol nagy ereje volt Jiskra szavának. Most a magyarok kegyetlenül kormányoznak, „*hallani az erőszakkal elfojtott vágyakozást és a testvérek néma panasztát*”.

Jirások első útján Koula professzor volt az útítársa, aki már ismerte a szlovák vidéket, néprajzi tanulmányokat végzett itt. Ezt Jirások nagy szerencsének tekintette, mivel így nem csak a táj szépségét ismerhette meg és az ősi emlékeket, hanem megismerhetett szlovák embereket is.

Ellátogattak Trencsénbe, Beckóra és a Vág mentén Zsolnára, Zsolnáról pedig Körmöcbányára. Körmöcbánya volt Jirások igazi uticélja, ahol meglátogatta Pavel Križkot. Križko, akit Jirások igaz szlovákként jellemeztek, a városi levéltár igazgatója, melynek kincsei nagyon érdekelték a cseh író. Križkot az irodában találta, ahol mindenki dohányzott, Križko szintén, de ő a többi hivatalnoktól eltérően állt. A magyar irodában Križko félelem nélkül,

⁶³⁸ Ugyanebben az évben Svatopluk Čech, cseh író számára szintén kiutalt ösztöndíjat a Svatobor, hogy Dániába utazhasson Dagmar királyné nyomába.

szívből köszöntötte Jiráseket és beszéde tele volt a szívélyes "hej, hej" szócskával.⁶³⁹

A levéltár igazgató szlovák szavait említve megemlékezik találkozásáról 1897-ben Slovák professzorral, akit Štrbskýben, egy bálon látott, vegyes, magyar társaságban és aki megkérte, hogy ne beszéljen vele csehül, de titokban azért szívesen elbeszélgetett vele az anyanyelvén.

Jirásek, akit Križko körülvezetett a városban a német emlékek mellett főként a Jiskra korára utaló helyeket említi, például a kastélyt, ahol Jan Oškrd, Jiskra kapitánya, a bányavárosok főkapitánya lakott, de megmutatta Jiráseknek a pénzverdét is, melyre a csehszlovák állam megalakulása után kiadott műben az író visszaemlékezik, hogy ekkor milyen irigységgel tekintett a magyar állam önállóságának ezen jelképére és még gondolni sem merte, hogy ezen a helyen majd a csehszlovák állam pénzét verik.

Szintén a cseh-szlovák kölcsönösség igazolására szolgál annak bemutatása, hogy Križko „királysága”, a levéltár milyen rengeteg cseh dokumentumot őriz. Jiskra uralkodásának emlékeit.

Az ezután következő, az élénk szlovák vásár képét bemutató leírásban már szinte nevetségesnek érezzük, hogy magyar trikolor leng a tér felett. A piacon látott jellegzetes szlovák alakokból később Jirásek regényeinek egyes hősei lettek.

Zolymóban is Jiskra emlékeit fedezi fel a cseh író és a Garam melletti kastélyra emlékezve, ahol Jiskra néha az idejét töltötte, jelenik meg először a hanyatlás képe Jiskra korához képest, hiszen most rabok élnek benne és az általa is használt egykori gótikus nagyteremben most dohányraktár van. A városban pedig csak egyetlen szlovák felirat olvasható: „*Tu sú všelijaké palinky ai jedla k dostaniu*” (*Mindenféle pálinka és étel kapható*). Azonban megjelenik az írás megjelenése kori dicső jelen képe is, amikor már szlovák iskola, általános, polgári és középiskola is működik a városban.

Losoncon dr. Samo Daxnerrel találkozott Jirásek, akinek apja 1848-ban már az akasztófa alatt állt, amikor kegyelmet kapott a magyaroktól. Daxner megmutatta az evangélikus egyház kincset, egy huszita kelyhet. Jirásek első beszámolóját a pesti ezredéves kiállítás képével zárja és azzal, hogy az ezeréves magyar dicsőséget hirdető emléktáblák már el-eltűnnek és „*Szlovákia, melynek elnyomásától és rettenő sorsától fáj a szív, szabad.*”⁶⁴⁰

Alois Jirásek 1897-es magyarhoni utazását a *Z druhé cesty za bratrstvem* (Második utamról a testvériség nyomában) című írásában ismertette. Az írás szintén a cseh-szlovák

⁶³⁹ A cseh közvélemény viszonyát a szlovák nyelvhez jól jelzi, hogy a helyeslést jelentő szlovák hej szócskát Jiráseknek jegyzetben kell a cseh igeire, ano-ra fordítania.

⁶⁴⁰ JIRÁSEK, Alois: *Z první cesty za bratrstvem*. 1920.

együvé tartozás dokumentumait igyekezik egybegyűjteni. Ebben az írásban többek között Jozef Holuby Nemesváralja vidéki lelkészről szól, aki temploma 17. századi emlékeivel ismerteti meg, illetve az ezekhez az emlékekhez kötődők leszármazottaival. A régi dicsőséget ellensúlyozza viszont a Kassáról szóló beszámoló, ahol a múzeumot kereste fel Jirásek. „*Üres volt, csak az őt ült a régi fegyverek, festmények, emlékek között és csendesen imádkozott egy imakönyvből. Biztosan meglepődött és persze kellemesen, amikor csehül szólítottam meg. Szlovák volt, szlovák imakönyve volt. A múzeumban találtam mindenféle érdekességet. Megpillantottam egy képet, se nem régit, se nem szépet, de beszédeset: A magyarok bejövetelét. Csupa helyre legény, csupa lovagi alak a lovakon, csupa vitéz. Előttük pedig a szlovákok mennek, agyonhajszolt, jajgató alakok, mélyen meghajolva. E kép, e festett hazugság látványa haragra gerjesztett. Nem messze a teremben egy szlovák ült és csendesen imádkozott.*”⁶⁴¹

A cseh leírásokban a magyar főváros nemzetiségi viszonyairól is képet kaphatunk. Brábek a nemzetiségi helyzetet a város nyelvi megoszlásának elemzésével érzékelteti. Leírja a város gyors magyarosodását és a magyar nyelv kizárólagosságát a hivatalokban, illetve az oktatásban. Az itt élő rengeteg német és szláv csupán egymás között használhatja anyanyelvét és az oktatásból is kiszorul a nyelvük. Az emiatt fennálló feszültséget egy ismerősének a budai svábokra utaló mondatát idézve érzékelteti: „*Azelőtt még inni sem akartak magyar forrásból, most meg fürödniük kell benne.*”⁶⁴²

A cseh beszámolók közül Karel Adámek írásában találkozhatunk Budapest kapcsán a városban élő szlovákok helyzetének legmélyebb ismertetésével. Adámek rendelkezett a legközvetlenebb élményekkel a budapesti szlovákokkal kapcsolatban. Az 1886-os cseh delegáció tagjaiként Budapesten járva, František Ladislav Riegerrel a szlovákság helyzetéről tájékozódva meglátogatták Daniel Bachát szlovák evangélikus püspököt, akit írásában Ján Kollár egykor híres egyházának vezetőjeként mutat be.⁶⁴³

Samuel Tomašík, Ján Pavel Tomašík, a szlovák himnusz szerzőjének testvérére hivatkozva az egyébként nagy hazafiként, harcias személyiségként bemutatott Daniel Bachát azonban elítéli. Vele szemben Adámek egyértelműen a szlovák irodalmi nyelv ellen,

⁶⁴¹ JIRÁSEK, Alois: Z druhé cesty za bratrstvem. 1920.

⁶⁴² „Dříve nechtěli se z pramene maďarského ani napiti, a nyní jsou nuceni v něm se koupiti.“ BRÁBEK, 1885, 574.

⁶⁴³ Adámek nagy figyelmet szentel a magyarországi és a pesti szlovákság helyzetének. Különösen az irodalmi nyelv helyzete érdekelte. Már a 60-as évek elején találkozott a szlovákság vezetőivel, Viktorinnal, Palárikkal, Franciscivel és Pauliny-Tóthtal. Pauliny a szlovákság gazdasági helyzetének elmaradottságára hívta fel Adámek figyelmét és a csehországi polgári takarékpénztárak szabályzatát kérte tőle 1862. augusztus 5-i levelében, hogy a pesti szlovákok is hasonlókat alapíthassanak. (ADÁMEK, 1909, 8-11.)

a cseh nyelv használata mellett érvel, hiszen, véleménye szerint, a saját irodalmi nyelv használata elszakítja a cseh és szlovák történeti kapcsolatokat szálait és a szlovákság elvesztheti legerősebb támogatóját, a cseheket.

Samuel Tomašíkra hivatkozva ugyancsak elmondja, hogy a kormány által támogatott, szlovák nyelvű Slovenské novinyben a szlovákság érdekeivel ellentétes, magyarón írások jelennek meg, példaként a Horňák, Horňáctvo (felvidéki, Felvidék) kifejezések használatát említve.

Daniel Bachátot és Ján Bobulát emiatt Grünwald Bélánál is veszélyesebbnek nevezi, az ellenállni próbáló Mudroňt pedig sereg nélküli tábornoknak. Annak bemutatására, hogy cseh nyelv milyen mértékben szorult háttérbe és a cseh országrészek már mennyire nem fejtenek ki vonzó hatást a szlovákságra, Tomašík válaszát hozza fel Rieger azon felvetésére, miszerint ösztöndíjat kell alapítani szlovák diákok prágai képzésére. Tomašík szerint már nem lenne jelentkező ilyen ösztöndíjra, és már csak a Mindenhatóban bízhatnak. Adámek erre keserűen állapítja meg, hogy a Mindenható csak azokon segít, akik maguk is tesznek érte.⁶⁴⁴

A szlovák nép helyzete rendkívül foglalkoztatja, több munkájában részletesen ismerteti a szlovák intézmények, a Matica és az iskolák történetét, korábbi ismeretességét szlovák személyiségekkel.⁶⁴⁵ Ellenségesen szemléli ugyan a magyarosítást, de a legnagyobb problémaként mindvégig a biblikus cseh nyelv irodalmi nyelvi használatának elhagyását és a szlovák irodalmi nyelv használatának szorgalmazását látja.

A fejlődés két alapvető vonulata közül városfejlődés mellett inkább a város elmagyarosodását emeli ki. „Az egész közigazgatás magyarrá vált, az iskolák, a művelődési intézmények kizárólag magyarok. Budapest egész élete elmagyarosodott. Különösen a német szorult háttérbe ... A valamikori budai német erősség, Óbuda, a svábok valamikori ősi fészke, eltűntek, nagy Budapest részei és magyarságukkal tűnnek ki. A német színház is eltűnt.”⁶⁴⁶ E változások a cseh delegáció tagjaira is nagy hatással voltak. „A szállodákban és kávéházakban csak ritka kivételként hallani nem magyar beszédet. Dr. Rieger azzal vigasztalódott, hogy újból és újból inkább csehül beszélt, mint németül.”⁶⁴⁷ Mindenszentekkor a Kerepesi

⁶⁴⁴ Adámek pesszimistának szánt leírásával ellentétben azonban 1860, a pesti egyetem magyar nyelvűvé válása és különösen 1875, a felföldi szlovák középiskolák bezárása után egyre növekvő számban tanulnak szlovák diákok Prágában.

⁶⁴⁵ Pauliny-Tóth 1862-ben például gazdasági kérdésekben kért tőle tanácsot.

⁶⁴⁶ „Veškerá veřejná správa jest pomad'ařena; školy a vzdělávací ústavy jsou pouze maďarské. Veškerý život v Budapešti zmaďařen. Zvláště pak němčina zatlačena do pozadí. ... Druhdy německá budinská pevnost, Starý Budín, někdejší prahizdo švábské, zmizely, jsou části velké Budapešti a honosi se svým maďarstvím. Německá divadla odstraněna. ...“ (ADÁMEK, 1909, 15.)

⁶⁴⁷ „V hotelích a kavárnách uslyší se řeči nemaďarské pouze řídhou výjimkou. Dr. Rieger měl nemalé z toho potěšení, že se opětně smluvil spíše češtinou, nežli němčinou.“ (Uo., 15.)

temetőben részt vettek a Batthyány és Deák síremlékénél tartott megemlékezésen. Ilyen nagyszabású nemzeti ünnepséget még nem látott.⁶⁴⁸

Adámek kapcsolatot tartott Grünwald Bélával, akit nagyra tartott, még akkor is, ha éppen a szlovákság ellen irányuló magyarosítás éharcosa volt. Személyes találkozásukból, illetve Grünwald műveiből azt a következtetést vonta le, hogy leginkább a szláv összetartozás gondolatát igyekeznek kiölni a szlovákságból, amihez az önálló szlovák irodalmi nyelvet szorgalmazók nagy segítséget nyújtanak nekik.

Adámek, 1884-ben, kérésére, František Ladislav Riegert is összeismertette Grünwald Bélával, akit ez a találkozás a magyar politikussal annyira felingerelt, hogy Grünwaldot hóhérnak nevezte. Riegernek a magyarországi nemzetiségi viszonyokról, a szlovákság helyzetéről alkotott véleményére e találkozó meghatározó hatással volt.⁶⁴⁹ Még abban az évben, november 30-án, a Cseh Klubban ismertette magyarországi benyomásait.⁶⁵⁰

A dualizmus kori, magyarhoni viszonyokról írott csehországi beszámolók tehát különböző nézőpontból, de szinte mindig érintették a szlovákok kérdését, így hatással voltak a szlovákság magyarhoni helyzetének cseh recepciójára. A cseh közvélemény előtt fokozatosan az erőszakosan magyarosító magyarországi nemzetiségi politika bontakozott ki, amelynek, cseh szempontból, legfőbb szenvedő alanyai a magyarországi szlovákok voltak. A csehek egyre inkább kötelességüknek érezték a szlovákság érdekeinek képviselését, amiből mind több konfliktus keletkezett. 1913-ban például a cseh nőegyletek nem vettek részt a nőegyletek pesti nemzetközi találkozásán, mivel a magyarok nem tették lehetővé Kunětickának, hogy a szlovákokat is képviselje.⁶⁵¹

Ugyanakkor ezek az írások jobbra sajátos cseh szempontból szemlélték a szlovákság helyzetét, hosszú időre meghatározva ezzel a cseh közvélemény képét a szlovákságról általában, mint a csehszlovák nemzet elnyomott, de a csehek iránt hálával tartozó ágáról.⁶⁵²

A 20. század elején egyre erőszakosabbá vált a magyarországi nemzetiségi helyzet

⁶⁴⁸ Uo., 15.

⁶⁴⁹ Uo., 20-25.

⁶⁵⁰ Az előadásról a helytartóság a belügyminisztériumot is tájékoztatta. Zpráva presidia místopředsední ministerstvu vnitřní o schůzi Českoústeckého klubu 30. listopadu 1884 a přednášce Dra. Riegera o nynějším postavení Uher a poměru Čech k Uhersku. PM 1881-90. 8/5/15/4 kart. 1876 (1884) (Státní ústřední archiv) Rieger korábbi budapesti útját is figyelemmel kísérték, (Dvě zprávy presidia místopředsední ministerstvu vnitřní o cestě dra Riegera do Budapešti. PMT 1880 fasc. 105, 106 kart. 15 (1880) (Státní ústřední archiv)) és kapcsolatát Deák Ferencsel (Zpráva o Riegerově poměru k Deákovi PPT 1876 fasc. 18, kart. 15. (1876) (Státní ústřední archiv))

⁶⁵¹ České ženské spolky = Sokol zahraniční, 1913. június, 7. évf., 6. sz., 83.

⁶⁵² Az is előfordult azonban, hogy a szlovákság pusztán néprajzi érdekességként jelenik meg, így a már az első köztársaság idején, Karel Adámek fia által írott, az érdeklődő nagyközönségnek szóló egyik első Szlovákiát bemutató útikönyv bevezetője is a hanák és valach népcsoporttal együtt említi a szlovákságot, furcsállva, hogy nem a cseh nyelvet kívánják hivatali nyelvként használni. (ADÁMEK, Karel: Slovenskem, Kolín, 1921, 7.)

képe a cseh sajtóban, megszaporodnak a nemzetiségi összecsapásokról írott beszámolók, olyan is akad, amelyben csehek esnek a magyar türelmetlenség áldozatául. A Slovenský Denník című lapból átvett írás szerint Pakson támadták meg egy szállítóhajó cseh matrózait, akik vasárnap este szórakozni mentek. Egy Škarka nevű matróz cseh dalt énekelt, ami felingerelt egy Patkós nevű magyart, aki a következő szavakkal utasította rendre a csehet: „*Itt nem Csehországban vagy, hanem Magyarországon, itt nem szabad csehül énekelned*”⁶⁵³ Ezután éles veszekedés támadt, amelynek során Patkós egy késsel hason szúrta a cseh matrózt, aki meghalt. A Škarka segítségére siető másik cseh matrózt, Zalojt is halálra késelte a magyar, akit a csendőrök letartóztattak.⁶⁵⁴

IV.

Csehek a magyar fővárosban

IV.1. A magyar főváros nemzetiségi viszonyai és a csehek száma Budapesten

A magyar főváros nemzetiségi viszonyait tekintve korszakunk egésze során alapvetően háromnemzetiségű városnak tekinthető. A három főnemzetiség a lakosság többségét kitevő és mind számát, mind arányát tekintve gyorsan növekvő magyar, a számát és arányát tekintve csökkenő tendenciát mutató német és a folyamatosan húszeszes lélekszám körül mozgó, arányaiban azonban csökkenő szlovák volt. (*Melléklet, 2. táblázat*)

A csehek arányáról a magyar fővárosban meglehetősen pontos számokkal rendelkezünk annak ellenére, hogy a statisztikák többségében a csehekre vonatkozó adatok nem szerepelnek, vagy csupán más nemzetiségek adataival összevonva. A bevándorlásra vonatkozó számsorok is csupán a Lajtán túli tartományokra, Ausztriára utalnak, tartományok szerinti bontás nélkül.

A rendelkezésre álló adatok alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a Budapestén élő cseh nemzetiségű (anyanyelvű) lakosok száma a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején három, három és félezer körül mozog, ami az összlakosság mintegy egy százaléka. A csehek lélekszáma az 1880-as évtized végére azonban jelentősen megnőtt, hozzávetőlegesen a

⁶⁵³ „*Zde nejsi v Čechách, ale v Uhrách, zde nesmíš zpívat česky*”

⁶⁵⁴ Čestí dělníci zavraždění v Uhrách pro českou píseň = Vlast, 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 4.

korábbi szám másfélszeresére, ötezer főre, Budapest lélekszámának folyamatos növekedésével azonban az össznépeséghez viszonyított arányuk radikálisan csökkent, a századfordulóra már csupán fél százalékot tett ki.⁶⁵⁵

Az 1900-ig tartó folyamatos növekedést követően a 20. század első évtizedének közepétől a cseh nemzetiségű lakosság száma is fogyásnak indult,⁶⁵⁶ az első világháború pedig jelentős elvándorlást indított meg, ami a háború után, Csehszlovákia megszületésével tovább fokozódott. A magyar főváros cseh nemzetiségű lakossága a háborút követő első összeírás szerint a korábbi szám felére esett vissza.⁶⁵⁷ (*Melléklet, 3., 4., 5. táblázat*)

A nyolcvanas évek magyarországi gazdasági fellendülése tehát nagy vonzerőt jelentett a csehek, a cseh tartományok lakossága számára, ebben az évtizedben, a statisztika szerint, 8191 bevándorló érkezett e tartományokból Budapestre.⁶⁵⁸ (*Melléklet, 6. táblázat*) amit az is jelez, hogy a Lajtán túli területek közül Csehországból származott a legtöbb idegen születésű, illetve illetőségű lakos, a második helyen pedig általában Morvaország állt, amit csupán 1891-ben előzött meg Galícia. Galícia mögött, a negyedik helyen pedig szinte minden esztendőben Sziléziát találhatjuk. (*Melléklet, 7. táblázat*) A cseh tartományokban született, illetve ottani illetőségű lakosok meghonosodása azonban folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. (*Melléklet, 8. táblázat*)⁶⁵⁹ Arról azonban, hogy a Budapestre érkezett cseh tartományokbeli honosságú bevándorlók többsége letelepedett, az tanúskodik, hogy miközben a cseh tartományokban honossággal bíró – természetesen csak részben cseh nemzetiségű – budapesti lakosok száma folyamatosan csökken, addig a budapesti honosságú cseh tartományokban születetteké nő. 1870-ben 8700 Pesten honos cseh tartományokból származó lakos élt a városban, 1891-ben pedig már 15782, a cseh tartományokban honos lakosok száma 1870-ben 4810, 1881-ben 3586, 1891-ben pedig 256 volt.⁶⁶⁰

A cseh nemzetiségű közösség felekezeti megoszlását vizsgálva, a századfordulót követően Budapesten élő csehek túlnyomó többsége, 94,5%-uk római katolikus volt, alig 3%-

⁶⁵⁵ Budapest félévszázados fejlődése (1873-1923). Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 53., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1925, 20., 17. táblázat

⁶⁵⁶ THIRRING Gusztáv: Budapest népmozgalma az 1906/07-es években és a népmozgalom statisztikája 1874-1907. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 42. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1912, 107.

⁶⁵⁷ Budapest félévszázados..., 1925, 20., 17. táblázat

⁶⁵⁸ THIRRING Gusztáv: A bevándorlás hatása Bp. népességének alakulására. Klny. Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek 246. sz., 1893, 13.

⁶⁵⁹ Uo., 20-21.

⁶⁶⁰ KORÓSI József: Pest, Szabad Királyi Város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, Ráth Mór, 1871, 194-195, 8. tábla; KORÓSI József: Budapest Fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XV., Budapest, Ráth Mór, 1881, 102-103, 46. tábla; KORÓSI József – THIRRING Gusztáv: Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXV. 2., Budapest, Grill Károly, 1895, 4, 28. tábla

uk volt izraelita és ennél is kevesebb, egy százalékot sem elérő, volt az evangélikusok és reformátusok aránya.⁶⁶¹ (*Melléklet, 9. táblázat*)

A csehek többsége Pesten élt, mintegy négyszer annyian, mint Budán. A legnagyobb számú cseh lakossággal rendelkező pesti kerületek a századfordulót követően a VI., VIII., VII. és IX. kerületek voltak, Terézváros, Józsefváros, Erzsébetváros és Ferencváros. A főváros ezen részén élt az ötezres lélekszámú cseh közösség több mint fele.⁶⁶² (*Melléklet, 10. táblázat*)

A korabeli sajtó azonban alaposan túlbecsülte a Budapesten élő csehek számát és arányát is. A cseh híradások szerint a 19. század nyolcvanas éveiben mintegy 12 000 cseh élt Budapesten, de a cseh származásúak számát még ennél is jóval magasabbra becsülték. A cseh közvélemény egységesen úgy ítélte meg, hogy a csehek többségét a dualizmus kori magyar gazdasági lehetőségek csábították Pestre. Ezeket a gazdasági lehetőségeket igencsak kecsegtetőnek ítélték, a csehek budapesti sikeres karrieréről az a mondás járta, hogy a cseh utcaseprőként jön Budapestre, egy év múlva már házmester, két év múlva háztulajdonos, öt év múlva polgármester, tíz év múlva miniszter.⁶⁶³ Egy 1918 őszén a pesti cseh közösségről született magyar újságcikk még ennél is több, harmincezer Budapesten élő csehet említ a 19. század végére utalva.⁶⁶⁴

A magyar fővárosban élő cseh közösség asszimilációs tendenciái igen összetett képet mutatnak. Egyrészt a más nagyvárosokban lejátszódó folyamatokkal ellentétben e kis, zárt, hagyományait ápoló közösség sikeresen állt ellen Budapest magyarosodásának. Ahogy a Budapest fejlődését elemző statisztikában is olvashatjuk: „*Budapesten nem igaz az az elképzelés, hogy a kisebb nemzetiségek tagjai nagyobb mértékben sajátítják el a magyar nyelvet, mint akik tömegesen élnek itt. Kivált a csehek-morvák és lengyelek között jóval kevesebb a magyarul tudó, mint a népesebb német, tót népesség között.*”⁶⁶⁵ Ennek megfelelően a pesti csehek első, a magyar fővárosban letelepedett generációja a mindennapi érintkezésben természetesen a kor általános közvetítőnyelvét, a német nyelvet használta, de otthon nagyon sokan beszéltek továbbra is csehül.⁶⁶⁶ A pesti cseh közösség tagjai nyelvilleg idegen környezetben, igen gyakran kifejezetten ideiglenes jelleggel éltek, így e csoport

⁶⁶¹ Az 1906. évi népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 43., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1914, 266, 50. tábla

⁶⁶² Uo., 256, 46. tábla

⁶⁶³ Čechové v Pešti = Vlast, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2-3.

⁶⁶⁴ JOBBÁGY Jenő: A pesti csehek = Pesti Napló, 1918. október 8., 9-10.

⁶⁶⁵ 1890-ben a csehek és lengyelek 28%-a tudott magyarul, 1910-ben pedig a csehek 57,6%-a. (Budapest félévszázados..., 1925, 64.)

⁶⁶⁶ Ha a cseh nyelv nem is volt a harmadik budapesti nyelv, ahogyan azt egy, a pesti csehekről szóló cikkben olvashatjuk. (Čechové v Pešti = Vlast, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.)

meglehetősen zárt volt, tagjai igyekeztek nemzetiségüket, főként az anyanyelv használatát megőrizni a magyar fővárosban is, továbbadni a család további generációinak.

Másrészt természetesen az asszimiláció a magyar fővárosban élő csehek körében is jelentkezett, azonban nem azonos mértékben, nagy különbség volt az eltérő társadalmi állású csoportok tagjai között. A tehetősebb pesti cseh polgárok, főként, akik Budapesten futottak be sikeres karriert, igen gyakran véglegesen letelepedtek a magyar fővárosban, gyermekeik a jobb pesti magyar iskolákba jártak és megérintette őket a város korabeli magyarosodása, így lassanként magyarrá váltak. Sokan közülük otthon azonban megőrizték cseh anyanyelvüket. Nevüket viszont sokszor elmagyarosították, Habenýből Habenay, Levýből Levay, Matějčekkől Matyecsek, Sýkorából Szikora, Sklenářből pedig Szklenár lett.⁶⁶⁷ A cseh egyletek lapja is írt erről a jelenségről, az ékezetmentesített neveikkel színmagyarokká váló pesti csehekről.⁶⁶⁸ A szegényebb, a magyar fővárosban csupán ideiglenes jelleggel munkát vállaló, kézműves-, vagy munkáscsaládok azonban zártabb életet éltek, és inkább mentesek maradtak a kor magyarosodásának nyomásától.⁶⁶⁹ *(Melléklet, 8. táblázat)*

A hatvanas évek végére, hetvenes évek elejére alakultak ki a város cseh közösségi életének szinterei, a csehek által üzemeltetett vendéglők, a cseh egyesületek. Több cseh vendéglő is működött a városban, közülük a legismertebb Valášek vendéglője volt, a pesti csehek találkozóhelye, ahol az egyik cseh egylet, a Česká beseda is működött egy ideig és magyar, illetve német feliratok mellett cseh feliratok is voltak, cseh lapokat lehetett olvasni.⁶⁷⁰

Szinte az összes, a korszakban a magyar fővárosról írt cseh úti beszámolóban találhatóunk kisebb-nagyobb utalást a pesti csehekre. Brábek például az 1874-ben kiadott leírásában a csehek nagy számára tesz utalást. *„Annyi bizonyos, hogy nagy számban élnek itt csehek és más szlávok is. Találkozhattunk velük, bárhová is mentünk, a vendéglőkben, a sétatereken, a városi járműveken csehekbe botlottunk, de semmiképpen sem utazókba, inkább olyanokba, akik itt megtelepedtek, ipart, vagy üzletet visznek. Meglehetősen elégedetten és nyugalomban élnek itt.”*⁶⁷¹

Jan Neruda is beszámol a Pesten élő csehekről, az általuk elért karrieréről a nagy lehetőségeket nyújtó, fejlődő városban. Neruda tárcáiban azonban már nem csak a pesti társadalmi életben elismerést szerzett csehországiakat, mint a Szent Rókus kórházat alapító, a

⁶⁶⁷ Uo., 2-3.

⁶⁶⁸ Čeští umělci v cizině = Vlast', 1902. február 1., XXVI. évf., 2. sz., 2.

⁶⁶⁹ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 3.

⁶⁷⁰ Uo., 2-3.

⁶⁷¹ „Tolik jest jisto, že zde žije Čechů a vůbec Slovanů veliké množství. Shledali jsme to, ať jsme se obrátili kamkoliv; v hostincích, na veřejných procházkách, ve společenských vozech, všude jsme se setkali s Čechy, nikoliv snad cestujícími, nýbrž s takovými, kteří jsouce zde usedlími, řemesla a obchody své provozují. Žijou zde dosti spokojeně a klidně.“ (BRÁBEK, 1874, 50.)

csehországi Ouvalból származó Josef Hirscht, aki „*Pest saját humanista Paebodyja volt, megalapította a városi kórházat és most emléktábla hirdeti a nevét*”,⁶⁷² de a magyar fejlődésben szerencsét próbáló olyan figurákat is, mint a Borsszem Jankó karikaturistája, a „*Másik hazánkfia, aki kár, hogy nincs otthon, a bécsi »Floh« és a pesti »Borsszem Jankó« híres karikaturistája, aki a cseh »klič« (»kulcs«) aláírással hirdeti magát és Pesten is improvizált már. Fellépett a színházban, jobb és bal kezével is rajzolt karikatúrát, oda és vissza is – vidám, jól érzi magát ebben az amerikaiságban...*”,⁶⁷³ vagy a szerencsevadász költőt, „... *aki elegáns vendéglőkbe jár, rongyos kabátban egyik asztaltól a másikhoz megy és mindegyiknél költ egy akrosztichont, állítólag már szép kis summát összeakrosztichonozott. Hazánk fia ő, a Haase Nyomda egykori szedője, abban az esztendőben hagyott el minket, amikor a Csatorna Kertet alapították*»...”⁶⁷⁴

A legismertebb személyiség, akit a cseh közvélemény a pesti cseh közösséghez kapcsolt, aki a cseh tartományokban is nagy ismertségnek örvendett, és emléke a pesti cseh közösség életében a legfontosabb szervezőerővel bírt, csak nagyon rövid időt töltött a magyar fővárosban. E személyiség Josef Slavík, híres cseh hegedűművész volt, akit csak cseh Paganiniként emlegettek. A nagy hírnévnek örvendő Slavík 1833-ban indult első, európai koncertkörútjára, amelynek első állomása a magyar főváros volt. Májusban érkezett Pestre, ahol nagyszerű fogadtatásban volt része. Koncertjére azonban már nem kerülhetett sor, mivel súlyosan megbetegedett és 1833. május 30-án, Pesten, 27 éves korában, meghalt.⁶⁷⁵

Slavík temetése 1833. június 1-én délután három órakor volt a lipótvárosi temetőben. Ez volt az első alkalom, amikor cseh közösség kezdett szerveződni Pesten, a temetésen megjelent Jan Kollár is. A pesti csehek kezdeményezésére, a vakok intézete igazgatójának, a zeneszerző, zenetanár, Kollár barátja, Josef Doležálek közbenjárásával, az általa rendezett koncert bevételéből, készített síremléket 1834. május 30-án, Josef Slavík halálának első évfordulóján avatták fel. Slavík emlékét a hatvanas években megszerveződő pesti cseh

⁶⁷² „Také svého humanistu Peabodyho už měla Pešť; založil jim městskou nemocnici, pamětní tabule zvěstuje jeho jméno – Josef Hirsch z Ouval v Čechách.“ (NERUDA, 1910, 421.)

⁶⁷³ Jiný kraján náš, o něhož je ale škoda, že není doma, známý karikaturista vídeňského »Floh« a pešťského »Borsszem Jankó«, na jichž obrazech český podpis »Klič« jako by chtěl propagandu šířit, také si v Pešti již zaimprovisoval. Vystoupil v divadle, kreslil karikatury pravou i levou rukou, přímo i zvráceně – je vesel a má se dobře při tom amerikanství.“ (Uo., 421.)

⁶⁷⁴ „... který chodí v elegantních hostincích, ale v ošumělém kabátu, od stolu k stolu, všude páchá akrosticha a již prý si pěknou sumičku vyakrostichoval. Je to náš kraján, bývalý sazeč z Haaseovské tiskárny; opustil nás v témž roku, »kdy se Kanálská zahrada založila«...” (Uo., 421.)

⁶⁷⁵ VRKOČOVÁ, Ludmila: Tradice česko-maďarských hudebních vztahů. In: Československo-maďarské vztahy v hudbě. (Janáčkiana V.) Sborník materiálů z muzikologické konference. Ostrava, Krajské kulturní středisko Ostrava, 1982, 64-65.

egyletek is ápolták, a hegedűművész földi maradványait és a síremléket, a lipótvárosi temető felszámolása miatt, 1870-ben, az egyletek kezdeményezésére, a Kerepesi úti temetőbe szállították át.⁶⁷⁶

A tragikus sorsú, híres hegedűművészről gyakran megemlékeztek a pesti eseményekről beszámoló prágai lapok. Neruda is említi pesti leveleiben, hogy „*a régi pesti temető, ahol a mi híres hegedűművészünk, Slavík is fekszik, fás, árnyas és festői...*”⁶⁷⁷ A pesti cseh közösség tiszteletét pedig a leg részletesebben 1871-ben, a síremlék áthelyezés és felújítás utáni felszenteléséről és az ez alkalomból rendezett, 1871. november 12-én, délután három órakor tartott, megemlékezésről a Národní listyben közölt, Jan Nerudának tulajdonított, cikk írja le.⁶⁷⁸ A pesti csehek első nagyobb szabású megmozdulása nagy feltűnést keltett a cseh tartományokban is, így a megemlékezéséről már előzetesen is hírt adott a lap, részletesen közölve a temetői ünnepség programját és az este, a Prága városához (U města Prahy) címzett vendéglőben tartandó összejövetelét.⁶⁷⁹ Az ünnepséget követően pedig így írt: „...*Magyarország királyi városa úgy terpeszkedik, mint egy ifjú óriás terjeszti szét hatalmas karjait, a korábban puszta végekre szaladnak ki utcák, terek, vasútvonalak, már a halottak sírjai sincsenek többé biztonságban az élők terjeszkedésétől, akiknek útjai kíméletlenül feltúrják hajlékaikat. A sok évtizede mohával benőtt, festői és megható lipótvárosi temetőt is apránként megszerezte. Már Slavík síremlékét is veszély fenyegette. De a veszély elhárult, a síremléket megmentették! Ki mentette meg? A cseh munkás!*

Minden cseh szíve összeszorul e fejlődéstől. Slavík persze kora hazafiai számára megkapó jelenség volt, még ellenségeink is Paganini fölé helyezték őt, Vlnářický megénekelte dicsőségét, Tyl regényt írt róla és művében »il dolcének« szólítja őt. De negyven éve már annak, hogy varázslatos hangjai megszólaltak és aki ma még emlékezett Slavíkra, éppen a cseh munkás! Micsoda bizonyíték ez számunkra, hogy fejlődésünk helyes, magából a népből ered és csak a népre alapozhatjuk! A cseh munkásegylet megőrízti Slavík síremlékét, átvitte a biztonságos Kerepesi temetőbe és a művész emlékére a lehető legpompásabban megemlékezett. Jelen volt az összes szláv nép képviselője – ez szép és világos útmutatás a jövőre.”⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ Z Budapešti = Vlast', 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.

⁶⁷⁷ „...starý, na němž ležel také proslulý náš houslista Slavík, je zarostlý, stinný a malebný...” (NERUDA, 1910, 423.)

⁶⁷⁸ Český slavnost v Pešti = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.

⁶⁷⁹ Památka Josefa Savíka. = Národní listy, 1871. november 7., 306. sz., 2.

⁶⁸⁰ „...královské město uherské jako mladý obr rozkládá nyní mohutné ondy, do končin dříve pustých vybíhají ulice, náměstí a železničné trati, ani mrtví v hrobech nejsou více jisti před vzrůstem živých a cesty těchto bezohledně prorývají se jich stany. Leopoldský hřbitov, obrostlý již mechem mnoha desetiletí, malebný a

A beszámolóból megtudhatjuk, hogy 1871. november 12-én a Pesten élő különféle szláv nemzetek mintegy hatszáz képviselője emlékezett Slavíkra. A temetőkápolnában a Cseh-szláv Munkásegylet és a pesti szerb egylet tagjaiból álló, hatvanfős énekkar énekelt, majd a szlovák Michal Macháč kanonok vezetésével⁶⁸¹ a francia és cseh felirattal („*Le monde tremble quand vous jouez*” *Josef Slavík, český Paganini zvaný, člen c. k. dvorní kapely ve Vídni, narozen v Jinci u Hořovic v Čechách dne 26. března 1806, zemřel v Pešti dne 30. května 1833.*),⁶⁸² illetve Slavík arcképével díszített síremlékhez vonultak, ahol J. Vlasák a Munkásegylet tagja helyezte el a hořovicei Slavík énekkar koszorúját, majd F. A. Švarc a Munkásegyletét. Megkoszorúzta a síremléket a szerb és a szlovák egylet is. Az egyházi szertartást követően Lederhofer vezetésével énekelt az ünnepi énekkar, majd Lojda tartott előadást Slavík életéről. Az énekkar következő dalát követően az újvidéki Sandić professzor beszélt, ezután pedig a Munkásegylet ügyvivője, Dušek köszönte meg a részvételt, elsősorban a szlovák és a szerb egyletek tagjainak. Este az U města Prahy vendéglőben tartottak összejövetelt.⁶⁸³

A művész emlékét a pesti cseh egyletek, főként a legnagyobb pesti cseh egyletté fejlődő Česká beseda, ezután is lelkiismeretesen ápolták, Slavík tisztelete a pesti cseh közösség egyik fontos összetartó eleme volt.

1877-ben a síremléket a Beseda és a Munkásegylet kezdeményezésére felújították, František Hanák irányításával. Ebben az évben a Beseda kiadta Slavík rövid életrajzát is, amelynek borítóján a művész síremlékének képe szerepelt. Az életrajzot J. S. Geissl írta, a síremlék rajzát pedig J. Joklíček készítette. A kiadványt minden külföldi cseh egylethez eljuttatták.

1877-ben, mindenszentek napján, a Slavík síremlékénél tartott megemlékezésen a Beseda mellett a pesti Cseh-szláv Munkáskör (Česko-slovanský dělnický spolek) tagjai és a pesti cseh egyletek egyik legteljesebb támogatója, Nachbaurová asszony is részt vett. A

dojemný běže kus po kuse za své. Již hrozilo nebezpečí i pomníku Slavkovu. Ale nebezpečí je odstraněno, pomník zachráněn! Kdo jej zachránil? – Český dělník!

Srdce zaplesá každému Čechů nad tím pokrokem! Ovšem byl Slavík pro vlastence souvčké zjevem úchvatným, i nepřátelé naši kladli ho nad Paganiniho, Vinařický rozepěl se o jeho slávě, Tyl psal o něm román a uvádí ho v díle svém jmenem »il dolce«. Avšak již je tomu čtyřicet let, co zněly čarovné jeho zvuky, a kdo sobě nyní na Slavíka ještě vzpomněl, je právě český náš dělník! Jaký to důkaz pro nás, že pokrok náš je pokrokem pravým, vycházejícím ze samého lidu a zakládajícím se jen na lidu tom! Dělnický spolek český zachoval pomník Slavíkův, přenesl jej na bezpečným hřbitov kerepešský, a oslavil umělcovu co nejakázalejší. A přítomní byli Slované všech kmenů – pokyn zas do budoucnosti krásné a jasné.“ (Český slavnost v Pešti = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.)

⁶⁸¹ Uo., 1.

⁶⁸² BACHMAN, Bohumil: Kronika prvního Českého Dělnického Spolku v Budapešti. Praha, Vilímek, 1888, 8.

⁶⁸³ Český slavnost v Pešti = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.

síremlékre cseh nemzeti színű szalagokkal díszített koszorúkat helyeztek. Slavík családja és a fűsseni „Vladimír” cseh egyesület táviratot és levelet küldött az ünnepség alkalmából.⁶⁸⁴

Salvík születésének századik évfordulóján, 1906-ban a cseh lapok is megemlékeztek a budapesti Munkásegylet által állított síremlékről.⁶⁸⁵

IV.2. Cseh életutak a dualizmus kori Budapesten

A magyar fővárosban élő kis cseh közösség tagjai igencsak eltérő okokból kerültek Magyarországra. Volt aki az ötvenes években állami hivatalnokként, katonaként került ide, voltak, akik a cseh pénzügyi hivatalnokaiént dolgoztak a városban, másokat a magyar gazdasági fellendülés vonzott ide és Budapesten fogtak vállalkozásba és voltak, akik rajtuk kívül álló okok miatt kényszerültek elhagyni a Monarchia Lajtán túli területét. A pesti csehek a magyar főváros életébe is eltérő módokon illeszkedtek be, voltak közöttük, akik szinte teljesen elvesztették kapcsolatukat a cseh tartományokkal, fokozatosan asszimilálódtak, magyarrá lettek, mások beilleszkedtek ugyan a magyar közegbe, de továbbra is kötődtek szülőföldjükhöz és Budapesten is aktívan részt vettek a cseh közösség életében, a cseh egyesületekben, végül voltak olyanok is, akik számára a magyarrá váló város mindvégig idegen maradt, szinte semmilyen kapcsolatot nem építettek ki a magyarsággal, a városban töltött időt kényszerű távollétnek érezték.

Ezekre az eltérő viszonyulásokra szolgálhatnak példaként a pesti cseh közösség három, jellemzőnek nevezhető személyiségének életútjai. Josef Homolka térképészé, aki az ötvenes években, katonaként került Magyarországra és fokozatosan elmagyarosodott, kapcsolatai fokozatosan lazultak a cseh tartományokkal és végül meg is szakadtak. František Novák építészé, aki vállalkozási lehetőséget látott a fejlődő magyar fővárosban, de sosem vesztette el csehországi kötődését, Budapesten is aktív tagja volt a cseh közösségnek, viszont tökéletesen beilleszkedett a város magyar társadalmába is és lelkesen kapcsolódott be a város építészeti fejlesztésébe. Végezetül pedig Rupert Přecechtěl szervita szerzetese, aki kényszerűségből hagyta el a cseh tartományokat, Budapestet mindig idegennek érezte, leginkább a város szlovák közösségével érintkezett és életének a magyar fővárosban töltött

⁶⁸⁴ Z Budapešti = Vlast', 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.

⁶⁸⁵ Jos. Slavík = Vlast', 1906. június 1., XXX. évf., 6. sz., 5.

időszakában is a korábbi, morvaországi nemzetébresztő munkásságát igyekezett folytatni, szinte tudomást sem véve magyarországi környezetéről.

Homolka József (Josef Homolka) 1840-ben született a csehországi Hlinskoban. Az abszolutizmus éveiben, 1856 márciusában, a már Magyarországon, földmérőként dolgozó, Hynek nagybátyja tanácsára,⁶⁸⁶ katonai földmérőként érkezett Magyarországra és ettől kezdve folyamatosan itt élt,⁶⁸⁷ a cseh tartományokkal alig tartott kapcsolatot, teljesen beilleszkedett a dualizmus kori magyar társadalomba. Miközben az egyik legismertebb magyarországi térképésszé vált, a cseh tartományokban teljesen ismeretlen maradt, csupán halálát követően emlékeztek meg róla, ekkor is a cseh nemzeti érzését elvesztő, külföldön élő cseh értelmiségi rossz példajaként hivatkoztak rá, a magyarosítás támogatójának, magyarónnak tekintették.⁶⁸⁸

Homolka mindvégig állami hivatalnokként dolgozott, több reprezentatív magyar atlasznak volt szerzője és nevéhez fűződik az első magyarországi iskolai atlasz kiadása is.⁶⁸⁹

1856. december 15-én lépett Sopronban a magyar állami földmérés szolgálatába, fizetés nélküli gyakornokként,⁶⁹⁰ és az 1864-től 1867-ig tartó, svédországi tanulmányainak időszakát leszámítva Budapesten élt, 1907-es haláláig. Az ötvenes évek végén már Kismartonban, adjunktusként a kataszteri felmérésekben dolgozott, beutazta Magyarországot és Horvátországot. Végül Magyarországon maradt a kiegyezés után is, 1867-ben vette feleségül Kryner Máriát, egy bártfai gyógyszerész lányát.⁶⁹¹

Homolka 1869-ben adta ki első nagyobb munkáját, Kassa város térképét, amelyet másfél éves kassai tartózkodása alatt, a vasútvonal terveinek készítése és a város kataszteri térképeinek másolása közben, készített. Már ez az első térképe nagy sikert hozott neki, még ebben az évben a Magyar Királyi Nyomda mellé felállított kataszteri hivatalba, amelyben a Magyarországról szükséges térképeket kellett elkészíteni, hívták dolgozni.⁶⁹² Péchy Imre vezetésével készített ezt követően földhasznosítási térképeket kataszteri felmérésekből. Az

⁶⁸⁶ ADÁMEK, Karel: Památce kartografa Josefa Homolky. Praha, Obchodní tiskárna Merkur, 1909, 7.

⁶⁸⁷ Az abszolutizmus időszakában több, később állami hivatalt vállaló cseh érkezett Magyarországra, Homolka mellett például a magyar térképészet másik fontos személyisége, Hatsek Ignác is. (Fodor Ferenc: A magyar térképírás. A „Térképészeti Közlöny” 15. sz. külömfüzete. II., Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, 1953, 284.)

⁶⁸⁸ ADÁMEK, 1909 (2), 3.

⁶⁸⁹ ADÁMEK, 1891, 129.

⁶⁹⁰ ADÁMEK, 1909 (2), 7.

⁶⁹¹ Uo., 8-11.

⁶⁹² RAM Frigyes (összeáll.): A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Budapest, OSZK, 1993, 55.

elismertséget végül 1881-ben a Magyar Szent Korona Országainak térképével érte el.⁶⁹³ A felkérést egy véletlennek köszönhetette, mivel a Kataszteri Hivatal kartográfiai osztályán éppen nem tudta senki elkészíteni ezt a térképet, így Homolka kapta meg az Eggenberg könyvkereskedés Magyarország térképének korrektúrázását, amelyből aztán saját térképe született.⁶⁹⁴

Az Eggenberg könyvkiadóval két évtizeden keresztül dolgozott együtt. Kidolgozott egy térkép-sokszorosítási eljárást is, amelyet később Divald Károly nyomdással tökéletesített, így a magyar nyomdák is képessé váltak nagy matematikai pontosságú térképek kiadására.⁶⁹⁵

1881-től az Állami Nyomda térképészeti osztályának vezetője volt, mintegy 150 térképet szerkesztett. Munkáival több nemzetközi elismerést is szerzett munkáival, elnyerte a velencei nemzetközi földrajzi kiállítás díját, az 1885-ös magyarországi Országos Kiállítás díját és az 1890-es, bécsi erdőgazdálkodási kiállítás díját is.

A kilencvenes évek derekától már az egyik legelismertebb magyarországi térképészeti szakembernek számított, az ezredéves ünnepek alkalmából is készített reprezentatív térképet, ezek közül az ország földművelési térképe volt a legkiemelkedőbb, a hétféle művelési ágat igen részletesen, színezéssel jelölte.⁶⁹⁶

Legmaradandóbb munkája azonban a Ribáry Ferenc iskolai atlasz 20. kiadásának átdolgozása volt, amelyet a 20. század elejéig folyamatosan használtak. 1891-től a Magyar Földrajzi Társaság iskolai térképi bizottságának is tagja volt.⁶⁹⁷ 1901-ben a Földrajzi Társaság, mint a kor legjobb térképészét, megbízta a Nagy Magyar Atlasz munkálatainak technikai felügyeletével, az atlaszhoz több saját térképet is készített.⁶⁹⁸

Homolka 1907. december 2-án halt meg, bártfai birtokán. Több cseh lap is megemlékezett haláláról, de írásaikban a Budapesten elmagyarosodott csehek egyik legszomorúbb példájaként emlegették,⁶⁹⁹ „*nagy magyar-csehek*” nevezték.⁷⁰⁰

Homolka ugyan valóban asszimilálódott a magyar fővárosban és a magyar nemzeti tudományosság egyik fontos személyiségévé vált, de sosem szakította meg cseh kapcsolatait. Folyamatosan kapcsolatban állt a magyarországi viszonyok iránt rendkívüli érdeklődést

⁶⁹³ PAPP-VÁRY Árpád: Magyarország története térképeken. Budapest, Kossuth-Cartographia, 2002, 234-235, 244-245.

⁶⁹⁴ ADÁMEK, 1909, 49.

⁶⁹⁵ FODOR, 1953, 268.

⁶⁹⁶ PAPP-VÁRY, 2002, 245.

⁶⁹⁷ FODOR, 1953, 286, 346.

⁶⁹⁸ RAM, 1993, 55.

⁶⁹⁹ ADÁMEK, 1909, 47-48.

⁷⁰⁰ „Velký Maďar Čech” (Josef Homolka = Vlast, 1908. január 1., XXXII. évf., 1. sz., 5.)

tanúsító Karel Adámekkel, akit leveleiben ő tudósított az aktuális magyarországi történeésekről.⁷⁰¹ Adámek a magyar közéletben elismert Homolka segítségével több személyes kapcsolatra is szert tett, többek között Homolka József szervezte meg Adámek és Rieger találkozását, a cseh delegáció 1884-es, budapesti látogatása alkalmával, Grünwald Bélával, aki Homolka feleségének unokatestvére volt.⁷⁰² Rieger és Grünwald heves vitájában inkább Grünwald Béla mellé állt: „*A benyomás, amit dr. Rieger Grünwaldra tett, nem kedvező. Nekem úgy tűnik, hogy ha nem diplomatikusan beszélgettek volna egymással, még össze is csaptak volna. Rieger állítólag nem hagyta, hogy kibeszélje magát, valahányszor Grünwald belekezdett egy mondatba, rögtön félbeszakította sztereotip frázisával: »A csehekkel számolni kell!« Ő állítólag ezt ugyanolyan jól tudja, mint dr. Rieger és örült volna, ha Rieger felvilágosítja néhány dologgal kapcsolatban, de ez nem sikerült.*”⁷⁰³

Homolka érdeklődése szülőföldje iránt már elismert magyar tudósként, 1885-ben ébredt fel, amikor a Magyar Országos Kiállításra érkező cseh vendégek előzetes fogadására, mint elismert, csehül is beszélő, magyarországi tudós, ő ment ki Szobra, ahol a vendégek a vonatokról hajóra szálltak át. Ekkor szerzett benyomásai keltették fel benne a cseh nemzeti érzést.

Így emlékezett erre az eseményre Karel Adámekhez írott levelében: „*Kimentem Szobra a 300 cseh elé. A vendégek érkezése pompás volt. Írnom kell-e, Neked, Karel, milyen*

⁷⁰¹ Homolka szokatlanul elitélő véleményét a budapesti szlovákokról, a szlovák irodalmi terjesztéséről Adámek átveszi és ez, a szlovák irodalmi nyelvi önállósodást elitélő, vélemény részben az ő közvetítésével jelent meg a cseh köztudatban. 1888 őszén például a következőket írta Homolka Adámeknek: „*A szlovák testvéreinknek írásban a csehekre kéne támaszkodniuk, messzebbre jutnának. Azt, hogy értenek csehül bizonyítja, hogy cseh könyvekből imádkoznak és cseh zsoltárokat énekelnek. A magyarok örömmel támogatják nyelvi önállóságukat, ők tudják, miért ...*

A szlovákok gyengék, minden energia, minden öntudat nélkül. Ennek az eredménye a szegénységük. Meglátogatnád egyszer Bachátot, Bobulát? Hagyj engem velük békén, magyarónok, mindenféle érzés nélkül a népük iránt. Mindkettőjüknek magas állása van, az egyik lelkész abban a hivatalban, ahol valaha Kollár ült, a másik düsgadag építész, mindketten szlovákok, legalábbis úgy tesznek, de mik azok a tettek, amiket honfitársaikért tesznek? Semmi! Sőt, több mint semmi, hiszen az ellenség szövetségesei. És az ilyen Bachátok és Bobulák hemzsegnak a szlovákok között. Ha a szlovák értelmiség így viselkedik, mit tegyen a nagy néptömeg? Egyedül Mudroň áll retenthetetlenül a vártán, aki viszont sereg nélküli tábornok.”

„*Bratři Slováci se měli opřít o Čechy v písmě, byli by dál došli. Že český rozumí dokazuje, že se modlí z českých knéh a zpívají české žaltáře. Maďari podporují s radostí jich samostatnost v řeči – vědí proč...*

Slováci jsou chabí, bez vši energie, beze všeho sebevědomí. Následek to jejich chudoby. Navštívils jednou Bachata, Bobulu; nech mne s nimi na pokoji, jsou maďaroni bez citu pro svůj lid. Oba mají vyšší postavení: jeden jako farář na fáře, na které seděl jednou Kollár; druhý velký boháč, stavitel, oba jsou Slováci, aspoň tak se gerírují a jaké jsou skutky jejich ve prospěch soukmenovců? Nic! Ba víc než nic, neboť jsou spojenci nepříteli. A takových Bachatů a Bobulů se hemží mezi Slováci. Když intelligence slovácká se tak chová, co má ta velká hmota lidu dělati?

Jediný Mudroň stojí neohrožený na stráž, co jest však generál bez vojáků?“ (ADÁMEK, 1909 (2), 23.)

⁷⁰² ADÁMEK, 1909, 18-19.

⁷⁰³ „*Dojem, jaký dr. Rieger na Grünwald a učinil není přiznivý. Mě se zdá, že kdyby byli spolu opravdově a ne diplomaticky mluvili, že by byli – srazili. Rieger nenechá prý vymluvit a kolikráte začal Grünwald větu, hned ho přerušil svou stereotypní frází: »S Čechy se musí počítati!« On prý to ví tak dobře jako dr. Rieger a byl by dal rád o některých věcech od Riege poučiti, ale toho nedosáhl.*“ (ADÁMEK, 1909 (2), 13.)

érzést keltett ez bennem? Azok között voltam, akik elé kimentem Szobra és vártam az állomáson, mikor a vonatok, reggel négy órakor végre megérkeztek. Mikor a csehek, nem is remélt létszámban, kirajzottak a vagonokból és a kolíniak (Kmoch) fortissimo játszották el a »Na prej!« indulót a »sláva« és a »na zdar« pedig száz torokból zengett, – talán egyedül én – hallgattam. Huszonöt év után egyszer csak a sajátjaim között, senki más, csak a sajátjaim! Semmilyen más szó, mint cseh! Nem voltam olyan állapotban, hogy szóljak hozzájuk.

A hivatalos üdvözlés után a hajókhöz mentünk, a három nagy gőzhajóhoz, én, Hudečekkel a zenét követtem. Hiszen már oly sok éve nem hallottuk ilyen tisztán! A hajók feketéllettek az utasoktól. Elindultunk. Engem a balszerencse arra a hajóra vezérelt, amelyikkel a cigányok utaztak, akiket, érthető okokból, az üdvözléshez hoztunk. Az ördögbe kívánnván, ezt a vinnyogást kellett hallgatnom. Arra a hajóra, amelyen a kolíni »Sokol« utazott, nem engedett fel minket a kapitány, mondván, hogy tele van. A fedélzeten nem volt idegen, a kérdések és válaszok úgy cserélődtek, mint régi ismerősök között, csak a szép kilátás Visegrád és Nagymaros környékén, zökkentett ki kissé. A Duna-part, egészen Pestig, tele volt nézelődőkkel, mindenki integetett és kiabálta, hogy »eljen«, mondhatnám, kényszer nélkül, őszintén. Pesten ezrek álltak a Lánchidon és a rakpartokon, egyszerre »eljen!«-t kiáltva. Mi, a másik hajón, nem tudtunk a polgármester-helyettes és más személyiségek köszöntőjéről semmit, ezt csak az újságokból tudtam meg. Végül kiszálltunk. Hallgass ide, Karel, azt a tolongást, azt a lökdösődést le sem tudom írni, majd elmeséli neked valamelyik chrudimi, és amikor végre elkezdték játszani a »Hej Slovanét«, életveszélyessé vált a helyzet! A Lánchíd előtti téren teljesen leállt a forgalom, és legalább egy órát tartott, amire végigmentünk az Erzsébet promenádon, ami általában öt percig tart! A kolíni zenekar szépen játszott, Kmoch kitett magáért. Az itteniek egyúttal megismerhették a »cseh muzikusokat« is.⁷⁰⁴

⁷⁰⁴ „Vydal jsem se se 300 Čechy naproti do Szobu. Příchod hostů byl velkolepý. Mám ti, Karle, psát, jaký dojem na mne učinil? Byl jsem mezi těmi, co šli do Szobu vstříc a čekal na nádraží vlaky, které o 4. hodinách ráno konečně vjely. Když se Češi v počtu neočekávaném z vagonů vyrojili a Koliňáci (Kmoch) »Na prej!« fortissimo zahráli, »sláva« a »na zdar« ze sta hrdel zahřmělo – snad jediný já jsem – mlčel. Po 25ti letech jednou mezi svými, nic jiného než svými! Žádné jiné slovo než – české! Já nebyl v stavu slovo promluvit. Po oficiálním oslovení jsme šli k lodím, 3 velké párníky, - já s Hudečkem za muzikou. Vždyť jsme už tolik let tak ryze neslyšeli! Lodě byly pasažery černé. Odjeli jsme. Mne neštěstí přivedlo na loď s cikány, které jsem, toť se rozumí, přivlekl k uvítání. Já se jim jak čertuvzhýbam, musím to křičení poslouchati. Na tu loď, na níž byl Kolínský »Sokol«, nás nepustil kapitán, že už byla přeplněna. Na palubě nebylo cizích, otázky a odpovědi se střídaly jako mezi starými známými, jen to krásné panoráma okolo Vyšehradu a Maroše způsobilo malé vzrušení. Břehy Dunaje byly plné diváků až do Pešti a vše kývalo a volalo »eljen« - nenučené, řekl bych – upřímně. V Pešti stálo tisíce lidí na řetězovém mostě a nábřeží jednohlasně »eljen!« volajících. My v druhé lodi nevíme o uvítání púlmistrem a jiných osobností nic, to jsem jen z novin se dověděl. Konečně jsme vyšli ven. Poslouchej, Karle, tu tlačenici a to strkání ti popsat nemohu, to ať ti některý Chrudimák poví; a když konečně začala hudba hrát »Hej Slované« bylo o život! Všechna komunikace na náměstí před řetězovým mostem byla zastavena, a trvalo to aspoň hodinu, než jsme došli k promenádě Alžběty co obyčejně 5 minut trvá! Hudba Kolínská hraje krásně, Kmoch se vyznamenal. Poznali zdejší tedy také jednou právě »české muzikanty« (ADÁMEK, 1909, 48.)

Az ekkor szerzett élményei igen erős hatással voltak rá. „*Tegnap délután kinéztem a kiállításra, hogy ott a vendégeinkkel körülnézzek, a Magyar Földrajzi Társaság kiállításánál kissé félrehúzódom álltam meg, hogy megfigyeljem, ugyan hogyan is beszélnek rólunk. Odajött néhány úr egy kislánnyal és csak úgy felületesen nézegették a kirakott dolgokat. Egyikük ránézett a falra és így szólt: Uraim, na, itt egy valódi tiszta magyar, Homolka! Így ment, én csak hallgattam, egészen addig, amíg az egyik tiszteletreméltó úr azt nem mondta: Vajon honnan való ez a híres magyar? Azt válaszoltam, hogy Hlinskoból. Látnod kellett volna, micsoda hatást keltett. ... Hidd el, Karel, hogy ez a huszonnyolc év, amit otthontól távol töltöttem, nem volt olyan beszédes, mint a tegnap este, és amikor énekelni kezdtek, énekelni, ahogyan csak a mieink tudják a dalokat, egyszerűen, mégis meghatóan, akkor ismertem csak meg valójában, mi is a külföld. Bárcsak ne keveredtem volna el közöttük.*”⁷⁰⁵

Ezt követően tudatosan törekedett arra, hogy részt vegyen a cseh tudományos életben is, e próbálkozásai azonban végül kudarcra végződtek. Egy, Karel Adámekhez írt, 1893-as levelében szomorúan állapítja meg, hogy minden igyekezete ellenére cseh földön nem ismerik: „*Egy dolog bosszant mindig: hogy továbbra is télenkednem kell és alakoskodni, anélkül, hogy valamivel hozzá tudnék járulni nemzetem fejlődéséhez. Ezért azonban nem magamat tartom felelősnek, ezek Isten kifürkészhetetlen útjai. A haza engem nem ismer.*”⁷⁰⁶

A cseh tartományokban végül csak a kilencvenes évek második felében tudott némi elismertséget szerezni, 1895-ben a prágai országos kiállításra is eljutott, amely nagy hatással volt rá. „*Prágában csodálatos néprajzi kiállítást tartanak, csak Csehország rendezi, tehát egy lélekszámra nézve kicsi nemzet. Rendkívüli sikere van és ami a kiállított anyagot illeti, az is példátlan.*”⁷⁰⁷ 1896-tól a cseh Földrajztudományi Társaság tagjává választották és Metelka professzor felkérésére a korszak legfontosabb cseh tudományos enciklopédiájába, az *Ottův slovník naučný*ba el kívánta készíteni a szlovák etnikai régió nemzetiségi térképét, de ez végül nem valósult meg.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ „Včera odpoledne jsem se šel podívat do výstavy jak to tam s našimi hosty vyhlíží, a postavil jsem se u výstavy geografické uherské společnosti trochu stranou, pozoruje, co se tak as o nás mluví. Pijde tu několik pánů s jednou dívkou a patří tak povrchně na rozložené věci. Jeden z nich koukne na stěnu a povídá: Pánové, tu je jeden pravočistý Maďar – Homolka! Teď to šlo, já jen poslouchal, - až jeden velebný pán povídá: Odkud' pak asi je ten slavný Maďar? Já řku z Hlinska. Tos to měl vidět, co to učinilo za dojem ... Věř, Karle, že těch 28 let co jsem z domu, mě nebylo tak povídně, jako včera večer, a když začali zpívat, zpívat jak jen naši umějí písničky jednoduché, avšak tak dojemně, - tu jsem poznal teprv co jest cizina. Kdybych se byl raději mezi ně nemichal.“ (Uo., 48-49.)

⁷⁰⁶ „Jedno mne vždy mrzí: že musím podál stát a jen se přetvařovat, aniž bych mohl něčím k vývoji svého národa přispět. Avšak to nezavinil jsem já. Jsou to ty nevyzpytatelné cesty boží. Domov mne nezná.“ (Uo., 49.)

⁷⁰⁷ „V Praze se odbyvá skvělá výstava etnografická, uspořádána pouze Čechy, tedy národem na počet malým. Úspěch neobyčejný a co sbírek se týče nevidaný!“ (Uo., 49.)

⁷⁰⁸ Homolka néhány cseh vonatkozású térképet készített csupán. Már 1876-ban tárgyalt a prágai Urbánek Kiadóval egy, a cseh tartományokat ábrázoló atlasz kiadásáról, de e próbálkozása nem járt sikerrel.

A dualizmus kori fejlődő Budapestben csupán jó vállalkozási lehetőséget látó, magyarországi tartózkodása alatt mindvégig cseh hazafiként élő polgár legkifejezőbb példája a csehországi, tábori születésű František Novák (Novák Ferenc) építész volt.

Novák először a tiszai vasút építésénél dolgozott, majd ezután telepedett le Budapesten. Kezdetben nem tudott önálló irodát nyitni, így az ismert szlovák építész, Ján Bobula irodájában dolgozott, tervezett és főként kivitelezett budapesti épületeket.⁷⁰⁹

Rövidesen azonban kivált Bobula irodájából és önálló építészirodát nyitott, a VI. kerületi Kis János utca 2/B. szám alatt.⁷¹⁰ Hamarosan jó nevet szerzett a budapesti építészek körében. Budapesten és környékén több tucat épület tervezése, kivitelezése fűződött a nevéhez. Nagyobb munkái között az Atheaneum nyomda Miksa utcai, Krumpholz Ágoston által tervezett, monumentális épületének kivitelezési munkálatai szerepelnek,⁷¹¹ de József főherceg részére is kivitelezett több épületet.

Novák legnagyobb budapesti vállalkozása, amely azonban végül nem valósult meg, a gellérthegyi sikló kiépítésének terve volt. A Gellérthegyre felvezető hegypálya megvalósítására már a hetvenes évektől készültek tervek. Novák Ferenc neve először a Miller Ede Vince által 1891-ben benyújtott tervek kapcsán kerül elő, 1891. október 31-én a siklót érintő fővárosi területek átruházási kérelmében. A vállalatból azonban 1892 tavaszán Miller kiszállt és Novákra ruházta át.

Ezzel a már engedélyeztetés előtt álló, tervezett sikló egyedül Novák Ferenc vállalkozása lett. A gellérthegy tervek 1891 őszétől fokozatosan bővültek és 1893-ra készült el, a már a millenniummal is számoló, végleges tervezet, tornyos felső állomással, közepén pedig műrommal.⁷¹² E terveket, amelyek már a Gellérthegy egészének szabályozását is tartalmazták, már a jelentős városépítészeti szakemberrel, Palóczy Antallal közösen publikálta Novák,⁷¹³ 1896-ban pedig már nemzeti panteonként szerepelt.⁷¹⁴ Ebben, a sikló mellett már az *Ezredéves nagy emléke* is szerepelt.

Megjelenítenie csupán szülőhelyének néhány kisebb térképét sikerült, 1872-ben elkészítette a chrudimi járás térképét, a hlíneci körzet történelmi térképét és 1897-ben a körzet politikai térképét is elkészítette a térségről kiadott kötetbe, 1906-ban pedig a chrudimi és a Nasavrky-i körzetről kiadott kötetbe az e vidék hegy- és vízrajzi, illetve geológiai és politikai térképét. Az Otto szótárhoz tervezett munkához, a cseh és a szláv lakosságú területeket ábrázoló térképek elkészítéséhez, pedig a szláv helyneveket is tanulmányozta. (Uo., 19.)

⁷⁰⁹ Uo., 38.

⁷¹⁰ Budapesti cím- és lakjegyzék. A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Budapest, Franklin, IX. évf., 1896-97, 389.

⁷¹¹ VADAS Ferenc: Budapest, VII. Osvát utca 4-6. és 8. Tudományos dokumentáció. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2001, 27-28. (kézirat)

⁷¹² VADAS Ferenc: Siklótervek a Gellérthegyre. Történeti áttekintés és dokumentumgyűjtemény. (kézirat) Hild-Ybl Alapítvány, 9-14.

⁷¹³ A Gellérthegy átalakítása = Építészeti Szemle 1893, IX. évf., 30. sz., 252-264.

⁷¹⁴ Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás. Budapest, 1896, 121.

Novák még 1892. június 18-án 90 évre kért koncessziót a siklóra, a területért pedig szimbolikus, évi 1 arany bérleti díjat kért a közúti vasúti albizottságtól, amely végül 75 éves koncesszióba egyezett bele.⁷¹⁵ A sikló részletes terveit végül 1895-ben nyújtotta be Novák Ferenc engedélyezésre. Az engedélyezési eljárás 1896-ra húzódott, a felső állomásépületet pedig csak ideiglenes jellegűnek engedélyezték, hiszen ekkor még tervbe volt véve a Citadella elbontása, és nem lehetett tudni, mi épül a helyére.⁷¹⁶

Novák ezután még egyszer átdolgozta a tervet,⁷¹⁷ aminek megvalósításához ekkor már társai is voltak, többek között az angliai G. Croydon Marks. Ekkor került legközelebb a megvalósításhoz, miután 1897 elején a Közmunkatanács is engedélyezte a terveket, már a sziklarepesztést sürgette Novák. A hivatalok folyamatos kifogásainak végül 1898-ban sikerült megfelelni és megkezdődhetek volna az előmunkálatok, amelyekbe Novák addig nem akart belevágni, amíg az építkezés nem engedélyezik.⁷¹⁸

František Novák 1903 január 25-én, váratlanul meghalt. Gellérthegy-i siklótervének megvalósítása, amely a cseh tartományokban is ismertté tette,⁷¹⁹ végül a hivatali engedélyeztetés lassúsága miatt el sem kezdődhetett és sosem valósult meg.⁷²⁰

Novák tehát a Budapesten letelepedett cseh vállalkozó-polgárokhoz tartozott, aki pusztán a jó üzleti lehetőségekért választotta a magyar fővárost. Így nem hatott rá az asszimiláció, de nem is idegenkedett a magyar környezettől. Részt vállalt a magyar főváros fontos fejlesztéseiben, de Budapesten is tevékeny cseh hazafi maradt. Nagy szerepe volt a pesti csehek közösségi életének szervezésében.

A hetvenes évek közepétől vett részt a budapesti cseh polgárság legnagyobb tekintélyű együletének, a Cseh Társaskör (Česká beseda) életében. 1874-ben, amikor az egylet kialakította reprezentatív helyiségét az Iparudvarban, az ő anyagi segítségével rendezték be az egyleti színpadot. Több színfelolvasás rendezője is volt a Besedában.⁷²¹ Az egylet választmányába 1878-ban választották be, 1879-től a Beseda levelezője volt, 1885-től pedig, több éven keresztül a Társaskör elnöki tisztét látta el.

⁷¹⁵ A közúti vasúti albizottság először 50 éves koncessziót javasolt és a 8% feletti tiszta jövedelem negyedére is igényt tartott. Ráadásul a Novák által javasolt – felnőtteknek 25, gyermekeknek és katonáknak 15 krajcár – viteldíjat is meg kívánták változtatni – 15 és 10 krajcár a fel- és lemenetre. Bár a tanács 1892. december 4-én az albizottság javaslatát fogadta el, Nováknak mégis sikerült engedményt elérni, arra hivatkozva, hogy a sikló nem kezelhető közönséges közúti vasútként, mivel luxusigényeket elégít ki, így kezdetben biztosan veszteséges lesz. (VADAS, Siklótervek..., 15-16.)

⁷¹⁶ Uo., 17-18.

⁷¹⁷ MASIREVICH György: A Szt-Gellérthegyre vivő drótkötélű vasút = Építő Ipar, 1897, II., 24. sz., 79-81; III., 31. sz., 85-86.

⁷¹⁸ VADAS, Siklótervek..., 19-20.

⁷¹⁹ ADÁMEK, 1909, 38-39

⁷²⁰ PALÓCZY Antal: Novák Ferenc = Építő Ipar, 1903, II. 1. sz., 28.

⁷²¹ Historie české besedy v Budapešti = Vlast!, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

A kilencvenes évek végén megalakult Sokol Tornaegylet szervezésében is részt vett és aktív tagja volt ennek az egyesületnek is.

Bár haláláig Budapesten élt, sosem szakadt el szülőhazájától. Rendszeresen vendégül látta cseh ismerőseit, barátait Budapesten, akik közül a legismertebb az 1890-ben Pesten koncertező František Ondříček hegedűművész volt.⁷²² Szülővárosában, Táborban is felépített egy villát és családjával nyaranta rendszeresen ott tartózkodott. Részt vett a város kulturális életében is, egyik szervezője és résztvevője volt a tábori gazdasági kiállításoknak is.⁷²³

1903-ban Budapesten érte a halál, de búcsúztatása után holttestét, a Česká beseda két tagjának kíséretével, Táborba szállították és ott temették el.⁷²⁴

A budapesti cseh közösség tagjai közül Rupert Maria Josef Přecechtěl szervita szerzetes személyét tekinthetjük a legkifejezőbb példának a Budapesten, a magyarságtól elszigetelten élő, a cseh nemzeti mozgalommal szoros összeköttetésben álló, abban aktívan résztvevő csehekre.

A cseh nemzeti mozgalommal rokonszenvező cseh alsópapsághoz tartozó⁷²⁵ Přecechtěl nem önszántából került a magyar fővárosba, nyíltan hangoztatott abszolutizmus-ellenes nézetei és a cseh nemzeti mozgalom legendás alakjához, a cseh katolikus főpapságot, a nemzeti mozgalommal szembeni közömbössége miatt, gyakran támadó Karel Havlíček Borovskýhoz fűződő barátsága okán személyét veszélyesnek tekintették az osztrák államra nézve, így igyekeztek őt eltávolítani Cislajtániából. Přecechtěl mindezek ellenére Pesten is a cseh – vagy inkább a morva – nemzeti mozgalom érdekében tevékenykedett és nagy figyelmet fordított a magyarországi szlovákság bekapcsolására is e mozgalomba.

A morvaországi származású szervita Přecechtěl, aki 1821-ben a Tovačov mellett Lobodiceben született és ott is halt meg, 1897-ben, 1851 és 1876 között élt Pesten, 1869-től a szervita rend pesti Szent Anna kolostorában. Ezt megelőzően, a nikolsburgi piarista iskola

⁷²² Z Budapešti = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.

⁷²³ ADÁMEK, 1909, 38-39.

⁷²⁴ František Novák = Vlast', 1903. március 1., XXVII. Évf., 3. sz., 5.

⁷²⁵ A katolikus egyház szerepe, bár a század végéig a tartományok lakosságának 95%-a katolikus volt, igencsak ellentmondásos volt a cseh nemzeti mozgalomban. A cseh nemzettudat és a katolicizmus között mindig is léteztek erős kötődések, de a 19. századi nemzeti fejlődés több elemével, mindenekelőtt Husz János kultuszával az egyház nem tudott azonosulni és az 1870-es évek egyházon belüli változásai, az ultramontánizmus megjelenése, illetve az első vatikáni zsinat feszültségei után a cseh katolikus egyház egyre inkább a nemzeti semlegesség álláspontjára helyezkedett. (KOŘÁLKA, 1984, 281.) Az ifjúcseh liberálisok azonban egyre gyakrabban intéztek támadásokat a visszahúzódó egyház ellen, ami fokozatosan eltávolította az egyháztól a cseh közvéleményt, Masaryk vallásfilozófiájának megjelenése a századfordulón pedig már szakítást jelentette a cseh katolikus hagyománnyal. (URBAN, 1984, 200.)

elvégezése után, a bécsi teológiai tanulmányokat követően,⁷²⁶ ahol 1840-ben belépett a szervita rendbe és 1845-től Fraknón (Forchtenau) töltött be papi szolgálatot. Az 1849. október 4-én, a Szent Rozália kegytemplomban elmondott, a politikai helyzetet kritizáló prédikációja miatt 1850-ben az alsó-ausztriai Jentendorfba helyezték. Mivel azonban itt is az abszolutizmus ellen lépett fel, a püspök felmentette a papi szolgálat alól.

Přecechtől ekkor Leo Thun kultuszminiszterhez fordult, aki rehabilitálta és Pestre helyeztette.⁷²⁷ 1852-től a pesti szervita rendház tagja volt és kezdetben vasárnapi prédikátorként működött.⁷²⁸ Héber és káldeus nyelvből letett vizsgáit követően a rend teológiai intézetének tanára lett.⁷²⁹ Az intézet megszüntetését követően ünnepnap predikátorrá nevezték ki.⁷³⁰ 1863-ban már a pesti egyetemen szerezte meg a teológiai doktorátust.⁷³¹ Testvére is a pesti Műegyetemen folytatott tanulmányokat a hatvanas években.⁷³² Přecechtől Pestről ugyan Morvaországba szeretett volna hazatérni, de mivel veszélyes szlavofilnak tartották, 1876-ban mégis Bécsbe helyezték, és Rindsmal olmützi kanonok 1888-as halála után is hiába próbált a helyére kerülni.⁷³³ Azt, hogy folyamatosan kapcsolatban állt a nemzeti mozgalommal, az egyházi szervek sem nézték jó szemmel. Valószínűleg emiatt, 1891-ben kilépett a szervita rendből és a Bécs melletti Liesing szegényházának lelki vezetője lett.⁷³⁴ 1897-ben halt meg, bátyjánál, Alois Přecechtőlénél, a morvaországi Lobodicében.⁷³⁵

Přecechtől a hatvanas évek elejéig élénk kapcsolatot tartott a cseh tartományokkal és a cseh nemzeti mozgalom fontos képviselőivel, Karel Adámekkel, Julius Grégrrel, Vitězslav Hálekkel és Antonín Konstantin Vítákkal.⁷³⁶ Később azonban élő kapcsolatát teljesen elvesztette a cseh tartományokkal, elmagányosodva élt Pesten és egyre inkább a magyarországi szlovákság felé tájékozódott. Magyarországi magányáról több levelében is

⁷²⁶ SVÁTEK, Josef: Rupert Maria Josef Přecechtől, moravský kulturní pracovník buditelem Slováků = Jižní Morava, 1974, 10. évf., 144.

⁷²⁷ SVÁTEK, Josef: Nad dílem prof. dr. Ruperta M. J. Přecechtěla = Jižní Morava, 1972, 8. évf., 84.

⁷²⁸ Első vasárnapi miséjét 1852. június 29-én, az utolsót pedig 1876. január 31-én mondta. (Liber Sacristiae Venerabilis Conventus Pestiensis S. Ordinis Servorum B. M. V. ad S. Annam continens Sacra Legaliae ab Anno Christi 1794. BFL XII. 3. VIII. tétel, 2. köt.)

⁷²⁹ SVÁTEK, 1972, 84-85.

⁷³⁰ Liber Sacristiae Sacri Ordinis Servorum Conventus Pestiensis. Sacrae fundata perpetua, mensilia die determinata ab Anno 1853. BFL. XII. 3. 66 VII. tétel, 5. köt.

⁷³¹ HEILAUF Zsuzsanna (szerk.): Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. 1635-1919. Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új Sorozat 3. Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltár, 2006, 177.

⁷³² SVÁTEK, 1974, 144.

⁷³³ ADÁMEK, 1909, 38-39.

⁷³⁴ SVÁTEK, 1974, 144.

⁷³⁵ ADÁMEK, 1909, 5-6; 12.

⁷³⁶ Víták középiskolai tanár volt, ő közvetítette Přecechtől munkáit a morvaországi szerviták felé. (SVÁTEK, 1974, 145-146.)

említést tett, „Messze vagyok a hazától és messze a megfelelő támogatásoktól is...”,⁷³⁷ „Alulírott, távol lévén a hazától, távol vagyok nem csupán a segédkönyvektől, a cseh könyvtáraktól és a levéltáraktól is...”⁷³⁸ „Számomra, nemzeti elkötelezettségű és cseh irodalmár számára, szerencsétlenség, hogy idegen nép között élek és ezzel távol tudományunk metropoliszától, drága Prágától, távol a nemzetiektől, távol a pártfogóktól, távol a honfitársaktól, távol a cseh irodalmároktól, akikkel semmiféle tanácskozássra nem tudok találkozni, távol a vezetőinktől, akik így nem ismerhetik gondolataimat... Ha legalább Prágába eljuthatnék, hogy engem senki foglalkoztatni nem akar, hogy engem e pusztaságból kiszabadítana. Boldog lennék a sajátjaim között, akikért dolgozom és megsegíteném, itt elpusztulok. A magyarok a pokolból is kiszabadítják az övéiket.”⁷³⁹

Kezdetben, pesti tartózkodásai alkalmával, Karel Adámek is többször felkereste őt és folyamatosan leveleztek is egymással. Přecechtěl tevékenységét leginkább Adámek közvetítette a cseh tartományok felé.⁷⁴⁰

Karel Adámek folyamatosan részt is vett Přecechtěl munkáinak összeállításában, a főműve, a *Csehszláv kiválóságok (Českoslovanští výtečníci)*, 1863-as kiadásában társszerzőként szerepelt.⁷⁴¹ 1862 és 1867 közötti levelezésükből kitűnik, hogy Přecechtěl előbb elkészítette az egyes képmásokat, majd tanácsot kért Adámektól, tulajdonképpen kik is kerüljenek a válogatásba. A kötet kiadását követően Přecechtěl a következő, bővített kiadásra gondolt, de Adámek már – az ismételt kérések ellenére – nem vett részt a munkában. Mivel Adámek 1867. augusztus 28-án, erősebb felszólításra sem reagált: „*Drága barátom! Már tíz alkalommal írtam Neked és kértelek Téged, szíveskedj elküldeni nekem írásodat és mindeközben semmit sem kaptam. Írd meg hát, mit gondolsz felőlem. A barátság része lenne*

⁷³⁷ „Vzdálen jsem od vlasti vzdálen i od dostatečné podpory...” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1871. január 3-án. Közli: SVÁTEK, Josef: *Tři dopisy Ruperta Přecechtěla a spolku Svatobor z let 1871-1873 = Jižní Morava*, 1985, 21. évf., 24. köt., 257.)

⁷³⁸ „Já níže psaný vzdálen jsa od vlasti, vzdálen jsem nejen od pomůcek, českých knihoven, archivů...” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1872. március 3-án. Közli: SVÁTEK, 1985, 257.)

⁷³⁹ „Pro mne co národovce a literáta českého jest to nestěští, že žiju mezi živlem cizím a k tomu vzdálen od metropoli naší vědy, od drahé mi Prahy, vzdálen od národovcův, vzdálen od příznivcův, vzdálen od krajanův, vzdálen od literátův českých, s kterýmiž v žádnou poradu sejití nemohu, vzdálen od našich čelnějších mužův, kteří neznajíce mou mysl ... Kdybych se jen do Prahy dostat mohl, že se mne žádný zaujati nechce, by mne z té pustotiny snad vysvobodil. Byl bych rád mezi svými, pro které pracuji a to bych sobě zasloužil, a musím tudý hynout. Maďaři vysvobodí své i z pekla.” (Přecechtěl levele a Svatoborhoz, 1873. május 12-én. Közli: SVÁTEK, 1985, 257-258.)

⁷⁴⁰ 1862-ben Přecechtěl személyesen is meglátogatta Adámeket Hlinskoban, amikor Borovba utazott, hogy részt vegyen Karel Havlíček Borovský emlékművének felavatásán. (SVÁTEK, 1974, 144-145.)

⁷⁴¹ PŘECECHTEL, Rupert Maria – ADÁMEK, Karel: *Čechoslovanští Výtečníci*. Litomyšl, Antonín Augusta, 1863.

*egy barátot így bosszantani? Én kitartok amellett, hogy a kibővített életrajzokat ki akarom adni, átdolgoznád-e tehát irodalmunk kibővített összefoglalását?*⁷⁴²

Munkájának második kiadását így egyedül jelentette meg, Pesten, magánkiadásban, 1869-ben,⁷⁴³ a harmadikat pedig 1872-ben, Kroměřížben,⁷⁴⁴ és legközelebb csak 1888-ban fordult Adámekhez, levelében ismét segítséget kért egy munkája megjelentetéséhez, de fájdalmasan írta le, mennyire vágyik haza, Morvaországba. Ebből a levélből az is kiderül, hogy művének hat füzetben, Pesten megjelentetett kiadásához a magyar fővárosban nem is kísérelt meg előfizetőket találni, még a helyi cseh közösség tagjai közül sem.⁷⁴⁵

Přecechtěl tehát szinte egyáltalán nem kapcsolódott be a pesti csehek közösségi életébe, csupán a pesti csehek egyetlen megmozdulásán vett bizonyosan részt, 1862 júliusának derekán, amikor a Galíciai utazásából hazaigyekvő, Eduard Grégr és Vítězslav Hálek rövid időt Pesten töltött. A tiszteletükre, az Angol Királynő Szállóban rendezett vacsorán ő mondott ünnepi beszédet, amelyben drámai szavakkal fejezte ki örömét, hogy a két cseh hazafi megmenekült a megáradt Dunajecen őket ért csónak balesetből.

A pesti csehekkel Přecechtěl ugyan nem tartott szoros kapcsolatot, ezzel szemben annál szorosabb volt a viszonya a pesti és a felföldi szlovák közösséggel. A magyarországi szlováksággal nagyon intenzív együttműködésre törekedett, őket a nemzeti mozgalom potenciális alanyainak tekintette, tartalékot látott bennük a cseh (morva) nemzeti mozgalom számára. A szlovák katolikusok mellett a pesti evangélikus közösséggel is jó kapcsolatokat ápolt.

A szlovák katolikusokkal már akkor kapcsolatba került, amikor a terézvárosi Hermina kápolnában működött. Jó viszonyt ápolt Jan Palárik-Beskydovval, Jozef K. Viktorinnal, az evangélikusok közül pedig August Horislav Škultétyvel, a nagyrőcei evangélikus gimnázium igazgatójával és Ján Pavol Tomašíkkal.

Cseh munkája párjának, a *Szlovák kiválóságok (Slovenští výtečníci)* című művének megírására is a szlovákság képviselői, Ján Francisci-Rimavský, Michal Chrástek és Jozef K. Viktorin kérték fel. A tervezett mű a szlovák nemzeti mozgalom képviselőinek és íróknak,

⁷⁴² „Drahý příteli! Již ale 10 krát jsem Tobě psal a také Tebe prosil, bys mě mé spisy zaslati ráčil a posud při tom všem nic jsem neobdřžel. Tedy piš, co s mnou zamyslíš. Patří také k přátelství svého přítele tak domrzati? Já na tom stojím, že ty obsírnější životopisy chcu dát do tisku, tedy zpracovals ten obsírnější přehled naší literatury?“ (FišER, Zdeněk: Servita Rupert Přecechtěl v nově zjištěné korespondenci = Jižní Morava, 1996, 32. évf., 35. kőt., 314.)

⁷⁴³ PŘECECHTEL, Rupert Maria: Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Pešti, Nakladem Vlastním, 1869, 1872.

⁷⁴⁴ PŘECECHTEL, Rupert Maria: Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečníkův. V Kroměříži, Nakladem Vlastním, 1872.

⁷⁴⁵ FišER, 1996, 314.

Přecechtěl által készített, 27 könyomos arcképét tartalmazta volna.⁷⁴⁶ Štefan Moyzes és Juraj F. Tvrďy arcképét önállóan, „*A Matica Slovenská alapítói*” („*Zakladateľ Maticy slovenské*”) címmel is ki akarta adni. Pesten kiadott munkái Ján Bobula Minerva Kiadójánál jelentek meg, ahol 1864-ben és 1869-ben több novelláját is kiadta.

Přecechtěl olyan történeti munkák megjelentetésére törekedett, amelyek a cseh (morva) identitást erősítő, de mégsem a nemzeti mozgalom történelemszemléletének fősodrába tartozó személyiségeket mutatnak be.⁷⁴⁷ Munkái eredetiségével kapcsolatban azonban később komoly kételyek támadtak. A műveket tartalmilag tulajdonképpen ismétléseknek tekintették, amelyek elsősorban, a korszakban igen népszerű, Rieger-féle enciklopédia, a *Naučný slovník* tényanyagát sorolták. Arról is megoszlottak a vélemények, hogy a kiadványokban közölt, művészileg értékes, rajzok a szerző saját alkotásai lennének. Přecechtěl népszerű történeti, irodalomtörténeti munkái mindazonáltal igen jelentősek voltak a cseh történelmi kánon megerősítésében a morvaországi lakosság körében.⁷⁴⁸

Könyvosatkozó képeket közlő, történeti műveinek első darabjai közé a *Svatopluk és fiai* (*Svatopluk a jeho synové*, 1859.) és a *Cirill és Metód Velehradra érkezése 863-ban* (*Příchod sv. Cyrila a Metoděje na Velehrad r. 863*, 1860.) című munkák és a velehradi bazilika alapítóinak, Vladislav Jindřichnek és I. Přemysl Ottokárnak, a brünni Hvězda egyesület által kiadott, portréit tartoztak, amelyek a morva identitás szempontjából rendkívül fontos velehradi zarándokhely jelentőségét hangsúlyozták.

Legfontosabb műve mégis a Csehszláv kiválóságok (Českoslovanští výtečníci) volt, amely a Cirill-Metód-i misszió ezredéves évfordulójára, 1863-ben jelent meg először.⁷⁴⁹ E munkának, már első kiadásában is, sok szlovák vonatkozása volt, hiszen a kötet 105 életrajza és az azokhoz tartozó litográfiák között nyolc szlovák kötődésű volt, elsősorban a nemzeti mozgalom által akkoriban már a szlovák történelem nagy alakjaiként értékelt

⁷⁴⁶ Ján Malý (1829-1902) fordító, a gazdasági szakirodalom népszerűsítője, F. Tvrďy (1780-1865) nyitrai kanonok, Jozef Kozáček (1807-1877) a Matica slovenská elnöke, Štefan Moyzes (1797-1869) besztecerbányai püspök, Martin Čulen (1823-1894) pedagógus, Karol Kuzmány (1806-1866) költő, Štefan Závodník (1813-1885) pedagógus, homiletikai művek szerzője, Michal Chrástek (1825-1900) irodalomtörténész, a Matica tagja, Viliam Pauliny-Tóth (1826-1877) költő, újságíró, Michal Miloslav Hodža (1811-1870) költő, az 1848-as forradalom résztvevője, Štefan Marko Daxner (1823-1892) újságíró, politikus, Ján Francisci-Rimavský (1822-1905) 1848-as harcos, Jan Gočár (1823-1883) iskolai felügyelő, Andrej Radlinský (1817-1879) az orosz nyelv népszerűsítője, a moszkvai kiállítás látogatásának szervezője, Jozef Miloslav Hurbán (1817-1888), Jonáš Záborský (1812-1876) költő, író, Jozef K. Viktorin (1822-1874) a Matica tagja, Karel Havlíček Borovský barátja, Mikuláš Štefan Ferienčík (1825-1881) szerkesztő, Ján Kalinčík (1822-1871) történeti regények szerzője, a modori liceum, majd a tescheni gimnázium igazgatója, Martin Hattala (1821-1903) nyelvész, Ján Palárik-Beskydov (1822-1870) pesti szlovák értelmiségi, Franko Viťazoslav Sasinec (1830-1914) történész, Andrej Sládkovič (1820-1872) költő, Daniel Gustáv Lichard (1812-1882) a Slovenské noviny kiadója, Ján Čipka, Juraj Slotta-Rájecký (1819-1882), Andrej Kossa. (SVÁTEK, 1974, 147.)

⁷⁴⁷ SVÁTEK, 1974, 146.

⁷⁴⁸ FIŠER, Zdeněk: Ke genezi díla Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1997, 33. évf., 36. köt., 59-60.

⁷⁴⁹ FIŠER, 1997, 60.

személyiségekről, Bél Mátyásról, Ján Kupeckýról, Rudnay Sándorról, Jozef Vurumról, Pavel Jozef Šafaříkáról, Jan Kollárról, Ján Hollýról és Ľudovít Štúrról.

A mű harmadik kiadásában, amely *A cseh-szláv irodalom történetének és a cseh-szláv kiválóságok életrajzának áttekintése (Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečnickův)* címen, 1872-ben jelent meg, Kroměřížben a 119 életrajz között szintén megtalálhatjuk ezeket és még Jiří Palkovičét, a szlovák nyelv cseh tanulmányozóját és Ján Palárik-Beskydovét is. A mű három fejezetét (X-XII) a régebbi, 15-17 századi, szlovák irodalomnak szentelte *Irodalmi tevékenység Szlovákiában (Činnost literární na Slovensku)*, a 18-19. századi szlovák irodalomról pedig az *Újkor (Doba nová)* című fejezetekben (XX-XXIII. és XXXII.) írt.

1872-ben és 1875-ben jelent meg Pesten, kétkötetes, *Csehszláv Plutarkos (Československý Plutarch)* című, szintén életrajzokat tartalmazó, történeti munkája, amely százhusz, történeti és kortárs, személyiséget állít példaképnek a cseh történelemből, köztük Husz Jánost, Prágai Jeromost, Jan Amos Comeniust, Krýštof Harant z Polžicot, Podjebrád Györgyöt, Jan Kollárt, Karel Havlíček Borovskýt, Karel Hynek Máchát, Karel Jaromír Erbent, Jan Evangelista Purkynět és másokat. A válogatásban nagy szerepe volt Karel Adámeknek is.⁷⁵⁰

Přecechtől 1869-ben egy másik nagy vállalkozásba is belefogott a magyar fővárosban. Csehszláv kiválóságok című munkájának második kiadását akarta megjelentetni Pesten, amelyet a cseh irodalom történetét, népszerűsítő formában feldolgozó, olcsó füzet sorozatnak tervezett. A mű azonban befejezetlen maradt. Az – a külső borítóján még az 1869-es évszámot viselő – első füzet is késve, 1870-ben jelent meg Pesten, a harmadik 1872-ben, ugyanitt, a negyedik pedig, amelyik egyben az utolsó is volt, pedig 1874-ben, Prágában.⁷⁵¹ Műve támogatásának fontosságáról cseh irodalmi egyesületeket is igyekezett meggyőzni, a *Matice moravská* vezetőségét, 1869. március 26-án, Pestről címzett levelében kereste meg,⁷⁵² a Svatobor egylethez pedig háromszor fordult levélben támogatásért, de ezekre valószínűleg még választ sem kapott. E levelekben így beszél munkásságáról: „*Ismert lesz a tisztelt választmány számára, hogy alulírott sok év óta a csehszláv nemzet öntudatra ébresztése céljából történeti-képes és irodalmi művek kiadásán dolgozom és különösen Morvaországban és Szlovákiában, ahol a történeti öntudat teljesen lehanyaglott, a »Svatopluk«, a »Szent Cirill*

⁷⁵⁰ SVÁTEK, 1974, 146.

⁷⁵¹ PŘECECHTĚL, 1869, 1872; PŘECECHTĚL, Rupert Maria: Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečnickův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Praze, Nákladem Dra. Ruperta Přecechtěla v Pešti, Serviten-Convent, 1874.

⁷⁵² FIŠER, 1996, 313.

és Metód Morvaországba érkezése», stb. és különösen a »Cseh kiválóságok«, akiknek emléke a nemzet körében már teljesen kihalt, kiadásával a nemzetet felébresztetem.»⁷⁵³ František Vinklertől, az 1868-as, első Říp hegyi tábor szervezőjétől, írótól, több ifjúcseh lap szerkesztőjétől is megpróbált segítséget szerezni.⁷⁵⁴ A kötetek terjesztéséhez, munkája támogatását kérte, többnyire sikertelenül, még Václav Hankától, František Palackýtól, Alois Vojtěch Šembertől, František Skopalíktól és több más egylettől, így a *Der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskundéről* is.⁷⁵⁵

Hazafias műveit igyekezett gondosan terjeszteni, nem csupán a cseh tartományokban, de a külföldön élő csehek körében is. A kiadványok terjesztése, főként a távoli Pestről, sok nehézségbe ütközött. A hatvanas évek elején személyesen utazott Morvaországba, hogy munkáját népszerűsítse.⁷⁵⁶ Többek között František Skopalíknak is felajánlotta műveinek előfizetését.⁷⁵⁷ Egyik levelében így panaszkodott Vítáknak: *„A magyaroknak is vannak ilyen összeállításai, mint amit én kiadok, de nem ilyen szépek. Ennek ellenére egyetlen irodalmár Pesten 1000 előfizetőt szerzett rájuk 5 aranyért. Mindebből nemzeti öntudatukra és minden iránti szeretetükre következtethetünk, ami nemzeti. Nekem, nyomorultnak, erre az olcsóságra csak néhány előfizetőm van. Egyébként remélem, hogy ez még nőni fog, hiszen a szlovákok is kezdenek öntudatra ébredni.*“⁷⁵⁸

A kiadványok terjesztésében Přecechtěl tehát igencsak számított a szlovákság segítségére.⁷⁵⁹

Přecechtěl főként a morva nemzeti öntudat ébresztését tekintette feladatának, műveiben hangsúlyozta a Cirill-Metód kultusz fontosságát és a szláv nyelvű liturgia hagyományát, ami szerinte a szláv népek kölcsönösségét és egység tudatát is nagyban elősegítette volna. Karel Adámkokkal járt Szentendrén a budai pravoszláv püspöknél, Stojković Arzénál. Přecechtělt csodálattal töltötte el a városka szerb ortodox templomában

⁷⁵³ „Známo bude slavnému výboru, že já nižepsaný mnohá léta na upovědomění českoslovanského národa vydáváním historicko-obrazových a literárních děl pracuji a že zvlášť na Moravě a na Slovensku, kde historické upovědomění docíste zaniknuté bylo, jsem vydávám »Svatopluka«, »Přichodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu« atd. A zvlášť vydávám »Českých výtečníkův«, kterých památka mezi národem vůbec již vyhybnulá byla, jsem národ probudil.“ (SVÁTEK, 1985, 256.)

⁷⁵⁴ SVÁTEK, Josef: Ještě dva dopisy Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1987, 23. évf., 26. köt., 268-269.

⁷⁵⁵ FIŠER, 1997, 59.

⁷⁵⁶ SVÁTEK, 1974, 146.

⁷⁵⁷ FIŠER, 1996, 313.

⁷⁵⁸ „Maďari mají také taková skupení, jako já vydávám, ale nejsou tak pěkná, a přece jeden literát v Pešti nasbíral 1000 předplatitelů po 5 zl. na ně. Z toho lze soudit na jejich probuzenost národní a na lásku jejich ke všemu, co vlasteneckého jest – a já ubohý i při té láci mám jen několik odběratelův. Ostatně doufám, že se to snad spraví, neboť i Slovinci začínají se již probouzet.“ (SVÁTEK, 1974, 146.)

⁷⁵⁹ Uo., 146.

használt szláv liturgia. *“Ha bíborosaink ismernék e viszonyokat és látnának ilyen jeleneteket, nem tudnák ellenezni, hogy a mi népünk számára is érthető nyelven tartsák az egyházi szertartásokat. Egyszer majd szeretnék, de akkor már késő lesz.”*⁷⁶⁰

Művei komoly népszerűséget értek el Morvaországban, az említetteken túl kiadott még egy munkát a tatárok elleni morvaországi harcokról⁷⁶¹ és az osztrák császárok és cseh királyok arcképeit I. Rudolftól kezdve.⁷⁶²

IV.3. Cseh ipar, vállalkozás, bank Budapesten

A cseh gazdaság 19. század végi terjeszkedése elsősorban a Monarchia szláv lakosságú tartományai felé irányult, kiemelkedő szerepük mindenekelőtt a szlovének lakta és a horvát területeknek volt, Magyarország, a magyar főváros nem számított jelentős célnak, de itt is fontos beruházások valósultak meg. A Magyarországra irányuló cseh gazdasági expanzió főbb központjai a főváros mellett az északnyugati, szlovákok által lakott vármegyéik, illetve az ország déli területei voltak, ahonnan a Balkán, Szerbia irányába próbáltak terjeszkedni a cseh vállalkozások.

A kilencvenes évek végére azonban Budapest vált a legfőbb központtá. Az első Budapesten fiókot nyitó cseh pénzüintézet az elsőként terjeszkedésbe fogó, Slavia Biztosítótársaság volt, amelynek budapesti fiókja 1876. június 1-jén nyílt meg, negyedikként a cseh tartományok határain kívül.

Először 1874 nyarán adott ajánlatot a Slavia F. Sunckernek 4000 aranyért budapesti koncesszióra. Suncker viszont ezt az ajánlatot túl drágának találta, de ennek ellenére a biztosítótársaság folytatta budapesti fiókalapítását. 1875. február 10-én kapott engedélyt a Slavia a magyar Földművelésügyi, Ipari és Kereskedelmi Minisztériumtól, hogy életbiztosítási és hitelezési tevékenységét kiterjessze a Magyar Királyság területére, majd október 6-án engedélyt kapott tűzkár biztosítás kötésére is. Az engedélyezést követően, 1875.

⁷⁶⁰ „Kdyby naši kardinálové znali tyto poměry a viděli takové výjevy, nemohli by odporovati, aby také našemu lidu byly konány církevní obřady ve srozumitelné řeči. Jednou tak budou chtít učiniti, až bude pozdě.“ (ADÁMEK, 1909, 6.)

⁷⁶¹ PŘECECHTĚL, Rupert Maria: Českomoravský národ, vítěz nad Tatary 1241. Hostýn. Sepsal dle historických pramenů Josef Rupert Maria Přecechtěl, dr. Bohosloví v klášteře u Servitův, čestný občan města Frenštátu a obce Ratajské, při svém nutném pobytu v r. 1874. V Olomúci, Nákladem vlastním, 1875.

⁷⁶² PŘECECHTĚL, Rupert Maria: A legfelségesebb Habsburgi és Lothringi házból származott császárok és királyok képcsarnoka I. Rudolftól a jelen időig, a legjobb eredeti példányok nyomán kiadja Dr. Přecechtěl Rupert, Servita-rendi áldozár Bécsben. Wien, Hugo Hoffmann, 1876.

április 7-én, Bécsben képvisleti szerződést kötöttek Szepessy Kálmán nagybirtokossal, aki 1875. november 1-jén – miután a képviselőt megfelelőnek találták és a kívánt koncessziót is megfizette – meg is alapította a biztosító képviseletét Győrben.

Szepessy később indítványozta a képviselet Budapestre helyezését, de ezt a biztosító igazgatósága 1876. február 4-én még elutasította és csak gondos előkészítést és cégbíróági bejegyzést követően, 1876. június 1-jén kezdte meg budapesti tevékenységét.⁷⁶³ A „Slavia” Prágai Kölcsönös Biztosító Bank kezdetben a Sugárút 35. szám alatt működött, Koutek J. és Gyöngy J. R. vezetésével.⁷⁶⁴

A nyolcvanas évek elején, a turócszentmártoni és a nagyszombati fiók felszámolása után a Slaviának már három fiókja működött Budapesten, amelyek Magyarország északi, nyugati, illetve középső felében kötöttek biztosításokat.

A turócszentmártoni fiókkal kapcsolatos botrány azonban meghatározta a Slavia viszonyát a magyar hatóságokkal, ami a budapesti fiók vezetőváltása után még tovább rosszabbodott. Szepessy betegségét követően⁷⁶⁵ ugyanis a Slavia fiókjának vezetését, amelyet a Várba, az Országház utca 99-be helyeztek,⁷⁶⁶ cseh hivatalnokok vették át,⁷⁶⁷ kezdetben, 1880-tól, korábbi helyettese František Mlčoch (Mlčoch Ferenc).⁷⁶⁸ 1881-től Ney James-szel,⁷⁶⁹ majd – miután a képviseletet a Ferenc József rakpart 26-ba helyezték – a korábbi nagyszombati és turócszentmártoni fiókok volt vezetőivel,⁷⁷⁰ Tomáš Lošťákkal (Löstyák Tamás) és Alois Hovorkával (Hovorka Alajos),⁷⁷¹ majd egyedül Hovorka.⁷⁷²

A Slavia, minden változtatás ellenére, egyre komolyabb üzleti veszteségeket szenvedett,⁷⁷³ 1884. július 1-je és december 31. között átszervezték a budapesti fiókot,⁷⁷⁴ a vezetője František Bořivoj Wurm lett.⁷⁷⁵ A változtatás azonban nem járt a várt eredménnyel és így, 1885. október 1-jén a prágai igazgatóság döntött a budapesti fiók bezárásáról. A Slavia 1886. október 31-én, tízévnnyi működés után, felszámolta budapesti fiókját.

⁷⁶³ NEČAS, 1987, 16-25.

⁷⁶⁴ Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és közigazdasági évkönyv. Budapest, Tettey és tsa., V. évf., 1877, 279.

⁷⁶⁵ NEČAS, 1987, 25.

⁷⁶⁶ Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880, 353.

⁷⁶⁷ NEČAS, 1987, 25.

⁷⁶⁸ Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880, 353.

⁷⁶⁹ Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881, 374.

⁷⁷⁰ NEČAS, 1987, 25.

⁷⁷¹ Mihók-féle Magyar Compass, XI. évf., 1883, 456.

⁷⁷² František Mlčoch a könyvelő, František Bořivoj Wurm pedig pénztárnok. (Mihók-féle Magyar Compass, XII. évf., 1884, 498.)

⁷⁷³ Ezt elsősorban a magyarországi építkezési sajtóságok miatti nagy tűzkárokkal, a szlovák településeken a zsindeley, a magyar településeken pedig a nádtetős épületekkel magyarázták. (NEČAS, 1987, 25.)

⁷⁷⁴ Uo., 25.

⁷⁷⁵ Mihók-féle Magyar Compass, XIII. évf., 1885, 486.

A fiók átvételéről kezdetben a Magyar-francia Biztosító Rt.-vel folytak tárgyalások, végül azonban az észak-magyarországi területek, J. Valovič irányításával több biztosító között kerültek elosztásra, a közép-magyarországi területet pedig az Első Magyar Általános Biztosító Rt. vette át.⁷⁷⁶

A Slavia Biztosítótársaság budapesti fióknyitását csak jóval később követték más cseh pénzintézetek. A cseh tartományokban működő bankok csupán a 20. század elejétől jelentek meg jelentékeny mértékben a magyar fővárosban.

Még a 19. század végén, elsőként a Böhmsche Eskomptebank épített ki kapcsolatokat Budapesten, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank lett a cseh bank magyarországi kifizetőhelye.⁷⁷⁷ 1912-re azonban a cseh pénzügyi körök már mintegy 9 millió koronát fektettek be Budapesten.⁷⁷⁸

A Sporobanka 1908-tól jelent meg a budapesti bankéletben. 200 000 korona alaptőkével vett részt az 1908 decemberében megalapított Budapest Centralkreditbankban (*Ustředná banka úč. sp.*), amely valójában a Sporobanka pesti fiókja volt.⁷⁷⁹ Egy évvel később, 1909-ben a Živnostenská banka is megjelent beruházóként a Budapest Centralkreditbankban szerény, 40 000 koronás részesedéssel, befolyást szerezve ugyanakkor a bank irányításában, két helyet is elfoglalva az igazgatótanácsban.⁷⁸⁰ A budapesti bank a Sporobanka fontos intézetévé vált, alaptőkéjét 1911-ben 500 000 koronára emelték,⁷⁸¹ a Živnobanka ugyanakkor önálló terjeszkedésbe fogott.

1910-ben a Živnostenská banka már egymagában alapított bankot Budapesten. Létrehozott egy meglehetősen nagy budapesti bankházat, a *Magyar-Cseh (Országos) Iparbank Részvénytársaságot (Ungarisch-Böhmische Industrial-Bank Aktiengesellschaft; Uhersko-Česká Průmyslová Banka Akciová Společnost)*, 2 millió koronás alaptőkével,⁷⁸² amelyet, egy tiszteletreméltó holding kiépítésével, még ebben az évben 3,⁷⁸³ majd 5 millióra emelt.⁷⁸⁴

A bank elnöke HegyfaluSSI Sugár Sándor lett, vezetésében pedig vegyesen dolgoztak cseh és magyar hivatalnokok, az igazgatóság tagja Novotny János, Ronek Cyrill,

⁷⁷⁶ NEČAS, 1987, 26.

⁷⁷⁷ HORÁK, 1913, 25.

⁷⁷⁸ RUDOLPH, 1968, 351.

⁷⁷⁹ HORÁK, 1913, 115.

⁷⁸⁰ RUDOLPH, 1968, 351.

⁷⁸¹ HORÁK, 1913, 115.

⁷⁸² Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247.

⁷⁸³ RUDOLPH, 1968, 351-352.

⁷⁸⁴ HORÁK, 1913, 115.

Konn Albert Bódog, dr. Visontai Kovács László⁷⁸⁵ és Špitalský Antal volt, a felügyelőbizottság tagjai Hanuš Ferenc, Hermann Károly, Károly Lajos és Schener F. H. Róbert,⁷⁸⁶ az ügyvezető igazgató pedig Freyberger Béla. Az alapszabályt 1911. március 11-én fogadták el. A bank székhelye a Nádor utca 22-ben volt,⁷⁸⁷ a modern magyar építészet kiemelkedő személyiségei, Málnai Béla és Haász Gyula által tervezett banképületben.⁷⁸⁸

A Magyar-Cseh Iparbank főként magyar klientúrával működött.⁷⁸⁹ E bankon keresztül a cseh Iparbank több magyarországi üzletben is részt vett, így az észak-magyarországi, putnoki sörgyárban, másfél millió koronás tőkével, a topoleci üveggyártó részvénytársaságban, a bácskai, a verbászi (5 millió koronával) és a szolnoki (szintén 5 millió koronával) cukorgyárban, illetve a magyar alkoholtermékek kereskedelmének megszervezésében, de a legfontosabb vállalkozása a jelentős faipari vállalat, a Tuzlaer-Holzindustrie A. G. volt.⁷⁹⁰ A magyar-cseh bank meglehetősen sikeresen működött, az első év után 5% osztalékot fizetett.⁷⁹¹

A cseh pénzüzetek terjeszkedése mellett közvetlen cseh ipari beruházások is megvalósultak Budapesten, amelyek közül az egyik legfontosabb az 1869-ben alapított Prágai Gépgyár Részvénytársaság (*Prager Maschinenbau – Actiengesellschaft; Pražská akciová strojírna*) Angyalföldön működő hajógyára volt.

A Prágai Gépgyár 1880-ban vette át az újpesti öbölben, a Külső Váci út 1485-ben⁷⁹² üzemelő Hartmann hajógyárát,⁷⁹³ mivel az orosz-török háború végeztével olyan mértékben növekedtek meg a balkáni, elsősorban romániai megrendelések, hogy azt a gyár, addigi kapacitásával, már képtelen volt teljesíteni.⁷⁹⁴

⁷⁸⁵ Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247-248.

⁷⁸⁶ Mihók-féle Magyar Compass, XL. évf., I. rész, 1912/13, 242.

⁷⁸⁷ Mihók-féle Magyar Compass, XXXIX. évf., 1911/12, 247-248.

⁷⁸⁸ MORAVÁNSZKY Ákos: Versengő látomások. Esztétikai útját és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében 1867-1918. Budapest, Vince, 1998, 337.

⁷⁸⁹ HORÁK, 1913, 116.

⁷⁹⁰ RUDOLPH, 1968, 351-352.

⁷⁹¹ HORÁK, 1913, 172.

⁷⁹² A Gépgyár központi irodája a VI. kerületben a Dalszínház utca 2-ben, majd, 1891-től a Váci körút 45-ben volt. (Budapesti Czim- és Lakjegyzék, V. évf., 1888, 126.; VI., évf., 1891/1892, 255.)

⁷⁹³ Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881, 345.

⁷⁹⁴ Hartmann József hajóépítő Óbudán kezdte a mesterséget, majd bécsi, fiumei, zürichi és amerikai tanulmányút után, 1864-ben alapította meg, egy, az angyalföldi rakpart mellett bérbe vett kovácsműhelyben, első hajógyárát, amely az óbudai hajógyár (az Erste Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft hajógyára) első vetélytársa lett. Hartmann József sok dunai hajót tervezett és épített, többek között gróf Széchenyi Ödön gőzjachtját, a Hableányt, amellyel Pesttől, a Dunán, a Lajos-csatornán, a Majnán és a Rajnán, Párizsig hajózott és a világkiállításon aranyérmeket szerzett. 1868-ban ugyan a Magyar-Belga Gép- és Hajóépítő Részvénytársaság megvásárolta a gyártelepet, de a gyárat továbbra is Hartmann József vezette. A gyár 1871-ben tönkrement, Hartmann új üzemet alapított, amely a hajógyártás mellett a fővárosi vízművek kiépítését is végezte. Ezt a gyárat vásárolta meg a Prágai Gépgyár.

A gyárat továbbra is az alapító, Hartmann József vezette 1882 végéig, Moritz Kubinnal közösen,⁷⁹⁵ amikor új vállalkozást alapított, de vállalta, hogy egy évig nem támaszt konkurenciát volt cégének. 1883-tól Josef Popelka főmérnök irányította az üzemet,⁷⁹⁶ 1884-től már Dantzenberg Ivánnal közösen,⁷⁹⁷ 1887-től pedig Epperlein Oszkár lett a Prágai Gépgyár budapesti képviselője.⁷⁹⁸ A gyár sikeresen működött, még Törökországba is szállított hajót. 1890-ben a Prágai Gépgyár 130 015 forintot fektetett budapesti üzemébe,⁷⁹⁹ amely azonban 1892-ben az előző évben alapított⁸⁰⁰ Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Részvénytársaság tulajdonába került, az üzletvezető továbbra is Epperlein Oszkár maradt.⁸⁰¹

Emellett azonban még több kisebb, cseh tartományokbeli cég üzemeltetett budapesti képviselővel, fektetett be a magyar fővárosban, illetve jó néhány csehek által alapított budapesti üzem is működött. Például Heinrich Mattoni gyógyvíz-vállalata üzemeltette a Diana fürdőt a Ferenc József tér 3. szám alatt,⁸⁰² illetve az Erzsébet gyógyfürdőt⁸⁰³ és forgalmazta cseh gyógyfürdők vizeit, a Prága-Smichov-i gyapjúgyár pedig a Bálvány utcában.⁸⁰⁴

A cseh tőkebefektetések említésével természetesen a Pesten megfordult csehek beszámolóiban is találkozhatunk. Így az 1913-ban, a nagy cseh bankok terjeszkedését követő időszakban, a városban járt Adolf M. Mayer is a cseh befektetések növekedéséről számolt be: *„Az utóbbi években nagyon sokat szoktak beszélni nálunk Magyarország gazdasági felemelkedéséről. Észlelték ezt főbb pénzintézeteink is és önálló fiókokat alapítottak Pesten, ahol már azelőtt is meglehetősen jelentős üzleteket kötöttek.”*⁸⁰⁵ A külföldi vállalkozások szerepét, a magyar vállalkozó kedvvel kapcsolatos negatív cseh sztereotípiából kiindulva azonban sokszor igencsak túlbecsülik és jelentősen túlértékelik a csehek szerepét is. *„Nagy ipari üzemből meglehetősen kevés van ott és ezeket is a nemrég elmagyarosodott németek*

⁷⁹⁵ A könyvelő Franz Smreker, a pénztáros Ignatz Lego, a gyár hivatalnokai pedig Ludwig Hartmann, Carl Triska, Richard Veruda és Max Hartmann voltak. (Mihók-féle Magyar Compass, IX. évf., 1881, 345.)

⁷⁹⁶ Az üzem korábbi személyzete megmaradt, de új hajóépítő-mester dolgozott a gyárban, Theodor Hallamassek és új hivatalnokokat is felvettek, Wilhelm Rennert, Carl Suchyt és S. Wagnert. (Mihók-féle Magyar Compass, XII. évf., 1884, 479.)

⁷⁹⁷ Mihók-féle Magyar Compass, XIII. évf., 1885, 468.

⁷⁹⁸ Mihók-féle Magyar Compass, XVI. évf., 1888, 494.

⁷⁹⁹ Mihók-féle Magyar Compass, XVIII. évf., 1890/91, 548.

⁸⁰⁰ Mihók-féle Magyar Compass, XIX. évf., 1891/92, 516-517.

⁸⁰¹ Mihók-féle Magyar Compass, XX. évf., 1892/93, 511.

⁸⁰² Mihók-féle Magyar Compass, VIII. évf., 1880, 392.

⁸⁰³ Mihók-féle Magyar Compass, XXVI. évf., 1898/99, 636.

⁸⁰⁴ Mihók-féle Magyar Compass, XXIII. évf., 1895/96, 314.

⁸⁰⁵ „V posledních letech mluvívá se u nás velmi mnoho o hospodářském vzestupu Uher. Povšimly si toho i naše přední peněžní ústavy, založivše si samostatné pobočky v Pešti, kde obchodovaly před tím již v rozsahu dosti značném.“ MAYER, 1913, 19.

*alapították (vagy csehek, mint például Josef Václav Šunda az ismert pesti cimbalomgyárat)...*⁸⁰⁶

V.

Egyetemi kapcsolatok

A 19. század második felének kapcsolattörténeti vonatkozásai között fontos helyet foglalnak el a felsőoktatási kapcsolatok. E kérdés több síkját is vizsgálnunk kell. Nagy szerepe volt a peregrinációnak, hiszen a magyarországi felsőfokú tanintézeteket nagy számban látogatták a cseh országrészekből származó diákok és a cseh tartományokban működő felsőoktatási intézetekben is jelentős volt a magyarországi diákok aránya. Az egyetemjárás tendenciáinak változásaiból, a hallgatók összetételéből rendkívül fontos következtetéseket vonhatunk le. Ugyanakkor nem hagyhatjuk ki a vizsgálódásból a magyar nyelv igen korán meginduló oktatásának történetét sem a cseh felsőfokú intézményekben. A magyarországi felsőfokú tanintézetekre irányuló külföldi peregrinációban már korábban is igen előkelő helyet foglaltak el a cseh tartományokból érkező diákok⁸⁰⁷ és egészen a 20. század elejéig magas marad az arányuk. (*Melléklet, 11, 12. táblázat*)

Korszakunkat azonban a magyar tannyelv bevezetésének folyamata élesen két időszakra osztja. Az első időszakban, amely a Thun-féle reformok bevezetésétől a hatvanas évek elejéig tart, amikor, az Októberi Diplomával egy időben kiadott rendelettel, visszaállították a magyar tannyelvet a magyarországi felsőoktatásban és az intézmények fokozatosan be is vezették azt, igen jelentős a Magyarországra irányuló peregrináció. A német nyelvű képzés és a reformok megvalósítása a Habsburg birodalom többi tartományaihoz közelítette a magyar felsőoktatást. Ebben az időszakban egyre növekedett a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók létszáma.

⁸⁰⁶ „Většich a velkých živnostenských závodů jest tam proto také velmi po skrovnu, a i ty jsou z velké většiny v rukou nedávno pomaděných Němců (nebo i Čechů, na př. známá továrna na cymbály Jos. Václ. Šundy v Pešti)...“ (Uo., 31.) Schunda (Šunda) Vencel József kisebb hangszergyára egyébként a IV. kerületben, a Magyar utca 26-ban működött. (Budapesti Czim- és Lakjegyzék, IV., évf., 1885/1886, 794.)

⁸⁰⁷ 1777 és 1849 között a Magyarországra érkező külföldi diákok többsége, az összes külföldi diák 31%-a, a cseh tartományokból érkezett. 58%-uk, 846 fő Csehországból és 42%-uk, 602 fő Morvaországból. (HEILAUF, 2006, 24.)

A magyar tannyelv bevezetése azonban jelentősen visszavetette a magyarországi intézményekbe irányuló peregrinációt, viszont fokozta a magyarországi nem magyar hallgatók külföldi egyetemjárását, köztük a magyarországi szlávok érdeklődését a prágai tanintézetek iránt.

A magyar tannyelvet elsőként, 1860-ban a Pesti egyetemen vezették be, ahol ez a külföldi, köztük a cseh tartományokból származó diákok számának radikális visszaesését hozta. A selmecbányai akadémia fokozatosan, 1868-ra vezette be a magyar oktatási nyelvet. A legtovább, 1884-ig a magyaróvári Felsőbb Gazdasági Tanintézetben maradt fenn a német tanítási nyelv, így ebben, a továbbra is összbírodalmi jellegű, intézetben a hatvanas évek végére még emelkedett is a külföldi hallgatók száma.

A 19. század második felében, az előző időszakhoz hasonlóan, továbbra is a cseh tartományokból származott a külföldi diákok többsége, a 988 cseh tartományokbeli diák pontosan a fele volt a Magyarországra érkező peregrinusoknak.⁸⁰⁸

A cseh országrészekből származó hallgatók többsége a német tannyelvű magyaróvári intézetben tanult, ahol a diákok fele a Monarchia Lajtán túli tartományaiából származott. Itt a cseh tartományokból érkezők túlsúlya még nőtt is a hatvanas évektől, az összes külföldi diák 50%-át tették ki, összesen 369-en, Csehországból 214-en, Morvaországból pedig 102-en, tanultak itt.

A selmecbányai akadémián is a cseh tartományokból származó diákok voltak többségben a korszakban, az összes peregrinus 57%-a. A legtöbben Csehországból érkeztek, 35%.

A Pesti egyetem magyar tannyelvűvé válását követően drasztikusan lecsökkent a külföldi hallgatók létszáma, sem a jogi (1,5-2,5%), sem az orvosi karon (3-4%) nem érte el még az 5%-ot sem, a teológiai karon pedig 10% körül mozgott.⁸⁰⁹ Az egyetem anyakönyvei 1862-től megsemmisültek, de a jogi kar szigorlati jegyzőkönyvei fennmaradtak, amelyekben, egyre csökkenő számban, de találkozhatunk, a cseh tartományokból, elsősorban Morvaországból, származó diákokkal.⁸¹⁰

A dualizmus idején alakult felsőoktatási intézmények közül az 1871-től ténylegesen egyetemi rangú, pesti Királyi József Műegyetemen jelentős a cseh tartományokból érkező diákok létszáma, bár a kilencvenes évekig igen alacsony itt a külföldi diákok létszáma, de ezután az évenkénti beiratkozások száma tartósan 10 körül mozgott, ami a hallgatói

⁸⁰⁸ Uo., 39-40.

⁸⁰⁹ Uo., 43-44.

⁸¹⁰ *Manuale Graduatorum Juris seu Protocollum Examinum rigorosorum.* (1825-1858), (1859-1868 (1871)), (1868-1875 (1878)); *Jogtudományi Szigorlatok Jegyzőkönyve* (1875-1919) (ELTE Egyetemi Levéltár, 7/e-II)

összlétszámhoz viszonyítva így is igen alacsony volt.⁸¹¹ Rendkívül magas ugyanakkor, főként a kezdeti időszakban, azok száma, akik a pesti műegyetemen csupán honosították a korábban, a prágai műegyetemen megszerzett okleveleiket. A nyolcvanas évek közepéig ezek jórészt – a tizenkettőből nyolc – olyan magyarországi peregrinusok, akik prágai tanulmányukat követően tértek haza,⁸¹² később azonban egyértelműen többségbe kerültek közöttük a Magyarországra települő, cseh tartományokból származó, prágai oklevéllel rendelkezők.⁸¹³ A prágai és a pesti műegyetemek kapcsolata egyébként is kedvező volt, Budapesten több, a cseh országrészekből származó tanár is tanított és a pesti műegyetemre is eljutott a prágai műegyetem állásfoglalása.⁸¹⁴

A cseh tartományok intézményei közül a magyarországi peregrinusok elsősorban a prágai felsőfokú képzési helyekre iratkoztak be.⁸¹⁵ Mindenekelőtt a nagy múltú prágai Károly-Ferdinánd Egyetem, az 1882-es bifurkációt követően a prágai cseh, illetve német egyetem és az 1869-ben cseh és német tannyelvű intézményekre osztott prágai műegyetem voltak a magyarországi peregrináció főbb célállomásai, de tanultak magyarországi diákok a kisebb, művészeti képzési helyeken is. (*Melléklet, 14, 15, 16. táblázat*)

A prágai képzésekre irányuló magyarországi egyetemjárásban is korszakhatárt jelent a 19. század közepe, mivel ekkor – a Leo Thun nevéhez köthető reformokkal – történt meg a birodalom egyetemeinek átszervezése és alakultak át modern értelemben vett felsőfokú intézményekké.

Tehát 1850-től 1918-ig számítva, a 67 tanév folyamán összesen mintegy 1400 magyarországi diák tanult prágai intézményekben. A cseh tartományok intézményeinek sorrendjében, a magyarországi hallgatók számát tekintve, a prágai egyetem állt az élen, 431 beiratkozott hallgatóval. Az 1882-ben az egyetem felosztásával létrejött német egyetemre összesen 314 magyarországi diák járt, a cseh egyetemre pedig 183. A műegyetemek közül a német műegyetemre 134-en, a cseh műegyetemre pedig 132-en iratkoztak be. A többi

⁸¹¹ Uo., 50.

⁸¹² A Királyi József-Műegyetem Programja az 1886/87-es tanévre. Budapest, 1886, 41-61.

⁸¹³ Az egyes tanévekben honosítottak névsora, végzettségük helye, egészen 1918-ig, megtalálható az egyes tanévekre kiadott tanrendek (A Királyi József-Műegyetem Programja...) végén.

⁸¹⁴ *Konkurs! Ordentliche Professor für Architektur zur Besetzung. Prag, um 8. November 1877.* (BME Levéltár, 3. c. 7. cs. 230. sz. (1877/78.))

⁸¹⁵ Az 1829-től tervezett, 1849-ben alapított, de akadémiai rangot csupán 1865-ben kapott és felsőoktatási intézményként 1890-től működő Příbrami Bányászati Akadémia, érthető okokból, – hiszen a Monarchia bányászati felsőoktatásának központja Magyarországon, Selmecbányán volt – kevés magyarországi diákot vonzott. Az 1849-től 1918-ig terjedő időszakban csupán 27 magyarországi diák iratkozott az intézménybe. (THEURER, Josef (szerk.): *Památník vysoké školy báňské v Příbrami. V Příbrami, 1924, 1-18., HRABÁK, Josef: Gedenkbuch zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes der K. K. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899. Příbram, 1899.*)

csehországi képzési helyen, a prágai Zeneakadémián, a prágai Képzőművészeti Akadémián és a příbrami Bányászati Akadémián csupán néhány tucat magyarországi diákot találhatunk ebben az időszakban.

A korszakban a prágai egyetemre irányuló egyetemjárás egész folyamatában fontos szerepet játszottak a magyarországi születésű hallgatók, hiszen ők tették ki a külföldről érkezett diákok többségét.⁸¹⁶

A hallgatói katalógusokban⁸¹⁷ szereplő diákok a három évtized alatt egyenlő arányban oszlottak meg az egyetem három kara, a bölcsész (36%), a jogi (37%) és az orvosi (23%) karok között.⁸¹⁸ Rövidebb időtávokat vizsgálva azonban már jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az egyes karok látogatottsága között. A 19. század ötvenes és hatvanas éveiben a prágai egyetem bölcsészeti karát látogatta a magyarországi hallgatók többsége, míg a hetvenes évektől már a jogi karon találjuk a legtöbb diákot.⁸¹⁹

A korszak elején, a bölcsészeti karon a rövidebb, elsősorban nyelvi képzésen vettek részt – az általában rendkívüli hallgatóként beiratkozott – magyarországi diákok, a hatvanas évek végétől azonban hosszabb tanulmányi idővel, és általában már szakirányú képzéseket látogattak a hallgatók.⁸²⁰ A leghosszabb tanulmányi időt az orvosi karon tapasztalhatjuk. A bölcsészeti karon is fokozatosan nőtt a tanulmányi idő, de a hatvanas években a többség még mindig nyelvi képzésben vett részt.

A hetvenes évektől a magyarországi diákok, elsősorban a szláv ajkúak, már egyre többször hallgattak nyelvészeti vonatkozású tárgyakat és fokozatosan nőtt az érdeklődés a filológiai, történeti tárgyú órák iránt is, amelyeket a kor kiemelkedő cseh tudományos személyiségei, például František Palacký, adtak elő.

⁸¹⁶ MÉSZÁROS Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001, 65-152.

⁸¹⁷ *Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Filozofická fakulta 105-170* (1850-1882), *Lékařská fakulta 106-115* (1850-1882), *Právnická fakulta 66-79* (1850-1882)

⁸¹⁸ A bölcsészeti karon oktatott gyógyszerészetre három magyarországi diákot találhatunk, az egyetem teológiai karára pedig – érthető okokból – nem iratkozott be magyarországi diák. (MÉSZÁROS, 2001, 31.)

⁸¹⁹ Az 1877/78-as tanév őszi szemeszterében például 13 magyarországi diák iratkozott be a jogi karra, míg bölcsésznek 2, orvosnak pedig 1, a bölcsészkaron oktatott gyógyszerészetre viszont egy sem. (Uo., 31.)

⁸²⁰ Az orvosi karon tanult olyan magyarországi diák is, aki tizenegy szemesztert végzett. Sokan tértek vissza a rendes hallgatóként végzett tanulmányaik befejeztével rendkívüli hallgatóként, egy-két speciális szemináriumot felvéve. A legtöbb visszatérő diákkal az orvosi karon találkozhatunk, például a már chirurgus magister fokozattal rendelkező Tauber József, az 1850-es tanév őszi szemeszterében csupán szemeszeti és szülészeti órákat hallgatott, rendkívüli hallgatóként. Korányi Frigyes, a magyar orvostudomány egyik megalapítója, 1852-ig tartó bécsi tanulmányait követően, az 1854/55-ös tanévben volt az orvosi kar rendkívüli hallgatója, a Szülészeti Klinikán folytatott tanulmányokat. (Uo., 31.)

A magyarországi születésű hallgatók közül a cseh, szláv tudományosság jelentős képviselői is kikerültek, Martin Hattala, szlovák nyelvész, például bécsi tanulmányait⁸²¹ követően, az ötvenes években hallgatója, a hatvanas években pedig már oktatója volt a prágai egyetemnek, 1854-től magándocens, 1861-től egyetemi tanár. Hattala szláv nyelvészeti gyakorlataira a magyarországi hallgatók közül is sokan beiratkoztak, a magyarországi szlovákság számára meghatározó értelmiségi személyiséggé vált. Hattala legismertebb tanítványa a budapesti és bécsi tanulmányait követően a prágai egyetemre beiratkozó Cambel Sámuel volt. Hattalához hasonló utat járt be a Besztercebányáról származó Jaroslav Vlček is, aki a prágai egyetem elvégzése után a modern cseh irodalomtörténet-írás egyik meghatározó alakjává vált.⁸²²

A prágai egyetemre érkező magyarországi diákok létszáma folyamatosan emelkedett. Az egységes egyetemre 1850 és 1882 között beiratkozott hallgatók létszáma szinte pontosan másfélszerese volt a megelőző, kétszer hosszabb, időszakban, 1790 és 1850 között beiratkozott hallgatók számának.⁸²³ A hallgatói létszám változásában erős hullámzásokat is megfigyelhetünk. Elsőként 1860 után tapasztalhatunk jelentős növekedést, amiben minden bizonnyal a pesti egyetem magyar tannyelvű intézménnyé válása játszott nagy szerepet, mivel a nem magyar anyanyelvű magyarországi diákok közül a szláv anyanyelvűek közül többen ekkortól a prágai intézményeket választották. 1872 után már folyamatos növekedést tapasztalhatunk, különösen 1875-től, a Matica slovenská és a szlovák gimnáziumok bezárásától. Prága, a megszülető prágai cseh tannyelvű felsőfokú intézmények, lassan tehát jelentős képzési helyévé váltak a magyarországi szláv ajkú, különösen a szlovák anyanyelvű diákoknak. Ezt igazolhatja az a tény is, hogy a magyarországi diákoknak mind többször a prágai egyetem az első felsőfokú képzési helyük, sőt sok magyarországi, elsősorban szláv anyanyelvű, diák iratkozott át Bécsből, Grácból, vagy Pestről is Prágába.

Mivel a diákok nemzetiségére, illetve anyanyelvére vonatkozó adatok is szerepelnek az anyakönyvekben, megállapíthatjuk, hogy az egységes prágai egyetem magyarországi diákjai között a németek voltak többségben, akik Magyarország egész területéről érkeztek, még erdélyi szászokat is találhatunk közöttük. A második legnépesebb csoportot a különböző magyarországi szláv nemzetiségekhez tartozó diákok alkották, akik elsősorban a szlovákok lakta, északnyugati vármegyékből érkeztek.

⁸²¹ SZÖGI László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein I. 1790-1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban I., Budapest-Szeged, Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, ELTE Levéltár, 1994, 141.

⁸²² Slovenský biografický slovník. Martin, Matica slovenská, 1986-1992. I. 362., III. 294-295., V. 296-297.

⁸²³ SZÖGI, 1994, 258-267.

Magukat szlovákoknak valló diákokkal azonban viszonylag ritkán találkozhatunk a hallgatói katalógusokban, általában az általános „szláv” bejegyzést olvashatjuk a nevek mellett. Feltűnően magas a cseh nemzetiségű diákok aránya is, aminek két valószínű oka lehet. Egyrészt minden bizonnyal megállja a helyét az a feltételezés, miszerint a cseh diákok nagy részét szlováknak tekintjük, mivel a szlovák nemzetiségű diákoknak volt meg a legnagyobb lehetőségük arra, hogy rövid idő alatt, nyelvi problémák nélkül, beilleszkedjenek a komoly vonzerőt gyakorló, cseh társadalomba. A másik magyarázat pedig talán abban rejlik, hogy a nagyobb számban Magyarországon tevékenykedő, cseh származású állami tisztviselők, katonák Prágába küldték egyetemre Magyarországon született gyermekeiket.

A diákok között találkozhatunk a cseh tartományokban szolgáló magyar hivatalnokok, katonák gyermekeivel is, azonban a Magyarországról érkezett diákok közül a magyar nemzetiségűek száma alacsony. A prágai egyetem vonzása ugyanis elmaradt a kor vezető tudományosságát képviselő németországi, illetve a birodalom legfőbb képzési helyének számító bécsi egyetem mögött és számukra a szláv tannyelvű intézmények sem jelentettek vonzerőt.

A diákok születési helyét illetően is az északnyugati vármegyék, Magyarország déli területeiről és az ország központjából, Pestről, illetve Budáról érkezettek voltak többségben.⁸²⁴

A prágai egyetem 1882-es kettéosztásával létrejött cseh tannyelvű egyetem a második legnépszerűbb célintézménye volt a cseh tartományokba irányuló magyarországi egyetemjárásnak. A fontos nemzeti képzési helyként megszülető cseh egyetem elsősorban a cseh tartományok cseh nemzetiségű diákjaira gyakorolt nagy vonzerőt, a Bécsben tanuló cseh diákok száma az egyetem alapításától kezdve folyamatosan csökkent, a hallgatók 20%-a, a világháború kirobbanása előtt, pedig már Morvaországból származott.

A nem a cseh tartományokból származó diákok között azonban itt már nem a magyarországiak voltak többségben, a szlovén tartományokból érkező hallgatók ekkor már megelőzték őket.⁸²⁵ A magyarországi hallgatók így csak a második legnépesebb csoportot alkották. Többségük, 42%-uk, már az egyetem indulásától, a jogi karra iratkozott be, a másik két fakultáson pedig egyenlő arányban találhatunk magyarországi diákokat, hiszen az orvosi

⁸²⁴ MÉSZÁROS, 2001, 32-33.

⁸²⁵ Krakkó és Lemberg mellett a szlovén egyetemi diákság Prágát választotta. A 20. század első éveiben már több száz szlovén hallgatója volt a cseh egyetemnek, 1892 és 1916 között 85-en doktoráltak itt, 1908-ban pedig, az akadémiai tanács kezdeményezésére egy ideiglenes szlovén felsőfokú képzési hely létrehozása is felmerült, az önálló szlovén egyetem megalapításáig. Az 1920-ban megszületett ljubljana-i egyetem tanári karának többsége is a korábbi prágai szlovén hallgatókból szerveződött. (GANTAR GODINA, 1999, 36-52.)

karra 28%-uk, a bölcsészetre 26%-uk, az ezen a karon oktatók gyógyszerészetre pedig további 2%-uk iratkozott be. A cseh egyetemre a hallgatók többsége már rendes hallgatóként iratkozott be, kezdetben csupán néhány szemeszterre, de a kilencvenes évektől már általánossá vált a hosszabb tanulmányi idő és a magyarországi diákok többsége már itt is fejezte be tanulmányait. Ez a tendencia a 20. század első évtizedének közepén viszont már megfordult és főként rövidebb időszakra beiratkozó, rendkívüli hallgatókkal találkozhatunk és csupán a tízes évek közepe táján tűnt fel néhány, több szemesztert is végző diák.

A cseh egyetemre beiratkozott magyarországi diákok számára ez az egyetem volt az első felsőfokú képzési hely, bár többségük középiskoláját is a cseh tartományokban végezte, elsősorban Prágában, illetve a cseh művelődés vidéki központjaiban, Písekben, Jičínben, Litomyšlben. A magyarországi magyar középiskolákban végzett diákok kisebbségben voltak, rengetegen érkeztek viszont az újvidéki szerb gimnáziumból. A prágai cseh egyetemet második felsőfokú képzési helyként választó hallgatók közül is kiemelkedtek a délszláv intézményekből, a zágrábi, belgrádi egyetemről és a karlovaci teológiáról érkezők, de természetesen a többség a Monarchia más egyetemeiről, Bécsből, Grácból, Olmützből jött Prágába, de többen nyugat európai intézményekből iratkoztak be, például a genfi, a berlini egyetemről.

Feltűnő, hogy azok a diákok, akik hosszabb-rövidebb időt más intézményekben töltöttek, majd visszatértek a prágai cseh egyetemre, leginkább franciaországi egyetemeket (Párizs, Grenoble, Dijon) látogattak.

A magyarországi hallgatók túlnyomó többsége ebben az intézményben valamely szláv nemzetiséghez tartozott. A legtöbben cseh nemzetiségűnek vallották magukat, de számottevő részüket, a peregrinusok mintegy harmada, szlovák volt, ami a prágai cseh egyetemnek a szlovák nemzeti mozgalomban betöltött jelentős szerepét tükrözi.⁸²⁶ A századfordulón a prágai felsőoktatási intézményekbe beiratkozó szlovák nemzetiségű diákok nagy száma a magyar belügyminisztériumot is nyugtalanította.⁸²⁷

A prágai német tannyelvű egyetem a Monarchia kisebb intézményeinek sorába illeszkedő, összbirodalmi jellegű intézmény volt. Az erre az egyetemre beiratkozott magyarországi hallgatók karonkénti megoszlása szinte pontosan megegyezett a cseh egyetemen megfigyelt arányokkal, a jogi karra a diákok 40%-a, az orvosira 31%-a, a bölcsészeti karra pedig 23%-a járt. A peregrinusok többsége csupán egy-két szemesztert

⁸²⁶ MÉSZÁROS, 2001, 33-35.

⁸²⁷ *Dotaz uherského ministerstva vnitra, kolik Slováků, příslušných do Uher studovalo od školního roku 1898/99 do 1901/2 v Praze na universitě, obchodní a umělecké akademii.* PM 1901-10 6/1/15 (1903) (Státní úřední archiv)

végzett itt, általában rendes hallgatóként, a hosszabb tanulmányokat folytató diákok száma elenyésző volt. A német egyetemre az ország egész területéről érkeztek hallgatók, legtöbben a fővárosból, illetve az északnyugati területekről. A beiratkozók többsége német nemzetiségű volt, de meghatározó a magyar nemzetiségű diákok aránya is.⁸²⁸

A prágai műegyetemek nem gyakoroltak olyan jelentős vonzerőt a magyarországi hallgatókra, mint a prágai Károly-Ferdinánd Egyetem.⁸²⁹ A viszonylag alacsony számú magyarországi születésű peregrinus között így elsősorban azon társadalmi rétegek tagjaival találkozhatunk, akik a németországi iskoláztatás költségeit nem tudták megfizetni, illetve érzelmi okokból, elsősorban a cseh műegyetem szláv jellegét szem előtt tartva, választották az itteni műszaki tanulmányokat. Így elsősorban gazdálkodók és szláv nemzetiségű polgárcsaládok gyermekei, illetve néhány szláv nemzetiségű, arisztokrata származású diák látogatta a prágai, elsősorban a cseh, műegyetemet.⁸³⁰

A kisebb prágai felsőfokú tanintézetekben, a művészeti akadémiákon elenyésző számú Magyarországon született hallgató tanult, hiszen a művészeti képzés központja a Monarchiában egyértelműen Bécs volt és a magyarországi képzőművészek Bécs mellett elsősorban Münchenben, illetve Párizsban törekedtek tanulmányokat folytatni. A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy – a jelentős hagyományokkal és iskolateremtő mesterekkel is alig rendelkező – prágai művészeti intézmények elsősorban a magyarországi szlovákságra fejtettek ki vonzerőt. A Képzőművészeti Akadémián végezte tanulmányait például Csordák Ludwig (Ludovít Čordák), a szlovák művészet jelentős alkotója. A prágai Zeneakadémián az orgona, a hegedű és az ének tanszakon tanult a magyarországi diákok többsége, az itteni hegedű tanszakra járt például Lehár Ferenc is.⁸³¹

Az egyetemjárás mellett a felsőoktatási kapcsolatok másik jelentős vonulata a magyar nyelv prágai oktatásának története. A prágai egyetemen az ötvenes évek derekán kezdődött a

⁸²⁸ Az egyetem összbiradalmi jellegét jól mutatja, hogy a magyarországi peregrinusok közül itt tanult a legtöbb, nem szláv anyanyelvű diák, köztük tíz magyarországi román is. (MÉSZÁROS, 2001, 36.)

⁸²⁹ Ennek több okát is feltételezhetjük. Magyarázhatjuk az 1846-tól működő pesti József Ipartanoda gyors fejlődésével, a bécsi, illetve a kor tudományos központjainak számító németországi műszaki felsőoktatási intézmények jelentős vonzerejével és a hatvanas évek végétől a műszaki tudományok iránt megnyilvánuló – európai tendenciának tekinthető – mérsékelt érdeklődéssel is. (SZÓGI László: A Karlsruhei Technische Hochschule magyar kapcsolatai a kezdetektől a második világháborúig. In: HORVÁTH Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Budapest, 1997, 127-169.)

⁸³⁰ *C. k. vysoká technická v Praze, Katalog 49.* (Archiv ČVUT); *Katalogy jednotlivých přednášek a cvičení 1868/69.*; *C. k. Česká vysoká technická v Praze, Katalog 49.* (Archiv ČVUT); *Hauptkatalog über die ordentlichen und ausserordentlichen Hörer 10.* (Archiv ČVUT)

⁸³¹ MÉSZÁROS, 2001, 38-39.

magyar nyelv oktatása, a bölcsészeti kar nyelvészeti képzésén belül. A dualizmus korában pedig már több prágai intézményben is tanították a magyar nyelvet.

A magyar nyelv oktatásának kezdetei Riedl Szendéhez kötődnek, de legkiemelkedőbb személyisége František Brábek volt, aki először a prágai cseh műegyetemen, majd a cseh tannyelvű Károly-Ferdinánd Egyetemen tanított magyar nyelvet, de emellett műfordító, a prágai tartományi felsőbb bíróság magyar fordítója is volt és több szótárt, nyelvkönyvet is megjelentetett.

Brábek az 1875/76-os tanévtől, habilitációját követően,⁸³² oktatott magyar nyelvet a prágai cseh műegyetemen.⁸³³ Az intézmény rektorátusa 1875 januárjában a prágai egyetem magyarországi származású szlovák nyelvészprofesszorát, Martin Hattalát kérte fel a felállítandó lektori állásra jelentkező Brábek nyelvtudásának elbírálására.⁸³⁴

A magyar nyelvoktatás egy szemeszterben, heti két órában folyt.⁸³⁵ Az egyetemen a nyelvórák nem tartoztak a kötelező tárgyak körébe,⁸³⁶ 1895-től mégis a viszonylag nagy érdeklődés miatt kétszemeszteres lett a magyar nyelv oktatása, a tavaszi félévben nyelvtan és gyakorlatok, az őszi félévben pedig már a kortárs magyar műszaki irodalom volt az oktatás tárgya.⁸³⁷ Brábek az egyetem egyik leghosszabb ideig oktató, legismertebb lektora volt,⁸³⁸ 1914-ig folyamatosan, majd az első világháború befejezését követően egészen haláláig, 1926-ig, tanított magyar nyelvet a műegyetemen.

A magyartanulás iránti érdeklődés azonban a 20. század elején már megcsappant, hiszen ekkorra már a magyarországi érvényesülés kevésbé volt vonzó, illetve az akkor alapított, gyorsan népszerűvé váló magánintézményben, a prágai kereskedelmi akadémián (*Obchodní akademie*) megindult más, nyugati, illetve távoli nyelvek intenzív oktatása, ami az egész műegyetemen csökkentette az egyes nyelvórák látogatottságát. Így 1902-től ismét

⁸³² LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla: Dějiny Českého vysokého učení technického. 1. díl, svazek 2. Praha, ČVUT, 1978, 46.

⁸³³ A František Josef Gerstner kezdeményezésére 1806-ban alapított prágai műegyetemet az 1863. november 23-án elfogadott új státútum rendelkezései alapján az 1864/65-ös tanévtől felosztották német, illetve cseh részre, 1868-tól pedig már két, önálló – német és cseh – műegyetem működött. A műegyetem felosztása mintául szolgált a prágai egyetem 1882-es bifurkációjához. (MÉSZÁROS, 2001, 24-25.)

⁸³⁴ Hattala igen szigorú véleményyt írt Brábekről. A beadott próbafordítást, Rákosi Jenő Aesopusának erre az alkalomra készített cseh fordítását, nem találta elegendőnek és további elméleti, magyar nyelvészeti vizsgát tartott volna szükségesnek Brábek felvételéhez. (*Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Český Polytechnický Ústav Martinu Hattalovi, rektorát Praha 4 11, č. přír.: 1917, č. 254, č. 370*)

⁸³⁵ Přehled přednášek na cis. král. českém polytechnickém ústavu v Praze 1876-1879. és Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1880-1883.

⁸³⁶ LOMIČ – HORSKÁ, 1978, 223.

⁸³⁷ Mluvnice jazyka maďarského. V zim. semestru: Mluvnice ve spojení s praktickými příklady, v letním semestru: Výklady o nynějším stavu technické literatury maďarské. Učitel: Fr. Brábek (Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1895-1905, 60.)

⁸³⁸ Brábekkel egy időben volt az egyetem angol nyelvi lektora a híres költő, Josef Václav Sládek. (LOMIČ – HORSKÁ, 1978, 163.)

csupán egy szemeszterben folyt a magyar nyelv oktatása és Brábek ezután inkább a prágai egyetemre koncentrált.⁸³⁹

A prágai Cseh Műegyetemen a magyar nyelvórákat a század utolsó éveikig viszonylag sok diák látogatta, félévente átlagosan öt diák járt a Brábek által meghirdetett szemináriumokra,⁸⁴⁰ elsősorban olyanok, akik tanulmányaik befejezése után magyarországi munkalehetőséggel számoltak.⁸⁴¹

František Brábek a prágai cseh egyetem bölcsészeti karán is tanított magyar nyelvet. A magyar nyelv tanszékét itt már viszonylag korán, még az intézmény felosztása előtt, 1854-ben alapították. A tanszék felállítását a magyar nyelv iránt érdeklődő August Schleicher, az indogermán összehasonlító nyelvészet professzora javasolta, de felállításának indokai között már a Magyarországra érkező cseh hivatalnokok nyelvi képzése is szerepelt, amit az 1854/55-ös tanévben meghirdetett első magyar nyelvóra címe is mutat: *Ungarische Sprache und Geschäftsstyl*.⁸⁴² A tanszék első vezetője, 1860-ig, Riedl Szende volt, akinek tanítványai közül a magyar irodalom első jelentős csehországi fordítói kerültek ki, jelentős tudományos tevékenységet is kifejtett Prágában, bár elsősorban a német tudományossággal keresett kapcsolatokat, elsősorban a Prágában szerkesztett és Lipcsében kiadott *Kritische Blätter* körével.⁸⁴³

František Brábek a cseh egyetem megalakulását követő első esztendőben, 1883. január 26-án kérvényezte a bölcsészeti karon a magyar nyelvi lektori állás elnyerését.⁸⁴⁴ A kérvény elbírálására háromtagú bizottságot állítottak fel, amelynek tagjai Jan Urban Jarník, Martin Hattala és Antonín Rezek voltak. A bizottság 1883. február 17-re készítette el véleményét, amelyben egyhangúlag támogatták Brábek kinevezését a magyar nyelv lektorává. A bizottsági véleményből az is kiderül, hogy 1875-ben, Brábek műegyetemi alkalmazását megelőzően sor is került a Hattala által javasolt elméleti vizsgára, magyar nyelvészetből.⁸⁴⁵ A cseh egyetem vezetése 1883. március 1-én döntött Brábek alkalmazásáról,⁸⁴⁶ a minisztériumi kinevezés pedig 1883. március 15-én született.⁸⁴⁷

⁸³⁹ Programm cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1895-1905, 77.

⁸⁴⁰ C. k. Česká vysoká technická v Praze, *Katalog* 49. (Archiv ČVUT)

⁸⁴¹ LOMIČ – HORSKÁ, 1978, 163.

⁸⁴² SAS, 1937, 7, 13.

⁸⁴³ KEMÉNY G. Gábor: Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854-1860). In: GYIVICSÁN Anna (szerk.): Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből Dobossy László 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Szlav Filológiai Tanszék, 1980, 89.

⁸⁴⁴ *Veslavský profesorský sbor... 444 F.F. praes. 31. ledna 1883. ad 520.* (Archiv UK)

⁸⁴⁵ *Slavný sbor profesorský! čís. 444 – 1882/83.* (Archiv UK)

⁸⁴⁶ *Franz Brábek... čís. 444 – 1882/83.* (Archiv UK)

⁸⁴⁷ *Ministerium für Cultus und Unterricht. Z. 4671 čís. 788 – 1883/83.* (Archiv UK)

Brábek, aki elsősorban magyar irodalmi fordításokkal foglalkozott, a bölcsészeti karon a magyar nyelvi órákat igyekezett irodalmi órákká alakítani, így *Petőfi élete és műve (Petőfi, život a dílo)* címmel hirdette meg egyik magyar nyelvóráját, amit a kar dékánjának kérésére meg kellett változtatnia *Petőfi verseinek elemzésére (Výklad básní Petőfiho)*, hogy legalább címében nyelvészetre utaljon.⁸⁴⁸

Az egyetemen a magyar nyelvi órákat a műegyeteméhez hasonló számban látogatták a hallgatók, köztük többen a magyarországi születésű hallgatók közül is.⁸⁴⁹

VI.

A csehek önszerveződése Budapesten

VI.1. Az egyletek szerepe a cseh társadalomban

A cseh tartományokban a 19. század második felében bekövetkezett szociális változások, mindenekelőtt a polgárság megerősödésének következtében szervezett, és igen erős érdekérvényesítéssel rendelkező társadalom jött létre. Ez leginkább az egyes társadalmi rétegeken belüli erős szolidaritásban és érdekeik hatásos megjelenítésben jelentkezett.⁸⁵⁰ Mindezzel együtt járt az egyleti mozgalom jelentős fellendülése is.

Különösen a hatvanas években jelentkezett egyletalapítási láz a cseh tartományokban. Az egyletalapítások első nagy hullámára 1863 után, a másodikra pedig 1868-69-ben került sor. Az egyesületek megalapításában nagy jelentősége volt az önkéntességnek, így az egyletek megjelenítették és kielégítették a társadalomban megjelenő közösségi, kulturális igényeket.⁸⁵¹ Az egyletalapítási kedv változása a cseh politika alakulását is követte, mivel az egyleti tevékenységnek rendszerint nyílt politikai jellege is volt, a közművelődési célok általában konkrét politikai törekvésekkel kapcsolódtak össze.⁸⁵² Az egyleti mozgalom felvirágzásában nagy szerepe volt a cseh városok rohamos növekedésének, a vidéki tömegek városba költözésének is. Az újonnan beköltözők társasági kapcsolatokat kerestek, és amit vidéken, a falvakban és kisvárosokban, a szomszédok közössége nyújtott, azt adták számukra a

⁸⁴⁸ *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Niederle Lubor Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1908 2 11, č. přír. 4/58.* (Památník národního písemnictví)

⁸⁴⁹ MÉSZÁROS, 2001, 32.

⁸⁵⁰ FIALOVÁ – HORSKÁ – KUČERA – MAUR – MUSIL – STOUKAL, 1998, 225.

⁸⁵¹ ŘEPA, 2001, 118.

⁸⁵² URBAN, 1984, 199.

városokban az egyleti közösségek. A városok régebbi lakossága is kereste ezeket a szervezett közösségeket, az egyleteket, hiszen a 19. század végének társadalmi változásai, a gyáripari termelés általánossá válása, a tömegtársadalom kialakulása felbontotta a korábbi városi kisközösségeket, a céheket, a kézműipar ágai mentén szerveződő szervezeteket.⁸⁵³

A megszülető egyesületek kezdetben szinte kivétel nélkül művelődési jellegűek voltak, a hatvanas évek elején többségükben olvasóköriek, ahol az ismerősökkel történő találkozás mellett olvasnivalót, általában nemzeti jellegű olvasmányokat, is találhatott a tagság.⁸⁵⁴ Az évtized derekára azonban már nagyon színes egyleti élet alakult ki, sorra alakultak a különféle érdeklődési kör mentén szerveződő társaságok a legkülönbözőbb szórakoztató egyesületek, a dalegyletek, de kiépítette hálózatát a század végére a legfontosabb, legelterjedtebb egyesületté váló Sokol tornaegylet.

Az egyletek nemzetiségi összetételének változása követte a nemzetiségi viszonyok alakulását. Kezdetben az egyesületek tagsága nem oszlott meg nemzetiség szerint, csehek és németek egyaránt megtalálhatók voltak bennük. A hetvenes évekre azonban a nemzeti mozgalom hatása az egyleti életet is elérte, az egyletek egyre inkább nemzeti célokat követtek, ennek rendelték alá eredeti céljaikat is. Az egyleti tevékenység a cseh, vagy német nemzeti elkötelezettség demonstrálásává változott. Az eredetileg azonos érdeklődésű embereket tömörítő egyesületek fő célkitűzése a nemzeti érzés ápolása lett. A belépő új tagokat már a nemzeti gondolatnak igyekeztek megnyerni. A cseh egyletek cseh könyveket vásároltak és tömegével juttatták el őket a cseh tartományok német többségű területein élő nemzettársaikhoz, cseh dalokat énekeltek, cseh verseket szavaltak, cseh táncokat táncoltak és a cseh történelemről, a nemzeti mozgalom aktuális kérdéseiről tartottak előadásokat. Az egyleti helyiségeket nemzeti szimbólumok díszítették. Különösen kedveltek voltak az énekléssel, szavallattal, előadással egybekötött egyleti kirándulások, amelyek a nemzeti kérdésben kevésbé elkötelezettek számára is vonzóak lehettek. Az egyletekben a nemzeti jelleg attraktív, érthető és szimbolikus formában jelenhetett meg.⁸⁵⁵ A cseh tartományok többségében német lakosságú területein alapított cseh egyletek állandó segítséget és képzést kaptak a többségi cseh területeken, különösen a Prágában működő cseh egyletektől,

⁸⁵³ ŘEPA, 2001, 118-119.

⁸⁵⁴ SOUKUPOVÁ, Blanka: České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60.-80. let 19. století). In: PEŠEK, Jiří – SVATOŠ, Michal (szerk.): Sborník příspěvků z konference „Škola a město“. Documenta Pragensia XI. Praha, Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, 190-199.

⁸⁵⁵ ŘEPA, 2001, 119-120.

tevékenységük pedig a cseh-német nemzeti vetélkedés egyik fő színtere lett. A legaktívabb ilyen egyesület a libereci (Reichenberg) *Cseh Társaskör*, a *Česká beseda* volt.⁸⁵⁶

Az egyleti tagság kezdetben bizonyos társadalmi állást is feltételezett, az egyesületek többnyire a városi középosztály szervezetei voltak, hiszen az egyleti tevékenységet csak olyan polgár engedhette meg magának, akinek anyagi lehetőségei lehetővé tették, hogy fizesse a tagsággal járó díjakat, könyveket, újságokat vásároljon, adományozzon, és aki elegendő szabadidővel is rendelkezett az egyleti tevékenységhez. Később az egyesületek már szélesebb háttérrel rendelkeztek, tagságukat a legkülönbözőbb társadalmi rétegek alkották, a legnépesebbek pedig a század végén nagy számban létrejövő szociáldemokrata és radikális munkaeszközök lettek, de a tagok többsége rendszerint passzív volt, az egyesületek tevékenysége csupán a tagság egy szűk körére korlátozódott.⁸⁵⁷

VI.2. Cseh egyesületek külföldön

A külföldi cseh közösségek szinte minden jelentősebb cseh lakossággal rendelkező nagyvárosban megalapították saját egyesületeiket, így a 19. század végén elterjedt a mondás: „*ahol cseh, ott egyesület*”.⁸⁵⁸ Egy 1895-ös kimutatás 24 európai cseh egyesületet vett számba.⁸⁵⁹ Az 1898-as címjegyzékben pedig már 27 egyesület található.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ A német többségű iparvárosban, Liberecban 1863-ban alakult meg a cseh Beseda, amely az egyik fő eszköze volt a város cseh jellegűvé tételének. Rendszeresen látogatták a Besedát kiemelkedő cseh írók, politikusok, tudósok (Jan Neruda író, František Ladislav Rieger, Jaroslav Goll a prágai egyetem történelemszervezője, Karel Sabina költő, Albin Bráf közgazdász, Vojta Náprstek az ipari múzeum alapítója), és folyamatosan érkeztek a könyvadományok a cseh egyesületektől. A Beseda szisztematikusan igyekezett bővíteni tagságát, ami főként eleinte, nagy nehézségekbe ütközött (a libereci vasúti alkalmazottaknak például ki kellett lépniük az egyesületből) és a cseh nemzeti gondolat tervszerű terjesztését tekintette fő feladatának. A többi egyesületben is szokásos tevékenységek mellett (bál, kirándulás, színelőadás) a libereci Beseda cseh papot kért a városba, szervezte a részvételt a táborokon, gyűjtött a Nemzeti Színház felépítésére, de a tagság számára Palacký cseh történelmi művének kötelező rendszeres olvasását is elrendelte. Az egyesületi tagság gyakran került összetűzésbe a helyi németekkel, a legnagyobb összecsapásra 1885 augusztusában került sor, amikor a Beseda helyiségeinek ablakait is betörték és kétszer be is lőtték az egyesületi helyiségbe. (CHOCHOLOUSKOVÁ, Hana: 140 let Česká besedy v Liberci. Zprávy Česká besedy č. 96., Liberec, 2003, 7-15.)

⁸⁵⁷ ŘEPA, 2001, 118-120.

⁸⁵⁸ „Kde Čech, tam spolek“ (Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = Vlast, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 4.)

⁸⁵⁹ Berlini Csehszláv Egyesület (Československý spolek v Berlíně), stuttgarti Csehszláv Egyesület (Československý spolek ve Stuttgartě), lipcei „Vence“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Václav“ v Lipsku), hamburgi „Svornost“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Svornost“ v Hamburku), pferseei „Včela“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Včela“ v Pfersee), pforzheimi Csehszláv Egyesület (Československý spolek ve Pforzheimu), brémai „Husité“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Husité“ v Brémách), frankfurti „Bratrstvo“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Bratrstvo“ v Frankobrodě n. M.), mannheimi „Volnost“ Csehszláv Egyesület (Československý spolek „Volnost“ v Mannheimu), erfurti „Rip“ Csehszláv Egyesület

A legtöbb egyesület, húsz Németországban működött,⁸⁶¹ a második helyen viszont, a három budapesti egyesülettel, Magyarország állt. Működött cseh egyesület még Horvátországban, Zágrábban, Szerbiában, Belgrádban és Hollandiában, Amszterdamban is.⁸⁶²

1899-ben már 34 külföldi egyesületről értesülünk, az előbbieket mellett a bukaresti *Csehszlovák Iparos Besedáról* (*Československá Řemeslnická Beseda*), a krakkói *Česká besedáról* és a londoni „Žižka” *Csehszlovák Egyesülettől*.⁸⁶³ 1900-ban pedig már a brüsszeli *Csehszlovák Egyesület*, a dubrovnikai *Česká beseda*, a szentpétervári *Cseh Segélyegyesület* és a zürichi *Hus Csehszlovák Egyesület*, illetve a *Csehszlovák Munkás Beseda* is szerepel az egyesületek felsorolásában.⁸⁶⁴

A külföldön, emigráns közösségekben működő cseh egyesületek sok vonatkozásban leképezték a cseh tartományokbeli egyesületek struktúráját. Amellett, hogy összetartották és szervezték a külföldi cseh – és igen gyakran a szlovák – közösségeket, sok vonatkozásban úgy működtek, hasonló nemzeti feladatokat valósítottak meg, mint a cseh tartományok német többségű vidékein dolgozó cseh egyesületek. A külföldi cseh egyesületek szoros kapcsolatban álltak egymással, illetve a cseh tartományokkal és igen jól működő struktúrát hoztak létre. Folyamatos információáramlás volt az egyes közösségek között, igyekeztek egységesíteni az egyesületek szervezetét, közös alapszabály-tervezeteket dolgoztak ki.⁸⁶⁵ E munkában a pesti cseh egyesületek is tevékenyen részt vettek.⁸⁶⁶ Megalapították a külföldi cseh egyesületek szövetségét

(Československý spolek „Říp” v Erfurtě), nürnbergi „Palacký” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Palacký” v Norimberku), hallei „Hus” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Hus” v Halle n. S.), meissen-i „Barák” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Barák” v Mišni), mainzi „Lipa” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Lipa” v Mohuči), strassburgi „Vlast” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Vlast” v Strassburgu), hamburgi Sokol Tornaegyesület (Tělocvičná jednota „Sokol” v Hamburku), bautzeni „Palacký” Cseh Egyesület (Český spolek „Palacký” v Budešíně), potschappeli „Pokrok” Csehszlovák Egyesület (Československý spolek „Pokrok” v Počaplu), berlini „Havlíček” Cseh Társaskör (Česká beseda „Havlíček” v Berlíně), berlini „Sokol” Tornaegyesület (Tělocvičná jednota „Sokol” v Berlíně), varsói Csehszlovák Olvasókör (Československá čítárna ve Varšavě), budapesti Cseh Társaskör (Česká Beseda v Budapešti), belgrádi „Lumír” Cseh Szórakoztató Egyesület (Český zábavní spolek „Lumír” v Bělehradě), szófiai „Čech” Szórakoztató-Olvasókör (Čtenářsko-zábavní spolek „Čech” v Sofii). (Stručný přehled činnosti československých spolků zahraničních v roce 1895. = Vlast, 1895. február 1., XIX. évf., 2. sz., 5-6.)

⁸⁶⁰ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast, 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.

⁸⁶¹ Augsburgban a Pokrok Tornaegyesület, Berlinben a Csehszlovák Egyesület, a Česká beseda, Sokol Tornaegyesület, Brémában a Csehszlovák Egyesület, Bautzenben a Palacký Cseh Egyesület, Braunschweigben a Břetislav Csehszlovák Egyesület és a Svatoopluk Česká beseda, Drezdában a Vlastimil Csehszlovák Egyesület, Erfurtban a Říp Csehszlovák Egyesület, Frankfurtban a Bratrstvo Csehszlovák Egyesület, Fürthben a Mladočech Csehszlovák Egyesület, Füssenben a Vladimír Csehszlovák Egyesület, Hamburgban a Svornost Csehszlovák Egyesület és a Sokol Testnevelési Egyesület, Hannoverben a Hus Csehszlovák Egyesület, Hallében a Hus Csehszlovák Egyesület, Helbroban a Slavie Csehszlovák Egyesület Chemnitzben a Vlastimil Csehszlovák Egyesület, Kölnben pedig a Barák Česká beseda. (Adresář československých spolků zahraničních = Vlast, 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.)

⁸⁶² Adresář československých spolků zahraničních = Vlast, 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.

⁸⁶³ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast, 1899. április 1., XXIII. évf., 4. sz., 5.

⁸⁶⁴ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast, 1900. június 1., XXIV. évf., 6. sz., 3.

⁸⁶⁵ Az egyik első ilyen tervezetet a párizsi Cseh-morva Beseda (Česko-moravská beseda v Paříži) tagja, E. Engel készítette. (ENGEL, E.: Obecné stanovy pro všechny české spolky zahraniční. = Vlast, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2.)

⁸⁶⁶ A pesti Česká beseda részéről dr. Engel vett részt az alapszabály kidolgozásában. (K obecným stanovám = Vlast, 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.)

(*Svaz českých spolků zahraničních*), amelyben az ausztriai, magyarországi, franciaországi, svájci és oroszországi cseh egyletek fogtak össze,⁸⁶⁷ betegsegélyző pénztár létrehozásán fáradoztak és lapokat adtak ki. A külföldi cseh egyesületek szoros együttműködése egymás támogatását, tagjaik nemzeti érzelmeinek megtartását célozta, de szintén rendkívül fontos szerepet játszott a befogadó ország közvéleményének összehangolt tájékoztatásában, megnyerésében a cseh nemzeti ügyeknek.

A külföldi cseh egyletek első lapját Josef Václav Frič adta ki Berlinben, ahol megalapította a *Correspondence Tcheque* című újságot, amelynek mellékleteként jelent meg az egyletek lapja, a *Spolkový věstník (Egyesületi Közlöny)*,⁸⁶⁸ a lap 1868-tól már a cseh nemzeti mitológiára utaló *Blaník* címen jelent meg.⁸⁶⁹ Az emigráns csehek egyleteinek legfontosabb lapjává azonban az 1876-ban, Stuttgartban alapított *Vlast' (Haza)* című lap vált, amelyet 1877-től már Brémában, 1887-től Londonban, majd 1894-től Berlinben és a 20. század elején pedig Prágában adtak ki. A kiadási hely változása elsősorban anyagi kérdés volt, a lap jellege nem változott, végig igen erősen a nemzeti kérdéseket tartotta szem előtt, egyedül a londoni kiadások mozdultak el inkább szórakoztató irányba, keresztrejtvénnyel, viccekkel, illusztrációkkal. A lap irányvonaláról a második évfolyam első számának vezércikkében ezt olvashatjuk: „*Az a törekvésünk, hogy a »Vlast« azzá váljon, aminek valójában lennie kell: a külföldi csehszlávok minden kérésének és törekvésének tolmácsolójává és művelődésük központjává, amelynek az egyszerű nép művelése nem csupán üres frázis, hanem erőteljesen dolgozni is akar nemzete boldogulásáért. A »Vlastban« az egyesületi hírek mellett a cseh történelmet tárgyaló tárcákat is közölni fogunk, amelyeket a morva és általában a szláv történelemmel foglalkozókkal fogunk folytatni, jó tükreként a haza szeretetének és megbecsülésének, amit örökül hagytak dicső ősatyáink utódaiknak, akik büszkén teljesítik be híruket, ami minden művelt ember kötelessége.*”⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ Z Budapešti = Vlast', 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.

⁸⁶⁸ Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. = Vlast', 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 3.

⁸⁶⁹ KVAČA – PÁRA – TOULA, é.n., 9. A lap címe a prágai Vyšehrad Balník nevű sziklájára utal, amelyben a nemzeti mitológia szerint cseh vitézek alusszák álmukat, akik akkor ébrednek majd fel, ha a cseh nemzetet halálos veszedelem fenyegeti. Frič e vitézekkel azonosította a radikális cseh emigrációt.

⁸⁷⁰ „Snahou naší jest, aby »Vlast'« stala se tím, čím skutečně býti má: tlumočnickem všech přání a tužeb a střediskem vzdělanosti zahraničních Čechoslovanů, jimž vzdělání lidu všeobecného není frází planou, alebrž kteří chtějí pracovati úsilovně ku blahu svého národa. Ve »Vlasti« přinášeti budeme vedle zpráv spolkových feuilletony, pojednávající o dějinách českých, jakož i pokračovati budeme o dějinách moravských a slovanských vůbec, skvělem to zrcadle slechetnosti a lásky ku vlasti, zanechaného od slavných praotců našich svým potomkům, jejichžto známost hrdosti naplňuje a každému vzdělanci jest velenutna.” (Naším bratrským spolkům! = Vlast', 1877. november 1., II. évf., 1. sz., 1.)

A külföldi Sokol Tornaegyleteknek önálló kiadványuk volt, a *Zahraniční Sokol* (*Külföldi Sokol*) című lap, amelyet 1912 májusáig Berlinben adtak ki, J. B. Zyk szerkesztésében, majd 1912 augusztusától Prágában jelent meg.

A 20. század elejétől már a nagyobb külföldi cseh közösségeknek is saját lapjaik jelentek meg, a *Český lid* (*Cseh Nép*) című lapot Zágrábban adták ki és elsősorban a Balkánon, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában letelepedő csehek orgánuma volt, a Ratibořban megjelenő *Katolické noviny pro lid moravský v Pruském Slezsku* (*Katolikus Újság a porosz sziléziai morván nép számára*) a poroszországi csehek lapja volt, az oroszországi csehekhez szólt a kijevi *Čechoslovan. Časopis Čechů v Ruské říši* (*Csehszláv, az Orosz Birodalomban élő csehek lapja*), illetve a lódzi *Komenský. Kalendář pro český lid na Rusi* (*Komenský, kalendárium az oroszországi cseh nép számára*). Főként a nyugat-európai és amerikai cseh emigráns köröknek szánták a prágai *Český vystěhoavec* (*Cseh Kivándorló*) és *Pozdrav ze staré vlasti* (*Üdvözet az Óhazából*) című lapokat.

A cseh emigráció jelentősége, ahogyan azt lapjaik Prágába településéből is láthattuk, a 20. század elején növekedett meg a hazai közvélemény számára. A *Cseh Nemzeti Tanács* (*Národní rada české*) a század első évtizedétől már rendszeresen tartotta a kapcsolatot a külföldi egyletekkel, gyűjtötte és meg is jelentette legfontosabb adataikat.⁸⁷¹ A külföldi csehekről készült kiadvány előszavában a cseh tudományos életben az emigrációval elsőként foglalkozó Jan Auerhan részletesen szólt a külföldi cseh közösségek fontosságáról: „*Szinte az összes nagy nemzet törődik külföldön élő honfitársaival, mi, a kis nemzet, amely számára igen fontos minden egyes tag megtartása, a legutóbbi időkhöz nagyon keveset törődtünk velük. Szélesebb nyilvánosságunk eddig, úgy tűnik, nem is ismerte fel, hogy több mint egy millió cseh ember él a cseh tartományok határain kívül. A nemzet ekkora része már megérdemli, hogy hazájában ne feledkezzenek meg róla. Ez az egész érdekében is áll, hiszen e külföldi honfitársaink a nemzet egészének boldogulását is szolgálják. Nem csupán azzal, hogy tehetségükkel hozzájárulnak nemzeti céljaink teljesüléséhez, hanem azzal is, hogy járatták újságjainkat, vásárolják könyveinket, egyes árucikkeinket és sokszor fontos szereplői kereskedelmünknek is, új utakat fedezve fel termékeink számára. Ha külföldi honfitársainkkal*

⁸⁷¹ A külföldi csehek jegyzékének első két kiadása (ŠPANIHEL, Jaroslav (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1907. és II. vydání 1909.) csak a külföldi cseh egyleteket, újságokat és a cseh pénzüzetek külföldi fiáléit tartalmazta. A harmadik és negyedik kiadás (ŠPANIHEL, Jaroslav (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, III. vydání 1909., IV. doplněné vydání, 1911.) már felsorolta a külföldi cseh vendéglőket, kávéházakat, üzleteket is, tartalmazta a jelentősebb cseh közösségeknek otthon adó városok útikalauzát és a külföldi fürdőkben tevékenykedő cseh fürdőorvosok neveit is, a külföldi cseh egyleteknek szétküldött és azoktól visszaérkeztet kérdőívek alapján.

fenntartott kapcsolataink rendszeresebbek lennének, az ebből származó kölcsönös előnyök is nagyobbak lennének...

Ha már külföldre kell menni, akkor inkább oda, ahol nagyobb számban élnek honfitársaink. Egészen más nemzeti életet él, egészen más reménye van nemzetiségének megőrzésére annak a kitelepülőnek, aki honfitársai közé érkezik, mint annak, aki egyedül kerül az idegenek tengerébe. Ha létezik új hazájában cseh egylet, a kiköltöző kötelessége azonnal belépni a tagok közé: ezzel erősíti egyletbe tömörült honfitársait és saját hasznára is szolgál, ott megbízható információkat és tanácsokat kaphat, amelyek jelentőségét, egy újonnan érkező számára, nem lehet eléggé felmérni, a belépéssel elkerüli a kezdeti időszak sok keserves és fájdalmas pillanatát, eléri, hogy munkaerejét nem kell áron alul eladnia, és így nem kell a hazai dolgozók színvonalára alá szorulnia...

A cseh turistának szintén, még ha csupán rövid ideig is tartózkodik a határokon túl, kötelessége volna a cseh egyletek meglátogatása és beszélgetéssel, esetleg értékes előadással további munkára buzdítani honfitársait. Ez az ő érdeke is, kipiheni magát az övéi között, értékes tanácsokat és útmutatásokat adnak neki ott, ami sokszorosan kárpótolja majd ezt a jelentéktelen idővesztést...

Nem szabad azonban túlterhelniünk a külföldi egyletek tisztségviselőit. Kérjük tőlük tanácsokat és információt, ne tartsunk igényt viszont szolgálatokra (vezetés stb.). Ha azonban kérdés nélkül kapunk ilyen szolgálatokat, igyekezzünk a megfelelő formában meghálálni (belépünk az egyletbe, előfizetjük valamelyik jó cseh lapot az egyletnek, valamilyen jó cseh könyvet ajándékozunk az egylet könyvtárának).

Ha a helyen, ahol járunk, vannak cseh szállodák, vendéglők, vagy kávéházak, ezeket természetesen előnyben részesítjük az idegenekkel szemben, amennyiben kielégítik igényeinket...

A cseh szállodákban, vendéglőkben és kávéházakban természetesen cseh nyelvű kiszolgálást, cseh újságokat (nem elégszünk meg eggyel) és – a két elsőként említett helyen – cseh sört, cseh hentesárut, cseh cég által nyomtatott képeslapot stb. kérünk. ⁸⁷²

⁸⁷² „Skorem všichni velcí národové starají se o své příslušníky žijící v cizině, my národ malý, kterému jistě musí záležeti na zachování každého jeho člena, starali jsme se o ně do nedávna velmi málo. Naše širší veřejnost si dosud, zdá se, ani neuvědomila, že více než million českých lidí žije za hranicemi českých zemí. Takový zlomek národa zasluhuje si již, aby se na něho doma nezapomínalo. Je to i v zájmu celku, neboť krajané zahraniční tomuto celku prospívají. Nejen tím, že přispívají svou hřívnou na naše národní účely, ale i tím, že odebírají naše časopisy, kupují naše knihy, že kupují od nás některé zboží a že jsou namnoze důležitým činitelem našeho obchodu, razice nové cesty našim výrobkům. Kdyby styky naše s krajany zahraničními byly častější, i vzájemný prospěch z nich byl by větší.

A musí-li za hranice, nechť jde jen tam, kde již naši krajané u větším počtu žijí. Zcela jiný je národní život, zcela jiná je naděje na zachování národnosti vystěhovalce, který přijde mezi své krajany, než vystěhovalce, jenž ocitl se sám v moři cizoty. Existuje-li v novém jeho domově český spolek, má vystěhovalce pokládati za svou povinnost

VI.3. Cseh egyletek Magyarországon

VI.3.1. Cseh egyletek vidéken

Magyarországon, a fővároson kívül csupán három cseh egyletről van tudomásunk. Az első két vidéki egyletalapításra a Felföldön került sor. Az első, sikertelen kísérlet Turócszentmártonban volt, ahol néhány helyi cseh kezdeményezésére, a Sokol 1871-es, brünni ünnepségét követően, még ugyanebben az évben Sokol Tornaegylet alapításával próbálkoztak.⁸⁷³

1908-ban alapították Pozsonyban a *Československý spolek „Bratrství“* („Testvériség” *Csehszláv Egylet*) elnevezésű kört, amely a Hubert Házban működött.⁸⁷⁴

A külföldi cseh egyletek lapjai azonban csak a Nagyszebenben rövid ideig működő *Česká beseda*ról (*Cseh Társaskör*) adtak hírt. A nagyszebeni egylet alapításának pontos időpontja, tagjainak köre nem ismeretes. 1912-ben már csupán arról értesülünk, hogy az egylet felújította működését.⁸⁷⁵ A meglepően nagy létszámú, mintegy negyventagú egylet vezetői 1912. március 9-én, Bedřich Snížek elnökletével tartottak választmányi ülést, amelyen újjáalakították a beszámoló szerint korábban már működő egyletet. Könyvtárat is alapítottak, E. Blažek vezetésével, ami meglehetősen gazdag, 120 kötetes, állománnyal kezdte meg

ihned přistoupiti za člena: posílí tím krajany ve spolku sdružené a prospěje značně i sobě, dostane se mu tam spolehlivých informací a rad, jichž významu pro nováčka ani dosti oceniti nelze, přistoupením vyvaruje se mnohdy krušných a trpkých okamžiků dob začátečních, domůže se i toho, že nemusí prodávati svou pracovní sílu pod cenou a nemusí stlačovati tak úroveň dělnictva domácího...

Také český turista, jenž krátkou jen dobu za hranicemi se zdrží, má pokládati za svou povinnost navštívit české spolky a rozhovorem, event. i cenou přednáškou posíliti krajany k další práci. Je to i v jeho zájmu: pookřeje mezi svými a dostane se mu tam cenných rad a pokynů, jež mnohonásobně vyváží tu nepatrnou ztrátu času.

... nesmíme funkcionáře zahraničních spolků přetěžovati. Žádejme od nich rady a informace, nečiňme však nároků na služby (průvody atd.). Dostaneme-li se nám bez naší žádosti služeb takových, budeme hleděti vhodným způsobem se odvděčiti (přistoupíme za člena spolku, předplatíme pro spolek nějaký dobrý český časopis, darujeme spolkové knihovně nějakou dobrou českou knihu).

Jsou-li v místech, jimiž cestujeme české hotely, hostince nebo kavárny, dáme jim ovšem přednost před podniky cizími, vyhovuje-li jen poněkud našim požadavkům...

V českých hotelích, hostincích a kavárnách budeme ovšem žádati českou obsluhu, české časopisy (nespokojující se s jediným), v prvních dvou mimo to i české pivo, české výrobky uzenářské, pohledové listy tištěné u českých firem atd.“ (AUERHAN, 1911 (2), 3-7.)

⁸⁷³ Nový „Sokol“ = Národní listy, 1871. augusztus 15., 222. sz., 3.

⁸⁷⁴ ŠPANIHEL, 1911, 34.

⁸⁷⁵ Česká Beseda v Sibini = Vlast', 1912. február 1., XXXVI. évf., 2. sz., 3.

működését, és egymást követték a csehországi könyvadományok is.⁸⁷⁶ Az egyesület tagjai viszonylag ritkán, havonta két alkalommal gyűltek össze. E gyűléseket átlagosan 12 tag látogatta rendszeresen. A Beseda tevékenysége idővel egyre rendszeresebbé vált, ám ez a fejlődés nem tartott sokáig, mivel 1912 végén az egyesület elveszítette egyik legtevékenyebb tagját, Josef Vostrý a Beseda pénztárosát. A nagyszebeni Beseda 1913. február 1-én tartott közgyűlést, 20 tag részvételével. Az egyesület elnökéül Bedřich Snížeket választották.⁸⁷⁷ Az egyesületi könyvtár ugyan tovább gyarapodott, állománya immár 239 kötetből állt,⁸⁷⁸ de többé nincs hír a nagyszebeni egyesület munkájáról.

VI.3.2. A pesti cseh egyesületek

A pesti cseh közösség szervezett életéről a hatvanas évek elején hallunk először, 1862 júliusának közepén a Galiciából Pestre tartó Julius Grégrt és Vitězslav Háleket a pesti csehek az Angol Királynő Szállóban tartott ünnepi esten köszöntötték. Az ünnepségen részt vett a pesti szervita kolostorban élő Ruprecht Maria Přecechtěl is, aki hálát mondott azért, hogy a két cseh személyiséget megmentette az életveszélytől hajózásukkor a vad Dunajecen.⁸⁷⁹

A kiegészítés után nem sokkal Pesten járt Jan Neruda már élénk cseh társadalmi életet talált a városban. „*A Pesten élő csehek öntudatosak. Ha egy nyilvános helyen cseh zenészek nemzeti énekeinket játszá, hirtelen, minden oldalról felhangzik a »nagyszerű« felkiáltás. A gyári munkás mindenfelé éneklí a ő »Hej Slovanéját«, a cseh választópolgár – van itt belőlük elég – büszkén veti saját »ať žije« (éljen) kiáltását a zúgó »éljenek« közé. A művelt cseheknek*

⁸⁷⁶ Jan Kozel, az első észak-csehországi, duchcovi cseh könyvtár, a Baráková knihovna könyvtárosa több, mint 60 kötet könyvet küldött, a *Frič Külföldi Csehek Baráti Köre (Kruh přátel zahraničních Čechů Frič)* nevében Emil Švagrovský és Červinka küldött adományokat, de kaptak saját kiadású könyveket a *Nemzeti Tanácsból (Národní Rada)* is. Miután a Politika című lapban hirdettek, a Zlatá Praha egy évfolyamát küldte el a dobříši Oldřich Macešký. J. Zeibig, helyi igazgató a Maticé Lidu és a Libuše néhány évfolyamát juttatta az egyesületnek. Az egyesületi könyvszekrény Šimek örmester adománya volt. (LIŠKA, Bohumil: Nagyszeben (Sibiň) = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 5.)

⁸⁷⁷ Az elnökhelyettes Ignac Hübner, az ügyvezető Bohumír Šiška lett, a választmány tagjai pedig Petr Kolář, Josef Havelka, Jan Orth és Ferdinand Saller lettek. (Ze Sibiň = Vlast', 1913. március 1., XXXVII. évf., 3. sz., 6.)

⁸⁷⁸ Az eddigi könyvadományokon túl érkezett még ajándék a Nemzeti Tanácsból, a *Cseh Művelődési Egyesülettől (Český osvětový svaz)*, a Frič Kortól, Jan Kozel břeňnovi postás is küldött adományt és ismét érkezett könyv a duchcovi Barák Könyvtár könyvtárosától is. (Ze Sibiň = Vlast', 1913. március 1., XXXVII. évf., 3. sz., 6.)

⁸⁷⁹ ADÁMEK, 1909, 6.

sok kávéházban és vendéglőben vannak hazai újságjaik és hetente kétszer jönnek össze szíves szórakozásra. Ez már a mi újabb generációnk, amely többé nem nemzetlenedik el.⁸⁸⁰

A tartós működést kifejtő pesti cseh egyletek szervezése azonban csak a hetvenes évek elején kezdődött. Az ekkor létrejövő egyletek sikerrel tömörítették a magyar főváros cseh közösségét és élénk, a cseh nemzeti mozgalommal szoros kapcsolatot fenntartó egyleti élet bontakozott ki. A két elsőként alapított egylet a *Česká beseda* (Cseh Társaskör) és a *Československý dělnický spolek* (Cseh-szláv Munkásegylet) volt. 1886-ban szerveződött meg a *Svornost munkásegylet* és utolsóként jött létre a budapesti *Sokol Tornaegylet* és az *Osvěta*.

A Beseda művelődési, szórakoztató egylet volt és a 19. század hetvenes éveinek második felében élte fénykorát. A nagy egyleti helyiséggel, könyvtárral, színpaddal rendelkező egylet tagságát főként a középosztályhoz tartozó pesti cseh hivatalnokok alkották. Így, amikor a hivatalnokok számára kötelezővé tették a magyar nyelv ismeretét, és a cseh hivatalnokok többsége elhagyta a magyar fővárost, a Beseda működése is válságba jutott. Az egylet irányultsága a cseh-magyar barátság erősítését célozta, így gyakran érte cseh részről a magyarofil érzelem vádja.

A Cseh-szláv Munkásegylet művelődési és önszervezési célból született.⁸⁸¹ A két egylet, a Beseda és a Munkásegylet, párhuzamos működésük idején, szoros kapcsolatban állt egymással, a tagok között is voltak átfedések és rendszeresen látogatták egymás rendezvényeit.⁸⁸² A Munkásegylet életébe korán bekapcsolódtak a budapesti szlovákok is, így az egyesület rövid időre vegyes, cseh és szlovák tagságúvá vált.

A Svornost és az Osvěta a cseh szociáldemokrata munkások budapesti egyletei voltak, a Sokolt pedig az egész pesti cseh közösség hozta létre, bekapcsolódva a cseh tartományokból kiinduló tornaegyleti mozgalomba.

A pesti csehek szoros kapcsolatot ápoltak a cseh tartományokkal, a cseh közvéleményt megmozgató összes eseménybe bekapcsolódtak, részt vettek a Husz János emlékére rendezett konstanzi ünnepségeken, gyűjtéseket rendeztek az épülő prágai cseh Nemzeti Színház javára, a színház megnyitását követően pedig, a külön erre a célra létrehozott választmányuk, színházi különvonatot indított, 1884. július 17-én, Budapestről, Gänserndorfon és Brünnön

⁸⁸⁰ „Češi hojně v Pešti žijící jsou uvědoměli. Když čeští hudebníci hrají ve veřejné místnosti národní naše písně, zní »výborně« náhle se všech stran. Dělník z továrny zpívá všude své »Hej Slované!«, český volič – je jich zde dost – metá pyšně své »at' žije!« mezi hluchi »ěljen«, čeští vzdělanci mají časopisy domácí ve mnohých kavárnách a hostincích a scházejí se dvakrát týdně k srdečné zábavě. Je to už nová generace naše a ta se více neodrodí.“ (NERUDA, 1910, 431.)

⁸⁸¹ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

⁸⁸² Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

keresztül, Prágába.⁸⁸³ A színházi különvonattal 426 cseh és mintegy 80 magyar⁸⁸⁴ érkezett 1884. július 18-án Prágába. A résztvevőket minden nagyobb cseh- és morvaországi állomáson köszöntötték, a prágai állomáson pedig külön ünnepséget rendeztek számukra. A Nemzeti Színházban Bedřich Smetana nemzeti operája, az Eladott menyasszony ünnepi előadását tekintették meg, az előadást követően pedig a prágai *Měšťanské beseda*ban (*Polgári Társaskör*) rendeztek tiszteletükre mulatságot. A vendégeket a Beseda nevében az alelnök, dr. Šmaus, a Nemzeti Színház felépítésére alakult testület nevében pedig dr. Durdík köszöntötte. A magyar vendégekhez František Brábek magyarul szólt. A pesti csehek nevében František Novák építész, a magyar vendégek nevében pedig Szocke István szerkesztő viszonzotta az üdvözlő szavakat,⁸⁸⁵ majd a pesti cseh közélet jeles alakja, Nachbaurová asszony tartott beszédet a pesti cseh lányok és asszonyok nevében.⁸⁸⁶

Cseh csoportok 1885-ben, az Országos Kiállítás évében viszonzozhatták a cseh egyleti tagok prágai látogatását. A cseh tartományokból elsőként a pferovi felsőbb gazdasági iskola hallgatóinak 50 fős delegációja érkezett, tanáraikkal. A csoportot már a vasútállomáson fogadták a pesti cseh egyletek választmányi tagjai, František Novák a Beseda elnöke⁸⁸⁷ és Josef Bušek a Munkásegylet pénztárnoka⁸⁸⁸ beszédet is intézett hozzájuk, este pedig vacsorát adtak a tiszteletükre.⁸⁸⁹ Egy héttel később, május 24-én, érkezett különvonattal, majd Bécstől

⁸⁸³ Divadelní vlak z Pešti = Vlast', 1884. július 1., VIII. évf., 7. sz., 4.

⁸⁸⁴ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁸⁸⁵ Minden bizonnyal ennek az üdvözlőbeszédnek a szövege maradt fenn František Brábek hagyatékában: „Jgen tisztelt uraim és hölgyeim! Háromszoros üdvözléssel léptünk be tegnap e szép és történelmileg gazdag városba, háromszoros pohárköszöntővel akarok ma az itt megjelent magyarok nevében köszönetet mondani a kimondhatatlanul szívélyes és méltón tán soha sem viszonzható vendéglátásukért.

Első poharam e város igen jeles és nemesen hazafias polgáraiért írtam. Azon polgárokért, kiknek akaratától, szorgalmától és intelligenciájától e városnak jóléte, virágzása függ; azon polgárokért kik ezen missziót teljes horderejében fölfogják s azt a cseh nemzet büszkeségére be is töltik. Cseh fővárost találtunk mi Csehországban s ez így van jól, mert a főváros képviselje mindig nemzetét. Emeljék Önök városukat teljes szépségre, teljes fényre! Ha Páris a francziának, Roma az olasznak szemefénye, s nekünk magyaroknak Budapest ugyan csak az, akkor kell hogy a cseheknek is Prága legyen a szeme fénye, anyagi és szellemi központjuk. Hogy Önök ezt megérik, hogy Önök ezen örömtől eltelhessenek, erre emelem poharamat. Éljenek Prága polgárai!

Második poharam azokat illeti, kik e város jeles polgárainak munkáját megosztják, aggodalmaikat, gondjaikat önfeláldozólag magukra veszik s minden perczüket angyal kezekkel megédesítik! Mi a hang, ha nincs ki értené, mi a sugár, ha szín nem fogja fel, mi volna az élet, ha balzsamos fűszerét a nő nem képezné? Szíves háziasszonyaink, az Önök jöltető tünderei, Prága hölgyei éljenek!

Harmadik poharam az ifju nemzedéket, a nemzet virágát illeti. Nem sejtve leendő hivatásuk nagyszerűségét meggondolatlan élik a boldog kort melyben »édes remény közt lebegve létünk, minden gyönyörnek oltárt díszesítünk»; irigylendő kedélyvel adják magukat élvezeknek, még »mély sírok hantjain is mosolyogva állnak s minden gyönyörben nyílt eget találnak!« Kívánom Önöknek uraim és hölgyeim: hogy serdülő ifjúságukat e város büszkeségeivé, oszlopaivá sikerüljön nevelni; hogy megtanuljanak ők is a cseh nemzeti létért épen úgy lelkesülni és buzogni, mint a hogyan Önök buzognak és lelkesülnek. Prága ifjusága éljen! (Fragment literární pozístałosti Fr. Brábka (1848-1926) nezjistěný Brábkoví Františku, 1 fragment dopisu b. d. 2 11, č. přir. 71/39. (Památník národního písemnictví))

⁸⁸⁶ Divadelní vlak z Buda-Pešti = Vlast', 1884. augusztus 1., VIII. évf., 8. sz., 4.

⁸⁸⁷ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

⁸⁸⁸ BACHMAN, 1888, 20.

⁸⁸⁹ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

a Fiume nevű gőzhajóval a legnépesebb cseh küldöttség, a *Cseh Királyság Gazdasági Egyletének (Hospodářská Jednota pro Království českého)* 260 tagja, a tábori gazdasági iskola 60 hallgatója és néhány csehországi arisztokrata Lobkovic és Schwarzenberg herceg vezetésével. A Dunaparton az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* alelnöke, Dessewffy Aurél és az egyesület tagjai köszöntötték őket. A cseh vendégeket a budapesti Beseda tagjai is üdvözölték, vörös-fehér csokorral. A partraszálláskor Dessewffy Aurél és a Beseda elnöke, František Novák mondott német és cseh nyelven beszédet, amire Lobkovic válaszolt. A budai helyőrség cseh katonákból álló egységei, a katonazenekarok és a tüzérség is kivonult, „*teljes díszbe csapva magukat, csákosan és vágfenrokosan, örömtől repesve várták távoli hazájuk gyermekeit.*”⁸⁹⁰ A cseh vendégek 1885. május 25-én tekintették meg az Országos Kiállítást, a bejáratnál többek között gróf Szapáry Gyula, pénzügyminiszter, az *Országos Gazdasági Egyesület* elnöke és Kamermayer Károly polgármester fogadta őket.⁸⁹¹ Délután a Beseda tagjai kíséretében a város nevezetességeit tekintették meg a látogatók. Este a Beseda bankettet rendezett a tiszteletükre, a Széchenyi téri vendéglőben. Miután a cseh delegáció arisztokrata tagjai megérkeztek az Operából, beszédek is elhangzottak. Hodek prágai gyáros pohárköszöntőjében a pesti cseheket méltatta: „... az itt élő cseheknek nem nagy a hatáskörük, de azt lelkiismeretesen betöltik, amint ez kötelessége is minden csehnek. Egyetlen külföldi cseh gyarmat sem mutathat fel oly eredményt, mint a budapesti Cseszka Beszede.”⁸⁹² A beszédek követően Bunkó cigányzenekara kísérete mellett elénekelték a *Kde domov můj* című dalt. Másnap, május 26-án a sertéshizlaldát tekintették meg, Kőbányán. Odafelé először a Közvágóhidat látogatták meg, ahol ökröt vágtak a tiszteletükre, majd a Ferencvárosi pályaudvaron Tolnay Lajos az Államvasutak vezérigazgatója adott a vendégeknek villásreggelit,⁸⁹³ végül az elevátorokat nézték meg. Visszafelé pedig az Országos Mintapincészetet mutatták be a cseh látogatóknak. Este Dobos kiállítási vendéglőjében az *Országos Gazdasági Egyesület* vacsorát adott a csehek tiszteletére.⁸⁹⁴ A vacsorán azonban nem vett részt a teljes cseh delegáció, egy részük, František Novák meghívására, a Beseda szervezésében, a Gyapjú utcai színházban tekintett meg egy darabot, Blaha Lujza főszereplésével. A cseh vendégek, az első felvonást követő szünetben egy díszes babérkoszorút adtak át a színésznőnek, amelynek szalagján a „*A csehek Budapest híres*

⁸⁹⁰ Csehek Magyarországon = Budapesti Hírlap, 1885. május 24., 141. sz., 3.

⁸⁹¹ Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése = Budapesti Hírlap, 1885. május 26., 143. sz., 3-4. „*A háziipari csarnokban Lobkovitz herceg egy torontálmegyei paraszttól két félselyem virágos takarót vásárolt. A körülállók zajosan megéljenezték a herceget, midőn ez szakadozottan bár, de tiszta kiejtéssel, magyarul beszélt a paraszttal...*” (Uo., 4.)

⁸⁹² Uo., 4.

⁸⁹³ A csehek Budapesten = Fővárosi Lapok, 1885. május 26., XXII. évf., 122. sz., 795.

⁸⁹⁴ Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése = Budapesti Hírlap, 1885. május 26., 143. sz., 4.

színésznőjének, 1885. május” („Čechové Budapešti Slavné Herečce 1885. května“) felirat állt.⁸⁹⁵ Hazautazása előtt a cseh küldöttség május 27-én, a földművelési minisztérium vendégeként, látogatást tett a kisbéri ménésnél is, ahol Batthyány Kázmér egykori kastélyában fogadták őket, villásreggelivel, miközben a karzaton Farkas Miska győri cigánybandája a *Kde domov můj*-t játszotta. Ezután bemutatták a ménes lovait, köztük Kincsemet is.⁸⁹⁶

Július 19-én, reggel kilenc órakor, három gőzhajóval, Josef Homolka kíséretében érkezett Budapestre a kolíni Gazdasági Egylet küldöttsége, akikkel további 14-en érkeztek egész Csehországból. A cseh delegáció a magyar és a cseh himnusz hangjai mellett szállt partra Budapesten, a rakparton összegyűlt tömeg pedig hangos éljennel és „na zdarra!” fogadta őket. A kolíni vendégek a cseh egyletek tagjainál szálltak meg.⁸⁹⁷

Az Országos Kiállításra jöttek csoportok a külföldi csehek képviselőitében is. Az Egyesült Államokban élő csehek a cseh tartományokban tett látogatásukat követően érkeztek Budapestre. Más szláv nemzetek képviselői is ellátogattak ekkor a cseh egyletekhez, így például a Česká beseda krakkói, lembergi, varsói vendégeket fogadhatott. Ettől kezdve a budapesti cseh egyletek szorosan együttműködtek az itteni lengyel egyesülettel, a Lengyel Klubbal is.⁸⁹⁸

1887. augusztus 6-án ismét prágai látogatást szerveztek a pesti csehek. A kezdeményező a Cseh-szláv Munkásegylet volt, amely a többi cseh egyletet is be kívánta vonni tervébe, sikertelenül. A szervezőbizottság tagjai Guido Buchta elnök, Josef Procházka ügyvivő és Jan (Jánoš) Valášek pénztáros, cseh konzul, Emil Karásek, František Končínský, Jan Doubrava,⁸⁹⁹ Antonín Poláček, Hynek Taške, Jan Hartman és Antonín Štěpánek voltak. A vasútnál pedig Josef Bušek az egylet tagja, vasúti hivatalnok járt közbe.⁹⁰⁰ A kirándulás bevételét az *Ústřední matice školská* és a bécsi *Komenský Iskolaegylet* javára ajánlották fel.⁹⁰¹

A következő utazásra 1891. június 27-én került sor, ekkor mintegy háromszáz budapesti cseh látogatott el különvonattal Prágába, a jubileumi Országos Kiállításra, a Cseh-szláv Munkásegylet és a Česká Beseda szervezésében.⁹⁰² A vonattal 310 budapesti cseh utazott Prágába, szinte minden állomáson üdvözölték őket, még az érsekújvári vasútállomásra is kivonult a helyi cseh és lengyel tisztek csoportja és cigányzenével várta a szerelvényt.

⁸⁹⁵ A csehek Budapesten = Fővárosi Lapok, 1885. május 26., XXII. évf., 122. sz., 795.

⁸⁹⁶ A csehek Kisbéren = Budapesti Hírlap, 1885. május 28., 145. sz., 6-7.

⁸⁹⁷ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

⁸⁹⁸ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁸⁹⁹ Z Budapešti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 6.

⁹⁰⁰ BACHMAN, 1888, 22.

⁹⁰¹ Čechové v Budapešti = Vlast', 1887. augusztus 1., XI. évf., 4. sz., 10; Z Budapešti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 6.

⁹⁰² VESELÝ, Josef: Z Budapešti = Vlast', 1891. november 1., XV. évf., 5. sz., 4.

Prágában a Nemzeti Színház igazgatója, Šubert, Frič és a fontosabb prágai egyletek képviselői fogadták a vonatot. A Nemzeti Színházban a *Jiřího vidění (György látomása)* című operát tekintették meg, a Žofinban pedig koncertet adtak a tiszteletükre. A pesti csehek megtekintették Prágát, az Ipari Múzeumban Vojta Náprstek vezette őket végig. A *Polgári Társaskörben (Měšťanská beseda)* pedig František Brábek magyarul is beszédet intézett hozzájuk.⁹⁰³

1895-ben a budapesti csehek ismét külön választmányt állítottak fel különvonat szervezésére a prágai Csehszláv Néprajzi Kiállításra (*Komitéť pro pořádání vlaku z Budapešti na Národopisnou Výstavu Československou*). A vonat 1895. augusztus 10-én, szombaton reggel fél 7-kor indult és 11-én, vasárnap délután 2-kor ért Prágába. A választmány szállásról és kedvezményes belépőjegyekről is gondoskodott. A kiránduláson a Česká beseda, az I. Cseh(szláv) Munkásegylet és az ekkor már feloszlatott Svornost Egylet tagjai vettek részt. A kilenctagú választmány tagjai az egyletekből származtak, a Česká besedából Lukáš, Radouš, Křenek, a Munkásegyletből Kameník, Pavlík és Poláček és az egykori Svornostból Preisler, Šolc és Vítek. A választmány az utazás szervezésére külön szervezetet is létrehozott, amelynek elnöke Lukáš lett.⁹⁰⁴ Még irodát is fenntartottak, a Bálvány utca 26. II. emelet 20. ajtó címen, ahol július 31-től lehetett jelentkezni. Jelentkezni lehetett még Josef Kameníknél, a Nádor utca 28-ban, Antonín Poláčeknél a Dob utca 100-ban és Jan Šolcnál az Arany János utca 12-ben is.⁹⁰⁵

Természetesen az 1896-os magyar ezredéves kiállításra is ellátogatott cseh küldöttség, František Brábek vezetésével, amelyet Hentaller Lajos országgyűlési képviselő, szerkesztő vezetett végig a kiállításon.⁹⁰⁶

VI.3.2.1. A Cseh Társaskör (Česká beseda)

A jómódú, felső középosztálybeli pesti cseh polgárokat tömörítő társaskör története egészen a kiegyezésig nyúlik vissza. A hatvanas években a pesti csehek a *Cseh Koronához (U České koruny)* címzett, Városház téri vendéglőben találkoztak rendszeresen, amelynek tulajdonosa a

⁹⁰³ BACHMAN, 1888, 22-23.

⁹⁰⁴ Az elnökhelyettes Kameník lett, az ügyvezető Pavlík, a levelező Preisler, a pénztáros Poláček. (Z Budapešti = Vlast', 1895. július 1., XIX. évf., 7. sz., 3.)

⁹⁰⁵ Z Budapešti = Vlast', 1895. július 1., XIX. évf., 7. sz., 3-4.

⁹⁰⁶ *Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Holóssy Istvan Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58.* (Památník národního písemnictví)

cseh F. Zemrád (Semerád) volt. Ezeken az összejöveteleken elsősorban cseh dalokat énekeltek és a városban élő cseh polgárok mind nagyobb számban vettek rajtuk részt. E folyamatosan bővülő társaságban született meg az ötlet, hogy a találkozókra résztvevőkből hivatalos cseh egyesület szerveződjön.⁹⁰⁷ A pesti *Cseh Társaság*, a *Česká beseda* alapításának kezdetei tehát ehhez az időszakhoz, pontosabban 1867-hez köthetők. Ekkor határozta el a társaság négy, Pesten hosszabb távra letelepedett tagja, hogy végre szervezett keretben adnak a város cseh közösségi életének. Megalapították a *Bava* (*Szórakozás*) nevű, rövid életűnek bizonyult, cseh egyesületet. A kezdetben csupán a négy alapítótagból álló egyesület hetente egy napon találkozott és a találkozókra elsősorban négyszólamú dalokat adtak elő. A társaság jelentős vonzerőt gyakorolt a Pesten élő csehekre, így a tagság hamarosan növekedésnek indult. Az egyesület továbbra is Zemrád vendéglőjében gyűlt össze, aki vendéglőjének egyik helyiségét átalakította egyesületi teremmé és italtól, ételtől is gondoskodott az összejövetelek idejére. Rövidesen tehát élénk egyesületi élet bontakozott ki, a számosság vált tagság már többféle mulatságot rendezett és a Pesten járt ismert cseh írók, Karel Jaromír Erben is üdvözölhették körükben. A vendéglő helyisége lassan kicsinek bizonyult a kör ünnepségeihez, így a nagyobb létszámú összejövetelekhez már termet béreltek.

Az első nagyobb egyesületi rendezvény az 1868-as Szent Vencel napi ünnepség volt. Ezt a zenés mulatságot, amelyet már nyilvánosan is meghirdettek, az „*Új Világ, Tükerische Bierhalle*” helyiségeiben rendezték és nagy számban jelentek meg rajta a Pesten élő csehek és más szláv népek képviselői is. A sikeres rendezvény tovább növelte az egyesület taglétszámát. Már rendszeresen tartottak választmányi üléseket és megalapították az egyesület énekkarát is, *Česko-slovanský zpěvácký spolek v Pešti Budině* (*Pest-Budai Cseh-szláv Énekkar*) néven, amely röviddel megalakulása után meg is tartotta első fellépését. Az énekkar első vezetője Václav Lederhofer (Výškovský) volt 1873. október 13-i haláláig. Az énekkar az egyesületi rendezvényeken kívül is többször fellépett nyilvánosan.

A *Bava*, a joviális pesti cseh polgárok egyesületeként, rendszeresen szervezett nagy látogatottságú ünnepségeket, táncmulatságokat, amelyeken általában jótékony célú gyűjtéseket rendeztek, a helyi ügyek mellett csehországi nemzeti célokra gyűjtöttek. 1868-ban a Vigadó helyiségeiben szervezett az egyesület nagy sikerű dalkoncertet, amely jelentős bevételt, 90 aranyat, hozott az egyesület kasszájába, ebből az ünnepség kiadásait, elsősorban a nagylétszámú katonazenekar költségét, teljes mértékben fedezni tudták és még jótékony célra is áldozhattak. Ugyanebben az esztendőben Šebek, Stankovský és L. Hroška

⁹⁰⁷ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

közreműködésével megrendezésre került a kör első farsangi mulatsága is, amely az egylet később rendszeressé váló táncdelutánjainak első rendezvénye volt. Ekkor táncolt elsőként Pesten beseda elnevezésű cseh néptáncot két négyes.⁹⁰⁸ E táncdelutánokat általában a városligeti vendéglőben rendezték és a Dob utcai⁹⁰⁹ „Prága városához” („U města Prahy”) címzett vendéglő cseh tulajdonosának, Martin Poduškanak egyik kisebb helyiségében gyakoroltak. Az egyleti élet egyre inkább a zene irányába tolódott el, az egylet magját immár a dalkör képezte, ami komoly nézeteltéréseket okozott a tagság körében. A fejlődés afele mutatott, hogy az egylet dalegyletté válik, vagy az egylet mellett létrejön egy, az egész kör jelentőségével vetekedő dalszakosztály. A végső fejlemény azonban az egylet két táborra szakadása lett. Az egyik tábor az énekkar alkotta, a karvezető, Lederhofer irányításával, a másikat pedig a választmány néhány befolyásos tagja, akiknek sikerült a tagság nagy részét is a pártjukra állítani, így a szavazáskor meg tudták szerezni a többséget.⁹¹⁰ E, szakadást előidéző, szavazás eredményezte végül a *Česká beseda* megszületését 1872-ben,⁹¹¹ a „*Dürr Cassino*”⁹¹² elegáns helyiségeiben.⁹¹³ A Dürr Kaszinó ezután az új egylet néhány rendezvényének is helyet adott, például itt adtak elő először színdarabot is a pesti csehek.⁹¹⁴ Mivel azonban az új egyletbe a korábbi tagságból több mint 200-an iratkoztak át,⁹¹⁵ a Dürr Kaszinó is rövidesen kicsinek bizonyult, így a Beseda külön választmányt hozott létre az egyleti helyiség kérdésének megoldására.⁹¹⁶

A Társaskör tagsága ekkoriban már főként a pesti cseh hivatalnokokból állt, akik szoros kapcsolatot ápoltak az állami és a városi vezetőkkel is, így az egylet rövidesen a budapesti társasági élet elismert csoportosulása lett. A megrendezett koncerteket, színházi előadásokat, táncmulatságokat egyre többen látogatták az egyleten kívülről is. Így született meg a gondolat, hogy a Beseda egy nagy, reprezentatív szláv ünnepséggel lépjen a főváros közönsége elé. Ezért a Vigadóban nagyszabású koncertet szerveztek, amelyen a budapesti szlávság minden csoportjának, a szerbek, horvátok, szlovákok zenészei is képviseltették magukat.⁹¹⁷ Az egyre tekintélyesebbé váló Társaskör tevékenységébe Josef Václav Frič is bekapcsolódott, aki ebben az időben Pesten tartózkodott és az összes pesti cseh egylet

⁹⁰⁸ Historie české besedy v Budapešti = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹⁰⁹ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹¹⁰ Historie české besedy v Budapešti = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹¹¹ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹¹² A későbbi Buzalka. (Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.)

⁹¹³ Historie české besedy v Budapešti = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹¹⁴ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹¹⁵ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹¹⁶ Historie české besedy v Budapešti = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹¹⁷ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

működését igyekezett segíteni. Leginkább azonban a Beseda sorsát viselte szívéen, hiszen apjával, Josef František Frič-csel, a későbbi Besedák mintájául szolgáló prágai *Polgári Társaskör* (*Měšťanská beseda*) egyik alapítója volt és a pestin kívül a párizsi, berlini és zágrábi Beseda alapításában is részt vett.⁹¹⁸ Frič célja az volt, hogy a Társaskörből a magyarországi csehek és szlovákok központi egyesületét alakítsa ki és bekapcsolja a Besedát a cseh egyleti életbe is. Minden bizonnyal e próbálkozás egyik lépése lehetett a szlovák író, Samoslav Hroboň csehországi fürdőkezelése érdekében, – akinek megsegítésére a Beseda is rendezett színelőadást – a prágai *Svatobor* irodalomtámogató egyesülethez, 1873. május 10-én írott kérvény is, amit 45 cseh és szlovák személyiség, köztük Frič, írt alá. A – valószínűleg visszhangtalan – kérvény, amelyen elsőként tűnik fel a Beseda kézfogást ábrázoló pecsétje, kifejezetten hivatkozik is a szlovákok bekapcsolására az egylet életébe: „*Nem szükséges külön megjegyezni, hogy e nagylelkű tettel jelentősen növekedne, ahol pedig szükséges, újra feléledne a szlovákok lelkesedése és nemzetünk iránt érzett szimpátiája.*”⁹¹⁹ Frič segítségével rövid időn belül, 1873-ban, a pesti Besedának sikerült megfelelő termet találni,⁹²⁰ az 1871-72-ben felépült,⁹²¹ reprezentatív *Iparudvar* (*Industriehof*) pincéjében, a Váci körút és az Ó utca sarkán. Az új helyiség berendezése nagy áldozatot követelt a tagságtól. E célra, önkéntes kölcsön formájában, 600 arany adomány gyűlt össze. A kölcsön törlesztése úgy történt, hogy a hitelező tagoknak elengedték az egyleti díjakat.⁹²² Mivel azonban az egyleti díjak fizetése terén a tagoknak mindig komoly elmaradásuk volt és az egylet emiatt folyamatos pénzühiánnyal küszködött, így ezek az önkéntes kölcsönök inkább adományok voltak.⁹²³ Az egyleti tagság költségei egyébként az 1, illetve 2 arany tagsági díj mellett az 50 krajcár havi tagdíj és a mulatságok belépőjegyeinek árai voltak. A befolyt összegből, amelynek nagy része František Novák építész és J. Beck segítségével származott, a bútorokon, székeken, csillárokon stb. túl, még egy fortepianót is tudtak, részletfizetésre vásárolni a Besedának, amelyet a színpadon állítottak fel.⁹²⁴ Az egylet helyiségeiben egy vendéglő is üzemelt, az egyleti teremben pedig színpadot állítottak fel, amelyen már rendszeresen mutatott be a tagság színdarabokat, a helyiségek mennyezetét és falait is cseh emblémákkal és jelképekkel

⁹¹⁸ KVÁČA – PÁRA – TOULA, é.n., 14.

⁹¹⁹ „Netřeba zvláště podotknuti, že by takýmto velkomyslným skutkem simpatie Slováků k našemu národu i snahám jeho značně vzrostly, a kde třeba, znovu se probudily.“ (*Budapešť – Česká Beseda Svatoboru 1 dopis z 10. 5. 1873. 2 11* (Památník národního písemnictví))

⁹²⁰ Historie české besedy v Budapešti = *Vlast*, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹²¹ KOMÁRIK Dénes: Feszli Frigyes és megbízói = *Budapesti Negyed* 1995. III. évf., 3. sz.

⁹²² Historie české besedy v Budapešti = *Vlast*, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹²³ 1878 tavaszán például az egylet könyvelője tagonként 340-350 arany díjhátralékokról számol be a közgyűlésen. (*Z Budapešti = Vlast*, 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.)

⁹²⁴ Historie české besedy v Budapešti. = *Vlast*, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

díszítették.⁹²⁵ Az új helyiségben rendeztek ezután minden mulatságot, színházi előadást, álarcosbált, táncdelutánt, bálokat és koncerteket.⁹²⁶ Az egyesület színpada minden héten játszott,⁹²⁷ és mivel az egyesület tagjai között az Operaház zenekarának a tagjai is voltak, olyan, nagyobb szabású, zenés művek bemutatására is vállalkozhattak,⁹²⁸ mint például az egyik első itteni előadás a František Novák által rendezett, nagypénteken bemutatott „*Krisztus hét szava*” (*Sedm slov Kristových*) című darab, J. Sašaba, Jasda, Hulka és Kopp szereplésével.

A hetvenes évek elején az egyesület taglétszáma is tovább növekedett, elérte a 250-et. Többségüket vasúti- és banktisztviselők, illetve a központi katonai parancsnokság hivatalnokai képezték, kisebb részben pedig kereskedők és iparosok voltak.

1874-ben azonban váratlan esemény következett be. Kötelezővé tették a hivatalnokok magyar nyelvtudását és elbocsátották a magyarul nem beszélő állami hivatalnokokat. Mivel a pesti cseh hivatalnokok többsége ezt a feltételt nem tudta és nem is akarta teljesíteni, inkább a cseh tartományokba visszatérve, otthon vállalt állást.⁹²⁹ A Beseda ezzel elveszítette tagságának nagy részét, hiszen kezdettől éppen e, pesti cseh hivatalnokok közül szerveződött. Az új egyesületi helyiség ekkor már túlságosan nagynak bizonyult, ráadásul a tagság megfigyatozásával a vendéglőt sem tudták tovább működtetni, emiatt az ételt a szomszédos üzletből kellett hozni. A tagság viszont folyamatosan panaszt tett a hideg étel és a meleg sör miatt, ráadásul a téli időszakban az egyesületi terem egészségtelenül nyirkos is volt. A taglétszám e hiányosságok miatt szintén tovább csökkent.⁹³⁰ A kérdés gyors megoldására a Beseda választmánya rendkívüli közgyűlést hívott össze. A közgyűlésen egy, a Gyár utcában álló ház földszinti helyiségébe költözés mellett döntöttek. A hét helyiségből álló lakáshoz egy nagyobb terem mellett két szoba, konyha és pince is tartozott. Bérleti díja havi 120 arany volt, ami a világítási, fűtési és egyéb költségekkel összesen 160 aranyra emelkedett. A házban azonban nem volt üzemelő vendéglő. Kisebb vita után úgy döntöttek, hogy az egyik tagra bízzák az itteni vendéglő beindítását, bizonyos megkötésekkel, amelyek között szerepelt, hogy a vendéglőbe a sört továbbra is, mint már hosszú ideje, Česká Třebovából hozassa, a Beseda számlájára és átlagosan havi 30 arany bevételt eredményezzen. Ezek után a választmány, fél éves felmondási idővel aláírta a bérleti szerződést. A költözés, a berendezés, a színpad felállításának költsége néhány száz aranyat tett ki. Az egyesületi kassza azonban üres volt, így, bár még az első kölcsönt sem térítette meg tagjainak az egyesület teljes egészében,

⁹²⁵ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹²⁶ Historie české besedy v Budapešti. = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹²⁷ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹²⁸ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹²⁹ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹³⁰ Historie české besedy v Budapešti. = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

ismét önkéntes kölcsönrel oldották meg a költözést. A helyiség berendezésére nagy gondot fordítottak, a nagyteremben elhelyezték a cseh nemzet nagy személyiségei, Husz János, Jan Žižka, František Palacký és Ladislav Rieger mellszobrait, a színpadra pedig ismét felállították a František Novák és az időközben elhunyt, Beck által korábban adományozott dekorációt. Az első szobában, a fogadószobával szemben, J. Joklíček által készített, díszes arany keretben kifüggesztették az egyleti szabályzatot. A falakat Prágára és jelentős műemlékeire emlékeztető képek díszítették, illetve a Nachbaurová asszony, a prágai cseh női iparegylet (*Ženský český výrobní spolek v Praze*) képviselője,⁹³¹ Nachbauer Ignác, Lipót utcai órásmester⁹³² felesége által adományozott ingaóra. A másik szoba falait híres csehek képmásai díszítették, a fő helyen J. S. Geisl ajándéka, a Párizsban élő cseh festőművész, J. Čermák „*A sebesült montenegrói*” (*Raněný Černohorec*) című képe függött. A nagytermet kizárólag ünnepségekre használták, amelyeket, különösen a színelőadásokat, nagy számban látogatták a pesti csehek, de más szláv nemzetek tagjai és magyarok is. A színpadi bemutatók mellett táncelőadásokat, humoros esteket és bálokat is szervezett a Beseda, amelyeken lottójátékot is rendeztek. A lottójáték megszervezése R. Hrabětová feladata volt.⁹³³

Ez az időszak a Beseda tevékenységének rövid felvirágzását hozta. A nagy társadalmi presztízzsel rendelkező egyesületet a városi élet fontos személyiségei, így a budapesti polgármester is, többször meglátogatták, az egyleti bálokon pedig konzulok, magas beosztású állami és katonai tisztségviselők is gyakran részt vettek.⁹³⁴ A Beseda ezeket a rendezvényeket mindig felhasználta gyűjtés szervezésére cseh nemzeti célok javára, így az 1877. október 14-én, a Nemzeti Szállóban rendezett mulatságon a František Palacký szülőházának megvásárlására létrehozott választmány számára gyűjtött össze František Hanák 7 aranyat.⁹³⁵

A Česká beseda elnöke 1878-ban E. Mikolášek volt, elnökhelyettese J. Nevole, pénztárnoka pedig V. Buda.⁹³⁶ Ettől az évtől tartozott a Beseda rendszeres rendezvényei közé a minden farsangkor megtartott jelmezbál (Šibřinky). Az egylet továbbra is nagy figyelemmel követte a cseh nemzeti megmozdulásokat: adományoztak Husz János konstanzi emléktáblájának felállítására,⁹³⁷ segítették a Szerbiából hazatérő cseh katonákat⁹³⁸ és a

⁹³¹ Uo., 2-3.

⁹³² Budapesti cím és lakjegyzék. IX. évf., 1896-97, 463.

⁹³³ Historie české besedy v Budapešti. = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.

⁹³⁴ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹³⁵ Z Budapešti = Vlast', 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.

⁹³⁶ Z Budapešti = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4. (A budapesti cseh egyletek vezetéségeinek részletes névsorait a mellékletben közlöm.)

⁹³⁷ A konstanzi emléktábla avatásra utazó küldöttségbe a Beseda tagjai közül Mikoláškovát, P. Geislovát, Kurázovát és Bilkovát választották be az 1878 tavaszán tartott bálokon rendezett sorsolásokon. (Z Budapešti = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.) Az ünnepségre 1878. július 15-én került sor, amelyre a Vlast' ünnepi

boszniai cseh tartalékosokat.⁹³⁹ 1878-ban 25, a prágai Cseh Nemzeti Színház felépítésének támogatására kiadott, sorsjegyet is vásároltak, 75 arany értékben. A Társaskör rendszeresen megemlékezett az egylet néhai tagjairól és a pesti cseh társadalmi élet egykori jelentős alakjairól, mindenszentek napján koszorút helyeztek el az énekkar volt vezetőjének, Václav Lederhofernek az óbudaí temetőben található sírján, és a Česká beseda egykori elnökének, Roman Pacelt és tagjának, J. Kutinának síremlékére is. Természetesen sosem maradhatott el a pesti cseh közösség legismertebb alakjának, Josef Slavík síremlékének megkoszorúzása sem a lipótvárosi, majd a Kerepesi temetőben.⁹⁴⁰

A Beseda tehát hagyományos cseh nemzeti egyletté vált. Az egyleti közgyűléseket rendszeresen a *Kde domov můj* kezdetű nemzeti énekkel zárták.⁹⁴¹ A Beseda jelentős állományú, 700 kötetes,⁹⁴² bár a könyvtáros beszámolója szerint, ritkán használt egyleti könyvtárral rendelkezett, elsősorban J. Nevole és Friedberg vezérőrnagy adományából.⁹⁴³

1878-ban merült fel a külföldi cseh egyletek szövetsége (*Svaz českých spolků zahraničních*) közös szabályzatának részletes kidolgozása, amelyhez a budapesti Beseda válaszmánya is elküldte véleményét.⁹⁴⁴

A hetvenes évek végétől azonban egyre komolyabb gondokkal küzdött a Társaskör. Az egyleti tagság többségét adó, a cseh tartományokból származó, birodalmi hivatalnokok közül az idősebbeket fokozatosan nyugállományba helyezték, a fiatalabbakat pedig, akik magyar nyelvtudás hiányában nem tudták munkájukat végezni és visszatértek a cseh tartományokba, magyar hivatalnokokkal pótolták.⁹⁴⁵ A folyamatosan csökkenő taglétszámú budapesti Česká beseda 1878 végére ismét komoly válságba jutott, ebben az évben már az egylet vezetőségi tagjait is elvesztették. Az elnök, Mikulášek hosszasan betegeskedett, az elnökhelyettes, Nevole elköltözött Budapestről, a könyvtáros, Hanák pedig hosszabb utazást tett.⁹⁴⁶ A tagság teljesen szétzilálódott, tagdíjat már szinte csak a válaszmány tagjai fizettek. Az egylet megmaradt vezetői ugyan igyekeztek továbbra is erősíteni a Beseda hazafias

számot adott ki. Az ünnepi számba a budapesti Česká beseda is elküldte köszöntőjét. (Česká beseda v Budapešti = Vlast', 1878. július 15., II. évf., 9. sz., 3.)

⁹³⁸ Z Budapešti = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.

⁹³⁹ Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.

⁹⁴⁰ Z Budapešti = Vlast', 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.; Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.

⁹⁴¹ Z Budapešti = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.; E dal, Josef Kajetán Tyl szerzeménye, a Fidlovačka című színmű betétdala 1918 után a cseh nemzeti himnusz lett.

⁹⁴² Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.

⁹⁴³ Z Budapešti = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.

⁹⁴⁴ Z Budapešti = Vlast', 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.

⁹⁴⁵ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

⁹⁴⁶ A besedát Slabý ügyvivő irányította, mellette pedig Hruška szervezte az egyleti mulatságokat, Buda volt a pénztáros, Eppinger helyettesítette az egylet könyvtárosát, Rudolf Linhart volt a könyvelő és František Novák is szervezte a beseda tevékenységét. (Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.)

jelleget, de egyre többször fordult elő, hogy visszautasításban részesültek a fokozatosan asszimilálódó budapesti csehek részéről, akik egyre kevésbé érdeklődtek a cseh egyleti élet iránt. Ennek érzékeltetésére az egylet ügyvivőjének egy pesti csehvel folytatott párbeszédet idézte fel a Beseda levelezője: „N. N. barátom, látogasson meg minket, szórakozik egyet és a sajátjai között lesz.« »Hagyjon engem békén! Hát végül is mi is ez a Beseda? Lumpolás! Hogy az ember ott töltse az éjszakáját, elköltse a pénzét és rontsa az egészségét!«⁹⁴⁷ Mindezek ellenére a szűk körű tagság meglehetősen színes programokat tudott szervezni, hat szindarabot mutattak be ebben az évben, a „Kovácsné“ (*Paní kovářka*), a „Így van ez ezen a világon“ (*Tak je to na tom světě*), a „Első nap az esküvő után“ (*První den po svatbě*), a „Vigjárték a ház előtt“ (*Veselohra před domem*), a „Ígéretek – hibák“ (*Sliby – Chyby*), és a „Doktor Robín“ címűt, illetve három rövidebb darabot, a „Per“ (*Proces*), a „Súgó“ (*Napověda*) és a „Hősök“ (*Hrdinové*) címmel. Igaz, egyleti színpad hiányában, csak szabadtéri előadásokat tudtak tartani. 1878-ban rendeztek ezen kívül még két álarcosbált, egy koncertet, három táncdelutánt, két nyári közös kirándulást, három kisebb táncmulatságot és két vacsorát, Szent Vencel napján és szilveszterkor. Tartottak 35 rendes választmányi ülést is. Az 1878. november 16-i rendkívüli választmányi ülésen, a müncheni cseh egylet felhívására, tiszteletbeli taggá választották a Husz emléket ápoló, konstanzi Zogelmannt és bizottságot választottak, amelynek feladata új egyleti helység keresése volt,⁹⁴⁸ mivel, a csökkenő taglétszám miatt, az ismét nagyinak és drágának bizonyuló egyleti helyiséget már nem volt képes fenntartani az egylet, a bútorokat lassanként eladogatták és már a megmaradt tagság sem itt, hanem Valášek Kerepesi úti vendéglőjében találkozott.

A már-már megszűnő egylet életében azonban váratlanul pozitív fordulat következett be. A cseh Slávie biztosító ugyanis ekkoriban nyitotta meg budapesti fiókját és így több, lelkes, fiatal cseh hivatalnok is letelepedett Budapesten, akiket felvettek a Beseda tagjai közé. Az ismét fejlődésnek induló Társaskör tagjai, 1879 elejétől már a Tigris Szálló vendéglői termében találkoztak,⁹⁴⁹ kétszer egy héten, szombaton és vasárnap, illetve az ünnepnapokon. A vendéglő azonban nem felelt meg az egyleti élet követelményeinek, mivel a különterem csak félig volt elválasztva a söntéstől, így a nagy zajban sokszor szavát sem hallották. 1878-ban már itt tartotta az egylet a szilveszteri mulatságot, amelyen a Trpaslík (Törpe) nevű ismert cseh komikus is fellépett, illetve bemutatták a „Rozputilých hochů ve škole“ (*Pajkos*

⁹⁴⁷ „Příteli N. N. navštivte nás, povabíte se a přijdete mezi své.“ „Ale dejte mi svatý pokoj! Co jest konečně Beseda? Flám! Člověk aby tam ztrávil noc, utratil peníze a zkazil si zdraví.“ (Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.)

⁹⁴⁸ Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.

⁹⁴⁹ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

fiúk az iskolában) című színdarabot is. Ugyancsak ebben a vendéglőben rendezték, 1879. január 25-én, az egyesület közgyűlését. Ezen kiderült, hogy az egyesület tagsága megosztott az új helyiség bérlésének ügyében, egy részük szerint lehetetlen az egyesület további működése megfelelő saját helyiség nélkül, míg mások szerint ismét megfelelő számú tagsággal kell a Besedának rendelkeznie, és rendeznie kell anyagi helyzetét is, mielőtt újabb helyiség bérletébe belefogna. Az egyesület működésének nehézségei miatt új választmányt választottak, a Beseda új elnöke az ekkor már három hónapja ismét Budapesten tartózkodó Josef Václav Frič lett, az elnökhelyettes pedig Bureš.⁹⁵⁰

Frič a korszak egyik legismertebb cseh személyisége volt, aki többször is hosszabb időt töltött a magyar fővárosban. A néhány hónapos bécsi tartózkodás után harmadszor ideérkező Frič budapesti tartózkodása nagyon felélénkítette a helyi cseh társasági életet, annál is inkább, mivel 1879 őszén a pesti csehek, a Beseda tagsága, körében ünnepelte ötvenedik születésnapját. Az ünnepséget 1879. szeptember 6-án, este fél kilenctől tartották a Nemzeti Szálló különtermében. Az ünnepeltet a pesti cseh társasági élet jelentős alakja, a Beseda egyik vezetője, František Novák építész köszöntötte. Frič több külföldi cseh egyesület köszöntését is átvethette, a budapesti Beseda címére küldött táviratokban.⁹⁵¹ Frič válaszbeszédében a cseh nemzeti törekvéseket, a cseh egyleteket és a Szent István-i királyságot éltette, majd – a jelenlévők nagy örömeire – bejelentette, hogy október elsején engedélyezték visszatérését a cseh tartományokba.⁹⁵² Frič születésnapjára ünnepsége alkalmából a Beseda vezetőségi tagja, J. Slabý díszes albumot is kiadott.⁹⁵³

A Slavia biztosítótársaság budapesti tevékenysége és a Társaskör új vezetősége azonban mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ráadásul a Csehszláv Munkáskör is sikeresen csábította magához a Beseda tagjait. A tagságát veszített Česká beseda tevékenysége a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára egyre jelentéktelenebbé vált, működése 1881-ben gyakorlatilag megszűnt⁹⁵⁴ és 1882-ben már, mint egykori egyletről hallhatunk róla.⁹⁵⁵

A Slavia hivatalnokköre azonban vidéki képviselteinek Budapestre költöztetésével hirtelen felduzzadt, így a Beseda is újjászülehetett. A Társaskör tevékenységét 1883 elején

⁹⁵⁰ Z Budapešti = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 2.

⁹⁵¹ A Velká Bystřice-i, a bécsi (a Lumír és a Pokrok), a simmeringi, a berlini, a füsseni, a chemnitzi, a zágrábi, a párizsi, a drezdai (český klub), a lipcei (Václav), a szentpétervári, a boroszlói, a brémai, a müncheni, a regensburgi, a stuttgarti, a frankfurti és az augsburgi cseh egyletektől érkezett köszöntő. Írtak jeles cseh személyiségek és intézmények is, többek között Vojta Náprstek, az Otto Kiadó, a Národní listy szerkesztősége. (Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. = Vlast', 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 3.)

⁹⁵² Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti. = Vlast', 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 2-3.

⁹⁵³ Vlast', 1879. december 1., IV. évf., 2. sz., 4.

⁹⁵⁴ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹⁵⁵ Z Budapešti = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.

újították fel, az egykori egylet nyolc tagjának kezdeményezésére,⁹⁵⁶ akik közül a legaktívabb Antonín Plzák és František Bořivoj Wurm⁹⁵⁷ volt.⁹⁵⁸ Ők hívták össze a még Budapesten élő, egykori tagokat, hogy újraindítsák a kört. Az eredmény a kezdeményezőket is meglepte, a találkozón 20, főként idősebb, volt tag jelent meg, és már e találkozó végére sikerült ideiglenes választmányt felállítani a közgyűlés összehívásának megszervezésére. Az újjáalapított Česká beseda elnökévé Jan Grubert választották.⁹⁵⁹ Az egylet anyagi helyzetét is rendezték, a tagfelvételi díjat előzetesen 1 aranyban, a havi tagdíjat pedig 50 krajcárban állapították meg, amelyet többen fél évre előre be is fizettek. A díjakkal kapcsolatos végleges döntést az első közgyűlésre bízták. A Beseda tevékenységének mielőbbi felvirágoztatására az újjáalapító tagokból egy szűk körű, belső klub is alakult, amely már a közgyűlés összehívása előtt megkezdte a programok szervezését. Az 1882-es, szilveszteri mulatság kapcsán, a Beseda újraindításában gondolkodók, igyekeztek visszacsbítani a már a Munkáskörben tevékenykedő, korábbi tagokat, ígéretet is kaptak Nachbauerová asszonytól, az egylet korábbi lelkes tagjától és Tietzová kisasszonytól a részvételre a Beseda tevékenységének szervezésében. František Novák és Leopold Hruška, akik korábban szintén tevékeny tagjai voltak a Társaskörnek, szintén ígéretet tettek a munkába történő bekapcsolódásra. A Beseda, a Csehszláv Munkáskörhöz hasonlóan, csatlakozott a *Kruh přátel českoslovanských spolků v Praze* (A Csehszláv Egyletek Prágai Baráti Köre) egylethez, amelynek segítségével olcsóbban rendelhetett meg cseh lapokat, és előfizetett a Národní listy, illetve a Paleček című élcíprára.⁹⁶⁰ Később már a Politik, a Moravská Orlice, a Vlast', a Národní noviny, a Humoristické listy, a Libuše és a Matice lidu is megtalálható volt az egylet könyvtárában.⁹⁶¹ A Česká beseda ideiglenes címe az elnök, Jan Gruber munkahelye, a Thallmayer és Seitz Gyógyáru Nagykereskedés Rt. lett, a Nádor utcában.⁹⁶² Az első közgyűlést végül 1883. június 22-én rendezték meg, a Beseda elnökévé Bedřich Buchtát választották,⁹⁶³ aki több éves elnöki munka után később a Beseda tiszteletbeli tagja lett,⁹⁶⁴ az ügyvezető pedig František Votruba lett.⁹⁶⁵ Új alapszabályt is elfogadtak és a romos egyleti helyiséget is felújították.⁹⁶⁶ Az egylet

⁹⁵⁶ Z Buda-Pešti = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.

⁹⁵⁷ František Bořivoj Wurm a Slavia Biztosítótársaság hivatalnok volt, korábban a társaság turócszentmártoni fiókjában dolgozott, de amikor a fiókot a Wurmnak a Morvaská orlice című lapban megjelent cikke miatt kirobbant botrány után Budapestre helyezték, ő is itt dolgozott tovább.

⁹⁵⁸ Z Buda-Pešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.

⁹⁵⁹ Z Buda-Pešti = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.

⁹⁶⁰ Z Buda-Pešti = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.

⁹⁶¹ Z Buda-Pešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.

⁹⁶² Z Buda-Pešti = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.

⁹⁶³ Z české besedy v Buda-Pešti = Vlast', 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3.

⁹⁶⁴ Z Buda-Pešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.

⁹⁶⁵ Z české besedy v Buda-Pešti = Vlast', 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3.

delegációt kívánt küldeni a konstanzi cseh találkozóra, erre azonban végül nem került sor, így az egyesület, nemzeti érzelme kifejezésül, csupán egy trikolorot tudott Konstanzba eljuttatni, Prágán keresztül, Josef Václav Frič közreműködésével. František Novák, építész javaslatára, megpróbálták megnyerni a belépésre a *Matice česká* (*Cseh Matice*) alapítójának, Josef Rautenkrancnak Zürichben élő leszármazottját, aki azonban, közlése szerint, sem Konstanzban, sem Zürichben nem kapta meg a budapesti Beseda levelét, így belépni nem tudott. 1883 júniusában emlékezett meg a Česká beseda Tomášek, a „*Hej Slované*” kezdetű szláv himnusz szerzője működésének fél százados jubileumáról. Az egyesület ez alkalommal, a Beseda képviselőinek aláírásával ellátott, díszes oklevelet küldött Tomášeknek František Novákkal.

A Beseda tevékenysége tehát helyreállt, a Prágából Budapestre látogató cseh tanár, Blažek tiszteletére rendezett estélyen már 10 arany 30 krajcár gyűlt össze a tagok adományaiból, amit a Národní listy szerkesztőségén keresztül az *Ústřední matice školské* hoz juttattak el.⁹⁶⁷ 1884-ben pedig sikeres gyűjtést rendeztek Josef Slavík hegedűművész síremlékének felújítására, amit, a Cseh-szláv Munkásegylettel összefogva, mindenszentek napjára sikerült is befejezni. 1884. október 30-án, két órákor gyűltek össze a két egyesület tagjai a Kerepesi úti temetőben és az egyesületek nevével ellátott, cseh nemzeti színű szalaggal díszített koszorút helyeztek Slavík felújított síremlékére. Ezután Irma Reichová a budapesti királyi Operaház primadonnája helyezett virágokat a sírra. A két egyesület nevében Antonín Plzák mondott nemzeti szellemű beszédet, amelyben köszönetet mondott a felújításért és ismertette Josef Slavík életútját.⁹⁶⁸ 1884-ben ismét Bedřich Buchtát választották elnökkel.⁹⁶⁹ Az egyesület taglétszáma folyamatosan emelkedett, ami leginkább az Antonín Plzák és Antonín Keller által rendezett egyesületi programoknak volt köszönhető, amelyeket általában Laykam vendéglőjének helyiségeiben tartottak. Ezeken a rendezvényeken gyakran lépett fel az egyesület tagjaiból – Antonín Heller, Miloslav Lichart, Josef Janda és Antonín Plzák – szerveződött kvartett, adtak elő humoros jeleneteket és tartott előadást Antonín Plzák, illetve Jeník.⁹⁷⁰

A Beseda 1885 elején azonban újra válságba jutott. Bár a január 19-i közgyűlésen ismét elnökkel választották Buchtát, a közgyűlés döntésébe a tagság egy része nem törődött bele. Így új közgyűlés összehívását kezdeményezték, amelyet január 26-án tartottak meg.⁹⁷¹ Az egyesületi élet újjászervezésének feladata és az egyesületi élet legnagyobb nehézségének

⁹⁶⁶ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹⁶⁷ Z české besedy v Budapešti = Vlast', 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3-4.

⁹⁶⁸ Slavíkuv pomník v Pešti = Vlast', 1884. december 1., VIII. évf., 12. sz., 4.

⁹⁶⁹ Z Budapešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.

⁹⁷⁰ Z Budapešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.

⁹⁷¹ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

megoldása, megfelelő egyleti helyiség megtalálása már a František Novák elnök által irányított új vezetőség feladata lett.⁹⁷² Buchtának, az ellentétek elsímítása érdekében felajánlották az egyesület tiszteletbeli tagságát, aki azonban ezt annak ellenére elutasította, hogy az egyesület kéttagú küldöttsége kétszer is felkereste. A belső ügyek rendezése azonnal megkezdődött,⁹⁷³ a Beseda helyzetének megerősítése érdekében a választmány benyújtotta jóváhagyásra az 1884-es közgyűlés által elfogadott alapszabályokat, amelyet többszöri kiegészítés kérését követően csupán 1885 decemberében fogadott be a minisztérium.⁹⁷⁴ Az egyleti helyiség kérdését azonban továbbra sem sikerült megoldani, a Beseda régi, szerény helyiségében maradt.⁹⁷⁵ A korábban előfizetett újságokon túl a Zlatá Praha, a Věstník vídeňský, és – Valášek jóvoltából – a Politik, a Česká Politika, a Ratibor, illetve a Krakonoš és a Jevišťe – amelyeket L. Schnal és Josef Václav Frič rendelt meg a Besedának – járt az egyesület könyvtárába. Julius Grégr adományként a Národní listy féláron fizethették elő. Az egyesület könyvtára is jelentősen gyarapodott,⁹⁷⁶ és a berendezését is felújították. A taglétszám 77 volt, 75 rendes és 2 tiszteletbeli tag. Elkészítették a Beseda tagjainak jelvényeit is, amely a cseh oroszlánt és a cseh koronát ábrázolta és kaptak a tagok, az egyesületre utaló, névjegyeket is. Az egyesületi tagok képmását tartalmazó díszes egyesületi album kiadására is létrehoztak egy bizottságot.⁹⁷⁷ Az album azonban csak kevés tag küldte el fényképét, így kiadását végül elvetették.⁹⁷⁸

Az 1885-ös év különösen nagy jelentőséggel bírt a pesti csehek számára, leginkább az Országos Kiállítás miatt, amelyre szerte a cseh tartományokban hívták a cseh vendégeket a budapesti „*cseh klub és alap*” nevében, amely a budapesti csehek egyesületeit fogta össze, és amelyben a Beseda is tevékeny részt vállalt. Az Országos Kiállítás évében egymást követték a

⁹⁷² Z Budapešti = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.; Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹⁷³ Az 1885 elején kipattant viták elkerülése érdekében az egyesületi helyiségben panaszkönyvet és vendégkönyvet raktak ki. (Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.)

⁹⁷⁴ Budapesti Česká Beseda Cseh Egyesület MOL. K. 150-1886-VII-8-19859 1468 cs.

⁹⁷⁵ Elsőként Szikszay vendéglőssel tárgyaltak, sikertelenül, majd Wohlfart, Állomás utcai helyiségében tartottak néhány előadást, de végül ez sem bizonyult megfelelőnek. A Beseda hirdetésére hárman is jelentkeztek, de egyikük sem szolgált megfelelő ajánlattal. Végül Löffelmann helyiségébe költözött a Beseda, de a magas költségek miatt ezt is el kellett hagyniuk. Hasonlóan jártak az Opera és Lázár utca sarki helyiséggel is. Az Operaházzal szemben, a Tengerész utcában talált megfelelő helyet pedig a háztulajdonos nem engedte át a Besedának és Schweiger helyiségét, a Kalap utca sarkán, sem sikerült megszerezni. (Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.)

⁹⁷⁶ Az egyesület több könyvajándékot kapott a cseh tartományokból, Krčből Ř. Vitásek, Strážnicéből A. Blažková, Josef Blažek, A. Balíková, Smiřiceből M. Bičíková, Žižkovból F. Kopřiva, Prágából J. Navrátil, K. Rengl, O. Pěr és W. Schmid, Kolinból J. Navrátil, Vysoké Mýtóból A. Opletal és Ladislav Sehnal Jičínből. (Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 3.)

⁹⁷⁷ Az album megjelenéséről nincs tudomásunk.

⁹⁷⁸ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

Beseda rendezvényei, 1885. március 14-én a Széchenyi Kertben táncmulatságot,⁹⁷⁹ március 21-én pedig a Lövölde termeiben nagyszabású koncertet és mulatságot szervezett az ekkor már 120 taggal rendelkező Társaskör. A Lövöldében rendezett esemény nagyszámú hallgatóságot vonzott, megjelent itt Daniel Bachát szlovák evangélikus püspök, a turócszentmártoni szlovák Národnie noviny és több pesti lap szerkesztője is.⁹⁸⁰ A bevételből, amelyet az egyesület segélyalapja (*výpomocný fond*) kezelt,⁹⁸¹ az idősebb egyetemi tagokat támogatták, 70 arany, 76 krajcárt osztottak szét közöttük, 40 aranyat gyűjtöttek az *Ústřední matice školská*nak, dr. Jedliček smiřicei emlékművének felállítására pedig 30 aranyat.⁹⁸² Május 2-án a Szabó-udvarban tartotta legnépesebb mulatságát a Beseda, hiszen éppen az Országos Kiállítás megnyitásának napjára esett. Szeptember 28-án kizárólag a tagok részére szervezték a Kiállítás búcsúünnepségét, amelyen lezárták az *Ústřední matice školská* javára rendezett gyűjtést, ami 85 arany bevételt hozott. Az Országos Kiállításra látogató cseh csoportok közvetítésével a Beseda külföldön is ismertté vált, ezután szorosabb kapcsolatot tartott a külföldi cseh egyesületekkel is.⁹⁸³ Az év végén, december 6-án, Mikulás ünnepségre, majd szilveszteri mulatságra is sor került. Mindenszentek napján 1885-ben is megkoszorúzták, a Cseh-szláv Munkásegylettel és a lengyel egyesülettel közösen, Josef Slavík síremlékét, a gyászszalokat követően cseh és lengyel nyelvű beszédek is elhangzottak. A Beseda ismeretterjesztő előadásokat is szervezett, 1885. április 11-én Karel Sládkovičről, december 17-én pedig Prágai Jeromosról hallhattak előadást az egyetemi tagok.⁹⁸⁴

A Társaskör azt is fontosnak tartotta, hogy képviselje magát a jelentős cseh tartományokbeli eseményeken. A brünni Hlahol ünnepségén František Wurm vett részt a Besedától, a tagság táviratban fejezte ki részvételét Bedřich Smetana halálakor, és táviratban köszöntötte Emma Turolla első fellépését is a cseh Nemzeti Színházban, aki csehül válaszolt az egyesületnek. Szintén táviratban üdvözölték a brünni cseh színház megnyitását, a prágai királyi tudós társaság száz éves jubileumát és dr. Jedlička smiřicei emlékművének felavatását.⁹⁸⁵ Pravoslav Trojan 70. születésnapjára, a Prágából Brünnbe indított színházi különvonat tiszteletére és a kunštátí Podjebrád György szobor felavatására, illetve a mannheimi cseh egyesület jubileumi ünnepségére ugyancsak üdvözlőt küldtek.⁹⁸⁶

⁹⁷⁹ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹⁸⁰ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

⁹⁸¹ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3

⁹⁸² Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

⁹⁸³ A berlini cseh egyesület például tagjainak díszes tablóját küldte el a Besedának. (Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.)

⁹⁸⁴ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

⁹⁸⁵ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

⁹⁸⁶ Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2.

Az Operaház cseh vendégeit, Irma Reichovát és Broulíkot, Pestre érkezésükkor, az egylet háromtagú küldöttsége fogadta, Reichová első fellépésekor pedig cseh nemzeti színű szalaggal díszített babérkoszorút kapott az egylettől.⁹⁸⁷

1885 nyarán szerveződött meg a Beseda tagjaiból a cseh tekeklub, amely bevételét az *Ústřední maticének* ajánlották fel. A tekeklub bevételével is kiegészítve az azévi gyűjtést végül 100 aranyat küldhettek a Maticének, amellyel a Beseda alapító taggá vált. A Társaskör a Jan Žižka emlékmű felállítására létrehozott egyletnek is pártoló tagjává vált. A kör gyűjtést rendezett még a hořicei templom felépítésének javára, felvételét kérte a *Svaz zahraničňých spolků českých* (Külföldi Cseh Egyletek Szövetsége) szervezetébe, a bécsi *Komenský Iskolagylemek* pedig 6 aranyat adományozott. Decemberben további ajándékokat juttatott még az *Ústřední maticének* és a bécsi *Komenský Iskolagylemek*.⁹⁸⁸

Az 1885-ös év megmozdulásai nagyon fellendítették a Beseda működését, rendeződtek az előző időszak nézetletérései és rendbejöttek a pénzügyek,⁹⁸⁹ így az 1886. január 29-i közgyűlés lelkes hangulatban zajlott, František Novákot ismét elnökké választották és az egylet tiszteletbeli tagja is lett.⁹⁹⁰ Az egylet tagsága is gyarapodott, amint az a vezetőség névsorában feltűnő új nevekből is kitűnt.⁹⁹¹ Február 13-án meg is tartották az egylet első táncmulatságát, a VI. és VII. kerület felújított klubhelyiségében. A Beseda újra az elegáns pesti egyletekkel versengetett, táncestjét immár a pesti csehek mellett fontos magyar családok és a budapesti lengyelek is nagy számban látogatták. Az esten a három nép nemzeti táncát, a besedát, a mazurkát és a csárdást is előadták. A Társaskör ezzel is bizonyította, hogy legfőbb célja a nemzeti ellentétek csillapítása, a csehek (szlávok) és a magyarok közötti baráti viszony kialakítása. Ahogyan a mulatságról beszámoló cikk is írta: „... ezzel bebizonyosodott, hogy elvesztette hatását a bécsi sajtó bizonyos része által folytatott, az egyik nemzetiséget a másik ellen fordító pusztító, hogy az előítéleteket, az ellenségeskedést, ami valóban uralkodott, mesterségesen váltották ki és, hogy ma már az elismerés ösvényét vágjuk, hogy csak a fent nevezett nemzetiségek egyetértő együttélése tudja visszaverni az idegenkedés hullámveréseit. Így halad előre a Beseda, – amely már nagy munkát végzett az idegen ajkú lakosság között – sikeres léptekkel, kitűzött feladata felé, kebelébe gyűjteni az egész művelt

⁹⁸⁷ Čechové v Pešti = *Vlast'*, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

⁹⁸⁸ Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2-3.

⁹⁸⁹ Az egylet bevétele 732 arany, 19 krajcár volt, kiadása pedig 607 arany, 67 krajcár, tehát 124 arany 52 krajcár maradt az egyleti pénztárban, az 1884-es évből maradt 320 arany, 70 krajcár mellett, így 445 arany 22 krajcár volt az egylet készpénze. (Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 3.)

⁹⁹⁰ Az egylet a prágai Farský cégnél díszes oklevelet készíttetett részére, amelyet 1886. április 11-én négytagú delegáció nyújtott át. (Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.)

⁹⁹¹ Z Budapešti = *Vlast'*, 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 3.

budapesti közönséget, megszerezve magának és a cseh nemzetek is a külföld olyan elismerését, amit az teljes joggal, tekintettel múltjára és jelenére, megérdemel.”⁹⁹²

1886 elején ismét fontos változások következtek be a Besedában, az egyesület pénztárosa és ügyvivője, František Bořivoj Wurm elutazott Budapestről,⁹⁹³ így május 12-én rendkívüli közgyűlést kellett összehívni. Ügyvivővé František Votrubát, pénztárossá Rudolf Linhartot választották.⁹⁹⁴ 1886. május 14-én búcsúünnepséget tartottak Wurm tiszteletére, amelyre a lengyel egyesületek és a Cseh-szláv Munkásegylet tagjai is ellátogattak. Wurmot, indulásakor, az állomásra is kikísérte az egyesület küldöttsége.⁹⁹⁵ A közgyűlésen beszámoltak még az egyesület tevékenységeiről,⁹⁹⁶ az 1886. április 16-án tartott táncmulatsággal egybekötött *jour fix*ről, de a legfontosabb döntések a Társaskör saját lapjának megalapítása és új egyesületi helyiség bérlése voltak.⁹⁹⁷ „*A budapesti Cseh Társaskör Közlönye*” (*Věstník České Besedy v Budapešti*) című lapot az akkor még Budapesten tartózkodó, František Bořivoj Wurm szerkesztésében jelentették meg először.⁹⁹⁸ Az első számot 1886. március 15-én adták ki.⁹⁹⁹ A lapban, amelyet budapesti, cseh nyelvű, politikai lappá kívántak fejleszteni, egyenlőre csupán egyesületi híreket és rövid ismertetéseket közöltek, „*Feladatunk*” (*Náš úkol*) címmel az egyesület tervei és a tagok feladatai jelentek meg, de cikkek szóltak a lapban a cseh zenéről is (*O české hudbě*) és beszámolók a cseh sajtóban megjelent érdekesebb írásokról, illetve a közelmúltban kiadott cseh könyvekről „*Irodalom*” (*Písemnictví*) címmel. Azok az érdeklődők, akik befizették az évi 2 arany tagdíjat, ingyen jutottak a Közlönyhöz.¹⁰⁰⁰ A lap kiadását elsősorban az indokolta, hogy a tagság nagy része messze lakott az egyesulettől, így csak igen ritkán tudott részt venni annak programjain és fokozatosan elmaradt a Besedából. E tagok eddig csupán a mulatságokról kaptak meghívót, amelyekre néha el sem tudtak menni, ezért úgy érezték, hogy hiába fizetik az éves tagdíjat és kiléptek. Az egyesületi helyiség kérdésében is sikerült dönteni,

⁹⁹² „...čimž osvědčeno bylo, že pusté štvání jedné národnosti proti druhé, provozované jistým druhem žurnalistiky vídeňské přestalo již mít svých účinků, že ony předsudky, ona nepřátelství, jež skutečně panovala, byla uměle vyvolávána a že dnes prokřestilo si již cestu uznání, že pouze svorné spolupůsobení jmenovaných národností odraziti může příboj cizáctva. Tak kráčí Beseda, dobyvši si již z velké části půdu mezi obyvatelstvem jiného jazyka, zdárným krokem za úkolem jí vytknutým v před, soustřediti totiž veškeré vzdělané obecnstvo budapešťské v lůně svém a zjednati sobě a tím i národu českému uznání ciziny takového, jakéž plným právem vzhledem k minulosti i přítomnosti zasluhuje.“ (Z Budapešti = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 3.)

⁹⁹³ Wurm a Slavia Biztosítótársaság hivatalnokja volt és azért kellett elhagynia Budapestet, mert a Slavia felszámolta itteni fiókját.

⁹⁹⁴ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

⁹⁹⁵ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

⁹⁹⁶ Új egyesületi könyvek beszerzéséről, a zongora megjavításáról, könyvtári rend elfogadásáról, az 1885-ös éves jelentés kinyomtatásáról és a eljuttatásáról a tagoknak. (Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.)

⁹⁹⁷ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

⁹⁹⁸ „Česká Beseda“ v Budapešti = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.

⁹⁹⁹ Z Budapešti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

¹⁰⁰⁰ „Česká Beseda“ v Budapešti = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.

miután az egyesület megállapodott Kurz vendéglőssel és kibérelte annak Nagydíófa utca 28. szám alatti helyiségét. Az egyesületi helyiség üzemeltetője Valášek lett, aki már több éve látta el ezt a feladatot.¹⁰⁰¹ 1886 elején megkezdődött a táncoktatás és folytatódott az énektanítás is a tagok számára, akik több, baráti egyesület ünnepségén és a március 15-i, magyar nemzeti ünnepen is részt vettek, amelyre először hívták meg a Besedát. Az egyesület belépett a Podjebrád György emlékművének felépítésére létrehozott egyesületbe. Az egyesületi pénztár is jelentős bevételeket könyvelhetett el. Így az ügyvezető méltán számolhatott be e szavakkal a tevékenységről: „Besedánk biztos léptekkel halad tovább előre, eltaszítva közben az elévétel akadályokat, tiszteletet és elismerést szerezve úgy a Besedán kívüli honfitársainktól, mint más nemzetek egyleteitől, egyéneitől és bátran állíthatjuk, hogy tartva az eddigi útírányt a Beseda azzá válik, ami egykoron már volt, egész Budapest vezető egylete lesz, amelyre mindannyian joggal lehetünk büszkék.”¹⁰⁰²

A következő években az immár a Szerecsen utcában, Petanovics József vendéglőjében működő,¹⁰⁰³ Beseda aktivitása azonban kissé alábbhagyott, bár továbbra is rendszeresen szerveztek dalesteket, szavalással egybekötött irodalmi és ismeretterjesztő előadásokat, vacsorákat, illetve folytatódott a táncoktatás is.¹⁰⁰⁴ Nagyobb szabású esemény viszont csak a három hónapos előkészület után rendezett, 1888. február 4-i cseh bál volt. A nagy bevételt is hozó¹⁰⁰⁵ farsangi bálon már nem csupán az egyesület cseh tagjai táncolták az időközben igen népszerűvé vált besedát, hanem a magyar vendégek is.

Ekkoriban vetődött azonban fel először komolyabban a nemzetiségi ellentét kérdése. A Beseda esetében e kérdés azért is különösen fontos, mivel ez volt az a budapesti cseh egyesület, amelyik, a csehek közösségi életének szervezése mellett, a nemzetek közötti ellentétek mérséklését, elsősorban a cseh-magyar viszony kedvező alakítását is céljával tűzte ki. Az ellentétek nem is a magyarokkal, inkább a többi budapesti cseh egyesülettel jelentek meg. Olyan vélemények hangzottak el, hogy a Beseda minden évben megrendezett, Budapest egyik legszebb termében, a város egész közössége számára tartott bálja, a sok nem cseh nemzetiségű vendég, elsősorban a jeles magyar személyiségek, például Rath főpolgármester

¹⁰⁰¹ Z Budapesti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.

¹⁰⁰² „Beseda naše kráči tudíž pevným krokem stále v před, odstrašujíc při tom nahodilé překážky a dobývajíce si vážnosti a úcty jak u rodáků mimo Besedu stojících, tak i spolků a jednotlivců národností jiných a směle můžeme tvrditi, že při zachováání dosavadní cesty za nedlouho Beseda stane tam, kde jednou již stávala, že stane se předním spolkem budapešským vůbec, na kterýž pak vším právem hrdými moci býti budeme.“ (Z Budapesti = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.)

¹⁰⁰³ A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888

¹⁰⁰⁴ Z Budapesti = Vlast', 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.

¹⁰⁰⁵ A teljes nyereség 53 arany 1 krajcár volt. (Z Budapesti = Vlast', 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.)

miatt, már nem is cseh, szláv rendezvény.¹⁰⁰⁶ A Beseda viszont továbbra is rendszeresen áldozott cseh nemzeti célokra, a farsangi bál bevételéből 5 aranyat az opavai gimnázium és a *Női Iparegylet (Ženský výrobní spolek)* javára küldtek el és Sklenářová-Malá asszony külön ünnepséget is szervezett, hogy az itt befolyt összeget, 20 aranyat, Prágába juttassa. Folyamatosan gyűjtöttek az *Ústřední matice školská* és a bécsi *Komenský Iskolaegylet* javára is. Lelkesen működött az egylet énekkara is,¹⁰⁰⁷ de mivel a karvezetőt a hivatal vizsgák letételére kötelezte, így az énekkar nyilvánosan nem léphet fel egy ideig. Az egylet könyvtára továbbra is gyűjtötte a cseh lapokat és megrendelte az Ottův slovník naučnýt, a Slovanstvo ve svých zpěvech és a Matice lidu című kiadványokat is.¹⁰⁰⁸

1888 végén azonban nagy meglepetést keltett, hogy a Besedát, a pesti csehek legnépesebb egyletét, hirtelen fel kellett oszlatni. A jogi szabályozás szerint ugyanis Magyarországon idegen állam polgárai, akik nem magyar állampolgárok, nem hozhattak létre egyleteket. Ez azt a furcsa állapotot eredményezte, hogy a pesti cseh egyletek jóváhagyott alapszabály nélkül működtek, és a rendőrhatalóságot közgyűlésükről mindig tájékoztatniuk kellett. Ezt a tájékoztatást mulasztották el 1888 második felében, kérték viszont az alapszabály jóváhagyását.¹⁰⁰⁹ Az eredmény azonban az egylet feloszlása lett, az alapszabályokat ugyan elfogadhatónak minősítették és a főkapitányság sem talált az egylet tevékenységében, politikai szempontból, semmi kivetnivalót, de mivel fény derült arra, hogy az egylet évekig jóváhagyott alapszabályok nélkül működött, a feloszlás mellett döntött a Belügyminisztérium.¹⁰¹⁰ A Beseda tagsága nem tekintette véglegesnek az egylet megszűnését és reménykedett működésének gyors felújításában.¹⁰¹¹

Az egylet vezetősége először egy teljesen új egylet felállításában látta a megoldást, ezért Sokol Tornaegylet alapítását kezdeményezték, amibe a Munkásegyletet is be kívánták vonni.¹⁰¹² Egy rendőrségi jelentés szerint rövid ideig az ugyancsak a Beseda egykori

¹⁰⁰⁶ A nagyszabású bál megrendezésére külön bizottságot hozott létre az egylet. A bál elnöke J. Skoupil volt, a rendezőbizottság élére pedig felesége került, a bál másik elnöke az egylet elnöke, Hruška volt. A bizottság további tagjai: az egylet ügyvezetője Schejbal, Holman, Peruc, Karásek, Plánička, Konětopský, Jedlička, Sklenský, Hrnčíř, Čermák, Švejtil és Rayman. (Z Budapesti = Vlast', 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.)

¹⁰⁰⁷ 21 kardalt és 4 jelenetet tanultak be Paukner-től. (Z Budapesti = Vlast', 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.)

¹⁰⁰⁸ Z Budapesti = Vlast', 1888. június 1., XII. évf., 2. sz., 5.

¹⁰⁰⁹ Naše = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.

¹⁰¹⁰ Beniczky Ferenc államtitkár levele a főkapitányi hivatalhoz 1888. október 26. BFL eln. res. irat. 303/1888; A fővárosi tanács levele a főkapitányi hivatalhoz a Česká Beseda feloszlásáról 1888. november 22. BFL eln. res. irat. 328/1888

¹⁰¹¹ Naše = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.

¹⁰¹² Z Budapesti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5-6.

helyiségeiben működő szlovák egyesület, a *Slovenský Spolok* keretében találkoztak titokban a Társaskör korábbi tagjai.¹⁰¹³

A Beseda végül 1889 nyarán mégis változatlan formában folytathatta tevékenységét, mivel a Belügyminisztérium elfogadta az alapszabályokat és az április 17-i közgyűlésen a tisztségviselőket is megválasztották. Az egyesület elnöke ismét František Novák lett.¹⁰¹⁴ Az újrainduló Beseda továbbra is az Andrássy úton, a Petanovics vendéglőben működött.¹⁰¹⁵ Az egykor legnagyobb pesti cseh egyesület, a Beseda rövid kényszerszünet után tehát teljesen újjászervezte tevékenységét. A közgyűlésen ünnepélyesen felolvasták az egyesület tevékenységét engedélyező minisztériumi határozatot. Ezzel a Társaskör vált az egyetlen budapesti cseh egyesületté, amelynek minisztériumi jóváhagyással rendelkező alapszabálya volt. Az újjáalapított egyesületbe 28 tag lépett be, a taglétszám azonban hamarosan 41-re emelkedett, ami azonban azt mutatta, hogy a korábbiakhoz képest igencsak lecsökkent az egyesületi tagság. Az egyesületi élet viszont igen pezsgő módon indult. A többi külföldi egyesülettel történő kapcsolattartásra önálló sajtómunkási posztot hoztak létre, az egyesület sajtója Jaroslav Hollmann lett. Megalakították a „*Cseh Vitézek*“ („*Bohatýři čeští*”) nevű szervezetet, Jan Salaba vezetésével, amely az egyesületi élet felélénkítése céljából, a korábbi Szórakoztató Szakosztály feladatát ellátva, a szórakoztató programokat szervezte és a választmányhoz hasonlóan kéthetente ülésezett.

A megfelelő egyesületi helyiség kérdése is hamarosan megoldódott, a szeptember 25-én tartott rendkívüli közgyűlés elfogadta, hogy ismét a Nádor utcai *Tigris Szálló* helyiségébe költözzenek.¹⁰¹⁶ Rövidesen pedig saját helyiséget is sikerült újra szerezni, egy Újvilág utcai lakásban szervezte ezután az újabb virágzásnak indult egyesület a programjait.¹⁰¹⁷ Pünkösdkor Gödöllőre szerveztek kirándulást, augusztus 4-én pedig Káposztásmegyerre. Augusztus 14-én, ünnepélyes keretek között, elbúcsúztatták a Budapestről elutazó Leopold Perucot, aki sokáig igen tevékeny tagja volt az egyesületnek. Helyére Jan Šimannt választották. Az ősz elején, október 27-én, került sor a Szent Vencel napi táncmulatságra. Az ezen rendezett tombola bevételét, mint rendszeresen, az Ústřední matice školská és a bécsi Komenský Egyesület javára ajánlották fel. Az ünnepi cseh kalácsokat Bedřiška Lukešová sütötte, ünnepi beszédet pedig O. Till mondott.

E rendezvényeken azonban továbbra is igen csekély számban vettek részt a pesti csehek, mivel a Beseda tevékenységének rövid szüneteltetése a többi cseh egyesület felé terelte

¹⁰¹³ *A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888*

¹⁰¹⁴ VOTRUBA, František: *Z Budapešti = Vlast'*, 1889. július 1., XIII. évf., 3. sz., 6.

¹⁰¹⁵ VOTRUBA, 1889, 6.

¹⁰¹⁶ *Z Budapešti = Vlast'*, 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.

¹⁰¹⁷ *Česká Beseda = Vlast'*, 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

őket.¹⁰¹⁸ Főként a Cseh-szláv Munkásegylet profitált a Beseda kényszerű szüneteltetéséből. Mivel komoly verseny indult meg a tagokért az egyletek között, a Beseda ezért igyekezett szórakoztató programjait mindig valamivel előbb megtartani, mint a többiek.

1890-ben az összes budapesti cseh egyletet a csehországi, prágai árvíz híre foglalkoztatta. A Beseda először nyáron, augusztus 7-i, szentendrei kirándulásán rendezett gyűjtést, ahol 10 arany gyűlt össze, majd a Szent Vencel napját megelőző szombaton rendezett táncmulatságon szintén az árvíz károsultjai javára gyűjtöttek. A korábbi 10, illetve 20 arany felajánlást ennek 240 arany bevételével tudták kiegészíteni, így a prágai Národní listyhez végül összesen 270 aranyat juttattak el.¹⁰¹⁹ Ebben az évben költözött a Beseda új egyleti helyiségbe, mivel az Újvilág utcai helyiség bérletét felmondták és a Két Medve vendéglő, ahol ideiglenesen működött az egylet, egyáltalán nem felelt meg a tagságnak. A Beseda új székhelye a Soroksári út 16. szám alatt, Szcepanovský¹⁰²⁰ *Két Korona Szállójának* (*U dvou korun*) vendéglőjében volt,¹⁰²¹ ahol három nagy helyiségben rendezhettek már színes programokat.¹⁰²² Az élénk egyleti életnek köszönhetően, annak ellenére, hogy a Slavie megszűntette budapesti fiókját és ezzel sok tagját elveszítette az egylet, mégsem került válságba a Beseda.¹⁰²³ 1890-ben, november 22-én és 27-én, koncertezett Budapesten František Ondříček, a híres cseh hegedűművész, Antonín Dvořák tanítványa. Első fellépése alkalmával hatalmas babérkoszorút adtak át neki a Társaskör tagjai, amelynek piros-fehér szalagján a „*A nagy mesternek – a pesti csehek*” („*Velkému mistru – Čechové v Budapešti*“) felirat szerepelt. A koncerteket követően Ondříček a pesti csehek, a Beseda tagsága körében töltötte estéit, mivel az egylet elnöke, František Novák közeli barátja volt a cseh hegedűművésznek.¹⁰²⁴

A Beseda a kilencvenes évek elejétől, mivel a tagság ismét fogyásnak indult, egyre szerényebben működött, csupán az új egyleti helyiségben, az Újvilág utca 11-ben kialakított állandó színpadon rendeztek rendszeres előadásokat, a pesti csehek számára, akik azonban

¹⁰¹⁸ HOLLMANN, 1889, 5.

¹⁰¹⁹ Z Budapešti = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.

¹⁰²⁰ Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1892. december 1., XVI. évf., 11. sz., 4.

¹⁰²¹ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

¹⁰²² Z Budapešti = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4. Ugyanitt működött a budapesti lengyel egylet (Stowarzyszenia Polaków w Budapeszcie) is, amelynek Jókai Mór is tiszteletbeli tagja volt. (*Sprawozdanie Rady Gospodarzej Stowarzyszenia Polaków w Budapeszcie za czas od dnia 1^{go} Lutego 1886 do 31 Maja 1887 r., przedstawione na Walnem Zgromadzeniu członków, odbytem w dniu 19^{go} Czerwca 1887. OSZK Aprómyotatványár, Szláv anyag*) Mindkét egylet ugyanakkor, szombat este tartotta hivatalos óráit. (Budapesti czim és lakjegyzék. IX. évf., 1896-97, 249.)

¹⁰²³ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

¹⁰²⁴ Z Budapešti = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.

már zömmel más egyletek tagjai voltak.¹⁰²⁵ A kör tagsága is átalakult, már főként cseh iparosokból, iparossegédekből állt, a rendezvényeiken pedig nagy számban vettek részt a cseh munkásegyletek, az Első Cseh Munkásegylet és a feloszlatott Svornost egykori tagjai is. A tagság összetétele felkeltette a rendőrség érdeklődését is és ebben az időben állandó megfigyelés alatt tartották a Beseda rendezvényeit.¹⁰²⁶ A Társaskör ekkoriban valóban bekapcsolódott a budapesti cseh munkások mozgalmába, az általa üzemeltetett „*cseh alap*” célja kifejezetten a politikai okok, szervezkedés miatt nehéz helyzetbe került cseh munkások anyagi segélyezése volt.¹⁰²⁷ Az 1894. december 7-én tartott Mikulás ünnepségen két vígjátékot mutattak be, a „*Vén csoroszlya*” („*Stará škatule*”) és a „*Bolondokháza a földszinten*” („*Blázinec v prvním poschodí*”) címűt.¹⁰²⁸ Igyekeztek azonban komolyabb cseh darabokat is színre vinni, bemutatták például a *Václav Hrobčický z Hrobčie*, a *Zvíkovský rarášek* (*Zvíkovi manó*) és a *Paní mincmistrová* (*Pénzverőné*) című műveket is.¹⁰²⁹

1895-ben szinte elkeseredett tagtoborzásba kezdtek. Megrendezték a szokásos egyleti programokat, amelyeket igyekeztek minél szélesebb körben meghirdetni, de a taglétszám emelése érdekében felvették a személyes kapcsolatot a Budapesten kívül élő csehekkel és az egylet korábbi tagjaival is.¹⁰³⁰ A Beseda működésének megújítására tett kísérletek azonban hiábavalónak bizonyultak, 1896-ban a megszűnés szélére került a megcsappant tagságú egylet. Ebben az évben költöztek el Budapestről legnagyobb számban a cseh középosztály tagjai, így a Beseda szinte teljes választmánya is. Az egyletnek helyiségeit is el kellett hagynia, és mivel a millenáris kiállítás miatt – a szállók helyiségeit, a nagyszámú vendégseregére számítva, egyleteknek ebben az évben nem adták bérbe – nem lehetett helyiséghez jutni, a megmaradt tagság minden alkalommal másik vendéglőben találkozott.¹⁰³¹ Ez azt eredményezte, hogy sokáig nem sikerült állandó helyiséget találni, 1898-ban a Beseda székhelye a Lipót tér 11-ben, a Posch Vendéglőben volt,¹⁰³² 1899-ben viszont már a Nádor utca 24-ben, a Pachtler vendéglőben.¹⁰³³ 1901-ben pedig a Hotel Jägerhornban, a Kishid utca 5-ben.¹⁰³⁴ A Beseda ennek ellenére rendszeresen szervezett összejöveteleket, amelyeket a budapesti cseh közösség igen nagy számban látogatott.

¹⁰²⁵ Česká beseda v Budapešti = Vlast', 1895. január 1., XIX. évf., 1. sz., 4.

¹⁰²⁶ Aszalay Antal detektív jelentése 1891. március 10. BFL eln. res. irat. 74/1891; A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Beseda megfigyeléséről 1891. április 16. BFL eln. res. irat. 74/1891

¹⁰²⁷ Aszalay Antal detektív jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890

¹⁰²⁸ Česká beseda v Budapešti = Vlast', 1895. január 1., XIX. évf., 1. sz., 4.

¹⁰²⁹ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

¹⁰³⁰ Následování hodno = Vlast', 1896. március 1., XX. évf., 3. sz., 4.

¹⁰³¹ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

¹⁰³² Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.

¹⁰³³ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1899. április 1., XXIII. évf., 4. sz., 5.

¹⁰³⁴ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 4.

Végül sikerült állandó egyleti helyiséget bérelni a Dorottya utca 2-ben, az első osztályú *Magyar Király Szálló*ban, ahol szombatoként tartották a rendszeres egyleti találkozókat.¹⁰³⁵ Itt érte az egyleti tagságot a szomorú hír, hogy 1903. január 25-én, Budapesten, elhunyt František Novák, építész, a Beseda korábbi tevékeny tagja, aki a budapesti Sokolban is megalakulása óta dolgozott. Novákot szülővárosában, a csehországi Táborban temették el.¹⁰³⁶ Holttestét az egylet két tagja is elkísérte Csehországba, a temetésén pedig a Beseda ügyvezetője is búcsúbeszédet mondott. 1903. október 17-én a budapesti egyleti helyiségben emlékvacsorát rendeztek a tiszteletére.

A századfordulón a Beseda tevékenysége azonban már ismét a régi volt. Ezt egy jelentős cseh kulturális eseménynek köszönhették. Az egylet tagsága ugyanis Budapesten üdvözölhette a brünni Nemzeti Színház társulatát, akik 10 alkalommal is vendégszerepeltek a városban. A társulat fellépésének szervezésében a Beseda lehetőséget látott korábbi szerepének visszaszerzésére a budapesti társasági életben, így saját tagságán túl meghívókat küldött szét a többi pesti szláv egyletnek is. A vendégszereplés nagy sikerrel zárult, az előadásokra sok magyar néző is ellátogatott. Az előadásokat követően pedig az egész társulatot ünnepi vacsorán látta vendégül helyiségében a Beseda. Az egylet, 200 forint hozzájárulással a brünni Nemzeti Színház pártoló tagja is lett, és a trutnovi színházat is segítette. Szintén a Társaskör kezdeményezésére látogatott Budapestre Heritesová hegedűművész, és Jan Kubelík, akik önálló koncertjeik után szintén az egylet vendégei voltak. Az ismét magára talált Beseda 1903. december 5-én már jól sikerült Mikulás ünnepséget szervezett a pesti cseh közösség számára, amelyen a legnagyobb sikert az egylet vonózenekara aratta. 1904. január 30-án ünnepelték meg a Royal Szállóban a Beseda fennállásának 30. évfordulóját.¹⁰³⁷ 1904. november 5-én nagy sikerű Dvořák estet tartottak a kör szervezésében, december 3-án pedig a Tiszti Kaszinóban rendezték meg a Mikulás ünnepséget.¹⁰³⁸ 1907-ben már a Szabadság Nagyvendéglőben (Grand Restaurant) találjuk a Beseda székhelyét, a Szabadság tér 7. alatt, a Sas utca sarkán.¹⁰³⁹ 1908-ban azonban már Élő József címén, a Teréz körút 43-ban működött az egylet,¹⁰⁴⁰ ahol az első ismert rendezvénye az 1911. december 10-i szokásos Mikulás ünnepség volt, amelyen az összes budapesti cseh és sok szláv értelmiségi is részt vett. Az esten cseh zongoradarabok hangzottak el és cseh dalokat adtak elő, majd humoros Mikulás program következett, ajándékosztással, végül pedig a

¹⁰³⁵ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2.

¹⁰³⁶ František Novák = Vlast', 1903. március 1., XXVII. évf., 3. sz., 5.

¹⁰³⁷ Česká Beseda = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2-3.

¹⁰³⁸ Z Budapešti = Vlast', 1904. december 1., XXVIII. évf., 12. sz., 3.

¹⁰³⁹ Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1907. július 1., XXXI. évf., 7. sz., 6.

¹⁰⁴⁰ Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1908. december 1., XXXII. évf., 12. sz., 5.

katonazenekar zenéje mellett táncmulatság. A Beseda a Budapestre látogató csehek számára is ajánlotta egyleti helyiségében rendezett összejöveteleit, illetve az egyleti helyiséggel szemben, a Nyugati pályaudvarhoz közel eső, Terminus kávéházban, tagjaiból álló, minden nap ott található cseh társaságot.¹⁰⁴¹ 1911-ben a Magyar-cseh Iparbank megalakulásakor úgy tűnt, hogy ismét több cseh hivatalnok költözik Budapestre, így a Cseh Társaskör nagy reményekkel ünnepelhette meg 40 éves fennállását, 1912. november 16-án, a Vigadóban. Az ünnepi hangversenyen a bécsi Lumír cseh dalegylet vendégszerepelt.¹⁰⁴²

Az első világháború kirobbanását követően viszont a Beseda gyakorlatilag beszüntette tevékenységét. Részt vett ugyan a cseh katonák részére szervezett gyűjtésben, de ezt a rendőrség leállította. Utolsó elnöke, a harmincöt éve Budapesten élő Pavel Pilát (Pilát Pál), akinek a Liszt Ferenc téren volt hegedűböltje, 1918 őszén már nem hitt a cseh-magyar közeledésért szerveződött Beseda jövőjében és rezignáltan érvelt a háború következtében kényelmetlen helyzetbe került budapesti csehek gyors asszimilációja mellett.¹⁰⁴³

VI.3.2.2. Az Első Cseh-szláv Munkásegylet (I. československý dělnický spolek)¹⁰⁴⁴

A bécsi Csehszláv munkásegylettel egy időben alapított pesti cseh munkásegylet a legkorábbi külföldön alapított cseh egyesületek közé tartozott. Tagsága kezdetben inkább a középosztályhoz tartozó pesti csehekből, főként önálló iparosokból és egyetemistákból állt.

A Munkásegylet alapítói első összejövetelüket 1868. október 12-én tartották,¹⁰⁴⁵ az egylet pedig 1868. november 17-én született meg,¹⁰⁴⁶ a cseh Martin Poduška vendéglőjében, a Dob utcában (Tribunová ulice).¹⁰⁴⁷ Már 1868. október 19-én tartottak egyleti találkozót,¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴¹ Česká beseda v Pešti = Vlast', 1911. február 1., XXXV. évf., 2. sz., 6.

¹⁰⁴² *A Česká beseda jubileumi hangversenyének meghívója. OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag*

¹⁰⁴³ JOBBÁGY, 1918, 9-10.

¹⁰⁴⁴ Az egylet elnevezése többször változott, 1871-ig viselte az Első Cseh-szláv Munkásegylet (I. československý dělnický spolek) nevet, majd – a szlovák munkások nagyszámú csatlakozását követően, elsősorban a pesti szlovák sajtóban – Első Csehszláv Munkásegyletnek (I. československý dělnický spolek) nevezték, amit 1886 után Első Budapesti Cseh Munkásegylet (I. český dělnický spolek v Budapešti) változtattak.

¹⁰⁴⁵ Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 4.

¹⁰⁴⁶ Z Budapešti = Vlast', 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹⁰⁴⁷ Budapešť = Vlast', 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.

¹⁰⁴⁸ BACHMAN, 1888, 7.

de a Munkásegylet hivatalos megalapítására csak 1869-ben került sor.¹⁰⁴⁹ Január 6-án rendezték első közgyűlését.¹⁰⁵⁰ A pesti Cseh-szláv Munkásegylet nevet kapott egyesület első székhelye a Nagymező utca 20. alatt, František Svoboda vendéglőjében volt,¹⁰⁵¹ ahol 1871. augusztus 19-én volt az egylet első rendezvénye.¹⁰⁵² A 110 tagú egylet első elnöke Ondřej Jankovič lett.¹⁰⁵³ Az alapszabályokat 1871 januárjában dolgozta ki az egylet két tagja, František Sláma és Josef Kotlář.¹⁰⁵⁴ A Belügyminisztérium azonban nem hagyta jóvá és márciusban visszaküldte átdolgozásra, további feltételként pedig kétszáz fős tagságot írt elő az egylet engedélyezéséhez. A Munkásegylet így elfogadott alapszabályok nélkül működött tovább.¹⁰⁵⁵ Az alapszabályok kérdése később komoly problémákat okozott az egyletnek, a tagság véleménye azonban már ekkor is megoszlott, egy részük amellett érvelt, hogy amennyiben az egyletet a cseh Oulhoz hasonló szövetségzé alakítanák át, nem lenne szükség alapszabályokra, a többség viszont kitartott az alapszabályok elfogadtatása mellett.¹⁰⁵⁶

1871 novemberében az elnök, Jankovič kezdeményezésére a Munkásegylet szervezte meg Josef Slavík síremlékének átvitelét a Kerepesi temetőbe és rendezett ünnepséget a cseh hegedűművész emlékére.¹⁰⁵⁷ Ennek 207 arany, 70 krajcár költségét a pesti csehek, főként a Munkásegylet tagjai adományaiból fedezték.¹⁰⁵⁸ Az igen népes tagsággal működő egylet 1873-tól rendelt meg cseh lapokat, szórakoztató és ismeretterjesztő könyveket a könyvtára számára és kezdett tagjai számára segélyeket folyósítani.¹⁰⁵⁹ 1873-ban, a Budapesten tartózkodó Frič kezdeményezésére a Besedával közösen, több szlovák résztvevővel, megemlékeztek a cseh nemzeti ébredés nagy alakjáról, Josef Jungmannról. Az ünnepségen Frič és Bohumil Novák mondott beszédet és leleplezték az erre az alkalomra elkészült, Jungmann ábrázoló festményt is. A mintegy száz tag többségét a Pesten élő csehek tették ki, és csupán néhányan származtak más szláv nemzetekből, elsősorban a szlovákság köréből, hiszen az egylet mindvégig inkább a csehek nemzeti és önszegélyző körékként működött,

¹⁰⁴⁹ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

¹⁰⁵⁰ BACHMAN, 1888, 7.

¹⁰⁵¹ VESELÝ, Josef: z Budapešti = Vlast', 1900. május 1., XXIV. évf., 5. sz., 3.

¹⁰⁵² BACHMAN, 1888, 7.

¹⁰⁵³ MACHATKA, Oswald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868-1890 = Časopis Matice moravské, LXXII. évf., 1953, 254, 256.

¹⁰⁵⁴ BACHMAN, 1888, 8.

¹⁰⁵⁵ MACHATKA, 1953, 256.

¹⁰⁵⁶ BACHMAN, 1888, 12.

¹⁰⁵⁷ Český slavnost v Pešti = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.

¹⁰⁵⁸ BACHMAN, 1888, 8.

¹⁰⁵⁹ VESELÝ, 1900, 3.

semmint valódi munkásszervezetként. Segélyek mellett alacsony kamatú kölcsönökkel is igyekeztek segíteni a tagságot és a Budapesten átutazó cseh kivándorlókat is segítették.¹⁰⁶⁰

Már 1870-től voltak szlovák tagjai is az egyesületnek számuk azonban sosem volt jelentős. Legfontosabb szerepet 1873 és 1878 között játszottak, amikor az egyesület elnöke a szlovák Jozef Strakovič jogászdoktor volt¹⁰⁶¹ és tag volt a budapesti szlovákság vezető személyisége, Ján Bobula építész is. Bobula ekkor javasolta is, hogy az egyesület nevét változtassák meg csehszlovákokra. Ezt követően mindkét elnevezéssel, *Első Csehszláv Munkásegylet* (*I. československý dělnický spolek*), *Első Csehszlovák Munkásegylet* (*I. československý dělnický spolek*), találkozhatunk, utóbbival elsősorban a pesti szlovák sajtóban.¹⁰⁶²

Az egyesületnek 1874. március 16-tól működvelő szintársulata is volt, Josef Veselý vezetésével, amely minden második héten tartott előadást. A színpadot František Svoboda Nagymező utca 11. alatti házának udvarán állították fel.¹⁰⁶³ A Munkásegylet tisztségviselőiről az egyesület közgyűléseiről írott rendszeres beszámolókból értesülhetünk. 1878-tól az egyesület elnöke dr. Josef Strakovič volt, az elnökhelyettes pedig František Fišer. Az egyesület első titkára Josef Veselý lett.¹⁰⁶⁴ Az 1879. január 6-i közgyűlésen arról döntöttek, hogy a rossz tapasztalatok miatt felhagynak a kölcsönzéssel, a rendezvények bevételéből, például az ebben az évben a Besedával közösen rendezett Szent Vencel napi mulatságából, megkezdődött az egyesületi könyvtár kialakítása.¹⁰⁶⁵ A Munkásegylet 1880. január 3-án, délután három órakor

¹⁰⁶⁰ MACHATKA, 1953, 261.

¹⁰⁶¹ ZAPLETAL, Vladislav: Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893-1900. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica XIV., Praha, SPN, 1969, 5.

¹⁰⁶² Uo., 254.

¹⁰⁶³ BACHMAN, 1888, 13. A Munkásegylet szintársulata (tagok: Josefa Nachbaurová, Franta Beneš, J. Černý, J. Doležal, Adolf Faltus, B. Fišerova, Irma Geislova, Antonín Hobl, Josef Holub, A. Herger, František Húza, K. Kavan, Heřman Klos, M. Kuklova, M. Kovářikova, A. Málkova, František Martinek, L. Pěnkava, V. Řehák, B. Seider, A. Svobodova, Jan Ulč, Rozalia Veinerova, Josef Veselý, Jan Vlasák) a következő darabokat adta elő: 1874. május 3. „*Řemeslnická merenda*“ (Iparos mulatság) komikus életkép egy felvonásban, 1874. május 25. „*Kralodvorský Rukopis*“ (Királyudvari kézirat) vígjáték egy felvonásban, „*Paličova dcera*“ (A gyűjtogató lánya) színmű öt felvonásban, 1874. június 28. „*Stará msto mladá*“ (Öreg fiatal helyett) vígjáték egy felvonásban, 1874. július 5. a Királyudvari kézirat még egyszer, 1874. július 12. „*Chtěla mít hrdinu*“ (Hőst szeretnék) komédia egy felvonásban, 1875. május 16. „*Černý Petr*“ (Fekete Péter) vígjáték egy felvonásban, 1875. július 18. „*Výhraně panství*“ (Az elnyert uradalom) tréfa egy felvonásban, 1875. december 26. „*Proměněné ženy*“ (Átváltoztatott nők) vígjáték három felvonásban, 1876. augusztus 6. „*Osudný den fidovalky*“ (Sorsdöntő tavaszünnepek) vígjáték, 1877. szeptember 2., a Palacký emlékmű javára, „*Pražský flamendr*“ (Prágai lump) tréfa, 1877. október 25. „*Čech a Němec*“ (Cseh és német) vígjáték, 1877. november 2. „*Hrdinové a muzikanti*“ (Hősök és zenészek) vígjáték, 1877. november 29., a sebesült montenegróiak javára, „*Přede dveřmi*“ (Ajtó előtt), 1878. január 20., ugyannerre a célra, „*Muka chudé ženy*“ (A szegény nő szenvedése), 1878. február 14. „*Převrhnutá slánka*“ (Felborult sórtartó), 1878. április 21. „*Galejní otroci*“ (Gályarabok), 1878. június 26. „*Sklenice čaje*“, „*Výpálná daň*“ (Teás pohár, Válságdíj) tréfa, 1878. augusztus 7. A gyűjtogató lánya még egyszer, 1878. december 2. az Átváltoztatott nők még egyszer, 1879. március 9. „*Politika v lese*“ (Politika az erdőben) vígjáték három felvonásban. (Uo., 13-15.)

¹⁰⁶⁴ Z Budapesti = Vlast, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 3.

¹⁰⁶⁵ BACHMAN, 1888, 17.

tartott közgyűlést az egyleti helyiségben, a Nagymező utca 20-ban.¹⁰⁶⁶ 1880-ban már önállóan szervezték meg a Szent Vencel napi és a szilveszteri mulatságot, amelyeken többek között Frič emléktáblájára is gyűjtöttek.¹⁰⁶⁷ A gyűlésen az egylet elnökévé František Fišert, alelnökévé pedig František Končinskýt választották.¹⁰⁶⁸ Az egyleti helyiség ekkor már a Váci utca 34 alatt volt.¹⁰⁶⁹ A nyári közgyűlésen azonban úgy döntöttek, hogy új egyleti helyiségbe költöznek, mivel a korábbi helyen igen kevesen látogatták a munkásegylet programjait. Így 1881. július 5-től a Király utca 5. számában működött a kör.¹⁰⁷⁰

1881. február 19-én ünnepelték az egylet fennállásának tizedik évfordulóját, a Bayer által üzemeltetett ún. Kleinbierhalléban rendezett egyleti bállal. A zenét Kusovič báró 33. gyalogezredének zenekara szolgáltatta. Az est háziasszonya Josefina Nahlaurová (valószínűleg a Besedát is támogató Nachbaurová) volt, egy pesti cseh órás felesége, aki több kör és jótékonyági egylet tagja is volt Budapesten és Prágában is.¹⁰⁷¹ Az egylet kirándulásokat is szervezett, így 1881 pünkösdjén vonatkirándulást tettek a császár nyári rezidenciájára, a gödöllői kastélyhoz. A vonattal kilenc órára érkezett az egylet 30 tagja Gödöllőre. Rövid sétát tettek a virágos kastélyparkban, majd a – csehül Pánský dümként emlegetett – vendéglőben ebédeltek, cigányzene mellett. Ebéd után pedig Máriabesnyőre látogattak, ahol Gardián atya egy sekrestyést adott melléjük, aki részletesen bemutatta a kegyhelyet.¹⁰⁷²

A Munkásegylet tagsága, elsősorban az egyre rendszeresebb és színesebb programok miatt, folyamatosan nőtt. Az 1882. január 6-i közgyűlésen¹⁰⁷³ Fišer, az egylet elnöke is az érdeklődés erősödéséről számolt be. Franta Beneš ügyvivő pedig elsorolta, hogy az 1881-es, nyári közgyűléstől számítva 12 alkalommal találkozott az egylet választmánya, 15 új tagot vettek fel, két tagot pedig kizártak, így az egylet tagsága, a tiszteletbeli tagokat is beleszámítva, 65 fő volt. A Munkásegylet sok szórakoztató programot szervezett, - 1881-ben például estélyt és táncmulatságot a prágai Nemzeti Színház javára¹⁰⁷⁴ – igyekezett segíteni tagjai művelődését, fenntartani a pesti csehek élő kapcsolatát a cseh kultúrával, – több lapot

¹⁰⁶⁶ Českoslov. dělnický spolek v Budapešti = Vlast', 1880. január 1., IV. évf., 3. sz., 4.

¹⁰⁶⁷ BACHMAN, 1888, 17-18.

¹⁰⁶⁸ Z Pešti. = Vlast', 1881. március 1., V. évf., 5. sz., 3.; Z Budapešti = Vlast', 1881. augusztus 1., V. évf., 10. sz., 4.

¹⁰⁶⁹ Z Pešti. = Vlast', 1881. március 1., V. évf., 5. sz., 3.

¹⁰⁷⁰ Z Budapešti = Vlast', 1881. augusztus 1., V. évf., 10. sz., 4.

¹⁰⁷¹ Z Budapešti = Vlast', 1881. április 1., V. évf., 6. sz., 3.

¹⁰⁷² Z Budapešti = Vlast', 1881. július 1., V. évf., 9. sz., 4.

¹⁰⁷³ Z Budapešti = Vlast', 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.

¹⁰⁷⁴ Ez volt az egylet legnagyobb gyűjtése, de gyűjtöttek még a turócszentmártoni tűzvész és a szegedi árvíz áldozatai javára is és rendszeresen támogatták az *Ústřední matice školskát* és a bécsi *Komenský Iskolaegyletet*. (BACHMAN, 1888, 18.)

járatott rendszeresen (Národni listy, Humory, Paleček, Vlast') és több, mint 200 kötetes, folyamatosan, 1881-ben például 22 ajándékkönyvvel, bővülő könyvtárat is fenntartott – de segélyekkel is támogatta tagjait, így 1881 második félévében hat, betegeskedő tag részesülhetett egyleti segélyben.¹⁰⁷⁵ A tagok támogatása ezután rendszeressé vált, 1885. január 17-én például a Széchenyi kerti vendéglő dísztermében tartottak egyleti bált az egylet volt tagjai árváinak javára, amelyen Rodič báró gyalogosezredének zenekara játszott.¹⁰⁷⁶ Az egylet vagyona 1882-ben azonban csekély, 350 arany volt, 1881-es bevétele pedig 100 arany. Színpadukat, megfelelő helyiség hiányában és anyagi okokból, nem tudták használni. A magas fenntartási költségek miatt felmerült a kellékek eladása is, de a tagság végül úgy döntött, hogy azok maradjanak Maneberg megőrzésében, amíg színelőadásra alkalmas helyet nem találnak. Az egylet 1881-es szilveszteri baráti vacsorán alakult meg, Franta Beneš kezdeményezésére, az egyleti énekkar, amelynek ekkor volt az első fellépése, amin nemzeti énekeket énekeltek. Az énekkar ezután folyamatosan működött, csütörtökönként és vasárnaponként tartotta próbáit.¹⁰⁷⁷ Az 1882. március 9-i közgyűlésen új tagokat választottak a választmány azon tagjai helyébe, akik egy ülésen sem vettek részt,¹⁰⁷⁸ az egyesület pénztárosa is lemondott, mivel rövidesen el kellett hagynia Budapestet, a nála lévő egyleti vagyont visszaszolgáltatta, a közgyűlés pedig úgy döntött, hogy a pénzügyeket ezután maga az elnök intézi és az egylet pénzét egy vaskazettába helyezték. Ugyanezen a közgyűlésen vette át a Munkásegylet az óraboltos, Josefa Nachbaurová asszony ajándékát, egy ingaórárt.¹⁰⁷⁹ A következő közgyűlésen, 1882. július 9-én, az elnök ismét a taglétszám növekedéséről számolt be, már mintegy 90 rendes taggal rendelkezett az egylet. Éppen ezért Smolař ügyvivő javasolta, hogy a választmány gyakrabban ülésezzen és azok helyett a választmányi tagok helyett, akik nem tudnak rendszeresen járni a gyűlésekre, válasszanak másokat.¹⁰⁸⁰ A Munkásegylet bevétele is növekedett, 383 aranyat tett ki, amit kamatra egy takarékpénztárban helyeztek el. A könyvtár már 209 kötetel rendelkezett, köztük az egylet egyik tagjának munkájával, dr. Josef Holub „*Sedm let v jižní Africe*“ (*Hét év Dél-Afrikában*) című könyvével,¹⁰⁸¹ amelyet az eredeti 11 arany ár helyett, Eduard Linhart vendéglős, 5 aranyért

¹⁰⁷⁵ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.

¹⁰⁷⁶ Ples = Vlast', 1885. január 1., IX. évf., 1. sz., 4.

¹⁰⁷⁷ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.

¹⁰⁷⁸ Rališ váltotta Hejdukot, Jan Holub Maneberget, Tyšt pedig Meněl helyére választották. (Z Buda-pešti = Vlast', 1882. június 1., VI. évf., 6. sz., 3.)

¹⁰⁷⁹ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. június 1., VI. évf., 6. sz., 3.

¹⁰⁸⁰ A munkásegylet vezetésében ekkor is változások következtek be, Zvak könyvtáros lemondott tisztségéről és helyét Veselý vette át, Smolař sem tudta folytatni, katonai szolgálata miatt, ügyvivői tevékenységét, helyette Balliš választották meg. A választmány új tagjai Strachota, Beša, Votava, Papík, Kavalír és Hartman lettek. (Z Buda-pešti = Vlast', 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.)

¹⁰⁸¹ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.

szerezett be az egyleti könyvtár számára.¹⁰⁸² A folyóiratok közül ugyanazok jártak a könyvtárba, mint korábban. Votava ugyan felajánlotta, hogy előfizet a *Dělnické listy*re, de ezt elvetették. A cseh munkáslap előfizetésének kérdése ezt követően még többször felmerült és komoly nézeteltérésekhez vezetett. Franta Beneš levélben hívta fel az egyletet, hogy csatlakozzon a *Kruh přátel československých spolků v Praze (A Csehszláv Egyesületek Prágai Baráti Köre)* nevű egyesülethez, amely tagság esetére kedvezményes újság-előfizetésre feljogosító igazolást ajánlott.¹⁰⁸³ Az igazolást 1882 őszén meg is kapta az egylet.¹⁰⁸⁴ 1882 nyarán egyetlen szórakoztató programot sem sikerült megvalósítani, és a tervezett kirándulás sem jöhetett az érdeklődők csekély száma miatt létre. Az októberre tervezett táncmulatságot pedig azért kellett elhalasztani, mert nem találtak megfizethető áron megfelelő helyiséget. 1882 végére, amint az az október 8-i közgyűlésen kiderült, megakadt az egylet fejlődése, a taglétszám 88-ra esett vissza és két fontos vezetőségi tag, Josef Holub és Josef Chrást is elköltözött Budapestről, František Hanuš és František Mach pedig meghalt.¹⁰⁸⁵ A választmány tehát meglehetősen átalakult, új tagjai között olyan, Bécsből és Prágából érkezettek is voltak, akik korábban a szociáldemokrata pártban, illetve különböző anarchista szervezetekben tevékenykedtek és a budapesti egyletet is szociáldemokrata irányba kívánták vinni, ami később több konfliktus forrásává is vált.¹⁰⁸⁶ Az egyleti vagyon ebben az évben 447 arany, 32 krajcár volt, ebből 7 arany, 50 krajcárt elkülönítettek, hogy önkéntes gyűjtés által kiegészítve eljuttassák az *Ústřední matice školská* részére.¹⁰⁸⁷ Adományokat gyűjtöttek Prágai Jeromos konstanzi emléktáblájának felállítására is.¹⁰⁸⁸

1884-ben szakadás következett be az egyletben. A tagság említett, kisebbségben maradt része, amelyik az egylet munkásmozgalmi jellegét kívánta erősíteni, ismét szorgalmazta munkásújságok, köztük a prágai *Dělnické listy* előfizetését, ezt a többség, amelyik továbbra is inkább hazafias jellegű egyletet akart, elutasította.¹⁰⁸⁹ A kisebbségben maradt tagok ekkor kiléptek az egyletből, a szakadás következtében a taglétszám 90-ről 60-ra apadt.¹⁰⁹⁰ Mivel az egyletet főként a szlovák munkások hagyták el, a néhány kilépett cseh tag

¹⁰⁸² Z Buda-pešti = Vlast', 1882. június 1., VI. évf., 6. sz., 3.

¹⁰⁸³ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.

¹⁰⁸⁴ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.

¹⁰⁸⁵ Helyükre Hartmant, Kavalírt, Humlt és Hlavsat választották a választmányba. Az ügyvivői funkcióról lemondott Rališ helyét Franta Beneš vette át. (Z Buda-pešti = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.)

¹⁰⁸⁶ ZAPLETAL, Vladislav: Význam spolku Svornost (1886-1890) pro české a slovenské dělnické hnutí v Buda-pešti. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 18, Sborník práce historických, Praha, SNP, 1972, 83.

¹⁰⁸⁷ Z Buda-pešti = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.

¹⁰⁸⁸ MACHATKA, 1953, 262.

¹⁰⁸⁹ ZAPLETAL, 1972, 83.

¹⁰⁹⁰ Z Buda-pešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

pedig rövidesen visszatért, 1883 után már egyre gyakrabban az *Első Cseh Munkásegylet* (*I. Český dělnický spolek*) elnevezést használták.¹⁰⁹¹ A Munkásegylet tagjai mindenszentek napján kilátogattak Josef Slavík, az egylet és a Česká beseda által állított és gondozott, immár felújításra szoruló, síremlékéhez, amelyen piros-fehér szalagos koszorút helyeztek el.¹⁰⁹² A síremlék felújítására már az újjáalapított Česká besedával összefogva került sor.¹⁰⁹³ A vállalkozás azonban döntően a Miunkásegylet adományaiból valósult meg, a síremlékre fel is került az egylet neve, az 1885. január 6-i közgyűlésen pedig úgy döntöttek, hogy teljesen saját kezelésükbe veszik.¹⁰⁹⁴

A Cseh-szláv Munkáskör 1885-ben lépett be a külföldi cseh egyletek szövetségébe. A korábbi válságon is túljutott az egylet, tevékeny tagjainak létszáma már 120 volt és még 15 további beiratkozott taggal is rendelkezett. Az egylet székhelye a Nagymező utcában volt, ahol rendszerint vasárnap esténként tartottak összejöveteleket,¹⁰⁹⁵ a bejáratnál piros-fehér tábla jelezte az egyletet, cseh nyelvű felirattal.¹⁰⁹⁶ Az 1885. július 12-i közgyűlésen arról számoltak be, hogy az egylet vagyona 495 arany, a könyvtár 250 kötettel rendelkezett, hat folyóiratot fizetett elő az egylet, az *Americký Slovan* című lapot pedig Zembrád felajánlásából ingyen kapta. 1885 első félévében 46 új tag iratkozott be, ketten pedig elutaztak Budapestről.¹⁰⁹⁷ A közgyűlést követően rövid ünnepséget tartottak, amelyen leleplezték az egyleti helyiség díszeként a prágai Pelant által készített,¹⁰⁹⁸ a cseh címet ábrázoló, 120-szor 90 centiméteres, olajfestményt. A képen a cseh trikolor színeire festett babérkoszorúval és hársfaágakkal ékesített cseh oroszlán a Moldva felett áll, balra a Hradzsín és a Malá strana, jobbra a Nemzeti Színház tűnik fel. A képhez Reinhardt Šíroký, az egylet tagja faragott diófakertet ajándékozott. Az elnök, Fišer rövid beszédet mondott, majd az énekkar adott elő nemzeti énekeket.

Az 1885-ös év nagyon fontos volt a pesti cseh egyletek életében, több, a cseh tartományokból és külföldről az Országos Kiállításra látogató, cseh csoportot is fogadhattak ekkor Budapesten. Népes cseh delegáció látogatott a magyar fővárosba az Egyesült Államokból, akiket, az elutazásuk előtti napon, díszes külsőségek közepette fogadott a Munkásegylet, a szokásos mennyiségen felül még 30 számot rendeltek számukra a *Národní listy*ből is. Az amerikai vendégek látogatása az egylet presztízsének megerősödéséhez és

¹⁰⁹¹ MACHATKA, 1953, 262.

¹⁰⁹² Z Budapešti = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.

¹⁰⁹³ Slavíkův pomník v Pešti = Vlast', 1884. december 1., VIII. évf., 12. sz., 4.

¹⁰⁹⁴ BACHMAN, 1888, 19.

¹⁰⁹⁵ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

¹⁰⁹⁶ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

¹⁰⁹⁷ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

¹⁰⁹⁸ BACHMAN, 1888, 20.

taglétszámának növekedéséhez is hozzájárult.¹⁰⁹⁹ Az amerikai delegáció tagjai között Ferdy Náprstek és lánya, Boženka, Slapnička és König voltak.¹¹⁰⁰ Mindenszentek napján, ahogy minden esztendőben, 1885-ben is a Besedával közösen koszorúzták meg Josef Slavík síremlékét a Kerepesi temetőben.¹¹⁰¹ Ebben az évben alakult meg a Munkásegylet Szórakoztató Szakosztálya, amelyet Josef Dočekal vezetett és az egyleti vacsorákat szervezte. Elsőként az 1885-ös Szent Vencel napi mulatságot, amelyen az *Ústřední Matice Školská* javára gyűjtöttek és a szilveszteri mulatságot. Klement vállalta a táncoktatás megszervezését, így négyest és besedát is tanulhattak az egylet tagjai, november 21-én pedig táncmulatságot rendeztek. 1886. február 20-án tartották az egyleti bált, amelyen a katonazenekar zenéje mellett besedát és csárdást is táncoltak.¹¹⁰² 1885-ben az egyleti könyvtár már 300 kötettel rendelkezett,¹¹⁰³ amelyek egy része az egylet Szórakoztató Szakosztályánál volt és továbbra is számos cseh lap járt a könyvtárba.¹¹⁰⁴ A 200 tag havi 30 krajcár tagdíjat fizetett, amelyet nagyrészt a tagok támogatására fordítottak, a beteg tagok napi 40 krajcár támogatást kaptak, temetési segélyként pedig 20 aranyat fizettek ki. A taglétszám, az 1884-es 63-ról 1885 végére 138 rendes és 2 tiszteletbeli tagra nőtt. Az egylet bevétele pedig 559 arany 67 krajcár lett, szemben az előző év 441 arany, 75 krajcáros bevételével.¹¹⁰⁵ Az 1885-ös esztendő sikereit a szokásos, 1886. január 6-i közgyűlésen is elsorolták. A közgyűlés létszáma elérte az eddigi legmagasabb számot, az egylet több mint 70 tagja volt jelen. Az elnökségben František Fišert, akit tiszteletbeli taggá választotta, Antonín Štěpánek váltotta, az ügyvivő pedig František Hlavsa után Josef Procházka lett.¹¹⁰⁶ Az egylet sikereit leginkább az Országos Kiállításnak, az arra érkezett cseh és lengyel delegációk látogatásának és a pesti csehek körében azt követő nemzeti lelkesedésnek köszönhette. A közgyűlésen meghatározták az 1886-os év legfontosabb feladatait is, az egyleti szabályzat teljes átdolgozását, az egylet fennállása 17. évfordulójának megünneplését és színházi vonat szervezését Prágába.¹¹⁰⁷

1886-ban, Josef Procházka vezetésével el is készült az alapszabály módosított szövege, amelyet benyújtottak a fővároshoz, ahonnan elfogadásra ajánlva küldték tovább a

¹⁰⁹⁹ Z Budapešti = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.

¹¹⁰⁰ Z Budapešti = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 2.

¹¹⁰¹ Uo., 3.

¹¹⁰² Uo., 2-3.

¹¹⁰³ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 3.

¹¹⁰⁴ A Národní listy, a Paleček, amelyeket féláron kapott az egylet, a Humoristické listy és a Světozor, csökkentett áron, a Živnostník, a Vlast', és a Ženské listy, amelyet Nachbauerová asszony ingyenesen juttatott a könyvtárnak. (Z Budapešti = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.)

¹¹⁰⁵ Čechové v Pešti = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 3.

¹¹⁰⁶ Z Budapešti = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.

¹¹⁰⁷ Uo., 3.

Belügyminisztériumba,¹¹⁰⁸ ahol azonban elutasították, az együletet pedig figyelmeztették, hogy – amíg nem rendelkezik elfogadott alapszabályokkal – nem folytathatja tevékenységét. E döntés komoly válságot eredményezett az együletben. A tagok egy része ismét felvetette az egyesület szociáldemokrata jellegének kialakítását, ismételt elutasításukat követően pedig 1886 tavaszán új cseh munkásegységet alapítottak, a „*Svornost*”-ot. A kilépőket az egyület korábbi választmányi tagjai – Ed. Humel, František Hlavsa, K. Koman, K. Sopouk és J. Jekl – vezették, akiket 1884-ben már azért nem szavaztak be a választmányba, mert az egyület szocialista irányba kívánták elmozdítani és egy 15 tag által aláírt kérvényben a prágai szociáldemokrata munkáslap, a *Dělnické listy* előfizetését kérték, amit a tagság többsége elutasított. Egyikük, Loučenský Frankel Leót is meghívta az egyület egyik gyűlésére, akit azonban a tagok nem engedtek felszólalni.¹¹⁰⁹ A kilépettek többsége később visszatért a Munkásegységetbe. A vetélytárs munkáskör megjelenését követően az egyület élénk toborzásba is fogott, így másfél év alatt 104 új tagot szerzett és mindent megtett korábbi tagjai megtartásáért is.¹¹¹⁰ Valószínűleg ehhez kötődött az egyület nevének megváltoztatása is, az új névvel, *Első Budapesti Cseh Munkásegységet (První český dělnický spolek v Budapešti)* hivatalosan csupán az 1888-as jubileumi események kapcsán találkozhatunk először.

1887-re a František Končinský vezette,¹¹¹¹ elfogadott alapszabályok nélkül működő, Munkásegységet vált a legnagyobb cseh együletté Budapesten, tagjainak száma 204 volt, vagyona pedig 802 arany.¹¹¹² Az egyület ekkoriban főként humoros előadásokat szervezett, amelyeken Dočekal és Jan Doubrava, a Šolc testvérek és mások léptek fel. Josef Bušek, az egyület pénztárosa minden kedden és pénteken magyar nyelvet oktatott a tagságnak, ami valójában cseh nyelvi képzést, a cseh nyelvtan és helyesírás gyakorlását is jelentette. Az egyület énekkara, a „*Hlahol*” is tevékenyen működött, Hartmann karvezető irányításával, szintén kedden és pénteken tartotta próbáit és a másik két cseh egyület, a Beseda és a Svornost rendezvényein is fellépett. Az együleti bálók előtt J. Doubrava tanította a táncokat, sortáncokat, besedát, négyestáncot és dvořankát. Szilveszterkor csak a tagok részére rendeztek mulatságot, de január 29-én már nagyobb bált is szerveztek a Széchenyi Kertben. Farsang végén az együleti helyiségben tartottak farsangi mulatságot, tombolával.¹¹¹³ 1887. március 14-én Josef Procházka prágai színházi különvonat megszervezését javasolta.¹¹¹⁴ A tervről a többi cseh

¹¹⁰⁸ *Első Budapesti Cseh Munkásegységet MOL K. 150-1886-VII-8-40631 1472 cs.*

¹¹⁰⁹ MACHATKA, 1953, 262-263.

¹¹¹⁰ Z Budapešti = Vlast', 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 5.

¹¹¹¹ Z Budapešti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 6.

¹¹¹² Z Budapešti = Vlast', 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹¹¹³ Z Budapešti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5-6.

¹¹¹⁴ BACHMAN, 1888, 21.

egyletet is értesítették. A Beseda azonban közölte, hogy feloszlata miatt, politikai okokból nem vehet részt az utazáson, a Svornost tagjai pedig akkor léptek vissza, amikor a Munkásegylet azt javasolta, hogy az út bevételét az *Ústřední matice školská* és a bécsi *Komenský Egylet* javára ajánlják fel.¹¹¹⁵ 1887. augusztus 29-én alakult meg az egylet *Kroužek (Kör)* nevű csoportja az egyleti helyiség díszítésére, Ludvík Zimerman festőművész vállalta a helyiség dekorációjának elkészítését. A cseh tartományok és Pest város címereit, illetve cseh történelmi városok ábrázolásait festette meg 30 képben,¹¹¹⁶ a díszítéshez Josef Kameník is hozzájárult, idézetek válogatásával.¹¹¹⁷ Husz János és Jan Žižka mellszobrait is elhelyezték a teremben.¹¹¹⁸

Az egylet vezetősége megtárgyalta az éppen feloszlott Beseda javaslatát Sokol Tornaegylet létrehozásáról. Néhányan azt javasolták, hogy a prágai utazás elutasítására adott válaszul, politikai okokra hivatkozva, utasítsák vissza a kezdeményezést, a többség azonban csatlakozott a gondolathoz.¹¹¹⁹ Ebben az évben kísérelte meg Bohumil Bachman megalapítani az egylet budai fiókját. Bachman, aki a Ganz gyárban dolgozott, František Voslár-zsal közösen a cseh Jan Kubánek a gyárhoz közel, a Fő utca 85-ben működő vendéglőjében alapította meg a társaságot.¹¹²⁰ 1887. szeptember 18-ra hívta össze az első találkozót, októbertől azonban már a Svornost vette át ezek szervezését.¹¹²¹ 1888-ra némileg csökkent a Munkásegylet taglétszáma, 170 tagja volt, az egyleti vagyon viszont növekedett, 953 arany, 35 krajcár.¹¹²² A beteg tagok segélyezésére 120 arany, 50 krajcárt költöttek. Az elnök František Končinský maradt, viszont az egylet vezetősége némileg átalakult.¹¹²³ A Szórakoztató Szakosztály szervezésében,¹¹²⁴ február 4-én tartották az újévi bált a régi Lövdében. A többségében cseh katonákból álló katonazenekar zenéjére a több száz vendég cseh nemzeti táncokat, besedát, strašákot táncolt.¹¹²⁵

1888-ban ünnepelte az egylet fennállásának huszadik évfordulóját. Ebből az alkalomból kiadták az egyesület Bohumil Bachman ügyvivő által összeállított történetét *Az*

¹¹¹⁵ Z Budapesti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5-6.

¹¹¹⁶ BACHMAN, 1888, 21.

¹¹¹⁷ Z Budapesti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5-6.

¹¹¹⁸ BACHMAN, 1888, 27.

¹¹¹⁹ Z Budapesti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5-6.

¹¹²⁰ BACHMAN, 1888, 27.

¹¹²¹ ZAPLETAL, 1972, 91-92.

¹¹²² 1887-ben 593 arany 97 krajcár bevétele és 353 arany 65 krajcár kiadása volt az egyletnek. (Z Budapesti = Vlast', 1888. február 1., XI. évf., 10. sz., 2.)

¹¹²³ Z Budapesti = Vlast', 1888. február 1., XI. évf., 10. sz., 2.

¹¹²⁴ Elnöke Ludvík Zimerman, ügyvivője Jan Otto Doubrava, pénztárosa Josef Kameník, tagjai: František Končinský, Bohumil Bachman, Josef Veselý, Edvard Halexa, Josef Čech, Jan Šolc. A bál rendezése 200 arany, 23 koronába került, bevétele pedig 208 arany volt, így 7 arany, 77 krajcár többlettel zárt az egylet. (Z Budapesti = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 4.)

¹¹²⁵ Z Budapesti = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 4.

Első Budapesti Cseh Munkásegylet Krónikája (Kronika Prvního českého dělnického spolku v Budapešti) címmel és ingyenesen juttatták el a tagok részére. Az évfordulós ünnepségre¹¹²⁶ 1888. november 17-én, este nyolc órától került sor a Széchenyi Kert (Széchenyi Promenáád) termeiben.¹¹²⁷ A termet az egylet tagja, Kořinka vezetésével díszítették fel, a főhelyre a cseh címert helyezték, virágokkal körbevéve, a felvirágozott szónoki emelvény felett pedig Budapest és Prága címere függött.¹¹²⁸ A zenét Mollináry báró gyalogosezredének¹¹²⁹ húszfős katonazenekara szolgáltatta. Az ünnepség, amelyen több mint 400 vendég vett részt, indulóval, majd Pittl szláv dallamaival kezdődött,¹¹³⁰ František Končinský, az egylet elnöke mondott ezután beszédet, majd a külföldi cseh egyleti mozgalom fontos személyiségének, a Munkásegylet egyik alapítótagjának, Irma Geislovának a beszédét¹¹³¹ is felolvasta az egylet egyik meghatározó tagja, Josefina Nachbaurová.¹¹³² Irma Geislová verset is szentelt az egyletnek: „*Óh, Óvjátok ezt a kört,/amely annyi sokat adott nektek,/igy egy mindenkiért/mindenki egyért.*“¹¹³³ Ezt követően az ügyvivő, Bohumil Bachman beszélt, majd a Beseda képviselőjében köszöntötte a nem a Munkásegyletbe tartozó csehek nevében az egyletet Leopold Peruc ügyvivő, a Svornosttól pedig Jan Janoušek. A budapesti szlovák egyletek nevében Fox mondott beszédet a *Slovenský vzdelačský spolok*tól, a pesti lengyelek tisztagú küldöttsége nevében pedig Puljsakovský a pesti *Stowarzistwo Polaków* titkára mondott lengyel nyelven köszöntést. Végül Josef Procházka, az egylet idős tagja és az egylet pénztárosa, Josef Bušek beszélt. Az egylet elnökének beszédét követően a „*Kde domov můj?*“ című dalt és a *Rákóczy indulót* énekelték, Geislová beszédét követően pedig a „*Hej Slované!*“¹¹³⁴ t, az ügyvivő beszéde után Horáktól adták elő a *Naše zpěvy*t, Peruc után Kozmáktól a *Směs z národních písní* és részleteket az *Eladott menyasszony*ból, Janoušek beszédét pedig a *Morava* követte. A lengyel egyesület képviselőjének beszéde után a *Ještě Polska nezhinula* hangzott el. Procházka beszédét a *Bývalí Čechové* című dal, Záborskýtól a *Touha po vlasti* és a *Zastaveničko* követte, Bušek beszédét pedig a *Spi Havličku* szakította félbe.¹¹³⁴ a Jan

¹¹²⁶ Az ünnepséget az egylet vezetőségi tagjai szervezték, Josef Kameník, František Končinský, František Fišer, Matěj Krčka, Josef Bušek, Čeněk Svoboda, Antonín Horák, Josef Veselý, Bohumil Bachman, Emil Karásek, Josef Cvak, Josef Kubánek, Josef Špítal, Hyněk Taške, František Beneš, F. Šulc és Václav Suchánek. (PRAŽÁK, Vojtěch: Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = *Vlast'*, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 6.)

¹¹²⁷ *Z Budapešti = Vlast'*, 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹¹²⁸ PRAŽÁK, 1888, 5.

¹¹²⁹ *Z Budapešti = Vlast'*, 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹¹³⁰ PRAŽÁK, 1888, 4.

¹¹³¹ *Z Budapešti = Vlast'*, 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹¹³² PRAŽÁK, 1888, 4.

¹¹³³ „*Ó, chraňte si ten kruh,/jímž dáno vám tak mnoho,/tož jeden za všechny/a všichni za jednoho.*” (Uo., 4.)

¹¹³⁴ Uo., 4-5.

Hartman vezette énekkar előadásában. Végül táncest következett,¹¹³⁵ amelyen francia polkát, besedát és strašákot táncoltak.

Az egyletet rengeteg külföldi és cseh tartományokbeli cseh egylet köszöntötte táviratban. Érkezett üdvözlét a „Vlastimil” egylettől, Saské Kamenicéből, a hamburgi „Svornosttól”, a müncheni „Husité” cseh társaskörtről, és a „Slovan” egylettől, a berlini cseh-szláv egylettől, a brémai „Husité” egylettől, a pforzheimi Cseh-szláv Egylettől, a lipcsei „Václav” egylettől, az ogyesszai „Kolbaba” egyesülettől, az augsburgi, pferseei „Včela”-tól és az augsburgi „Pokrok” egylettől, a frankfurti „Bratrstvo” cseh-szláv egyesülettől és a füsseni „Vladimír” egylettől. A külföldi cseh egyletek szövetségének, akkoriban Londonban működő, központi választmánya (*Ústřední výbor zahraničních spolků českoslovanských*) is elküldte köszöntését. Szintén Londonból köszöntötte a Munkásegyletet a „Žižka” Cseh-szláv Egylet. További üdvözlét érkezett a drezdai „Vlastimil” egylettől, az erfurti „Řip” egylettől és Hořevicéből Josef Slavíktól és Mannheimből Roštlapiltól.¹¹³⁶ A jubileumi rendezvény tiszta bevétele 40 arany, 60 krajcár volt. Az év végén az egylet megrendezte hagyományos szilveszteri mulatságát is, 1889. január 6-án pedig megtartotta rendes évi közgyűlését. A gyűlésen mintegy 80 tag jelent meg. Az itt elhangzott beszámoló szerint ekkor 186 tagja volt a Munkásegyletnek, ami számottevő növekedést jelentett az 1888-as 135-höz képest. A gazdasági helyzetről szóló ismertetés¹¹³⁷ szerint betegsegélyezésre 338 arany, 50 krajcárt fizettek ki, temetési segélyként pedig 150 aranyat, újság-előfizetésre 152 arany, 63 krajcárt adtak ki. Pénzügyi szempontból is a jubileumi év volt a legkiemelkedőbb az egylet történetében. A közgyűlésen ezért újabb alapot hoztak létre az egylet elhunyt tagjai özvegyeinek és árváinak támogatására. Az elnök továbbra is František Končinský maradt, az elnökhelyettes pedig Čeněk Svoboda lett¹¹³⁸ és két tiszteletbeli tagot is választottak, akik alapításától kezdve támogatták a Munkásegyletet, Josef Slavik hořovicei városi titkárt és Josef Popelka, ottani gyárost. A Munkásegylet 1889. február 1-én tartotta bálját, amelynek időpontja néhány órával a koronaherceg halála utánra esett. Komoly dilemmát okozott ezért, hogy elhalasszák-e a bált. Az egyik oldalon a már 100 aranyat is kitevő kiadás és az özvegyek és árvák javára rendezendő gyűjtés elmaradása állt, a másik oldalon a gyász megtartása és nem utolsósorban a félelem a látogatók elmaradásától. A bált végül megtartották, és ugyan a látogatottság elmaradt a várakozásoktól, a terem mégis megtelt. A bált a cseh himnusz

¹¹³⁵ Z. Budapesti = Vlast', 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3.

¹¹³⁶ PRAŽÁK, 1888, 5.

¹¹³⁷ Az egylet teljes bevétele 725 arany, 25 krajcár volt, az összes kiadás pedig 626 arany, 13 krajcár. 1888-ról 941 arany, 35 krajcár maradt, így összesen 1040 arany, 47 krajcár bevétellel rendelkeztek, az összes vagyon pedig 1340 arany, 47 krajcár volt. (BACHMAN, B.: Z Budapesti = Vlast', 1889. április 1., XII. évf., 12. sz., 6.)

¹¹³⁸ Uo., 6.

nyitotta meg, majd nemzeti táncok következtek, végül pedig, éjfélkor, Komzák „*Nemzeti dalok válogatását*” („*Směs z národních písní*“) játszották. A zenét ismét Molinárý ezredének zenekara szolgáltatta. A mulatság 33 arany, 8 krajcár bevételt hozott.¹¹³⁹ 1889 nyarán, a július 7-i közgyűlésen jelentősen megfiatalodott a Munkásegylet vezetősége, a választmány új tagokkal bővült,¹¹⁴⁰ akik közül többen tisztségeket is kaptak, Victor Černík ügyvezető lett, Jan Otto Doubrava rendezte a szórakoztató programokat, Pavel Pilát pedig ellenőr lett. Doubrava újjászervezte a Szórakoztató Szakosztályt¹¹⁴¹ és augusztus 11-én már meg is rendezték az első egyleti mulatságot. Október 28-án, Szent Vencel napján, a Széchenyi Kertben rendeztek ünnepséget és annak ellenére, hogy a Beseda egy nappal azelőtt, ugyanitt tartotta ünnepségét, a jelentős költséggel és alacsony belépti díjjal megtartott rendezvény mégis komoly bevételt hozott. A Szórakoztató Szakosztály igen nagy gonddal készült, két színpadi jelenetet is bemutatott, a „*Prágai fényképészműhely*” („*Fotografická dílna v Praze*“) és az „*Élő-holt házastársak*” („*Za živa mrtví manželé*“) címűt. Verset szavalt még Josefína Čechová, R. Balke, František Hrabovský, Sabina Nováková és Václav Černík is. Az énekkar, Jan Hartman vezetésével, két darabot adott elő, az „*Aranyórácskát*” („*Zlatá hodinka*“) és a „*Fecskéket*” („*Vlaštovičky*“). Az ünnepség további részében a katonazenekar zenéjére táncoltak cseh nemzeti táncokat, például besedát, hét sorban, amelyeket Josef Kameník vezetésével tanultak be. A vendégeket a hagyományos cseh kaláccsal vendégelték meg. Mint minden esztendőben, 1889-ben is megkoszorúzta az egylet Josef Slavík síremlékét a Kerepesi temetőben, ahol az énekkar gyászdalokat énekelt.¹¹⁴²

Az 1889-es év azonban váratlan fordulatot hozott az egylet életében. Az év végén a Munkásegylet is a Beseda sorsára jutott, sőt valószínűleg a Társaskör alapszabályai körül kialakult problémák irányították a figyelmet a Munkásegyletre, amelynek szintén nem volt elfogadott szabályzata és a közgyűlési jegyzőkönyveit sem nyújtotta be a minisztériumhoz. 1889. augusztus 28-án, minden bizonnyal a Belügyminisztérium felszólítására, az egylet vezetői kérelmezték a Munkásegylet alapszabályainak jóváhagyását¹¹⁴³ és a kérelemhez csatolták a július 7-i közgyűlés jegyzőkönyvét is.¹¹⁴⁴ Az egylettel kapcsolatos eljárás már

¹¹³⁹ Uo., 6.

¹¹⁴⁰ A választmány új tagjai lettek Bohumil Kuncel, Victor Černík, Pavel Pilát, František Benda, Jan Otto Doubrava, Hynek Dobrovský és V. Kubánek. (ČERNÍK, Victor: Z Budapešti = Vlast', 1889. december 25., XIII. évf., 7. sz., 3.)

¹¹⁴¹ Tagjai Sabina Nováková, Jos. Čechová, J. Zejval, Bohumil Kuncel, Bohumil Bachmann, František Verner, Victor Pavlík, Victor Černík, František Hrabovský, František Šolc, J. Štiller lettek. (Uo., 3.)

¹¹⁴² Uo., 3-4.

¹¹⁴³ Kérvénye *Koncinszky Ferencnek mint az Iső budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének és Szvoboda Vincének mint ezen egylet helyettes elnökének, melyben a becsatolt alapszabályokat megerősítés végett a mélt. belügyminiszterhez felterjeszteni kéri.* BFL I. 1152/89

¹¹⁴⁴ Az 1889 évi július hó 7-én megtartott félévi rendes közgyűlésről szóló jegyzőkönyv. BFL I 1152/89

korábban megindulhatott, mert a kérvény és a jegyzőkönyv hosszas magyarázkodást tartalmaz az alapszabályok ügyével kapcsolatban. Eszerint 1871-ben 11899 számon terjesztették be a „*cseh-tót munkások egyletének*” alapszabályait a Belügyminisztériumhoz, amiket 1871. április 9-én a minisztérium 6916. számú határozatában átdolgoztatott. A módosított szabályzatot 24202 számon nyújtották be ismét, amire azonban választ nem kaptak. Az egylet ügyében egy Reinitz nevű ügyvéd járt el akkoriban, aki sem a Tanácsnál, sem a minisztériumban nem találta az egylet iratait és amikor ő meghalt, az ügy teljesen elakadt.¹¹⁴⁵ „*Azóta 18 év telt el és különféle okokból nem terjesztettek fel az alapszabályok. Időközben az alakítandó egyletből a tótok egészen kiléptek és csupán a csehek maradtak meg.*”¹¹⁴⁶ Az eljárás megindulásakor az egylet háromfős választmányt (Končinský, Svoboda, Fišer) hozott létre az alapszabályok ügyének rendezésére,¹¹⁴⁷ akik Moógor Károly ügyvédnek adtak meghatalmazást.¹¹⁴⁸

A főváros augusztus 30-án nyomozást kezdeményezett az alapszabályok nélkül működő egylet ellen,¹¹⁴⁹ a rendőrség pedig október 6-án arra az eredményre jutott, hogy az egylet betegsegélyezéssel és tagjai támogatásával foglalkozik, de bizalmas értesülések szerint a Beseda által üzemeltetett „cseh alapot” is támogatja és tagjai – iparos segédek és gyári munkások – „*szociális részint pedig pánszláv eszméknek hódolnak*”, bár ezt eddig nem észlelték.¹¹⁵⁰ Mindezek miatt „*félő, hogy az egylet államellenes üzemek fészkévé let*”, ezért október 15-én a rendőrség úgy döntött, hogy fel kell oszlatni.¹¹⁵¹ Ezek alapján a Tanács, november 11-én, arra hivatkozva, hogy 1871-ben nem tettek eleget az alapszabályok módosítására történő felhívásnak, az egyletet feloszlatta,¹¹⁵² november 16-án pedig elrendelte könyveinek és értékeinek lefoglalását.¹¹⁵³ Az egylet november 29-i közgyűlése ugyan megkísérelte kijavítani az alapszabály hiányosságait, a minisztériumtól azonban elutasító választ kaptak, amelyben elrendelték az egylet tevékenységének beszüntetését és az egylet feloszlátását.¹¹⁵⁴

1889. december 2-án az egyleti helyiségben négy minisztériumi hivatalnok, egy hivatalszolga jelenlétében kihirdette a belügyminiszter leiratát a Munkásegylet

¹¹⁴⁵ Uo.

¹¹⁴⁶ *Kérvénye Koncinszky Ferencznek mint az Iső budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének ... BFL I. 1152/89*

¹¹⁴⁷ *Az 1889 évi július hó 7-én ... BFL I 1152/89*

¹¹⁴⁸ *Meghatalmazás Moógor Károlynak BFL I. 1152/89*

¹¹⁴⁹ BFL I. 1152/89

¹¹⁵⁰ *Budapest főváros tekintetes Tanácsának BFL I. 1152/89*

¹¹⁵¹ Uo.

¹¹⁵² *Budapest főváros közösségének BFL I. 1152/89*

¹¹⁵³ BFL I. 1152/89

¹¹⁵⁴ Budapesti = Vlast', 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.

feloszlatajáról¹¹⁵⁵, majd lefoglalták az egyleti szekrények kulcsait és elkobozták az egyleti főkönyvet és öt egyleti könyvet.¹¹⁵⁶ A szekrényeket lepecsételték és megtiltották, hogy az egylet a továbbiakban pénzt szedjen be a tagoktól, vagy bármilyen kiadást eszközöljön. Ennek megfelelően elkobozták a Munkásegylet takarékkönyvét és az egylet szinte összes tulajdonát.¹¹⁵⁷ Az egylet vezetősége nevében Moógor Károly éles hangú levélben tiltakozott az eljárás ellen: *„Igazságot kérünk! Mi el lettünk ítélve, súlyosan meg lettünk büntetve a nélkül, hogy vétkeztünk s főleg a nélkül, hogy meg lettünk volna hallgatva, a mi pedig rendezett államban nem történhetik meg.”* A levélben azzal érveltek, hogy az egylet ugyanolyan emberbaráti munkát végzett, mint a külföldi magyar munkásegyletek.¹¹⁵⁸ A tiltakozás hatására a főváros a Belügyminisztériumhoz fordult, ahol elrendelték a tagok névsorának összevetését a bűnügyi nyilvántartással.¹¹⁵⁹ A vizsgálat megállapította, hogy a tagok nem szerepelnek a nyilvántartásban, a könyvekből nem derült ki, hogy az egylet hozzájárult volna a „cseh alaphoz”, pánszláv és szocialista tevékenységre bizonyítékot nem találtak. A rendőrség 1890. április 2-i jelentése nem talált kifogást az egylet alapszabályok melletti működésére, amelyekben azonban ki kell hangsúlyozni a politikai tevékenység tilalmát.¹¹⁶⁰ Az egylet vezetősége is válaszolt a vádakra. Válaszukban kifejtették, hogy *„azon egyleti tagok, a kik socialista eszmének, vagy pánszlav törekvések terjesztésével foglalkoztak ... nemcsak választmányi tagoknak nem választattak meg, hanem az egyleti tagságból is kiléptek s egy új „Svornost” nevű ma is létező (Erzsébet körút 24) egyletet alakítottak, azon okból, mert egyletünkben minden olyan üzemet, mely szocialista és pravoszláv volt, alapjában, s erőlyesen megakadályoztunk.”*¹¹⁶¹

A vádak tisztázását követően megindulhatott a Munkásegylet újraalapítása, amire azonban tizenegy hónapot kellett várni. 1890. április 29-én engedélyezték az egyleti szekrények felnyitását, hogy az alapszabályok benyújtásához szükséges iratokhoz

¹¹⁵⁵ A nagyméltóságú magy. kir. belügyminiszter 71263/VII 889 számú leirata a „Cesky Delniczky Spolek” című egylet működésének azonnali beszüntetése tárgyában. BFL I. 1152/89

¹¹⁵⁶ Jegyzőkönyv BFL I. 1152/89

¹¹⁵⁷ VESELY, 1891 (2), 4.

¹¹⁵⁸ Alázatos kérvény, Konkinczky Ferencz és Svoboda Vincze bpesti lakosok, mint a feloszlattott „Cseh munkásegylet” elnöke és alelnökének képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89

¹¹⁵⁹ Jegyzőkönyv felvétel a fővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányságánál Budapesten 1890. évi február 2-án feloszlattott cseh munkás egylet ellen elrendelt vizsgálat tárgyában. BFL I. 1152/89

¹¹⁶⁰ Tekintetes fővárosi Tanács BFL I. 2045/89

¹¹⁶¹ Előterjesztés a budapesti VI. ker. tek. Elöljáróságához a Budapesti cseh munkás feloszlattott egylet nevében: Konkinczky Ferencz és Svoboda Vincze elnököknek képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89 A Munkásegylet védekezésével tulajdonképpen feljelentette a Svornostot. Szinte azonnal megindult a vizsgálat ellene, ami 1890-ben a betiltásához vezetett. A Svornost vezetői mindvégig a Munkásegyletre gyanakodtak és árlásról beszéltek.

hozzájussanak,¹¹⁶² az alapszabály-tervezetet pedig 1890. szeptember 10-én nyújtották be¹¹⁶³ és a minisztérium 1890. október 19-én hagyta jóvá. Az 1890. október 26-i, az egyesület Nagymező utca 44. alatti helyiségében rendezett alapító közgyűlésről a következő szavakkal adtak hírt: „*Honfitárs testvéreink! Végre sikerült elérnünk az ügyek rendeződését és az újjáépítéshez megtalálni rövid időre lerombolt hajlékunk alapkövét... Testvéreink! Újra dolgozunk! Minden honfitársunknak örvend a szíve a meglepetéstől, amikor ma közzétehetjük azt az örömdetes hírt, hogy megadták nekünk, amit kértünk, vagyis e hó 19-én a magas Királyi Magyar Belügyminisztérium megerősítette egyleti alapszabályainkat.*”¹¹⁶⁴

Az egyesületet továbbra is *Budapesti Cseh-szláv Munkásegyletnek* (Československý dělnický spolek v Budapešti) nevezték. Az újjáalapító közgyűlésen, a királyi biztos részvétele mellett, - akit hangos, magyar „Éljennel” köszöntöttek – 80, Budapesten élő, Cseh- és Morvaországból származó polgár vett részt. Az egyesület elnöke a korábbi elnök, František Končinský maradt. Már ezen az első közgyűlésen gyűjtés rendeztek, 37 aranyat juttattak a *Národní listy* szerkesztőségébe, a csehországi árvízkárosultak javára.¹¹⁶⁵ 1891. január 6-án már rendes közgyűlést tartottak. Ezen, a királyi biztos jelenlétében megválasztották a tisztségviselőket, köztük az elnököt, František Končinskýt, és a két alelnököt, Čeněk Svobodát és Josef Cvakot.¹¹⁶⁶ Február 7-én a Széchenyi Kertben táncmulatságot szervezett az egyesület, Molinár gyalogsezeredének, főként csehekből álló, katonazenekarával, ahol a cseh nemzeti táncokat, besedát, tizenkettes sorban és strašákot táncoltak.¹¹⁶⁷ Szintén a Molinár ezred zenekara játszott az október 26-i Szent Vencel napi ünnepségen, ugyancsak a Széchenyi Kertben. Ekkor gyűjtést is rendeztek a Malá Hraštica-i tűzvész áldozatainak, és 24 aranyat gyűjtöttek össze.¹¹⁶⁸ 1891. november 7-én a Szórakoztató Szakosztály szavaló- és dalestet rendezett. A rendezvény elején az elnök, Končinský mondott beszédet, amelyben az egyesület látogatására buzdított. Szavalatokat adott elő Hrabovský, Vítek, Pavlík, Verner és Pilnáček, az énekkar Jan Hartman vezetésével a „*A cseh dala*” („*Píseň Čecha*”) és a „*Társasági*” („*Společenská*”) című darabokat adta elő. Mindenszentek napján a Kerepesi temetőben, a Jan

¹¹⁶² Jegyzőkönyv felvétel Budapest 1890. április 29-én BFL I. 1152/89

¹¹⁶³ Az alapító első budapesti cseh munkásegylet kérvénye alapszabályai ügyében BFL I. 1152/89

¹¹⁶⁴ „Bratři rodáci! Konečně podařilo se nám domoci se pořádku a naléztí základní kámen ku zbudování našeho, jen na krátko rozbouřeného stánku. ... Bratři sobě! Pracujme znovu! Srdce zaplesá každému rodáku nad oním překvapením, když můžeme dnes rozhlásiti radostnou zprávu, že se nám dostalo, čeho jsme žádali, totiž potvrzení stanov spolkových vys. Král. uherským ministerstvem vnitru dne 19. t. m.“ (Budapešť = Vlast, 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.)

¹¹⁶⁵ Budapešť = Vlast, 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3.

¹¹⁶⁶ VESELY, Josef: V Budapešti = Vlast, 1891. március 1., XIV. évf., 9. sz., 5.

¹¹⁶⁷ Uo., 5.

¹¹⁶⁸ VESELY, 1891 (2), 4.

Kořinek és felesége által készített koszorúval megkoszorúzták Josef Slavík síremlékét.¹¹⁶⁹ 1891. december 2-án nagy ünnepséggel köszöntötték az egyesület elnökét, František Končinskýt, névnapján. Az ünnepségen 60-an vettek részt. A választmány megrendelte az elnök életnagyságú olajfestményét, amelyet egy cseh művész készített el. A képet mives keretben az egyesületi helyiségben függesztették fel, és zöld lepellel takarták le. Kilenc óra körül a választmány két tagja vezette be az elnököt az egyesületi helyiségbe és Josef Bušek pénztáros köszöntötte. Emlékeztetett Končinský 18 éves tevékenységére, amelynek során választmányi tagként, elnökhelyettesként és végül 6 évig elnökként nagyon sokat tett a Munkásegyletért. Ezután leleplezték az elnök képmását. Az elnök köszönő beszédét hangos „*na zdar*” és „*sláva*” kiáltások követték. Az elnökhelyettes a jelenlévők aláírásával ellátott emlékkönyvet nyújtott át az elnöknek. Pohárköszöntőt mondott még Svoboda, Horák, Veselý, Krška, Štěpánek és Vocelka, az énekkar nevében pedig a karvezető, Hartman. Majd az énekkar adott elő dalokat. December 6-án megtartották az egyesület Mikulás ünnepségét, amelyen a Mikulás elsősorban a hölgyek által készített ajándékokat adott át. A nagyszabású ünnepségen ördögök vezették a Mikulást, František Hrabovský játszotta az angyalt, Josef Štyler pedig a főördögöt, segítőtűjük pedig František Vítek volt. Az ünnepségen szavatelok és dalok is elhangzottak, Jelinková, – a leányintézetből – Čermák, Stošek, Saidl, Werner, Pavlík és Müller előadásában.¹¹⁷⁰

Újjáalapítását követően a Munkásegylet tehát igen lelkesen szervezte programjait, és még korábbi taglétszámát is sikerült meghaladnia, 1891-ben 59 új tagot szerzett és így már 207 tagja volt. 1892. január 6-i rendes közgyűlésen ismét Končinskýt választották elnökké.¹¹⁷¹ Tiszteletbeli tagokat is választottak, Josefa Nachbaurovát, Matěj Krškát, František Fišert, illetve a Krška és a Fišer házaspárt, akik az alapítás óta, 24 éve tevékenykedtek az egyesületben. 1892. február 20-án rendezte az egyesületi bált a Č. Šimek vezette Szórakoztató Szakosztály a Széchenyi Kertben, amelyen, szokás szerint, Molinár ezredének zenekara játszott és a Jan Hartman vezette énekkar is fellépett. A bálon elhangzott a „*Kde domov můj*” és a „*Hej Sloveně*” is. A beszédet és a négyest Josef Kameník tanította be. A bálra a másik cseh egyesület, a Beseda több tagja is ellátogatott. Az egyesületi helyiségben is folyamatosan szerveztek szórakoztató programokat, előadásokat, dalesteket, december 31-én a szilveszteri mulatságot, január 31-én egy egyesületi mulatságot, március 20-án pedig a József napi mulatságot. Április 17-én mutatták be a „*Cseh és német*” („*Čech a Němec*”) című színdarabot, amit táncsest követett a katonazenekar közreműködésével. A Hühnensteige termeiben rendezett programok

¹¹⁶⁹ VESELÝ, Josef: Z Budapešti = Vlast', 1891. december 1., XV. évf., 6. sz., 3.

¹¹⁷⁰ VESELÝ, Josef: Z Budapešti = Vlast', 1892. január 1., XVI. évf., 1. sz., 4.

¹¹⁷¹ KONČINSKÝ, Franta – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast', 1892. június 1., XVI. évf., 6. sz., 3.

is igen népszerűek voltak. Az egyik terem, az újonnan épített színpaddal, kifejezetten a színelőadásokra szolgált, a másik teremben rendezték a táncesteket, amelyek gyakran reggel is eltartottak. Az egyleti színelőadásokban több tag is részt vett, Jirková, Černý, Vaňková, Fousek, Pavlík, Šimek, Veselý, Verner és Pilnáček.¹¹⁷²

Az egylet elnevezése 1892-től megváltozott, egyre következetesebben a *Cseh Munkásegylet*, illetve *I. Cseh Munkásegylet (I. Český dělnický spolek)* nevet használták. Mivel 1893 elején új helyiségbe költöztek, a Nagymező utca 44-ből a 49-be, ebben az évben később, február 15-én, tartották az éves közgyűlést. Az egylet életét tovább nehezítette, hogy az elnök, Končinský, immár negyedik hónapja súlyos betegen feküdt, az egyletet, így a közgyűlést is az első elnökhelyettes, Čeněk Svoboda vezette. Bár az egylet idős elnöke a gyűlésen sem tudott részt venni, őt választották ismét elnökké. A tagság tovább növekedett, immár elérte a 255-öt.¹¹⁷³ A gyűlésen megkezdtek az ebben az évben esedékes, az egylet fennállásának 25. évfordulójára rendezendő ünnepség szervezését, amivel a Szórakoztató Szakosztályt bízták meg. A bizonytalan helyzetet azonban jól jelezte, hogy nem tudták, mikor rendezzék. Február 13-án, az immár hagyományossá vált helyszínen, a Széchenyi Kertben, katonazenekar fellépésével, tartották a cseh farsangi bált. A nemzeti viseletbe öltözött tagok valcert és polkát táncoltak, Josef Kameník betanításában pedig besedát, de a magyar vendégek kedvéért a csárdás sem maradt el. Éjfélkor hagyományosan elénekelték a cseh nemzeti énekeket.¹¹⁷⁴

Röviddel ezután az addigi elnök, aki 1876. március 3. óta volt tagja az egyletnek, František Končinský, súlyos betegsége miatt, hazautazott. A féléves közgyűlés sok tag és egy rendőrségi altiszt részvételével, 1893. június 18-án, miután felolvasták a távozó elnök búcsúlevelét, az addigi első elnökhelyettest, Čeněk Svobodát választotta elnöknek, aki szép beszédben búcsúzott a korábbi elnöktől.¹¹⁷⁵ Josef Procházka és Antonín Štěpánek, akik az egylet régi tagjai voltak, szintén beszéddel búcsúztatták Končinskýt. Megemlékeztek arról, hogy 1878-tól az egylet vezetőségében dolgozott, három éven át volt az egylet pénztárosa. 1881-ben pedig elnökhelyetessé választották, és egészen 1886-ig töltötte be ezt a posztot, amikor elnökké választották. Ő szervezte az egylet fennállásának 20. évfordulóján rendezett ünnepséget, 1888-ban. Amikor 1889. november 29-én a minisztérium feloszlatta az egyletet, az egylet elhivatott tagjaival, Čeněk Svobodával, Josef Bušekkel, Josef Kamenikkel és Matěj Krškával együtt küzdött az alapszabályok elfogadásáért, amit 11 hónap alatt, nagy anyagi áldozattal, 1890. október 26-ra sikerült elérni. Ezután tovább irányította az egyletet. A korábbi

¹¹⁷² Uo., 3.

¹¹⁷³ SVOBODA, Čeněk – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast, 1893. május 1., XVII. évf., 5. sz., 3.

¹¹⁷⁴ Uo., 3.

¹¹⁷⁵ SVOBODA, Čeněk – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast, 1893. augusztus 1., XVII. évf., 8. sz., 3.

elnök hiányát megérezte az egyesület. A rendezvények száma igencsak megcsappant. 1893. április 2-án került sor egy színházi előadásra, Bečička rendezésében adták elő a „*Szegény dalnok*” („*Chudý písničkář*“) című darabot, amit, a katonazenekar játéka mellett, táncmulatság követett. Július 2-án két bohózatot adtak elő, a „*Ne fessük az ördögöt a falra*” („*Nemalujme čerta na stěnu*“) és a „*Melyik az igazi*” („*Který jest ten pravý*“) címűt. Döntés született az egyesület negyedszázados jubileumának megünneplésének időpontjáról is, a háromnapos ünnepséget így 1893. szeptember 29-30-ra és október 1-re tették.¹¹⁷⁶ A főünnepségre szeptember 30-án, szombaton került sor, a Széchényi Kert feldíszített termeiben, Molinár ezrede katonazenekarának részvételével. A nagyteremben felállított szónoki állványról az egyesület elnöke, Josef Kameník nyitotta meg az ünnepséget. Beszédében a Munkásegylet jelentőségéről beszélt és „*na zdar*” köszöntéssel üdvözölte a vendégeket, elsősorban a többi szláv egyesület, a lengyelek, szlovákok, szerbek és horvátok küldötteit, a magyarokat pedig „*éljennel*”. A zenekar a „*Naprej*”-t és a Rákóczy indulót játszotta. Ezután František Kodet olvasta fel Irma Geisslová írását, aki versben köszöntötte az egyesületet:

„AZ ELSŐ BUDAPESTI CSEH MUNKÁSEGYLET 25 ÉVES FENNÁLLÁSÁRA.

Az emlékezetes idő bekövetkezett, barátaim,/ ma nyugodtan, büszkén tekintünk a világ arcába, / - Első Cseh Munkásegyletünk,/ negyed évszázada virágzik már az idegen földön. // Mennyi változást, sebet és sérelmet,/ hoztak nekünk a küzdelem évei,/ de a jó gyökerek ellenálltak a viharoknak,/ és mindent boldogan és szerencsésen túlélünk, // ki akkoriban zsenge csecsemő volt,/ ma lángolóan szorgalmas cseh legény,/ ki akkoriban fiatalember volt, ma erős férfi,/ és az aggastyán is cseh, minden lélegzetével, // Ma érezzük csak, mi volt a mi egyesületünk,/ ahol olvastunk, énekeltünk és játszottunk,/ mi csehek maradtunk az idegenben,/ régóta joggal várunk el emiatt tiszteletet. // E dicső és szent feladatban,/ a jövő is mindig tevékenyen talál majd ránk,/ és adja Isten, hogy a cseh, az idegenek tengerében,/ legyen agg, legyen gyermek, sose haljon ki!”¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁶ Uo., 3.

¹¹⁷⁷ „K 25letému trvání prvního českého děl. spolku v Budapešti. / Čas památný nám nastal, přátelé, / dnes klidně, hrdě hledíme v tvář světa / - náš Prvý český spolek dělnický, / čtvrt století už v půdě cizí zkvétá. // Jak mnoho změn i ran a příkoří, / v těch letech zápasů nám bylo sněti; / leč dobrý kořen vichrům odolal, / a přežil vše nám k radosti a štěstí, // Kdo nemluvnětem útlým tehdy byl, / dnes ohně plným jinochem, je Čechem, / kdo mladík tehdy, dnes je silný muž / a i ten kmet je Čechem, každým dechem. // Dnes cítíme, čím byl nám spolek náš, / kde četli jsme, zpívali a hráli, - / my zůstali jsme Čechy v cizině / jak od věků čest s právem žádávaly. // V tom velebném a svatém úkolu / i příští věk nás zastihne vždy činně, / a bohďá, Čech – byť v moři cizinstva, / ať kmet, ať děcko, nikdy nezahyne!” (KAMENÍK, Josef – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast, 1893. november 1., XVII. évf., 11. sz., 3.)

A vers után a „*Kde domov můj?*” hangzott el. A harmadik ünnepi beszédet az egylet idős tagja, Josef Bušek, pénztáros mondta el,¹¹⁷⁸ emlékeztetett az egylet feloszlására, képtelenségnek nevezve az akkor felhozott politikai vádak, hiszen a tagok csak jólétet kaptak Magyarországtól.¹¹⁷⁹ A pénztáros beszédét követően a „*Spi Havlíčku*” című dal hangzott el. Ezután Pavlík Čeněk ügyvezető foglalta össze az egylet történetét és köszönetet mondott az alapítótágoknak, František Fišernek, Matěj Krškonak, Josefína Nachbauerovának, akik még ekkor is tevékeny tagjai voltak az egyletnek. Ezt a „*Hej Slované!*” követte. Josefína Nachbauerová elszavalta a „*Cseh tartományok három korszaka*” („*Tři doby země české*”) című verset. Végezetül az üdvözlő levelek és táviratok felolvasása következett. Az egylet egyik volt tagja, Plzák, aki ekkor a duchcovi bányában volt vezető bányász, a következőket írta: „*Az egylet fennállásának mai 25. évfordulójára fogadják szívbeli jókívánságaimat, tartsátok még sokáig Szent István koronája alatt a fehérpiros lobogót a cseh név dicsőségére: »Éljen a haza, éljen a szabadság«*”¹¹⁸⁰ Üdvözlőlevelet kapott az egylet a bécsi Komenský Egylettől, a zürichi, a brémai, a mannheimi és a nürnbergi cseh egyletektől is.¹¹⁸¹ Jan Hartman vezetésével az egylet énekkara három dalt adott elő, a „*Voltunk, vagyunk, leszünk*” („*My jsme byly, jsme a budem*”), „*A cseh dala*” („*Píseň Čecha*”) és a „*Munkadal*” („*Píseň práce*”) címűket. Ezután tombola következett, majd éjfélkor nemzeti énekeket játszott a zenekar, miközben a vacsorát felszolgálták. A vacsorát követően valcert táncoltak, majd cseh nemzeti táncokat, Josef Kameník betanításában, például besedát nyolc sorban. A táncoknak azonban idejekorán vége szakadt, mivel a hatóságok által engedélyezett időpontban be kellett fejezni a rendezvényt. A korai befejezést azonban a szervezők is szorgalmazták, mivel vasárnap folytatódott az ünnepség. Másnap este is nagy vendégsereg gyűlt össze, a Kohout és Korínek kertészek által feldíszított egyleti helyiségekben a közös vacsorára, amelynek végén az ügyvezető köszönte meg az ünnepség szervezését, elsősorban Josef Kameníknek, Matěj Krškanak, Josef Bušeknek, Antonín Poláčeknek, František Vránának, František Kodetnek, Josef Wünschnek, Josef Stüllernek, František Boudának, Antonín Štěpáneknek, Jan Hartmannak és a Malinský testvéreknek.¹¹⁸²

¹¹⁷⁸ Uo., 3.

¹¹⁷⁹ *Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893*

¹¹⁸⁰ „Ku dnešní jubilejní slavnosti 25letého trvání přijmeme mě nejsrdečnější blahopřání, třimejte ještě dlouho pod korunou sv. Štěpánskou prapor červenobílý ku oslavě jména českého: »Eljen a haza, eljen a a szabadság« (Sláva vlasti, sláva svobodě.)” (KAMENÍK – PAVLÍK, 1893, 3.)

¹¹⁸¹ *Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893*

¹¹⁸² KAMENÍK – PAVLÍK, 1893, 3.

A század végére a Munkáskör lett a legnagyobb budapesti cseh egyesület, tagsága 358-ra emelkedett és igen fontos szerepet töltött be a város cseh közösségének szociális életében, elsősorban betegsegélyező tevékenységével. Az egyesület tevékenysége igen sokrétű volt, alapszabályzatában szórakoztató, művelődési és segélyező egyesületként határozták meg. A század végére mindhárom tevékenységi köre kiteljesedett. Évente több szórakoztató programot, mulatságot, bált rendeztek, kirándulásokat szerveztek. Az egyesület 1873-ban kezdett¹¹⁸³ segélyezési tevékenysége is széleskörűvé vált, a hatóságok szigorú ellenőrzése mellett, a havi 30 krajcár tagdíj fejében, a megbetegedett tagok napi 50 krajcár segélyt kaptak, bizonyos esetekben egy teljes évre is. A tagdíj sokszor nem fedezte ezeket a kiadásokat, így a segélypénztár javára gyakran rendeztek gyűjtést, illetve az egyesületi programok bevételének egy részét is e célra fordították.¹¹⁸⁴ Egyedül a művelődési tevékenység hagyott kívánnivalót maga után, hiszen csupán cseh lapok előfizetésére, a könyvtár működtetésére és az énekkortatásra korlátozódott.

1895. február 5-én farsangi bált rendeztek. Húsvétkor pedig ismét bála készültek, amellyel azonban kisebb nehézségek akadtak. A bált Húsvét vasárnapján akarták megtartani, de akkor halt meg Kossuth Lajos és szállították holttestét Budapestre, a temetésre. Emiatt a városban semmiféle mulatságot sem lehetett tartani, így a cseh bált is két héttel elhalasztották, ami komoly anyagi veszteséget okozott. Az év harmadik mulatsága az október 29-én rendezett Szent Vencel napi bál volt, a nagyszabású bált, a delegációs tárgyalások miatt éppen Budapesten tartózkodó, jeles vendégek, Bedřich Pacák, František Sláma és Brzorád, birodalmi képviselők is meglátogatták. Az egyesületi helyiségben is rendeztek két kisebb összejevetelt, a Mikulás ünnepséget és a szilveszteri bált. Mindkettőn szólófellépéseket, komikus jeleneteket és, František Zimák rendezésében, egyfelvonásosokat mutattak be. A Mikulás, aki ebben az esztendőben Matěj Krčka volt, ajándékokat osztott szét a tagok között. Szilveszterkor vidám újévi postát rendeztek. A fellépésekben a kör legaktívabb tagjai vettek részt, Jan Svoboda például magyar cigányt alakított igen élethűen. Felléptek még Emanuel Vítek, Karel Novotný, Matěj Krška, František Kodet, Ferdinand Malinský, Josef Malinský, J. Matyáš, Ludvík Petřík, J. Karban, Eugen Fajl, Jan Pokorný, A. Soukup, Rudolf Prachař, Čeněk Pavlík, František Zimák, Václav Kameník és Jelinková. November 2-án megkoszorúzták Josef Slavík síremlékét és fényképfelvételt is készítettek a síremlék körül

¹¹⁸³ VESELÝ, 1900, 3.

¹¹⁸⁴ 1893-ban például a havi tagdíjából 572 arany volt, betegsegélyezésre pedig 567 arany, 50 krajcárt fizettek ki. Így a fennmaradó 4 arany, 50 krajcár nem lett volna elegendő az egyesület további kiadásainak, a lapok előfizetési díjának fedezésére. Mindezt a Szórakoztató Szakosztály bevételéből fedezték és még 22 arany, 70 krajcár tiszta bevétele is maradt az egyesületnek. (KAMENÍK, Josef – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 3.)

felsorakozott tagokról. A síremlék jó állapotáról folyamatosan gondoskodott az egyesület, Slavík egyetlen, még élő rokonát, Josef Slavík, hořovicei városi titkárt pedig tiszteletbeli tagjukká fogadták. 1895. január 6-án megtartották a szokásos éves közgyűlést is, 70 tag és egy rendőrségi hivatalnok részvételével. Elnökké ismét Josef Kameníkot választották.¹¹⁸⁵ Az egyesület, a már említett lapok mellett a Zlatá Praha című lapot is előfizette, illetve megrendelt különböző, szórakoztató és ismeretterjesztő jellegű füzeteket is. A könyvtár állománya már 365 kötet volt, a taglétszám pedig 358. Az egyesületi pénzügyek is igen jól álltak, 1004 arany, 48 krajcár vagyonnal rendelkezett az egyesület.¹¹⁸⁶

A Munkásegylet 1898. október 1-jén a korábbiakhoz képest szerényen ünnepelte fennállásának 30. évfordulóját, az egyesület helyiségében. Az ünnepségre az egyesület összes pártolóját, a többi budapesti cseh és más szláv egyesületeket is meghívták.¹¹⁸⁷ Az alapító tagok közül már kevesen voltak az egyesületben, meghaltak, elutaztak Budapestről, vagy egyszerűen kiléptek. Az 1900. január 8-i közgyűlésén, amelyen 72 tag és egy rendőrségi felügyelő vett részt, Antonín Štěpánek elnök beszéde után megválasztották az új vezetőséget. Az elnök továbbra is Antonín Štěpánek maradt.¹¹⁸⁸ Az egyesületi vagyon, 1900 márciusának végén 2532 korona 54 fillér volt. A könyvtár állomány 500 cseh és 100 német szórakoztató, illetve ismeretterjesztő könyvből állt. Az eddig megrendelt lapok mellett már a Šípy is járt a könyvtárba. 1900. február 24-én bált rendezett a Munkásegylet a Magyar Iparegyesület helyiségeiben.¹¹⁸⁹ A bálon Jeglačić 69-es gyalogezredének katonazenekara játszott, a besedát és a négyest, amelyet František Jelínek vezetett, kétszer is eltáncolták. Először mutatták be a Budapesti csehek indulóját (*Pochod Budapeštských Čechů*), Obyt őrmester szerzeményét. A bál háziasszonya Klementina Míková volt.¹¹⁹⁰ Az egyesület székhelye ekkor már a Gyöngytyúk utca 3-ban volt.¹¹⁹¹

A századfordulót követően, elsősorban a Sokol Tornaegyletnek köszönhetően, egyre intenzívebbé vált az együttműködés a budapesti cseh egyesületek között. A Besedával közösen, a három egyesület kirándulást szervezett a Kamaraerdőbe, és Josef Slavík síremlékének ápolása sem maradt már egyedül a Munkásegylet-re. Slavík síremlékével kapcsolatban szükség is volt az összefogásra, mivel a Kerepesi temetőnek azt a részét, ahol a síremlék állt, felszámolták. Ezért a Munkásegylet választmányának javaslatára a Besedával és a Sokollal közösen

¹¹⁸⁵ KAMENÍK – ČENĚK, 1895, 3.

¹¹⁸⁶ Uo., 3.

¹¹⁸⁷ PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast', 1898. szeptember 1., XXII. évf., 9. sz., 3.

¹¹⁸⁸ VESELÝ, 1900, 3.

¹¹⁸⁹ NOVOTNÝ, Karel: Z Budapešti = Vlast', 1902. május 1., XXVI. évf., 5. sz., 3.

¹¹⁹⁰ VESELÝ, 1900, 3.

¹¹⁹¹ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 4.

igyekeztek elérni a síremlék áthelyezését a temető megmaradó részébe. A síremlék áthelyezése, a három egyesület tagjainak részvételével, 1900. október 1-jén, ünnepélyes keretek között történt meg.

1900. július 2-án fiókegyületet alapítottak a IX. kerületi Soroksári úton, ahol sok cseh munkást foglalkoztattak a rendező-pályaudvaron. Az ötlet az egyesület alapítótagjától, Josef Veselýtől származott. A fiókegyület igen felélénkítette a Munkásegylet életét. A fiók képviselőjének František Měšťaneket választották, aki, František Čihulével és Josef Nožekkel közösen, nagyon lelkesen szervezte a programokat. 1901-ben ismét rendezett az egyesület farsangi bált és Szent Vencel napi ünnepélyt. Nyáron, vasárnaponként, kirándulásokat szerveztek Budapest környékére. Télen pedig a Josef Vinsch által vezetett Szórakoztató Szakosztály rendezett baráti vacsorákat előadásokkal és más fellépésekkel, Josef Veselý, Karel Tintěra, Emanuel Vítek, Julius Vítešník, Jakub Soukup, Karel Novotný, Jan Kutchan, Bohumil Kačerovský és František Karban részvételével. 1902. január 11-én is rendezett bált az egyesület, a Városi Klub helyiségeiben, amelyen több vendég mellett megjelent az egyesület igen öreg tiszteletbeli tagja, Bedřich Buchta és sok magyar vendég is, akiknek nagyon tetszettek a cseh néptáncok.

A január 5-i rendes évi közgyűlésen 69 tag vett részt, elnökké egyhangúan Čeněk Pavlíkot választották, amit a Sokol jelenlévő tagjai is üdvözöltek.¹¹⁹² 1901-ben 97 új tagja lett a Munkásegyletnek, így 1902-ben már 320 volt a rendszeresen tagdíjat fizetők létszáma. Az egyesület 1901-ben 3219 korona 71 fillér vagyonnal rendelkezett, emellett a könyvtár és a leltár vagyona 1600 korona volt és a külön kezelt árva alapon is volt 80 korona. Az egyesületi könyvtárba a Národní listy, a Národní Politika, a Humoristické listy, a Šípy, a Zlatá Praha és a Vlast' című lapok jártak és összesen 580 kötettel rendelkezett.¹¹⁹³

1902-ben a Munkásegylet elköltözött a VIII. kerületből a VI. kerületbe,¹¹⁹⁴ új címe a Király utca 54. lett, a Próféta utca sarkán.¹¹⁹⁵ A költözést az egyesületnek helyet adó, Karl Schterübel által üzemeltetett vendéglő költözése tette szükségsszerűvé. A vendéglő új helyiségei jobbaktak a korábbiaknál, így a Munkásegylet a Budapestre látogató cseheknek is ajánlotta, jó ételeket találhattak itt és cseh újságokat. 1902. augusztus 10-én az új egyesületi helyiség megnyitása alkalmából ünnepi vacsorát rendeztek, amelyre nagy számban meghívták az Osvěta Művelődési Egyesület tagjait is. Emanuel Vítek és J. Kouba léptek fel a vacsorán, az Osvěta énekkara pedig dalokat adott elő, Ján Izák, szlovák tanító vezetésével, amelyért a

¹¹⁹² NOVOTNÝ, 1902 (1), 3.

¹¹⁹³ Uo., 3.

¹¹⁹⁴ NOVOTNÝ, Karel: Z Budapešti = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 10. sz., 3.

¹¹⁹⁵ Adresář československých spolků zahraničních = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 9. sz., 4.

Munkásegylet ügyvezetője, Karel Novotný mondott köszönetet.¹¹⁹⁶ 1903-ban már a Rökk Szilárd utca 23. alatt volt már az egyleti helyiség. A Munkásegylet fennállásának 35. évfordulóját, 1903. október 10-én, viszont a Soroksári út 12-ben, a Két korona Szállóban ünnepelték.¹¹⁹⁷

A 336 tagú Munkásegylet jubileumi ünnepségének kezdetén az Osvéta egylet énekkara elénekelt az „*E nemzet még nem veszett el*” („*Ten národ ještě nezhylnul*”) című dalt, majd az üdvözlőbeszéd elhangzása után színházi előadás következett, František J. Janke „*Párizsban történt*” („*Byl v Paříži*”) című egyfelvonásos bohózatát adták elő. A darabot követően Karel Novotný mondott ünnepi beszédet, majd az Osvéta énekkara elénekelt a „*Régenvolt csehek*” („*Bývalý Čechové*”) című dalt. Az utóbbi öt esztendőről elhangzott ügyvezetői beszámoló¹¹⁹⁸ után az évfordulóra érkezett üdvözlőlevelek és táviratok¹¹⁹⁹ ismertetése következett. Az Osvéta énekkarától elhangzó „*Előre*” („*Na prej*”) után táncest következett a katonazenekar zenéje mellett. Az ünnepségen az összes budapesti cseh egylet, a Česká beseda, az Osvéta és a Sokol is részt vett. A delegációkat az egylet elnöke, Čeněk Pavlík köszöntötte, és köszönetet mondott az alapító tagoknak, akik közül František Fišer tiszteletbeli tag vett részt az ünnepségen.¹²⁰⁰ Az ügyvezető beszédében külön köszöntötte František Slámát, az egylet egykori ügyvezetőjét, birodalmi tanácsi és tartományi gyűlési képviselőt. Az évfordulóra ünnepi képeslapokat is kiadtak, amelyeken a Cseh Korona Országainak címere, Husz János, Jan Žižka mellképe és az egylet 24 tagú választmánya volt látható.¹²⁰¹ 1906-ben adták ki nyomtatásban a tagok részére az egylet alapszabályait.¹²⁰² Az egylet fennállásának 40. évfordulóját már új, gondosan berendezett helyiségben ünnepelték, 1908. október 10-én, a Wesselényi utca 17-ben.¹²⁰³

Az évtized végétől viszont már alig működött a Munkásegylet. Ennek legfőbb oka a Sokol mozgalom nagy népszerűsége lehetett, ami az aktív tagokat a budapesti Sokol Tornaegyletbe csábította át, amely az első világháborúig a budapesti cseh egyletek

¹¹⁹⁶ NOVOTNÝ, 1902 (2), 3.

¹¹⁹⁷ První český dělnický spolek v Budapešti = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 10. sz., 3.

¹¹⁹⁸ Az ügyvezető arról számolt be, hogy a 30. évforduló óta 128 választmányi ülést tartottak, 10 rendes közgyűlést, 12 táncmulatságot. 129 új tag iratkozott be az egyletbe, 25 tag utazott el, 12 tag pedig meghalt. Temetési segélyként 660 koronát fizettek ki, a 201 megbetegedett tag pedig összesen 3816 koronát kapott. (NOVOTNÝ, Karel – PAVLÍK, Čeněk: Z Budapešti = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3.)

¹¹⁹⁹ Üdvözlőletet küldött a párizsi Sokol, a berlini Csehszláv Egylet, az ogyesszai Csehszláv Egylet, a chemnitz-i Vlastimil Egylet, a budapesti Česká Beseda, a nürnbergi Palacký Egylet, a prostějovi Cseh Polgári Kerékpáros klub (Český občanský klub cyklistů). (Uo., 3.)

¹²⁰⁰ Az ünnepségen az Eszék melletti Dárdáról érkezett František Verner is részt vett. (Uo., 3.)

¹²⁰¹ Uo., 3.

¹²⁰² Az első budapesti cseh munkás egylet alapszabályai. BFL I. 2045/1889

¹²⁰³ Z Budapešti = Vlast', 1908. október 1., XXXII. évf., 10. sz., 5.

működésének legfontosabb szervezőjévé vált. Rendszeres munkát az egyesület csak az első világháborút követően fejtett ki.¹²⁰⁴

VI.3.2.3. A „Svornost” Cseh-szláv Művelődési és Segélyegylet (Československý vzdělávací a podporovací spolek „Svornost“)

A „Svornost” (Egyetértés) Cseh-szláv Művelődési és Segélyegyletet 1886. augusztus 6-án alapították meg Budapesten a Józsefvárosban és Erzsébetvárosban élő,¹²⁰⁵ a Cseh-szláv Munkásegyletből kivált csehek,¹²⁰⁶ akik a korábbi választmány néhány tagjával azért hagyták el a Munkásegyletet, mert nem értettek egyet annak önszegélyző, főként kulturális tevékenységével és mozgalmibb jellegű munkásegyletesület akartak létrehozni. Indokaik között szerepelt az is, hogy a Cseh-szláv Munkásegylet alapszabályait éppen ekkor utasította el a Belügyminisztérium és szólította fel az egyesület tevékenysége felfüggesztésére.¹²⁰⁷

A – szintén jóváhagyott alapszabályok nélkül működő – új cseh egyesület a Budapesten dolgozó cseh munkások életét igyekezett szervezni, számukra szervezett szakmai és kulturális előadásokat, beszélgetéseket, illetve hozott létre segélyalapot, amelyből elsősorban betegség, vagy más nehézség esetén számíthattak támogatásra. A Svornost létrehozása jelentette a

¹²⁰⁴ Az Első Budapesti Munkásegylet a két világháború között folyamatosan működött, elsőször a Koszorú utca 27-ben, 1927-től a Baross utca 118-ban, 1929-től a Dohány utca 20-ban, 1933-tól a Rákóczi út 59. alatt, majd 1939-től a Rózsa utcában, végül, 1942-től az akkori elnök, Bayer Jaroslav lakásán, a Jász utca 21/a-ban.

¹²⁰⁵ Z Budapesti = Vlast', 1886. október 1., X. évf., 10. sz., 3.

¹²⁰⁶ Z Budapesti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 5.

¹²⁰⁷ A többségükben munkás aktivista alapító tagok között szerepelt, a későbbi elnök, František Hlavsa, mellett a Dočekal testvérpár, Josef és Augustin, akik az egyesület feloszlataáig itt tevékenykedtek, Josef Dočekal 1891-ben visszatért a Munkásegyletbe. Harmadik testvérük, a fémöntő Jindřich szintén tagja volt a Svornostnak. A prágai Heinrich Frank vegyész 1885-ben jött Budapestre, miután Bécsből kiutasították. Működött a Munkásegyletben is, Bohumil Bachmannal közösen alapította meg annak óbudai fiókját. Antonín Houba asztalos 1881-ben, Prágában hat hét börtönnre ítélték titkos szervezkedésért, majd 1884-ben Bécsből is kitiltották, ekkor költözött Budapestre, ahol szigorú rendőrségi megfigyelés alatt állt. Kapcsolatot tartott fenn anarchista szervezetekkel, lopással is megvádolták, amellyel az anarchista csoportoknak akart pénzt szerezni. A Svornost feloszlataása után a szociáldemokrata mozgalomban vett részt. Václav Klement cipészt 1884-ben tiltották ki Prágából anarchista és szocialista tevékenységért. Bécsen keresztül jött Pestre, 1885. október 15-én. 1886-ban és 1887-ben anarchista szervezkedésért eljárást indítottak ellene. 1888 áprilisában családjával Bécsbe költözött, majd valószínűleg kivándorolt Amerikába. Karel Loužecký asztalossegéd 1882. november 18-án jött Bécsből Budapestre, kezdetben a Munkásegylet tagja volt, 1885-ben és 1886-ban anarchista tevékenységgel vádolták meg. A Svornost újpésti fiókegyletében működött. Az esztergályos František Musil, akit Bécsben illegális fegyvertartásért ítélték el, 1883. augusztus 12-én költözött Budapestre. 1886-ban a Svornost néhány más tagjával együtt anarchista tevékenységért elítélték és kiutasították Magyarországról. Antonín Poláček a Munkásegylet elnökhelyettese és a Svornost választmányi tagja is volt egyszerre, 1890-től ismét csak a Munkásegyletben tevékenykedett. Karel Reinhardt asztalosmester a Munkásegylet választmányi tagja is volt, 1888-tól leginkább a Svornost újpésti fiókjában működött. Hynek Taschke a Munkásegylet választmányi tagja is részt vett a Svornostban. (ZAPLETAL, 1972, 85-86.)

kezdését a cseh munkásmozgalom budapesti megjelenésének. Az egyletbe bekapcsolódó a Lajtán túli tartományokból kiutasított, Bécsből és más munkásmozgalmi központokból származó cseh szociáldemokraták¹²⁰⁸ aktívan szervezték a cseh és, kisebb mértékben a szlovák munkások mozgalmát, terjesztették a cseh szociáldemokrata nyomtatványokat és folyóiratokat.¹²⁰⁹ 1886. április 4-én jött létre az egylet ideiglenes vezetősége, a tagok toborzása pedig 1886 májusában kezdődött. Rövid időn belül 40 tag iratkozott be, többnyire kisiparosok és munkások. Az egylet első székhelye a Kerepesi út 54-ben, Brindl a *Nemzeti Zászlóhoz* címzett vendéglőjében volt. 1886 októberében fordultak a többi cseh egylethez, kérve, hogy pénzzadományokkal és könyvekkel támogassák az egylet tevékenységét.¹²¹⁰ Rendszeresen tartottak találkozót,¹²¹¹ az 1888. január 22-i közgyűlésen pedig megválasztották az egylet vezetését is, az elnök a Příbramból származó lakatos,¹²¹² a Munkásegylet volt tagja, František Hlavsa lett.¹²¹³ Azonban két évvel megalapítása után is csupán 40 tagja volt a Svornostnak. Ennek minden bizonnyal a radikális egylet működésének állandó rendőrségi megfigyelése is oka lehetett,¹²¹⁴ de az is, hogy a Munkásegylet, amellyel konkurálni próbált a Svornost, sokkal jobb feltételekkel tudott tagjainak önkéntes biztosítást ajánlani, ezért népszerűbb volt. Az egylet vagyona csak 180 arany volt és nagy anyagi áldozatokat követelt, hogy nem találtak állandó egyleti helyiséget, így 1886 és 1890 között legalább ötször költöztek új helyre.¹²¹⁵ A beteg tagok segélyezésére 43 arany, 50 krajcárt fizettek ki, de emellett könyveket vásároltak a még eléggé szegényes egyleti könyvtárba, beszerezték az egyleti cégtáblát, kinyomatták és bekötötték a tagkönyveket. A Szórakoztató Szakosztály egy kisebb színpadot is berendezett 1887-ben és 1889-ig 18 darabot mutattak be.¹²¹⁶ Az egylet könyvtárába több lap is járt, a Vlast', a Národní listy, a Paleček, a Humoristické listy, a Hlas lidu és a Rovnost. A Svornost rendszeresen szervezett szórakoztató programokat, 1887-ben öt irodalmi előadást rendeztek, szavalattal, színházi előadással, illetve három táncestet. Az április 23-án a Cseh Munkásegylet énekkara is fellépett. Több beszélgetés

¹²⁰⁸ KOVÁCS, 2006, 123.

¹²⁰⁹ ZAPLETAL, 1969, 6.

¹²¹⁰ Z Budapesti = Vlast', 1886. október 1., X. évf., 10. sz., 3.

¹²¹¹ 1887-ben 27 rendes és 3 rendkívüli választmányi ülés volt, negyedévente ülésezett a tagság, és évente egy közgyűlést is tartottak. (Z Budapesti = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 6.)

¹²¹² Hlavsa korábban Bécsben a X. kerületi cseh szociáldemokrata szervezetben működött, majd 1881-ben a szociáldemokrata párt választmányába választották. Még ebben az évben letartóztatták és titkos szervezkedésért három hét elzárásra ítélték. 1882 nyarán költözött Budapestre. (ZAPLETAL, 1972, 84.)

¹²¹³ Z Budapesti = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 6.

¹²¹⁴ Az egylet tevékenységét a socialista és anarchista szervezkedésben ugyan jócskán túlértékeltek a hatóságok, de néhány tagja valóban rendszeresen részt vett ilyen jellegű találkozókön, főként a Szövetség utcai Brunovský és a budai Kubának vendéglőben, illetve terjesztette a cseh Pomsta és a német Freiheit című anarchista lapokat. (ZAPLETAL, 1972, 89-90.)

¹²¹⁵ Uo., 88.

¹²¹⁶ ZAPLETAL, 1972, 88.

is volt, aktuális kérdésekről. 1887-ben megemlékeztek a megalakulás egy éves évfordulójáról, ami leginkább az egyesület népszerűsítését szolgálta, főként a többi, külföldi cseh egyesület körében. Külföldről kapott is a Svornost 19 üdvözlő táviratot és levelet, az ünnepségre azonban olyan kevesen látogattak el, hogy 40 arany ráfizetéssel járt a megrendezése.¹²¹⁷

1888. november 5-én fiókegyesület alapított a Svornost Újpesten¹²¹⁸ Szamolovszky vendéglőjében az Ősz utca 61-ben,¹²¹⁹ *Lýra, Szórakoztató Csoport (Zábavní družstvo, Lýra)* néven. A csoportot ideiglenes bizottság irányította,¹²²⁰ amely, hogy tagokat toborozzon, a következő kiáltványt adta ki: „*A Nemzethez! Testvéri üdvözléssel merészelnünk azzal a legforróbb kéréssel fordulni Önökhöz, hogy felkérjük Önöket, vegyenek részt az alapító csoport munkájában, amelynek igyekezete arra irányul, hogy nemzetünk fejlődése és haladása érdekében működjön, énekléssel, szórakoztató programokkal, előadásokkal, testgyakorlással és egyáltalán mindazzal, ami a társasági élethez nélkülözhetetlen. Amit elvett tőlünk a balsors keze, teremtsük meg magunknak mi! Mutassuk meg, mit képes elérni népünk! Teremtsük meg egy társas szervezet alapjait, fejlődésünkért, hozzunk létre egy szórakoztató csoportot. A budapesti cseh közösségnek van annyi ereje, hogy felépítse magának a művészet templomát, mindenekelőtt egy működő színházat. Szükségünk lesz még rendszeres újságra, Sokol egyesületre, Nemzeti Házra és cseh istentiszteletre! Egyik a másikat ösztönzi az egész közösség lelkesítésére, hogy minden a javára szolgáljon és az egyetértés majd oly korba vezet el minket, amikor azt mondhatjuk, ezt magunkért tettük, a nemzetért!*”¹²²¹ A csoport gazdag, már-már teljesíthetetlen programmal jelentkezett,¹²²² amely inkább a sokkal több cseh lakossal rendelkező Bécs cseh intézményeit másolta. A kiáltvány a Svornost egyesületen belül is nézeteltéréseket okozott, az egyesület levelezője, Jan Janoušek, 1889. január 15-ére keltezett levelében már azt is visszautasította, hogy a kezdeményezés egyáltalán a Svornosttól

¹²¹⁷ Z. Budapesti = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 6.

¹²¹⁸ Z. Budapesti = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.

¹²¹⁹ KOVÁCS, 2006, 123.

¹²²⁰ František Reinhard, P. Houzvička, Václav Bureček, František Sokol, Josef Rybníkář (Z. Budapesti = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.)

¹²²¹ „Národ sobě! S bratrským pozdravem dovolujeme si s nejněvroucnější prosbou Vás vyzvat k účastnění se práci zakládajícího družstva, jehož snahou jest působiti pro rozvoj a pokrok národnosti naší, pěstovati zpěv, zábavu, přednášky, tělocvik a vůbec vše, co k životu společenskému jest nutno.

Co nám odírá ruka nepřiznivého osudu, utvořme si sami! Dokažme, co zmůže ten náš lid! Utvořme si jakýsi základ společné organizace, ku svému rozvoji, utvořme si zábavní družstva. Obec česká v Budapešti má tolik síly, aby sobě postavila chrám umění, především ochotnické divadlo. Pak potřebujeme period. Časopis, obec sokolskou, Národní dům, české bohoslužby!

Druh druha povzbud' k nadšení po celé obci, by každý poskytnul daru sám sobě a pak společnou svorností vzejde nám doba, kdy budeme moci říci: To učinil svůj svému a dal národ sobě!“ (Z. Budapesti = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.)

¹²²² Český = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.

származna és a kiáltvány íróját azzal vádolta meg, hogy visszaélt az egyesület nevével.¹²²³ 1889 márciusára 37 új tag lépett be a Svornostba. Mivel azonban a tagok többsége olyan foglalkozást űzött, ami miatt gyakorta változtatnia kellett lakóhelyét, sokan el is maradtak az egyesületből. A tagdíjat nem fizető, elmaradt tagok számát kivonva a teljes tagságból, 1889-ben összesen 60 tagja volt az egyesületnek.

A Svornost folyamatosan működött, volt közgyűlése, féléves taggyűlése, 22 rendes és egy rendkívüli választmányi ülése. Az egyesületi könyvtárba járt a Vlast', a Národní listy, a Humoristické listy, – fele részben Hynek Fiala előfizetésében – a Paleček, - Jiří Votava és Karel Kavan előfizetésében – a Hlas lidu, a Rovnost, a Matice lidu, - Josef Veselý előfizetésében – a Nový věk svobody – Bohumil Bachman, majd Josef Čech előfizetésében – és a Červánky, amelyet szintén Votava fizetett elő. Négy egyesületi mulatságot is szerveztek, farsangi bált, két színházi előadást és egy baráti vacsorát, a Munkásegylettel közösen, a brünni nemzeti színház alapításának 20. évfordulója alkalmából. Az egyesületi élet legnagyobb nehézségét továbbra is a megfelelő egyesületi helyiség hiánya jelentette, mivel így a rendezvényekre külön helyiséget kellett mindig bérelni.

A Svornost tevékenységének kiemelkedő szegmensét jelentette a tagok segítése. E célra összesen 53 aranyat fordítottak 1888-ban, az egyesület 54 arany, 90 krajcár¹²²⁴ bevételének nagy részét.¹²²⁵ Az 1889-es közgyűlést, 28 tag részvételével, január 20-án tartották. Megválasztották az egyesület vezetését, az elnök František Hlavsa, az elnökhelyettes pedig Karel Jirovec lett.¹²²⁶ A következő, 1890. január 21-i közgyűlésen már 45-en vettek részt, a személyi-¹²²⁷ és pénzügyek¹²²⁸ rendezése után, az ügyvivő beszámolt arról, hogy az egyesület által kialakított színpadon 11 színies előadást tartottak. Az Erzsébet körút 31 alatti, Herz Gyula vendéglőjében működő, immár állandó egyesületi helyiség is több rendezvénynek adott otthont, két szavalóestet és egy táncmulatságot rendeztek itt, Josef Dočekal szervezésében. Az egyesület tagsága folyamatosan változott, 45 tag lépett be, de mivel a régiek közül többen elutaztak Budapestről, a taglétszám 70 körül mozgott. A könyvtár is folyamatosan gyarapodott, már

¹²²³ JANOUŠEK, Jan: Z Budapešti = Vlast', 1889. február 1., XII. évf., 10. sz., 6.

¹²²⁴ 1888-ban összesen 227 arany 84 krajcár bevétele volt az egyesületnek, amelyből 172 arany 94 krajcár kiadásuk volt. (JANOUŠEK, Jan: Z Budapešti = Vlast', 1889. március 1., XII. évf., 11. sz., 5.)

¹²²⁵ Ez természetesen nem jelentette az egyesület teljes pénztartalékát, mivel 1887-ről 74 arany 58 krajcár, korábban pedig 174 arany 85 krajcár vagyona volt a Svornostnak, így összesen még 304 arany, 33 krajcárral rendelkeztek. (Uo., 5.)

¹²²⁶ Uo., 5.

¹²²⁷ Az elnök, közfelkiáltással, ismét František Hlavka lett. (VOCELKA, Engelbert: Z Budapešti = Vlast', 1889. május 1., XIII. évf., 11. sz., 5.)

¹²²⁸ Az egyesület bevétele 108 arany, 85 krajcár volt, teljes vagyona pedig 486 arany, 20 krajcár volt. (Uo., 5.)

140 kötettel rendelkezett, a régi lapok mellett, újakra is előfizettek, a Heslora és a Reformra.¹²²⁹

1890-ben azonban kénytelen volt beszüntetni működését az addigra már konszolidálódott, főként iparosegylet jelleggel működő – ezért néha Iparos Társaskörnek (Řemeslnická Besedának) is nevezett¹²³⁰ – Svornost. A Munkásegylet alapszabályai körül támadt viták irányították a hatóságok figyelmét az egyletre.¹²³¹ A már korábban is figyeltetett egyletet,¹²³² 1890 júliusában pánszláv törekvések vádjával feloszlatták,¹²³³ vagyonát elkobozták.¹²³⁴ Az egyleti helyiségben található szekrényeket elszállították,¹²³⁵ az egylet könyveit és iratait átvizsgálták,¹²³⁶ az ingóságokból befolyt 14 forintot pedig a fővárosi Szegényalaprak juttatták.¹²³⁷ Az egyleti könyvtárat és színpadot azonban sikerült megőrizni.¹²³⁸

Az alapszabályainak elismerését négyszer is hiába kezdeményező egylet¹²³⁹ feloszlátásával kapcsolatban a szocializmus, a pánszláv törekvések és az anarchizmus vádja is felmerült. E vádakat megalapozta, hogy a feloszlátásakor mintegy 100 tagú egylet egy ideje már nem csupán a Budapesten élő csehek, nemzetiségi alapon szerveződött, művelődési- és segélyegylete volt, tagjai között a szocialista nézetek hívei voltak többségben és már magyar, illetve német nemzetiségű tagjai is voltak,¹²⁴⁰ cseh tagjai között pedig többek a fővárosból, illetve az országból is ki voltak tiltva, vagy rendőri felügyelet alatt álltak szervezkedés miatt.¹²⁴¹ A Svornost tevékenységét így a pesti csehek egy része is egyre inkább idegenkedve szemlélte.¹²⁴²

¹²²⁹ Uo., 5.

¹²³⁰ Z Budapesti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²³¹ A hatósági eljárások a Cseh-szláv Munkásegylet alapszabályainak elfogadása körül 1889-ben kirobbant vitához kötődtek. A belügyminisztérium szocialista és pánszláv tevékenység gyanuja miatt utasította vissza a Munkásegylet alapszabályainak megerősítését. E vádakokat a Munkásegylet azzal érvelve utasította vissza, hogy az ilyen törekvésekkel szimpatizáló tagok már elhagyták az egyletet és új egyletet alapítottak, tehát tulajdonképpen a Munkásegylet hívta fel az alapszabályok nélkül működő Svornostra a hatóságok figyelmét. (*A fővárosi m. kir. Államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! 12092/890. I. sz. BFL eln. res. irat. 265/1890*)

¹²³² A megfigyelés ugyan nehézségekbe ütközött, mivel a kerületi rendőrségen senki sem tudott csehlől, szlováklal is csupán egy detektív. (*Török János Királyi Tanácsos Úrnak. BFL eln. res. irat. 269/1888/X*)

¹²³³ *Végzés a Svornost nevű cseh munkás egylet betiltása ügyében BFL eln. res. irat. 265/1890*

¹²³⁴ *Přerušená činnost spolku = Vlast', 1890. szeptember 1., XIV. évf., 3. sz., 4.*

¹²³⁵ *A VII. ker. elöljáróság jelentése az Erzsébet körút 31. sz. a Herz Gyula vendéglőjében létezett „Svornost” nevű egylet ügyében. BFL eln. res. irat. 265/1890*

¹²³⁶ *A főv. m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának. BFL VI 1/a eln. res. irat. 337/1890*

¹²³⁷ *Svornost MOL K. 150-1891-VII-8-32007*

¹²³⁸ ZAPLETAL, 1972, 95.

¹²³⁹ *A fővárosi m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890*

¹²⁴⁰ Z Budapesti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.

¹²⁴¹ *Aszalay Antal detektív jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890*

¹²⁴² A törvényesség határára sodródó, munkásmozgalmi szervezetekké váló cseh egyletek hasonlóképpen kellemetlenné váltak más cseh közösségek számára is. A drezdai Cseh Klub és Sokol Tornaegylet, a zittai

Az egyesület tagjai a Svornost feloszlását követően titokban próbálták meg tovább működtetni az egyesületet. Szombatonként találkoztak, fizették a tagdíjat, a segélypénztárat Gustav Dočekal kezelte. 1891-ben a többi budapesti cseh egyesülettel közösen köszöntötték Budapesten a prágai Jubileumi Országos Kiállításra átutazó szerbeket és szerbiai cseheket, nyáron, június 30. és július 1. között, pedig részt vettek a külföldi cseh egyesületek prágai találkozóján, és a budapesti cseh egyesületek nevében megkoszorúzták Frič sírját.¹²⁴³

Az egykori tagok több egyesületalapítási próbálkozásban is részt vettek. Először a Budapesti Cseh-szláv Kézműves Egyesület elnevezésű önképző- és betegsegélyező egyesület megalakítására tett kísérletet 1891. október 4-én, Langenberg Ede vezetésével František Hlavsa, Antonín Houba, Alois Šulc, Karel Lirovec, Josef Kočvarek és Valentin Horatlik a Kálvária téri Pekarek vendéglőben. A Belügyminisztériumhoz beterjesztendő alapszabályok kidolgozását egy Hollós nevű ügyvéd vállalta, mivel azonban az egyesület a hatóságok csupán a Svornost névcseréjének tekintették, a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve.¹²⁴⁴

1892-ben már Sulcz Emília – Sulcz Antal „*notórius szocialista*”¹²⁴⁵ nejének - Rózsa utca 29. alatti kávéházában találkoztak szombat esteként és vasárnap délutánonként a Svornost egykori tagjai,¹²⁴⁶ Hlavsa Ferenc (František Hlavsa), Kočvarek József (Josef Kočvarek), Novák János, Soumor Károly, Schulz Antal, Jirovetz Károly (Karel Lirovec), Dočekal József, Dočekal Ágost, Tascke Ignác, Fischer József.¹²⁴⁷

1897-ben a Huszár utcai Frank vendéglőben *Pokrok* (*Haladás*) néven alakítottak munkás önképző kört, de ennek alapszabályait sem fogadta el a Belügyminisztérium.¹²⁴⁸

A Svornost ifjabb, kevésbé radikális nézeteket követő tagjai 1894-ben egy korábbi ötlet felidézésében keresték a megoldást, a budapesti Sokol Tornaegylet megalapításában.¹²⁴⁹

VI.3.2.4. A Sokol Tornaegylet

Barák Egyesület jutott a budapesti Svornosthoz hasonló sorsra. (Z Budapesti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.)

¹²⁴³ ZAPLETAL, 1972, 96.

¹²⁴⁴ Budapesti Cseh-szláv Kézműves Egyesület BFL eln. res. irat. 320/1891

¹²⁴⁵ Aszalay Antal detektív jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892

¹²⁴⁶ Aszalay Antal detektív jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892

¹²⁴⁷ Aszalay Antal detektív jelentése 1892. október 31. BFL eln. res. irat. 359/1892

¹²⁴⁸ KOVÁCS, 2006, 122.

¹²⁴⁹ Z Budapesti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.

VI.3.2.4.1. A Sokol mozgalom

A cseh egyleti mozgalom egyik legsikeresebb, a külföldi cseh közösségekben szinte mindenütt megalapított szervezete a Sokol Tornaegylet volt. A nagy mozgósítóerejű Sokol mozgalom története az Októberi Diploma kiadását követő időszakra nyúlik vissza. 1862-ben, Prágában, az eredetileg cseh-német közös kezdeményezésként induló tornaegyleti kezdeményezés szétválásával jött létre az első cseh tornaegylet. Alapítója Miroslav Tyrš volt, első elnöke pedig az 1848-ban a cseh nemzeti mozgalomba bekapcsolódó, német születésű Heinrich Fügner a prágai Hypotekenbank igazgatója. A tornaegylet létrehozását az ifjúscehek vezetői, Eduard és Julius Grégr is támogatták. A Sokol (Sólyom) elnevezést 1864-ben kapta az egylet.¹²⁵⁰

A szervezet hazafias jellege 1866-ban tovább erősödött, amikor felmerült a tagok felfegyverzése a poroszok ellen.¹²⁵¹ Ekkortól váltak rendszeressé a nyilvános Sokol tornabemutatók is. 1871-től jelent meg a mozgalom lapja, a Sokol című újság, a tornaegylet pedig a cseh nemzeti megmozdulások állandó résztvevőjévé vált.¹²⁵²

Az 1882-es Sokol találkozót (slet) követően szerveződött meg a Sokol mozgalom területi szervezete. A kisebb egységek, župák tartományokba (obec) tömörültek. Elsőként az Elba közép-ső folyásánál működő Sokol egyleteket tömörítő Tyrš župa, illetve a kelet- és közép-cseh župa szerveződött meg. Tyrš halála után, 1889-ben jött létre a *Cseh Sokol Tartomány (Česká obec sokolská)*, amely 11 župában 229 egyletet egyesített, 24 268 taggal. 1892-ben pedig megalakult a morvaországi tartomány is, a *Moravská obec sokolská*.¹²⁵³

A Sokol mozgalom a kilencvenes évektől kilépett a cseh tartományok határain túlrá, sorra alakultak meg a külföldi testnevelési egyletek. 1908-ban már 18 cseh Sokol egylet működött a Cseh Sokol Község határain kívül.¹²⁵⁴ Ezeknek az egyleteknek 1908-ban összesen 1623 tagjuk volt, a legtöbb taggal a berlini egylet rendelkezett, 328-al, a legkevesebbel, 9-el

¹²⁵⁰ HAVRÁNKOVÁ, Hana: Vznik Sokola a jeho vývoj do vytvoření České obce sokolské. In: WAIC, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 9-33.

¹²⁵¹ GLETTLER, 1972, 86.

¹²⁵² HAVRÁNKOVÁ, 1997, 34-45.

¹²⁵³ Činnost jednot zahraničních v r. 1908. = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.

¹²⁵⁴ A Monarchiában Budapesten (1894) és Grácban (1895), Németországban Drezdában (1890), Lipcsében (1892), Pírnában (1903), Münchenben (1892), Nürnbergben (1898), Augsburgban (1896), Berlinben (1893), Moersben (1908) és Hamburgban (1891), Oroszországban Tbilisizben (1898), Kijevben (1900), Moszkvában (1904) és Szentpétervárott (1900), Franciaországban Párizsban (1892) és Berlinben (1910), Angliában Londonban (1903), Argentínában pedig Buenos Airesben (1908) működött Sokol Tornaegylet. (Činnost jednot zahraničních v r. 1908. = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.)

pedig a Buenos Aires-i.¹²⁵⁵ A nem cseh tagságú, a különböző szláv nemzeteknél szerveződő Sokol egyletek száma ennél jóval magasabb volt.

A Sokol központi szervének létrehozása az első igazán tömeges Sokol találkozózn, az 1907-es slet-en merült fel. A Sokol mozgalom ekkor már hatalmas tömegmozgalommá szerveződött, Galíciában 17 700 taggal 142 egylet, Németország lengyel lakosságú területein 70 egylet, Horvátországban 6000 taggal 47 egylet, a szlovén tartományokban pedig 3000 taggal 27 egylet működött, de Bulgáriában, Szerbiában és Oroszországban is több egylet szerveződött, ahol a Sokol által küldött, cseh tanárok is dolgoztak.¹²⁵⁶

1908-ban, a Szláv Kongresszust követően, megalakult a *Szláv Sokol Szövetség* (*Svaz Slovanské Sokolstvo*), amelynek tagjai a *Cseh Sokol Község* (*Česká obec sokolská*), az *Ausztriai Lengyel Sokol Tornaegyletek Szövetsége* (*Związek polskich gymnastycznych Towarzystew sokolich w Austrii*), a *Horvát Sokol Szövetség* (*Hrvatski sokolski savez*), a *Szlovén Sokol Szövetség* (*Slovenska sokolska zveza*), a szerb Fruška Gora-i župa (*Frušskogorska župa*) és *Erős Dušan egylet* (*Dušan Silni*), a Bosznia-Hercegovina-i župa (*Župa Bosensko-hercegovská*) és a *Bolgár Legény Szövetség* (*Zveza bolgarskich junákov*) voltak.¹²⁵⁷

1910 után kezdték szervezni a külföldi Sokol egyletek balesetbiztosítását, a moersi egylet felvetésére, mivel a gyakorlatok közben igen sokszor előfordultak sérülések.¹²⁵⁸ A tervezésbe a budapesti egylet tagja, František Kodet is folyamatosan részt vett javaslataival,¹²⁵⁹ amelyekről a hamburgi Sokol-találkozózn is tárgyaltak.¹²⁶⁰

A Sokol mozgalom sikere tehát túlmutatott a cseh tartományokon, egymás után jöttek létre a külföldi Sokol egyletek. Hamarosan felmerült az egyletek kapcsolatának megszervezése, amelyből a század végére a rendszeres prágai Sokol találkozók, a *Sokolský slet*-ek fejlődtek ki. Ugyan az alapító, Tyrš már 1863-ban felvetette a testvéregyletek testületének ötletét, de ennek megszervezése ekkor még megghiúsult.

A prágai Sokol sletek a századforduló cseh nemzeti mozgalmának igen fontos elemét alkották. Az első Sokol találkozót a mozgalom megalapításának huszadik évfordulóján, 1882 nyarán tartották az alapító, Miroslav Tyrš kezdeményezésére. Ekkor alakult ki a későbbi

¹²⁵⁵ Činnost jednot zahraničních v r. 1908. = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.

¹²⁵⁶ BLECKING, Diethelm: Sokolské hnutí některých slovanských národů. In: WAIC, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 175-183.

¹²⁵⁷ BLACKING, Diethelm: Die Sokolbewegung bei den verschiedenen slawischen Völkern. In: WAIC, Marek (szerk.): Sokol, jeho vnik, vývoj a význam. Praha, Organizační výbor mezinárodní konference, 1998, 118.

¹²⁵⁸ Úrazové pojištění jednot zahraničních = Sokol zahraniční, 1911. január, 5. évf., 1. sz., 16.

¹²⁵⁹ Sokol v zahraničí. Úrazové pojištění jednot zahraničních = Sokol zahraniční, 1911. június 5. évf., 6. sz., 94.; KODET, F.: Zahraniční jednoty a jich úrazové opatření = Sokol zahraniční 1911. május, 5. évf., 5. sz., 76-77.

¹²⁶⁰ Sokol v zahraničí = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.

találkozókon is felidézett rendje e találkozóknak, alakultak ki a külsőségek. Már erre az első alkalomra is érkeztek külföldi küldöttek, Budapestről még nem, de Zágrábból, Ljubljanából és Bécsből már jött delegáció, akiket a prágai Sokolban, illetve a Konviktban szállásoltak el. Vojta Slukov, a Nemzeti Színház színésze, a prágai nemzeti mozgalom fontos alakja, Sokol egyenruhában, Svatopluk Čech versével köszöntette a delegációkat, Kolár Žižka halála című művének bemutatója után. A Sokol gyűlések legfontosabb eleme azonban a közös gyakorlat volt, amelyen, 1882. június 18-án, 696-an vettek részt, 40 csapat, majd 70 egyéni tornász, Tyrš irányításával, mintegy háromezer néző előtt. A tornapályát a Moldva egyik szigetén, a Střelecký ostrovnál állították fel. A bemutató utáni mulatságot tűzijáték zárta. A Sokol felvonuláson, amely először a prágai Műegyetem épületétől, a Károly térről indult, 1600-an vonultak fel, 76 Sokol egyeslet képviselőjében. A következő Sokol találkozót 1887-ben, a mozgalom alapításának 25. évfordulóján akarták megtartani, de ezt a hatóságok nem engedélyezték, így ekkor csak egy szűkebb körű versenyt rendeztek Český Brodban.

A második találkozó a Sokol területi szervezetei, a Sokol tartományok (obec) megszervezése után, 1891-ben, jöhetett csak létre, június 27. és június 30. között. Ezen a találkozón már rengetegen vettek részt külföldről. A delegációk vonattal érkeztek. A prágai pályaudvarokon első alkalommal mondták be cseh nyelven a vonatok érkezését. Prága cseh iskolái, a laktanyák, de még a smíchovi sörgyár is megteltek az elszállásolt külföldi vendégekkel. Érkeztek cseh szokolisták Münchenből, Drezdából, Chemnitzből, Bécsből és a lengyel, a szlovén, a horvát, illetve a francia tornaegyletek küldöttei is. A külföldiek az Óváros térre vezető felvonuláson, a lengyelek kivételével, nem vehettek részt, a közös gyakorlatok pedig teljesen tiltva voltak a külföldieknek. A találkozón sok kulturális programra is sor került, a *Polgári Társaskörben* (*Městská Beseda*), a Žofinban, a Nemzeti Színházban, ahol Antonín Dvořák Huszita nyitányát követően ismét Slukov mondta a köszöntőt és a kor jeles cseh írói, Eliška Krásnohorská és Bohdan Kaminský verssel köszöntötték a közönséget. Itt mutatták be elsőként a Sokol himnuszát, J. V. Sládek *Előre, előre* (*Kupředu, kupředu*) című, Karel Šebor által megzenésített versét.

A harmadik találkozó a prágai Néprajzi Kiállítás alkalmából, 1895-ben volt.¹²⁶¹ A kiállításon, amelyre a pesti cseh egyesületek is ellátogattak,¹²⁶² a Sokolnak saját pavilonja volt. E találkozón épült először ideiglenes gyakorlópálya a prágai Letnán, a közös tornabemutatóra. A bemutatón már külföldi, horvát, szlovén Sokol tagok is részt vettek. Prágában pedig 7500-an vonultak fel. A Nemzeti Színházban ismét díszelőadást rendeztek, amelyen újra Vojta

¹²⁶¹ KOZÁKOVÁ, Zlata: Sokolské sloty 1882-1948. Praha, Orbis, 1994, 7-9.

¹²⁶² Z Budapešti = Vlast', 1895. július 1., XIX. évf., 7. sz., 3-4.

Slukov köszöntötte a vendégeket és Bedřich Smetana *Eladott menyasszony* (*Prodaná nevěsta*) című operáját mutatták be.

1901-ben ismét több külföldi delegáció, bécsi, francia, lengyel, szlovén vett részt a találkozón. A Nemzeti Színházban Kovařovic *Kutyafejűek* (*Psohlavci*) című operáját mutatták be, ami előtt Vojta Slukov Bohdan Kaminský versét mondta el.¹²⁶³ Az 1907-es találkozóra először küldött delegációt a budapesti Sokol is. Ekkor már 26 ezer négyzetméteres tornaterp épült a Letnán, 55 ezres nézőtérrel. Ez alkalommal már 2000 külföldi érkezett Prágába, még Amerikából is. A diszelóadáson Karel Želenský színész köszöntője után Smetana Libuše című operáját mutatták be. 1912-ben, az 50. évfordulón rendezett találkozó volt a világháború előtti utolsó *Sokolský slet*. Ezen már 1026 egyesület százezres tagságát képviselték a résztvevők. Csak a szláv tartományokból, országokból négyezren érkeztek, – 144 horvát és szlovén, 400 szerb – de delegáció jött Franciaországból, Németországból, Angliából és Amerikából is. A 250 fős, diákokból álló, orosz delegációt az Oroszországban dolgozó cseh tanárok vezették. František Erben vezetésével vonult fel a szentpétervári női tornászcsapat. A 47 ezer négyzetméteres letnai pályán, százezres nézőtér előtt marathoni életképeket mutattak be a versenyzők. A felvonuláson, amelynek végén leleplezték František Palacký emlékművét, Szófia, Kijev, Szentpétervár, Zágráb, Belgrád, Ljubljana és Párizs magas rangú képviselői köszöntötték Prága polgármesterét.¹²⁶⁴ E találkozóra a budapesti Sokol már évekként előtte készült: „*Két év múlva ismét nagy sürgős-forgás lesz! A VI. találkozó már feltűnt a horizonton, és ahogyan az V. találkozón megmutathattuk Önöknek, hogy élünk, most azt akarjuk megmutatni a hazának, hogy megerősödtünk.*”¹²⁶⁵ A VI. össz-Sokol találkozón a budapesti egyesület 22 taggal képviseltette magát, akik közül 18-an a tornabemutatón is részt vettek. A tornászok mellett a szórakoztató csoport is fellépett Prágában és a külföldi egyesületek között első helyezést ért el. A budapesti Sokol versenycsapata 387 pont elérését tűzte ki a találkozón, ami 78%-ot jelentett. A célt el is érték, sőt kétszer nulla hibapontot is szereztek. Oklevelet és babérkoszorút kapott a csapat, Fluks, Malásek és Šváb nagy oklevelet, Šída, Nedbal és Přichystal pedig kisebb oklevelet szereztek. Ezzel a külföldi Sokol egyesületek kisebb versenycsapatái között a budapesti egyesület első helyet ért el.¹²⁶⁶

¹²⁶³ KOZÁKOVÁ, 1994, 10-15.

¹²⁶⁴ Uo., 10-21.

¹²⁶⁵ „*A za dva roky zase bude rušno! Již VI. slet vstává na obzoru, a pak-li dokázali jsme Vám při V. sletu, že žijeme, chceme nyní dokázati své vlasti, že jsme zmohutněli.*“ (VOTRUBA, Stáňa: Budapest = Sokol zahraniční, 1910., november, 4. évf., 11. sz., 173.)

¹²⁶⁶ Budapesti = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-14.

A külföldi Sokol egyletek is rendeztek találkozókat. 1909-ben Szófiában, 1910-ben pedig Hamburgban szervezték meg a *Külföldi Sokol Egyletek Találkozóját (Slet zahraničních sokolských jednot)*.¹²⁶⁷ A budapesti Sokol mindkét találkozón ott volt.¹²⁶⁸ Az 1912-es prágai Sokol találkozón értekeztek a külföldi egyletek képviselői, hogy végleges formába öntsék a külföldi egyletek szervezetét, megegyezésre azonban nem jutottak. Ez különösen fájdalmasan érintette a budapesti egyletet, hiszen egyik Sokol tartományba sem tartoztak, nem képviseltették magukat a Č. O. S.-ban sem, így a mozgalomtól szervezetileg elkülönülten kellett működniük.¹²⁶⁹

Végül 1913-ra dolgozták ki a külföldi Sokol tornaegyletek Központi Szervezetének alapszabályait (*Stanovy Ústředního Sdružení Tělocvičných jednot sokolských v zahraničí*),¹²⁷⁰ amelynek elfogadására 1913. május 12-re hívtak össze alapszabály alkotó gyűlést a berlini Filharmóniába.¹²⁷¹

VI.3.2.4.2. A budapesti Sokol Tornaegylet (Tělocvičná jednota „Sokol” v Budapešti)

A budapesti Tornaegylet megalapítását először 1887-ben javasolta a Česká Beseda a többi cseh egyletnek. Ehhez a kezdeményezéshez a Cseh-szláv Munkásegylet ugyan csatlakozott, de végül mégsem került sor az egylet létrehozására.¹²⁷²

A Sokol Tornaegyletet Budapesten végül a pánszlávizmus, szocializmus és anarchizmus vádjával felosztatott Svornost Cseh-szláv Művelődési és Segélyegylet volt tagjainak kezdeményezésére alapították meg. A felosztatott egylet fiatalabb, a nemzeti mozgalomhoz közelebb álló tagjai kezdetben csupán magánkörben találkoztak szombatonként és igyekeztek életben tartani az egykori Svornost egylet működését. Adományokból sikerült több cseh lapra is előfizetniük, járt hozzájuk a Národní listy, a Humory, a Paleček, a Vlast', a Rovnost, a Hlas lidu, a Červánky, a Rašpli és a Dělnické Listy Vídeňské. Megőrizték az

¹²⁶⁷ Sokol v zahraničí = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.

¹²⁶⁸ Ke schůzi delegátů zahraničních jednot sokolských o VI. sletu = Sokol zahraniční, 1912. október, 6. évf., 10. sz., 166-167.

¹²⁶⁹ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 15.

¹²⁷⁰ Stanovy Ústř. Sdružení těl. jednot sokolských v zahraničí = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 51-52.

¹²⁷¹ Ustavující schůze = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 54.

¹²⁷² Z Budapešti = Vlast', 1887. október 1., XI. évf., 6. sz., 6.

egylet színpadát és könyvtárát.¹²⁷³ A Svornost feloszlatását követően még cseh színielőadást is rendeztek a Herz vendéglőben.¹²⁷⁴ A csoport azonban annak ellenére egyre fogyatkozott, hogy meghívták a prágai Népírajzi Kiállításra, vagy a Külföldi Cseh Egyletek Szövetségének központi választmányába.¹²⁷⁵ Valószínűleg itt merülhetett fel a budapesti Sokol alapításának gondolata.

A Sokol első gyűlését végül 1894. november 4-én tartották,¹²⁷⁶ amelyen kidolgozták, és elfogadásra béküldték a minisztériumba az egylet alapszabályzatát.¹²⁷⁷ Az alapszabályokat a Belügyminisztériumból ugyan kétszer visszaküldték, de végül, többszörös javítás után, 1896. május 18-án a magyar törvényeknek megfelelőnek találták és elfogadták.¹²⁷⁸

A Sokol egylet első közgyűlésére 1896. július 5-én került sor, székhelye pedig a *Két koronához* címzett (*U dvou korun*) vendéglőben volt, a Vasvári Pál utca 4-ben.¹²⁷⁹ Az alapító közgyűlésen 69-en jelentek meg. November 1-jén a testdézések helyének kérdése is megoldódott, sikerült megszerezni a *Magyar Nemzeti Tornaegylet* Szentkirályi utcai tornacsarnokának bérletét, évi 150 arany bérleti díjért. A tornaterem kényelmes és minden igénynek megfelelő volt, olyan, amely kevés Sokol egyletnek állt akkoriban rendelkezésre.¹²⁸⁰ A tornacsarnok mellett folyamatosan fenntartottak egyleti helyiséget is, ahol a Sokol irattárát tartották.¹²⁸¹ A tornacsarnokban tartották meg a Tornaegylet első, nyilvános testgyakorlat bemutatóját, 1897. december 5-én. A következő évben, 1898-ban, majd 1900-ban rendezte a Sokol az első két farsangi bálját. Az 1900-as bál alkalmából *Farsangi Lapot* (*Šibřinkový List*) is kiadtak, amelynek melléklete a „*Pest-budai szlávág*” („*Slovanský živel v Peřt-Budině*”) címmel a helyi szlávok életét mutatta be.¹²⁸²

A tornaegylet igyekezett kerülni a politikai tevékenységet,¹²⁸³ kezdetben mégis bizalmatlanul viszonyultak hozzá a hatóságok, az első farsangi bálon nem engedélyezték

¹²⁷³ Z Budapeřti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.

¹²⁷⁴ *Jelentés 1891. november 5. BFL eln. res. irat. 942/1891*

¹²⁷⁵ Z Budapeřti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.

¹²⁷⁶ Z Budapeřti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²⁷⁷ *A Sokol cseh tornaegylet alapszabályai BFL IV. 1407/b; Stanovy řeské řelocviřné jednoty Sokol BFL 50720/95* Az alapszabály cseh és magyar nyelvű, valószínűleg első javított változata, 1895. március 25-i dátummal.

¹²⁷⁸ Z Budapeřti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.; *Cseh tornaegylet alapszabály MOL K-150-8-2529*

¹²⁷⁹ V Budapeřti = Vlast', 1896. augusztus 1., XX. évf., 8. sz., 4.

¹²⁸⁰ Z Budapeřti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²⁸¹ *Rendřrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személyiségekről. řÚA Bratislava, Fond Uhorské královské ministerstvo vnřtra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.*

¹²⁸² Z Budapeřti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²⁸³ Zimák Ferencet, aki munkásmozgalmi tevékenységet akart kifejtetni az egyletben, ki is zárták. Zimák fellebbezését végül a fővárosi tanács utasította el. (*Zimák Ferenc fellebbezésének elutasítása BFL eln. res. irat. 118/1898*)

katonazenekar részvételét.¹²⁸⁴ 1899-ben szlovák népviseleteket ábrázoló képeslapokat jelentettek meg, amelyekből a cseh tartományokból is lehetett rendelni, mivel a prágai Néprajzi Kiállításon nagy sikere volt a bemutatott szlovák népviseleteknek.¹²⁸⁵ A kezdeményezésnek olyan nagy sikere volt, hogy a cseh feliratos képeslapokat a következő évben ismét kiadták.¹²⁸⁶

A Sokol Slavik síremlékének ápolásában is részt vett. Amikor a síremléket 1900-ban ismét át kellett helyezni, a budapesti Sokol a külföldi csehektől és a zenei egyletektől is segítséget kért, hogy új helyet vásárolhassanak. Az egylet bizottságot hozott létre, amit a Sokol vezetője, Emanuel Aust irányított, címe pedig Váci körút 46. volt.¹²⁸⁷

A Tornaegylet, amelynek székhelye 1902-től már a József Főherceg Szállóban, a Kerepesi út 79-ben volt,¹²⁸⁸ igen gyorsan fejlődött, tagsága rövid idő alatt 112-re növekedett, amelyen belül a budapesti csehek minden társadalmi rétege képviseltette magát. Számos szakosztály is működött az egyleten belül, volt hölgy, biciklista, futball és szórakoztató szakosztálya.¹²⁸⁹ 1902-ben a budapesti Sokol tagja lett a Külföldi Cseh Egyletek Szövetségének is.¹²⁹⁰

A Sokol igyekezett szervezni a többi cseh egylet és a pesti szlávok kapcsolatát is, 1900-ban vendégül látták Budapesten a cseh Slavie Egyletet és a párizsi vilákkiállításról hazatérő orosz diákok is meleg fogadtatásban részesültek. A Sokol tagjai és más pesti csehek 154 fős kirándulást szerveztek Szentendrére, az ott élő szerbekhez. A többi budapesti cseh egylettel is jó kapcsolatra törekedtek, együtt gondozták Slavik síremlékét, ünnepelték Hus János és Heinrich Fügner emléknapiját. A cseh egyletekkel közösen megszervezték a „budapesti szövetséges cseh egyletek népi kirándulását” (*Lidový výlet spojených spolků Peštských*)¹²⁹¹ Kamaraerdőre.

A század elején azonban komoly nézeteltérések támadtak a budapesti cseh egyletek között. Kettévált a cseh egyleti élet, az egyik irányt az ún. nemzeti cseh körök, a Beseda és a Sokol, a másikat pedig a munkásmozgalomhoz erősebben kötődő egyletek, elsősorban a századfordulón indult Osvěta, illetve kisebb mértékben az Első Cseh Munkásegylet képviselték. 1903-ban az Osvěta nagyszabású Husz János ünnepséget rendezett, amelyre a Beseda tagjai nem mentek el és, rövid hezitálás után, a Sokol sem képviseltette magát

¹²⁸⁴ Langenberg Ede kérvénye BFL eln. res. irat. 118/1898

¹²⁸⁵ Tělocvičná jednota „Sokol“ v Budapešti = Vlast', 1899. augusztus 1., XXIII. évf., 8. sz., 4.

¹²⁸⁶ Z Budapešti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²⁸⁷ Z Pešti = Vlast', 1900. október 1., XXIV. évf., 10. sz., 4.

¹²⁸⁸ Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 4.

¹²⁸⁹ Z Budapešti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

¹²⁹⁰ Naše spolky v roce minulém = Vlast', 1902. február 1., XXV. évf., 2. sz., 4.

¹²⁹¹ Z Budapešti = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.

hivatalosan. A Sokol vezetői aznap inkább a Békás szigetre mentek kirándulni.¹²⁹² Július 12-én pedig amolyan ellenünnepséget szerveztek, amelynek meghívóján az állt, hogy éppen 477 éve annak, hogy Konstanztban meghalt a legjellegzetesebb cseh történeti személyiség. A rendezvény azonban nem volt túl sikeres, azon alig harmincan vettek részt, a program pedig Grégr Národni listyben megjelent írásának ünnepélyes felolvasása volt.¹²⁹³

A budapesti Sokol tagjai az évtized közepétől rendszeresen részt vettek a prágai Sokol-találkozókon is.¹²⁹⁴ Az 1907-es Sokol-találkozó már az ötödik volt, de erre érkeztek a legnagyobb számban külföldi delegációk,¹²⁹⁵ Budapestről is népes csoport utazott.¹²⁹⁶ A találkozóról készült rendőri jelentések a budapesti egyletet nem sokszor említik, a magyarországi résztvevők közül elsősorban a szlovákokkal, különösen Milan Hodzával foglalkoznak, mivel a prágai Külföldi Csehek Baráti Körének szervezésében tanácskoztak a magyarországi szlovákok is, és az amerikai szlovákoknak kirándulást szerveztek Bécsbe és Turócszentmártonba.¹²⁹⁷

A berlini Sokol Egylet felhívására a külföldi egyletek 1907. július 1-jén, a Nemzeti Tanács helyiségében találkoztak. Minden külföldi egylet, köztük a budapesti is, legalább három küldöttel képviseltette magát. A tanácskozáson felszólalt a *Cseh Sokol Tartomány* (Č. O. S.) vezetője, Scheiner is. Az előadók szóltak a külföldi Sokol egyletek céljairól és

¹²⁹² Az Osvěta sértett elnöke, Franta Zimák szerint vedelni. (ZIMÁK, Franta: *Budapešt = Vlast'*, 1903. október 1., XXVII. évf., 9. sz., 3.)

¹²⁹³ ZIMÁK, 1903 (2), 3.

¹²⁹⁴ *Sokolská obec podává zprávu o konání sletových her. Mezi účastníky je jmenována i uherská delegace. PP 1900 1907 V 58/18 kart. 2134 (1907) (Státní ústřední archiv)*

¹²⁹⁵ Érkezett delegáció Budapesten kívül Párizsból, Amszterdamból, Grácból, Ausburgból, Berlinből, Drezdából, Hamburgból, Lipcséből, Münchenből, Nürnbergből, Pirmából, Kijevből, Szentpétervárról és Moszkvából, Amerikából, Belgiumból, Luxemburgból és a szlovének lakta tartományokból, illetve Újvidékről is. (Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv))

¹²⁹⁶ A delegáció fogadtatását egy rendőrségi jelentés részletesen leírja: „Este 8 óra 10 perckor érkezett a Ferenc József vasút egy különvonata a Ferenc József vasútállomásra 124 bolgár, 340 szerb szokolistával, a bécsi Sokol egylet 30 tagjával és ugyanennyien a budapesti Sokol egylet tagjai közül, illetve számos más vendég, összesen 594 fő. Fogadásukra dr. Scheiner az itteni Sokol Egylet vezetője, az Ünnepi Bizottság több tagjával és Forman, az itteni »Szláv klub« (»Slovanský klub«) titkára jelent meg. A fent említett két személy beszédére a bolgár Kefszev és a szerb Raić feleltek, az ezreket számláló, a pályaudvar előtt összegyűlt embertömeg lelkesen üdvözölte és a nagyobb rész kíséretével ugyanezek a Vencel téren át a Ferdinánd úton a kisoldali Sokol Egylet épületébe mentek az Újezden, a többi vendég pedig a Szent Adalbert Iskolába.” „Um 8 h 10 I abends trafen mit einem Separatzuge der Kaiser Franz Josef-Bahn 124 bulgarische, 340 serbische Sokolisten, 30 Mitglieder des hiesigen »Slovanský klub« Forman eingefunden. Nach Ausprachen seitens der letztgenannten beiden Personen, walche der Bulgare Kefszev und der Serbe Raić erwiderten, begaben sich die Bulgaren von einer nach Tausend zählenden, vor dem Bahnhofe angesammelten Menschenmenge enthusiastisch begrüßt und unter Begleitung eines grossen Teiles derselben über den Wenzelsplatz und die Ferdinandstrasse in das Gebäude des Kleinseiner Sokolvereins am Aujezd, die übrigen Angekommenen in die Schule zu St. Adalbert.” (K.k. Polizei-Direktion in Prag. Nr. 179. Prag, am 28. Juni 1907. *Vorfallenhheits-Berichte und Fremden-Verzeichnisse. Sokol 58/18* (Státní ústřední archiv))

¹²⁹⁷ *Beratung der ungarischen Slowaken 25-26.*, Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv)

jelentőségéről, áttekintést adtak az egyes külföldi egyletek tevékenységéről és beszéltek a Sokol sajtójának helyzetéről, különösen a *Zahraniční Sokol* című lapról.¹²⁹⁸

A tornabemutatók már június 30-án megkezdődtek. A Cseh Sokol Tartomány hirdetménye szerint: „*A letnai ünnepi tornapályán: reggel 8 órakor európai nemzetközi verseny. Versenyeznek: A belga szervezet csapata, a Cseh Tartomány csapata, a francia szervezet csapata, a luxemburgi szervezet csapata, a szlovén szervezet csapata, a magyarországi szervezet csapata ... Délelőtt 11 órakor: FELVONULÁS A KRÁLOVSKÉ VINOHRADYN ÉS PRÁGÁBAN ... A felvonuláson részt vesz a Cseh Sokol Tartományban egyesült összes egylet, az ausztriai és magyarországi szláv egyletek, továbbá a bolgár, a francia, a belga, az olasz, a német, a szerb, a svájci, a magyar, a luxemburgi és az orosz tornászok.*”¹²⁹⁹

1908-tól pontos kimutatásokkal rendelkezünk a budapesti Sokol működéséről. A VIII. kerület, Tavaszmező utca 7. alatt működő egyletnek ebben az esztendőben, a Jaroslav Zbiral által összeállított adatok szerint, 94 tagja volt, 80 férfi és 14 nő, 86 felnőtt és 8 növendék.¹³⁰⁰ A férfiak és a nők is kétszer gyakorlatoztak egy héten, a tornagyakorlatokon átlagosan 23 férfi és 14 nő vett részt. Két kirándulást és két tanulmányutat rendeztek, amelyeken átlagosan 15 tag vett részt. Sor került egy előadásra is. Az egylet könyvtára 340 kötettel rendelkezett, ebből 50 ismeretterjesztő, 290 pedig szórakoztató irodalom volt. 1908-ban 204 alkalommal kölcsönöztek könyvet a tagok. A könyvtárba három lap, a *Věstník sokolský*, a *Sokol* és a *Sokol zahraniční* járt, 6, 2, illetve 15 példányban. A budapesti egylet, a taglétszám tekintetében, a 6. helyen állt a külföldi egyletek sorában, a berlini, drezdai, kijevei, müncheni és tbilisi egylet mögött.¹³⁰¹

1909-ben 8 rendes és egy rendkívüli választmányi ülést tartott a budapesti Sokol. Tagjainak száma 75-re csökkent, mivel 15 tagot kizártak, mert nem fizették a tagdíjat. 1908. november 15-től rendszeresen tartottak táncórákat a tagság számára a József Főherceg Szállodában, amelynek termét ingyen kapták meg, csupán a világításért kellett fizetni. A táncórákért, amelyekre 16 koronáért béreltek pianinót, a tagoknak 10 krajcár hozzájárulást

¹²⁹⁸ Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv)

¹²⁹⁹ „*na slavnostním cvičišti na Letné: v 8. h. ráno: Mezinárodní závody evropské. Závodí: Družstvo belgického svazu, družstvo České Obce Sokolské, družstvo francouzského svazu, družstvo luxemburského svazu, družstvo slovinského svazu, družstvo uherského svazu... V 11 hodin dopoledne: PRŮVOD KRÁL. VINOHRADY A PRAHOU ... Průvodu účastní se veškeré jednoty sokolské sdružené v České Obci Sokolské, slovanské jednoty z Rakouska a Uherska, dále gymnasté z Bulharska, Francie, Belgie, Italie, Německa, Srbska, Švýcar, Uher, Luxemburska a Ruska.*” Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv)

¹³⁰⁰ Budapest’ = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 6-7.; A növendékek száma kiemelkedő, hiszen ebben az időben összesen 30 növendék volt, 3 egyletnél, Budapesten, Kijevben és Moszkvában. (Činnost jednot zahraničních v r. 1908. = Sokol zahraniční, 1910. február, 4. évf., 2. sz., 23.)

¹³⁰¹ Budapest’ = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 6-7.

kellett fizetniük. A táncokat J. Medřický oktatta. 1909. február 13-án tartotta az egyesület a tizedik farsangi bálját, „*Idegen földön*” („*Na cizí půdě*“) címmel, amelynek 558 arany 87 krajcár bevétele volt. A bálon Medřickýnek egy aranyórával hálálták meg a táncitanítást. Február 23-án baráti vacsorát rendezett az egyesület, április 21-én pedig az Osvětával közösen tartották J. Štafil előadását az oroszországi helyzetről („*O poměrech na Rusi*“). Június 6-án nyilvános gyakorlatokkal egybekötött kerti ünnepséget tartottak a X. kerületi sörgyár kertjében, 22 tornász gyakorlatozott, 400 néző előtt, talajon és szerekken is. Július 11-én ismét az Osvětával rendeztek közös előadást Husz Jánosról, délután pedig kirándulást szerveztek az Ördögszigetre.

A Sokol más budapesti szláv egyesuletekkel is jó kapcsolatokat ápol, 1909. február 2-án tagjai részt vettek a *Slovenský spolok* előadásán, amelyet a költő, Pavol Országh Hviezdoslav hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett az egyesület Irodalmi Szakosztálya a József Főherceg Szállodában. Február 28-án a horvát Nada egyesület báljára, augusztus 11-én pedig baráti vacsorájára látogattak el a Saskörbe, és augusztus 15-én a Tavaszmező utca 7-be, az Osvéta kerti ünnepségére.¹³⁰² Később az *Iffjú Szerbek Körével* (*Kolo mladých Srba*) is szorosabb kapcsolatba kerültek.¹³⁰³

A Sokol a cseh nemzeti ügyeket is rendszeresen támogatta, 1908-ban 50 koronát kölcsönzött a *Zahraniční Sokolnak* a garanciaalapba, 100 koronáért vásárolt részvényeket a bécsi *Cseh Házba*, 400 koronáért pedig a *Morvaszlovák Bank* (*Slovácká banka*) két részvényét vásárolta meg. 100 koronát adományozott a *Vídeňský Denniknek*, 40 koronát utaltak ki Kašpárnak, Bláhnak pedig 20-at a „*Cseh Sokol Tartomány Szláv Versenyére*“ („*Mezisl. závody Č. O. S.*“). Vásároltak 100 dobozzal a Matice megsegítésére gyártott gyufából, a Cseh Sokol Tartománynak pedig 30 kötet könyvet küldtek a kisebbségi területeken működő Sokol egyesulet megsegítésére és 100 Č. O. S. jelvényt is beszerettek. Az egyesület vagyona ebben az évben 811 korona volt.

A tornagyakorlatok is folyamatosan zajlottak, 1909-ben a legtöbbször, 31-en márciusban vettek részt rajtuk, míg a legkevesebben, 14-en, októberben, átlagosan pedig 18-an.¹³⁰⁴ A tagok száma, az elutazások miatt némileg megcsappant, az egyesületnek 76 férfi tagja volt, nők és növendékek pedig nem voltak. Így, létszámát tekintve, a budapesti Sokol a hetedik volt a 15 külföldi egyesület közül, a legnagyobb létszám Berlinben és Drezdában volt.¹³⁰⁵

¹³⁰² Budapest' = Sokol zahraniční, 1910. január, 4. évf., 1. sz., 13.

¹³⁰³ Budapest' = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³⁰⁴ Budapest' = Sokol zahraniční, 1910. február, 4. évf., 2. sz., 30.

¹³⁰⁵ Statistika za r. 1909. = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 68-69.

Az egyesület könyvtára 300 kötetel rendelkezett, az év elején 40 új kötetet vásároltak. A könyvtár állománya azonban folyamatosan gyarapodott, 1909 végére már 379 kötetel rendelkeztek, amelyből 44 szakkönyv, 335 pedig szórakoztató, ismeretterjesztő irodalom volt. A kölcsönzések száma 1909-ben 356 volt,¹³⁰⁶ a legtöbb könyvet, 62-öt januárban, a legkevesebbet, 6-ot, pedig júliusban vették ki a könyvtárból. Sok folyóiratot is megrendeltek, járt a Prapor, a Sokol, a Sokolský Věstník, a Zahraniční Sokol, a Stráž na Ohři, a Cvičitelské Listy, a Vídeňský Denník, a Slováký Týždenník, a České Illustrované Listy és a Naše Slovensko.¹³⁰⁷

1910 nagy változásokat hozott a budapesti Sokol Egyesületben. Az év végén családi gondok miatt az egyesület addigi elnöke, Josef Zadák, öt év után lemondani kényszerült. 1911 elején helyére František Kodet, az addigi igazgatót, választották, aki 11 éve tevékenykedett az egyesületben. Kodet, elnökké választását követően, a tornaedzők karának tiszteletbeli tagjává is választották. Az új igazgató František Kašpar lett, helyettese pedig Beneš. A választmány tagsága is megváltozott, mivel több tag is elhagyta Budapestet. 1910 első rendezvénye a farsangi bál volt, február 26-án. Május 8-án pedig nyilvános tornabemutatót rendeztek, amelyen a legjobban a növendékek fellépése sikerült. A bemutatón fél ötkor lépett fel 18 tornász, a szófiai Sokol találkozóra szánt talajgyakorlattal, négy párban, az ötödik Sokol találkozó zenéjére. Utánuk 15 fiú növendék következett, zászlógyakorlatokkal, majd a tagok 3 csoportja szergyakorlatokat mutatott be, lólengést és korlátgyakorlatokat. Ezek kissé nehézkesen sikerültek, mivel éppen a bemutató előtt utazott el Budapestről az egyesület három legjobb tornásza. Ezután ismét a gyermekek következtek, 32-en táncoltak a *Szürke galambocská (Sivá holuběnko)* című dalra, majd cseh dalokat énekeltek, néhány kislány pedig verseket szavalt. Ezután öt tag, akik az ötödik találkozón az iparostanoncok között tornáztak, gyakorlatozott három csoportban, vezényszóra. Végül pedig egy hét tagú csoport adott elő szabad trapézgyakorlatokat, amit a zenére történő, közös kivonulás követett. A gyakorlatokat a horvát Nada Egyesület tamburazenekara kísérte, a tornavizsgákhoz pedig Otčenášek e célra készült gramofonlemezét használták. A bemutató után a gyerekek *Zahradnicét* játszottak, este pedig a *Mit tegyek, hogy féltékeny legyek? (Co dělat, aby žárlil?)* című egyfelvonásost mutatták be. A nyilvános tornabemutatót, a napok óta tartó rossz idő ellenére, mintegy 400-an tekintették meg.¹³⁰⁸ Június 3-án nevezték ki František Kodet a tornatanári kar tiszteletbeli tagjává. Az erről szóló oklevelet a tornateremben nyújtották át neki, a tagság jelenlétében.

¹³⁰⁶ Statistika za r. 1909. = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 68-69.

¹³⁰⁷ Budapest' = Sokol zahraniční, 1910. február, 4. évf., 2. sz., 30.

¹³⁰⁸ Budapest' = Sokol zahraniční, 1910., augusztus - szeptember, 4. évf., 8-9. sz., 140.

Június 16-án kirándulást szerveztek a Jóvíz forráshoz.¹³⁰⁹ Ebben az esztendőben már rekord számú tag tornázott az egyletben, a 110 tagból 40-en látogatták rendszeresen a gyakorlatokat a Szentkirályi utca 26. szám alatt. A tagságot ekkor azonban már nem csak csehek alkották, ahogy a beszámolóban olvashatjuk, „*talán az egész szláv világ képviseltette magát az egyletben.*”¹³¹⁰ Az egyleti találkozókat a Baross tér 2-ben (a József Főherceg Szállóban) rendezték. 1910. október 6-án a szófiai Sokol találkozóra igyekvő, Budapesten átutazó, Sokol tagokat is itt üdvözölték és a budapesti egylet tagjai, kisebb csoportokban, városnézésre is elkísérték őket.¹³¹¹ Az átutazó cseh Sokol tagok, a Č. O. S. képviselői, Budapest minden fontos műemlékét megtekintették, sőt a parlamentben a kolíni Sokol ügyvezetője, Prág, cseh nyelvű, meglehetősen ellenséges beszédet is mondott: „*Jobb egy fakunyhó és benne az igazság több fénye, mint e büszke épület, amelyben az évszázad legnagyobb sérelmei tenyésznek a nemzeteken, amelyek a Magyarország szakadékába zuhantak.*”¹³¹² A cseh látogatóktól, 1910. július 6-án,¹³¹³ közös vacsorát követően búcsúztak el, akik továbbutaztak Szófiába, ahová, a budapesti egylet képviseletében, Kodet és Dlabáč is elkísérte őket.¹³¹⁴ František Kodet 1910. július 31-én tartott előadást belgrádi és szófiai benyomásairól („*Dojmy z Bělehradu a Sofie*“), Dlabáč pedig Konstantinápolyról.¹³¹⁵ A cseh vendégek a visszaúton is meglátogatták a pesti Sokolt, azt azonban az itteniek igen sérelmezték, hogy a vendégek közül csupán Grulich, a dubi Sokol ügyvezetője, látogatta meg a Sokol tornatermét. 1910. november 10-én az Osvěta egylettel közösen rendezte meg a Sokol a Husz János ünnepséget. Délelőtt nagy közönség előtt tartott előadást Šantrůček Husz életéről, délután pedig kirándulást szerveztek és szavalással, énekléssel töltötte az időt mindkét egylet tagsága, ami azért is volt örömdetes, mivel ekkoriban a két egylet vezetői között bizonyos nézeteltérések keletkeztek.

1910-ben is sokat áldozott a budapesti Sokol nemzeti célokra. Az egyletnek 1000 arany készpénze volt, a *Videňský Denník*nek 200 koronát adományoztak, az *Ústřední Matice Školskának* pedig 100 koronát küldtek. Az év végén már az egylet fennállásának 15 éves évfordulójára készültek, amit 1911-ben ünnepeltek. E kerek évforduló bekövetkeztét az egylet tevékenységéről született beszámoló valóságos hőstettként értékelte: „*15 év szakadatlan munka a szlávság ellenségei között, akiknél kiharcoltuk erős Sokol szervezetünk*

¹³⁰⁹ Budapest' = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³¹⁰ „*Celý slovanský svět je snad mezi námi zastoupen.*“ (Budapest = Sokol zahraniční, 1910., október, 4. évf., 10. sz., 159.)

¹³¹¹ Budapest = Sokol zahraniční, 1910., október, 4. évf., 10. sz., 159.

¹³¹² „*Lepší dřevěná bouda a v ní více světla pravdy, nežli tato pyšná budova, ve které se pášou nejmětší křivdy tohoto století na národech, jež osud uvrhl do jícnu Maďarónu!*“ (Votruba, 1910, 173.)

¹³¹³ Budapest' = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³¹⁴ VOTRUBA, 1910, 173.

¹³¹⁵ Budapest' = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

tiszteletét...”¹³¹⁶ Ugyanakkor a Nemzeti Sportban a budapesti Sokolról megjelent méltatásról megemlítette, hogy a magyarok másként értékelik a cseh mozgalmat, mint a németek.¹³¹⁷

1910. augusztus 14-én a Sokol 28 taggal fiókegyletet hozott létre Kispesten. A tagok többsége az ekkoriban alapított helyi textilgyár munkása volt.¹³¹⁸ 14-en tornáztak rendszeresen, František Kašpar ügyvezető irányításával, kétszer egy héten. A tornaszereket a budapesti Sokol kölcsönözte a fiókegyletnek,¹³¹⁹ szeptemberben és októberben pedig házi tornabemutatókat és baráti vacsorákat is rendeztek a kispesti tagság lelkesítése érdekében.¹³²⁰

Az év végén létrehozták a VI. Sokol találkozóra gyűjtést szervező egyesületi kört, a 10 tagból álló testület heti 1-5 koronát gyűjtött.¹³²¹

1910. november 6-án újraindult a cseh néptánc-oktatás Medřický vezetésével,¹³²² november 12-én pedig megtartották az első „Sokol akadémiát” az építőipari munkások modern székházában, 450 fős, elsősorban a helyi cseh egyletek tagságából szerveződött, közönség előtt. A „Gomb” („Knoflík”) című egyfelvonásos és az énekszámok¹³²³ mellett az egylet tornászainak hat fős csoportja is bemutatott egyszerűbb gyakorlatokat.¹³²⁴ 1910. december 11-én Mikulás ünnepséget rendeztek, amelyen a Buhelová nővérek hangszeres és ének kvartettet adtak elő. A farsangi bál 1911. február 18-án volt,¹³²⁵ 600 fős közönséggel, bevétele mintegy 800 korona lett. Február 19-én baráti zenés vacsorát tartottak. 1911. február 25-én az egylet igazgatója, František Kašpar azonban elutazott Budapestről.¹³²⁶ Az egylet tornászainak száma kissé megfogyatkozott, 22 tag látogatta az órákat, amelyeket továbbra is a Magyar Nemzeti Tornászegylet, évi 350 koronáért bérelt termében tartottak, háromszor hetente, hétfőn, szerdán és pénteken.¹³²⁷ A növendékeket és az egylet női tornászait azonban csak a nyilvános tornabemutatókra lehetett elhívni, mivel távol laktak a tornateremtől és így lehetetlen volt rendszeres oktatásuk,¹³²⁸ ezért továbbra is csupán férfiakból állt az egylet, a taglétszám viszont valamelyes nőtt, 103 tagja volt a budapesti Sokolnak, így a hatodik helyen

¹³¹⁶ „15 let nepřetržitě práce v samém středu nepřátel Slovanstva, u kterých jsme si vynutili úctu svou mohutnou organizací sokolskou...” (VOTRUBA, 1910, 173.)

¹³¹⁷ Uherský Nemzeti Sport o Sokolstvu = Sokol zahraniční, 1910. december, 4. évf., 12. sz., 180-182.

¹³¹⁸ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³¹⁹ VOTRUBA, Stáňa: Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. február, 5. évf., 2. sz., 31.

¹³²⁰ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³²¹ VOTRUBA, 1911, 31.

¹³²² Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³²³ VOTRUBA, 1911, 31.

¹³²⁴ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³²⁵ VOTRUBA, 1911, 31.; Telocvičná jednotu Sokol mala Šibrinky = Slovenský týždenník, 1911. február 24, 5.

¹³²⁶ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³²⁷ VOTRUBA, 1911, 31.

¹³²⁸ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

állt a 15 külföldi egyletből.¹³²⁹ Az egylet tornatanári karának tagjai az ügyvezető-helyettes Beneš, aki a Č. O. S. tanári tanfolyamát végezte, J. Klaus, A. Klaus, V. Výtvar, F. Kodet, Šída és Svoboda voltak, Kispesten pedig Štefán.¹³³⁰ 1911 elején rendkívüli közgyűlésen 53 tag részvételével, megválasztották az új tisztségviselőket, az egyesület elnöke František Kodet lett. Adományokról is döntöttek, az *Ústřední Matice Školská*nak 116 koronát juttattak, Kodet szófiái utazására 150 koronát, Výtvar katonai kiképzésére 30 koronát és Beneš Č. O. S. tanfolyamára szintén 30 koronát adtak. Az egylet könyvtárának állománya 390 kötet volt, nagy része ismeretterjesztő és szórakoztató irodalom, de 40 tornász-szakkönyv is. 1910-ben összesen 310 könyvet kölcsönöztek.¹³³¹

A budapesti Sokol 1911. június 10-én és 11-én ünnepelte fennállásának 15. évfordulóját. Az ünnepségen a bécsi Sokol tagjainak bemutató csapata is részt vett, Michálka elnök és Fišer ügyvezető irányításával. Az ünnepséget vacsorával nyitották meg a tornaegylet helyiségében, a József Főherceg Szállóban. Az este szórakoztató programjáról Pavlíček, egy énekes és egy vonósnegyes gondoskodott. František Kodet beszédben méltatta az évforduló jelentőségét, majd üdvözölte a budapesti Sokol Tornaegylet alapítóit, František Hlavsát, Eduard Langenbergert, František Zimákot, a bécsi vendégeket és a többi, budapesti szláv egylet képviselőit, a Slovenský spoloktól, a Česká Besedától, a Cseh Munkásegylettől, az Osvétától és a szerb Slogától. A beszédre válaszul Michálka az alsó-ausztriai Sokol tartomány elnöke a cseh-szlovák kölcsönösség fontosságát hangoztatta. A Slovenský spolok részéről Antonín Štefánek méltatta a Sokol jelentőségét a cseh nemzet testi és szellemi rátermettségének elősegítésében, a demokratizmus és fejlődés előmozdításában. Ezt követően Stáňa Votruba, a pesti Sokol tagja, mutatott be egy jelenetet a Sokol életéből „*Haladó szellemű*” (*Pokrokář*) címmel,¹³³² amelyben a Sokol mozgalomról írt saját versét is elmondta. „*A mi csapatunk sem lehet az utolsó! A zászló már a fejünk felett lobog és a hangos vezényszó a győzelemre hív;/ ahogy a felsorakozott csapatok a felvonulásra indulnak .../ A mi csapatunk sem lehet az utolsó!/ rajta, gyorsan a sorba – ki közénk tartozik.../ mindenki a helyére! – küzdelem vár ránk testvérek.../ hogy a magasztos célhoz közelebb jussunk/ és Prága ölelő karjaiba hív minket már!// és Fehér Maraton is vár ránk a harcban-/ rajta, testvérek – keményen szorítsátok kezetekben a fegyvert!/ Ne áruljon el minket senki – őrizd a mi és a Te becsületedet,/ pajzsunk, védj a szégyenfolttól!// Ó, repüljünk, testvérek – újra*

¹³²⁹ Statistika zahraničních jednot sokolských za r. 1910. = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 118-119.

¹³³⁰ Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.

¹³³¹ Uo., 61.

¹³³² Z Budapešti = Vlast, 1911. július 1., XXXV. évf., 7. sz., 5.

magasabbra és magasabbra.../ nem erőlténit el minket a szédülés gyengesége,/ nem akarunk a sötétségbe jutni – csak mindig a naphoz közelebb,/ hogy térjen vissza a büszke vitéz Sokol!!! Már minden erődben készülődik a csapat.../ hogy remeg a föld a léptük alatt,/ kiket a testvériség köt össze – és a tiszta idea,/ rajta, készüljön – a világ szeme rajtunk!/ Megyünk bizonyítani a fekete varjúknak – kuvikoknak,/ mennyi lelkesedés – erő szunnyad bennünk,/ hogy »barátcskáink« tekintetét/ vidáman fogadjuk – sőt az éji álmat is!!! A zászló már a fejünk felett lobog és a hangos vezényszó a győzelemre hív;/ ahogy a felsorakozott csapatok a felvonulásra indulnak .../ A mi csapatunk sem lehet az utolsó! ¹³³³ Votruba elmondta még a pesti Sokol történetét, majd az alapítóknak díszoklevelet nyújtott át. Másnap a Kőbányai Sörgyár udvarán rendeztek Sokol ünnepséget, nyilvános gyakorlatokkal egybekötve, amin a növendékek is részt vettek. A bemutátón természetesen az alsú-ausztriai szokolisták is felléptek, akiknek soraiban két, a torinói versenyen első díjat szerzett, szlovén tag, Karel Fuchs és Antonín Faler is szerepelt. Az ünnepség végül táncmulatsággal és a katonazenekar koncertjével fejeződött be. ¹³³⁴ Ebben az esztendőben a Sokol új egyleti helyiségbe, a IV. Kerület Mária Valéria utca 1. alatti Rákóczi pincébe, költözött. ¹³³⁵ 1912-ben a farsangi bált „A Haná-vidéken“ („Na té naši Haně“) címmel rendezték meg és 1000 arany bevételt hozott. Színházi előadást is tartottak, a *Mariska (Maryša)* című darabot adták elő. Sor került még tornabemutatóra is, részt vettek a József napi ünnepélyen, rendeztek Mikulás és szilveszteri mulatságot is. A delegációs tárgyalások idején Choc birodalmi tanácsi képviselő is meglátogatta az egyletet, aki szlovák-cseh közönség előtt „A fehérhegyi csata következményei“ („Následky bitvy na Bílé Hoře“) címmel tartott előadást. A VI. prágai Sokol találkozósról K. Vaníček tartott, Benedek felvételeiből összeállított, vetítettképes előadást. A Prágából, a Č. O. S.-tól, a szegényebb tagok megsegítésére kapott 340 koronát a Balkánon megsérült cseh katonák javára küldték el. ¹³³⁶

¹³³³ „I hlouček náš nesmí být poslední! Již prapory nám nad hlavami vlají/a mocný povel ku vítězství zní;/až šiky naše na pochod se dají.../i hlouček náš nesmí být poslední!//nuž, rychle v řady – kdo mezi nás patří.../každý na místo! – zápas nás čeká, bratři.../ať k cili vznešenému spějeme blíž/a Praha zve nás do náručí již!//I Bílý Marathon nám v dáli kyne k boji –/nuž, bratři – pevně sevřít v rukou zbraň!//Nezrad' nás nikdo – střež naši čest i Tvoji,/a štit náš hanbou poskvrnit se chraň!//Ó – leťme, bratři – opět výš a výše.../nás nezmocení se slabost závratí,/nechceme do tmy – jen vždy k slunci blíže,/co hrdý vítěz ať se Sokol navrátí!//Již ve všech tvrzích posádka se chystá.../že pod krokem se naším země hne, –/koho bratrství váže – i idea čistá,/nuž, připrav se – k nám zrak světa se pne!//Jdem dokázat i černým vranám – syčům,/co za nadšení – sílu dřímá v naší moci,/že pohled na nás mnohým »přítelům«/veselí vezme – ba i spánek v noci!//Již prapory nám nad hlavami vlají/a mocný povel ku vítězství zní;/až šiky naše na pochod se dají.../i hlouček náš nesmí být poslední!“ (VOTRUBA, Stáňa: I hlouček náš nesmí být poslední! = Sokol zahraniční, 1912. május, 6. évf., 5. sz., 77.)

¹³³⁴ Z Budapesti = Vlast', 1911. július 1., XXXV. évf., 7. sz., 5.

¹³³⁵ Budapest' = Sokol zahraniční, 1911. november, 5. évf., 11. sz., 157.

¹³³⁶ Budapest' = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-14.

A budapesti Sokolnak 1912-ben 103 tagja volt,¹³³⁷ és az év folyamán a tagság, elsősorban a prágai találkozó sikere és a balkáni események hírére, tovább növekedett. Az új beiratkozók között több szlovák is volt és az 1911-ben alapított Magyar-Cseh Iparbank cseh hivatalnokai. 1913 elejére már elérte a 160-at, akik közül 65-en rendszeresen tornáztak is. Az egyesület hattagú tornaoktató csoportja minden szerdán gyakorolt, egészen márciusig. Ekkor a közelgő nyilvános gyakorlatok miatt ezt az alkalmat is átengedték a tagság tornász tagjainak, novembertől pedig a néhány női tornász tornázott ekkor, a 12 tag hetente három órát gyakorolt. Az év végén a tornatanár csoport már hét tagot számlált, egy új, tiszteletbeli taggal. A prágai Sokol találkozó előtt Budapesten is nyilvános tornabemutatót tartottak, 26 tag tornázott, az első két csoport trapézon és korláton, a harmadik pedig lovon és tornaszerekkel. A bemutató végén pedig kúpot mutatott be a csapat. A bemutató annak ellenére, hogy zene nélkül voltak kénytelenek tornázni, jól sikerült. A tornatanár csoport éjszakai kirándulást is szervezett Visegrádra, a 16 órás gyalogláson 26-an vettek részt. A visszautat gőzhajón tették meg és nagy feltűnést keltettek a magyar közönség körében az általuk énekelt Sokol indulók és cseh népdalok.

A kispesti fiókegylet tevékenysége viszont lassan elhalt. A tagok nagy része elutazott Budapestre. A Sokol 1912 folyamán ugyan megpróbálta a fiókegyletet megújítani, de kevés sikerrel. A budapesti Sokol Egyesület is elhagyta 12 tornász tag, akik közül 9-en katonai szolgálatra vonultak be és levélben kapcsolatban maradtak az egyesülettel.

A Sokol tagságát már egyáltalán nem csak csehek alkották, jelentős volt a budapesti szlovákok képviselője is. Az 1913. január 12-én tartott közgyűlés, amelyen 81 tag vett részt, az egyesület vezetésébe is több szlovák nemzetiségű tagot beválasztott. A több éves elnökségből leköszönő František Kodet ekkor Benedek váltotta az elnöki székben.¹³³⁸ Az egyesület vagyona készpénzben 472 korona, 80 fillér volt, az *Ustřední banka* négy részvényével és 100 korona értékben részjeggyel a bécsi *Cseh Házban*, összesen 1412 korona, 80. Mikolášek, Ercsiben élő cseh építési vállalkozó, 40 arany adományt tett a prágai találkozóra utazó tornászok javára. A találkozóra 588 arany 44 krajcárért rendeltek egyenruhát. A

¹³³⁷ Sokolstvo zahraniční = Vlast', 1912. augusztus 1., XXXVI. évf., 8. sz., 4.

¹³³⁸ Budapesti = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-14.; (Más forrás szerint az egyesület vezetője Fluks, helyettese pedig Šída lett. (Budapesti = Sokol zahraniční, 1913. február - március, 7. évf., 2-3. sz., 43.))

František Vaněk által irányított Szórakoztató Szakosztály 300 koronát költött a Mariska bemutatására, a Farkač vezette Zenei Szakosztály szervezte a táncórákat, amelyeket Milaberský tartott és 200 korona bevételt hoztak.

Mivel az első világháborút megelőző években a Sokol már központi, szervező szerepet játszott az egyre kevesebb taggal rendelkező, többi budapesti cseh egyesület felett, így a Sokol könyvtárának lett a feladata a pesti csehek ellátása cseh folyóiratokkal. Ezért a korábbiakhoz képest jóval több, viszont csak a Sokol-mozgalomhoz kötődő, lapot rendelték meg, 20 Sokolský Věstník, 30 Zahraniční Sokol, 2 Sokol, 3 Cvičitelská příloha, 2 Praporek és 40 Sborníků.

Az egyesület ismét új helyiségbe költözött, a IX. kerület, Lónyay utca 18-ba.¹³³⁹ 1913-ban azonban sikerült megfelelő helyiséghez jutni, ahol az előadásokhoz is volt megfelelő terem, az Irányi utca 14-ben, a Klotild kávéházban, a Tiszi Kaszinó épületében. 1913-ban az egyesület taglétszáma tovább növekedett, és a rendszeresen tornázók száma is emelkedett. 180 tagja volt ekkor az egyesületnek, társadalmi rétegek szerinti megoszlásuk a következő képet mutatta: 49 munkás, 41 hivatalnok, 19 üzemvezető, 15 önálló kereskedő, 18 nő, 13 patikus, 6 egyetemi hallgató, 4 gyáros, 3 építész, 2 orvos, 3 mérnök, 2 műszakirajzoló, 1 építési vállalkozó, 4 egyéb. 27 tagnak volt teljes túrafelszerelése, a 70 tornász tag közül 58-nak pedig saját tornafelszerelése.

A taglétszám emelkedésében minden bizonnyal a budapesti szlovákok nagy számú csatlakozásának is szerepe volt. Ez azzal járt, hogy az ekkor csatlakozott tagok igen keveset tudtak a Sokolról, így a tagság körében a Sokol mozgalom eszméinek megismertetése céljából és az önművelődés előmozdítására, 1913 elején, Ismeretterjesztő Szakosztályt alapítottak. A meglehetősen nagy szervezettel,¹³⁴⁰ viszont csupán a választmánytól kapott, 50 koronás kezdőtőkével működő szakosztály ismeretterjesztő előadásokat és testnevelési-, illetve egészségügyi szakelőadásokat szervezett, terjesztette a Sokol röplapjait és újságjait, megrendezte az egyesület művelődési estjeit és akadémiáját, rendezte és kiegészítette az egyesületi könyvtárat, illetve Sokol jelmondatokat, utasításokat függesztett ki a tornaterembe, ahol, a tornázó tagok számára, havonta egy alkalommal Sokol szakelőadást is rendeztek. Feladatai közé tartozott még kéthetente a Vaniček-féle történelmi naptár olvasása a tornateremben, és

¹³³⁹ Budapest' = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-15.

¹³⁴⁰ Elnöke Votruba, elnökhelyettese Majer, építész, ügyvezetője Andruček, pénztárosai pedig Budlovský, újságíró és Kvašnička építész lettek, ülnökei Benedek, Bartošek mérnök, Knapp, Šperling, Mařík, Kolafa, Chudáček, Šmiedt, Brchelová, Šviha, Šída lettek. (VOTRUBA, Staňa: Sokol v Budapešti = Sokol zahraniční, 1913. július, 7. évf., 7. sz., 105-106.)

vetélkedők, illetve kisebb versenymunkák kiírása a tagság körében. Az egylet rossz anyagi helyzetben élő tagjai számára előfizették a Sokolský Věstníkét és a Zahraniční Sokol. Kirándulásokat, közös éneklést és játékokat is szerveztek, az estek alkalmával pedig a Sokol mozgalommal kapcsolatos verseket, jeleneteket adtak elő. Az Ismeretterjesztő Szakosztály maga gazdálkodhatott a bevételével, de azt művelődési célra, röplapok kiadására kellett fordítania. A szakosztály szervezésében, áprilisban, Bartošek mérnök tartott előadást keleti utazásairól (*Z potulek po východě*), versekkel, énekekkel és zenével összekötve, májusban Sokol akadémiát rendeztek és kirándulást az egylet kispesti fiókjához, ahol az „*Irányunk és célunk*” („*Náš směr a cíl*”) címmel előadást tartottak, és „*Vrchlický estet*” („*Večer Vrchlického*”) rendeztek. Júniusban egy barlanghoz kirándultak az egylet tagjai, ahol, a vacsoránál, Svatopluk Macharról hallgattak előadást és vetített képes (skioptikon) bemutatót is láthattak. Júliusban Husz János ünnepség volt és a nemzetgazdaságról szóló előadással egybekötött, egész napos kirándulás az ercsi cukorgyárba. Az Ismeretterjesztő Szakosztály, a testnevelői karral együtt, a nyári időszakban, vasárnaponként előadásokkal színesített kirándulásokat rendezett. Az 1913-as farsangi bált „*IV. Károly király aranykora*” („*Zlatý věk krále Karla IV.*”) címmel rendezték meg. A bál fénypontja a Stáňa Votruba által írt, „*IV. Károly Karlštejnben*” („*Karel IV. na Karlštejně*”) című jelenet bemutatója volt, 150 szereplővel, „*egy darab cseh történelem a Magyar Királyság szívében*”.¹³⁴¹ A nagyszabású bált a budapesti lapok is előkelő helyen említették, és a hatalmas kiadások ellenére 400 korona tiszta bevételt eredményezett. A Milaberský elnökből és levéltárosból, Kvasnička ügyvivőből és Chudáček pénztárosból álló Szórakoztató Szakosztály, a Női Szakosztállyal közösen japán teaestet is tartott, 150 korona bevétellel. Április 6-án a „*Nyári lakban*” („*Na letním bytě*”) című színdarabot adták elő, Bohumír Smidt rendezésében. Sokan látogattak el az Operaházba is, Bedřich Smetana Eladott mennyasszonyának április 5-i bemutatójára. Júliusban nyilvános tornabemutatót terveztek,¹³⁴² amelyre a testnevelői kar sokáig készült, de végül öszre kellett halasztani, mivel a tornaterem felújítása miatt éppen az utolsó időszakban maradt el a gyakorlás. A kar, a Női Szakosztállyal együtt, akadémiát is rendezett. A VI. prágai Sokol találkozózn részt vett versenycsapat ekkor vehette át oklevelét.¹³⁴³ A kispesti fiókegylet működése is újra beindult, megfelelőbb helyiségbe is sikerült költöznie. A testnevelői kar, a filléres gyűjtésből, 20 koronát küldött a Č. O. S. Nemzeti Alapjába (*Národní základ*).

¹³⁴¹ „Kus české historie v srdci Uher.” (Uo., 106.)

¹³⁴² Uo., 105-108.

¹³⁴³ Budapesti = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

Az 1913-as közgyűlésen, a taglétszám nagymértékű emelkedése miatt, rendkívül aprólékosan szabályozták az egyesület belső életét. A gyűléseken elhangzottak kivonatát röplapokon az összes taghoz eljuttaták, hogy mindenki értesülhessen az egyesület működéséről. A női tagoknak a választmány rendelkezéseit az egyesület levelezője olvasta fel a tornateremben. Azokat a tagokat, akik tartoztak az egyesületnek, felszólították ennek rendezésére. A tornaterembe elsősegély-szekerényt vásároltak. A tagokat felhívták, hogy közeli hangot üssenek meg egymással és a „testvér” („bratr”) megszólítást használják. Mindenkinél hordania kellett a Sokol-jelvényt, és a Sokol tagsághoz méltóan kellett viselkednie. Az új tagoknak pedig személyesen kellett a választmány előtt bemutatkozniuk. Kötelezővé tették a belépést a *Külföldi Egyesületek Központjának (Ústředí zahraničních jednot)* baleseti bizottságába (*Úrazná komise zahraniční*). A Sokol kérelmezte a térparancsnokságtól a katonai lőtér bérletét, hogy tagság lögyakorlatokon is részt vehessen.¹³⁴⁴ 1913. május végén az egyesület egyik fontos vezetőjétől volt kénytelen megválni, Staňa Votruba, elnökhelyettes, korábbi ügyvezető, színész, költő Bécsbe költözött.¹³⁴⁵ A tervezett nyilvános tornabemutatót végül október 19-én tartotta meg a Sokol az egyesületi tornatermének, a Magyar Nemzeti Tornaegyesület csarnokának udvarán, a Szentkirályi utca 26-ban, amelyet erre az alkalomra 10 koronáért béreltek ki. A bemutató délután négy órakor kezdődött, amikor a tornászok zeneszó mellett kivonultak az öltözőből, élen az igazgatóhelyettestel, három lépéssel mögötte a zászlótartó és a fiókegyesület vezetője ment, akiket a Sokol egyenruhába öltözött tornászok csapata követett. Mögöttük a Női Szakosztály vezetője, az egyesület három további vezetője és végül az 51 fős tagság. A menet megkerülte az udvart, majd megállt a közepén, szemben a 300 fős közönséggel, akik között a Magyar Nemzeti Tornaegyesület elnöke és néhány testnevelője is ott volt. František Kodet elnök előrelépett és rövid, magyar nyelvű beszédben üdvözölte a magyar vendégeket, kérve, hogy továbbra is őrizzék meg jóindulatukat a Sokol iránt, majd csehül folytatta: *„Mélyen tisztelt cseh és szláv hölgyek és leányok, az összes cseh és szláv közösség tisztelt küldöttei, mélyen tisztelt vendégek és kedves tagok! Szívből üdvözlöm és köszöntöm Önöket, hisz a lélek örvezenzik, magasabbra duzzad a kebel és a szív hevesebben ver az Önök ily nagyszerű látogatásának láttán. Hiszen az Önök részvételében látom a legfőbb biztosítékát annak, hogy itteni ügyünk nem hanyatlik le. Azért lépünk Önök elé, hogy egyórányi bemutatót adjunk gyakorlatainkból. Nem láthatnak nyaktörő és akrobatikus gyakorlatokat, de láthatják a cseh és szláv ifjúságot, amely egy órányi szabad idejében verseng, edzi lelkét és testét, az életre és a kultúrára, megőrizve erkölcsét és eredeti szokásait, alapítóink – Fügner és Tyrš –*

¹³⁴⁴ VOTRUBA, 1913, 105-108.

¹³⁴⁵ Budapesti = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

szellemében. Fellépünk a testvérek előtt, kiknek fejét ma már ősz haj borítja, hogy meghajoljunk előttük, és tiszteletünket fejezzük ki szeretetükért és áldozatukért, amellyel egyetünket felépítették. Az elvetett mag kikelt, virágzik, nő – és adja Isten, hogy elérje a kitűzött célt! A magunk körében lépünk fel, hogy megcsodálhassuk a meghozott áldozatot, hogy igazán, őszintén cseh módra szórakozzunk, hogy felfrissüljünk és megerősödjünk a további küzdelemre, elfelejtkezve egy pillanatra arról, hogy külföldön vagyunk! Igen, azért is fellépünk, hogy azokat, akik talán már megfeledkeztek eredetükről és az »idegen tengerbe« zuhanás előtt inognak, figyelmeztessük és felrázzuk! Emlékezzetek az atyai házra, emlékezzetek a családi tűzhelyre, a kedves és áldozatkész anyára, aki könnyes szemmel intett titeket: »Fiam, oly távolra mész a világba, légy jó, légy mindig rendes ember és ne felejtsd el anyád!« Ezzel az érzéssel emlékezzetek régi, nehéz, próbáratevő, sok zsarnokságot megélő, minket, mindannyiunkat mégis szerető anyánkra – a hazánkra!»¹³⁴⁶

A beszédet követően a *Kde domov můj* hangzott el, majd zenére megfordult a csoport és az öltözőbe vonult. 34 tag tért vissza és fanfár hangjaira gyakorlatokat mutatott be, akiket a Női Szakosztály 10 tagja követett. Utánuk a Sokol egyesület 16 szerb tagja gyakorlatozott és mellettük az egyesület 7 testnevelője tornázott. A szerbek szokatlan gyakorlatai különösen nagy figyelmet keltettek, hiszen szerepelt közöttük például kö- és dárдахajítás, súlyemelés, rejtőzés az ellenség elől, puskalövés, támadás szuronnal. A gyakorlatokat számolásra mutatták be, zene nélkül, mivel a rövid idő alatt nem is tudták volna begyakorolni, csupán három vasárnapjuk volt rá. A szerbek után nyolcan tornaszereket állítottak fel, amelyeken ló, trapéz és más szergyakorlatokat adtak elő először a tagok, majd a testnevelői kar. Végül felvonulás zárta a bemutatót.¹³⁴⁷ A bemutatót mulatság követte a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének székházában.¹³⁴⁸

¹³⁴⁶ „Velečtění paní a dívky české i slovanské, vážení páni delegáti všech českých i slovanských sdružení, velečtění páni hosté a milí bratři! Zdravím a vítám vás srdečně, vždyť duše se veselí, hruď výše se pne a srdce mocněji bije při pohledu na tuto bohatýrskou návštěvu vaši. Neboť v této vaší účasti vidím nejlepší záruku, že věc naše zde nezanikne. Předstupujeme před tvář vaši, bychom podali vám ukázkou jedné cvičební hodiny. Nevidíme tudíž krkolomná neb akrobatická cvičení, ale uvidíte české i slovanské junstvo, jež v hodině volného času zápolí, tuží se na duši těle, pro potřebu životní i kulturní, zachovávající mrav i zvyk původní, dle zakladatelů našich – Fügnera i Tyrše. Předstupujeme před tváře bratři, jichž hlavy šediny dnes kryjí, bychom poklonili se jim i uctily je za lásku i obět, s níž jednotu naši zbudovali. Sémě vámi zaseté ujal se, zkvětá, roste – a bohda doroste účelu zde vytknutému! Předstupujeme v kruh vás všech, bychom pokochaly se v obětí, bychom tak v pravdě upřímně český se pobavili, pookřáli i posilnili k dalšímu boji, zapominající na okamžik, že jsme v cizině! Ano a předstupujeme i proto, bychom těch, již snad na svůj původ zapomínající, kolísající, před pádem »do moře ciziny« upozornili i povzbudili! Vzpomeňte na ten otcovský dům, vzpomenejte na ten rodinný krb a na milé, obětivé matky vaše, jak se slzou v oči napomínala vás: »Synu, jdeš tak daleko do světa, buď hodným, buď vždy řádným člověkem a nezapomeň na svou matku!« A s tímto pocitem vzpomenejte na tu naši starou, těžkou, zkušenu, mnohými týranou a přece nás vše milující matku – vlast!» (Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. november, 7. évf., 11. sz., 167.)

¹³⁴⁷ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. november, 7. évf., 11. sz., 167-169.

¹³⁴⁸ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

1913-ban a tagok a tornateremben hétfőn és pénteken tornáztak, fél kilenctől fél tízig, a testnevelői kar és a Női Szakosztály pedig szerdánként. Az alapító tagok a közgyűlésen felvetették egy budapesti Husz János emlékmű emelésének gondolatát, és megemlékeztek a fehérhegyi csata évfordulójáról, illetve Fügner haláláról.

Az Antoš vezetésével megalakult Zenei Szakosztály vasárnaponként egyleti táncórákat tartott,¹³⁴⁹ amely a fővárosi cseh fiatalság legkedveltebb programjává vált. November 9-én a Szórakoztató Szakosztály és a Női Szakosztály teadélután tartott, a hónap végén pedig színielőadást is rendeztek. Decemberben a hagyományos Mikulás és szilveszteri mulatságra került sor.¹³⁵⁰

A Sokol az 1914-es évre is a megszokott programokkal készült, február 22-ére, „*Nizzai karnevál*” („*Karneval v Nize*”) címmel farsangi bált,¹³⁵¹ januárra és márciusra színházi előadást terveztek. Az Ismeretterjesztő Szakosztály tevékenységével kapcsolatban merültek fel csupán kritikák, mivel az 1913-as rendezvényeiket, Bartošek mérnök előadását a keleti kérdésről és a Husz János ünnepséget összecsapottnak érezték. Az egyeslet vezetését is sok kritika érte, mivel nem dolgozott a korábbi lelkesedéssel, az igazgató például nem is tornáztott. A testnevelői kar minden tornaórán gyűjtött a *Ústřední Maticě školská* javára és a gyűjtések eredményét minden hónapban továbbította a Maticének és az *Észak-Csehországi Nemzeti Egyesületnek (Národní jednota severočeská)*.¹³⁵²

Az 1914-es közgyűlést január 11-én tartották, 52 tag részvételével. Az egyeslet elnökévé ismét Kodetet választották.¹³⁵³ Az év elején azonban a megválasztott tisztviselők között nézeteltérés támadt, Knapp lemondott választmányi tagságáról, mivel az ügyvezető, Brchelová nem csupán a feladatához tartozó adminisztratív ügyekkel foglalkozott. Az egyeslet fontos tagokat is elvesztett, meghalt Jaromír Pittr, Pantelič pedig kivándorolt Amerikába. Február 2-án kirándulást szerveztek a kispesti fiókegyletbe, ahol, 53 tag és a vendégek előtt, A. Chudáček tartott előadást a Sokol mozgalom első 25 évének történetéről („*Dějiny Sokolstva v prvm jeho pětadvaceti*”) és Brchelová szavalt el a „*Torinói csapat útján*” („*Turinské družstvo na cestách*”) című verset.

Az egyeslet új lapokra is előfizetett, a Nový lidet 40, a Čint pedig 50 példányban rendelték meg.¹³⁵⁴

¹³⁴⁹ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. december, 7. évf., 12. sz., 185.

¹³⁵⁰ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

¹³⁵¹ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. december, 7. évf., 12. sz., 185.

¹³⁵² Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.

¹³⁵³ CHUDÁČEK, A.: Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. március, 8. évf., 3. sz., 43.

¹³⁵⁴ Uo., 43-44.

A Nizzai karnevál címmel, 1914. február 22-én megrendezett farsangi multság a pesti csehek nagy találkozója volt. A multság szervezésére külön Farsangi Szakosztályt hozott létre a Sokol, Knapp és Bohumír Šmidt vezetésével. A bállal azonban végetértek a táncórák is, így a tagság rendszeres, vasárnapi találkozói is elmaradtak. Az Ismeretterjesztő Szakosztály hat részes, a Sokol elveit bemutató előadássorozatot rendezett, Svatopluk Machar ötvenedik születésnapját pedig Karel Adámek előadásával és a Niva különszámának, illetve a Macharova Čitanka számainak megrendelésével ünnepelték meg.¹³⁵⁵ 1914-ben, a korábbiakhoz hasonlóan, ismét a Kőbányai Sörgyár kertjében rendezték meg a nyilvános tornabemutatót, június 14-én. Délelőtt ugyan erős vihar volt, ami megnehezítette az előkészületeket, de délutánra megjavult az idő, így megkezdődhetett a bemutató, amit azonban jelentősen le kellett rövidíteni. A tornabemutató előtt a bosnyák gyalogezred zenekara játszott a 900 fős közönségnek, majd délután négykor, felvonulás és az elnök beszéde következett, amelyben mindenekelőtt a pesti cseh családokat hívta fel, hogy cseh szellemben neveljék gyermekeiket. Emlékeztetett arra is, hogy a következő évben emlékeznek meg Husz János halálának 500. évfordulójáról. Ezt követően a tagok négy csoportja mutatta be a tornatermi gyakorlatokat és a Ljubljanei Sokol találkozózn kidolgozott gyakorlatsort. Az esőtől vizes pálya miatt leegyszerűsítették ugyan a gyakorlatokat, baleset azonban így is történt, az egyik tornász a kezét törte. A gyakorlatok után elénekelték a „*Haladjunk tovább...*” („*Spějme dál*“) című dalt, majd egy négy ember magas kúpformát mutattak be. A bemutató után a bosnyák ezred zenekara játszott, a zene alatt komédiások mutattak be panoptikum-jeleneteket, majd krumpplibáb-színház játszott drámákat Kopeckýtól, este pedig táncmultságot szerveztek.¹³⁵⁶

A Sokol a háború kitörését követően gyakorlatilag beszüntette működését, az egyleti tagok nagy része bevonult. A tornaszerek és ruházatok a Szentkirályi utcában, az irattár pedig a hadikórházzá alakított Alkotmány utcai vendéglőben maradt.¹³⁵⁷

VI.3.2.5. Az Osvěta, Cseh Művelődési Egylet (Český vzdělávací spolek Osvěta)

¹³⁵⁵ CHUDÁČEK, A.: Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. április, 8. évf., 4. sz., 63-64.

¹³⁵⁶ Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. július-augusztus, 8. évf., 7-8. sz., 138-140.

¹³⁵⁷ Rendőrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személyiségekről. ŠÚA Bratislava, Fond Uhorské královské ministerstvo vnútra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.

A cseh munkásmozgalom, szociáldemokrácia fontos szerepet játszott a budapesti munkásszervezetekben. E hatás erőteljesen 1893 után, a cseh munkások tömeges budapesti megjelenését követően jelentkezett, a korábbi szervezetek (Svornost) szocialista-anarchista jellegű szervezkedések voltak és szerepüket a hatóságok jócskán túl értékelték.

1893 után František Tupý kazánkovács kezdte megszervezni Bécsből, Prágából és Brünnből származó társaival a cseh és szlovák munkások mozgalmát. Ebben az évben hozta létre a Váci úti gyárak cseh szakmunkásaiból a *Cseh-szláv Szabad Szervezet* (*Československá volná organizace*) elnevezésű önképző kört, amelynek az év végére már 96 tagja volt. A szervezet kezdetben a cseh szociáldemokrata párt részeként működött,¹³⁵⁸ de mivel külföldi párt magyarországi tevékenysége törvénytelen volt, 1894-től már a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba tagozódott be. A szervezet a párt Budapesti Munkásképző Egyletének¹³⁵⁹ szekciójaként (*Česká sekce*) működött tovább, ami azzal az előnnyel is járt, hogy nem kellett engedélyeztetni működését a hatóságokkal. Székhelyük a Váci úti *Az Ördög-árokhoz* nevű vendéglőben volt, ahol vasárnap délutánonként rendeztek előadásokat és cseh munkásújságokat is jártattak. Legfőbb céljuk kezdetben a taglétszám növelése volt, leginkább a budapesti szlovákság köréből, gyűlést tartottak ezért 1894. január 28-án a Kerepesi úti Mozesek vendéglőben, a pesti szlovák evangélikusok központjával, a Luther-udvarral szemben, 1894. március 5-én pedig a Váci úti Huber vendéglőben.¹³⁶⁰ A szlovák munkások azonban meglehetősen érdektelenséget tanúsítottak a cseh kezdeményezéssel szemben, még amikor a *Szlovák Egyletben* (*Slovenský spolok*) próbált tagokat toborozni Tupý, akkor is csupán néhány érdeklődő akadt.

1895-ben a szervezet a Nagymező utcába költözött és megkísérelt szorosabb kapcsolatot kiépíteni az Első Cseh Munkásegylettel, elsősorban a Szórakoztató Szakosztály vezetőjével, František Zimákkal. A Munkásegylettel együttműködve április 7-én a Széchenyi Kioszokban rendeztek találkozót, május 1-jére pedig a szlovák munkásokhoz címzett röplapot adtak ki.¹³⁶¹ Ugyanebben az évben vették fel a kapcsolatot az 1894-ben alapított budapesti

¹³⁵⁸ 1893-ban a szervezet nevében František Kellner, a Svornost egykori tagja, részt is vett a cseh párt České Budějovice-i gyűlésén. (ZAPLETAL, 1969, 10.)

¹³⁵⁹ A Munkásképző Egylet vezetőségében dolgozott a még Tupý érkezése előtt Budapestre költözött František Pofizek. (Uo., 1969, 9.)

¹³⁶⁰ E gyűlések meglehetősen sikertelenek voltak, elsősorban azért, mert a jelenlévő rendőrségi megfigyelők csak a magyarországi nyelveken (magyarul, németül, vagy szlovákul) elhangzó beszédeket engedélyezték, így a csak csehül tudók, köztük a szervezet több vezetője fel sem szólalhattak. Később azzal a trükkkel éltek, hogy a cseh beszédekben a ř helyett r-t használtak, így a magyar detektíveknek a beszéd már szlovákul hangzott. (Uo., 1969, 12.)

¹³⁶¹ A röplap terjesztése rendőrségi akciót eredményezett. A hatóságok előtt, a valódi szerzők helyett, akik arra hivatkozva, hogy szükség van rájuk a további szervezkedésben, rejtve maradtak, a 22 éves szlovák asztalos, Ján

lengyel munkásegyesülettel, a *Síla – Stowarzyszenie Polskich Robotników w Budapeszcie*-vel (*Erő – A Lengyel Munkások Budapesti Egyesülete*) és kísérletet tettek egy háromnemzetiségű, cseh-szlovák-lengyel szervezet megalakítására, amit azonban a magyar szociáldemokrata párt megakadályozott, mivel a párt nemzetiségi alapú felbomlásától tartott.

E sikertelen akciót követően a cseh szervezet kiszorult Budapestről, a kőbányai gyárak munkásai közül próbált újabb tagokat szerezni. Mivel e gyárakban többségükben szlovák munkások dolgoztak, a cseh munkásvezetők már a szlovák munkásszervezetek létrehozásában tevékenykedtek. Legfontosabb eredményük a két – František Tupý és Gustáv Švéni által szerkesztett – budapesti szlovák munkáslap, az 1897. május 1-jén megindított *Nová doba (Új Kor)* és a május 15-én kiadott *Zora, Národohospodársky časopis (Hajnal, Nemzetgazdasági Folyóirat)* megalapítása volt. A cseh szervezet viszont alig működött, még a Pokrok nevű 1897-ben létrehozott egylettel sem sikerült együttműködniük, az 1898-as rendőrségi vizsgálatok idején pedig tagjai közül többen el is hagyták Budapestet, sokan pedig kiléptek a szociáldemokrata mozgalomból a bécsi cseh szociáldemokrata képviselők 1897-es államjogi törekvéseket elutasító megnyilatkozása miatt.

1899-ben egy új, a korábban a szociáldemokrata mozgalomban tevékenykedett cseh munkások által vezetett cseh és szlovák tagságú egyesület megalapítására került sor. Az alapítók között voltak az Első Cseh Munkásegyletet František Zimák vezetésével elhagyó csehek, a Svornost volt tagjai (František Hlavsa, Karel Jirovec, František Reinhardt) és a Sokol néhány tagja. Az Osvěta (Művelődés) Egylet alapító gyűlésére 1899. június 25-én került sor František Tupý vezetésével¹³⁶² a Kerepesi úti Mátyás Király Sörccsarnokban.¹³⁶³ A kidolgozott alapszabályokat 1900-ban fogadta el a Belügyminisztérium, a Franta Zimák által irányított ideiglenes vezetőség pedig 1901. január 13-ra hívta össze az első közgyűlést.¹³⁶⁴

Az egylet 1901. június 29-én rendezte első összejövetelét, képeslap-kiállításal egybekötve¹³⁶⁵ és még ugyanebben az évben előfizetett a külföldi cseh egyletek lapjára, a Vlast'ra.¹³⁶⁶

Az Osvěta 1901-nél korábbi működésének azonban ellentmondani látszik, hogy a külföldi cseh egyletek lapja, 1902-ben, az abban az évben, újonnan alapított három egylet között említette a budapesti Osvětát is a genfi *Cseh Egylet* és a bajorországi, pegnitzzi *Karel*

Polónyi vállalta a rölap elkészítését és terjesztését és végül a pénzbüntetésen túl három hónapot töltött a váci börtönben. (Uo., 1969, 21.)

¹³⁶² Uo., 1969, 5-82.

¹³⁶³ KOVÁCS, 2006, 125.

¹³⁶⁴ ZAPLETAL, 1969, 5-82.

¹³⁶⁵ Český spolek „Osvěta“ v Budapešti = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 3.

¹³⁶⁶ Předplacení = Vlast', 1901. szeptember 1., XXV. évf., 9. sz., 4.

IV. Egylet mellett.¹³⁶⁷ Az Osvěta volt az egyetlen, kifejezetten a pesti cseh munkásság körében tevékenykedő egylet, amely az Első Cseh Munkásegylettel is szoros kapcsolatot tartott.¹³⁶⁸ Az egylet 1903-ban adott hírt először tevékenységéről a külföldi cseh egyletek szövetségének lapjában. Második évükről beszámolva leírták, hogy az 1902. január 18-án tartott közgyűlésükön az ügyvezető a magyarországi rossz gazdasági helyzetről tartott előadást, mivel ez az egyletet is igen hátrányosan érintette. A frissen alapított egyletnek máris több tagja elhagyta Budapestet, akik közül különösen az alapításban is tevékeny részt vállaló Bohumil Šnopa, az egyletben rendezőként is dolgozó Parkaň és Kočvářková távozása volt fájdalmas. Az első évben összesen 19 tagot vesztek el, 9 elutazott, ketten meghaltak, hárman kiléptek, ötöt pedig ki kellett zárni, mivel nem fizették a tagdíjat. Így 56 rendes tagja maradt az Osvětának. A gyűlésen 18 választmányi tag és 13 tag vett részt. Az egylet munkája szakosztályokban folyt, énekkar, Szórakoztató Szakosztály, Szónoki Szakosztály és Képzési Szakosztály működött. Az énekkar általában az egyleti vacsorákon lépett fel, illetve egyszer vendégeskedett az Első Cseh Munkásegyletnél is. 1902-ben összesen 25 órát gyakoroltak a tagjai, a próbákon legkevesebb 12, legtöbb 24 tag vett részt. Az énekkar repertoárján nyolc dal szerepelt, a *Munkadal (Píseň práce)*, a *Régenvolt csehek (Bývalý Čechové)*, a *Féltékeny galambfióka (Žárlivý holoubek)*, a *Szabadság lelke (Duch svobody)*, az *Előre (Na prej)*, a *Szocialisták indulója (Pochod socialistů)*, az *Akik az igazságért égneek (Kdo za pravdu hoří)* és az *E nemzet még nem veszett el (Ten národ ještě nezhynul)*.

A Szórakoztató Szakosztály 1902-ben egy táncmulatságot és két színelőadást is rendezett, amelyeken a *Csókra szóló váltó (Směnka na hubičku)*, a *Kulisszák mögött (Za kulisami)* és a *Romlott vér (Zkažený krev)* című egyfelvonásosokat mutatták be. Július 6-án a Szakosztály előadással emlékezett meg Husz János ünnepéről. Még további négy alkalommal szervezett a szakosztály ismeretterjesztő és humoros előadásokkal egybekötött egyleti vacsorákat. A szakosztály bevétele 1902-ben 142 korona 22 fillér volt.

A Szónoki Szakosztály vasárnaponként tartott beszélgetéseket különböző, aktuális témákról, az 1902-ben rendezett hat beszélgetés témája az „Egyes társadalmi osztályok gazdasági érdekei”, „A cseh munkásmozgalom története”, „Hogyan szerezhető kedvezmény és védelem a termelő osztály számára”, „Május elseje jelentőségéről”, „Husz János magiszter jelentőségéről”, „A prágai munkáskiállításról és a külföldi egyletek találkozójáról”. A

¹³⁶⁷ Naše spolky v roce minulém = Vlast', 1902. február 1., XXV. évf., 2. sz., 4.

¹³⁶⁸ NOVOTNÝ, 1902 (2), 3.

szakosztály tervezett még előadásokat „*A csillagásztáról*” és „*A cseh nemzet történetéről*”,¹³⁶⁹ ezeket azonban nem sikerült megtartani, mivel Ján Wagner, aki a csillagásztáról tartott volna előadást, sajnos nem tartotta szavát, a másik előadás pedig azért maradt el, mivel az ún. nemzeti cseh egyletek, ahonnan az előadó jött volna, a Sokol, illetve a Beseda, megtagadták az együttműködést az Osvětával. A Beseda nem is reagált az egylet választmányának meghívására.

Az egylet tanfolyamokat is indított, minden szerdán, este nyolc és kilenc óra között folyt magyar, illetve német nyelvoktatás. Ezeket az órákat az egylet 8-10 tagja látogatta rendszeresen.

Az Osvěta könyvtára 132 kötettel rendelkezett, köztük az Osvěta című lap 14 évfolyamával. Az állományból 215 alkalommal kölcsönöztek, a legtöbbször februárban. A legkedveltebb kötet Emil Zola Állat az emberben című regénye volt. A könyvtárba 18 lap járt rendszeresen, a Právo lidu, a Dělnické listy, a Rovnost, a Červánky, a Rašple, az Akademie, a Blaho lidu, a Rudé květy, a Kovodělník, a Stavebník, az Odborové združení, a Ženský list, a Nová doba, a Hlas lidu, a Jihočeský dělník, a Vlast', a Jevišťe és a Volksstimme. A lapokat, olvasás után, kedvezményes áron meg is vásárolhatták a tagok. A tagoktól is kapott a könyvtár cseh újságokat, így ketten az egyletnek juttatták az általuk járatott Právo lidu-t, hárman az Akademié-t, 30-an a Září-t, 17-en a Rudé květy-t, négyen a Ženský list-et, 16-an a Rovnost-ot, 30-an a Rašpli-t, 40-en pedig a Červánky-t.

Az Osvěta összes bevétele 1902-ben 508 korona 49 fillér volt, kiadása pedig 432 korona 82 fillér, így 75 korona 67 fillér tiszta bevétele volt. Az egylet leltári vagyona és a színházi előadások, illetve a Szórakoztató Szakosztály bevételei 1054 korona 80 fillért tettek ki. Az egylet segélyezéssel is foglalkozott, 1902-ben az egyéb gyűjtéseken és a cseh lapok előfizetési díjai mellett, összesen 127 korona 80 fillért fizettek ki a beteg, vagy balesetet szenvedett tagoknak, illetve azoknak, akik anyagi segítséget kértek elutazásukhoz.

Az egylet vezetése fontosnak tartotta, hogy a budapesti cseh munkások életvitelével is törődjön, így folyamatosan küzdött a kártyaszennyvedély és az alkoholizmus ellen. Az egyleti helyiségekben csak a sakkot, dominót és dámát engedélyezték.¹³⁷⁰ 1903. július 5-én ünnepelte az Osvěta Husz János ünnepét az Amerikai út 7. alatti, Mexikóhoz címzett vendéglőben. A Husz ünnepség a budapesti csehek talán egyik legnagyobb sikerű rendezvénye lett, bár az

¹³⁶⁹ „O hospodářských zájmech jednotlivých společenských tříd“, „Z dějin českého dělnického hnutí“, „Jak lze získati úlevy a ochrany třídám výrobním“, „O významu prvního května“, „O významu Mistra Jana Husa“, „O dělnické výstavě v Praze a sjezdu zahr. spolků“, „O Astronomii“, „O dějinách národa českého“ (ZIMÁK, Franta: Z Budapešti = Vlast', 1903. április 1., XXVII. évf., 4. sz., 3.)

¹³⁷⁰ ZIMÁK, 1903 (1), 3.

egylettel nem szimpatizáló csehek közül sokan agítottak ellene. A rendezvény teljes bevételét a tervezett Husz János emlékmű javára ajánlották fel. A vendéglő kerthelyiségét lampionokkal, zászlókkal és jelmondatokkal díszítették fel, színpadot is felállítottak, elé pedig Husz János mellszobrát helyezték. Az ünnepséget az egylet énekkara nyitotta meg, az *E nemzet még nem veszett el* című dallal, amit Vilda David beszéde követett. Franta Zimák tartott előadást Husz Jánosról „*Husz János és kora*” címmel. Az előadás után a *Régen volt csehek* című dalt énekelt az énekkar, majd Lebeda szavalta el a *Konstanzi vértanú* című verset, amit Svatopluk Čech Písně otroka ciklusából az *Otrokem jsem splozen, Když na zem se shluknou mraky tmavé, I boha našeho nám určil pán* és az *Utichni teď struno lkavá* című versek következtek. A verseket az egylet tagjainak – Novák, Hýlek, Radvan és Mašek – jelmezes csoportja adta elő, szürke rabruhában, béklyókkal, a költő érzéseinek megfelelő, kétségbeesett, siránkozó hangon. Ezt követően élőképeket adtak elő, „*Husz János megégetése*” és „*A nemzet hódolata Husz Jánosnak*” címmel, amelyek alatt az énekkar a *Husz bosszúja* és a *Szabadság lelke* című dalokat énekelt. Az életképek, a beszámoló szerint, azonban híján voltak az átgondoltságnak és a figyelemnek, így nem váltották ki a kívánt hatást. Mindebből az egylet vezetősége azt a következtetést vonta le, hogy a későbbi ünnepségeken nem ad ekkora szabadságot a tagoknak az egyes műsorszámok összeállításában. Bár az Osvěta irányultságával szemben ellenérzéseket tápláló budapesti egyletek hivatalosan nem vettek részt az ünnepségen, az egylettel mindvégig szimpatizáló Első Budapesti Cseh Munkásegylet nagy létszámban jelent meg, 34 tagja vett részt az eseményen és a budapesti szlovákok is szép számban képviseltették magukat. A Sokol ugyan ígérte, hogy megjelenik és részt vesz az ünnepségen és az egylet címjegyzékét is az Osvěta rendelkezésére bocsátották, hogy meghívót küldhessen a tagság részére, végül, Pultár utasítását követve, hivatalosan senki sem jelent meg közülük, csupán 10 tagjuk jött el, de a vezetők, értelmiségiek, az ún. kolečkáři közül senki. A Sokol vezetői helyett a Békás szigetre mentek. A Beseda ügyvezetője, Antonín Lužný, azzal hárította el a meghívást, hogy az egylet tagjai nyári lakhelyükön tartózkodnak, de azért az egylet Husz János mellszobrát kölcsönadta. Az ünnepség bevétele 14 korona 83 fillér volt, amit a Právo lidu szerkesztőségének küldtek el, hogy juttassa el a Husz emlékmű javára.¹³⁷¹

Az évtized végére az Osvěta szinte teljesen szlovák tagságú egyletté vált. 1908-ban a Huszár utca 10-ből a Tavaszmező utca 7-be, Kovács József vendéglőjébe költöztek, ahol a szlovák evangélikus iskola tanítója, Ludovit Izák tartott péntekenként énekórákat és szombat,

¹³⁷¹ ZIMÁK, 1903 (2), 2-3.

illetve vasárnap esténként rendeztek egyleti összejöveteleket. 1911-ben a szlovák *Jednota* egylettel közösen szerveztek Husz napot a József Főherceg Szállódában, 1913-ban pedig a *Tót Kőművesek Csoportjával* majálist a Városligetben.¹³⁷²

VI.3.2.6. A cseh egyletek kapcsolatai egymással és a budapesti más szláv nemzetiségekkel

A budapesti cseh egyletek között igen szoros kapcsolat állt fenn, csupán néhány esetben – a Munkás egylet és a Svornost, illetve az Osvěta és a többi cseh egylet között – került sor éles rivalizálásra, elsősorban a két, mozgalmi jellegű munkás egylettel szembeni ellenérzések miatt. Az együttműködést segítette az is, hogy a budapesti cseh társasági élet egyes tagjai gyakran párhuzamosan voltak tagjai több egyletnek is. Párhuzamos tagság mindenekelőtt a Sokol Tornaegyletben fordult elő, amely a 20. század első évtizedének végén az egész budapesti cseh közösség nagy egyesületévé vált, háttérbe is szorítva a régi nagyobb egyleteket, elsősorban a Munkás egyletet.

Az egyletek fontos célok érdekében sokszor közös szervezetet is létrehoztak, például Slavik siremlékének áthelyezésekor, a prágai színházi különvonat szervezésekor, vagy 1885-ben a Budapestre látogató cseh delegációk fogadására. 1912-ben született meg azonban a gondolat, hogy a budapesti cseh egyletek közös vezetőséget alakítsanak, hogy együttesen szervezzék, az addigra már eléggé megfogyatkozott budapesti csehek társasági életét. A szervezésben a Sokol vezető szerepet játszott. A budapesti cseh egyletek *Központi Tanácsa* (*Ústřední rada*) a Sokol, a Česká Beseda, az Osvěta és az Első Cseh Munkás egylet kezdeményezésére alakult meg. A Tanács elnöke František Kodet lett, a budapesti Sokolból, ügyvezetője a szintén a Sokol vezetőségében működő Stáňa Votruba lett. Még ebben az esztendőben négy gyűlést rendeztek, amelyeken a legfőbb téma a minden cseh egyletnek megfelelő, közös egyleti helyiség, az akkoriban berendezett bécsi cseh Nemzeti Házhoz hasonló épület megszerzése volt. A Tanács működése azonban nem volt sikeres, megszervezte ugyan a morva tanárok zenekarának koncertjét, de 1913-at követően már nem fejtett ki tevékenységet.¹³⁷³

¹³⁷² KOVÁCS, 2006, 125-126.

¹³⁷³ Budapest' = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 15.

Az első világháború kitörését követően a budapesti cseh egyletek bizottságot hoztak létre a Budapesten ápolts sánta cseh katonák segítésére is (*Komité českých spolků budapeštských pro podporu vojinů*). A bizottságnak igen sok munkája volt, mivel röviddel a háború kezdetét követően sok sebesült cseh katona feküdt a budapesti kórházakban. A sebesülteket cseh olvasmánnyal látták el és pénzsegélyt is kiutaltak számukra, főként a lábadozóknak. A segélyek mennyisége azonban meghaladta a budapesti egyletek lehetőségeit, így cseh tartományokbeli tehetősebb adakozókat próbáltak keresni. A pénzsegélyeket a Živnostenská bankán és fiókjain keresztül lehetett a bizottságnak átutalni.¹³⁷⁴ A háború előrehaladtával, a csehekkel szembeni ellenérzés növekedésével azonban a hatóságok már nem nézték jó szemmel e tevékenységet, és végül megtiltották.¹³⁷⁵

A budapesti cseh egyletek a város más szláv egyleteivel is élénk kapcsolatban álltak, folyamatosan részt vettek rendezvényeiken és azokat is meghívták a cseh egyletek programjaira.

A legszorosabb kapcsolatra azonban a Sokol keretén belül került sor. 1913-ban például, amikor a Budapesten szerveződő Szerb Sokol alapszabályait nem hagyták jóvá, a cseh Sokol vendéggént befogadta őket, két csapatban, és lehetővé tette számukra, hogy a cseh tornászokkal tornázzanak, ingyen, hetente kétszer. A cseh Sokol ezzel a hatóságokkal történő összeütközést is kifejezetten vállalta, ahogyan a külföldi Sokol egyesületek lapjának jelentésükben fogalmaztak, a „*Jövő a nagyszláv-eszmén nyugszik*”¹³⁷⁶ jelmondat nevében. A befogadást megtárgyaló választmányi ülésen mindenki a saját anyanyelvét használta, a csehet és a szerbet, annak ellenére, hogy németül, vagy magyarul sokkal könnyebben megértették volna egymást. A budapesti szláv közeledést a Sokol eszme hatásának tekintették, büszkén emlegetve, hogy míg néhány évvel azelőtt a pesti szerbek nem beszéltek más nyelven, mint németül, az új, értelmiségi generáció már, a Sokol hatására, saját, szláv nyelvét használja.¹³⁷⁷

A cseh egyletek a legszorosabb viszonyt a pesti szlováksággal és a szlovák egyletekkel ápták.¹³⁷⁸ A pesti szlovák és cseh közösség kapcsolatai a cseh egyletek alakulásakor, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején nagyon szorosak voltak. A Munkásegyletnek 1873 és 1878 között szlovák elnöke volt, és a tagok között is szép számmal akadtak szlovákok. A hetvenes évek derekától azonban kezdett eltávolodni egymástól a két közösség,

¹³⁷⁴ Komité čes. spolků budapeštských pro podporu vojinů = Vlast, 1914. december 1., XXXVIII. évf., 12. sz., 4.

¹³⁷⁵ JOBBÁGY, 1918, 9-10.

¹³⁷⁶ „Budoucnost náleží velkoslovanství“ (VOTRUBA, 1913, 107.)

¹³⁷⁷ Uo., 107.

¹³⁷⁸ Čechové v Pešti = Vlast, 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2.

aminek egyrészt a szlovák egyleti mozgalom megélénkülése, a Szlovák Egylet (Slovenský spolok) sikeres tevékenysége volt az oka, de az is, hogy a szlovák nemzeti mozgalomban is a csehektől távolodó, a szlovák irodalmi nyelv következetes használatát szorgalmazó irányzat lett a meghatározó. A pesti cseh egyleteknek ugyan továbbra is voltak szlovák tagjaik, de ebben az időszakban szorosabb együttműködés csak a munkásmozgalomban alakult ki.¹³⁷⁹

A kapcsolatok az 1910-es évek elejétől váltak ismét intenzívebbé. Ekkoriban a pesti szlovák sajtó már rendszeresen beszámolt a budapesti cseh egyletek rendezvényeiről,¹³⁸⁰ és cseh-szlovák vegyes tagságú egyletek is létre jöttek, például az Osvěta.

A Sokol mozgalom pedig meg is hirdette a tornaegyleti mozgalom meghonosítását a szlovákság körében, amelyre elsősorban Budapesten nyílt lehetőség, szlovák tagok felvételével az itteni Sokolba.¹³⁸¹ A Sokol tagság viszont a csehszlovák eszme megerősödését eredményezte a budapesti szlovák közösségben. *„Néhány évvel ezelőtt, azt mondták nekünk, hogy nincs szükségük ránk, hogy tőlünk fajilag romlanának. És a mai, Sokol tag szlovák otthon tanítja a parasztokat, hogy ők is csehek, hogy a szlovákok iskolái Csehországban és Morvaországban vannak! Ime Tyrš tanításának győzelme.”* – Írta a budapesti Sokol alelnöke 1913-ban.¹³⁸²

¹³⁷⁹ GOLÁŇ, Karol: Styky slovenského a českého proletariátu v období počiatkov robotníckého hnutia. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava, SAV, 1956, 195-201.; HAPÁK, Pavol: Slovenské robotnícké hnutie v Budapešti koncom XIX. stor. = Historický Časopis III., 1., 1955, 56-59.

¹³⁸⁰ Telocvičná jednota Sokol mala šibrinky = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.; Český telocvičný spolok slávi 10. a 11. júnia 15. ročné jubileum = Slovenský týždenník, 1911. május 26., 6.; Sokol = Slovenský týždenník, 1912. január 27., 5.; Česká Beseda = Slovenský denník, 1912. március 10.; Sokol = Slovenský týždenník, 1912. május 17., 5.; Mikulášská zábava Českej Besedy v Budapešti = Slovenský denník, 1913. január 30., 4.; Šibrinky peštského Sokola = Slovenský denník, 1914. március 1., 5.

¹³⁸¹ Budapešť = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 15. A Sokol énekkarának vezetője Ľudovít Izák, a *Pesti Tót Énekkar (Slovenský spevokol v Pešti)* karnagya volt. (Heiszler, 2002, 476.)

¹³⁸² „Před několika málo lety nám říkali, že nás nepotřebují, že by se od nás rasově zkazili. A dnešní Slovák – Sokol učí doma sedláky, že jsou také Češi, a že školy své mají Slované v Čechách a na Moravě! Ejhle vítězství učení Tyršova.“ (VOTRUBA, 1913, 107.)

VII.

Összegzés

Disszertációm célja a 19. század végi magyarországi fejlődésre gyakorolt cseh hatás bemutatása volt.

A 19. század második felében az expanzív cseh nemzeti mozgalom számára Magyarország nem számított elsődleges célterületnek, a cseh közvélemény mégis komoly érdeklődéssel fordult a magyar viszonyok felé. A magyar kultúra, irodalom rendkívüli népszerűsége tett szert a cseh tartományokban és a kiegyezést követő magyar fejlődést is élénk figyelemmel követték. A Magyarországról kialakított képet pozitívnak tekinthetjük, a század utolsó évtizedéig a magyar nemzeti mozgalom sikerét is többen példaértékűnek

tartották a hasonló cseh törekvések számára, és csupán ezután vált meghatározóvá a magyarországi fejlődés kritikus szemlélete.

A cseh gazdasági terjeszkedés elsősorban a Monarchia Lajtán túli területe és a Balkán felé irányult, de a korszak összes jelentős cseh pénzintézete jelen volt Magyarországon, befektetésekkel, fiókinézetekkel és nagy jelentőségű cseh ipari beruházásokra is sor került.

A magyarországi cseh bevándorlás tendenciái összhangban voltak a korszak társadalmi váltoásaival. Kezdetben, a hetvenes évek elejéig, az összbírodalmi jellegű cseh hivatalnok- és katonaréteg jelent meg nagyobb számban Magyarországon, nem számítva a Határőrvidéken, a Bánátban letelepedett cseh telepéseket. A kiegyezés utáni időszakban először a nyolcvanas évek derekán került sor nagyobb számban csehek érkezésére, ekkortól szinte kizárólag Budapestre. Az ekkor letelepedett cseheket a magyarországi gazdasági fejlődés vonzotta a magyar fővárosba, nagyobb részük iparos, kézműves és vállalkozó volt, akik a fejlődő nagyvárosban látták a boldogulás lehetőségét. A korszak cseh közösségének másik részét a Magyarország irányába terjeszkedő cseh pénzintézetek, cégek hivatalnokai adták, akik csupán rövid időre költöztek Budapestre. A kilencvenes években indult meg a cseh ipari munkásság tömegesnek nevezhető bevándorlása. A cseh munkások, a hivatalnokokhoz hasonlóan, szintén csak átmeneti időre telepedtek le Budapesten, illetve a város környéki településeken, Újpesten, Kispesten.

A hatvanas évek végén születtek meg az első budapesti cseh egyletek, amelyek közül a Cseh Társaskör, a Beseda a tehetősebb, felső középosztálybeli cseh polgárok egyesülete volt, a Munkásegylet pedig főként a cseh iparosok, kézművesek társaságaként működött. E két meghatározó egyesület jelentős szerepet töltött be a városban élő cseh közösség életének szervezésében, a szülőfölddel fenntartott kapcsolatok ápolásában. A század végén pedig megszülettek a szociáldemokrata jellegű cseh munkásegyletek is, elsősorban a Lajtán túli tartományokból kitiltott, ezért Budapestre költözött cseh munkásvezetők irányításával. Fontos szerepet kapott a Sokol Tornaegylet is, amely a cseh mozgalomhoz kapcsolódva nem csupán a magyar főváros cseh egyleteinek tevékenységét koordinálta, de a város más szláv nemzetiségei körében is nagy népszerűségnek örvendett, mindenekelőtt – a már az említett cseh egyesületekhez is szoros kötődő – szlovákok kapcsolódtak nagy számban a tornaegyleti mozgalomba. A századfordulót követően vidéken is létrejött néhány cseh egylet.

A 20. század második évtizedének elején, az asszimiláció és a beköltözések lanygulása miatt fogyatkoznak indult budapesti cseh közösség a bécsi csehek mintájára közös vezetőség felállításába fogott és Nemzeti Ház alapítását is tervezte. Az első világháború nagy törést jelentett a főváros cseh közösségének életében, 1918-ra már csak a Társaskör és a

Munkásegylet működött, a csehek többsége pedig vagy a Csehszlovákiába költözés, vagy az asszimiláció mellett döntött.

Irodalom

- A csehek Budapesten = Fővárosi Lapok, 1885. május 26., XXII. évf., 122. sz., 795.
A csehek Kisbéren = Budapesti Hírlap, 1885. május 28., 145. sz., 6-7.
A Gellérthegy átalakítása = Építészeti Szemle 1893, IX. évf., 30. sz., 252-264.
A Királyi József-Műegyetem Programja az 1886/87-es tanévre. Budapest, 1886.
Adámek, Karel: Hospodářský rozkvět Uher. Praha, Unie, 1905.
Adámek, Karel: Obrat v Uhrách, Chrudim, Eckert, 1905.
Adámek, Karel: Památce kartografu Josefa Homolky. Praha, Obchodní tiskárna Merkur, 1909.
Adámek, Karel: Slovenskem, Kolín, 1921.
Adámek, Karel: Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy. Brno, Ant. Kindl, 1891.
Adámek, Karel: Uhry od Rakouska. Chrudim, Hospodářský list, 1907.
Adámek, Karel: Upominky z Uher. V Praze, nákladem vlastním, 1909.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1899. április 1., XXIII. évf., 4. sz., 5.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1900. június 1., XXIV. évf., 6. sz., 3.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1901. június 1., XXV. évf., 7. sz., 4.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1907. július 1., XXXI. évf., 7. sz., 6.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1908. december 1., XXXII. évf., 12. sz., 5.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1892. december 1., XVI. évf., 11. sz., 4.
Adresář českoslovanských spolků zahraničních = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 9. sz., 4.
Agičić, Damir: Hrvatsko-česki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Zagreb, Ibis, 2000.
Agičić, Damir: Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19-20. század fordulóján. In: Abrahám Barna – Pilecky Marcel (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 472-481.
Almanach České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898.
Arbes, Jakub: Epizodok 1848-ból. In: A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében. Budapest, Ister, 1998.
Auerhan, Jan: České kolonie v jižních Uhrách. = Pokroková Revue. IV. évf., 1908, 276-292.
Auerhan, Jan: Několik slov úvodem. In: Španihel, Jaroslav (összeáll.): Adresář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplněné vydání, 1911, 3-8.
Auerhan, Jan: Z pamětní knihy Čechů v Krušici (v jižních Uhrách). = Národopisný Věstník Českoslovanský, VI. évf., 1911, 122-123.
Ausländische Gelehrte in Budapest. = Pester Lloyd, 1893. június 26, 8.
Az 1906. évi népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 43., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1914.
Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás. Budapest, 1896.
Bachman, B.: Z Budapešti = Vlast', 1889. április 1., XII. évf., 12. sz., 6-7.
Bachman, Bohumil: Kronika prvního Českého Dělnického Spolku v Budapešti. Praha, Vilímek, 1888.
Bělina, Pavel – Pokorný, Jiří (szerk.): Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvicenství po naši dobu. II. Praha – Litomyšl, Paseka, 1995.
Benedetič, Ana: Zgodovina visokega šolstva oziroma univerze na Slovenskem. In: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2000, 261.
Berkes Tamás: A cseh eszméletörténet antinómiái, Budapest, Balassi, 2003.
Berlin a český dělník = Vlast', 1894. január 1., XVIII. évf., 1. sz., 2-3.
Blacking, Diethelm: Die Sokolbewegung bei den verschiedenen slawischen Völkern. In: Waic, Marek (szerk.): Sokol, jeho vnik, vývoj a význam. Praha, Organizační výbor mezinárodní konference, 1998, 107-121.

- Blecking, Diethelm:** Sokolské hnutí některých slovanských národů. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 175-183.
- Boček, Jaroslav:** Hry s českou otázkou. Praha, Melantrich, 1997.
- Brábek, František:** Budapešť I-III. = Zlatá Praha 1885, č. 37, 544-546; č. 38, 559-560; č. 39, 571-574.
- Brábek, František:** Procházky po Uhrách. v Praze, Urbánek, 1874.
- Brábek, František:** Průvodce k výletu do Pešti, pořádanému Hosp. Spolky v Chrudimi, Kolině a v Pardubicích ve dnech 18.–20. července 1885, s malou naukou maďarské řeči. Kolin, J. Pak, 1885.
- Brouček, Stanislav:** Nad výzkumem českého etnika v zahraničí. = Český lid 1990, 77. sz., 129-138.
- Brousek, Karl M.:** Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts. Band 7., München, R. Oldenbourg Verlag, 1980.
- Budapešť** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 13.
- Budapešť** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 6-7.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1910., augusztus - szeptember, 4. évf., 8-9. sz., 140.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1910., február, 4. évf., 2. sz., 30.
- Budapest** = Sokol zahraniční, 1910., október, 4. évf., 10. sz., 159.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1911. április, 4. sz., 61.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1911. november, 5. évf., 11. sz., 157.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. december, 7. évf., 12. sz., 185.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. február - március, 7. évf., 2-3. sz., 43.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-15.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. november, 7. évf., 11. sz., 167-169.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1914. július-augusztus, 8. évf., 7-8. sz., 138-140.
- Budapešť** = Vlast', 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.
- Budapešť** = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3.
- Budapest felévszázados fejlődése (1873-1923).** Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 53., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1925.
- Budapesti cím- és lakjegyzék.** A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Budapest, Franklin, 1881-1914.
- Čechové v Budapešti** = Vlast', 1887. augusztus 1., XI. évf., 4. sz., 10.
- Čechové v Pešti** = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2-3.
- Černík, Victor:** Z Budapešti = Vlast', 1889. december 25., XIII. évf., 7. sz., 3-4.
- Černý, Václav:** A pánszlávizmus kialakulása és gáztettei II. A pánszlávizmus a politikai és demokratikus Szlávbiában = Kalligram 1994, 7-8., július – augusztus, 118-119.
- Černý, Václav:** A pánszlávizmus kialakulása és gáztettei III. A szlávímádatról a pánrusszizmusig. = Kalligram 1994, 9., szeptember, 90-99.
- Černý, Václav:** Vývoj a zločin panslavismu
- Češi v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. május, 7. évf., 5. sz., 71.
- Česká Beseda** = Slovenský denník, 1912. március 10.
- Česká Beseda** = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2-3.
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1878. július 15., II. évf., 9. sz., 3.
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1895. január 1., XIX. évf., 1. sz., 4.
- „Česká Beseda“ v Budapešti** = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.
- Česká beseda v Pešti** = Vlast', 1911. február 1., XXXV. évf., 2. sz., 6.
- Česká Beseda v Sibíri** = Vlast', 1912. február 1., XXXVI. évf., 2. sz., 3.
- České ženské spolky** = Sokol zahraniční, 1913. júnios, 7. évf., 6. sz., 83.
- Českoslov. dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1880. január 1., IV. évf., 3. sz., 4.
- Český** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Český kapitál na Slovensko** = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3-4.
- Český slavnost v Pešti** = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.
- Český spolek „Osvěta“ v Budapešti** = Vlast', 1901. júnios 1., XXV. évf., 7. sz., 3.
- Český telocvičný spolek slávi 10. a 11. júnia 15. ročné jubileum** = Slovenský týždenník, 1911. május 26., 6.
- Čeští dělníci zavraždění v Uhrách pro českou píseň** = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 4.
- Čeští umělci v cizině** = Vlast', 1902. február 1., XXVI. évf., 2. sz., 2.
- Chocholoušková, Hana:** 140 let České besedy v Liberci. Zprávy České besedy č. 96., Liberec, 2003.
- Chudáček, A.:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. április, 8. évf., 4. sz., 63-64.

- Chudáček, A.:** *Budapešť = Sokol zahraniční*, 1914. március, 8. évf., 3. sz., 43-44.
- Cibulka, Pavel:** *Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století*. In: Malíř, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Disputationes Moravicae 2. Brno, Matice moravská, 2001, 99-110.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = *Sokol zahraniční* 1910. február, 4. évf., 2. sz., 23.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = *Sokol zahraniční* 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.
- Čornej, Petr:** *Lipanské ozvěny*. Praha, H&H, 1995.
- Cseh barátaink Budapestén.** = *Budapesti Hírlap*, 154. sz, 1893. június 26, 7.
- Cseh írók a fővárosban.** = *Fővárosi Lapok*, 1893. június 26, 8.
- Csehek Magyarországon** = *Budapesti Hírlap*, 1885. május 24., 141. sz., 3-4.
- Csehek Magyarországon. A kiállítás és a város megtekintése** = *Budapesti Hírlap*, 1885. május 26., 143. sz., 3-4.
- Divadelní vlak z Pešti** = *Vlast'*, 1884. július 1., VIII. évf., 7. sz., 4.
- Divadelní vlak z Buda-Pešti** = *Vlast'*, 1884. augusztus 1., VIII. évf., 8. sz., 4.
- Dobossy László:** *Němcová példája*. In: Dobossy László: *Párhuzamok találkozásai*. Esszék és tanulmányok a magyar-cseh szellemi érintkezésről. Budapest, Korma, 2000. 101-102.
- Doležal, Bohumil:** *A XIX. századi cseh Magyarország-kép*. = *Hitel* XII. évf., 1999. január, 1. sz., 81-85.
- Doležal, Bohumil:** *Magyarország képe a XIX. századi cseh politikai gondolkodásban*. = *Hitel*, XII. évf., 1. sz., 1999. január, 81-83.
- Domin Károly** (ford.): *Božena Němcová miskolci levelei 1851*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1963.
- Dudek, František:** *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha, Academia, 1985.
- Efmertová, Marcela C.:** *České země v letech 1848-1918*, Praha, Libri, 1998.
- Ekert, František:** *Výlet Čechů na Slovinsku*. V Praze, Ekert, 1888.
- Engel, E.:** *Obecné stanovby pro všechny české spolky zahraničné*. = *Vlast'*, 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2.
- Érdekes vendégek Budapestén.** = *A Nemzet*, 1893. június 26, 5.
- Érdekes vendégek Budapestén.** = *Nemzeti Ujság*, 1893. június 26, 6.
- Érdekes vendégek Budapestén.** = *Pesti Hírlap*, 1893. június 26, 11.
- Fialová, Ludmila – Horská, Pavla – Kučera, Milan – Maur, Eduard – Musil, Jiří – Stoukal, Milan:** *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha, Mladá fronta, 1998.
- Fišer, Zdeněk:** *Ke genezi díla Ruperta Přechtětla = Jižní Morava*, 1997, 33. évf., 36. köt., 59-66.
- Fišer, Zdeněk:** *Servita Rupert Přechtětěl v nově zjištěné korespondenci = Jižní Morava*, 1996, 32. évf., 35. köt., 312-315.
- Fodor Ferenc:** *A magyar térképipírás. A „Térképészeti Közlöny” 15. sz. külömfüzete*. Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, II., 1953, III., 1954.
- František Novák** = *Vlast'*, 1903. március 1., XXVII. évf., 3. sz., 5.
- Gantar-Godina, Irena:** *Oris slovensko-slovanskih stikov do 1914*. In: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, *Oddelek za Slovanske Jezike in Književnosti*, 1996.
- Gantar-Godina, Irena:** *T. G. Masaryk in the eyes of the Slovenes*. In: Pražák, Richard (szerk.): *T. G. Masaryk a Střední Evropa*. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994.
- Gantar-Godina, Irena:** *The Significance of Language and Education in Forming National Consciousness of a Small Nation*. In: Binder, Harald – Křivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 67-77.
- Glettler, Monika:** *Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München-Wien, R. Oldenbourg*, 1972.
- Goláň, Karol:** *Styky slovenského a českého proletariátu v období počiatkov robotníckého hnutia*. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava, SAV, 1956, 195-201
- Halász Iván:** *A cseh pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései*. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Regionális és nemzeti identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.
- Halász Iván:** *Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában*. = *Limes* 2005/2, 85-101.
- Halász Iván:** *Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez)*. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.

- Hapák, Pavol:** Slovenské robotnícké hnutie v Budapešti koncom XIX. stor. = Historický Časopis III., 1., 1955, 52-83.
- Havráněk, Jan:** Národní jazyky ve školství a jejich význam pro dosažení plné vzdělanosti všech středoevropských etnik. In: Binder, Harald – Krivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 23-32.
- Havránková, Hana:** Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 9-53.
- Heilaufer Zsuzsanna** (szerk.): Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. 1635-1919. Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új Sorozat 3. Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltár, 2006.
- Heiszler Vilmos:** Ausztroszlavizmus – ausztróhungarizmus. (A cseh föderalista elképzelések fogadtatása Pesten 1860-1861-ben.) In: Németh G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 1988, 446-463.
- Heiszler Vilmos:** Szláv delegáltak Budapesten 1867-1918. In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. BIP, Budapest, 2002, 473-476.
- Hemmerle, Rudolf:** Sudetenland Lexikon. Geografie, Geschichte, Kultur. Augsburg, Bechtermünz, 1996.
- Higgyed István:** Ecclesiae desolatae: Szent Ilona. = Az Út. 2002. október-december, XXVIII. évf., 4. sz., 48-49.
- Historie české besedy v Budapešti** = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.
- Hladký, Ladislav:** T. G. Masaryk a jihoslovanské národy. In: Pražák, Richard (szerk.): T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994, 60.
- Hlas k rodičom slovenským, tuteurom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže.** = Čas 1892. december 3. VI. évf., 49. sz., 781-782.
- Hlavačka, Milan:** A cseh-magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. = Limes 2005/2, 5-18.
- Hollmann, Jaroslav:** Z Budapešti = Vlast', 1889. október 15., XIII. évf., 6. sz., 5.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Arbes Jakub. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 18-19.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Neruda Jan. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 284-285.
- Horák, Josef:** Přehled vývoje českých obchodních bank. V Praze, Merkur, 1913.
- Hrabák, Josef:** Gedenbuch zur feier des fünfzigjährigen Bestandes der K. K. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899. Příbram, 1899.
- Hroch, Miroslav:** In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective. Prague, Faculty of Arts Charles University, 2000.
- Hroch, Miroslav:** Na prahu národního existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999.
- Husová, Marcella:** A magyar „realitások” cseh szemszögből. Adalékok a magyar irodalom csehországi fogadtatásához az 1890-es években. In: Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, 79-84.
- Husová, Marcella:** Cseh-magyar kapcsolatok a századfordulón. A magyar irodalom sorsa Csehországban 1890 és 1918 között. In: Berkes Tamás (szerk.): Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Osiris, 1998, 55-59.
- Hye, Hans Peter:** Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, Karolinum, 1998.
- Interessante Gäste in Budapest.** = Politisches Volksblatt, 1893. június 26, 8.
- Interessante Gäste.** = Neues Pester Journal, 1893. június 26, 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast', 1889. február 1., XII. évf., 10. sz., 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast', 1889. március 1., XII. évf., 11. sz., 5.
- Jobbágy Jenő:** A pesti csehek = Pesti Napló, 1918. október 8., 9-10.
- Jos, Slavik** = Vlast', 1906. június 1., XXX. évf., 6. sz., 5.
- Josef Homolka** = Vlast', 1908. január 1., XXXII. évf., 1. sz., 5.
- K obecným stanovám** = Vlast', 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.
- Kadlec, Jaroslav:** Přehled českých církevních dějin 2., Řím, Zvon, 1987.

- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. november 1., XVII. évf., 11. sz., 3.
- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 3.
- Ke schůzi delegátů zahraničních jednot sokolských o VI. sletu** = Sokol zahraniční, 1912. október, 6. évf., 10. sz., 166-167.
- Kemény G. Gábor:** Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854-1860). In: Gyivicsán Anna (szerk.): Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből Dobossy László 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 1980, 87-93.
- Klima, Stanislav:** České osady dolnouherské. = Český lid, VIII. évf., 1899, 22-28.
- Klostermann, Karel:** Několik vzpomínek na Malý Žitný ostrov a podunajské nivy pod Bratislavou. In: Z mého revíru (Povídky a kresby), v Praze, Jos. R. Vilímek, 1928.
- Kodet, F.:** Zahraniční jednoty a jich úrazové opatření = Sokol zahraniční 1911. május, 5. évf., 5. sz., 76-77.
- Kolář, František:** Sedm tezí ke vzniku a vývoji ideje jednotného československého národa (do první světové války). In: Pekník, Miroslav a kol.: Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakismus. Bratislava, Veda, 2000, 493-497.
- Kolejka, Josef:** Národy Habsburské monarchie v revoluci 1848-1849. Praha, Svoboda, 1989.
- Kollár = Čas, Roč. VI., 4. 39., 615.**
- Komárik Dénes:** Feszli Frigyes és megbízói = Budapesti Negyed 1995. III. évf., 3. sz.
- Komité čes. spolků budapešťských pro podporu vojinů** = Vlast', 1914. december 1., XXXVIII. évf., 12. sz., 4.
- Končinský, Franta – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1892. június 1., XVI. évf., 6. sz., 3.
- Kořalka, Jiří:** Altes und Neues in den böhmischen Ländern. In: Kühnel, Harry – Vavra, Elisabeth – Stangler, Gottfried (szerk.): Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880. Beiträge. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1984, 277-281.
- Kořalka, Jiří:** Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha, Argo, 1996.
- Kořalka, Jiří:** František Palacký (1798-1876). Životopis. Praha, Argo, 1998.
- Kosatík, Pavel:** Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preisse. Praha, Motto – RIF, 1996.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Clam-Martinič Jindřich Jaroslav hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 62.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Grégr Eduard. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 115-116.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Grégr Julius. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 116.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Rašín Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 337-338.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Rieger František Ladislav. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 342-344.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Sladkovský Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 369-370.
- Koudelková, Jarmila – Koudelka, František:** Soukup František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 377-378.
- Kováč, Dušan:** Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Kovács Anna:** A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918) Pons Strigoniensis, Studia VI., Piliscsaba-Esztergom, PPKÉ BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006.
- Kozákova, Zlata:** Sokolské slety 1882-1948. Praha, Orbis, 1994.
- Kőrösi József – Thirring Gusztáv:** Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXV. 2., Budapest, Grill Károly, 1895.
- Kőrösi József:** Budapest Fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XV., Budapest, Ráth Mór, 1881.
- Kőrösi József:** Pest, Szabad Királyi Város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, Ráth Mór, 1871.
- Krejčí, Karel:** Epizódok a XIX. század hatvanas éveinek cseh-magyar kapcsolataiból. Klny. Filológiai Közl. Bp., 1957. 39-51.
- Krejčí, Oskar:** Geopolitika středoevropského prostoru. Praha, Ekopress, 2000.
- Křen, Jan:** Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Academia, 1990.

- Külföldi tudósok Budapesten.** = Egyetértés, 1893. június 26, 6.
- Kváča, Josef – Pára, Oton – Toula, Karel** (szerk.): Česká beseda v Záhřebě 1874-1924. Záhřeb, é.n.
- Lelkes György** (szerk.): Magyar helységnév-azonosító szótár, Budapest, 1992.
- Lerch, Josef Zdeněk:** Pharmaceutisches Handlexicon. Synonyma in lateinischer, deutscher, böhmischer und polnischer Sprache. Für Apotheker, Aerzte und Drogisten. Příruční slovník lékárnícký. Synonyma latinská, česká, polská i německá. Pro lékárníky, drogisty, jakož i přátely věd přírodních vůbec. Prag, Wiesner, 1890.
- Liška, Bohumil:** Nagyszében (Sibíň) = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 5.
- Lodr, Alois:** Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš. Praha, Melantrich, 1988.
- Lomič, Václav – Horská, Pavla:** Dějiny Českého vysokého učení technického. 1. díl, svazek 2. Praha, ČVUT, 1978.
- Machatka, Osvald:** První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868-1890 = Časopis Matice moravské, LXXII. évf., 1953, 249-268.
- Macura, Vladimír:** Český sen. Praha, Lidové noviny, 1998.
- Maďari a slovenské děti. Proč Maďari doplňují své plemě slovenskými sirotkami.** = Čas 1892. november 5., VI. évf., 45. sz., 719.
- Malý, Karel** a kolektiv autorů: Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945. Praha, Linde, 1999.
- Marolt, Janez – Mihelič, Darja – Žvanut, Maja – Rozman, Franc – Prunk, Janko – Kresal, Ferdo – Kacin-Wohinc, Milica – Ferenc, Tone – Repe, Božo:** Slovenci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana, Mihelač, 1999.
- Maršner, František:** Zimní výlet přes Uhry do Dalmacie a na Černou Horu. V Praze, Edvard Beaufort, 1896.
- Masaryk, Tomáš Garrigue:** Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Praha, Svoboda, 1990.
- Masirevich György:** A Szt-Gellérthegyre vivő drótkötélű vasút = Építő Ipar, 1897, II., 24. sz., 79-81; III., 31. sz., 85-86.
- Mayer, Alfred M.:** Hungarica. Rub a lic Uher. V Praze, Ed. Grégr, Český čtenář kniha 20., roč. V., sv. 2. 1913.
- Mészáros Andor:** „Tu jede dobrý Slováček...“ A szlovákiaság képe dualizmus kori cseh beszámolókbán. In: Ábrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 461-471.
- Mészáros Andor:** Cesta a stanice českých exulantů. In: Bohony Pavol (szerk.): Ľudia ľudom bez hraníc. Zborník referátov z medzinárodnej konferencie Helsinské občianske zhromaždenie v Slovenskej republike. Nitra, Nitrianska pobočka HOZ, 2000, 103-109.
- Mészáros Andor:** Csehek magyarokról. = Magyar Napló, XIX. évf., 1. sz., 2007. január, 49.
- Mészáros Andor:** Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001, 65-152.
- Michel, Bernard:** Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siecle. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976.
- Mihók-féle Magyar Compass.** Pénzügyi és közgazdászati évkönyv. Budapest, Tettesy és tsa., II-XL. évf., 1874-1913.
- Mikulášská zábava Českej Besedy v Budapešti** = Slovenský denník, 1913. január 30., 4.
- Miloslava Knappová:** A magyar irodalom két népszerűsítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: Zuzana Adamová – Karol Rosenbaum – Sziklay László (szerk.): Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 265-275.
- Morava, Jiří:** C. k. disident Karel Havlíček Borovský. Praha, Panorama, 1991.
- Moravánszky Ákos:** Versengő látomások. Esztétikai útjás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetiében 1867-1918. Budapest, Vince, 1998.
- Mrázek, Otakar:** Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, NPL, 1964.
- Murko, Matija:** Spomini. Ljubljana, Slovenska Matica, 1951.
- Národní divadlo v Lublani** = Čas, Roč. VI., č. 40., 636.
- Naše = Vlast'**, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Naše spolky v roce minulém = Vlast'**, 1902. február 1., XXV. évf., 2. sz., 4.
- Našim bratrským spolkům! = Vlast'**, 1877. november 1., II. évf., 1. sz., 1.
- Následování hodno = Vlast'**, 1896. március 1., XX. évf., 3. sz., 4.
- Nečas, Ctibor:** Balkán a česká politika. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně.

- Nečas, Ctibor:** Na prahu české kapitálové expanze. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- Nečas, Ctibor:** Podnikání českých bank v cizině 1898-1918. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis Facultas Philosophica 295, Brno, Masarykova univerzita, 1993.
- Neruda, Jan:** Dodatek. (Éljen Jókai Mór!) In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 452-457.
- Neruda, Jan:** Peštské listy In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 418-419.
- Neruda, Jan:** Uherské volby. In: Jan Neruda: Obrazy z ciziny. Praha, Československý spisovatel, 1950.
- Niederhauser Emil:** A nemzeti megújulás mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, Akadémia, 1977, 80.
- Novotný, Karel – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = Vlast', 1902. május 1., XXVI. évf., 5. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 10. sz., 3.
- Nový „Sokol“ = Národní listy,** 1871. augusztus 15., 222. sz., 3.
- Odstříl, Ludwig:** Magyaren und Böhmen. Betrachtungen über Österreich-Ungarn. Prag, Eduard Valečka, 1886.
- Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti = Vlast',** 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 2-3.
- Palacký, František:** Az osztrák állam eszméje. In: Pašiaková, Jaroslava (vál.): Esszék és tanulmányok hét évszázad cseh irodalmából. Budapest – Bratislava, Európa – Madách, 1988, 105-121.
- Palóczy Antal:** Novák Ferenc = Építő Ipar, 1903, II. 1. sz., 28.
- Památka Josefa Slavíka = Národní listy,** 1871. november 7., 306. sz., 2.
- Papp-Váry Árpád:** Magyarország története térképeken. Budapest, Kossuth-Cartographia, 2002
- Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1898. szeptember 1., XXII. évf., 9. sz., 3.
- Pečenka, Marek:** Engel Emanuel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 92-93.
- Pečenka, Marek:** Kramář Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 219-220.
- Pečenka, Marek:** Pražák Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 319.
- Pečenka, Marek:** z Harrachu Jan Nepomuk hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 126.
- Pilát, Rudolf:** Uherské Slovensko a český kapitál. = Obzor národohospodářský, 1903, 8. sz., 8-14., 9. sz., 63-71.
- Ples = Vlast',** 1885. január 1., IX. évf., 1. sz., 4.
- Počet Čechů v Uhrách = Sokol zahraniční,** 1914. január-február, 8. évf., 1-2. sz., 15.
- Pornografický časopis český = Čas, Roč. VI.,** č. 20., 309.
- Pražák, Richard (vál.):** Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár. OSZK – Gondolat, Budapest, 2003.
- Pražák, Richard:** A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükrében. Budapest, Ister, 1998.
- Pražák, Richard:** A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén. In: Pražák, Richard: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, Korma, 2001, 74-113.;
- Pražák, Richard:** Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Budapest, Gondolat, 1991.
- Pražák, Vojtěch:** Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 4-6.
- Přecechtěl, Rupert Maria – Adámek, Karel:** Čechoslovanští Vytečníci. Litomyšl, Antonín Augusta, 1863.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** A legfelségesebb Habsburgi és Lothringi házból származott császárok és királyok képcsarnoka I. Rudolftól a jelen idők, a legjobb eredeti példányok nyomán kidja Dr. Přecechtěl Rupert, Servita-rendi áldozár Bécsben. Wien, Hugo Hoffmann, 1876.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Českomoravský národ, vítěz nad Tatary 1241. Hostýn. Sepsal dle historických pramenů Josef Rupert Maria Přecechtěl, dr. Bohosloví v klášteře u Servitův, čestný občan města Frenštátu a obce Ratajské, při svém nutném pobytu v r. 1874. V Olomúci, Nákladem vlastním, 1875.

- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtěčníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Pešti, Nákladem Vlastním, 1869, 1872.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtěčníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Praze, Nákladem Dra. Ruperta Přecechtěla v Pešti, Serviten-Convent, 1874.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtěčníkův. V Kroměříži, Nákladem Vlastním, 1872.
- Předplacení** = Vlast', 1901. szeptember 1., XXV. évf., 9. sz., 4.
- Přehled přednášek** na cis. král. českém polytechnickém ústavu v Praze 1876-1879.
- Přerušená činnost spolku** = Vlast', 1890. szeptember 1., XIV. évf., 3. sz., 4.
- Program** cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1880-1883.
- Průcha, Václav:** Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava, Pravda, 1974.
- Prunk, Janko:** Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana, Grad, 1998.
- Pruská vláda vyhání české řemeslníky** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 139.
- První český dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 10. sz., 3.
- Rak, Jiří:** Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha, H&H, 1994.
- Ram Frigyes** (összeáll.): A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Budapest, OSZK, 1993.
- Rátz Kálmán:** A pánszlávizmus története. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, Lucidus, 2000.
- Řepa, Milan:** Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno, Doplněk, 2001.
- Řepa, Milan:** Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě. In: Malif, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 93-97.

Rudolph, Richard Lawrence: The Role of Financial Institutions in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1880-1914. Michigan, The University of Wisconsin, 1968.

- Rychlík, Jan:** Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000, Brno, Masaryková univerzita v Brně, 2000., 59-73.
- Sak, Robert:** Rieger. Konzervativce nebo liberál? Praha, Academia, 2003.
- Sárkány Oszkár:** Magyar kulturális hatások Csehországban (1790–1848). In: Sziklay László (szerk.): Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 21-63.
- Sas Andor:** Riedl Szende hídvérséi kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860). Bratislava – Pozsony, 1937.

Šibrinky peštského Sokola = Slovenský denník, 1914. március 1., 5.

Škvarna, Dušan – Bartl, Július – Čičaj, Viliam – Kohútová, Mária – Letz, Róbert – Segeš, Vladimír: A szlovák történelem lexikona. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.

Slavíkův pomník v Pešti = Vlast', 1884. december 1., VIII. évf., 12. sz., 4.

Slovenský biografický slovník. Martin, Matica slovenská, 1986-1992. I. 362., III. 294-295., V. 196-297.

Šmahel, František: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha, Univerzita Karlova, 1996.

Šmahel, František: Idea národa v husitských Čechách. Praha, Argo, 2000.

Smrt Barosse = Čas, Roč. VI., č. 20., 312-313.

Sokol = Slovenský týždenník, 1912. január 27., 5.

Sokol = Slovenský týždenník, 1912. május 17., 5.

Sokol v zahraničí = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.

Sokol v zahraničí. Úrazové pojištění jednot zahraničních = Sokol zahraniční, 1911. júnios 5. évf., 6. sz., 94.

Sokolstvo zahraniční = Vlast', 1912. augusztus 1., XXXVI. évf., 8. sz., 4.

Šolle, Zdeněk: Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi. Praha, Mladá fronta, 1998.

Soukupová, Blanka: České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60.-80. let 19. století). In: Pešek, Jiří – Svatoš, Michal (szerk.): Sborník

- příspěvků z konference „Škola a město“. Documenta Pragensia XI. Praha, Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, 190-199.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressár zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplnění vydání, 1911.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressár zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1907.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressár zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, II. vydání, 1909.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressár zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, III. vydání, 1909.
- Speissová, Jana:** Palacký František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 294-296.
- Stanovy Ústř. Sdružení těl. jednot sokolských v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 51-52.
- Statistika za r. 1909.** = Sokol zahraniční 1911. április, 5. évf., 4. sz., 68-69.
- Statistika zahraničních jednot sokolských za r. 1910.** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 118-119.
- Steinert Ágota** (szerk.): Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Budapest, Helikon, 1983.
- Stručný přehled činnosti československých spolků zahraničních v roce 1895.** = Vlast', 1895. február 1., XIX. évf., 2. sz., 5-6.
- Svátek, Josef:** Ještě dva dopisy Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1987, 23. évf., 26. köt., 268-269.
- Svátek, Josef:** Nad dílem prof. dr. Ruperta M. J. Přecechtěla = Jižní Morava, 1972, 8. évf., 84-91.
- Svátek, Josef:** Rupert Maria Josef Přecechtěl, moravský kulturní pracovník buditelem Slováků = Jižní Morava, 1974, 10. évf., 144-152.
- Svátek, Josef:** Tři dopisy Ruperta Přecechtěla a spolku Svatobor z let 1871-1873 = Jižní Morava, 1985, 21. évf., 24. köt., 256-259.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. augusztus 1., XVII. évf., 8. sz., 3.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. május 1., XVII. évf., 5. sz., 3.
- Sziklay László:** A szlovák irodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- Szögi László:** A Karlsruhei Technische Hochschule magyar kapcsolatai a kezdetektől a második világháborúig. In: Horváth Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Budapest, 1997, 127-169.
- Szögi László:** Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790-1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1., Budapest-Szeged, Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, ELTE Levéltár, 1994.
- Tělocvičná jednota „Sokol“ v Budapešti** = Vlast', 1899. augusztus 1., XXIII. évf., 8. sz., 4.
- Tělocvičná jednota Sokol mala šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Tělocvičná jednota Sokol mala šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Theurer, Josef** (szerk.): Památník vysoké školy báňské v Příbrami. V Příbrami, 1924.
- Thirring Gusztáv:** Budapest népmozgalma az 1906/07-es években és a népmozgalom statisztikája 1874-1907. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 42. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1912.
- Tilkovszky Loránt:** Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez. = Századok, 1998/2., 1305-1321.
- Traub, H.: F. L. Rieger.** Praha, Manes, é.n.
- Uherský Nemzeti Sport o Sokolstvu** = Sokol zahraniční, 1910., december, 4. évf., 12. sz., 180-182.
- Úrazové pojištění jednot zahraničních** = Sokol zahraniční, 1911. január, 5. évf., 1. sz., 16.
- Urban, Otto:** A cseh liberalizmus, 1848-1918. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Budapest, Gondolat, 1984, 182-212.
- Urban, Otto:** Česká společnost 1848-1918. Praha, Svoboda, 1982.
- Urban, Otto:** Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha, Lidové noviny, 2003.

- Urban, Zdeněk:** K česko-slovenským sblížovacím snahám v druhé polovině 19. století. In: Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Čechoslovakismus. Bratislava, Veda, 2000, 508-520.
- Urbančíč, Boris:** Česko-slovenské kulturní styky. Praha, Euroslavica, 1995.
- Ustavující schůze** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 54.
- V Budapešti** = Vlast', 1896. augusztus 1., XX. évf., 8. sz., 4.
- Vadas Ferenc:** Budapest, VII. Ósvát utca 4-6. és 8. Tudományos dokumentáció. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2001.
- Vadas Ferenc:** Siklótervek a Gellérthegyre. Történeti áttekintés és dokumentumgyűjtemény. (kézirát) Hild-Ybl Alapítvány
- Veselý, Josef:** V Budapešti = Vlast', 1891. március 1., XIV. évf., 9. sz., 5.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. december 1., XV. évf., 6. sz., 3.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. november 1., XV. évf., 5. sz., 4.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1892. január 1., XVI. évf., 1. sz., 4
- Veselý, Josef:** z Budapešti = Vlast', 1900. május 1., XXIV. évf., 5. sz., 3.
- Vlček, Radomír:** Ruský panslavismus – Realita a fikce. Praha, Historický ústav AV ČR, 2002.
- Vocelka, Engelbert:** Z Budapešti = Vlast', 1889. május 1., XIII. évf., 11. sz., 5.
- Votruba, František:** Z Budapešti = Vlast', 1889. júlus 1., XIII. évf., 3. sz., 6.
- Votruba, Stáňa:** Budapest = Sokol zahraniční, 1910. november, 4. évf., 11. sz., 173.
- Votruba, Stáňa:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. február, 5. évf., 2. sz., 31.
- Votruba, Stáňa:** I hlouček náš nesmí být poslední! = Sokol zahraniční, 1912. május, 6. évf., 5. sz., 77.
- Votruba, Stáňa:** Sokol v Budapešti, 1913. júlus, 7. évf., 7. sz., 105-106.
- Vrkočová, Ludmila:** Tradice česko-maďarských hudebních vztahů. In: Československo-maďarské vztahy v hudbě. (Janáčkiana V.) Sborník materiálů z muzikologické konference. Ostrava, Krajské kulturní středisko Ostrava, 1982, 63-67.
- Wandycz, Piotr S.:** Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha, Academia, 1998.
- Wurm, František Bořivoj:** Slováci a my = Moravská orlice, 31. května, 1. června 1882.
- Z Budapešti** = Vlast', 1878. április 1., II. évf., 6. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1878. júnus 1., II. évf., 8. sz., 2-3
- Z Budapešti** = Vlast', 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 1-2.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. április 1., V. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. augusztus 1., V. évf., 10. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1881. júlus 1., V. évf., 9. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.
- Z Buda-pešti** = Vlast', 1882. júnus 1., VI. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.
- Z Buda-Pešti** = Vlast', 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.
- Z Budapešti** = Vlast', 1886. április 1., X. évf., 4. sz., 2-3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 2-3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1886. október 1., X. évf., 10. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. április 1., XI. évf., 12. sz., 6.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. február 1., XI. évf., 10. sz., 2.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. júnus 1., XII. évf., 2. sz., 5.
- Z Budapešti** = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1895. júlus 1., XIX. évf., 7. sz., 3-4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.
- Z Budapešti** = Vlast', 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.
- Z Budapešti** = Vlast', 1904. december 1., XXVIII. évf., 12. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1908. október 1., XXXII. évf., 10. sz., 5.
- Z Budapešti** = Vlast', 1911. júlus 1., XXXV. évf., 7. sz., 5.
- Z české besedy v Budapešti** = Vlast', 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3-4.
- Z Pešti** = Vlast', 1881. március 1., V. évf., 5. sz., 3.
- Z Pešti** = Vlast', 1900. október 1., XXIV. évf., 10. sz., 4.

- Z Budapešti** = Vlast', 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 3.
- Z Budapešti** = Vlast', 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3-4.
- Zalabai Zsigmond**: Verses magyar Bohémia. Magyar-cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv 896-2000. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Zapletal, Vladislav**: Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893-1900. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica XIV., Praha, SPN, 1969.
- Zapletal, Vladislav**: Význam spolku Svornost (1886-1890) pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 18, Sborník prací historických, Praha, SNP, 1972, 81-99.
- Ze Sibině** = Vlast', 1913. március 1., XXXVII. évf., 3. sz., 6.
- Žemlička, Josef**: Století posledních Přemyslovců. (Český stát a společnost ve 13. století.) Praha, Panorama, 1986.
- Zimák, Franta**: Budapešt = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 4. sz., 2-3.
- Zimák, Franta**: Z Budapešti = Vlast', 1903. április 1., XXVII. évf., 4. sz., 3.
- Živena** = Čas, VI. évf., 34. sz., 538-539.
- Zlata, slovanska Praga** = Slovan, 1884, 1. sz., 8.

Levéltári források

A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Beseda megfigyeléséről 1891. április 16. BFL eln. res. irat. 74/1891

A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888

A Česká beseda jubileumi hangversenyének meghívója. OSZK, Aprónyomtatványtár, Szlav anyag

A főv. m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának. BFL VI 1/a eln. res. irat. 337/1890

A fővárosi m. kir. Allamrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! 12092/890. I. sz. BFL eln. res. irat. 265/1890

A fővárosi m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890

A fővárosi tanács levele a főkapitányi hivatalhoz a Česká Beseda feloszlátásáról 1888. november 22. BFL eln. res. irat. 328/1888

A nagyméltóságú magy. kir. belügyminiszter 71263/VII 889 számú leirata a „Cesky Delniczky Spolek” című egyesület működésének azonnali beszüntetése tárgyában. BFL I. 1152/89

A Prágában megjelenő Čas című cseh lap postán szállítási jogának megvonása magyarellen irányzata miatt. MOL Minisztertanácsi iratok 1909.12.1./41.

A Sokol cseh tornaegylet alapszabályai BFL IV. 1407/b

A VII. ker. előjáróság jelentése az Erzsébet körút 31. sz. a Herz Gyula vendéglőjében létezett „Svornost” nevű egyesület ügyében. BFL eln. res. irat. 265/1890

Alázatos kérvény, Koncinszky Ferencz és Svoboda Vincze bpesti lakosok, mint a feloszlott „Cseh munkásegylet” elnöke és alelnökének képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Filozofická fakulta 105-170 (1850-1882) (Archiv UK)

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Lékářská fakulta 106-115 (1850-1882) (Archiv UK)

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Právnická fakulta 66-79 (1850-1882) (Archiv UK)

Aszalay Antal detektív jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890

Aszalay Antal detektív jelentése 1891. március 10. BFL eln. res. irat. 74/1891

Aszalay Antal detektív jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892

Aszalay Antal detektív jelentése 1892. október 31. BFL eln. res. irat. 359/1892

Az 1889 évi július hó 7-én megtartott felévi rendes közgyűlésről szóló jegyzőkönyv. BFL I 1152/89

Az alakuló első budapesti cseh munkásegylet kérvénye alapszabályai ügyében BFL I. 1152/89

Az első budapesti cseh munkás egyesület alapszabályai. BFL I. 2045/1889

Beniczky Ferenc államtitkár levele a főkapitányi hivatalhoz 1888. október 26. BFL eln. res. irat. 303/1888

Budapešť – Česká Beseda Svatošboru 1 dopis z 10. 5. 1873. 2 11 (Památník národného písemnictví)

Budapest főváros közösségének BFL I. 1152/89

Budapest főváros tekintetes Tanácsának BFL I. 1152/89

Budapesti Česká Beseda Cseh Egylet MOL. K. 150-1886-VII-8-19839 1468 cs.

Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893

Budapesti Cseh-szláv Kézműves Egylet BFL eln. res. irat. 320/1891

C. k. Česká vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT)

C. k. vysoká technická v Praze, Katalog 49.(Archiv ČVUT)

Cseh tornaegylet alapszabálya MOL K. 150-8-2529

Dotaz uherského ministerstva vnitra, kolik Slováků, příslušných do Uher studovalo od školního roku 1898/99 do 1901/2 v Praze na universitě, obchodní a umělecké akademii. PM 1901-10 6/1/15 (1903) (Státní ústřední archiv)

Dvě zprávy prezidia místopředsedství tajného ministru vnitra o cestě dra Riegera do Budapešti. PMT 1880 fasc. 105, 106 kart. 15 (1880) (Státní ústřední archiv)

Előterjesztés a budapesti VI. ker. tek. Előljárássághoz a Budapesti cseh munkás feloszlatott egyelet nevében: Konkinczky Ferencz és Szvoboda Vincze elnököknek képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89 Első Budapesti Cseh Munkás Egyelet MOL K. 150-1886-VII-8-40631 1472 cs.

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) č. 49; Baranyai Zoltán Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1905. 5 11, č. přír. 42/58 (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) č. 49; Kaunic Václav Brábkovi Františku č. přír. 42/58 (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Český Polytechnický Ústav Martinu Hattalovi, rektorát Praha 4 11, č. přír.: 1917, č. 254, č. 370. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Cziky Gergely Brábkovi Františku, 2 dopisy z let 1886-1889. 3 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Déri Gyula Brábkovi Františku, 1 dopis b. d. 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908-1909 6 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Holóssy Istvan Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Kisfaludy-Társaság Budapest Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Kürthy Emil Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1909 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Mayerhoffer Gustav Narcis Brábkovi Františku, 1 dopisnice z roku 1910 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Mikszáth Kálmán Narcis Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1881 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) nezjištěný Brábkovi Františku, 1 fragment dopisu b. d. 2 11, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Niederle Lubor Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1908 2 11, č. přír. 4/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Petőfi-Társaság - Budapest Brábkovi Františku, 1 tisk z roku 1914, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Radó Antal Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1899 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Siklóssy László Brábkovi Františku, 9 dopisy z let 1903-1909 15 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Szily Kálmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Vrchlický Jaroslav Brábkovi Františku, 2 dopisy 3 navštívenky z let 1899-1907, 1 dopis, 3 navštívenky b. d. 9 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

Franz Brábek... čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)

Hauptkatalog über die ordenlichen und ausserordenlichen Hörer 10. (Archiv ČVUT)

Jegyzőkönyv BFL I. 1152/89

Jegyzőkönyv felvétel a fővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányságánál Budapesten 1890. évi február 2-án feloszlatott cseh munkás egyelet ellen elrendelt vizsgálat tárgyában. BFL I. 1152/89

Jegyzőkönyv felvétel Budapesten 1890 április 29-én BFL I. 1152/89

Jelentés 1891. november 5. BFL eln. res. irat. 942/1891

K.k. Polizei-Direktion in Prag. Nr. 179. Prag, am 28. Juni 1907. Vorfällenheits-Berichte und Fremden-Verzeichnisse. Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv)

Katalogy jednotlivých přednášek a cvičení 1868/69. (Archiv ČVUT)

Kérvenye Konkinczky Ferencnek mint az Iső budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének és Szvoboda Vinczének mint ezen egyelet helyettes elnökének, melyben a becsatolt alapszabályokat megerősítés végett a mélt. belügyminiszterhez feltérjeszteni kéri. BFL I. 1152/89

Konkurs! Ordenliche Professor für Architektur zur Besetzung. Prag, um 8. November 1877. (BME Levéltár, 3. c. 7. cs. 230. sz. (1877/78.))

Langenberg Ede kérvénye BFL eln. res. irat. 118/1898

Liber Sacristiae Sacri Ordinis Servorum Conventus Pestiensis. Sacrae fundata perpetua, mensilia die determinata ab Anno 1853. BFL. XII. 3. 66 VII. tétel, 5. köt.

Liber Sacristiae Venerabilis Conventus Pestiensis S. Ordinis Servorum B. M. V. ad S. Annam continens Sacra Legaliae ab Anno Christi 1794. BFL. XII. 3. VIII. tétel, 2. köt.

Manuale Graduandorum Juris seu Protocolum Examinum rigorosorum. (1825-1858), (1859-1868 (1871)), (1868-1875 (1878)); Jogtudományi Szigorlatok Jegyzőkönyve (1875-1919) (ELTE Egyetemi Levéltár, 7/e-II)

Meghaltalmazás Moógor Károlynak BFL I. 1152/89

Ministerium für Cultus und Unterricht. Z. 4671 čís. 788 – 1883/83. (Archiv UK)

Moravský místopředseda ministerskému předsedovi podává zprávu o účasti Slováků z Uher na jubilejní výstavě v Kroměříži. MRP/R 1908 3359 (Státní ústřední archiv)

Okresní hejtmán v Kolíně oznamuje presidiu místopředsedství, že zemědělský spolek v Kolíně uspořádá spolu se zemědělskými spolky v Chrudimí a Pardubicích výlet na zemskou výstavu v Pešti. PM 1881-90 111/12 kart. 1758 (1885) (Státní ústřední archiv)

Policejní ředitelství podává zprávu o schůzi, z níž vyšlo svolání k české veřejnosti, aby podporovala morálně Slováky v Uhrách odebráním slovenského tisku a literárních děl. PM 1901-10 8/1/88 kart. 3667 (1907) (Státní ústřední archiv)

Připis min. předs. Badeniho o passu Uhrám nepřátelském v průvodu k národopisné výstavě, jeho vyškrtnutí a požadavku, aby se vedení k tomu vyslovalo. (PM 1891 1900 8/1/15/1 kart. 2305 (1895) (Státní ústřední archiv)

Rendőrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személyiségekről. ŠÚA Bratislava, Fond Uhorské královské ministerstvo vnútra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.

Slavný sbore professorský! čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)

Sokolská obec podává zprávu o konání sletových her. Mezi účastníky je jmenována i uherská delegace. PP 1900 1907 V 58/18 kart. 2134 (1907) (Státní ústřední archiv)

Sprawozdanie Rady Gospodarczej Stowarzyszenia Polaków w Budapeszcie za czas od dnia 1⁸⁰ Lutego 1886 do 31 Maja 1887 r., przedstawione na Walnem Zgromadzeniu członków, odbytem w dniu 19⁶⁰ Czerwca 1887. OSZK Aprónyomtatványtár, Szláv anyag

Stanovy české tělocvičné jednoty Sokol BFL 50720/95

Svatobor, Brábek, František Svatořboru, 1 dopis z 18.3.1873. 4 11 (Památník národního písemnictví)

Svornost MOL K. 150-1891-VII-8-32007

Tekintetes fővárosi Tanács BFL I. 2045/89

Török János Királyi Tanácsos Úrnak. BFL eln. res. irat. 269/1888/X

Végzés a Svornost nevű cseh munkás egyeslet betiltása ügyében BFL eln. res. irat. 265/1890

Veleslavný profesorský sbore... 444 F.F. praes. 31. ledna 1883. ad 520. (Archiv UK)

Zimák Ferenc fellebbezésének elutasítása. BFL eln. res. irat. 118/1898

Zpráva o Riegerově poměru k Deákovi PPT 1876 fasc. 18, kart. 15. (1876) (Státní ústřední archiv)

Zpráva presidia místopředsedství ministerstvu vnitra o schůzi Českého klubu 30. listopadu 1884 a přednášce Dra. Riegera o nynějším postavení Uher a poměru Čech k Uhrsku. PM 1881-90. 8/5/15/4 kart. 1876 (1884) (Státní ústřední archiv)

Irodalom

A csehek Budapesten = Fővárosi Lapok, 1885. május 26., XXII. évf., 122. sz., 795.

A csehek Kisbéren = Budapesti Hírlap, 1885. május 28., 145. sz., 6-7.

A Gellérthegy átalakítása = Építészeti Szemle 1893, IX. évf., 30. sz., 252-264.

A Királyi József-Műgyetem Programja az 1886/87-es tanévre. Budapest, 1886.

Adámek, Karel: Hospodářský rozkvět Uher. Praha, Únie, 1905.

Adámek, Karel: Obrat v Uhrách, Chrudim, Eckert, 1905.

Adámek, Karel: Památce kartografa Josefa Homolky. Praha, Obchodní tiskárna Merkur, 1909.

Adámek, Karel: Slovenskem, Kolín, 1921.

- Adámek, Karel:** Uhry a Rakousko. Národohospodářské a statistické rozhledy. Brno, Ant. Kindl, 1891.
- Adámek, Karel:** Uhry od Rakouska. Chrudim, Hospodářský list, 1907.
- Adámek, Karel:** Upominky z Uher. V Praze, nákladem vlastním, 1909.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1898. március 1., XXII. évf., 3. sz., 3.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1899. április 1., XXIII. évf., 4. sz., 5.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1900. júnus 1., XXIV. évf., 6. sz., 3.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1901. júnus 1., XXV. évf., 7. sz., 4.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1907. július 1., XXXI. évf., 7. sz., 6.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1908. december 1., XXXII. évf., 12. sz., 5.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1892. december 1., XVI. évf., 11. sz., 4.
- Adresář českoslovanských spolků zahraničních** = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 9. sz., 4.
- Agčić, Damir:** Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Zagreb, Ibis, 2000.
- Agčić, Damir:** Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19-20. század fordulóján. In: Abrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 472-481.
- Almanach České Akademie** císáře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, 1898.
- Arbes, Jakub:** Epizódok 1848-ból. In: A magyar forradalom és szabadságharc cseh tüköriben. Budapest, Ister, 1998.
- Auerhan, Jan:** České kolonie v jižních Uhrách. = Pokroková Revue. IV. évf., 1908, 276-292.
- Auerhan, Jan:** Několik slov úvodem. In: Španihel, Jaroslav (összeáll.): Adresář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplněné vydání, 1911, 3-8.
- Auerhan, Jan:** Z pamětní knihy Čechů v Krušici (v jižních Uhrách). = Národopisný Věstník Českoslovanský, VI. évf., 1911, 122-123.
- Ausländische Gelehrte in Budapest.** = Pester Lloyd, 1893. júnus 26, 8.
- Az 1906. évi népszámlálás eredményei.** Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 43., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1914.
- Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás.** Budapest, 1896.
- Bachman, B.:** Z Budapešti = Vlast', 1889. április 1., XII. évf., 12. sz., 6-7.
- Bachman, Bohumil:** Kronika prvního Českého Dělnického Spolku v Budapešti. Praha, Vilímek, 1888.
- Bělina, Pavel – Pokorný, Jiří** (szerk.): Dějiny zemí Koruny české. Od nástupu osvicenství po naši dobu. II. Praha – Litomyšl, Paseka, 1995.
- Benedetič, Ana:** Zgodovina visokega šolstva oziroma univerze na Slovenskem. In: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti, 2000, 261.
- Berkes Tamás:** A cseh eszméletörténet antinómai, Budapest, Balassi, 2003.
- Berlin a český dělník** = Vlast', 1894. január 1., XVIII. évf., 1. sz., 2-3.
- Blacking, Diethelm:** Die Sokolbewegung bei den verschiedenen slawischen Völkern. In: Waic, Marek (szerk.): Sokol, jeho vnik, vývoj a význam. Praha, Organizační výbor mezinárodní konference, 1998, 107-121.
- Bleeking, Diethelm:** Sokolské hnutí některých slovanských národů. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 175-183.
- Boček, Jaroslav:** Hry s českou otázkou. Praha, Melantrich, 1997.
- Brábek, František:** Budapešť I-III. = Zlatá Praha 1885, č. 37, 544-546; č. 38, 559-560; č. 39, 571-574.
- Brábek, František:** Procházky po Uhrách. v Praze, Urbánek, 1874.
- Brábek, František:** Průvodce k výletu do Pešti, pořádanému Hosp. Spolky v Chrudimi, Kolině a v Pardubicích ve dnech 18.–20. července 1885, s malou naukou maďarské řeči. Kolin, J. Pak, 1885.
- Brouček, Stanislav:** Nad výzkumem českého etnika v zahraničí. = Český lid 1990, 77. sz., 129-138.
- Brousek, Karl M.:** Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band 7., München, R. Oldenbourg Verlag, 1980.
- Budapešť** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 13.
- Budapešť** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 6-7.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1910., augusztus - szeptember, 4. évf., 8-9. sz., 140.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1910., február, 4. évf., 2. sz., 30.
- Budapest** = Sokol zahraniční, 1910., október, 4. évf., 10. sz., 159.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1911. április, 5. évf., 4. sz., 61.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1911. november, 5. évf., 11. sz., 157.

- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. december, 7. évf., 12. sz., 185.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. február - március, 7. évf., 2-3. sz., 43.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. január, 7. évf., 1. sz., 13-15.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. november, 7. évf., 11. sz., 167-169.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1913. október, 7. évf., 10. sz., 154.
- Budapešť** = Sokol zahraniční, 1914. július-augusztus, 8. évf., 7-8. sz., 138-140.
- Budapešť** = Vlast', 1890. december 1., XIV. évf., 6. sz., 2.
- Budapešť** = Vlast', 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3.
- Budapest félvszázados fejlődése (1873-1923)**. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 53., Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1925.
- Budapesti czim- és lakjegyzék**. A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Budapest, Franklin, 1881-1914.
- Čechové v Budapešti** = Vlast', 1887. augusztus 1., XI. évf., 4. sz., 10.
- Čechové v Pešti** = Vlast', 1885. november 1., IX. évf., 11. sz., 2-3.
- Černík, Victor**: Z Budapešti = Vlast', 1889. december 25., XIII. évf., 7. sz., 3-4.
- Černý, Václav**: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei II. A pánszlávizmus a politikai és demokratikus Szláviában = Kalligram 1994, 7-8., július – augusztus, 118-119.
- Černý, Václav**: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei III. A szlávimádatról a pánrussizmusig. = Kalligram 1994, 9., szeptember, 90-99.
- Černý, Václav**: Vývoj a zločin panslavismu
- Češi v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. május, 7. évf., 5. sz., 71.
- Česká Beseda** = Slovenský denník, 1912. március 10.
- Česká Beseda** = Vlast', 1904. január 1., XXVIII. évf., 1. sz., 2-3.
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1878. július 15., II. évf., 9. sz., 3.
- Česká beseda v Budapešti** = Vlast', 1895. január 1., XIX. évf., 1. sz., 4.
- „Česká Beseda“ v Budapešti** = Vlast', 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 3.
- Česká beseda v Pešti** = Vlast', 1911. február 1., XXXV. évf., 2. sz., 6.
- Česká Beseda v Sibíri** = Vlast', 1912. február 1., XXXVI. évf., 2. sz., 3.
- České ženské spolky** = Sokol zahraniční, 1913. júnus, 7. évf., 6. sz., 83.
- Českoslov. dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1880. január 1., IV. évf., 3. sz., 4.
- Český** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Český kapitál na Slovensko** = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3-4.
- Český slavnost v Pešti** = Národní listy, 1871. november 21. 320. sz., 1.
- Český spolek „Osvěta“ v Budapešti** = Vlast', 1901. júnus 1., XXV. évf., 7. sz., 3.
- Český telocvičný spolek slaví 10. a 11. júnia 15. ročné jubileum** = Slovenský týždenník, 1911. május 26., 6.
- Čeští dělníci zavraždění v Uhrách pro českou píseň** = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 4.
- Čeští umělci v cizině** = Vlast', 1902. február 1., XXVI. évf., 2. sz., 2.
- Chocholoušková, Hana**: 140 let České besedy v Liberci. Zprávy České besedy č. 96., Liberec, 2003.
- Chudáček, A.**: Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. április, 8. évf., 4. sz., 63-64.
- Chudáček, A.**: Budapešť = Sokol zahraniční, 1914. március, 8. évf., 3. sz., 43-44.
- Cibulka, Pavel**: Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století. In: Malíř, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 99-110.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = Sokol zahraniční 1910. február, 4. évf., 2. sz., 23.
- Činnost jednot zahraničních v r. 1908.** = Sokol zahraniční 1910. január, 4. évf., 1. sz., 5.
- Čornej, Petr**: Lipanské ozvěny. Praha, H&H, 1995.
- Cseh barátaink Budapestén.** = Budapesti Hírlap, 154. sz, 1893. június 26, 7.
- Cseh írók a fővárosban.** = Fővárosi Lapok, 1893. június 26, 8.
- Csehek Magyarországon** = Budapesti Hírlap, 1885. május 24., 141. sz., 3-4.
- Csehek Magyarországon. A kiállitás és a város megtekintése** = Budapesti Hírlap, 1885. május 26., 143. sz., 3-4.
- Divadelní vlak z Pešti** = Vlast', 1884. július 1., VIII. évf., 7. sz., 4.
- Divadelní vlak z Buda-Pešti** = Vlast', 1884. augusztus 1., VIII. évf., 8. sz., 4.
- Dobossy László**: Némová példája. In: Dobossy László: Párhuzamok találkozása. Esszék és tanulmányok a magyar-cseh szellemi érintkezéséről. Budapest, Korma, 2000. 101-102.
- Dolczal, Bohumil**: A XIX. századi cseh Magyarország-kép. = Hítel XII. évf., 1999. január, 1. sz., 81-85.

- Doležal, Bohumil:** Magyarország képe a XIX. századi cseh politikai gondolkodásban. = Hítel, XII. évf., 1. sz., 1999. január, 81-83.
- Domin Károly** (ford.): Božena Němcová miskolci levelei 1851. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1963.
- Dudek, František:** Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938. Praha, Academia, 1985.
- Efmertová, Marcela C.:** České země v letech 1848-1918, Praha, Libri, 1998.
- Ekert, František:** Výlet Čechů na Slovinsku. V Praze, Ekert, 1888.
- Engel, E.:** Obecné stanovky pro všechny české spolky zahraničné. = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = A Nemzet, 1893. június 26, 5.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = Nemzeti Újság, 1893. június 26, 6.
- Érdekes vendégek Budapesten.** = Pesti Hírlap, 1893. június 26, 11.
- Fialová, Ludmila – Horská, Pavla – Kučera, Milan – Maur, Eduard – Musil, Jiří – Stoukal, Milan:** Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha, Mladá fronta, 1998.
- Fišer, Zdeněk:** Ke genezi díla Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1997, 33. évf., 36. köt., 59-66.
- Fišer, Zdeněk:** Servita Rupert Přecechtěl v nově zjištěné korespondenci = Jižní Morava, 1996, 32. évf., 35. köt., 312-315.
- Fodor Ferenc:** A magyar térképírás. A „Térképészeti Közlöny” 15. sz. külömfüzete. Budapest, Honvéd Térképészeti Intézet, II., 1953, III., 1954.
- František Novák = Vlast',** 1903. március 1., XXVII. évf., 3. sz., 5.
- Gantar-Godina, Irena:** Oris slovensko-slovanskuh stikov do 1914. In: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za Slovanske Jezike in Književnosti, 1996.
- Gantar-Godina, Irena:** T. G. Masaryk in the eyes of the Slovenes. In: Pražák, Richard (szerk.): T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994.
- Gantar-Godina, Irena:** The Significance of Language and Education in Forming National Consciousness of a Small Nation. In: Binder, Harald – Krivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 67-77.
- Glettler, Monika:** Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München-Wien, R. Oldenbourg, 1972.
- Goláň, Karol:** Styky slovenského a českého proletariátu v období počiatkov robotníckého hnutia. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava, SAV, 1956, 195-201
- Halász Iván:** A cseh pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): Regionális és nemzeti identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.
- Halász Iván:** Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában. = Limes 2005/2, 85-101.
- Halász Iván:** Morvaország – egy létező ország, ami nincs. (Néhány megjegyzés a csehországi és morvaországi regionalizmus történetéhez.) In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2003.
- Hapák, Pavol:** Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom XIX. stor. = Historický Časopis III., 1., 1955, 52-83.
- Havráněk, Jan:** Národní jazyky ve školství a jejich význam pro dosažení plné vzdělanosti všech středoevropských etnik. In: Binder, Harald – Krivohlavá, Barbora – Velek, Luboš (szerk.): Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, 23-32.
- Havránková, Hana:** Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské. In: Waic, Marek a kol. (szerk.): Sokol v české společnosti 1862-1938. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK, 1997, 9-53.
- Heilauf Zsuzsanna** (szerk.): Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. 1635-1919. Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új Sorozat 3. Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltár, 2006.
- Heisler Vilmos:** Ausztroszlavizmus – ausztroungarizmus. (A cseh föderalista elképzelések fogadtatása Pesten 1860-1861-ben.) In: Németh G. Béla (szerk.): Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Budapest, Gondolat, 1988, 446-463.
- Heisler Vilmos:** Szlav dalegyletek Budapesten 1867-1918. In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. BIP, Budapest, 2002, 473-476.

- Hemmerle, Rudolf:** Sudetenland Lexikon. Geografie, Geschichte, Kultur. Augsburg, Bechtermünz, 1996.
- Higyed István:** Ecclesiae desolatae: Szent Ilona. = Az Út. 2002. október-december, XXVIII. évf., 4. sz., 48-49.
- Historie české besedy v Budapešti** = Vlast', 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 2-3.
- Hladký, Ladislav:** T. G. Masaryk a jihoslovanské národy. In: Pražák, Richard (szerk.): T. G. Masaryk a Střední Evropa. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1994, 60.
- Hlas k rodičom slovenským, tuteurom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže.** = Čas 1892. december 3. VI. évf., 49. sz., 781-782.
- Hlavačka, Milan:** A cseh-magyar történelmi kapcsolatok a hosszú 19. században. = Limes 2005/2, 5-18.
- Hollmann, Jaroslav:** Z Budapešti = Vlast', 1889. október 15., XIII. évf., 6. sz., 5.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Arbes Jakub. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 18-19.
- Honzáková, Marie – Honzák, František:** Neruda Jan. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 284-285.
- Horák, Josef:** Přehled vývoje českých obchodních bank. V Praze, Merkur, 1913.
- Hrabák, Josef:** Gedenbuch zur feier des fünfzigjährigen Bestandes der K. K. Bergakademie Příbram 1849 bis 1899. Příbram, 1899.
- Hroch, Miroslav:** In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective. Prague, Faculty of Arts Charles University, 2000.
- Hroch, Miroslav:** Na prahu národního existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999.
- Husová, Marcella:** A magyar „realitások” cseh szemzögből. Adalékok a magyar irodalom csehszágai fogadtatásához az 1890-es években. In: Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (szerk.): Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993, 79-84.
- Husová, Marcella:** Cseh-magyar kapcsolatok a századfordulón. A magyar irodalom sorsa Csehszországban 1890 és 1918 között. In: Berkes Tamás (szerk.): Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Osiris, 1998, 55-59.
- Hye, Hans Peter:** Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, Karolinum, 1998.
- Interessante Gäste in Budapest.** = Politisches Volksblatt, 1893. június 26, 8.
- Interessante Gäste.** = Neues Pester Journal, 1893. június 26, 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast', 1889. február 1., XII. évf., 10. sz., 6.
- Janoušek, Jan:** Z Budapešti = Vlast', 1889. március 1., XII. évf., 11. sz., 5.
- Jobbágy Jenő:** A pesti csehek = Pesti Napló, 1918. október 8., 9-10.
- Jos. Slavík** = Vlast', 1906. június 1., XXX. évf., 6. sz., 5.
- Josef Homolka** = Vlast', 1908. január 1., XXXII. évf., 1. sz., 5.
- K obecným stanovám** = Vlast', 1878. június 1., II. évf., 8. sz., 2.
- Kadlec, Jaroslav:** Přehled českých církevních dějin 2., Řím, Zvon, 1987.
- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. november 1., XVII. évf., 11. sz., 3.
- Kameník, Josef – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 3.
- Ke schůzi delegátů zahraničních jednot sokolských o VI. sletu** = Sokol zahraniční, 1912. október, 6. évf., 10. sz., 166-167.
- Kemény G. Gábor:** Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854-1860). In: Gyivicsán Anna (szerk.): Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből Dobossy László 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Szlav Filológiai Tanszék, 1980, 87-93.
- Klima, Stanislav:** České osady dolnouherské. = Český lid, VIII. évf., 1899, 22-28.
- Klostermann, Karel:** Několik vzpomínek na Malý Žitný ostrov a podunajské nivy pod Bratislavou. In: Z mého revíru (Povídky a kresby), v Praze, Jos. R. Vilímek, 1928.
- Kodet, F.:** Zahraniční jednoty a jich úrazové opatření = Sokol zahraniční 1911. május, 5. évf., 5. sz., 76-77.
- Kolář, František:** Sedm tezí ke vzniku a vývoji ideje jednotného československého národa (do první světové války). In: Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakismus. Bratislava, Veda, 2000, 493-497.
- Kolejka, Josef:** Národy Habsburské monarchie v revoluci 1848-1849. Praha, Svoboda, 1989.

Kollár = Čas, Roč. VI., 4. 39., 615.

Komárik Dénes: Feszli Frigyes és megbízói = Budapesti Negyed 1995. III. évf., 3. sz.

Komitě čes. spolků budapeštských pro podporu vojinů = Vlast', 1914. december 1., XXXVIII. évf., 12. sz., 4.

Končinský, Franta – Pavlík, Čeněk: Z Budapešti = Vlast', 1892. júnus 1., XVI. évf., 6. sz., 3.

Kořalka, Jiří: Altes und Neues in den böhmischen Ländern. In: Kühnel, Harry – Vavra, Elisabeth – Stangler, Gottfried (szerk.): Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880. Beiträge. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1984, 277-281.

Kořalka, Jiří: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Praha, Argo, 1996.

Kořalka, Jiří: František Palacký (1798-1876). Životopis. Praha, Argo, 1998.

Kosatík, Pavel: Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preisse. Praha, Motto – RIF, 1996.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Clam-Martinič Jindřich Jaroslav hrabě. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 62.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Grégr Eduard. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 115-116.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Grégr Julius. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 116.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Rašín Alois. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 337-338.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Rieger František Ladislav. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 342-344.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Sladkovský Karel. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 369-370.

Koudelková, Jarmila – Koudelka, František: Soukup František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 377-378.

Kováč, Dušan: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001.

Kovács Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918) Pons Strigoniensis, Studia VI., Piliscsaba-Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006.

Kozáková, Zlata: Sokolské slety 1882-1948. Praha, Orbis, 1994.

Kőrösi József – Thirring Gusztáv: Budapest Fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXV. 2., Budapest, Grill Károly, 1895.

Kőrösi József: Budapest Fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XV., Budapest, Ráth Mór, 1881.

Kőrösi József: Pest, Szabad Királyi Város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, Ráth Mór, 1871.

Krejčí, Karel: Epizódok a XIX. század hatvanas éveinek cseh-magyar kapcsolataiból. Klny. Filológiai Közl. Bp., 1957. 39-51.

Krejčí, Oskar: Geopolitika středoevropského prostoru. Praha, Ekopress, 2000.

Křen, Jan: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Academia, 1990.

Külföldi tudósok Budapesten. = Egyetértés, 1893. júnus 26, 6.

Kváča, Josef – Pára, Oton – Toulá, Karel (szerk.): Česká beseda v Záhřebě 1874-1924. Záhřeb, é.n.

Lelkes György (szerk.): Magyar helységnév-azonosító szótár, Budapest, 1992.

Lerch, Josef Zdeněk: Pharmaceutisches Handlexicon. Synonyma in lateinischer, deutscher, böhmischer und polnischer Sprache. Für Apotheker, Aerzte und Drogisten. Příruční slovník lékárnický. Synonyma latinská, česká, polská i německá. Pro lékárníky, drogisty, jakož i přátely věd přírodních vůbec. Prag, Wiesner, 1890.

Liška, Bohumil: Nagyszzeben (Sibíň) = Vlast', 1912. április 1., XXXVI. évf., 4. sz., 5.

Lodr, Alois: Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš. Praha, Melantrich, 1988.

Lomič, Václav – Horská, Pavla: Dějiny Českého vysokého učení technického. 1. díl, svazek 2. Praha, ČVUT, 1978.

Mathatka, Osvald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868-1890 = Časopis Matice moravské, LXXII. évf., 1953, 249-268.

Macura, Vladimír: Český sen. Praha, Lidové noviny, 1998.

Maďaři a slovenské děti. Proč Maďaři doplňují své plemě slovenskými sirotkami. = Čas 1892. november 5., VI. évf., 45. sz., 719.

Malý, Karel a kolektiv autorů: Dějiny českého a slovenského práva do roku 1945. Praha, Linde, 1999.

- Marolt, Janez – Mihelič, Darja – Žvanut, Maja – Rozman, Franc – Prunk, Janko – Kresal, Ferdo – Kacin-Wohinc, Milica – Ferenc, Tone – Repe, Božo:** Slovenci skozi čas. Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana, Mihelač, 1999.
- Maršner, František:** Zimní výlet přes Uhry do Dalmacie a na Černou Horu. V Praze, Edvard Beaufort, 1896.
- Masaryk, Tomáš Garrigue:** Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Praha, Svoboda, 1990.
- Masirevich György:** A Szt-Gellérthegyre vivő drótköteli vasút = Épitő Ipar, 1897, II., 24. sz., 79-81; III., 31. sz., 85-86.
- Mayer, Alfred M.:** Hungarica. Rub a lic Uher. V Praze, Ed. Grégr, Český čtenář kniha 20., roč. V., sv. 2. 1913.
- Mészáros Andor:** „Tu jede dobrý Slováček...” A szlovákság képe dualizmus kori cseh beszámolókbán. In: Ábrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 461-471.
- Mészáros Andor:** Cesta a stanice českých exulantů. In: Bohony Pavol (szerk.): Ľudia ľudom bez hraníc. Zborník referátov z medzinárodnej konferencie Helsinské občianske zhromaždenie v Slovenskej republike. Nitra, Nitrianska pobočka HOZ, 2000, 103-109.
- Mészáros Andor:** Csehek magyarokról. = Magyar Napló, XIX. évf., 1. sz., 2007. január, 49.
- Mészáros Andor:** Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 4., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2001, 65-152.
- Michel, Bernard:** Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siecle. Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976.
- Mihók-féle Magyar Compass.** Pénzügyi és közgazdasági évkönyv. Budapest, Tettey és tsa., II-XL. évf., 1874-1913.
- Mikulášská zábava Českej Besedy v Budapešti** = Slovenský denník, 1913. január 30., 4.
- Miloslava Knappová:** A magyar irodalom két népszerűítője Csehországban. (František Brábek és Gustav Narcis Mayerhoffer) In: Zuzana Adamová – Karol Rosenbaum – Sziklay László (szerk.): Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 265–275.
- Morava, Jiří:** C. k. disident Karel Havlíček Borovský. Praha, Panorama, 1991.
- Moravánszky Ákos:** Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetiében 1867-1918. Budapest, Vince, 1998.
- Mrázek, Otakar:** Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918. Praha, NPL, 1964.
- Murko, Matija:** Spomini. Ljubljana, Slovenska Matica, 1951.
- Národní divadlo v Lublani** = Čas, Roč. VI., č. 40., 636.
- Naše** = Vlast', 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 8.
- Naše spolky v roce minulém** = Vlast', 1902. február 1., XXV. évf., 2. sz., 4.
- Naším bratrským spolkům!** = Vlast', 1877. november 1., II. évf., 1. sz., 1.
- Následování hodno** = Vlast', 1896. március 1., XX. évf., 3. sz., 4.
- Nečas, Ctibor:** Balkán a česká politika. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brně, 1979.
- Nečas, Ctibor:** Na prahu české kapitálové expanze. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- Nečas, Ctibor:** Podnikání českých bank v cizině 1898-1918. Rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis Facultas Filosofica 295, Brno, Masarykova univerzita, 1993.
- Neruda, Jan:** Dodatek. (Éljen Jókai Mór!) In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 452-457.
- Neruda, Jan:** Peštské listy In: Obrazy z ciziny. Výbor z fejetonů. Praha, Topič, 1910, 418-419.
- Neruda, Jan:** Uherské volby. In: Jan Neruda: Obrazy z ciziny. Praha, Československý spisovatel, 1950.
- Niederhauser Emil:** A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, Akadémia, 1977, 80.
- Novotný, Karel – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1903. november 1., XXVII. évf., 12. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = Vlast', 1902. május 1., XXVI. évf., 5. sz., 3.
- Novotný, Karel:** Z Budapešti = Vlast', 1902. október 1., XXVI. évf., 10. sz., 3.
- Nový „Sokol“** = Národní listy, 1871. augusztus 15., 222. sz., 3.

- Odstrčil, Ludwig:** Magyarren und Böhmen. Betrachtungen über Österreich-Ungarn. Prag, Eduard Valečka, 1886.
- Oslava 50 letých narozenin J. V Friče v Budapešti** = *Vlast'*, 1879. november 1., IV. évf., 1. sz., 2-3.
- Palacký, František:** Az osztrák állam eszméje. In: Pašiaková, Jaroslava (vál.): *Esszék és tanulmányok hét évszázad cseh irodalmából*. Budapest – Bratislava, Európa – Madách, 1988, 105-121.
- Palóczy Antal:** Novák Ferenc = *Építő Ipar*, 1903, II. 1. sz., 28.
- Památka Josefa Slavíka** = *Národní listy*, 1871. november 7., 306. sz., 2.
- Papp-Váry Árpád:** Magyarország története térképeken. Budapest, Kossuth-Cartographia, 2002
- Pavlik, Čeněk:** *Z Budapešti* = *Vlast'*, 1898. szeptember 1., XXII. évf., 9. sz., 3.
- Pečenka, Marek:** Engel Emanuel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 92-93.
- Pečenka, Marek:** Kramář Karel. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 219-220.
- Pečenka, Marek:** Pražák Alois. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 319.
- Pečenka, Marek:** z Harrachu Jan Nepomuk hrabě. In: *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, Libri, 1998, 126.
- Pilát, Rudolf:** Uherské Slovensko a český kapitál. = *Obzor národohospodářský*, 1903, 8. sz., 8-14., 9. sz., 63-71.
- Ples** = *Vlast'*, 1885. január 1., IX. évf., 1. sz., 4.
- Počet Čechů v Uhrách** = *Sokol zahraniční*, 1914. január-február, 8. évf., 1-2. sz., 15.
- Pornografický časopis český** = *Čas*, Roč. VI., č. 20., 309.
- Pražák, Richard** (vál.): *Széchényi Ferenc és Csehország*. Levelestár. OSZK – Gondolat, Budapest, 2003.
- Pražák, Richard:** A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükörben. Budapest, Ister, 1998.
- Pražák, Richard:** A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén. In: *Pražák, Richard: Cseh-magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Korma, 2001, 74-113.;
- Pražák, Richard:** Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Budapest, Gondolat, 1991.
- Pražák, Vojtěch:** Dvacetileté jubileum „Prvního českého dělnického spolku v Budapešti“ = *Vlast'*, 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 4-6.
- Přecechtěl, Rupert Maria – Adámek, Karel:** Čechoslovanští Vítězníci. Litomyšl, Antonín Augusta, 1863.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** A legfelségesebb Habsburgi és Lothringi házból származott császárok és királyok képesrögzje I. Rudolftól a jelen időkig, a legjobb eredeti példányok nyomán kiadja Dr. Přecechtěl Rupert, Servita-rendi áldozár Bécsben. Wien, Hugo Hoffmann, 1876.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Českomoravský národ, vítěz nad Tatary 1241. Hostýn. Sepsal dle historických pramenů Josef Rupert Maria Přecechtěl, Dr. Bohosloví v klášteře u Servitův, čestný občan města Frenštátu a obce Ratajské, při svém nutném pobytu v r. 1874. V Olomouci, Nákladem vlastním, 1875.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Pešti, Nákladem Vlastním, 1869, 1872.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníkův, sepsal Rupert M. Přecechtěl, Dr. Bohosloví v Kl. U Servitův, a čestný občan Sl. města Frenštátu na Moravě. II. opravené a rozšířené vydání. V Praze, Nákladem Dra. Ruperta Přecechtěla v Pešti, Serviten-Convent, 1874.
- Přecechtěl, Rupert Maria:** Rozhled dějin československé literatury a životopisy československých výtečníkův. V Kroměříži, Nákladem Vlastním, 1872.
- Předplacení** = *Vlast'*, 1901. szeptember 1., XXV. évf., 9. sz., 4.
- Přehled přednášek na cis. král. českém polytechnickém ústavu v Praze 1876-1879.**
- Přerušená činnost' spolku** = *Vlast'*, 1890. szeptember 1., XIV. évf., 3. sz., 4.
- Programm** cis. král. české vysoké školy technické v Praze 1880-1883.
- Průcha, Václav:** Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. Bratislava, Pravda, 1974.
- Prunk, Janko:** Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana, Grad, 1998.
- Pruská vláda vyhání české řemeslníky** = *Sokol zahraniční*, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 139.

- První český dělnický spolek v Budapešti** = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 10. sz., 3.
- Rak, Jiří**: Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha, H&H, 1994.
- Ram Frigyes** (összeáll.): A magyarországi földmérők és térképészek fontosabb életrajzi és bibliográfiai adatai. Budapest, OSZK, 1993.
- Rátz Kálmán**: A pánszlávizmus története. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, Lucidus, 2000.
- Řepa, Milan**: Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století. Brno, Doplněk, 2001.
- Řepa, Milan**: Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě. In: Malif, Jiří – Vlček, Radomír (szerk.): Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Disputationes Moravicea 2. Brno, Matice moravská, 2001, 93-97.
- Rudolph, Richard Lawrence**: The Role of Financial Institutions in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1880-1914. Michigan, The University of Wisconsin, 1968.
- Rychlík, Jan**: Slovensko a Slováci v české politice 19. a 20. století. In: Česko-slovenská historická ročenka 2000, Brno, Masaryková univerzita v Brně, 2000., 59-73.
- Sak, Robert**: Rieger. Konzervativce nebo liberál? Praha, Academia, 2003.
- Sárkány Oszkár**: Magyar kulturális hatások Csehszágban (1790–1848). In: Sziklay László (szerk.): Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 21-63.
- Sas Andor**: Riedl Szende hidverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860). Bratislava – Pozsony, 1937.
- Šibrinky peštského Sokola** = Slovenský denník, 1914. március 1., 5.
- Škvarna, Dušan – Bartl, Július – Čičaj, Viliam – Kohútová, Mária – Letz, Róbert – Segeš, Vladimír**: A szlovák történelem lexikona. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.
- Slavíkuv pomník v Pešti** = Vlast', 1884. december 1., VIII. évf., 12. sz., 4.
- Slovenský biografický slovník**. Martin, Matica slovenská, 1986-1992. I. 362., III. 294-295., V. 296-297.
- Šmahel, František**: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha, Univerzita Karlova, 1996.
- Šmahel, František**: Idea národa v husitských Čechách. Praha, Argo, 2000.
- Smrt Barosse** = Čas, Roč. VI., č. 20., 312-313.
- Sokol** = Slovenský týždenník, 1912. január 27., 5.
- Sokol** = Slovenský týždenník, 1912. május 17., 5.
- Sokol v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 124.
- Sokol v zahraničí. Úrazové pojištění jednot zahraničních** = Sokol zahraniční, 1911. júnus 5. évf., 6. sz., 94.
- Sokolstvo zahraniční** = Vlast', 1912. augusztus 1., XXXVI. évf., 8. sz., 4.
- Solle, Zdeněk**: Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi. Praha, Mladá fronta, 1998.
- Soukupová, Blanka**: České spolky jako významný faktor rozvoje národně determinovaného modelu vzdělání (Praha 60.-80. let 19. století). In: Pešek, Jiří – Svatoš, Michal (szerk.): Sborník příspěvků z konference „Škola a město“. Documenta Pragensia XI. Praha, Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, 190-199.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, IV. doplněné vydání, 1911.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, 1907.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, II. vydání, 1909.
- Španihel, Jaroslav** (összeáll.): Adressář zahraničních Čechů. Za součinnost členů II. oddílů zahraničního odboru národní rady české. Praha, Nakladem Národní rady české, III. vydání, 1909.
- Speissová, Jana**: Palacký František. In: Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. Praha, Libri, 1998, 294-296.
- Stanovy Ústř. Sdružení těl. jednot sokolských v zahraničí** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 51-52.

- Statistika za r. 1909.** = Sokol zahraniční 1911. április, 5. évf., 4. sz., 68-69.
- Statistika zahraničních jednot sokolských za r. 1910.** = Sokol zahraniční, 1911. augusztus, 5. évf., 8. sz., 118-119.
- Steinert Ágota** (szerk.): Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Budapest, Helikon, 1983.
- Stručný přehled činnosti československých spolků zahraničních v roce 1895.** = Vlast', 1895. február 1., XIX. évf., 2. sz., 5-6.
- Svátek, Josef:** Ještě dva dopisy Ruperta Přecechtěla = Jižní Morava, 1987, 23. évf., 26. köt., 268-269.
- Svátek, Josef:** Nad dílem prof. dr. Ruperta M. J. Přecechtěla = Jižní Morava, 1972, 8. évf., 84-91.
- Svátek, Josef:** Rupert Maria Josef Přecechtěl, moravský kulturní pracovník budítelem Slováků = Jižní Morava, 1974, 10. évf., 144-152.
- Svátek, Josef:** Tri dopisy Ruperta Přecechtěla a spolku Svatobor z let 1871-1873 = Jižní Morava, 1985, 21. évf., 24. köt., 256-259.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. augusztus 1., XVII. évf., 8. sz., 3.
- Svoboda, Čeněk – Pavlík, Čeněk:** Z Budapešti = Vlast', 1893. május 1., XVII. évf., 5. sz., 3.
- Sziklay László:** A szlovák irodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
- Szögi László:** A Karlsruhei Technische Hochschule magyar kapcsolatai a kezdetektől a második világháborúig. In: Horváth Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Budapest, 1997, 127-169.
- Szögi László:** Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790-1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1., Budapest-Szeged, Budapest-Gödöllői Egyetemi és Főiskolai Levéltári Szövetség, ELTE Levéltár, 1994.
- Tělocvičná jednota „Sokol“ v Budapešti** = Vlast', 1899. augusztus 1., XXIII. évf., 8. sz., 4.
- Telocvičná jednota Sokol mala šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Telocvičná jednota Sokol mala Šibrinky** = Slovenský týždenník, 1911. február 24., 5.
- Theurer, Josef** (szerk.): Památník vysoké školy báňské v Příbrami. V Příbrami, 1924.
- Thirring Gusztáv:** Budapest népmozgalma az 1906/07-es években és a népmozgalom statisztikája 1874-1907. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 42. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1912.
- Tilkovszky Loránt:** Budapesti szlovák és cseh egyesületek történetéhez. = Századok, 1998/2., 1305-1321.
- Traub, H.: F. L. Rieger.** Praha, Manes, é.n.
- Uherský Nemzeti Sport o Sokolstvu** = Sokol zahraniční, 1910., december, 4. évf., 12. sz., 180-182.
- Úrazové pojištění jednot zahraničních** = Sokol zahraniční, 1911. január, 5. évf., 1. sz., 16.
- Urban, Otto:** A cseh liberalizmus, 1848-1918. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Budapest, Gondolat, 1984, 182-212.
- Urban, Otto:** Česká společnost 1848-1918. Praha, Svoboda, 1982.
- Urban, Otto:** Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století. Praha, Lidové noviny, 2003.
- Urban, Zdeněk:** K česko-slovenským sblížovacím snahám v druhé polovině 19. století. In: Pekník, Miroslav a kol.: Pohledy na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Československismus. Bratislava, Veda, 2000, 508-520.
- Urbančič, Boris:** Česko-slovenské kulturní styky. Praha, Euroslavica, 1995.
- Ustavující schůze** = Sokol zahraniční, 1913. április, 7. évf., 4. sz., 54.
- V Budapešti** = Vlast', 1896. augusztus 1., XX. évf., 8. sz., 4.
- Vadas Ferenc:** Budapest, VII. Osvát utca 4-6. és 8. Tudományos dokumentáció. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2001.
- Vadas Ferenc:** Siklótervek a Gellérthegyre. Történeti áttekintés és dokumentumgyűjtemény. (kézirat) Hild-Ybl Alapítvány
- Veselý, Josef:** V Budapešti = Vlast', 1891. március 1., XIV. évf., 9. sz., 5.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. december 1., XV. évf., 6. sz., 3.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1891. november 1., XV. évf., 5. sz., 4.
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1892. január 1., XVI. évf., 1. sz., 4
- Veselý, Josef:** Z Budapešti = Vlast', 1900. május 1., XXIV. évf., 5. sz., 3.
- Vlček, Radomír:** Ruský panslavismus – Realita a fikce. Praha, Historický ústav AV ČR, 2002.
- Vocelka, Engelbert:** Z Budapešti = Vlast', 1889. május 1., XIII. évf., 11. sz., 5.
- Votruba, František:** Z Budapešti = Vlast', 1889. július 1., XIII. évf., 3. sz., 6.
- Votruba, Staňa:** Budapest = Sokol zahraniční, 1910., november, 4. évf., 11. sz., 173.

- Votruba, Stáňa:** Budapešť = Sokol zahraniční, 1911. február, 5. évf., 2. sz., 31.
- Votruba, Stáňa:** I hlouček náš nesmí být poslední! = Sokol zahraniční, 1912. május, 6. évf., 5. sz., 77.
- Votruba, Stáňa:** Sokol v Budapešti = Sokol zahraniční, 1913. júlus, 7. évf., 7. sz., 105-106.
- Vrkočová, Ludmila:** Tradice česko-maďarských hudebních vztahů. In: Československo-maďarské vztahy v hudbě. (Janáčkiana V.) Sborník materiálů z muzikologické konference. Ostrava, Krajské kulturní středisko Ostrava, 1982, 63-67.
- Wandycz, Piotr S.:** Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody. Praha, Academia, 1998.
- Wurm, František Bořivoj:** Slováci a my = Moravská orlice, 31. května, 1. června 1882.
- Z Budapešti = Vlast',** 1878. apríl 1., II. évf., 6. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1878. júnus 1., II. évf., 8. sz., 2-3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1879. március 1., III. évf., 3. sz., 1-2.
- Z Budapešti = Vlast',** 1881. apríl 1., V. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1881. augusztus 1., V. évf., 10. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1881. júlus 1., V. évf., 9. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1882. augusztus 1., VI. évf., 8. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1882. december 1., VI. évf., 12. sz., 3.
- Z Buda-pešti = Vlast',** 1882. júnus 1., VI. évf., 6. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1882. március 1., VI. évf., 3. sz., 2.
- Z Buda-Pešti = Vlast',** 1883. május 1., VII. évf., 5. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1885. március 1., IX. évf., 3. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1885. szeptember 1., IX. évf., 9. sz., 2.
- Z Budapešti = Vlast',** 1886. apríl 1., X. évf., 4. sz., 2-3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1886. május 1., X. évf., 5. sz., 2-3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1886. október 1., X. évf., 10. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1886. szeptember 1., X. évf., 9. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. apríl 1., XI. évf., 12. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. apríl 1., XI. évf., 12. sz., 6.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. december 1., XII. évf., 8. sz., 5.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. február 1., XI. évf., 10. sz., 2.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. júnus 1., XII. évf., 2. sz., 5.
- Z Budapešti = Vlast',** 1891. január 1., XIV. évf., 7. sz., 3-4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1895. júlus 1., XIX. évf., 7. sz., 3-4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1895. május 1., XIX. évf., 5. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1901. május 1., XXV. évf., 5. sz., 8.
- Z Budapešti = Vlast',** 1904. december 1., XXVIII. évf., 12. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1908. október 1., XXXII. évf., 10. sz., 5.
- Z Budapešti = Vlast',** 1911. júlus 1., XXXV. évf., 7. sz., 5.
- Z české besedy v Budapešti = Vlast',** 1883. szeptember 1., VII. évf., 9. sz., 3-4.
- Z Pešti = Vlast',** 1881. március 1., V. évf., 5. sz., 3.
- Z Pešti = Vlast',** 1900. október 1., XXIV. évf., 10. sz., 4.
- Z Budapešti = Vlast',** 1877. december 1., II. évf., 2. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1878. február 1., II. évf., 4. sz., 3.
- Z Budapešti = Vlast',** 1888. november 1., XII. évf., 7. sz., 3-4.
- Zalabai Zsigmond:** Verses magyar Bohémia. Magyar-cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv 896-2000. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Zapletal, Vladislav:** Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893-1900. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica XIV., Praha, SPN, 1969.
- Zapletal, Vladislav:** Význam spolku Svornost (1886-1890) pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 18, Sborník prací historických, Praha, SNP, 1972, 81-99.
- Ze Sibině = Vlast',** 1913. március 1., XXXVII. évf., 3. sz., 6.
- Žemlička, Josef:** Století posledních Přemyslovců. (Český stát a společnost ve 13. století.) Praha, Panorama, 1986.
- Zimák, Franta:** Budapešť = Vlast', 1903. október 1., XXVII. évf., 4. sz., 2-3.
- Zimák, Franta:** Z Budapešti = Vlast', 1903. apríl 1., XXVII. évf., 4. sz., 3.
- Živena = Čas,** VI. évf., 34. sz., 538-539.
- Zlata, slovanska Praga = Slovan,** 1884, 1. sz., 8.

Levéltári források

A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Beseda megfigyeléséről 1891. április 16. BFL eln. res. irat. 74/1891

A budapesti főkapitány-helyettes levele a Česká Besedáról 1889. január 17. BFL eln. res. irat. 328/1888

A Česká beseda jubileumi hangversenyének meghívója. OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag

A főv. m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának. BFL VI 1/a eln. res. irat. 337/1890

A fővárosi m. kir. Államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! 12092/890. I. sz. BFL eln. res. irat. 265/1890

A fővárosi m. kir. államrendőrség tekintetes főkapitányi Hivatalának! BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890

A fővárosi tanács levele a főkapitányi hivatalhoz a Česká Beseda feloszlataásáról 1888. november 22. BFL eln. res. irat. 328/1888

A nagyméltóságú magy. kir. belügyminiszter 71263/VII 889 számú leirata a „Cesky Delniczky Spolek” című egyesület működésének azonnali beszüntetése tárgyában. BFL I. 1152/89

A Prágában megjelenő Čas című cseh lap postán szállítási jogának megvonása magyarellenes irányzata miatt. MOL Minisztertanács iratok 1909.12.1./41.

A Sokol cseh tornaegylet alapszabályai BFL IV. 1407/b

A VII. ker. előljáróság jelentése az Erzsébet körút 31. sz. a Herz Gyula vendéglőjében létezett „Svornost” nevű egyesület ügyében. BFL eln. res. irat. 265/1890

Alázatos kérvény, Koncinszky Ferencz és Svoboda Vincze bpesti lakosok, mint a feloszlattott „Cseh munkásegylet” elnöke és alelnökének képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Filozofická fakulta 105-170 (1850-1882) (Archiv UK)

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Lékařská fakulta 106-115 (1850-1882) (Archiv UK)

Archiv Univerzity Karlovy – Katalogy posluchačů Pražské univerzity, Právnická fakulta 66-79 (1850-1882) (Archiv UK)

Aszalay Antal detektiv jelentése 1891. január 6. BFL VI 1/a eln. res. irat. 385/1890

Aszalay Antal detektiv jelentése 1891. március 10. BFL eln. res. irat. 74/1891

Aszalay Antal detektiv jelentése 1892. május 21. BFL eln. res. irat. 169/1892

Aszalay Antal detektiv jelentése 1892. október 31. BFL eln. res. irat. 359/1892

Az 1889 évi július hó 7-én megtartott félévi rendes közgyűlésről szóló jegyzőkönyv. BFL I 1152/89

Az alakuló első budapesti cseh munkásegylet kérvénye alapszabályai ügyében BFL I. 1152/89

Az első budapesti cseh munkás egyeslet alapszabályai. BFL I. 2045/1889

Beniczky Ferenc államtitkár levele a főkapitányi hivatalhoz 1888. október 26. BFL eln. res. irat. 303/1888

Budapešť – Česká Beseda Svatoboru 1 dopis z 10. 5. 1873. 2 11 (Památník národního písemnictví)

Budapest főváros közösségének BFL I. 1152/89

Budapest főváros tekintetes Tanácsának BFL I. 1152/89

Budapesti Česká Beseda Cseh Egylet MOL. K. 150-1886-VII-8-19859 1468 cs.

Budapesti Cseh Munkásegylet BFL eln. res. irat. 331/1893

Budapesti Cseh-szláv Kézműves Egylet BFL eln. res. irat. 320/1891

C. k. Česká vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT)

C. k. vysoká technická v Praze, Katalog 49. (Archiv ČVUT)

Cseh tornaegylet alapszabálya MOL K. 150-8-2529

Dotaz uherského ministerstva vnitra, kolik Slováků, příslušných do Uher studovalo od školního roku 1898/99 do 1901/2 v Praze na universitě, obchodní a umělecké akademii. PM 1901-10 6/1/15 (1903) (Státní ústřední archiv)

Dvě zprávy presidenta mistodržitelství tajného ministru vnitra o cestě dra Riegera do Budapešti. PMT 1880 fasc. 105, 106 kart. 15 (1880) (Státní ústřední archiv)

Előterjesztés a budapesti VI. ker. tek. Elöljárósághoz a Budapesti cseh munkás feloszlattott egyeslet nevében: Koncinszky Ferencz és Svoboda Vincze elnököknek képv. Moógor Károly bpesti ügyvéd. BFL I. 1152/89

Első Budapesti Cseh Munkás Egylet MOL K. 150-1886-VII-8-40631 1472 cs.

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) č. 49; Baranyai Zoltán Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1905. 5 11, č. přír. 42/58 (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) č. 49; Kauníc Václav Brábkovi Františku č. přír. 42/58 (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Český Polytechnický Ústav Martinu Hattalovi, rektorát Praha 4 11, č. přír.: 1917, č. 254, č. 370. (Památník národního písemnictví)

Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Cziky Gergely Brábkovi Františku, 2 dopisy z let 1886-1889. 3 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)

- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Déri Gyula Brábkovi Františku, 1 dopis b. d. 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Ferenczy Jozsef Brábkovi Františku, 3 dopisy, 1 dopisnice z let 1908-1909 6 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Holóssy Istvan Brábkovi Františku, 2 dopisy z roku 1897 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Kisfaludy-Társaság Budapest Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Kürthy Emil Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1909 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Mayerhoffer Gustav Narcis Brábkovi Františku, 1 dopisnice z roku 1910 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Mikszáth Kalmán Narcis Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1881 4 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) nejištěný Brábkovi Františku, 1 fragment dopisu b. d. 2 11, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Niederle Lubor Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1908 2 11, č. přír. 4/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Petőfi-Társaság - Budapest Brábkovi Františku, 1 tisk z roku 1914, č. přír. 71/39. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Radó Antal Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1899 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Siklóssy László Brábkovi Františku, 9 dopisy z let 1903-1909 15 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Szily Kálmán Brábkovi Františku, 1 dopis z roku 1910 2 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Fragment literární pozůstalosti Fr. Brábka (1848-1926) Vrchlický Jaroslav Brábkovi Františku, 2 dopisy 3 navštívenky z let 1899-1907, 1 dopis, 3 navštívenky b. d. 9 11, č. přír. 42/58. (Památník národního písemnictví)*
- Franz Brábek... čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)*
- Hauptkatalog über die ordenlichen und ausserordenlichen Hörer 10. (Archiv ČVUT)*
- Jegyzőkönyv BFL I. 1152/89**
- Jegyzőkönyv felvétel a fővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányságánál Budapesten 1890. évi február 2-án felosztott cseh munkás egyeslet ellen elrendelt vizsgálat tárgyában. BFL I. 1152/89*
- Jegyzőkönyv felvétel Budapesten 1890 április 29-én BFL I. 1152/89**
- Jelentés 1891. november 5. BFL eln. res. irat. 942/1891**
- K.k. Polizei-Direktion in Prag. Nr. 179. Prag, am 28. Juni 1907. Vorfällenheits-Berichte und Fremden-Verzeichnisse. Sokol 58/18 (Státní ústřední archiv)*
- Katalogy jednotlivých přednášek a cvičení 1868/69. (Archiv ČVUT)*
- Kérvénye Koncinszky Ferencnek mint az Iső budapesti cseh munkásegylet ez idei elnökének és Szvoboda Vincének mint ezen egyeslet helyettes elnökének, melyben a becsatolt alapszabályokat megerősítés végett a mélt. belügyminiszterhez felterjesztzeni kéri. BFL I. 1152/89*
- Konkurs! Ordenliche Professor für Architektur zur Besetzung. Prag, um 8. November 1877. (BME Levéltár, 3. c. 7. cs. 230. sz. (1877/78.))*
- Langenberg Ede kérvénye BFL eln. res. irat. 118/1898**
- Liber Sacristiae Sacri Ordinis Servorum Conventus Pestiensis. Sacrae fundata perpetua, mensilia die determinata ab Anno 1853. BFL. XII. 3. 66 VII. tétel, 5. köt.*
- Liber Sacristiae Venerabilis Conventus Pestiensis S. Ordinis Servorum B. M. V. ad S. Annam continens Sacra Legaliae ab Anno Christi 1794. BFL. XII. 3. VIII. tétel, 2. köt.*
- Manuale Graduandorum Juris seu Protocolum Examinum rigorosorum. (1825-1858), (1859-1868 (1871)), (1868-1875 (1878)); Jogtudományi Szigorlatok Jegyzőkönyve (1875-1919) (ELTE Egyetemi Levéltár, 7/e-II)*
- Meghatalmazás Moógor Károlynak BFL I. 1152/89*
- Ministerium für Cultus und Unterricht. Z. 4671 čís. 788 – 1883/83. (Archiv UK)*
- Moravský místopředseda ministerskému předsedovi podává zpráva o účasti Slováků z Uher na jubilejní výstavě v Kroměříži. MRP/R 1908 3359 (Státní ústřední archiv)*
- Okresní hejtmán v Kolíně oznamuje presidiu místopředsedství, že zemědělský spolek v Kolíně uspořádá spolu se zemědělskými spolky v Chrudimí a Pardubicích výlet na zemskou výstavu v Pešti. PM 1881-90 111/12 kart. 1758 (1885) (Státní ústřední archiv)*

Policejní ředitelství podává zprávu o schůzi, z níž vyšlo svolání k české veřejnosti, aby podporovala morálně Slováky v Uhrách odebíráním slovenského tisku a literárních děl. PM 1901-10 8/1/88 kart. 3667 (1907) (Státní ústřední archiv)

Připis min. předa. Badeniho o passu Uhrám nepřátelském v průvodci k národopisné výstavě, jeho vyškrtnutí a požadavku, aby se vedení k tomu vyslovalo. (PM 1891 1900 8/1/15/1 kart. 2305 (1895) (Státní ústřední archiv)

Rendőrségi jelentés a budapesti szlovák és cseh egyesületekről, újságokról és közéleti személységekről. ŠŰA Bratislava, Fond Uhorské královské ministerstvo vnútra 22/121-1916. 2175/rk. eln. res. sz.

Slavný sbore professorský! čís. 444 – 1882/83. (Archiv UK)

Sokolská obec podává zprávu o konání sletových her. Mezi účastníky je jmenována i uherská delegace. PP 1900 1907 V 58/18 kart. 2134 (1907) (Státní ústřední archiv)

Sprawozdanie Rady Gospodarczej Stowarzyszenia Polaków w Budapeszczcie za czas od dnia 1^{go} Lutego 1886 do 31 Maja 1887 r., przedstawione na Walnem Zgromadzeniu członków, odbytem w dniu 19^{go} Czerwca 1887. OSZK Aprónyomtatványtár, Szláv anyag

Stanovy české tělocvičné jednoty Sokol BFL 50720/95

Svatobor, Brábeč, František Svatoboru, 1 dopis z 18.3.1873. 4 11 (Památník národního písemnictví)

Svornost MOL K. 150-1891-VII-8-32007

Tekintetes fővárosi Tanács BFL I. 2045/89

Török János Királyi Tanácsos Úrnak. BFL eln. res. irat. 269/1888/X

Végzés a Svornost nevű cseh munkás egyeslet betiltása ügyében BFL eln. res. irat. 265/1890

Veselslavný profesorský sbore... 444 F.F. praes. 31. ledna 1883. ad 520. (Archiv UK)

Zimák Ferenc fellebbezésének elutasítása. BFL eln. res. irat. 118/1898

Zpráva o Riegerově poměru k Deákovi PPT 1876 fasc. 18, kart. 15. (1876) (Státní ústřední archiv)

Zpráva předsidia místopředsitelství ministerstvu vnitra o schůzi Českého klubu 30. listopadu 1884 a přednášce Dra. Riegera o nynějším postavení Uher a poměru Čech k Uhersku. PM 1881-90. 8/5/15/4 kart. 1876 (1884) (Státní ústřední archiv)

Mellékletek

1. táblázat

Magyarország vármegyéi és törvényi jogú városai 1910-ben, ahol a cseh nemzetiség szerepel az egyéb nemzetiségek között. (Amennyiben az egyéb alatt csak cseh nemzetiséget jelölnek, a csehek száma is.)

Kassa	-	Nógrád megye	-
Pécs	-	Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye	-
Miskolc	-	Budapest	-
Esztergom megye	305	Pozsony megye	-
Győr	386	Pozsony	1638
Kolozsvár	-	Sopron megye	-
Komárom megye	-	Sopron	606
Krassó-Szörény megye	-	Szolnok-Doboka megye	-
Liptó megye	-	Temes megye	-
Marosvásárhely	338	Trencsén megye	-
Moson megye	604	Turóc megye	-

2. táblázat

A magyar főváros lakosságának nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása a három főnemzetiség vonatkozásában

	1880		1890		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	201 505	56,7	326 533	67,1	559 965	79,6	756 070	85,9

Német	122 454	34,4	115 573	23,7	98 515	14,0	78 882	9,0
Szlovák	21 847	6,1	17 439	3,6	24 091	3,4	20 359	2,3
teljes lakosság	355 682	100,0	486 671	100,0	703 448	100,0	880 371	100,0

BUDAPEST FÉLÉVSZÁZADOS..., 1925, 57, 17. tábla alapján

3. táblázat

A magyar főváros cseh nemzetiségű (anyanyelvű) lakosságának száma és a teljes lakossághoz viszonyított aránya

	1880	1900	1906	1910	1920
cseh	2952	4132	4003	3998	-
morva	737	1156	1065	1005	-
összes cseh	3689	5288	5068	5003	2865
teljes lakosság	355 682	703 448	791 748	880 371	928 996
csehek aránya	1,03%	0,75%	0,64%	0,56%	0,30%

BUDAPEST FÉLÉVSZÁZADOS..., 1925, 57, 17. tábla alapján

4. táblázat

A cseh népesség növekedése Budapesten és e növekedés aránya a teljes növekedéshez

időszak	Cseh népesség növekedése	Összes növekedés	A cseh népesség növekedésének aránya
1881-1890	2788	135 617	2,05%
1891-1900	494	226 974	0,21%
1901-1910	- 882	147 013	-
1911-1920	- 2183	-	-
1874-1920	262	558 229	0,046%

BUDAPEST FÉLÉVSZÁZADOS..., 1925, 62-63, 53. tábla alapján

5. táblázat

Budapest cseh lakosságának változása évenként (1896-1918)
(1897-1899 között összevont adatok a budapesti lengyelekkel)

év	növekedés	év	növekedés	év	növekedés	év	növekedés
1896	-17	1902	-	1908	-27	1914	-32
1897	276	1903	21	1909	-43	1915	-36
1898	369	1904	-19	1910	-20	1916	-10
1899	444	1905	-57	1911	-12	1917	-5

1900	43	1906	-26	1912	1	1918	-15
1901	42	1907	-18	1913	-5		

THIRRING, 1912, 107; BUDAPEST FÉLÉVSZÁZADOS..., 1925, 61, 52. tábla alapján

6. táblázat

Bevándorlás a magyar fővárosba a cseh tartományokból, 1881-1890 között, a Budapesten élő idegen születésű és idegen illetőségű lakosság számából számítva

	Csehország	Morvaország	Szilézia
1881	9591	6772	1393
1891	9188	6782	1390
különbség	403	10	-3
Kiszámított teljes bevándorlás (a halálozási arányszámok alkalmazásával).	4205	3311	675

THIRRING, 1893, 13. alapján

7. táblázat

A Budapesten élő ausztriai és ezen belül cseh tartományokbeli születésű és illetőségű lakosok száma

	Ausztria		Csehország		Morvaország		Szilézia	
	születés	illetőség	születés	illetőség	születés	illetőség	születés	illetőség
1870	25 915	9757	7636	2783	5874	2027	1147	404
1881	32 994	18 639	9591	5398	6772	3796	1393	769
1891	36 644	29 459	9188	7790	6782	5495	1390	1051

THIRRING, 1893, 20-21. alapján

8. táblázat

A cseh tartományokban született, illetve ottani illetékességgel rendelkező budapestiek meghonosodási aránya

	Csehország	Morvaország	Szilézia
1870	63,6%	65,5%	64,8%
1881	43,7%	43,9%	44,8%

1891	15,2%	19%	24,4%
------	-------	-----	-------

THIRRING, 1893, 20-21. alapján

9. táblázat

A budapesti csehek felekezeti megoszlása (1906)

római katolikus	4793	felekezet nélküli	3
izraelita	174	görög keleti	2
evangélikus	65	görög katolikus	2
református	25	összesen	5068
egyéb	4		

Az 1906. ÉVI..., 1914, 266, 50. tábla alapján

10. táblázat

A budapesti csehek lakóhely szerinti megoszlása (1906)

Pest	4102	pesti kerületek:	budai kerületek:
Buda	966	IV.	I.
		V.	II.
		VI.	III.
		VII.	
		VIII.	
		IX..	
		X.	

Az 1906. ÉVI..., 1914, 256, 46. tábla alapján

11. táblázat

A cseh tartományokból származó hallgatók száma magyarországi felsőoktatási intézményekben, korszakonként.

	1850-1866	1867-1919
Csehország	584	88
Morvaország	285	93
Osztrák-Szilézia	2	1
Összesen	871	182
A birodalomból érkező diákokhoz viszonyított arány	52%	29%

HEILAUF, 2006, 61, 27. táblázat alapján

12. táblázat

A cseh tartományokból érkező diákok, intézményenként (1850-1919)

	Magyaróvári Gazdasági Akadémia	Pesti	Selmecbányai Akadémia	Királyi József
--	--------------------------------	-------	-----------------------	----------------

			Egyetem*				Műegyetem
	1850-1866	1867-1919	1850-1866	1867-1919	1850-1866	1867-1919	1871-1919
Csehország	214	48	130	-	240	13	27
Morvaország	102	65	82	5	101	8	13
Oszttrák-Szilézia	2	1	-	-	-	-	-
összesen	318	114	212	5	341	21	40
	432		217		362		

HEILAUF, 2006, 46, 16. táblázat és 55, 21. táblázat alapján

*1862 után a források hiányoznak, csak statisztikai adatok állnak rendelkezésre.

13. táblázat

A magyarországi hallgatók száma a prágai felsőoktatási intézményekben (1850-1918)

Prágai egyetem (1850-1881)	431	Prágai német műegyetem (1868-1918)	132
Prágai német egyetem (1882-1918)	313	Prágai cseh műegyetem (1868-1918)	130
Prágai cseh egyetem (1882-1918)	182	Prágai Zeneakadémia (1850-1918)	36
Prágai műegyetem (1850-1868)	118	Prágai Képzőművészeti Akadémia (1850-1918)	20

MÉSZÁROS, 2001, 66-150. alapján

14. táblázat

A magyarországi hallgatók száma a prágai egyetemek fakultásain

	jogász	orvos	bölcsész	gyógyszerész
Prágai egyetem	167	107	160	15
Prágai német egyetem	131	101	75	17
Prágai cseh egyetem	80	54	48	5
összesen	378	272	303	37

MÉSZÁROS, 2001, 55, X. táblázat alapján

15. táblázat

A prágai felsőfokú képzési helyeken tanuló magyarországi születésű hallgatók nemzetiségi megoszlása (1850-1918)

	Össz.	Prágai egyetem	német egyetem	cseh egyetem	Prágai műegyetem	cseh műegyetem	német műegyetem	Képzőművészeti Akadémia
német	402	159	189	2	22	7	20	3
cseh	221	46	29	91	-	52	3	-
magyar	220	99	51	4	55	4	6	1
szlovák	121	10	4	51	-	50	1	5
szerb	104	47	12	17	19	9	-	-
szláv	29	17	6	-	5	1	-	-
horvát	14	4	1	8	-	1	-	-
román	12	-	10	-	-	-	2	-
délszláv	9	9	-	-	-	-	-	-
lengyel	3	1	1	-	-	1	-	-

szlovén	3	1	1	-	-	1	-	-
csehszlovák	2	1	1	-	-	-	-	-
angol	1	-	-	-	-	-	1	-
morva	1	-	-	-	-	-	-	1
szász	1	-	-	-	1	-	-	-
szerb-horvát	1	-	-	1	-	-	-	-

MESZÁROS, 2001, 54, IX. táblázat alapján

16. táblázat

Cseh egyletek külföldön 1911-ben

SZÉKHELY	EGYLET ELNEVEZÉSE
Amszterdam	J. A. Komenský
Augsburg	Československý zábavní spolek
	Tělocvičný jednota „Pokrok”
Berlin	Československý spolek
	Česká Beseda „Havlíček”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Belgrád	Československý spolek „Lumír”
Bréma	Československý spolek „Husité”
Bautzen	Český spolek „Palacký”
Braunschweig	Československý spolek „Břetislav”
	Česká Beseda „Svatopluk”
Drezda	Československý spolek „Vlastimil”
	Tělocvičná jednota „Sokol” v Drážďanech
	Tělocvičná jednota „Fügner”
Erfurt	Československý spolek „Řip”
Frankfurt am Main	Československý spolek „Bratrstvo”
Fürth	Československý spolek „Mladočech”
Füssen	Československý spolek „Vladimír”
Hamburg	Československý spolek „Svornost”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Hannover	Československý spolek „Hus”
Halle	Československý spolek „Hus”
Helbro	Československý spolek „Slavie”
Chemnitz	Československý spolek „Vlastimil”
Köln	Česká beseda „Barák”
Stuttgart	Československý spolek „Náprstek”
Lipce	Československý spolek „Václav”
	Tělocvičná jednota „Sokol”
Pfersee	Československý spolek „Včela”
Pforzheim	Československý spolek
Mannheim	Československý spolek „Volnost”
Nürnberg	Československý spolek „Palacký”
Meissen	Československý spolek „Barák”
Mainz	Československý spolek „Lipa”
Strassburg	Československý spolek „Vlast”
Potschappel	Československý spolek „Pokrok”
Bautzen	Český spolek „Palacký”
Varsó	Československá čítárna ve Varšavě

	Československý dobročinný spolek
Szófia	Čtenářsko-zábavní spolek „Čech“
Bukarest	Československá řemeslnická Beseda
Krakkó	Česká Beseda v Krakově
London	Československý spolek „Žižka“
	Tělocvičná jednota „Sokol“
Brüsszel	Československý spolek „Horymír“
Dubrovnik	Česká Beseda
München	Tělocvičná jednota „Slovan“
	Československý vzdělávací spolek „Pokrok“
	Podporující spolek „Praha“
	Česká záložna
Párizs	Tělocvičná jednota „Sokol“
Barlin	Tělocvičná jednota „Sokol“
Szentpétervár	Český výpomocný spolek „Včela“
	Tělocvičná jednota „Sokol“
Rascha	Český spolek „Svornost“
Zürich	Československý spolek „Hus“
	Československý dělnická beseda
Zágráb	Česká Beseda
Kijev	Tělocvičná jednota „Sokol“
Moers	Tělocvičná jednota „Tyrš“
Pirna	Tělocvičná jednota „Sokol“
Graz	Tělocvičná jednota „Sokol“
Brüsszel	Tělocvičná jednota „Sokol“

17. táblázat

A budapesti cseh egyletek alapításuk sorrendjében

1867	Bava	Szórakozás
1868	Česko-slovenský zpěvácký spolek v Pešti <i>Budíně</i>	Pest-budai Cseh-szláv Dalegylet
	I. Československý dělnický spolek	Első Cseh-szláv Munkásegylet
1872	Česká beseda	Cseh Társaskör
1886	Svornost	Svornost (Egyetértés) Munkásegylet
1891	Československý řemeslnický spolek	Cseh-szláv Kézműves Egylet
1893	Československá volná organizace	Cseh-szláv Szabad Szervezet
1894	Sokol Tělocvičná jednota	Sokol Tornaegylet
	Budapesti Munkásképző Egylet Cseh Szekciója	
1897	Pokrok	Pokrok (Haladás) Munkásegylet
1899	Osvěta	Osvěta, Cseh Művelődési Egylet

A budapesti cseh egyletek vezetőségei

Cseh Társaskör Česká beseda

1878	Elnök	E. Mikolášek	-
	Elnökhelyettes	J. Nevole	-
	könyvtáros	Hanák	-
	Pénztárnok	V. Buda	-
	könyvvizsgálók	J. S. Geisl	-
		F. Kozel	-
	A választmány tagjai	František Novák	építész
		Rudolf Linhart	banktisztviselő
		V. Buda	-
		Leopold Hruška	tanár
		Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
		František Kunst	-

	póttagok	J. Slabý František Baše Th. Krátký V. Grasl F. Bureš	- - - - -
1879	elnök elnökhelyettes ügyvivő könyvelő pénztáros levelező A szórakoztató programok felelőse gondnok könyvtáros könyvvizsgálók A választmány tagjai	Josef Václav Frič František Bureš Krátký Seidl Buda František Novák Leopold Hruška František Linhart Ludvík Eppinger Rudolf Linhart Geissl Josef Václav Frič F. Bureš Seidl Buda Krátký František Novák Leopold Hruška Ludvík Eppinger František Linhart Pinkas Fišer Tůma Hausdorf	- miniszeri hivatalnok - - - építész tanár - gyógyszertáros banktisztviselő - - - - - - építész tanár gyógyszertáros - - - - -
	póttagok		
1883	elnök ügyvivő könyvelő pénztáros gondnok	Jan Gruber Šimunek Jan Salaba Ludvík Eppinger Šmidt	vasúti hivatalnok - operaházi zenész gyógyszertáros -
1883. június	Elnök ügyvezető pénztáros könyvelő A szórakoztató programok felelőse könyvtáros gondnok	Bedřich Buchta František Wotruba Vojtěch Zdeborský Pavel Pilát Josef Janda Ludvík Eppinger Ad. Bureš	vasúti hivatalnok mérnök - hegedűkészítő színész gyógyszertáros órás
1884	elnök elnökhelyettes ügyvivő pénztáros levelező levéltáros könyvtáros gondnok karvezető	Bedřich Buchta Quido Buchta Antonín Plzák Vojtěch Zdeborský František Wurm dr. Bohuslav Novák Ludvík Eppinger Ad. Bureš Antonín Keller	vasúti hivatalnok - vasúti hivatalnok - banktisztviselő orvos gyógyszertáros órás színházi zenész
1885. január 19.	elnök	Bedřich Buchta	vasúti hivatalnok

1885. január 26.	elnök	František Novák	építész
	elnökhelyettes	Rudolf Linhart	banktisztviselő
	ügyvezető	Antonín Plzák	vasúti hivatalnok
	pénztárosok	František Novák	építész
		J. Šebek	-
	ellenőrök	J. Jeník	-
		Josef Novák	-
	levelező és levéltáros	dr. Bohumil Novák	orvos
(Bohumil Novák lemondása után)		Leopold Hruška	tanár
	könyvtáros	Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
	egyleti újságíró	Pavel Pilát	gépgyártó
	gondnokok	Ad. Bureš	órás
		Leopold Hruška	tanár
	A választmány tagjai	Rudolf Linhart	banktisztviselő
		Antonín Plzák	vasúti hivatalnok
		H. Šebek	-
		Bohumil Novák	orvos
		Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
		Ad. Bureš	órás
		Pavel Pilát	hegedűkészítő
(Bohumil Novák lemondása után)		Leopold Hruška	tanár
	pótagok	M. Krška	-
		J. Jelinek	-
		M. Krška	-
		František Linhart	-
1886	Elnök, tiszteletbeli tag	František Novák	építész
	elnökhelyettes	Leopold Hruška	tanár
	ügyvivő	František B. Wurm	banktisztviselő
	pénztáros	František B. Wurm	banktisztviselő
	levelező	Václav Šejbal	malomhivatalnok
	levéltáros	Václav Šejbal	malomhivatalnok
	gondnok	Ad. Bureš	órás
	Könyvtáros, újság előfizetés intézője	Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
	ellenőrök	Rudolf Linhart	banktisztviselő
		Hynek Aulický	szatócs
		Ad. Bureš	órás
	A választmány tagjai	Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
		X. Hanner	-
		J. Keller	-
		Václav Kuráž	szabó
		Václav Šejbal	malomhivatalnok
		H. Šebek	-
		František B. Wurm	banktisztviselő
		(Šebek azonnal, Hanner és Kuráž pedig néhány nap múlva lemondtak, helyükre pótagokat választottak.)	
	pótagok	F. Jelinek	-
		Leopold Hruška	tanár
		Vojtěch Jeník	építész
1886. május 12.	Elnök, tiszteletbeli tag	František Novák	építész
	elnökhelyettes	Leopold Hruška	tanár
	ügyvivő	František Votruba	mérnök
	pénztáros	Rudolf Linhart	hivatalnok
	levelező	Václav Šejbal	malomhivatalnok
	levéltáros	Václav Šejbal	malomhivatalnok
	gondnok	Ad. Bureš	órás
	Könyvtáros, újság előfizetés intézője	Ludvík Eppinger	gyógyszertáros
	ellenőrök	Rudolf Linhart	hivatalnok

	könyvvizsgáló A választmány tagjai	Hynek Aulický H. Šebek Ad. Bureš Ludvík Eppinger X. Hanner J. Keller Václav Kuráž Václav Schejbal H. Šebek Rudolf Linhart František Votruba Jan Salaba J. Cifka J. Kubíček	szatócs - órás gyógyszertáros - - szabó malomhivatalnok - hivatalnok mérnök operaházi zenész - -
	F. B. Wurm helyére V. Jeník helyére pótagok		
1888	elnök elnökhelyettes A Szórákoztató Szakosztály vezetője ügyvivő levelező pénztáros karvezető könyvtárosa gondnok A választmány elnöke	František Novák Rudolf Linhart Leopold Hruška Jan Holman Václav Schejbal Emil Karásek Jan Salaba Hrnčíř Pavel Pilát Leopold Peruc	építész hivatalnok tanár - malomhivatalnok - operaházi zenész - hegedűkészítő -
1889	elnök elnökhelyettes pénztáros ügyvezető gondnok könyvtáros levelező A sajtóügyek intézője Bohatýri čestí szakosztály vezetője A választmányi tagjai	František Novák Rudolf Linhart Leopold Hruška Jaroslav Hoffman Václav Schejbal Otakar Rubeš Karel Reinwald Jaroslav Hollmann Jan Salaba Leopold Peruc Jan Šíman Jan Salaba Emil Karásek František Votruba Jan Šímann	építész hivatalnok tanár - malomhivatalnok - - - operaházi zenész - orvos operaházi zenész - mérnök orvos
	(Peruc távozása után)		
1896	Tiszteletbeli elnök elnök titkár	František Novák Karel Radoniš Josef Lukeš	építész biztosítótársasági titkár üzletvezető
1898	Tiszteletbeli elnök elnök titkár	František Novák Karel Radoniš Karel Hoffmann	építész biztosítótársasági titkár -
1904-1906	elnök alelnök titkár pénztárnok ellenőr	Antonín Lukeš Pavel Pilát Antonín Lužný František Ryšavý Dániel Nándor	gyári osztályfőnök hegedűkészítő cégvezető magánhivatalnok bankhivatalnok
1908-1909	elnök alelnök titkár pénztárnok	Antonín Lukeš Kosner Rezső Antonín Lužný František Ryšavý	gyári osztályfőnök - cégvezető magánhivatalnok

	ellenőr	Dániel Nándor	bankhivatalnok
1910	Elnök alelnök titkár pénztárnok ellenőr	Emanuel Wick Kosner Rezső Vladimír Vohanka František Ryšavý Dániel Nándor	magántisztviselő - hivatalnok magánhivatalnok bankhivatalnok
1911	elnök alelnök titkár pénztáros ellenőr	Emanuel Wick Kosner Rezső Vladimír Vohanka Kindl Károly Beneš Gusztáv	magántisztviselő - hivatalnok magánhivatalnok -
1912	elnök alelnök titkár pénztáros ellenőr	Emanuel Wick Kosner Rezső Vladimír Vohanka Bächer Bennő Beneš Gusztáv	magántisztviselő - hivatalnok magánhivatalnok -
1913-1916	elnök alelnök titkár pénztáros A választmány tagjai	Radous Károly Emanuel Wick Pilát Pál Budlovsky Miksa Vladimír Vohanka Vladimír Vohanka Budlovsky Miksa Melka M. Beneš F. Fröhlich Miroslav Izák János	biztosító társasági cégvezető magántisztviselő hegedűkészítő biztosító intézeti titkár hivatalnok hivatalnok biztosító intézeti titkár - - bankhivatalnok képezd. tanár
1918	elnök	Pilát Pál	hegedűkészítő

Cseh-szláv Munkásegylet (Československý dělnický spolek)

1869	elnök elnökhelyettes ügyvivő pénztáros ellenőr A választmány tagjai	Ondřej Jankovič Vojtěch Foigt František Sláma Martin Poduška František Fišer Jan Brožek František Fišer Ondřej Jankovič Josef Kotlář Josef Loida Karel Mencl František Sláma Karel Ledvinka Matěj Krčka J. Doušek	cipész - jogász vendéglős szabó betűöntő szabó cipész orvostanhallgató szabó aranyműves jogász betűöntő cipész -
------	--	---	--

		J. Švan	-
		J. Vlasák	-
		O. Thum	-
1870	elnök	Ondřej Jankovič	cipész
	elnökhelyettes	Vojtěch Foigt	-
	ügyvivő	Josef Dušek	-
	pénztáros	Karel Menčl	-
	ellenőr	František Fišer	szabó
	A választmány tagjai	Jan Brožek	betűöntő
		Josef Kotlář	orvostanhallgató
		Josef Loida	szabó
		Jan Sejtaler	-
1871	elnök	Ondřej Jankovič	cipész
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó
	ügyvezető	R. K. Thum	-
	pénztáros	Jan Brožek	betűöntő
	könyvelő	Karel Menčl	-
	könyvtáros	Jan Sejtaler	-
	A választmány tagjai	Josef Dušek	-
		Josef Kotlář	orvostanhallgató
		Josef Loida	szabó
1872	elnök	Vojtěch Foigt	-
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó
	ügyvezető	dr. Josef Strakovič	jogász
		Fr. J. Švarc	-
	pénztáros	František Sláma	jogász
		Fr. A. Švarc	-
		Karel Menčl	-
	könyvelő	Fr. J. Švarc	-
	könyvtáros	Jan Tomeš	-
	A választmány tagjai	Jan Bobula	építész
		Matěj Krška	-
		Ferdinand Efenberk	-
		František Bojer	-
		František Douba	-
		František Hrbek	-
		Martin Poduška	Vendéglős
		Vojtěch Poduška	-
		Josef Grubner	-
		Ondřej Jankovič	cipész
		Jan Řizek	-
		František Svatúněk	-
		Josef Šmejkal	-
		Josef Kotlář	-
1873	elnök	dr. Josef Strakovič	jogász
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó
	ügyvezető	Josef Veselý	-
	pénztáros	Josef Kaňka	-
	könyvelő	Karel Menčl	-
	könyvtáros	Jan Tomeš	-
	A választmány tagjai	Matěj Krška	-
		Ferdinand Efenberk	-
		František Douba	-
		František Hrbek	-
		Vojtěch Poduška	vendéglős
		Josef Grubner	-

		Jan Řízek	-
		Josef Šmejkal	-
		František Svatúněk	-
		Matěj Burda	-
		V. Doležal	-
1874	elnök elnökhelyettes ügyvezető	dr. Josef Strakovič	jogász
		František Fišer	szabó
		Josef Veselý	-
		Václav Dvořák	-
	pénztáros	Josef Kaňka	-
	könyvelő	Karel Menčl	-
	könyvtáros	Jan Tomeš	-
	A választmány tagjai	Ferdinand Efenberk	-
		František Douba	-
		Vojtěch Poduška	-
		Josef Šmejkal	-
		František Svatúněk	-
		František Bojer	-
		Karel Kavan	zenész
		Matěj Burda	-
		V. Doležal	-
1875	elnök elnökhelyettes ügyvezető	dr. Josef Strakovič	jogász
		František Fišer	szabó
		Václav Řehák	-
		Václav Dvořák	-
	pénztáros	Josef Kaňka	-
	könyvelő	Karel Menčl	-
	könyvtáros	František Bojer	-
	A választmány tagjai	Josef Šmejkal	-
		František Svatúněk	-
		Karel Kavan	zenész
		František Vainer	-
		Václav Dvořák	-
		František Veverka	-
		František Mach	-
		Josef Holub	építőmester
		Jan Pacík	-
		Josef Martinek	-
		Jan Vlasák	-
		Matěj Burda	-
1876	elnök elnökhelyettes ügyvezető	dr. Josef Strakovič	jogász
		P. Palan	mérnök
	pénztáros	Josef Veselý	-
	könyvelő	František Fišer	szabó
	könyvtáros	Karel Menčl	-
	A választmány tagjai	Josef Beneš	-
		Josef Šmejkal	-
		František Svatúněk	-
		Josef Holas	-
		František Končinský	-
		Jan Tlustý	-
		Matěj Burda	-
		Karel Kavan	zenész
		František Vainer	-
		Václav Dvořák	-
		František Veverka	-
		František Mach	-

		Josef Holub	építőmester
		Jan Pacík	-
1877	elnök	dr. Josef Strakovič	jogász
	elnökhelyettes	Ignát Semrád	-
	ügyvezető	Josef Veselý	-
	pénztáros	Karel Kavan	zenész
	könyvelő	František Fišer	szabó
	könyvtáros	Otakar Hruška	-
	A választmány tagjai	Josef Beneš	-
		František Končinský	-
		Antonín Horák	-
		František Kult	-
		Josef Martinek	-
		Jan Pacík	-
		Josef Kolář	-
		František Kovářik	-
		Jan Nejedlik	-
		František Mach	-
		František Tykal	-
		František Huza	-
		František Pospíšil	-
		Josef Holub	építőmester
		František Svoboda	-
		F. Chocholáč	-
		František Vainer	-
1878	elnök	dr. Josef Strakovič	jogász
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó
	első titkár	Josef Veselý	-
	második titkár	V. Lešanovský	-
	könyvelő	Antonín Horák	-
	pénztáros	František Končinský	-
	könyvtáros	Josef Beneš	-
	ellenőrök	František Kult	-
		František Radič	-
		Karel Faltus	-
	a választmány tagjai	František Huza	-
		Emil Málek	-
		V. Houžvička	-
		Antonín Svoboda	-
		Rafěš	-
		Al. Koutný	-
		František Šlechta	-
		Antonín Hobl	-
		Janek	-
		Josef Brož	-
		Karel Vovesný	-
		František Pátek	-
		František Vainer	-
		František Kovářik	-
		Josef Jurega	-
		Tomáš Sklenář	-
		Jan Findais	-
		Jan Pacík	-
		Opitc	-
		Jan Nejedlik	-
1879	elnök	Karel Vrba	-
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó

	ügyvezető	Václav Řehák	-
		Karel Kavan	zenész
	pénztáros	František Končinský	-
	könyvelő	Antonín Horák	-
	könyvtáros	Josef Beneš	-
	A választmány tagjai	František Kult	-
		Jan Findais	-
		Jan Pacík	-
		Jan Kolář	-
		Antonín Svoboda	-
		Václav Dvořák	-
		Jan Vlasák	-
		J. Kovářík	-
		M. Krčka	-
		František Vainer	-
		František Tykal	-
		Čeněk Koutný	-
		Jan Vejrosta	-
		V. Seitler	-
		J. Jonek	-
		František Beneš ml.	-
		František Mach	-
		J. Nechálka	-
1880	elnök	Antonín Horák	-
	elnökhelyettes	František Fišer	szabó
	ügyvezető	Josef Holub	építőmester
		J. Diviš	-
	pénztáros	František Končinský	-
	könyvelő	J. Vlasák	-
	könyvtáros	Josef Beneš	-
	A választmány tagjai	František Kult	-
		Jan Findais	-
		Jan Pacík	-
		František Mach	-
		František Tykal	-
		J. Hanuš	-
		Josef Cvak	-
		V. Kvarda	-
		K. Červenka	-
		Václav Dvořák	-
		J. Janek	-
		Karel Kavan	zenész
		Václav Řehák	-
		Josef Strachota	-
		J. Samolovský	-
		František Kadlec	-
1881. január 6.	elnök	František Fišer	szabó
	alelnök	František Končinský	-
	ügyvivők	Josef Veselý	-
		Karel Kavan	zenész
	Könyvelő	Karel Menčl	-
	pénztáros	Josef Stachota	-
	könyvtáros	Josef Beneš	-
	ellenőrök	Josef Holub	építőmester
		Josef Kyzlík	-
		Josef Cvak	-
	a választmány tagjai	František Huza	-
		František Kňourek	-

		Josef Mach	-
		Josef Končinský	-
		František Hanuš	-
		Alois Novák	-
		Adolf Faltus	-
		Josef Chrást	-
		Václav Slavík	-
		Franta Beneš	-
		František Kadlec	-
	póttagok	František Tykal	-
		E. Manemberk	-
		V. Zeman	-
1881. július 3.	Elnök	František Fišer	szabó
	alelnök	František Končinský	-
	ügyvivők	Franta Beneš (a lemondott Josef Veselý helyére)	-
	Könyvelő	Karel Kavan	zenész
	pénztáros	Karel Menšl	-
	könyvtáros	Josef Stachota	-
		Josef Zvak (a lemondott Josef Beneš helyére)	-
	ellenőrök	Josef Holub	építőmester
		Josef Kyzlík	-
		Josef Cvak	-
	a választmány tagjai	František Huza	-
		Josef Kňourek	-
		František Mach	-
		Jan Končinský	-
		František Hanuš	-
		Alois Novák	-
		Adolf Faltus	-
		Josef Chrást	-
		Václav Slavík	-
		Franta Beneš	-
		František Kadlec	-
		Klos	-
		Marčík	-
	póttagok	František Tykal	-
		E. Manaberg	-
		Josef Zeman	-
1882. január 6.	Elnök	František Fišer	szabó
	alelnök	František Končinský	-
	ügyvivők	Smolař Ede	könyvkötő
	Könyvelő	Karel Kavan	zenész
	pénztáros	Josef Holub	építőmester
	könyvtáros	Josef Stachota	-
	ellenőrök	Josef Cvak	-
		Josef Holub	építőmester
		Josef Kyzlík	-
		Josef Cvak	-
	könyvvizsgálók	H. Klos	-
		J. Marčík	-
		J. Vlasák.	-
	a választmány tagjai	Karel Janda	zenész
		J. Cvik	-
		Josef Macek	-
		J. Hanuš	-

		E. Manemberk	-
		J. Naxera	-
		A. Hejduk	-
		J. Lacina	-
		Franta Beneš	-
		Josef Beneš	-
		Josef Veselý	-
		Josef Chrást	-
		Karel Menčíl	-
1883	elnök	František Fišer	szabó
	elnökhelyettes	František Končinský	-
	ügyvezető	Ed. Humel	-
	pénztáros	Josef Cvak	-
	könyvelő	František Hlavsa	-
	könyvtáros	Josef Veselý	-
	A választmány tagjai	V. Kavalír	-
		Josef Strachota	-
		K. Koman	-
		Josef Beneš	-
		J. Vlasák	-
		Josef Cifka	-
		Jan Hartman	-
		K. Sopouch	-
		J. Jekl	-
		Em. Mayer	-
		Josef Macek	-
		Josef Kňourek	-
		J. Štiller	-
		Antonín Vukovič	-
		Heřman Gloss	-
1884	elnök	František Fišer	szabó
	elnökhelyettes	František Končinský	-
	ügyvezető	Josef Veselý	-
		Josef Procházka	-
	pénztáros	Josef Cvak	-
	könyvelő	V. Kavalír	-
	könyvtáros	Josef Macek	-
	A választmány tagjai	Josef Cifka	-
		Antonín Vlasák	-
		J. Kuchař	-
		Jan Hartman	-
		L. Virt	-
		Karel Pšenička	-
		J. Ulč	-
		Ed. Lebeda	-
		H. Dobrovský	-
		František Beneš	-
		J. Kazda	-
		František Horák	-
		Jaromír Pohl	-
		V. Zemánek	-
1885	elnök	František Fišer	szabó
	elnökhelyettes	František Končinský	-
	ügyvezető	Josef Procházka	-
		František Hlavsa	-
	pénztáros	Josef Cvak	-
	könyvelő	Václav Kavalír	-

	könyvtáros	Antonín Poláček	-
	A választmány tagjai	Jan Hartman	-
		Antonín Štěpánek	-
		P. Šír	-
		Hynek Taške	-
		Josef Macek	-
		F. Kazda	-
		Josef Kňourek	-
		H. Dobrovský	-
		Václav Cvak	-
		František Tyšl	-
		Adolf Faltus	-
		J. Mika	-
		E. Majer	-
		František Beneš	-
		J. Rališ	-
1886. január 6.	elnök	Antonín Štěpánek	-
	Tiszteletbeli tag	František Fišer	szabó
	ügyvivő	Josef Procházka	-
	Pénztáros	Josef Cvek	-
		J. Bušek	-
	könyvelő	Emil Karásek	-
	könyvtáros	Hynek Taške	-
	ellenőrök	František Beneš	-
		Jan Hartmann	-
		Josef Veselý	-
	Szórakoztató Szakosztály vezetője	Josef Dočekal	-
	A választmány tagjai	Člík	-
		Jan Otto Doubrava	-
		M. Krčka	-
		J. Dočekal	-
		J. Cífká	-
		J. Smolař	-
		František Tyšl	-
		J. Mynařík	-
		K. Jirouš	-
		František Hlavsa	-
		J. Klement	-
		Josef Macek	-
		Antonín Poláček	-
		František Reinhard	-
		Adolf Faltus	-
		J. Vick	-
		K. Vurm	-
		J. Vaněk	-
	póttagok	Horák	-
		Kameník	-
		Štiler	-
1887	Elnök	František Končinský	-
	alelnök	Antonín Poláček	-
	első ügyvivő	Hynek Taške	-
	második ügyvivő	Karel Renvald	-
	pénztáros	Josef Bušek	vasúti hivatalnok
	könyvelő	Emil Karásek	-
	levéltáros	František Beneš	-
	könyvtáros	Josef Štiler	-
	ellenőrök	Josef Procházka	-
		Josef Kameník	cipész

	A választmány tagjai	Ludvík Zimmerman - Bohumil Bachman - Josef Macek - J. Cifka - J. Neidl - V. Niedrle - J. Pohl - V. Cvak - V. Suchánek - V. Kudrnovský - J. Červenka - Josef Dočekal -
	a Szórákzottató Szakosztály választmánya	Jan Otto Doubrava - Matěj Krčka - František Hrabovský - Čeněk Svoboda - Kudrnovský - Josef Cvak - Vymětal - Josef Čech -
1888	Elnök	František Končinský -
	elnökhelyettes	František Frencl -
	ügyvezető	Jan Otto Doubrava -
	levéltáros	Bohumil Bachman -
	könyvtáros	Václav Bezděk -
	pénztáros	Josef Bušek -
	könyvelő	Emil Karásek -
	ellenőrök	František Voslář - Antonín Horák -
	a választmány tagjai	Josef Kameník - Josef Cvak - František Beneš - Jan Šolc - Antonín Štěpánek - Václav Suchánek - Jan Špítal - Eduard Halexa - Jan Dvořák - Ludvík Zimmerman - Josef Macek - Josef Štyler - Josef Veselý - Josef Svoboda - Josef Procházka - Josef Čech - Josef Kubánek - J. Virt -
1889. január 6.	elnök	František Končinský -
	elnökhelyettes	Čeněk Svoboda -
	ügyvivő	Emil Karásek -
	pénztáros	Josef Bušek -
	levelező	V. Zejval -
	gondnok	A. Suchánek -
	könyvtáros	J. Vrabecet -
	A választmány tagjai	Bohumil Bachmann - Josef Cvak - J. Kořinek -

		M. Halexa	-
		Josef Čech	-
		F. Šolc	-
		Josef Kameník	cipész
		Hynek Taške	-
		František Fišer	szabó
		F. Vlček	-
		J. Kňourek	-
		K. Špítál	-
1891. január 6.	elnök	František Končinský	-
	alelnökök	Čeněk Svoboda	-
		Josef Cvak	-
	ügyvezető	Josef Veselý	-
	pénztáros	Josef Bušek	vasúti hivatalnok
	könyvelő	Josef Štyler	-
	könyvtáros	František Hrabovský	-
	ellenőrök	Antonín Horák	hivatalnok
		František Fišer	szabó
		František Benda	vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Josef Kameník	cipész
		František Kult	-
		Matěj Krčka	-
		František Bouda	-
		Čeněk Paulík	szabó
		Josef Procházka	-
		Antonín Poláček	-
		O. Štěpánek	-
		Č. Černík	-
		Josef Chrást	-
		K. Vurm	-
		V. Dvořák	-
		Josef Čech	-
		F. Mika	-
		Josef Dočekal	-
1892. január 6.	elnök	František Končinský	-
	első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	-
	második elnökhelyettes	Josef Cvak	-
	pénztáros	Josef Bušek	-
	ügyvezető	Čeněk Pavlík	szabó
	könyvtáros	František Hrabovský	-
	könyvelő	Josef Štiller	-
	levéltáros	Josef Špítál	-
	Ellenőrök	Josef Kameník	-
		František Benda	-
		Antonín Poláček	lakatos
	Szórakoztató Szakosztály vezetője	Č. Šimek	-
	A választmány tagjai	František Kult	-
		Krška	-
		Josef Veselý	-
		František Bouda	-
		Hulán	-
		František Vrána	-
		Josef Zadrobílek	-
		Hyll	-
		Antonín Štěpánek	-
		Vocelka	-
		F. Mika	-
		Pokorný	-

		Razda	-
		Verner	-
		Jan Hruška	-
1893. február 15.	elnök	František Končinský	-
	első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	-
	második elnökhelyettes	František Bečička	-
	ügyvivő	Čeněk Pavlík	szabó
	ügyvivő-helyettes	Josef Wunsch	-
	könyvelő	František Verner	-
	pénztáros	Josef Bušek	vasúti főellenőr
	könyvtáros	František Vrána	férfiszabó
	a könyvtáros helyettese	František Kodet	hivatalnok
	levéltáros, leltáros	Josef Wunsch	-
	szórakoztatóprogram-szervező	František Bečička	-
	a szórakoztatóprogram-szervező helyettese	František Kodet	hivatalnok
	gondnok	Matěj Krška	-
	ellenőrök	Josef Štyller	-
		Antonín Poláček	lakatos
		František Benda	vasúti hivatalnok
		Josef Kameník	cipész
		František Bouda	szabó
		Josef Veselý	-
		Jan Hruška	-
		František Fišer	szabó
		Štěpán Liedl	szabó
		František Kult	-
		Antonín Hepp	-
		Antonín Štěpánek	hivatalszolga
		Jan Pokorný	-
		František Pokorný	-
		Josef Cvak	-
		František Jelínek	cipész
		Josef Zadrobílek	-
1893. június 18.	elnök	Josef Kameník	cipész
	első elnökhelyettes	Čeněk Svoboda	-
	második elnökhelyettes	Antonín Poláček	lakatos
	ügyvivő	Čeněk Pavlík	szabó
	ügyvivő-helyettes	Josef Wunsch	-
	könyvelő	František Verner	-
	pénztáros	Josef Bušek	vasúti főellenőr
	könyvtáros	František Vrána	férfiszabó
	a könyvtáros helyettese	František Kodet	hivatalnok
	levéltáros, leltáros	Josef Wunsch	-
	szórakoztatóprogram-szervező	František Bečička	-
	a szórakoztatóprogram-szervező helyettese	František Kodet	hivatalnok
	gondnok	Matěj Krška	-
	ellenőrök	Josef Štyller	-
		Antonín Poláček	lakatos
		František Benda	vasúti hivatalnok
		Josef Kameník	cipész
		František Bouda	szabó
		Josef Veselý	-
		Jan Hruška	-
		František Fišer	szabó
		Štěpán Liedl	szabó
		František Kult	-
	A választmány tagjai		

		Antonín Hepp	-
		Antonín Štěpánek	hivatalszolga
		Jan Pokorný	-
		František Pokorný	-
		Josef Cvak	-
		František Jelínek	cipész
		Josef Zadrubilek	-
1895. január 6.	elnök	Josef Kameník	cipész
	Első elnökhelyettes	Antonín Poláček	lakatos
	második elnökhelyettes	Antonín Štěpánek	hivatalszolga
	pénztáros	Josef Bušek	vasúti főellenőr
	ügyvezető	Čeněk Pavlík	szabó
	könyvelő	František Kodet	hivatalnok
	levelező	Jan Váňa	-
	könyvtáros	Josef Hruža	-
	gondnok	Matěj Krška	-
	a szórakoztató programok szervezője	František Zimák	-
	az ellenőrzési könyv vezetője	Ferda Malinský	-
	könyvvizsgálók	František Bouda	szabó
		Josef Štiller	-
		František Benda	vasúti hivatalnok
	A választmány tagjai	Jan Pokorný	-
		Jan Mašek,	hentes
		Josef Malinský,	-
		Tomáš Brejla,	szabó
		František Vrána,	-
		Jan Brunclík	-
		František Jelínek	cipész
		Karel Novotný	-
		Josef Černý	szabó
		Ludvík Petřík	tanár
		Jan Svoboda	-
		Rudolf Pachář	-
		Josef Wunsch	-
1898	elnök	František Štěpánek	hentes
		Antonín Poláček	lakatos
		Čeněk Pavlík	szabó
		František Benda	nyug. raktárnok
1900. január 8.	elnök	Antonín Štěpánek	hivatalszolga
	első elnökhelyettes	Čeněk Pavlík	szabó
	második elnökhelyettes	Jan Mašek	hentes
	ügyvezető	Karel Novotný	-
	könyvelő	František Jelínek	cipész
	pénztáros	František Benda	nyug. raktárnok
	(Benda a közgyűlés után három nappal meghalt)	Theodor Mika	háztulajdonos, sörcepszivattyú- készítőt
	könyvtáros	Josef Klein	-
	Számlaellenőr	František Pavlík	-
	revizorok	František Vrána	férfiszabó
		Josef Kořínek	mérnök
		František Verner	-
	levelező	Tomáš Brejla	szabó
	levéltáros	Karel Štěda	-
	gondnok	Karel Tintěra	szabó
	A választmány tagjai	Josef Veselý	-
		Štěpán Liedel	szabó

		Václav Janků	zenész
		Josef Štěpánek	házmester
		Emanuel Vitek	-
		Franta Kroupa	-
		Josef Kocum	-
		Josef Rudický	szabó
		Franta Benda	nyug. raktárnok
		Franta Čihula	-
1902. január 5.	elnök	Čeněk Pavlík	szabó
	első elnökhelyettes	Jan Mašek	-
	második elnökhelyettes	František Měšťanek	-
	ügyvezető	Karel Novotný	-
	pénztáros	Václav Vinsch	-
	könyvelő	Bohumil Kačerovský	-
	ellenőr	František Pavlík	-
	könyvtáros	František Nezval	-
	gondnok	Josef Rudický	szabó, műhimző
	levéltáros	Josef Lang	-
	levelezők	Jindřich Schlesinger	-
		Josef Flandera	-
	könyvvizsgálók	Václav Tichý	-
		František Bouda	szabó
		Jakub Soukup	-
	A választmány tagjai	Karel Tintěra	szabó
		Štěpán Liedl	szabó
		Alois Zimák	szabó
		František Čihula	-
		František Urban	-
		Theodor Mika	háztulajdonos, rézöntő
		Jan Loner	-
		Jan Pitrum	-
		Josef Veselý	-
		František Pokorný	-
		Tomáš Brejla	szabó
		František Kuneš	kőműves
1904-1906	elnök	Josef Pavlič	-
	alelnök	Jan Mašek	-
	Ügyvezető	Karel Novotný	-
	Pénztáros	František Wnüşch	-
	ellenőr	František Pavlík	-

„Svornost” Cseh-szláv Művelődési és Segélyegylet (Československý vzdělávací a podporovací spolek „Svornost“)

1888. január 22.	elnök	František Hlavsa	lakatos
	elnökhelyettes	Karel Jirovec	
	ügyvivő	František Reinhardt	asztalos
	pénztáros	Alois Koutný	
	könyvelő	Karel Krčil	
	könyvtáros	Josef Fousek	

	könyvvizsgálók	Antonín Poláček Jan K. Janoušek Engelbert Vocelka	
	A Szórákóztató Szakóosztály tagjai	Jan K. Janoušek Josef Dočekal Josef Fousek Karel Jirovec Josef Hovorka František Fyšer Jiří Votava Karel Kavan Josef Naxera	asztalos
	a választmány tagjai	Augustin Dočekal František Votápek Alojs Hovorka Pavel Tb. Slavoboj Josef Kočvárek	asztalos
1889. január 20.	elnök elnökhelyettes ügyvivő pénztáros könyvelő könyvtáros az ellenőrző bizottság tagjai	František Hlavsa Karel Jirovec Jan Janoušek Alojs Koutný Josef Hovorka Josef Fousek Jan Pacík Karel Krčil Josef Čech Josef Fousek Jan Janoušek Josef Hovorka Josef Fousek Jan Janoušek	
	gondnok levelező A szórákóztató bizottság tagjai	Augustin Dočekal Josef Naxera František Fyšer Karel Kavan Antonín Šrámek Hynek Fiala František Rainhardt František Řetovský Ladislav Pauling	
	A választmány tagjai		
1890. január 21.	elnök elnökhelyettes ügyvezető pénztáros könyvelő könyvtáros ellenőrök	František Hlavka Karel Jirovec Engelbert Vocelka Hynek Fiala Arthur Filip Antonín Šulc Josef Čech Augustin Dočekal Alojs Koutný František Fišer Josef Dočekal Josef Fišl Josef Kočvárek Karel Kavan	
	A választmány tagjai		

Antonín Houba
Josef Veselý
Josef Naxera
Karel Herger

asztalos

Sokol Tornaegylet (Tělocvčná jednota Sokol)

1896	elnök	Langenberg Ede	bőröndös
1897	elnök	Emanuel Aust	-
1898-1901	elnök	Langenberg Ede	bőröndös
1902-1903	elnök	Zdenko Kolažik	-
1904-1906	elnök alelnök	Jaromír Pultár Josef Hellebrandt Hrack Karel	- házmester -
1906	elnök alelnök igazgató jegyző	Josef Zadák Langenberg Ede František Kodet Jaroslav Pitter	sertésbizományos bőröndös hoivatalnok -
1908-1910	elnök alelnök jegyző	Josef Zadák František Knížek Stáňa Votruba	sertésbizományos szabó vésnök
1911	elnök elnökhelyettes Igazgató igazgató-helyettes ügyvezető pénztáros könyvtáros gondnok levelező a kispesti fiók felelőse a szlovák kapcsolatok felelőse póttagok ellenőrök záslótartók	František Kodet Stáňa Votruba František Kašpar Beneš V. Výtvar František Vaněk Theodor Hofman M. Zdáral A. Klaus Jaroslav Klaus F. Mareš K. Viest K. Štumpf F. Kareš Josef Medřický J. Kolářik J. Plánička F. Mirahelský	hivatalnok vésnök - - - gyári hivatalnok gallérszabó - - gyógyszerész - - - - - - -
1912.	Elnök Alelnök jegyző	František Kodet Stáňa Votruba Jan Španiel	hivatalnok vésnök hivatalnok
1913. január 12.	elnök	Benedek	-

	elnökhelyettes ügyvezető penztáros gondnok könyvtáros levéltáros levelező ellenőrök	Stáňa Votruba Novotný Bohumír Šmíd Theodor Hoffmann Šviha Tvarůžek Brchelová Ondrůšek Imre Žíka Plániček Vladimír Daxner František Vaněk Fadrhonc Roubíček Nándor	vésnök - bankhivatalnok gallérszabó - - - kocsmáros - - ügyvédjelölt gyári hivatalnok - - órás
	zászlóvivő A választmány pótagjai		
1914. január 11.	elnök elnökhelyettes igazgató igazgatóhelyettes oktató zászlótartó zászlótartó helyettese A választmány tagjai	František Kodet Josef Medřický Sedmidubský Přichystal A. Chudáček Plániček Skoupil Beneš Horáček Kolafa Knapp Bohumír Šmíd Brchelová Theodor Hoffmann Rácek Rudolf Viest	hivatalnok - - - - - - - - - - bankhivatalnok - gallérszabó - -
	pótagok		
1914	elnök alelnök	František Kodet František Beneš Antonín Novotný	hivatalnok - -
1916	elnök alelnök jegyző	Bohumír Smidt Langenberg Ede Jaroslav Fluksa	- bőröndös -